This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

B 1,578,846

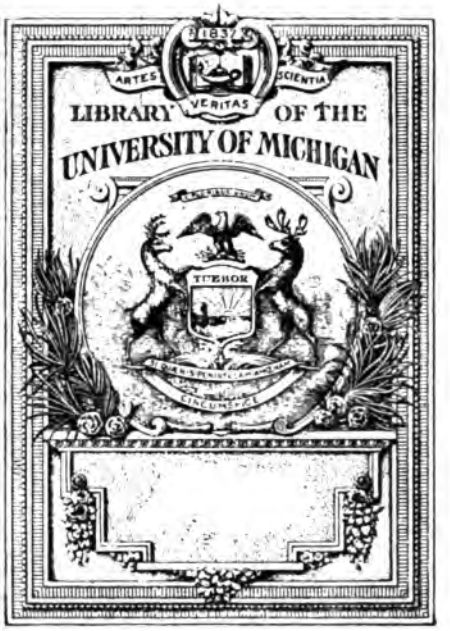
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN

839.36
T57
N37

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE

TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE :

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

NEGENDE DEEL.

NIEUWE REEKS, EERSTE DEEL.

LEIDEN. — E. J. BRILL.
1890.

REDACTIE:

A. BEETS.

J. TEN BRINK.

H. KERN.

A. KLUYVER.

H. E. MOLTZER.

J. W. MULLER.

J. VERDAM.

M. DE VRIES.

J. TE WINKEL.

INHOUD.

Bladz.

G. PENON, Verscheidenheden . . . . . 1.
1. Walewein, vs. 8090 . . . . . 1.
2. Driscen. . . . . 3.
3. Geruchtelijc . . . . . 5.
4. De Proloog van den Sidrac. . . . . 8.
5. Dulgen. . . . . 11.
G. KALFF, Elckerlijc, Homulus, Hekastus, Every-man . . . . 12.
J. W. M., Gerrit Potter van der Loo. Naschrift . . . . . 20.
CORNELIA VAN DE WATER, Velthem's Spiegel Historiael. Tekstcritiek. I. Plaatsen in de eerste drie boeken, waarvan tot heden geen bronnen zijn aangewezen . . . . . 22.
E. SPANOGHE, Hou sick! . . . . . 80.
CORNELIA VAN DE WATER, Velthem's Spiegel Historiael. I (*Vervolg*). 81.
J. TE WINKEL, Thomas Arents, Tooneeldichter en Geschiedzanger. 90.
C. C. UHLENBECK, Mnl. Gooc. . . . . 129.
A. KLUYVER, Onder den blooten hemel . . . . . 130.
J. H. G., Van den vēr Tyden des Iares . . . . . 134.
J. A. WORP, Een onbekend Lofdichtje van Bredero . . . . . 135.
A. B., Rijck noch machtich en spaert die doot. . . . . 137.
A. BEETS, Weeuwenaarspijn . . . . . 138.
H. J. EYMAEL, Mnl. Sprokkelingen uit Verwijs' Bloemlezing . . 141.
H. KERN, Over open en gesloten E, inzonderheid in het Oostgeldersch. . . . . 144.
J. VERDAM, Verklaring van Nederlandsche Woorden. (Aaien, 153; Kokkerd, 155; Houtvester, 157; Vriendhoudend, 159) . 153.
G. KALFF, Handschriften der Universiteitsbibliotheek te Amsterdam. 161.
H. KERN, Ast, Eest, Ozd . . . . . 190.
E. SPANOGHE, Wase. . . . . 203.

103251

INHOUD.

Bladz.

CORNELIA VAN DE WATER, Velthem's Spiegel Historiael. II. Plaatsen uit die hoofdstukken van Velthem's Sp. H., waarvoor Heelu's Slag bij W. als bron heeft gediend . . . . . 204.

J. W. MULLER, Braeuwen-Breeuwen (Rein. I, 2892) . . . . . 220.

J. H. G., Eene profetie . . . . . 231.

J. VERDAM, Dietsche Verscheidenheden (XCVII. Kol, Tooverkol, Kolrijden; XCVIII. Uwerhaen) . . . . . 232.

R. FRUIN, Hool, heul . . . . . 243.

A. K., Bladvulling (*Buitens beens geraapt*) . . . . . 245.

CORNELIA VAN DE WATER, Velthem's Spiegel Historiael. II (*Vervolg*). 246.

G. KALFF, In de boonen zijn . . . . . 263.

W. ZUIDEMA, Suverlike boecskens in de Bibliotheek te Straatsburg. 269.

C. C. UHLENBECK, Eene verbastering van got. *Urruns* . . . . 272.

J. VERDAM, Over de Oudvlaemsche Liederen en andere Gedichten der 14de en 15de eeuw . . . . . 273.

A. KLUYVER, *Bairan* en *Gabairan* . . . . . 302.

A. B., Beden van Schrijver en Binder . . . . . 306.

F. BUITENRUST HETTEMA, Frêsiska (De *Fia-eth*, 307; *Vmbeide*, 323). 307.

J. W. MULLER, In de boonen . . . . . 324.

VERSCHEIDENHEDEN.

1. WALEWEIN, vs. 8090.

Koning Assentijn verneemt van een der ridders van zijn hof, dat Walewein de minnaar zijner dochter is. De jaloersche ridder wist dat Walewein zich bevond in eene der kamers (vs. 7888) van Ysabele, en (vs. 7992):

»[Met] subtilheit haddi in den muur
Ghemaect een gat, daer hi sach
Die feeste, die te drivene plach
Mijn here Walewein, die fiere,
Jeghen die maghet goedertiere."

De ridder meldt den koning wat hij heeft gezien, de koning wil zich van de waarheid van het verhaal overtuigen:

»Die rudder leetde den coninc mettien
Bet vort, daer hi mochte dorsien
Die masiere, ende hevet te hant
Versien den rudder achemant,
Waleweine, sittende met rivele
Bi siere dochter der damosele."

De koning is woedend; hij laat de ridders samenkomen,

»Ende als sine liede waren daer
Doe sprac die coninc overwaer
Ende telde hem die baeldadichede
Die Ysenbele sijn dochter dede."

En ook de ridders waren »om dit doen harde gram ter selver ure" (vs. 8088, 8089). Daarop volgen in het verhaal de volgende regels, vs. 8090 vgg.:

»Ende die coninc die hiet die mure
Ontwee steken metter vaert.
Doene was daer langher niet ghespaert,
Ende sine daden gheen ander warc.
Met hantbomen, groot ende starc,
Begonsten si hurten ende steken."

Voorwaar geene kleinigheid om met »hantbomen" door den muur van een middeleeuwsch kasteel te breken! En, vragen wij, was het niet vrij wat verstandiger de *deur* der kamer »ontwee" te »steken"? Dat zou met eenen handboom nog te doen zijn. En hoe boos Koning Assentijn ook moge geweest zijn om hetgeen hij door het gat, de masiere of kene, heeft gezien, hij zal wel zooveel verstand behouden hebben, dat hij ging bevelen *die dure ontwee te steken*. En dat dit inderdaad zoo was, leeren ons de verzen 8136 vgg.:

»Mettien maecten so groot ghescal
Des coninx liede jeghen die *duere*,
Dat sise met crachte in corter ure
Daden spliten ende frotsieren.
Si riepen inwart ende crayeren:
»»Waer sidi, ribaud, pautenier?
Ghi hebt volgaen, ghi blives hier!""
Doe staecsi seere dan te voren.
Walewein en liet hem niet verdoren.
Vore die *duere* ghinc hi staen
Metten bloten swerde, ende sal ontfaen
Die gaste diere willen liden.
Daer hebben si ten selven tiden
Die *duere* ghesteken in clenen sticken."

Men verandere dus in vs. 8090 *die mure* in *die duere*. De

fout van den afschrijver — want ook in het HS. staat *mure*, kan ontstaan zijn doordien vooraf, zooals wij zagen, van eenen *muur* gesproken was.

2. DRISCEN.

In de beschrijving, die men in den *Walewein* vindt, van den strijd van den held met het »serpent" komen de volgende verzen (546 vg.) voor:

»Tserpent dreesc lude, hem was wee,
Omme die anxene vander doot."

Dr. Franck heeft in zijne *Mittelniederländische Grammatik*, § 139, achter dit werkwoord *driscen*, dat hij omschrijft door »Lärm machen", een vraagteeken geplaatst. Hij twijfelt dus aan het bestaan van het woord.

Dr. Verdam heeft in het *Middelnederlandsch Woordenboek*, II. 412 bij *driscen*, dat hij omschrijft door *krijschen*, *schreeuwen*, aangaande deze plaats in den *Walewein* het volgende gezegd: »Een ww. *driscen* in deze beteekenis komt nergens elders voor, doch het is mogelijk, dat het woord identisch is of althans samenhangt met het bij *Drijst* vermelde ww. *drijsschen* (*driesschen*), d. i. *dreigen*. Verandering in *creesc* van *criscen*, d. i. *krijschen*, ligt voor de hand, doch zal wel onnoodig zijn."

Dr. Van Helten heeft in zijne *Middelnederlandsche Spraakkunst*, § 164, over *drischen* gezegd: »Uit het éénmaal gelezen *dreesc* [en dan volgt de boven vermelde plaats] mag kwalijk het bestaan van een vroeger sterk *driscen* worden opgemaakt. Wellicht is de vorm niets dan een verschrijving voor *bries*(*ch*), dat we in Tro. 944 en Mask. 857 van een serpent en van Maskaroen (den Duivel) gezegd en als imperfect. = »sijfelde, schuifelde" aantreffen, alzoo in dezelfde beteekenis, die ook blijkbaar in het citaat uit W. bedoeld was."

In het eerste deel der *Nederlandsche Dicht- en Prozawerken*, die door mij worden uitgegeven, zal een gedeelte van den *Walewein* voorkomen, en daarin ook de bovengenoemde regel 546.

De tekst, dien ik zal geven, zal getrouwer den tekst van het handschrift [1]) weergeven dan zulks in Dr. Jonckbloet's uitgave geschiedt. Dr. Jonckbloet toch heeft »de casusuitgangen der zwakke en sterke buiging naar de eischen der grammatica verbeterd." Nu zijn de »eischen der grammatica" in 1888 andere geworden dan ze in 1846 waren, en menige »verbetering" mag thans dien naam niet meer dragen: vandaar een strenger aansluiten aan den tekst van het handschrift. Zoowel bij het gebruiken der »Collatie" in Deel I. 371 vgg., als bij het raadplegen der »Gemengde Aanteekeningen" in Deel II. 185 vgg. bleek mij dat soms moeilijk uit Jonckbloet's woorden was op te maken hoe nu inderdaad de lezing van het handschrift was. Gelukkig kon ik bij die plaatsen, waar ik twijfelde, de oplossing vinden in een zeer vertrouwbaar afschrift van het Leidsche handschrift. Dat afschrift, hetwelk ik indertijd op de auctie— De Jager (N°. 1323) heb gekocht, is zeer waarschijnlijk hetzelfde, dat vroeger door Prof. G. J. Meijer is gebruikt; zie *Nalezing op het Leven van Jezus*, bl. 31 vg. Eene vergelijking van dat afschrift, dat men met Meijer het afschrift-Ypeij zou kunnen noemen, wees aan dat de »Collatie" van Dr. Jonckbloet *onvolledig* was. Daaruit volgde dat door mij de door Dr. Jonckbloet gegeven tekst niet alleen met de »Collatie" maar ook met het afschrift (als surrogaat van het Leidsche handschrift) moest worden vergeleken om een eenigszins zuiveren tekst te kunnen verkrijgen [2]).

Bij die vergelijking nu bleek dat het woord *dreesc*, dat ook mij als uitgever reeds zwarigheden maakte, in het afschrift-Ypeij niet voorkwam, en dat daar zeer duidelijk *creesch* stond.

Indien nu ook in het Leidsche Handschrift zelf *creesch* stond,

---

1) Uit hetgeen door Dr. Jonckbloet in den *Konst- en Letterbode*, 1850, II. 241 vg. is medegedeeld, schijnt te volgen dat noch deze plaats noch de boven behandelde plaats (*Wal.* 8090) voorkomt in de fragmenten van het tweede handschrift, die te Oudenaarden zijn gevonden.

2) Hoe de door Dr. Jonckbloet gegeven tekst tot stand gekomen is, deelt hij uitvoerig mede in het »Voorberigt" voor Dl. I zijner uitgave.

dan zouden alle zwarigheden opgelost zijn. Vandaar mijn verzoek aan het Bestuur van de Bibliotheek der Universiteit te Leiden om mij te melden of op fol. 4, recto, kol. 1, regel 3 van den *Walewein* stond: *creesch* of *dreesch*. En spoedig kwam van Dr. S. G. de Vries, den Conservator der Handschriften, het antwoord, dat luidde: »In het Handschrift der Maatsch. d. Ned. Lett. 195 staat fol. 124 (= Wal. fol. 4) recto, kol. 1, regel 3: *Tserpent creesch lude.*"

En hiermede is *driscen* uit Middelnederlandsche spraakkunsten en woordenboeken verwijderd [1]).

3. GERUCHTELIJC.

In de Middelnederlandsche Letterkunde hebben wij niet minder dan vijf verschillende teksten van ééne vertaling van het bekende *Dies est laetitiae.* Ze zijn:

A de tekst, uitgegeven in *Hor. Belg.* X. 50, naar het eerste handschrift met geestelijke liederen, dat vroeger aan Hoffmann von Fallersleben behoorde, en nu in de Koninklijke Bibliotheek te Berlijn is.

B de tekst, uitgegeven in *Hor. Belg.* X. 52, naar het tweede handschrift met geestelijke liederen, dat vroeger aan Hoffmann von Fallersleben behoorde, en nu in de Koninklijke Bibliotheek te Berlijn is.

C de tekst, uitgegeven in *Lett. N. W.* V. 2, 105, naar een handschrift in den Haag, nader beschreven in *Lett. N. W.* V. 2, 12.

D de tekst, uitgegeven in *Lett. N. W.* V. 2, 112 (en later gedeeltelijk door Buddingh in zijne *Verhandeling over het Westland*, bl. 364), naar het zoogenaamde HS. N°. 721 (of Nassausche handschrift) in Den Haag.

E een onuitgegeven tekst in een handschrift van Serrure; zie *Lett. N. W.* V. 2. 13.

---

1) Bij eene nieuwe uitgave van den *Walewein* zal wellicht blijken, dat meer plaatsen anders en beter in het HS. staan dan in Dr. Jonckbloet's uitgave. Ik wijs b.v. op vs. 9717, waar in de eerste uitgave staat *ontsciet*, en in het HS. (althans in het afschrift) het zonder twijfel juiste *ontwiec.*

Bij vergelijking valt terstond in het oog dat de verschillende teksten (nl. A B C D), hoe ook vervormd en verminkt, slechts van ééne vertaling afkomstig zijn.

Nu gaf Dr. Verwijs in den eersten druk zijner *Bloemlezing uit Middelnederlandsche Dichters*, III. 151 vgg. het gedicht uit naar den tekst C.

Na den dood van Dr. Verwijs maakte Dr. Verdam eenen tweeden druk van het derde deel der Bloemlezing van Dr. Verwijs voor de pers gereed. Hij nam daarin ook het hier bedoelde gedicht op (III. 150 vgg.), en volgde daarbij den door Dr. Verwijs gegeven tekst. Hij herinnerde zich toen [1]) het bestaan van den tekst C niet, en verwees naar A B, terwijl hij op bl. 211 schreef: »Van het lied *Dies est laetitiae* komt nog eene derde, eenigszins afwijkende lezing voor in het Haagsche HS., n°. 721, fo. 54*v*. Doch geen van de beide lezingen komt geheel met die van Verwijs overeen. Waaraan de afwijkingen zijn toe te schrijven, kan ik niet zeggen." — Dr. Verdam kent dus A B en D (= Haagsche HS. 721), en herinnert zich C niet.

Nu luidt het eerste couplet volgens tekst C:

»Het is een dach van vrolicheden
In des conincs hove,
Want daer heeft gewonnen heden
Een maecht van groten love
Een kynt, gemaect al wonderlijc
Ende altemael genuechtelijc
Nae zijnre menschelicheden.
Dat dair is onuutsprekelijc (HS. *ontsprekelijc*)
Ende dair toe onbegripelijc
Na zijnre godlicheden".

Dr. Verwijs heeft dezen tekst overgenomen, maar in vs. 6 *ge-*

1) In het *Mnl. Wdb.* wordt die tekst C tweemaal geciteerd. Eerst bij het artikel *Duuster*, znw. in II. 479, waarbij hier zij opgemerkt dat ook voor die plaats en voor het ontstaan der fout de vergelijking van A B D met C niet onbelangrijk is. Daarna bij het artikel *Doec* in II. 228, waar in de regels 16, 15 en 14 van ben. de teksten A, B en C na elkaar worden aangehaald.

nuechtelijc veranderd in *geruchtelijc*. Dr. Verdam heeft nu, den tekst dien Verwijs gebruikt had niet kennende, ook *geruchtelijc* opgenomen, of juister uitgedrukt laten staan.

Toch is *genuechtelijc* de ware en juiste lezing. In het Latijn leest men (Mone, *Hymni latini medii aevi*, I. 62, *en de varianten aldaar*): »totus delectabilis". Ook in D leest men *genoechtelijch*, terwijl A B hebben *ghenoechelic*. Zie over *genoechelijc* en *genoechtelijc* het *Mnl. Wdb.* II. 1432 vg.; 1437 vg.

In de *Woordenlijst*, die Dr. Verwijs bij zijne *Bloemlezing* heeft gegeven, heeft hij nu het woord *geruchtelijc* opgenomen, en met vermelding van de hier behandelde plaats (want elders kwam het in de *Bloemlezing* niet voor) er de verklaring bijgevoegd: *alwaar men van spreken zal, beroemd* [1]).

En nu heeft Dr. Verdam, die dit woord in Verwijs' *Woordenlijst* vond en den tekst niet van elders kende, in zijn *Mnl. Wdb.* II. 1568 het woord *geruchtelijc* opgenomen, en met vermelding dezer plaats (elders komt het woord niet voor) er de beteekenis aan gegeven: *die* of *dat van zich doet* of *zal doen spreken, wiens naam op aller lippen zal zijn, op aller tong zal zweven.*

Wij zijn er zeker van dat Dr. Verdam na de lezing van het bovenstaande het artikel met de pen zal doorhalen, en in de Verbeteringen bij het Tweede Deel aan dat woord evenals aan *driscen* eene plaats zal weigeren.

We willen van dit couplet geen afscheid nemen, voordat we daarin eene andere plaats hebben verbeterd. Het is immers geheel onnoodig met Mr. L. Ph. C. van den Bergh *ontsprekelijc* (= *onsprekelijc*) te veranderen in *onuutsprekelijc*. We schrappen dus *onuutsprekelijc*, en stellen er *onsprekelijc* (of zelfs de lezing van het HS. *ontsprekelijc*) voor in de plaats. *Onsprekelijc* vindt

---

1) Ook in den tweeden druk der *Woordenlijst*, die door mij wordt bewerkt en weldra gereed zal zijn, is het artikel *Geruchtelijc* opgenomen, daar ik tijdens de bewerking van dat gedeelte de verhouding der teksten A B C D niet had nagegaan. In de Nalezing zal ik de fout herstellen.

men èn in A èn in B (in D heeft men *ondenchlic*). Men vindt *onsprekelijc* ook in *MLoep*, III. 87; *Stemm.* 26; en *Ruusbr.* I. 239.

4. DE PROLOOG VAN DEN SIDRAC.

Dr. M. de Vries gaf in 1872 in *Taal- en Letterbode*, III. 64 vgg. den proloog van den *Sidrac* uit. Hij gebruikte daarbij een afschrift, door hem gemaakt naar het Hamburgsche HS. In de Bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden bevindt zich (zie *Cat.* I. Afd. 1, 10*b*) een afschrift, door Hoffmann van Fallersleben gemaakt, van den proloog en den epiloog in het Koningsbergsche HS. De tekst in het Koningsbergsche handschrift wijkt vrij veel af van het Hamburgsche HS., en is volledíger.

Het schijnt dat van eene uitgave van den *Sidrac* in den eersten tijd niets komen zal. Door een der leerlingen van Dr. Van Helten is in 1886 een afschrift gemaakt van den tekst in het Comburgsche handschrift, maar van eene uitgave van den *Sidrac* naar de zes bekende handschriften en de (minstens) vier oude drukken, na vergelijking van de Fransche teksten in handschriften en oude drukken, is althans mij niets bekend. En toch is dat werk de uitgave en de daaraan te besteden moeite overwaard. Niet alleen omdat we hier een werk hebben, »dat in de middeleeuwen zulk eene groote vermaardheid genoot" (De Vries), de geest van den tijd dus ook uit dat werk is te kennen, en de eigenaardige wijsgeerige wereldbeschouwing veel aantrekkelijks heeft, maar tevens omdat wij uit hetgeen wij daarvan kennen, zien dat wij hier vrij goed Middelnederlandsch proza voor ons hebben, waarvan nog te weinig is uitgegeven, en eindelijk omdat voor de geschiedenis der Nederlandsche letteren een onderzoek [1]) zeer gewenscht is naar den invloed, dien

1) De vertaler van den *Sidrac* was in 1329 vijftig jaar oud. Hij woonde te Antwerpen. Hij prijst, evenals Boendale, den heiligen Hieronymus, en houdt van eene nauwkeurige vertaling, die niet van het origineel afwijkt. In sommige punten toont de proloog overeenkomst met Boendale's werken. Boendale gebruikt eerst in het

de *Sidrac* oefende op den schrijver van den *Lekenspiegel* (zie de Inleiding van Dr. De Vries, LVII vgg.) en op hen, die later soortgelijke onderwerpen in onze taal behandelden.

Nu echter het geheele werk nog lang onuitgegeven schijnt te zullen blijven, is eene mededeeling over enkele plaatsen in den proloog in het Koningsbergsche handschrift, die anders beter in de nieuwe uitgave zou geplaatst zijn, hier niet ongepast [1]).

In den Proloog (ed. De Vries) leest men, vs. 20—26:

»Dese slachten wel den ghenen,
Die liden dor eenen boegaert,
Die met vruchte wel es bewaert,
Ende netel in plucken gaen,
Daer die goede crude staen,
Die nutte sijn ende van smake goet
Ende van evelen gheven boet."

Deze regels luiden in K (= Koningsbergsche handschrift):

»Dese slachten wel den ghenen,
Die liden duer enen boongaert,
Die met vruchten staen [*lees*: staet] bewaert,
Ende nettelen ende distelen plocken gaen,
Ende goede cruden laten staen,
Die goet sijn ende van smaken zoete
Ende van allen evelen gheven boete."

---

vierde, in 1330 vervaardigde boek den *Sidrac*, dien hij »nauwkeurig" (De Vries) had gelezen (vergel *Lsp.* IV 1, 9). Zie verder de Inleiding van Dr. M. de Vries op den *Lekenspiegel*, LVII—LX. — Hetgeen hier is opgemerkt zal den uitgever van den *Sidrac* later wellicht aanleiding geven om te onderzoeken of in den tekst (d. i. het proza) ook plaatsen voorkomen, die in taalvormen enz. aan Boendale herinneren, en of soms iets gevonden kan worden over den vertaler, dien men thans met De Vries Boendale's stad- en kunstgenoot" zal blijven noemen, al blijft de mogelijkheid bestaan dat Boendale zelf de vertaler van den *Sidrac* is.

1) Verder komt de berijmde proloog voor in het Oxfordsche handschrift, dat, te oordeelen naar de *vijf* bekend geworden regels, meer met het Hamburgsche dan met het Koningsbergsche handschrift overeenkomt. Uit Mone's onvolledige mededeelingen (*Ueber* S. 352) moet men opmaken dat ook in het Brusselsche handschrift de berijmde proloog voorkomt.

In den proloog (ed. De Vries) ontbreekt vs. 76. We vinden daarvoor in K:

»Ende oec uter Ebreeuscher tale."

Vergelijk daarmede hetgeen in de Inleiding op den *Lekenspiegel*, bl. XXXIII vgg. over den heiligen Hieronymus wordt gezegd.

In vs. 81 vgg. zegt de Antwerpenaar waarom hij dit werk vertaalde.

»Dat ic dit werc eerst aneghinc,
Dat dedic om ghene andre dinc,
Dan dat ic niet en woude
Dat die edele leringhe soude
Den Dietschen luden verholen wesen,
Die gheen Walsch connen lesen,
Ende die gheen ne verstaen."

Deze laatste regel luidt in K:

»Noch gheen Walsch ne verstaen."

Aan het slot (in K eindigt de proloog met vs. 140) wordt Maria aangeroepen (vs. 136). De dichter zegt:

»Nu wilt mi helpen Gods virtuut,
Maria, vul van ghenaden,
Ende staet mi nu in staden."

In K leest men:

»Nu helpt mi, Gods bruut,
Maria, vul ghenaden,
Ende staet mi in staden." [1])

Opmerkelijk is dat in K tusschen de verzen 110 en 111 nog een aantal regels staan, die naar middeleeuwsch gebruik den inhoud en de belangrijkheid van het »werc" (vs. 106) aanwijzen. Ze luiden:

»Want dese bouc hevet in
Der warelt fundament ende beghin;

1) In vs. 125 heeft K voor het dwaze »dat wetic" eenvoudig »weet".

Ende oec zal hi doen verstaen,
Hoet metten achtersten zal gaen,
Daer de warelt zal nemen fijn;
Ende de welke behouden zal sijn,
Als Got de warelt zal domen,
Ende hoe si ter bliscap sullen comen
Metten inglen daer boven;
Ende oec die werden verscroven
Ende gheworpen in die pine,
Hoe hem in die helle staet te sine;
Van vagheviere ende van paradise mede;
Ende oerbare leringhe in menigher stede,
Waer of wi ons zouden hoeden,
Die Sydrac leerde die vroede
Enen onghelovighen coninc
Hiet Bottus; die hem leerde dese dinc,
Doe hine metter gracie van Gode
Hadde bekeert te sinen ghebode.
Dit was naer Noe .VIII^{c}. iaer
Ende .XLVII. daer naer.
Dese Sydrac was van Gode vercoren,
Ende van den gheslachte van Japhette geboren."

5. DULGEN.

In het door Dr. M. de Vries uitgegeven Fragment eener Nederlandsche vertaling van het reisverhaal van Johannes de Hese (*Versl. en Ber.* II. 5 vgg.) wordt 31,6 gesproken van »drie sunderlinghe wyse, dulghende doctoers."

Dat *dulghende* was niet te verklaren. Dr. De Vries schreef in de noot: »Zoo staat er duidelijk in het HS., doch het woord is mij duister. Het Lat. heeft alleen *quattuor doctores.*" Dr. Verdam nam in het *Mnl. Wdb.* II. 459 het ww. *dulgen* op, doch van een vraagteeken voorzien. Nadat hij de hier aangehaalde plaats (de eenige waar het voorkomt) heeft vermeld, vervolgt

hij: »Er schijnt een tgw. deelw. van een ww. *dulgen* te staan, met de bet. *verstandig zijn*, *kennis hebben*, doch het woord is van elders onbekend. Misschien is de lezing bedorven (durgeleerde?). Het Lat. heeft slechts: *quattuor doctores.*"

Dr. P. J. Blok vond in 1886 in Berlijn een HS. van den Latijnschen tekst van ons reisverhaal [1]). Dat handschrift is in Januari 1887 door mij onderzocht. Het bevat eenen tekst, welke veel meer met de mnl. vertaling overeenkomt dan die, welken men in de verschillende drukken vindt. In dit opzicht is de bewering van Dr. M. De Vries (zie II. bl. 10) volkomen bewaarheid.

Met behulp van dien tekst is de corrupte plaats te verbeteren. Daar toch luidt het in 't Latijn: *tres valentissimi doctores.* Nu is *valere* (zie Plantijn en Kiliaen) het mnl. en nnl. *dogen*, *deugen.* En *valens* dus het bekende *dogende*, waarnaast ook (*Mnl. Wdb.* II. 263) *duegende* voorkomt. Voor *dulgende* leze men dus *duegende.*

En *dulgen* verdwijne, evenals *driscen* en *geruchtelijk*, uit ons Middelnederlandsch Woordenboek.

G. PENON.

Groningen, September 1888.

ELCKERLIJC, HOMULUS, HEKASTUS, EVERY-MAN.

Tot onze letterkunde rekenen wij twee tooneelstukken, beide waarschijnlijk tot de 16de eeuw behoorend, waartusschen een onmiskenbare samenhang bestaat. Die samenhang werd reeds

---

1) Verslag aangaande een Onderzoek in Duitschland naar Archivalia, belangrijk voor de Geschiedenis van Nederland. 1886—1887. — 's Gravenhage, Algemeene Landsdrukkerij. 1888.

vroeger opgemerkt. De juiste verhouding van die tooneelstukken onderling en tot andere bewerkingen derzelfde stof in het Latijn, het Duitsch en het Engelsch werd nog niet in het licht gesteld. Daaromtrent ga ik hier iets mededeelen.

De twee Nederlandsche tooneelstukken, hier bedoeld, zijn getiteld: *Den Spieghel der Salicheit van Elckerlijc* en *Een Comedia ofte Spel van Homulus* [1]). Het eerste stuk dagteekent uit de laatste jaren der 15de eeuw; de eerste uitgave van het tweede stuk is van het jaar 1556.

De samenhang tusschen die stukken blijkt duidelijk, als men de uiteenzetting nagaat, welke Schotel gaf in zijne Gesch. der Red. (I, 30—47). Op sommige plaatsen, b. v. in den monoloog van God, herkent men zelfs enkele regels, die ten naaste bij denzelfden vorm hebben. Men vergelijke:

Homulus:

Nu sie ick hier af uyt mijnen hooghen Throon,
Hoe al watter is in 's menschen persoon
Niet anders begheert dan in wellust te leven.

Elckerlijc:

Ic sie boven ut minen throne,
Dat al dat is int 's menschen persone
Leeft ut vresen onbekent.

Homulus:

Sy leven gheheel sonder allen sorgen,
Hoe wel sy weten nochtans geenen morgen.
Waer ick de Roede ende straffe lange spare,
Soo wert den Mensche boser van jaer tot jare.

---

1) Over het eerste handelde ik in mijne: Gesch. der Ned. Lett. in de 16de eeuw. Den volledigen titel van het tweede in Vad. Mus. I, 34 vlgg.

Elckerlijc:

Elckerlyc leeft nu buten sorghen,
Nochtan en weten sy ghenen morghen.
Ic sie wel, hoe ic tvolc meer spare,
Hoet meer arghert van iare te iare.

Serrure, die het spel van Elckerlijc niet kende, hield Homulus voor een oorspronkelijk stuk. De eerste Nederlandsche uitgave van dit tooneelstuk zag in het jaar 1556 het licht; reeds in 1536 echter had eene Latijnsche bewerking, waarschijnlijk van Christianus Ischyrius, het licht gezien, die in 1538 en 1546 herdrukt werd [1]).

Daar nu in den titel der Latijnsche bewerking staat: »Homulus Petri Diesthemii Comoedia..... Antverpie quondam etc. acta", heeft Serrure daaruit opgemaakt: dat aan de Latijnsche bewerking een Nederl. stuk ten grondslag ligt, dat ook *Homulus* heette en dat de tegenwoordige oudste druk van 1556 slechts een herdruk is van vroegere, ons onbekende, uitgaven.

Dit nu is onjuist, gelijk ook Serrure zelf zou ingezien hebben, indien hem het spel van Elckerlijc slechts bekend ware geweest. Wie den Latijnschen Homulus vergelijkt met het Nederlandsche spel van Elckerlijc, ziet dadelijk, dat het eerste eene omwerking is van het laatste. Trouwens de Latijnsche omwerking zelve levert ons daarvoor de bewijzen:

1°. leest men daar een »Ogdoasticon Eusebii candidi in Homuli comoediam de nominis ratione extemporaliter lusum":

Quilibet, heus, *quondam* fuit ista comoedia dicta,
Nam trepidat mortis quilibet ire vias;
Nunc Homulus passim bene scribitur en quod in ipsa
Pingitur ad vivum vita fugax hominis.

en een Distichon Ischyrii:

Quilibet ante fui, mutato nomine, dicor
Nunc *Homulus*, per me nam resipiscet homo.

1) Zie daarover Serrure in Vad. Mus. I, 86 vlgg.

De Latijnsche bewerker heeft het stuk echter hier en daar gewijzigd en uitgebreid.

Het aantal personen is zeer vermeerderd en het stuk naar klassieken trant in vijf bedrijven verdeeld; die bedrijven (het hadden er evengoed vier of zes kunnen zijn) hebben echter geen »raison d'être." Het aantal vrienden en verwanten is zeer groot en zij worden met name genoemd; verder is Maria in het stuk gebracht en twee »cacodaemones: *Larvicola* en *Crambarabus*.

Het Latijnsche stuk moest dienst doen tegen de stukken van Plautus en Terentius »quae licet syncerae latinitatis flosculis et egregie dicendi phaleris abunde cunctis praemineant, latet tamen saepicule sub decoris herbis frigidus et noxius anguis, nempe amoris vehemens aestus."

De *Homulus* was niet de eenige Latijnsche bewerking dezer stof; ook in den *Hekastus* van den bekenden Macropedius (Van Langhveldt) zijn dezelfde gegevens verwerkt in het jaar 1538 [1]).

De *Homulus* diende nu weer als voorbeeld voor eene Duitsche bewerking. Deze werd vervaardigd door den Keulschen boekdrukker Jaspar van Gennep, bij wien ook eene uitgave van het Latijnsche stuk het licht had gezien. Van Gennep voegde aan zijn voorbeeld het een en ander toe; o. a. eenige tooneeltjes, waarin het liederlijke leven van Homulus wordt geschilderd. De stof voor deze tooneeltjes ontleende hij weer aan andere stukken: aan den Hekastus van Macropedius en aan een paar Duitsche stukken van Culmann en Gengebach. Over het geheel valt er in Van Gennep's werk eene anti-Luthersche strekking op te merken [2]).

Zoo was dus het Nederlandsche tooneelstuk van »Elckerlijc" in den loop des tijds gemetamorphoseerd in het Duitsche stuk *Homulus*.

---

1) Vgl. daarover Goedeke's monographie: Every-Man, Homulus und Hekastus (Hannover, C. Rümpler 1865) S. 55 vlgg.

2) Vgl Goedeke, t. a. p S 49, 52.

Keeren wij nu terug tot het Nederlandsche spel van Homulus, dan blijkt reeds dadelijk de algeheele overeenkomst tusschen het Nederlandsche en het Duitsche stuk. Men behoeft niet lang in twijfel te staan, welk der twee voorbeeld en welk vertaling is. De taal van het Nederlandsche stuk bewijst bovendien, dat het uit het Duitsch vertaald is. Dat had ook Serrure, onafhankelijk van den »Elckerlijc" kunnen zien. De rijmwoorden in het Nederlandsche stuk wijzen dat ten duidelijkste aan. Men oordeele:

ghedenckt || *hanckt*; *alderbeste* || *Gaste*; *klaghen* || *saghen* (zeggen); *ghesacht* (gezegd) || *nacht*; *sage* || *beklagen*; *bidt* || *met*; *begeer* || *heer* (»*waerom zijt ghy gekomen heer*); *gasten* || *beste*; *toeghericht* || *nicht* (niet); *weere* (ware) || *leere*; *saert* (zart) || *gespaert*; *slemmen* || *bestemmen*; packt u van *hinnen* || *winnen*; *brassen* || op den *Gassen*; hy gaet *hen wegh* (hinweg); *trecken* || *verschricken*; *verschricken* || *wicken* (wekken); *hen in* (hinein) || *zijn*; *staet* || *haet* (heeft); *begheer* || *heer* (her); *spil* (spel) || *wil*; *wecken* || *doorsteken*; *ghenamt* (genoemd) || *bekant* (bekend); *holden* || *spolden*; *ghestalt* (gesteld) || *ghewalt*; *ghewalt* || *bald*; *wereldt* || *bevelt* (beveelt); *wol* (wel) || *vol*; *solt* (soudij) || *wolt* (wilt); *Christ* || *ist* (is); *sacramenten* || *eenden*; *ghehenckt* || *ghekrenckt*; *halen* || *bevolen*; *gheslecht* || *knecht*; *ellende* || *hande* (pluralis); *ten deele* || *wijle*.

De rijmwoorden zijn niet aan een deel van het stuk ontleend, maar bevinden zich zoowel aan het begin, als in het midden en aan het eind van het stuk.

In het Nederlandsch zijn al deze rijmen onzuiver; slechts als men ze in het Duitsch overbrengt, worden zij zuiver.

Bovendien treft men verschillende Duitsche vormen, woorden en uitdrukkingen aan, die ook op vertaling uit het Duitsch wijzen. Zoo b. v.: *sich ghesellen* (tot iem.); *erdacht*; *gegangen*; Ick *hebbe te schaffen* in mijne keucken; du *soldest*; du *bist*; du *woldest*; *henwegh* (hinweg); *hertse* (hart); *vrijlich* (freilich); *vervreugden* (erfreuen); *laden* (einladen) enz.

Over de veranderingen, welke de, oorspronkelijk Nederlandsche, *Elckerlijc* op zijne omzwervingen onderging — veranderingen van uiterlijken en innerlijken aard — zal ik hier niet spreken.

Nog twee punten verdienen echter onze aandacht.

1°. De stof van het stuk:

Volgens Goedeke is deze vooral bekend geworden door den geestelijken roman van Barlaäm en Josaphat, die gewoonlijk toegeschreven wordt aan Johannes Damascenus en die in alle talen is overgebracht. Ook in de Gesta Romanorum komt het verhaal voor, evenals in den Spiegel Historiael. Uit een dezer werken kan de schrijver van Elckerlijc geput hebben [1]).

De strekking van het verhaal is: aan te toonen, dat wereldsche vriendschap onbestendig en zwak is; dat deugd en geloof het eenige zijn, waarop de mensch kan en moet vertrouwen.

2°. De Engelsche moraliteit *Every-man* is eene bewerking derzelfde stof.

Goedeke kan de bron van het Engelsche toooneelstuk niet aanwijzen. Het Nederlandsche stuk van »Elckerlijc" was hem onbekend evenals aan Serrure, uit wiens stuk Goedeke zijne inlichtingen omtrent de Nederlandsche bewerking verkreeg.

Op voorgang van Serrure nam hij echter aan, dat er een Nederlandsch stuk bestaan had, waarvan de Nederlandsche Homulus eene latere omwerking zou zijn.

Hoewel hij nu dat vroegere Nederlandsche stuk natuurlijk niet kende, stelde hij toch, zonder eene schaduw van bewijs, vast, dat de Engelsche moraliteit het voorbeeld is geweest van dat eerste Nederlandsche stuk.

Wij, die *Every-man* en *Elckerlijc* kunnen vergelijken, hebben beter gegevens.

Uit eene vergelijking bleek mij, dat beide stukken bijna letterlijk overeenkomen; het eene moet eene vertaling van het andere zijn, tenzij er een gemeenschappelijk voorbeeld bestaan hebbe.

---

1) Goedeke behandelt dit alles uitvoerig in zijn bovengenoemd werk.

Alleen de korte Proloog en het slotwoord door den »Doctour" uitgesproken, worden wel in het Engelsche niet in het Nederlandsche stuk gevonden.

Voorzoover ik er nu over kan oordeelen, moet men het voor waarschijnlijk houden, dat het Engelsche stuk eene vertaling is van het Nederlandsche en niet omgekeerd.

Het Engelsch is gewoonlijk breedvoeriger dan het Nederlandsch; dat maakt de prioriteit van het laatste stuk waarschijnlijk. Evenzoo is het m. i. waarschijnlijker, dat de proloog en het slotwoord door een Engelschen vertaler zijn toegevoegd, dan dat een Nederlandsch vertaler ze heeft weggelaten.

Meer innerlijke bewijzen aan te voeren, zou eene nauwkeuriger vergelijking der beide stukken eischen. Een enkelen keer vind ik in het Nederlandsche stuk regels, die een goeden zin geven, terwijl ik er aan twijfel of diezelfde goede zin ook gevonden wordt in de overeenkomstige Engelsche regels. Zoo lezen wij b. v. de volgende regels die aan »Gheselscap" in den mond worden gelegd:

> Want men doet int ghemeen ghewach,
> Dattet bloet cruypet, daert niet wel gaen en mach.

Den laatsten regel, die een bekend middeleeuwsch spreekwoord bevat, vinden wij in het Eng. stuk vertaald: (vs. 316): »For kynde wyll crepe where it may not go." Is dat wel juist? Heeft de Engelsche bewerker hier die zelfde gedachte in goed Engelsch weergegeven?

Goedeke wijst op een regel in den Latijnschen Homulus, die volgens hem kan strekken om eene duistere plaats in Every-man te verklaren. Ik laat hier zijne woorden volgen: »Im Every-man heisst es vs. 777—779: Now set eche of you on this rodde your honde And shortely folow me I go before there I wolde be. Ischyrius übersetzt: Omnes hanc manibus contingite crucem Et sequaci properate pede, primus ibo Quo me ducit suprema necessitas, und verordnet dazu in der Randglosse: Habebit Homulus crucem in manibus. Uebereinstimmend damit gibt die

lat. Randglosse in vs. 824 dem Homulus durch Confessio ein Kreuz in die Hand und lässt ihn, wovon das Englische nichts sagt, des Kreuzes eingedenk sein. Jenes *on this rodde your honde* bedeutet aber nicht *on this rood your handes* sondern *on this route your hunt*, nun verfolge jeder diese Spur, ein von der Jagd hergenommener Ausdruck, der dem niederländischen Lateiner unverständlich war." [1]).

Indien Goedeke een Engelsch woordenboek had opgeslagen, zou hij bovenvermelde bewering niet hebben geuit.

Rodde is, volgens Skeat, een wisselvorm van *rood* (Ndl. *roede*) en *hond* een wisselvorm van *hand*; beide vormen komen in het M. E. voor. De vormen *rodde* voor *rood* (route) en *hond* voor *hound* daarentegen komen niet voor.

In »Elckerlijc" lezen wij op de overeenkomstige plaats:

Slaet aen dit roeyken alle u hant,
Ende volghet mi haestelic na desen.

Het Nederlandsch en het Engelsch dekken elkander hier dus volkomen.

Een bewijs voor de prioriteit der Nederlandsche bewerking meen ik verder nog te vinden in het verschil van den tijd der vervaardiging der twee stukken.

Every-man is, gelijk Goedeke — naar het schijnt, terecht — aanneemt, gedrukt omstreeks 1529 [2]).

Het spel van »Elckerlijc" werd reeds in 1495 gedrukt.

Ook hier dus bestaat waarschijnlijkheid voor de prioriteit van het Nederlandsche stuk.

Indien hier werkelijk een Nederlandsch tooneelstuk in het Engelsch vertaald is, dan hebben wij daarin eene nieuwe bijdrage tot de kennis der »litteraire relaties" tusschen Engeland en Nederland [3]).

---

1) T. a. p. bl. 210. Anm. 11.

2) T. a. p. bl. 208. De drukker van het eenig bekende exemplaar van het Engelsche tooneelstuk, John Skot, schijnt niet vóór 1521 als drukker te zijn opgetreden.

3) Ik denk bij deze uitdrukking aan het voortreffelijke boek van Herford: The literary relations of England and Germany in the 16th century.

Dat deze bestaan hebben, is ons reeds gebleken uit de geschiedenis van »Marieken van Nimwegen". Het blijkt ook uit de stukken van den Haarlemschen Rector Schonaeus, die in Engeland werden gedrukt [1]). Zeker valt hier echter nog vrij wat te ontdekken en aan te wijzen. Wie een onderzoek zou willen instellen naar de betrekking tusschen ons land en Engeland ten opzichte der letterkunde, zou, dunkt mij, geen onnut werk verrichten. Het is wel tijd, daarmede een aanvang te maken [2]).

G. KALFF.

GERRIT POTTER VAN DER LOO.

(*Naschrift op Jaargang* 8, *blz.* 264—296).

Toen de vorige jaargang reeds was afgedrukt, werd ik opmerkzaam gemaakt op een boekje, voorkomende in den catalogus n°. 41 der firma E. J. Brill (n°. 1347*c*): *Cort Verhael ende begrijp van de gheheele Historie van den... Historischrijuer Frossart, wt de Franchoysche tale eerst by een ghetrocken int Latijn, door Ioannem Sleydanum, Ende nv cortelijck in onse Nederduytsche sprake ouerghestelt, door Ad. V. N. A.* [3])... *By Jan Paedts Jacobszoon, ende Jan Bouwenszoon. M.D.LXXXVII.* In eene noot wordt verwezen naar De Wind, Bibl. v. Nederl. geschiedschr. I, 515: »De Vlaamsche vertaling van deze Latijnsche uitgave (t. w. van Sleidanus), door Gerrit Potter van der Loo, is niet uitgegeven, doch een Hss. daarvan berust in de Leidsche bibliotheek, en wordt op den Catalogus vermeld

---

1) Zie daaromtrent het boek van Herford.

2) Vgl. ook wat over dit onderwerp gezegd wordt in het „Jahrbuch des Vereins für Niederdeutsche Sprachforschung. (XIII, 130).

3) Volgens Mr. Van Doorninck waarschijnlijk Adolphus Venator of De Jager (zie: De Navorscher 1874, bl. 334).

pag. 324". Het Fransche origineel zou dus door Sleidanus in het Latijn, dit weder door Gerrit Potter in het »Vlaamsch" vertaald, en deze laatste vertaling in 1587 gedrukt zijn. Eene vluchtige vergelijking van dit boekje en den Latijnschen tekst van Sleidanus [1]) aan de eene, en den Franschen en den Mnl. tekst aan de andere zijde heeft mij echter geleerd, dat er geenerlei verband tusschen beide bestaat. De omvang van Ad. V. N. A's arbeid (303 blz. 12°) verbiedt reeds dadelijk aan eene volledige vertaling te denken; en de tekst is eene woordelijke vertaling van Sleidanus' bewerking, d. w. z. niet meer dan een overzicht van den zakelijken inhoud van Froissart, waarbij natuurlijk de tallooze uitweidingen en verhalen bijna alle zijn geschrapt. Van de geheele geschiedenis van Horton is niets te vinden (verg. blz. 201 = Sleid. p. 84vo met het Fransch); de geschiedenis van Jan van Blois' Geldersch huwelijk wordt er *zeer kort* verhaald (blz. 234 = Sleid. p. 100vo): kortom de tekst gelijkt slechts op enkele plaatsen uit de verte op dien van Potter. Het blijkt dus ten duidelijkste dat De Wind gedwaald heeft: de Hollandsche vertaling van het Fransche origineel door Gerrit Potter van der Loo, en de Hollandsche vertaling van Sleidanus' verkorte Latijnsche bewerking door Ad. V. N. A. hebben niets met elkander uitstaande; de overeenkomst in naam tusschen den drukker Jan Paedts en den afschrijver van hs. L der vertaling van Potter (Jan Heynrick Paedssenz.), die eerst aan eenig verband doet denken, moet louter toeval zijn.

J. W. M.

---

1) Ik gebruikte eene uitgave, te Parijs in 1562 gedrukt. Over vroegere en latere uitg. zie De Wind t. a. p. 66.

VELTHEM'S SPIEGEL HISTORIAEL.

TEKSTCRITIEK.

De tekst van Velthem's Spiegel Historiael is reeds bij herhaling van fouten gezuiverd, vooral door de critiek van Prof. De Vries en Prof. Verdam (zie Louis D. Petit, *Bibliographie der Middelnederlandsche Taal- en Letterkunde*, blz. 124 en 125). Het spreekt echter vanzelf, dat een werk van ± 28,000 verzen, overgeleverd in slechts één slordig handschrift, uitgegeven in 1727, dus drie jaar, voordat Huydecoper's uitgave van Melis Stoke zou aanwijzen, hoe men Mnl. geschriften behoorde uit te geven, nog steeds een ruimen oogst belooft aan ieder, die zich met tekstcritiek wil bezig houden. De uitgave van het derde boek door Jonckbloet in 1840 heeft voor dat boek reeds zooveel gedaan, dat het jammer is, zijn voorbeeld in bijna 50 jaar nog geen navolging voor een der andere of al de overige boeken te zien vinden.

In de volgende bladzijden zal ik trachten eenige bedorven plaatsen in hare oorspronkelijke gedaante te herstellen; ik bepaal mij voorloopig tot de eerste drie boeken, en wel tot plaatsen uit die hoofdstukken, welke niet uit Heelu's *Slag van Woeringen* zijn overgenomen, of uit Vincentius' *Speculum Historiale* vertaald. Zie voor de nauwkeurige opgave, welke bronnen er bekend zijn, en voor welke hoofdstukken Velthem die heeft gebruikt, *Sp. Hist.* Dl. 3, blz. 462—464.

I. Plaatsen in de eerste drie boeken, waarvan tot heden geen bronnen zijn aangewezen.

I.

De Inleydinge. Na eene ontboezeming over den Vader, den Zoon en den Heiligen Geest, en eene bede om de voorlichting en den steun van Jezus en Maria bij de zware taak, die hij gaat ondernemen, brengt Velthem in herinnering, tot hoever de geschiedenis behandeld is in de Vierde Pertie van Maerlant's *Spiegel Historiael*, die door hem was geëindigd.

Door vergelijking met de laatste hoofdstukken van den *Sp. Hist.* kunnen zeer eenvoudig eenige verkeerde lezingen in deze Inleydinge worden hersteld; zoo blijkt bijv. dat *Menfinet*, vs. 51, niet in *Menfredo* moet worden veranderd, maar zeker wel slecht gelezen is voor *Menfroet*, zooals *Menfredo* steeds in den *Sp. Hist.* (IV^{s}, 44, 44 en IV^{s}, 45 passim) wordt genoemd [1]). In plaats van *Coenraet* moet niet *Conradijn* worden gelezen (wat ook het rijm reeds verbiedt), daar blijkens *Sp. Hist.* IV^{s}, 48, 2 *Conradijn* eveneens *Coenraet* wordt geheeten; omgekeerd staat Velth. I, 2, 59 *Coenradijn* waar *Koenraad de Vierde* is bedoeld; *Thinius* verandere men niet in *Tunis*, maar in *Thunus*, wat bijna geen verandering is; verg. *Sp. Hist.* IV^{s}, 49, 16 en de noot aldaar. Fouten als *dits* voor *dies* vs. 22; *georkent* voor *georkont*, vs. 29; *Heb di jeesten al gehord* voor *Hebdi die jeesten al gehord* vs. 59, verbetert men onder het lezen vanzelf en deze behoeven geen nadere bespreking. Behalve de tweede heeft ook het Hs. deze fouten.

II.

VELTH. I, 1, 44. In het eerste hoofdstuk deelt Velthem mede, dat hij van plan is zijn geschiedverhaal te beginnen met Willem den Tweeden, Roomsch-koning, graaf van Holland; dat hij verder wil meedeelen

alt gevecht
Dat in sinen tiden gescieden (*l.* gesciede; *Hs.*)
Van allen landen, van allen dieden
. . . . . .
. . . . . .
Deen voren ende dander na,
Dat elc op sijn carnatioen sla.

---

1) Nog juist bijtijds was ik in de gelegenheid het Hs. in te zien, en bleek het mij, dat er *Menfroet* staat, waaruit Le Long dus verkeerdelijk *Menfinet* heeft gelezen.

Men houde het mij ten goede, dat ik meermalen de lezing van het Hs. naar eene noot moest verbannen: een gedeelte had ik reeds bewerkt, voor ik in de gelegenheid was het Hs. in te zien.

Bij het laatste vers teekent Le Long aan: „Met het jaar der Incarnatie of menschwordinge van Christus overeenkome." Door helderheid munt deze verklaring zeker niet uit; maar dit althans blijkt, dat Le Long het vers in dezen vorm verklaarbaar acht, wat ik meen te moeten betwijfelen.

De gewone beteekenis van *carnatioen* en *incarnatioen* in het Middelnederlandsch is die van *annus ab incarnatione Christi, het jaar onzes Heeren* of kortweg *jaar*. Slechts eene enkele maal komt het in de oorspronkelijke beteekenis van *menschwording van Christus* voor: bijv. *Lsp.* I, 38, 73: »Tusscen Christus *carnacioen* ende dat Godevaert van Bulyoen Jherusalem wan... waren elf hondert jare." Zie verder *Lsp.* II, 48, 92, waar *incarnatioen* in denzelfden zin wordt gebruikt.

Velthem zegt dus, dat hij de geschiedenis van alle landen, van alle volken na elkaar zal verhalen, en wel zoo, dat alles op zijn carnatioen, d. i. op zijn jaar...., en nu kan er, dunkt me, niets anders volgen dan *geboekt worde*, *kome te staan* of iets dergelijks. Voor het intransitieve *slaan op* in de beteekenis *betrekking hebben op* is hier derhalve geen plaats; *sla* moet bedorven zijn; maar door de eenvoudige verandering in *sta* wordt de zin volkomen hersteld [1]).

Of Velthem gevolg heeft gegeven aan het goede voornemen, op de chronologische volgorde der gebeurtenissen te letten, blijve vooralsnog in het midden gelaten. Het zou mij niet verwonderen, zoo ook in hem de waarheid bevestigd werd van »une bonne intention est une échelle trop courte." Althans de capita, die Engelsche geschiedenis bevatten, schijnen mij voor een groot deel in het eerste boek misplaatst; dat de fout evenwel niet van Velthem is, maar die hoofdstukken later op eene verkeerde plaats zijn ingelascht, is natuurlijk ook mogelijk.

---

1) Dit woord is in het Hs. onduidelijk; maar het dwarsstreepje, dat van boven wel eene *t*, maar geene *l* aan de volgende letter verbindt, is zichtbaar; dus is ook daar *sta* geschreven.

Voor vs. 15 van dit hoofdstuk, waar Le Long *siech'*, zooals het Hs. heeft, oplost in *siechor* i. p. v. in *siecheit*, vergelijke men de noot op Velth. II, 1, 7.

En dit vermoeden vindt een steun in *Die ordonnancie vander vifter pertien vanden Spieghel Hystoriaele* (zie *Sp. Hist.* Dl. 3 blz. 433), waar de geschiedenis van Symoen van Montfort niet voor het eerste, maar in haar geheel voor het tweede boek wordt bestemd.

III.

I, 3, 2 en 35. Behalve de geschiedkundige onjuistheid, die van de stad Kaiserswerth *dat keysers waerde* heeft gemaakt, zijn er in dit hoofdstuk een paar gemakkelijk te herstellen taalkundige fouten ingeslopen. In vs. 35 is *groet* in plaats van *goet* te lezen, waardoor het rijm wordt hersteld. Het Hs. heeft *gêt* de gewone schrijfwijze voor *groet*.

Het begin luidt;

Doen coninc Willem had gevrijd
Om Coelne die straten om langen tijd,
So lach hi daer, hebbic vernomen,
Hine wilde ander stede begomen.

Hine wilde, d. i. *Of hij wou* eischt eene ontkenning in het voorafgaande. Lees derhalve:

Doen coninc Willem had gevrijd
Om Coelne die straten, *onlangen* tijd
So lach hi daer, hebbic vernomen,
Hine wilde ander stede begomen.

Het Hs. heeft *ōlāgē tijd*, waaruit met evenveel recht het vereischte *onlangen*, als het den zin verduisterende *om langen* gelezen kan worden. Door de interpunctie van Le Long zal men zich evenmin hier gebonden achten als elders, bijv. in vs. 38 en 39, waar hij den zin geheel verduistert:

Na goet begin comet een swaer,
Ende na cranc ende clene begin,
Comet namaels groet gewin.

Ongetwijfeld is door Velthem bedoeld:

> Na goet begin comet een swaer
> Ende; na cranc ende clene begin
> Comet namaels groet gewin.

Le Long's verklaring »*een swaer* is een *swaarigheit*" kan dus naar de prullenmand.

IV.

I, 20, passim. Le Long heeft in dit caput, dat 42 verzen groot is, niet minder dan zes fouten gemaakt en geeft ten overvloede nog verklarende aanteekeningen op de verkeerde lezingen, waar hij volkomen vrede mede schijnt te hebben.

Reeds dadelijk in het begin:

> Ins conincs Willems eerste jaer
> So was broeder Aelbrecht herde waer
> Te Coelne,

staat het stopwoord *herde waer*, waaraan het Hs. vreemd is; daar lezen wij *herde maer*, d. i. *zeer beroemd*.

Voor vs. 10 en 11 »hi maecte boeke... daer Liber rerum *dren* af es" heeft het Hs.: »*deen* af es," en voor het daarop volgende vers: »Dat men *int Dietsce* heet Bestianes" leest men in het Hs. het meer gewone (zie Stoett, Synt. § 239, 5) *in Dietsce*.

Na terloops te hebben meegedeeld, dat in vs. 31 het Hs. den juisteren vorm *bedingen* in plaats van *bedinge* heeft, nog een enkel woord over vs. 21. In den gedrukten tekst staat:

> Ic souder u meer af hebben *gesaat*
> Mer daers een Diets af *gemaect*.

Het rijm eischt *gesaect*: *gemaect*, en dat heeft ook het Hs. De aanteekening »gesaat d. i. gezeydt" kan dus vervallen; *gesaect* is partic. van *saken* in de beteekenis van *mededeelen, spreken van*, synoniem van *dingen*; zie Mnl. Wdb. op dingen 3) *spreken met eene zekere plechtigheid, het woord voeren*; lat. *verba facere*.

V.

I, 21, 7 en 60. Sprekende over Albertus Magnus, zegt Velthem van diens verdeeling van den dag: »Ter deel wildi in bedingen wesen."

Ter deel; dus *deel* vrouwelijk evenals Gotisch *dails*? Ik geloof het niet, maar Le Long's redactie is gebrekkig; het hs. heeft *Terdeel*, d. i. *het derde deel*, als bepaling in den accusatief, dus beteekenende *voor het derde deel*, waaraan zich uitstekend aansluit:

> In *dander* derdendeel oec na desen
> Wildi studerens plegen geel
> Ende int *derde* derdendeel
> Wildi slapen daer word (*l.* vord) an.

Alhoewel de vorm *terdeel* voor *terdedeel* niet onbestaanbaar heeten kan, daar dergelijke samentrekkingen meer voorkomen (vgl. *L. o. H.* vs. 3879: »Dat hi *derdages* (d. i. *op den derden dag*) risen soude"; *Ferg.* vs. 3096: »Ferguut sprac: »Die *heiligeest* hi moet di hoeden"; *Claus.* vs. 242: »Die *Heiligeest*, die hier opter aerde uwen lichame heiligede aldure"; zie verder Mnl. Wdb. op gildedeken, waar voorbeelden van *guldeken* = *gildedeken* worden gegeven), herstellen wij, meen ik, hier de hand van den schrijver, zoo wij *terdedeel* of *terdendeel* in plaats van *terdeel* lezen. Immers in het fragment van Dr. W. Crecelius te Büdingen ontdekt, en door Prof. De Vries in *Nieuwe Reeks v. werken v. d. Mtsch. d. Ned. Letterk.* VII (1856) bl. 198—207 meegedeeld, staat ook *Terdendeel*, en dit fragment moet voor oorspronkelijker gehouden worden dan het Leidsche handschrift, waarnaar Le Long den tekst heeft laten drukken, wat t. a. p. door Prof. De Vries bewezen is, zie blz. 201 noot 2).

Behalve de emendatie, in het opschrift van dit caput door genoemden Hoogleeraar aldaar meegedeeld (*sette* l. *sciet*) kan het fragment nog dienst doen, om vs. 60 terecht te brengen. Bij Le Long staat:

> Here! En mere mijn reinichede,

wat zeker een zeer zonderling gebed is; zoo erg maakt de Leidsche codex het niet; de lezing aldaar

Here! Ende mere mijn reinichede,

geeft althans een verstaanbaren zin. Toch hangt vs. 61

Ende een dau van alre suetichede

dan nog in de lucht. Uit het genoemde fragment blijkt, dat vs. 60 en 61 alleen de aanspreking zijn, wat door twee fouten in vs. 60 verduisterd is, terwijl met vs. 62 het gebed begint:

60. Here ende *minre der* reynechede
Ende een dau van alre soetichede
Make mine ziele soete in di.

VI.

I, 22, 2, 30 en 56. Ook nu is het vooral Le Long, die den tekst verduistert. Albertus Magnus, sprekende over zijne zonden, waarom hij schroomt de heilige hostie te ontvangen, zegt vs. 30 vlg.

(alsic) ga alse enen comen soude
Tot dinen outare, om di tontfane
Ende alsic dit dan pense ane,
Wat ic daer dan soude ontfaen,
So trec ic weder achter saen.

Leest men met het Hs. »alse *ene* comen soude," d. i. »zooals iemand behoort te komen," dan is de zin duidelijk. De gedachte is dus: »Al heb ik mij behoorlijk voorbereid, toch overvalt mij weer het gevoel van de heilige hostie niet waard te zijn, zoodra ik het altaar nader."

Voor den vorm *ene* = *iemand* vergelijke men Velth. I, 33, 19:

Hets miltheit, dat *ene* die dinc geeft,
Daer hi altoes mede leeft.

Zie voor de verklaring van dezen vorm *Taalk. Bijdr.* I, blz. 58.

In vs. 2 van dit caput heeft Le Long te onrechte; »Uwer doget *belijt* gereet"; in het hs. staat *belijc*, l. *belie ic* of, zooals het fragment van Crecelius heeft: *belie ict*. Ten slotte is het onbegrijpelijke *Ja die messe* in vs. 56 naar het hs. te veranderen in *In die messe*. Dit behoort tot de vier waarschijnlijk geïnterpoleerde verzen, die het zooeven genoemde fragment niet kent.

VII.

I, 23, 50. — Dit hoofdstuk bestaat uit vier dertienregelige strophen, inhoudende een Mariagroet van Albertus Magnus. Het slot luidt aldus:

en es negene
Noch nie en werd so groten ene
Persone, en waer hem te hard
U doget te segen, die ghi te lene
Hebt van Jherusalem Nazarene.
Vrouwe! Ic bid u dat ghi mi spard,
Want mi dit van herten dard.

Vers 50, waarmede, dunkt me, niemand vrede kan hebben, wordt door Le Long met onverstoorbare kalmte verklaard als: »Van Jezus van Nazareth van Jerusalem hebt ontleent"; dat Jezus volstrekt niet is genoemd, en dat het zeer vreemd is, iemand als afkomstig van twee plaatsen tegelijk aan te duiden, komt niet in hem op. Ik spreek niet daarvan, dat *Nazarene* eigenlijk *Nazarener* en niet *Nazareth* is; immers *Nazarene* komt werkelijk als plaatsnaam voor, bijv. *Overse* vs. 53: »JhesusChristus van Nazarene."

Zeker is, dat òf Jeruzalem òf Nazareth uit den tekst moet verdwijnen. *Nazarene* is het gewone epitheton bij Jezus, en is daarenboven door het rijm gedekt. *Jeruzalem* daarentegen wordt hier volstrekt niet verwacht, en laat graphisch gemakkelijk verwarring toe met *Jezus*, welk woord wij hier noode missen. Lees derhalve: *Jhesum* in plaats van *Jherusalem*:

die ghi te lene
Hebt van *Jhesum* Nazarene.

Vooral in de verkorte schrijfwijze iħrl'm voor *Jherusalem* en iħ'm voor *Jhesum* is verwarring licht mogelijk [1]).

Dezelfde fout is verbeterd in *Van ons Heren Wonden* vs. 33, waar »Van *Jherusalem*, diet al wesen doet," staat, in plaats van »Van *Jhesum*, diet al wesen doet"; Lat. »*plasmatoris* omnium"; zie *Stroph. Ged.* blz. 104 en de aant. op blz. 167.

In vs. 49 staat de, in vergelijking met *seggen*, zeldzame vorm *segen*, die, zoo het Hs. dien heeft, niet veranderd moet worden; zie Franck *Mnl. Gramm.* § 103, 4de alinea. Een ander voorbeeld van den infinitief *segen* vond ik Velth. I, 5, 27: »Caliphus... es te *segen* min no mere dan haer paus ende haer here" [2]).

Dat in vs. 31 Maria »der werelt *vrouwe*" genoemd wordt, verbaast bij den eersten oogopslag niet; toch zal in den samenhang ieder de voorkeur geven aan »der werelt *vroude*" uit het fragment Crecelius:

30. Troostersse van allen goeden beginne,
Der werelt *vroude*, der werelt minne,
Fonteine van alre doechdelycheit!

VIII.

I, 24, 14 en 3. — De eerste van deze plaatsen is in dit Tijdschrift, 6den jaarg. blz. 66 besproken door Prof. Verdam; het is al weer Le Long's slordigheid, die hierin eene moeilijkheid heeft gebracht. Bij hem staat vs. 9 vlg.:

Gereidi dan, minsce, saen
10. Dattu den Here machs ontfaen

---

1) Het Hs. heeft ook iħrl'm.

2) Op beide plaatsen heeft het Hs. *secgen*. Franck's bewering, dat de infinitief *segen* voorkomt, kan dus niet met deze bewijsplaatsen gestaafd worden.

Voor het niet te begrijpen *dient* in vs. 7 van dit cap. heeft het Hs. zeer duidelijk *diet*.

Die di na dit corte leven
Die lange bliscap mach geven,
Die emmermere sal geduren.
Hoe sal hi hem daer toe werren
Dat hi daer toe yet gedoge
Dat hi den Here ontfaen moge?

Prof. Verdam t. a. p.: „*Werren* in vs. 14 is in de war; dit blijkt voldingend uit het rijm, en wat er staan moet, wordt insgelijks door het rijm aangewezen. Men leze *berueren*, dat graphisch weinig van *werren* verschilt, daar *er* afgekort wordt en *berueren* in de hss. geschreven wordt *b'ueren*. *Beroeren* beteekent *aanzetten*, *aansporen*, *aanprikkelen* (*Mnl. Wdb.* I, 959, 4). De wederk. opvatting *zich aanzetten*, *opwekken*, *aansporen*, *zich ergens toe zetten*, waarvan tot heden geen voorbeeld gevonden was, past volkomen in de uit Velthem aangehaalde bedorven plaats."

Uit het Hs. blijkt echter, dat de vorm *werren* fictie van Le Long; er staat *wren*, d. i. *vuren*, *vueren* of *voeren*. Herhaaldelijk staat in dit Hs. *w* voor *vu*; vgl. o. a. I, 22, 36 en I, 31, 26 *wle* = *vule*, I, 30, 82 *wsten* = *vusten* d. i. *vuesten*; I, 39, 31 *west* = *vuest* en vooral III, 12, 31:

Sint datmen den Biscop *werde*
Vanden velde, nochtan so *duerde*
Die strijt na lange ende groet.

Werde moet blijkens het rijm en den samenhang van het verhaal als *vuerde*, d. i. *voerde* gelezen worden.

Ook van den infinitief *wren* = *vuren* vinden wij nog een voorbeeld, nl. in II, 42, 31: „Die men ter galgen werd dede *wren*", rijmende op *aventuren*. Zoo is er dan ook geen bezwaar in I, 24, 14 *vuren* uit *wren* te lezen. De vraag is alleen, of hier het werkw. *voeren* in den samenhang past. Daar ik reeds zonder het Hs. te hebben gezien, de conjectuur *werren* l. *vueren* had gemaakt, zal ik wel de laatste zijn, die het goed recht van

Werden met een tegenw. deelw. verbonden ter aanduiding van het begin eener werking, is in het Mnl. zoo gewoon (zie Stoett, Mnl. Synt. § 414), dat men onwillekeurig bij *Spreken* (vs. 11) aanteekent *l. Sprekende.* Ik althans had dit reeds gedaan, toen ik Velth. II, 6, 57 las: »ende alsoe *wordense striden* daer gemene." Natuurlijk was ik de tweede maal niet zoo gauw met veranderen, maar ging ik zoeken, of er misschien eene plaats te vinden was, waar aan corruptie niet te denken viel. Zulk eene vond ik Stoke IV, 1582: »Tfolc ghemene *wort* doe *claghen* (: maghen)". Hier is de infinitief door het rijm gedekt; *werden* wordt hier dus geconstrueerd als tegenwoordig nog *gaan = beginnen. Werden clagen = gaan klagen.* Verandering is dus ook op beide plaatsen bij Velthem overbodig, indien althans het Hs. dezelfde lezing heeft [1]).

Zie over de vraag, of ook misschien de participia, in dergelijke uitdrukkingen gebruikt, niet veeleer verbogen infinitieven zijn, *Taalk. Bijdr.* II, 79.

XII.

I, 26, 122. — Door de tooverkunst van Albrecht van Keulen wordt den schildknapen van koning Frederik een erge schrik aangejaagd, toen zij op het punt stonden, hun meester, die reeds aan tafel zit, te bedienen:

> Want ute dien scotelen quam (*l.* quamen, *Hs.*) gegangen
> Te hem waerd crupen die grote slangen.

Wel kan ter aanvulling van *comen*, als verbum finitum, even goed een infinit. als een particip. dienen (zie *Tekstcrit.* pag. 80 en 81), maar toch komt het mij voor, dat wij hier *crupende* moeten lezen, als de juiste lezing, waaruit *crupen die* is verbasterd. Het lidwoord van bepaaldheid kan hier niet staan, daar er nog niet van slangen sprake is geweest.

---

1) Het hs. heeft op beide plaatsen ook den infinitief; de fout *pensede* l. *pensende* in vs. 13 is aan het hs. vreemd.

Voor vs. 50: »Der kerken sout dienen ende minnen" geeft het fragm. Crecelius de betere lezing: »Der kerken sout te dinen ende minnen."

IX.

I, 25, 8 en 61. — De paus is met een klein gezelschap, waaronder Albrecht van Keulen in een schip, om een pleiziertochtje te doen.

Met cleinre menichte es hire in comen
Dat heeft broeder Albrecht mede genomen;

l. »*Ende* heeft enz.," zooals het Hs. heeft.

Op de tweede plaats is een woord uitgevallen; vs. 61:

Want hem dochte daer te samen
Al die werelt op hem quamen.

l. (met het Hs.): »Want hem dochte *dat* daer te samen" enz.

X.

I, 26, 4. — Hier is het nu eens niet Le Long, maar een afschrijver, die schuld heeft aan den bedorven tekst:

»Doen Willem van Hollant coninc was
Ende te Colen eens sach na das
Doen hordi secgen ...."

Le Long's verklaring latende voor wat zij is, geloof ik, dat voor *sach* in vs. 4 *lach*, d. i. *verblijf hield* (bijv. Velth. I, 3, 3 en elders) moet worden gelezen; graphisch verschillen *s* en *l* slechts door een klein dwarsstreepje, dat van boven alleen de *s* heeft.

XI.

I, 26, 11. — Albertus Magnus is door Willem van Holland, Roomsch-koning, te gast genood.

Over eten worden si mede
Spreken vele op ende neder.
Na vele spraken, so werd weder
Die Coninc pensede (*l.* pensende).

Werden met een tegenw. deelw. verbonden ter aanduiding van het begin eener werking, is in het Mnl. zoo gewoon (zie Stoett, Mnl. Synt. § 414), dat men onwillekeurig bij *Spreken* (vs. 11) aanteekent *l. Sprekende.* Ik althans had dit reeds gedaan, toen ik Velth. II, 6, 57 las: »ende alsoe *wordense striden* daer gemene." Natuurlijk was ik de tweede maal niet zoo gauw met veranderen, maar ging ik zoeken, of er misschien eene plaats te vinden was, waar aan corruptie niet te denken viel. Zulk eene vond ik Stoke IV, 1582: »Tfolc ghemene *wort* doe *claghen* (: maghen)". Hier is de infinitief door het rijm gedekt; *werden* wordt hier dus geconstrueerd als tegenwoordig nog *gaan* = *beginnen. Werden clagen* = *gaan klagen.* Verandering is dus ook op beide plaatsen bij Velthem overbodig, indien althans het Hs. dezelfde lezing heeft [1]).

Zie over de vraag, of ook misschien de participia, in dergelijke uitdrukkingen gebruikt, niet veeleer verbogen infinitieven zijn, *Taalk. Bijdr.* II, 79.

XII.

I, 26, 122. — Door de tooverkunst van Albrecht van Keulen wordt den schildknapen van koning Frederik een erge schrik aangejaagd, toen zij op het punt stonden, hun meester, die reeds aan tafel zit, te bedienen:

> Want ute dien scotelen quam (*l.* quamen, *Hs.*) gegangen
> Te hem waerd crupen die grote slangen.

Wel kan ter aanvulling van *comen*, als verbum finitum, even goed een infinit. als een particip. dienen (zie *Tekstcrit.* pag. 80 en 81), maar toch komt het mij voor, dat wij hier *crupende* moeten lezen, als de juiste lezing, waaruit *crupen die* is verbasterd. Het lidwoord van bepaaldheid kan hier niet staan, daar er nog niet van slangen sprake is geweest.

---

1) Het hs. heeft op beide plaatsen ook den infinitief; de fout *penseden* l. *pensende* in vs. 13 is aan het hs. vreemd.

Nog een paar andere fouten in dit hoofdstuk laten zich gemakkelijk verbeteren, nl. in vs. 71 vlg.

Daer na leidi den coninc ter vard
In enen sconen bogard
Ter taflen gerecht stoeden genoech

l. Daer taflen enz. De gewone schrijfwijze *t'* voor *ter* en *d'* voor *daer* maakt verwarring eerder mogelijk, dan de woorden voluit geschreven zouden doen.

En in vs. 148 staat, dat, nadat de tooverij uit was, »daer *dien* vord .... des coninc cnapen"; l. *dienden*, d. i. dienden aan tafel de spijzen.

XIII.

I, 27, 74. Albertus Magnus geeft aan een zeer nieuwsgierigen »scoesuttere," die hem een bezoek heeft gebracht, bij diens vertrek de verzekering, dat hij hem een proefje van zijne kunst zal toonen. Hij vraagt daartoe om den zak, dien de schoenmaker bij zich draagt, steekt er even de hand in, en geeft dien daarna over met de woorden:

70. Vrient! Ganc thuuswerd sonder beide;
Ende ontbint dinen sac niet
Eer gi thus comt, wats gesciet.
Ense (*l.* Ende *Hs.*) alse gine oec hebt ontbonden,
Vernemdi oec optie stonden,
75. So binten vaste weder daer.

Vers 74 is niet duidelijk; wij zoeken te vergeefs naar het object van *vernemen*. De inhoud van de laatste drie regels kan wel geen andere zijn dan: »Indien gij, na den zak te hebben losgemaakt, soms het een of ander merkt, bind hem dan maar weer gauw dicht." Gemist wordt dus in vs. 74 een woord, beteekenende »het een of ander," wat heel goed kan worden uitgedrukt door *iet*, dat graphisch zeer weinig verschilt van *oec*, waardoor *iet* zeer licht achter *oec* kan zijn uitgevallen, of *oec* verkeerdelijk uit *iet* zijn gelezen.

Er zal dus gestaan hebben:

Vernemdi oec iet optie stonden.
of: Vernemdi iet optie stonden.

Enkele verzen verder, vs. 87, is weer een woord uitgevallen. Er staat:

Ende elc enen leest in sine hant,
Daer si dengenen sloegen doe.
l. Daer si dengenen *met* sloegen doe.

Het Hs. heeft op beide plaatsen de lezing, zooals Le Long die heeft laten drukken. Dit is ook het geval met vs. 2, waar desniettegenstaande, »Die daer *woende* was", in »Die daer *woenende* was", moet worden veranderd; vgl. nog vs. 13 »Daer broeder Alebrecht *woenende* was."

Een vierde fout in dit hoofdstuk, die niet van Le Long, maar reeds ouder is, vinden wij in vs. 94, waar ook het Hs. *vant* heeft, door Prof. Verdam in *bant* geëmendeerd; dus: »Daer *bant* hi den sac sonder beide", in overeenstemming met vs. 92: »Dat hi den sac *bonde*".

XIV.

I, 28, 45 vgl. — De bisschop van Luik is in twist met den hertog van Brabant, en ondervindt daarvan zulke nadeelige gevolgen, dat hij hoopt in een parlement te kunnen bewerken, dat de oorlog door een tweegevecht beslist zal worden. Dit vertelt Velthem op de volgende wijze in vs. 42 vlg.:

Hier ward een dach oec af geset
So datsi quamen te perlemente.
Nu was altene biscops atente,
Datsise beroepen wilden or campen
Want uit orloge haddi die rampen.
Dus waendijt met campen beweren.
Alst te perlement quam die Heren
Ende si spraken om soendinc maken,
So waren altene dbiscop saken,
Ende ment in campe bescede echt.

Verscheidene fouten heeft Le Long ook hier in den tekst gebracht, die het Hs. niet kent. Het onverstaanbare *or* in vs. 45, is door Prof. Verdam reeds in *te* geëmendeerd, wat door het Hs. bevestigd wordt; zie voor de uitdrukking *te campe beroepen* Mnl. Wdb. op beroepen 4).

Het in het Mnl. vreemde *uit* in vs. 46, dat men in den vorm *ute* zou verwachten, staat niet in het Hs.; duidelijk is daar *int* geschreven, wat veel beter is, daar nu ook het lidwoord in den tekst staat. In vs. 48 heeft Le Long het streepje boven de *m* van *quam* over het hoofd gezien en daardoor bij een meervoudig subject *quam* in plaats van *quamen* laten drukken.

Le Long's tekst is met nog enkele onnauwkeurigheden te voorschijn gekomen uit:

Nu was altene biscops atente
Dat sise beroepen wilden *te campe*;
Want *int* orloge haddi die *rampe*.
Dus waendijt met *camp* beweren [1]).
Alst (*l.* Alse) te perlement *quamen* die heren
Ende si spraken om soendinc maken,
So waren altene dbiscop saken,
Ende ment in campe bescede echt.

Het blijkt uit den samenhang, dat *saken* in vs. 50 hetzelfde beteekent als *atente* in vs. 44, d. i. *oogmerk*, *streven*, en dat *ende* in vs. 51 onderschikkend verbindt en gebruikt is voor de partikel *dat*; zie voor dit gebruik Mnl. Wdb. op ende 2, 642, 9).

1) Juister nog, althans voor vs. 45 en 47, lezen wij in „De Leuvensche kampvechter" Belg. Mus. blz. 26—32:

Dat *hine* roepen soude te campe.
Want hi *met* orlogen hadde rampe,
Dus waende hijt met *campe* verweeren.

Willems' toevoeging: „De Leuvensche kampvechter *ten jare* 1236" zal wel op de vergissing berusten, dat hij „Willems rijc" verkeerd heeft opgevat; *rijc* is hier niet *graafschap*, maar *Roomschkouingschap*, *imperium*. „Int *ander* jaer van Willems rijc" is dus niet 1236, maar 1248.

XV.

I, 33, 18 en 51. — In eene beschouwing over de mildheid zegt broeder Ysewijn, dat veel geven met uiterlijk vertoon volstrekt geen mildheid is:

vs. 18. Dits gene dinc na dat utweet

l. na dat *ict weet*, zooals ook het hs. heeft. Deze versregel zegt dus: »Dit beteekent niets, naar mijn inzien."

Het is waar, zoo gaat Velthem in vs. 45 vlg. voort, dat men wel zoo geven kan »datter doget ave comet," maar

vs. 50. Het geeft menigen andren waen
Om elre, om vordeel ende om prijs.

Zoo ook het hs.; toch moet, dunkt me, gelezen worden:

Het geeft menich *in* (of *om*?) andren waen:
Om *ere*, om vordeel, ende om prijs.

XVI.

I, 34, 64 en 65. Een moeilijk hoofdstuk, dat echter reeds op verscheidene plaatsen door de critiek is hersteld; zie voor de verzen 35, 36, 39 en 40. Prof. De Vries *Taalz.* blz. 16 en 17; voor vs. 70 Prof. Verdam *Mnl. Wdb.* I, 459, d en II, op d e c k e n 5) aan het slot. Het onzuivere rijm tengevolge van eene fout in vs. 69 staat niet in het hs., dat *berecken* heeft. Ook vs. 21 is door Prof. Verdam hersteld, die voor het onbegrijpelijke

Ende si sijn tote boven al
Alsic u hier secgen sal

met eene eenvoudige verandering leest:

Ende si sijn *sotte* boven al
Alsic u hier secgen sal;

waaraan zich dan uitstekend aansluit:

Merct, oft dese niet sijn wel *sot*
Die .... enz.

Aan dit alles zou ik nog willen toevoegen eene kleine verandering in vs. 64 en 65, die door het hs. althans niet weersproken wordt en aan die beide verzen beteekenis geeft. Na over »die sotheit" der menschen te hebben gehandeld, vervolgt Ysewyn:

Wie es dan vroet? Ic secge di dat
Die gene die noch goet no scat
Op ne leit van genen dingen;
Ende die hem oec niet en wilt mingen
No in worde, no in dade,
Dat hi met scalker behindicheit rade
Yet hem der onderwinde daer af.

De laatste twee verzen zijn, zooals zij hier staan, niet te begrijpen. Het hs. heeft:

Dat hi met scalk' behindich' rade
Yet hem d' ond' windē d' af,

wat wij in: Dat hi met *scalker behindicher* rade
Yet hem *dar onderwinden daer af*

kunnen oplossen. De beteekenis van de verzen is nu: »Wie is dan wijs? Hij, die geld noch goed bijeengaart, en die zich door woord noch daad er toe wil verlagen, dat hij met slecht en sluw beleid daarnaar ook maar eenigszins zou durven trachten". Er is echter een bezwaar tegen de lezing, al past zij goed in den samenhang: nl. het vr. *rade*, waarvan ik het bestaan niet kan bewijzen, doch dat bestaan kan hebben; vgl. het vrouwel. *wege* naast *wech*; het vr. *lede* naast *leet*, *gloede* naast *gloed* e. a. Een mhgd. *rat* fem. komt voor; zie Lexer II, 347.

Ten slotte nog een enkel woord over den onzin: »Hets sotheit groet in den latine, Want daer af comt die ewelike pine". Door omzetting en verandering der interpunctie wordt de zin hersteld. Men leze derhalve vs. 73 vlg.

Doch af, doch af die behindichede
Daer scalcheit es geminget mede

Want daer af comt die ewelike pine;
Hets sotheit groet. Inden Latine
Dit sijn broeder Ysewyns bloemen.

XVII.

I, 38, 45. — Graaf Willem II, de Roomsch-koning, trekt in den winter op tegen de weerspannige Friezen. Met behulp van de manschappen, uit Duitschland medegebracht, waar na veel strijd zijne gelukzon scheen te zijn opgegaan, hoopt hij hen over het ijs spoedig te bereiken en te onderwerpen. Maar de Friezen

. . . . . hebben dit alsoe belet
45. Dats die coninc hadde coren.

Hierbij teekent Le Long aan »'t Geene de Koning hadde verkooren of beslooten te doen", eene van die »noodige verklaaringen", waarmede Velthem's Spiegel is »opgeheldert", die wij verduisteringen zouden noemen. Vers 45 is in dezen vorm niet te begrijpen; *coren* kan niet goed zijn, er moet *toren* staan. Duidelijk is de *t* in het hs. niet; maar het verband laat geen twijfel over, of *toren* in de beteekenis *verdriet*, *dolor* is bedoeld. Er staat dus: »De Friezen hebben hem den inval in hun land belet op eene wijze, dat de koning er de noodlottige gevolgen van ondervond", waaraan zich dan uitstekend aansluit, dat »die dingen also gescieden, Datsi den coninc sloegen doet."

Dit en het volgende hoofdstuk leveren bedroevende staaltjes van Le Long's overhaasting in het lezen van het handschrift en van zijne vindingrijkheid in het verklaren (?) van den onzin, dien hij in den tekst brengt. Verdwijnen moet o. a. zijn *ruiterknecht*, den *ridren geselle* in vs. 24, waar in het hs. duidelijk staat: »Die (Friezen) brachten menigen *ruden* geselle om den coninc te wederstane". In cap. 39, 16 *gevilt*, l. *gesciet* (hs.); in 37, 8 *saken*, l. *sticken* (hs.), enz. enz.

XVIII.

I, 47, 43. — Enkele geschiedkundige opmerkingen zou ik

wenschen te laten voorafgaan, voor den bedorven tekst van vs. 43 te bespreken. Velthem toch stelt zich hier zoo geringe eischen van duidelijkheid en nauwkeurigheid, dat men geneigd zou zijn, zijn »hebbic gehort" uit het eerste vers van dit caput op te vatten als: »ik heb wel eens wat gehoord van ....., maar weet het juiste niet".

Met hoofdstuk 47 begint Velthem de Engelsche geschiedenis in dat tijdperk, waarin Simon van Montfort eene hoofdrol speelt, maar zijn tegenstander, Hendrik III Plantagenet, in het geheel niet handelend optreedt. Dat verplaatst ons, voor zoover ik kan nagaan, tusschen den 24sten Mei 1264, toen Hendrik III en kroonprins Eduard, die echter wist te ontvluchten, in den slag bij Lewes werden gevangen genomen, en Aug. 1265 toen Simon van Montfort in den slag bij Evesham tegen Eduard (na 1272 koning Eduard I) sneuvelde. Vóór zijne gevangenneming treedt Hendrik III te zeer op den voorgrond, dan dat Velthem diens naam niet in éénen adem met dien van Simon van Montfort zou hebben hooren noemen. Geen enkele maal wordt Hendrik de Derdes naam vermeld; steeds is het Eduard, waarover gesproken wordt en door wien Simon van Montfort wordt weerstaan. Eene onjuistheid van Velthem, die Simon laat regeeren voor zijn minderjarigen neef Eduard, alsof er geen Hendrik III meer leeft (zie cap. 47, vs. 8 en vlg.) en andere onnauwkeurigheden ga ik voor het oogenblik stilzwijgend voorbij, daar zij geen invloed hebben op bovengenoemde plaats.

Wat was nu na Mei 1264 het streven van Simon van Montfort? Hij was in 1258 het hoofd geweest der baronnen, die in het Dolle Parlement Hendrik III en den kroonprins gedwongen hadden de Provisions of Oxford goed te keuren. Hij had de goede uitwerking dier bepalingen gezien, maar had ook de fout begrepen, die in 1258 was begaan, en zag in, dat adel en geestelijkheid alleen te zwak waren tegen den koning en den invloed van het buitenland. Daarom streeft hij er naar, de groote *steden* voor de nationale zaak te winnen.

Van Simon van Montfort uit deze periode nu, zegt Velthem

hi saect
25. Alle die Heren van Ingelant
Dat hise hadde te siere hant,
Met beden, ende met sinen scatte;

want hij heeft geld genoeg, doordien hij willekeurig over de rijksinkomsten beschikt. Daarop volgt vs. 43:

Doe maecti an Dietsce vort
Dat si waren an sijn accort (*hs.* acort)
Ende geloefdem mede, ende gaf.
Ende aldus bracht hise af
Al heymelike ende met liste,

waarna ten slotte nog van belang zijn vs. 55 en vlg.

Nu alse hi dus hadde gedaen,
Ende hem waren onderdaen
Die *heren* ende die *stede* met,
Soe..... enz.

Hoe hij aan die *heren* komt, verklaart vs. 25; maar op welke wijze heeft hij den steun van die eensklaps opduikende *stede* verworven? Nergens zijn zij genoemd, of het moest zijn in den onbegrijpelijken regel:

Doe maecti an Dietsce vort, [1])

en werkelijk als wij ons niet laten beetnemen door Le Long's hoofdletter (zie »voorreeden" bl. 3) en wij herinneren ons *nos-mal* en *val sonder sage* e. a., dan staat er:

Doe maecti *an die tsce* (l. *stede*) vort,

d. i. »Toen bewerkte hij aan de steden"; »toen wist hij van de steden gedaan te krijgen", wat er juist moet staan. En zoo verdwijnt de »Duytsche Natie", die volgens Le Long hier door Simon van Montfort gewonnen werd! [2]).

---

1) Hs. ook: *Doe maecti an dietsce vort.*

2) De fouten *Sat*, vs. 66, l. *Dat; vane*, vs. 67, l. *vaen; roet*, vs. 68, l. *raet*

XIX.

I, 49, 62. — Kroonprins Eduard is door Simon van Montfort gevangen gezet op het kasteel van Leicester. Dit vernam de koningin, in Brugge, waarheen zij was gevlucht, nadat zij zelve gevaar had geloopen op de openbare straat te worden gevangen genomen. Zij riep de hulp van vrienden en magen in, en verzocht

> Alomme, in Vrancrike oec met,
> Datsi haer holpen, datsi ontset
> Van haren kinde, dat lach gevaen.

De bedoeling is duidelijk; maar of de woorden: »datsi ontset van haren kinde," kunnen uitdrukken: »opdat zij haar kind zou bevrijden," moet worden betwijfeld. *Van haren kinde* zou dan gelijk gesteld worden met *haer kint*.

Eén woord echter is er, dat nog eene andere beteekenis toelaat, *ontset* kan ook substantief zijn, en dit brengt ons op het spoor, waar de fout schuilt. *Ontset* in de beteekenis van *bevrijding* maakt het zeker, dat *haren kinde* een dativus commodi is; maar dan kunnen wij het voorzetsel *van* niet gebruiken, terwijl wij juist het werkwoord missen; lees derhalve *wan*, d. i. *verkrege*, *verwierve*, in plaats van *van*, dat reeds eene fout van den afschrijver is.

Omgekeerd staat Velth. II, 16, 82: »Laet ons eten *waren* te hove" voor *varen*, zooals Verwijs in zijne Bloemlezing natuurlijk heeft laten drukken.

XX.

I, 51, 28. — De weduwe van Hendrik III beklaagt zich

---

heeft het Hs. niet. In vs. 73 echter staat ook daer: *Diese vinge brachte boude*, wat wel het eenvoudigst te herstellen is door de inlassching van *ende* tusschen de werkwoorden.

Dit is ook het geval in het volgende hoofdstuk vs. 50, waar „*tote* hand" *l.* „*te* hand" den afschrijver wel uit de pen gevloeid zal zijn onder den invloed van het juist daar boven staande „*tote* Wissant."

bij haar zoon Eduard over de schandelijke behandeling, haar door de handlangers van S. v. Montfort aangedaan.

Daer clagede si herde sere
Ende die gone die hem onnere
Hadde (*l.* Hadden) gedaen in die stede
Ende nemmermee en comt (*l.* comic) mede
In die stat, heefsi gesproken.

Alhoewel ook het hs. in vs. 28 *eñ* d. i. *ende* heeft, moeten wij toch *ou'* d. i. *over* lezen; vgl. vs. 44 »sonderlinge clagede si... *over* een ridder." In de verkorte schrijfwijze verschillen *eñ* en *ou'* niet veel. In het voorafgaande hoofdstuk vs. 36 las Le Long ook eene *o* uit de *e* van het hs.; daar staat nl. niet *so* maar *se*, waarschijnlijk als *s'e* d. i. *sere* bedoeld, zoodat daar »*Sere* jegen sinen wille" te lezen is in plaats van »*So* jegen sinen wille," waardoor de maat ook verbetert. De verwarring van *u* en *n* behoeft geen bewijsplaatsen.

Opmerking verdient in vs. 28 *hem* in plaats van *haer* voor het vrouwelijk gebruikt; een tweede voorbeeld staat Velth. I, 48, 31: »Dese heeft *hem* groote scande gedaen, want hise uten wagen trac." Aan fouten behoeven wij hier niet te denken, daar dit gebruik ook elders (*Claus.* vs. 540; verder in *Sp. Hist.*, *Lancel.*, *Wrake*) voorkomt. Zie Mnl. Wdb. 3, 421.

De fout in vs. 41: *of dat* l. *op dat* = *mits*, ligt voor de hand.

XXI.

I, 52, 52. — In den slag, waarin Simon van Montfort het leven zal laten, komt de volgende toespraak van kroonprins Eduard (door Velthem verkeerdelijk *koning* genoemd) tot hem voor

Suldi mi hier ontfaren
Met desen wagen, here Simoen?
So ne moete mi nemmermere doen
God van Hemelrike goet no ere,
In saelt mi eer laten so sere

Costen ende te pinen werden,
Na desen wijch emmermere werden;
Van minenthalven, dat secgic u,
Gi selt bliven, oft ic nu! [1])

Na vs. 50 is de tekst zeker in de war, en de fout moet, dunkt me, gezocht worden in vs. 52; want de uitdrukkingen *hem laten costen* en *hem laten te pinen werden* voor *zich inspannen*, *moeite voor iets doen* zien er echt Middelnederlandsch uit, zoodat die niet verdacht kunnen zijn. Maar wat is: »Na desen wijch emmermere werden?" Ik zie geen kans het vers in dezen vorm te verklaren. Aan *werden* zou ik slechts dan eene beteekenis kunnen geven, indien het vorige *werden* (uit vs. 51) corrupt was en bijv. in een adjectief *herden* bij *pinen* moest worden veranderd; maar die verandering kan de vereischte verbetering niet wezen, want er zou dan staan: »In saelt mi eer laten so sere... te pinen herden werden emmermere na desen wijch". Dit kan de bedoeling van Eduard niet zijn, dat hij *na* dezen strijd zich altijd inspannen zal, neen *in* dit gevecht zal hij zorgen, dat er eene beslissing valt. Veranderen wij *na* in *in*, zoo blijft het dan minder juiste »emmer*mere*" nog bestaan, terwijl èn de verandering *herden* in *werden*, èn *in* in *na* willekeurig moet heeten. Ik geloof dus, dat wij het moeten opgeven, in die richting te zoeken, en liever, vs. 51 onveranderd latende, vs. 52 aldus lezen:

Na desen wijch emmermere *u verden*;

d. i. *u vreden*, *u tot rust te brengen*. Eduard, het voortdurend verzet van S. van Montfort moede, wil dus zorgen, dat hij na dezen strijd voorgoed tot rust zal zijn gebracht, en gaat dan voort: »Wat mij betreft, dit verklaar ik u, het zal een strijd zijn op leven en dood."

---

1) Het hs. heeft dezelfde lezing als Le Long, behalve in vs. 54. Daar heeft het niet *selt*, maar *selt'* d. i. *selter* = *sult daar* (nl. *in den strijd*).

In vs. 32, waar Le Long's redactie niet te begrijpen is, heeft het hs. de juiste lezing bewaard; men leze *hem* voor het verduisterende *mem*.

Misschien maken wij de lezing iets juister, zoo wij Le Longs interpunctie opgeven en lezen:

Na desen wijch emmermere u verden
Van minenthalven;

d. i. door mijn toedoen (zie *Mnl. Wdb.* 3, 62*b*.).

Ik erken, dat er een bezwaar is tegen de voorgedragen lezing en wel de beteekenis van *verden*. *Verden*, metathesis van *vreden*, wil in den regel zeggen: *bevredigen*; *door eene minlijke schikking tot rust brengen*. Zie *Ferg.* Gloss., ook voor den invloed van *verden* = *verren* daarop uitgeoefend; Lübben op v r e d e n en Lexer op v r i d e n. Van eene minlijke schikking nu is hier geen sprake; wij moeten *vreden* dus ironisch opvatten, wat niet onmogelijk is, als wij denken aan de zoo dikwijls voorkomende ironie, welke een strijder, die zich zijne kracht bewust is, zich jegens zijn vijand veroorlooft, en waaraan woorden als *goedendag*, *courtoisecolve*, *spel* = strijd; *onthalen* = trakteeren op slagen (*Tekstcrit.* blz. 37) hunne beteekenis te danken hebben; maar welk gebruik van *vreden* ik toch niet in staat ben met eene andere plaats te bewijzen.

Verden op te vatten als *verren*, d. i. *verwijderen* en dan wel in den zin van *uit den weg ruimen* heeft ook wel iets voor, vooral indien men het in verband beschouwt met de vraag in vs. 46 en 47: »Woudt gij u hier zoo maar stilletjes uit de voeten maken? Nu ik zal er voor zorgen, dat gij door mijn toedoen voorgoed uit den weg geruimd wordt." Hoe het zij, in allen gevalle stel ik voor, *werden* uit vs. 52 in *u verden* te splitsen, wat graphisch verdedigbaar is en althans een zin geeft. Evenwel, *die een beter wete, hi segge dat.*

XXII.

I, 57, 76. — De eerste verzen van het slot aan het eerste boek luiden aldus:

Een inde maket (*l.* makic), het es tijt,
Van den Irsten Boeke gereet,
Dat in die Irste Pertie steet.

Het tweede *Irste* is bedorven. Velthem noemt zijn Spiegel Historiaal in zijn geheel *die vifte pertie*, als vervolg op Maerlant's *Sp.* waarvan hij de laatste vijf boeken der vierde partie had afgewerkt.

Op verschillende plaatsen in de vierde partie verwijst hij reeds naar de vijfde. Zie Te Winkel, *Nederl. Letterk.* Dl. 1, blz. 356, noot 2, waar evenwel *Sp. Hist.* IV^{8}, 45, 65 veranderd moet worden in *Sp. Hist.* IV^{8}, 48, 65 en waar nog kan worden bijgevoegd *Sp. Hist.* IV^{8}, 50, 67.

Mochten bewijzen nog noodig zijn, zoo vergelijke men de *Inleydinge* van Velthem's Spiegel vs. 65: »Ende desen boec willic heten Die *vifte* pertie;" het slot van het derde boek: »Ende hier met willic een inde maken Van den derden Boeke saen Der *Vifter* Pertien", en verder in het handschrift de opschriften van de Boeken III, IV, V en VIII. Men leze dus ook op de bovengenoemde plaats: »Dat in die *vifte* pertie steet."

Graphisch verschillen irſte en uifte weinig, zoodat er misschien verkeerd is gelezen, ofschoon ook mogelijk is, dat *irste* onder den invloed van *irsten* uit den vorigen regel is ontstaan [1]).

XXII.

II, 1 en 2. — Vonden wij nog eene fout aan het slot van het eerste boek, het tweede belooft niet minder rijk aan onnauwkeurigheden te zijn. Reeds het begin is onduidelijk:

Alle dinge die nie waren
Alse van lijf live te waren,
Dat moet tenen inde comen,
Sonder die siele, die wi begomen

---

1) De afschrijver is met *irste* verbazend in de war geweest. Het hs. heeft: »Van den *irſtē irſtē* boeke gereet Dat in die *irste* pertie steet."

Soms is het een wedstrijd, wie het slordigst werkt, de afschrijver of Le Long; in het vorige hoofdstuk bijv. had de afschrijver in vs. 34 »*elne* hand" voor »*ene* hand" geschreven, maar zijne fout ziende, die hersteld door de *l* te expungeeren. Le Long echter laat toch *elne* drukken. Ook de fout in vs. 25 *geliker*, waar *geliket* moet staan, is van Le Long.

5. Crankelike in dit leven,
Nochtan dat ons es gegeven
Besceden here es, daer wi mede
Mogen verdienen, Here! ewelijchede.

Laten wij voor een oogenblik den onbegrijpelijken tweeden regel weg, dan staat er in den eersten zin: »Alles, wat ooit bestond, moet sterven behalve de ziel," of: »maar de ziel niet." Uit deze tegenstelling blijkt, dat onder *alles* verstaan wordt *alles, wat lichamelijk leven heeft.* Daar de zin volkomen goed afloopt zonder den tweeden regel, kunnen wij daarin niet veel anders verwachten dan die nadere bepaling van *alles. Alse* zal dus op te vatten zijn als het verklarende voegw. = *namelijk, te weten*, of met het volgende *van* verbonden, als *wat betreft* (zie *Mnl. Wdb.* 1, 364 en 365). Het tweede *live* hangt in dat. af van *van*, het eerste kan derhalve niet anders dan in gen. afhangen van *live.* Lees derhalve *lijfs live.* Er staat dan: »Wat betreft het leven van het lichaam"; juist wat verwacht werd.

In vs. 7 is het onzinnige *Bescedenhere es* te veranderen in *Bescedenhede* blijkens den samenhang. Twee verzen verder vereischen zin en rijm *emmer nie* in *emmermere* te veranderen. In vs. 12 is het onderwerp uitgevallen; in vs. 13 geeft slechts *come*, niet *comen* een zin. Een klein proefje, hoe slordig in dit hoofdstuk, als op zoovele plaatsen, de tekst is.

In het volgende caput heeft eene groote sterfte zulk een invloed gehad op eene ster, dat in vs. 42 de *sterre* verdwenen is en in *sterfte* is veranderd; terwijl in vs. 18 de Mnl. uitdrukking »sijn merc leggen," daar volkomen goed op hare plaats, verscholen zit in: Ende seide (*l.* leide) sere sinen merc." Ook van het epidemisch voorkomende *genoech* voor *gevoech* staat hier, vs. 26, een voorbeeld [1]).

---

1) Sommige fouten heeft het hs., andere niet. Te recht heeft het: *Bescedenh'*, d. i. *bescedenheit*, terwijl *es* is geëxpungeerd. Herhaaldelijk dient *h'* om *heit* weer te geven. Duidelijk blijkt dat o. a. in cap. 7 vs. 7 van B. I, waar *rijch'* rijmt op *geseit*. Wij

XXIV.

II, 3, 67. — Na eenige voorbeelden te hebben gegeven, hoe pelgrims beroofd werden door hen, die van hunne roofburchten uit strooptochten ondernamen, besluit Velthem zijn verhaal met:

vs. 67: Dus lieten dese, om dien quaet,
Niemen liden, dat verstaet.

Om dien quaet zou in den samenhang alleen kunnen beteekenen *door hunne boosheid*; dus *quaet* onzijdig, en *om* met datief (vgl. nog om *den* broode e. a.); toch is het vreemd gezegd en zouden wij eerder hier een subst. verwachten, waarbij *dese* behoort. Het hs. doet werkelijk zulk eene lezing aan de hand, het heeft *qdien quaet*, met eene afkorting, die niet duidelijk meer te onderscheiden is, boven de *q* en de *d* van *qdien*. Er moet dus *dese quadien quaet* gelezen worden.

XXV.

II, 4, 15. — Van dezelfden, van wie zooeven sprake was, heet het hier, dat zij den landlieden wilden ontnemen

Haer guet, haer coye, ende die eten.

Guet staat niet in het hs.; de *g* is stellig eene *q*, en de *t* kan zeer goed eene *c* zijn; daar nu *quet* geen, *quec* d. i. *vee* hier een zeer goeden zin geeft, aarzel ik niet *quec* in plaats van *guet* te lezen. Wel staat hier in de buurt nergens *quec*, steeds *vee*, maar dat Velthem het woord gekend en gebruikt heeft, is zeker blijkens VI, 21, 53 »Des *quecs* ward oec vele verdorven; Scape, coyen, verken storven", en vs. 61 »Dat *quec* word so onsalich doe ende so mager." Le Long begrijpt het woord niet. Zie *Ferg.* gloss. op *queckenoet*, dat blijkens het Fransch

---

mogen dus ook met het volste recht in I, 1, 15 en I, 22, 82 *siecheit* in plaats van *siecher* lezen uit *siech'* (zie ook *Taalz.* blz. 17).

De ' heeft Le Long ook elders parten gespeeld; Velth. II, 16, 9 leest hij *Lanter* i. p. v. *Lanceloet* uit *lanc'* en heeft dit zelfs laten staan, toen hij Velth. II, 18, 74, 76 en 96 dezelfde verkorting goed had opgelost.

bues et vaches, ter vertaling waarvan het *Ferg.* 398 dient, hetzelfde beteekent als *quec.* De fouten *een*, vs. 25, l. *ende; liede* vs. 42 l. *lieden*; *geduen*, vs. 81, l. *gedoen* zijn ook van Le Long.

XXVI.

II, 5, 5. — Van roovers, die in de buurt van Erfurt zich den tijd van het Interregnum te nutte maken, wordt vs. 4 en 5 gezegd:

gene rovers hadden doet
Der liede ute som geslagen,

Liede ute som beteekent volgens Le Long *ontelbaar veele menschen.* Maar het volgende vers luidt: »Also alsijt hem wilden ontjagen". Dat sluit niet, zou, dunkt me, een verstandig uitgever denken. Wat is *'t* uit vs. 6? Is misschien de verklaring van vs. 5 fout? Doch bij Le Long geen twijfel, geene zwarigheid; hij heeft vs. 5 verklaard en zal het ook vs. 6 doen »Wanneer zij baar (*l.* haar = hun?) *den buyt* wilden ontjaagen". Dus *'t* beteekent *den buit*; maar er is nergens sprake geweest van *buit.* Begrijpe wie 't kan.

Natuurlijk moet er eene zelfstandigheid genoemd zijn, waarop *'t* betrekking heeft, en daar wij die niet vinden, beginnen wij den tekst te wantrouwen. Het blijkt, dat de roovers dat *'t* wilden ontjagen aan de landlieden, die zij buiten de stad gingen bestelen; dan zal dat *'t* wel koeien of ander vee geweest zijn. Deze meening wordt bevestigd, als wij ons uit hoofdstuk 4, vs. 39 en vlg. herinneren, dat die »rovers waren ute gerede (*l.* utegereden) Onder haer gebure daer beneden Ende wilden hem nemen daer haer *vee.*"

Lees derhalve ook op de besproken plaats *vee* in plaats van *ute* [1]), dat graphisch bijna niet daarvan verschilt en den zin volkomen

1) Er ontbreekt in het hs. wel iets, maar toch zoo weinig aan de eerste *e* van *vee*, dat het onbegrijpelijk is, hoe Le Long (in verband met den samenhang) daaruit eene *t* heeft kunnen lezen.

herstelt. Bij het stelen waren er dus sommige koeien gedood; maar vele hadden de roovers levend weten te bemachtigen, en die dreven zij voor zich uit naar hunnen burcht, zooals uit het vervolg van cap. 5 blijkt.

XXVII.

II, 7, 50. — In »enen jostierspele" is de zoon van den hertog van Oostenrijk gewond, naar men meent door den zoon van den markgraaf van Brandenburg. Deze wil »beternesse" doen, maar de hertog noch diens zoon wil daarvan weten, waarop des markgraven zoon den hertog verzoekt,

Of hi dit striden wil laten staen
Ane hem ende ane sinen sone,
Dat si alse twee campione
Dit onder hem tween becorten selen.
50. Des en woude den (*l.* de) hertoge niet hingen.

De gedachte is volkomen in orde, zoodat het onzuivere rijm *selen*: *hingen* niet tot het aannemen van eene leemte mag doen besluiten. Een van de woorden zal bedorven zijn, en daar *hingen* voor *gehingen* niet zoo gewoon is, ligt het voor de hand, daarin de fout te veronderstellen, en niet *selen* bijv. in *gingen* te veranderen. Het komt er dus op aan, een rijmwoord op *selen* te vinden, dat de beteekenis *gehingen* heeft. Velthem zelf doet het ons aan de hand; in II, 35, 32 vlg. lezen wij:

Wi pensen vore dit selewi doen
Ende geven ons daertoe ocsoen,
Datwi dat volbringen selen;
35. Dan comt daventure, die niet *getelen*
En wilt dat die dinc gescie.

Getelen, ook hier rijmende op *selen*, is blijkens deze verzen een synoniem van *gehingen*. Het zal dus niet gewaagd zijn, ook op de besproken plaats *getelen* te lezen. In deze beteekenis is *getelen* zeldzaam; het *Mnl. Wdb.* heeft alleen die ééne plaats; zie *Mnl. Wdb.* op getelen 2).

Ontbeet l. *ontboet* in vs. 52, en *toech* l. *teech* in vs. 68 van het vorige hoofdstuk zijn fouten van Le Long.

XXVIII.

II, 9, 5 en 52. — Twee plaatsen, waaraan stellig iets ontbreekt, al doet ook het hs. ons niets beters aan de hand. De hertog van Oostenrijk is door de Sassen teruggedreven en peinsde nu

hoe hi hem mochte wreken,
Dattie Sassen op hem gestreken
Also quamen, ende achter daden
Dit wraec hi hemelike gerne met

Uit vs. 6 zou men opmaken, door de toevoeging *met* d. i. *mede*, dat hij zich over meer dan eene zaak wil wreken, en de mogelijkheid bestaat dus, dat tusschen vs. 5 en 6 eene lacune bestaat; evenwel het zoo dikwijls voorkomende overtollige gebruik van *met* (*mede*) bij Velthem geeft het recht het bestaan van eene lacune in twijfel te trekken. Het rijm is te herstellen door in plaats van *daden*: *met* te lezen *deden*: *mede* (of *meden*, zooals dikwijls in dit hs.).

Op de tweede plaats lezen wij, dat de hertog van Oostenrijk aan een bode opdraagt eene boodschap over te brengen betreffende eenen gevangene aan

Sinen magen ende sinen vrinden.
Hi ontboet hem, dat sine winden
Nembermere te haren lande,
Hem en si gebetert sine scande,
Die hem es van hem gedaen.

Winden in den zin van *teruykeeren* gebruikt Velthem meer, vgl. bijv. IV, 14, 12 waar de wraakzuchtige koningin van Frankrijk aan Simpoel last geeft, dat hij alles (geheel Vlaanderen)

levere ten sweerde
Man, wijf ende oec kint,
Eer hi weder vor haer *wint.*

Maar hier moet uitgedrukt worden *zien terugkeeren*, zoodat *sien* in vs. 52 of 53 uitgevallen is; Prof. Verdam had het reeds achter *sine* ingevuld, waar, tengevolge van de overeenkomst der beide woorden de afschrijver het licht kon overslaan. In II, 29, 60: »Oft ware dat men sede", maakt Le Long zulk eene fout; het hs. heeft »Oft waer ware datmen sede".

De niet zeer heldere verzen 26 tot 39 krijgen zin, zoo men er aan denkt, dat men nu eens met oratio recta dan weer met oratio obliqua te doen heeft, en men in vs. 39 *mi* leest in plaats van *men.* Voor *dier* in vs. 67 heeft het hs. de juiste lezing *diet* bewaard.

XXIX.

II, 11, 13 en 35. — De hertog van Oostenrijk vraagt aan Richard, Roomsch-koning, hulp tegen de Sassen;

vs. 11: Scat ende penninge hi hem boet
Al hemelike; dit horken doet
Menige, *diet omme niet dade.*

Hier staat juist het tegenovergestelde van wat er staan moet; lees derhalve

Menige, diet omme niet *en* dade.

d. i. menigeen, die het voor niemendal *niet* zou doen. De ontkenning moet hier met eenigen nadruk worden gezegd; men zou daarom bezwaar kunnen hebben tegen de zwakke ontkenning *en*; vgl. echter, *C. en Eleg.* vs. 333 vlg.

Waer ic versekert van dien,
Dat hi quame omme verspien,
Datti mi oft die mine
Brenghen wilde also in pine

Jeghen den coninc die ic ontrade,
Hi *en* lede te nacht sonder scade.

Ook hier zouden wij met nadruk op de ontkenning **zeggen**: »Dan zou hij er van nacht níet goed afkomen."

Op de tweede plaats, vs. 34 vlg.

..... nu helpt berichten
Op dit orloge, gelijc ic dede
U, doen gi had onvrede,

staat in het hs. zeer duidelijk: »Nu helpt berichten *mi* dit orloge".

XXX.

II, 21, 36. — Na de uitgebreide beschrijving der **koninklijke** huwelijksfeesten in Engeland (cap. 15—20, door **Verwijs** in zijne *Bloeml.* Dl. II, blz. 147 tot 162 opgenomen; zie dus aldaar ter verbetering van Le Long's tekst; lees in II, 15, 97 *hoeden* in plaats van *horden*, welke verbetering het eerst door Eymael is gemaakt), wijdt Velthem, als zoo dikwijls, een **hoofd**stuk aan bijzondere natuurverschijnselen. Hier spreekt **hij** op eene niet zeer duidelijke wijze over eene zonsverduistering. »In desen tiden", zoo zegt hij, »was die sonne oec vergaen (vs. 10)". Dwaas vindt hij het, dat men eene zonsverduistering **als de** oorzaak van rampen beschouwt, zooals bijv. van de **toen door** de heidenen op de christenen behaalde overwinning.

Maer dit was niet der sonnen scout
Hets truffe, datmen daer of hout;
Alse comt die tijt datsi ontfeet
Daer af eest dat si begeet;
Ende die gelijc so doet die mane,
Alse si es in haren ontfane.

Moge de uitlegging in de laatste vier verzen, hoe eene zons- of maansverduistering eenvoudig het gevolg is van natuurlijke oorzaken, niet uitmunten door helderheid, zooveel blijkt toch wel, dat vs. 36 moet beteekenen: »Daar komt het van, **dat**

zij verduisterd wordt." Dit nu kan door *begeet* a verbo *begaen* niet worden uitgedrukt, de term daarvoor is *vergaen* (cf. vs. 10). Lees derhalve: »dat si *vergeet*." Graphisch is het verschil tusschen be en vê niet groot, en verwarring komt dan ook dikwijls voor (zie *Mnl. Wdb.* I, 1023, Aanm.) Hier echter is de fout ouder dan van Le Long.

Om te begrijpen, wat Velthem met vs. 35—39 bedoelt, vergelijke men *Alex.* III, 1257 en vlg., waar wij lezen in vs. 1267:

So die mane meer lichts hevet,
So die sonne meer beghevet,
Ende so weltijt dat soe ontfanghet,
So mach men merken, dat soe hanghet
Vor die sonne ende soe ontfaet,
Ane tlicht, dat van der sonnen slaet
Alsoe tusscen ons staet enter sonnen,
Eest dat wi iet merken connen,
Wi moghen merken dat soe doet,
Dattie sonne vervaren moet.

De voorstelling is dus: Op den tijd, dat de maan haar licht van de zon ontvangt, staat (hanghet) zij voor de zon; zij ontvangt het licht, dat de zon van zich geeft, en dat gebeurt, als de maan tusschen zon en aarde staat, waardoor de maan de zon verduistert.

Trachten wij dit te lezen uit de aangehaalde plaats van Velthem, zoo moet *si* in vs. 35 de maan, *si* in vs. 36 de zon beteekenen; want wijst *si* in beide verzen de zon aan, zoo staat er onzin. Toch moeten wij wel erkennen, dat Velthem (of is misschien zijn werk ook hier door een afschrijver verknoeid?) dat geschreven heeft, want aan vs. 37 en 38: »Evenzoo wordt ook de maan verduisterd, als zij (de maan) haar licht ontvangt, kan niets anders voorafgaan dan: »De zon wordt verduisterd, als zij (de zon) haar licht ontvangt". Velthem heeft dus òf op den klank af iets nageschreven, waar hij wel eens wat van gehoord had, zonder er iets van te begrijpen, òf hij heeft zich den tijd niet

gegund een behoorlijken vorm voor zijne gedachten te kiezen, wat wel het waarschijnlijkst is, want men wist in Velthem's tijd wel, hoe er eene zons- of maansverduistering ontstond. Reeds in de genoemde plaats van den *Alex.* lezen wij, dat eene zonsverduistering alleen mogelijk is bij nieuwe maan, indien de maan juist tusschen zon en aarde staat; dat er geene maansverduistering kan zijn, of het moet volle maan wezen, (soe es *al ront*) en de aarde juist tusschen zon en maan staan.

Zie verder Franck's aanteekening op *Alex.* III, vs. 1173 voor de synoniemen *vervaren*, *vergaen* en *hem verdragen* in de beteeteekenis van het intransitieve *verduisteren*; en voor hetgeen men in de middeleeuwen wist van zons- en maansverduisteringen, Clarisse op *Natuurk.* blz. 376.

XXXI.

II, 22, 51. — Een vreeselijk »tempeest te Hoy ende te Ludeke," zoo heet het in vs. 40 en vlg., had de Maas bovenmate doen zwellen:

een onmatelijc regen
Es daer utere (*l.* uut ere) wolken geslegen,
Diet al bloyen (*l.* vloyen) dede omtrent.
Van boven Hoy is bekent
Diese (*l.* Die) Mase so groet, datse brac
Die huse, ende ontwee stac,
Die her (*l.* haer) stonden daer gehende.
Dit water oec te Ludeke sende
Som die huse, sijt seker des.

Vers 51 kan, meen ik, niet goed zijn. Zond dat hooge water sommige huizen naar Luik? Zou dan de bedoeling zijn, dat van Huy af de huizen met den stroom naar Luik werden medegevoerd? Maar die huizen werden niet in hun geheel opgenomen; te Huy waren zij voor den aandrang van het water bezweken en ingestort; hoogstens dus zouden planken of balken den stroom kunnen afdrijven, en die worden toch geen huizen genoemd.

Doch het ligt voor de hand, wat er wel staan moet, nl. de mededeeling van de schade, die de watersnood te Luik aanrichtte; de wolkbreuk immers geschiedde boven Huy en Luik. De schade te Huy is verteld in vs. 48—50, en daarop moet Velthem, dunkt me, zijn voortgegaan:

Dit water oec te Ludeke *scende*
Som die huse, sijt seker des.
Ene mole oec, die daer es
Int water gestaen boven die brugge
Die es gevallen over rugge
Ende die molres, diere in waren
Verdronken mettes waters baren.

Vergelijk voor het gebruik van *scenden* in de beteekenis *vernielen* met eene zaak tot object, Velth. II, 52, 25:

hi sere met cocgen sende,
Daer hi enen casteel met *scende.*

Zie over de vormen *sende: scende* naast *sande: scande* Franck *Mnl. Gramm.* § 160. *Sande* in plaats van *scande* staat ook Velth. I, 55, 50: »Dat hem daeraf soude gescien *sande*," l. *scande* en Velth. I, 55, 10 in het hs., waar het echter door Le Long verbeterd is.

XXXII.

II, 25, 77. — Eduard I had zeer behendig het reeds vroeger ter sprake gekomen spel van de Tavelronde, bij gelegenheid van zijn huwelijk, aan de vestiging van zijne eigen macht dienstbaar gemaakt. Telkens kwamen er boden, die »niemaren" brachten, ten gevolge waarvan aan Lanceloet, Percevael en Walewein elk een »avonture" werd toegewezen. Zoo was in cap. 19 vs. 67 vlg. aan Percevael opgedragen het casteel te Leicester te veroveren, waarbij hij natuurlijk op de hulp van Artur mocht rekenen. Een zwaren strijd heeft hij niet te strijden, want bij het kasteel komende (cap. 25, vs. 60), vinden zij de poort open,

den burcht verlaten, en nog slechts twee schildknapen aanwezig, om de sleutels te overhandigen. Percevael heeft dus niets anders te doen dan te beslissen, wat er met die schildknapen gebeuren zal. »Welnu," zegt hij, »heet ik hier Percevael, dan wil ik ook rechtspreken, zooals de werkelijke Percevael gedaan zou hebben,

Ende Perchevale in al sijn leven
Ende dor man en genen nie
Die hem opgaf, seit men mie."

In de »Voorreeden" blz. 5 zegt Le Long van *Ende dor man* »lees: *Ende doe man* beteekenende *Een doodt man.*" Had hij nu, behalve de drukfout te herstellen, ook nog gezegd: »*Ende doe man* (hs.), l. *En doede man* engenen nie, d. i. *Doodde nooit* iemand," zoo had hij zich de onzinnige verklaring *een doodt man* kunnen besparen. Zonderling is het, dat hij in de aanteekening blz. 44 de verklaring goed geeft, maar dien zin uit den bedorven tekst meent te kunnen lezen.

XXXIII.

II, 31, 44. — Nadat de christenen de sarracenen verjaagd en verslagen hebben, maken zij den schat buit, door dezen in den steek gelaten:

Nu sijn donse ten goede [1]) geteegen, (: verslegen)
45. Daer si vonden wijn ende spise
Vele ende genoech.

In vs. 44 trekt onze aandacht de vorm *geteegen*, daar die hier, door het rijm gedekt, voor *getogen* schijnt te staan. Onmogelijk zou dit niet zijn; immers ook elders schrijft Velthem:

Dus voer hi dane
Al ter zee na minen wane,

1) *Goet* is substantief en beteekent *schat*.

Te Rome waert als een deghen.
Sijn volc is al te lande *getegen*,
Dat hem volgede ende helpen soude.
Sp. IV[8], 47, 16.

Ook Franck, *Mnl. Gramm.* § 140, zegt: »Ein partic. *getegen* für *getogen* findet sich zuerst bei Velthem."

Van Helten, *Mnl. Spraakk.* § 171 *d* noot, noemt na bovenstaande plaats, nog in Velth. VI, 13 »*getregen* l. *geteegen*, beteekenende *getogen*, *getrokken*," en in Velth. V, 14 »*tregen* l. *teegen*, d. i. *togen*, *trokken*."

Men ziet, groot is het aantal voorbeelden niet, dat de vervanging van *tien* door *tiën* reeds in het Mnl. moet staven. En toch, het zal nog kleiner blijken te zijn. Prof. Van Helten heeft de twee laatstgenoemde voorbeelden gelezen in Le Long's uitgave van Velthem; doch het hs. heeft op beide plaatsen iets anders, nl.

Die Hertoge en seider niet vele iegen,
Ende es van Parijs *gecregen*
Ende maectem te Brabant waerd.
Velth. VI, 13, 32.

die van Pergama sijn onderwegen
Ende alsi dus ten keyser waerd *cregen*,
So wordens cnapen daer geware,
Die den keyser seiden die mare.
Velth. V, 14, 20.

Zeer zeker zal men minder geneigd zijn de vormen *gecregen* en *cregen* te veranderen, die regelmatig van het werkw. *crigen* komen, in eene misschien minder gewone beteekenis, dan het van elders onbekende *getregen* en *tregen*. Nog op eene derde plaats lezen wij in Le Long's uitgave *getregen*, waar het hs. weer *gecregen* heeft:

Van Basele, daer hi heeft gelegen
Ten berge waerd es hi *gecregen*.
Velth. V, 4, 30.

En ditzelfde werkwoord staat in het hs. op de plaats, die de aanleiding tot dit stukje was:

> Nu sijn donse ten goede *gecregen.*
> Velth. II, 31, 44.

Voeg daar nu nog bij:

> (Si) ontmoeten doe onder wegen
> Die van Mechgelne, die derwerd *cregen*
> Velth. IV, 62, 46.
> Int leste die Vlaminc nare *cregen.*
> Velth. IV, 65, 50.

en wij hebben door zes voorbeelden het gebruik van *crigen* = *tien*, *trekken*, bij Velthem bewezen [1]), en tevens, dat er maar één voorbeeld overblijft, waar hij *tiën* in plaats van *tien* gebruikt, nl. *Sp.* IV^{s}, 47, 16, waar *getegen* in den zin van *getogen*, *getrokken* staat. Deze plaats is alleen bekend uit de Gentsche fragmenten, waarvan in de Inleiding, blz. xcv, van den *Sp.* gezegd wordt: »Wat ons over dat verlies (nl. van het grootste gedeelte van dien codex) eenigermate kan troosten, is de slordigheid, waarvan al de geredde bladen van het Gentsche handschrift de sprekendste blijken vertoonen." Hoe licht kan in zulk een hs. de afschrijver getegen in plaats van gec'tegen gelezen en geschreven hebben, zoodat ook hier *gecregen* is bedoeld, waardoor het laatste voorbeeld, dat Velthem *getegen* voor *getogen* gebruikt, zou verdwijnen. Met beslistheid valt hier natuurlijk niets te zeggen; maar dit is zeker: de bewering, dat Velthem reeds vormen van *tiën* gebruikt in plaats van die van *tien*, berust op één voorbeeld, dat *niet* door het rijm wordt gedekt, aangezien *getogen* in *gecregen* een synoniem bezit, dat denzelfden rijmklank heeft als *getegen*, waarvan het graphisch zeer weinig verschilt, en waarvoor het dus misschien te lezen is.

---

1) Vgl. ook *Mnl. Wdb.* op *henen crigen*, waar *crigen* ook wel in dezelfde beteekenis zal moeten worden opgevat.

Nog een enkel woord over *crigen* in de beteekenis van *trekken*. Gewoon is het woord niet, maar het is toch nog elders aan te wijzen. In *Merl.* 21411 lezen wij:

Die stat daer hi selve in was *getegen*;

aldus de tekst van Van Vloten; hs. *ghecregen*. Verder in *Lanc.* III, 14895:

Heden doe ic van hove *creech*.

en *Lanc.* III, 11390:

hi na den riddere *creech*.

Zeker is het dus, dat *crigen* beteekent *gaan*, *trekken*, *streven*, in zijne vroegere plaatselijke beteekenis; lat. *contendere*.

Deze laatste, *streven* en *contendere*, verklaren den overgang van beteekenis, dien *crigen* op twee nog niet genoemde plaatsen vertoont:

Het was oec den avonde bi
Om dat meeste so *cregen* sy
Hem te doene daer binnen gemac
Velth. V, 12, 44.

d. i. »Daarom vooral *trachtten* of *streefden* zij . . . ." (*meeste* adverbiaal, d. i. vooral).

Zoo ook in *Hs. v.* 1348: »Daeromme *crigen* wi hem allerwege te behagene," vertaling van: »Ideo *contendimus* placere illi."

En vragen wij nu ten slotte: »Is dit *crigen* hetzelfde woord als *krijgen*, *verwerven*, *ontvangen*," zoo moet het antwoord bevestigend zijn. De overgang van *streven* d. i. *zich inspannen om te verwerven* tot *verwerven* vertoont behalve *crigen* ook *winnen*.

XXXIV.

II, 32, 13 en 33, 55. — In het eerste dezer twee capita heet Rudolf van Habsburg slecht en kort te regeeren, en wordt er een interregnum geplaatst na diens dood. Voor de geschiedkundige verklaring is dit hoofdstuk eene ware crux. Opdat de

moeilijkheid nog niet vergroot worde door onverstaanbare taal, wil ik even op eene kleine verandering wijzen, waardoor de zin althans duidelijk wordt. In vs. 12 en vlg. lezen wij:

Daer binnen (*in het Interregnum*) gesciede,
Met aventuren in vele stede
Dat onder hem beden dede.

Door te lezen:

Mee aventuren in vele stede
Dant onder hem beden dede,

(nl. onder de regeering van *Rich. v. Cornw.* en *Rud. v. Habsb.*) is de bedoeling helder. Graphisch is zoowel de verandering met uit met als dāt uit dat gering. Het Leidsche handschrift heeft echter reeds beide verschrijvingen.

Gemakkelijk is ook eene fout te verbeteren in het volgende hoofdstuk, vs. 55. Saphadijn's leger slaat op de vlucht voor de christenen; zijn paard struikelt:

Ende hi viel af ende brac sijn been.
Ende also alsi (*christenen*) quam (*l.* quamen) overeen
55. Redense met ere scare,
Sone wordense sijns niet geware
Ende reden daer over;

Redense (vs. 55) zou alleen goed kunnen zijn, indien daarmee de hoofdzin begon; deze wordt echter pas door *So* in het volgende vers aangekondigd, vs. 55 behoort dus nog tot het voorzindeel; in plaats van *Redense* heeft Velthem zeker een participium geschreven ter aanvulling van *quamen* uit vs. 54. Lees derhalve: *Gereden* of liever nog *Ridende* [1]).

XXXV.

II, 35, 25 en 29. — De hoofden der sarracenen hadden,

1) Hs. *redense*.

voordat zij den strijd tegen Eduard van Engeland begonnen, hunne schatten in een kasteel gebracht,

25. Ende hadden gemict overwaer
Vijf dusent ute ende in te varen met,
Tote dat sijt dlant (*l.* si dlant) hadden ontset,
Daer die coninc in was gelegen;
Maer si hadden gemict des segen.

De eerste twee verzen zijn in deze gedaante niet te begrijpen. De »vijf dusent", waar men mede »ute ende invaren" wil, totdat het land bevrijd is, zullen wel soldaten zijn; maar »soldaten *micken*" kan niet goed zijn. Prof. Verdam heft alle moeilijkheid op door *gemiet* [1]) te lezen, dat graphisch zoogoed als niet van *gemict* verschilt.

Evenmin als in vs. 25, kan *gemict* in vs. 29 goed zijn; het ligt voor de hand, dat hier *gemist* [2]) gelezen moet worden.

XXXVI.

II, 37, 9. — De Sarracenen zijn van plan Eduard van Engeland met zijn leger door verraad te verderven; zij hebben daartoe in eenen brief geschreven, dat zij hem een bode zullen zenden, dien de koning toch vooral alleen moet te woord staan, daar die hem bericht zal doen, hoe hij (Eduard) het land het best zal kunnen bemachtigen. Zij hebben nu omgezien naar een vertrouwden bode, die, eenmaal met den koning alleen, hem zal vermoorden, en zij nemen daarvoor

vs. 5. . enen Hautesijs
Die geleert was in alre wijs

---

1) Hs. *gemict.*

2) Hs. *gemict.* — Vs. 19 in dit caput staat door Le Long's schuld zonder rijmregel. Volgens het hs. moet na:

Van goude, van selver vercoren

ingevuld worden:

Dat onder die stene bleef verloren.

Dat hi gene dinc ne dade
Dan hem heet vroe ende spade
Sijn Moeder.

Het klinkt zeker vreemd, dat men bij voorkeur als moordenaar huurt iemand, die stipt doet alles, wat zijne *moeder* hem geleerd heeft. Onmogelijk kan *moeder* in den eigenlijken zin hier bedoeld zijn. Men zou echter aan *moeder* in den zin van *moederkerk* kunnen denken, zoodat dan van bovengenoemden Hautesijs werd gezegd, dat hij alles volbrengt, wat de Kerk hem opdraagt. Ook dit echter blijkt bij nader inzien niet de bedoeling.

Uit cap. 36 vs. 28 en vgl. blijkt, dat de »oude Veteles" het hoofd is van het verraad, en daar nu juist *Vetulus* en *De Oude van den Berg* namen zijn van het hoofd der Hautesisen of Assassini, is er natuurlijk een Hautesijs voor den moord uitgekozen, omdat de Hautesisen stipt doen, wat *Vetulus*, hun *heer*, hun *meester*, gebiedt.

Lees derhalve in vs. 9: »Syn *Meester*" [1]) in plaats van: »Sijn Moeder".

Vergelijk voor het hoofd der Assassini, in de geschiedenis onder den naam van »Oude van den Berg" bekend, Ducange op senex: »*Senex* vel *Vetulus de Montanis* dictus nostris *assassinorum* princeps, *le Vieil de la Montagne* Joinvillae et aliis, non ob aetatem ingravescentem, sed quod lingua Arabica *seich* vel *scheic* indigitaretur, voce quae *Seniorem* et *Dominum* significat"; en aldaar: »Hi non haereditaria successione, sed meritorum praerogativa magistrum sibi solent praeficere."

XXXVII.

II, 55, 25. — In cap. 39 is de geschiedenis van Engeland verhaald tot de onderwerping van Wales door Eduard I. Daarna heeft Velthem een gedeelte Brabantsche geschiedenis naar

1) Hs *moeder*.

Heelu ingelascht: maar alvorens het tweede boek te sluiten, keert hij tot Engeland terug en wel met verwijzing naar de Vierde Partie, waar meegedeeld moet zijn, dat medeplichtigen aan den moord op Karel den Goeden († 1127) naar Ierland waren gevlucht. Dit gedeelte ontbreekt in den *Sp.* en zal gestaan hebben in één der capita van 4^4 of 4^5.

Die uitgeweken Vlamingen hebben van den koning woonplaatsen in Ierland gekregen, en, zoo vervolgt Velthem vs. 18:

her landekijn geheten word
Van genen lieden Gerina.

Bedoeld is natuurlijk: *haer landekijn* [1]). Of de naam *Gerina* [2]) goed is, weet ik niet, ik heb dien elders niet gevonden, en nu vergelijking met de Vierde Partie onmogelijk is, kunnen wij ook niet nagaan, of Velthem zelf het daar aldus heeft genoemd.

Volgens belofte helpen die immigranten den koning van Ierland, zoo hij oorlog te voeren heeft; ook nu weer, in een oorlog tegen Engeland, staan zij te zijner beschikking,

ende daermede
Van Irlant die coninc dede
Op dene zide belecgen die zee;
Ende banderside so dede hi mee
Met sinen ridders groten scoet
Op Ingelant;

Onbekend is in het Mnl. de uitdrukking *scoet doen*, maar duidelijk is het, waaruit zij verkeerdelijk is gelezen. In plaats van *scoet* verwachten wij *stoet*, vgl. *M. Loep* I, 2222: »Hi *dede* voer Achayen *stoet*, daer veel liede worden verslaghen"; Stoke IV, 496: »Nochtan *daden* si menighen *stoot* voor thuus." Lees dus ook hier: »*dede* hi.... groten *stoet* op Ingelant". Het hs.

1) Hs. *h' landekijn.*
2) Hs. *gerina.*

weerspreekt deze verandering niet; er zijn plaatsen, waar de *t* veel meer op eene *c* gelijkt dan hier.

In vs. 31 staat een verdacht woord, nl. een transitief *striden:*

Om dat mense aldus *street*;

d. i. omdat men hen aldus bestreed. Moet hier *bestreet* gelezen worden? Ik heb het gemeend, toen Prof. Verdam mij mededeelde, dat geen andere voorbeelden van het transitieve *striden* waren opgeteekend. Later echter zag ik, dat door Le Long's schuld ons een tweede voorbeeld is onthouden, en dat in plaats van het onbegrijpelijke *streec* het hs. Velth. V, 30, 18 heeft:

Nochtan *street* die keyser boude
Genen casteel met sinen lieden.

Nu twee voorbeelden elkaar steunen, en daarenboven *orlogen* ook transitief gebruikt wordt, bijv. Velth. I, 42, 75: »Heren, die.... Brabant *orlogeden* met haren resen", moet er, dunkt me, niet langer aan corruptie worden gedacht.

Opmerking verdient, dat in Velth. V, 30, 18 het Gentsche fragm. (zie *Sp. Hist.* dl. III, blz. 456) *anstreten* d. i. *anstreet en*, dus *anestriden* gebruikt. De mogelijkheid bestaat derhalve, dat in den Leidschen codex *Nochtan street* in plaats van *Nochtan anstreet* is geschreven, eene fout die tengevolge van het tweemaal opeenvolgende *an* licht kon gemaakt worden. Voor *anestriden*, onscheidbaar gebruikt, vergelijke men *Mnl. Wdb.* I, 159.

XXXVIII.

III, 1. — Het aantal plaatsen, die uit het derde boek zijn te bespreken, is betrekkelijk geringer dan dat uit elk der twee voorgaande boeken, daar ik natuurlijk alles, wat reeds door Jonckbloet is verbeterd, niet nogmaals ter sprake zal brengen. Ik stel mij voor, den tekst van Jonckbloet naast dien van Le Long te leggen; en, mocht er na vergelijking van die twee aanleiding zijn, sommige plaatsen te bespreken, dat dan te doen, indien ik althans wat beters weet voor hetgeen niet in orde is.

Reeds dadelijk in het eerste hoofdstuk bestaat zulk eene aanleiding. Moge de interpunctie, waardoor Le Long blijk gaf van de inleiding van dit caput niets te begrijpen, door Jonckbloet hersteld zijn, een paar woorden zijn er door hem veranderd, die wij gaarne onder de drukfouten zouden opgenomen zien. Le Long heeft vs. 12 vlg.

Dat tie ander niet en dacht
Nie (*l.* No) ne penst dat mach gescien.
Mi dat wi van desen sien?

Jonckbloet leest:

Dattie ander niet en dacht,
Niene (*l.* None) penst: »dat mach gescien
Mi, dat wi van desen scien.

Natuurlijk is bij Jonckbloet alles beter behalve het laatste woord; met *scien* l. *sien* te schrijven herstellen wij, dunkt me, wat Le Long goed had. Ook vs. 10: »Oft in *eeniger* ander wegen" van Le Long schijnt mij beter dan »Oft in *meniger* ander wegen" van Jonckbloet.

Hoewel wij *scien* en *meniger* onder de errata (blz. 128) missen, geloof ik toch, dat Jonckbloet zelf ze nergens anders zou willen plaatsen; immers in zijne aanteekening (blz. 68) op vs. 14, vertaalt hij vs. 13 en 14, op de volgende wijze:

Nec cogitare: »(eadem) mihi accidere possunt,
Quae de eo *videmus.*"

en vs. 10 aldus:

Vel *aliquo* alio modo.

De eerste verzen van dit caput zijn niet zeer helder; dit heeft er Jonckbloet toe gebracht, in zijne aanteekeningen (blz. 68) die in het Latijn te vertalen; ik meen echter, dat hij voor vs. 6 en 7 de juiste verklaring niet gegeven heeft. Er staat:

En gene pine en es so swaer,
Als tansiene openbaer

Die doet vor ogen, ende dan wel weet
Dat hi dier niet ontgeet,
Hine moet bliven opter stat;
Ende dan een ander, die siet na dat
Thans daer heerscap aen gaet al bloet
Daer die gene om leget doet.

Vs. 6 en 7, waarin de moeilijkheid zit, worden door Jonckbloet aldus vertaald:

Et tunc videre alium
Qui statim indutus est potestate
Quam ob rem ipse (qui vidit) (verosimiliter) occiditur.

Indutus est potestate geeft derhalve terug (*hi*) *heerscap aengaet;* onverklaard blijft dan uit vs. 6 *die siet na dat*, terwijl het onderwerp *hi* van *aengaet* zoo maar ingevuld wordt. Ik zou die verzen teruggeven door: »En dan te moeten zien, dat een ander dadelijk daarna vlast op datgene, waardoor hij tot macht en eer kan geraken, wat juist voor den stervende de oorzaak van zijn dood is"; derhalve *sien na* in den zin van *micken*, *vlassen op*; *dat* in vs. 6 determinatief van het relatieve *daer... aen* in vs. 7, waardoor het werkwoord *aengaen* vervalt, en *gaen ane* daarvoor in de plaats komt.

Ook vs. 37 en vlg. is eene moeilijke plaats, of liever bevat eene fout; zie daarvoor Jonckbloets conjectuur (Specim. blz. 69) en voor vs. 42, *Mnl. Wdb.* op gewouden.

XXXIX.

III, 22, 44. — De Engelschen zijn op een tocht met koning Eduard in een bosch gekomen,

Daer si van ouden tiden vernamen
Scone straten gaen dor twout
Maer tselker stat was met gewout
Die straten met bomen overgaen.
Derre straten wondense over waen
Vele, dwers wei ende weder.

Wondense kan niet goed zijn, maar moet, alhoewel het hs. of *wondense* of *woudense* heeft, als uit *vondense* verbasterd worden beschouwd. Alleen *over waen* levert dan nog eene moeilijkheid op; het is mogelijk, dat *over waen* hier hetzelfde beteekent als *boven wane* in *Sp.* II[5], 21, 71.

Silvester hadde ingelike gedane,
Van spraken suete *boven wane.*

d. i. *super fidem.* Zeker echter is in dien zin het gebruik van *boven* gewoner dan *over*; vgl. evenwel *overgelove.*

Mocht *over waen* = *boven wane* onmogelijk blijken, dan ligt het voor de hand *sonder waen* te lezen [1]).

XL.

III, 24, 52. — Koning Eduard I is op een krijgstocht met zijne ridders gekomen in »dat felle wout", »dat wout sonder genade", uit Arturs tijd bekend. Zij hebben daar eene bron bemerkt, die hun toeschijnt »der aventure borre" te zijn, en waarvan een van de ouderen onder hen gezegd heeft, dat men het eigenaardige, de natuur van die bron wel zal leeren kennen, zoodra een van allen die met schild en speer zal aanraken. Maar niemand durft dat waagstuk bestaan behalve Eduard; hij werpt zijn speer met zulk eene kracht naar de bron, dat die er voor een gedeelte in dringt, breekt, en terugspringt uit de gemaakte opening,

Ende daerna een mist scoet
Uten borre so vreselijc groet,
Dat daeraf so donker ward,
Dat niemen en was vervard.

Dit laatste vers zegt juist het tegenovergestelde van wat het zeggen moet; natuurlijk heeft Jonckbloet dat ook wel gezien, en het is dan ook slechts door eene schrijffout, dat zijne emen-

1) Later las ik in Velth. IV, 64, 77 dat de hertog van Brabant iets wegnam „*over* sijn belof", d. i. „*boven* sijn belof", *tegen* zijne belofte in. Er is dus geen bezwaar „*over* waen" als „*boven* wane" op te vatten.

datie ons onthouden is. Immers in de aanteekening op vs. 52 zegt hij: »Sensus omnino postulare videtur: Dat niemen en was vervard." Als verbetering geeft hij dus .... den bedorven regel! En voegt er nog aan toe: »Quod et patet si conferatur vs. 60," waar we lezen: »Dat se noch vervarde *mere*." Zij moeten dus reeds *vervart* zijn, en dat moet in vs. 52 uitgedrukt worden. Lees derhalve:

Dat niemen en was, *hi en was* vervard.

Een paar verzen verder wil Jonckbloet in »Daer was menich, die waende dat, Dat hi meer quame vander stat," voor *meer, en* invoegen. Dit is onnoodig; immers men weet tegenwoordig dat *meer,* waarin de ontkenning ligt opgesloten, herhaaldelijk voorkomt; vgl. Velth., II, 15, 22: »Ic soude dengenen rechten so naer Dat diet sagen *meer* vordan Hem lieten ontgaen gevangen man;" *Troyen*, vs. 1588: »Ic waen en had niet gebroken, Castor hadde *meer* gesproken;" ald. vs. 3503: »Ic heb mijn hert gekeert ter minnen, Die ic *meer* wane gewinnen;" *Mor.*: »Hi wart so gewont, dat hi *meer* gaen con."

Voor de weglating der ontkenning ook elders dan bij *meer* vergelijke men *Couchy* II, vs. 399 en de noot aldaar, en *Mnl. Wdb.* II, 635.

Ook andere verouderde beschouwingen moeten wij natuurlijk wel aantreffen in een Mnl. gloss. van 1840. Hier kunnen echter alleen die ter sprake komen, welke tekstcritiek betreffen; ik ga dus eigenlijk mijn boekje reeds te buiten, zoo ik er even op wijs, dat de in cap. 23, vs. 52 gegeven verklaring als zou *geten* regelmatig het partic. van *eten*, *gegeten* dat van *geëten* zijn, de ware niet is. Immers zoowel *geëten* als *eten* heeft regelmatig tot partic. *geëten* dat *geten* kan worden, vgl. *gevoeld*, zoowel van *gevoelen* als van *voelen*, e. a. De vorm *gegeten* berust op misverstand; slechts indien de infinit. *geëten* tot *geten* verloopen was, waarin men geen afgeleid werkw. meer herkende, zou daarvan regelmatig het partic. *gegeten* gevormd zijn. Vgl. *gegund* van *gunnen*, d. i. *geonnen*, *gebleven* van *blijven* d. i. **be-*

lijven, Got. *bileiban*; *gebluscht* van *blusschen*, d. i. *belesschen; (volgens Kluge op löschen, 1, ist dieser Verbalstamm den übrigen germ. Dialekten fremd!)

Van zulk een infinit. zijn echter geen voorbeelden opgeteekend, zie *Mnl. Wdb.* op geëten. In het *Ndl. Wdb.* komt noch een vorm geten noch geëten meer voor.

XLI.

III, 24, 67 en 68. Deze plaats wordt door Jonckbloet met stilzwijgen voorbijgegaan. Wij lezen in vs. 66 vlg.:

> Die ridders spraken doe na tgone
> Den coninc ane, dat men van daer
> Vollijc, »want over waer,
> So eest hier ongehier nu bliven."

Alhoewel ellips van het werkw. in het Mnl. herhaaldelijk voorkwam (zie vele voorbeelden *Mnl. Wdb.* op gaen 875 en 876), zoo kon men maar niet in allerlei soort van zinnen het werkw. weglaten. Dit geschiedde vooral om levendigheid aan den stijl te geven, bijv. waar het werkw. in den hortatief zou staan, als »Nu toe!" voor »Gawi nu toe!" of waar men door zijne woorden den indruk van snel opeenvolgende handelingen wil weergeven, als: »Ende ic voren, ende hi na," evenals wij nog zouden zeggen: »En ik vooruit en hij me achterna," of vooral (zie *Wdb.*) bij het bijw. *so* en andere bijwoorden van richting. Maar steeds vinden wij deze eigenaardigheid in hoofdzinnen, niet in afhankelijke. Het komt mij daarom voor, dat wij, zoolang geen andere plaats deze steunt, *dat men van daer vollijc* als bedorven moeten beschouwen, waaruit het werkw., bijv. *vare*, is uitgevallen. Graphisch zou dit het best te verklaren zijn tusschen *men* en *van*: »dat men *va*' vā daer vollijc", zoo *vare* verkort was; was het voluit geschreven, zoo verschilt *vare* weinig van *want*, zoodat *vare* daarvóór kan uitgevallen zijn,

waarvoor ook de zinsbouw en de lengte der twee rijmverzen schijnen te pleiten. Ik zou derhalve willen lezen:

Die ridders spraken doe na tgone
Den coninc ane, dat men van daer
Vollijc *vare*, »want overwaer
So eest hier ongehier nu bliven."

XLII.

III, 25, 17 vlg. — Eduard ziet in een woud een der handlangers van Simon van Montfort, en wel hem, die Eduard's moeder op de openbare straat had willen gevangen nemen. Van dezen wordt gezegd:

sonderlinge over desen
So had sijn moeder gerne gewesen
Ende hadde dicwile over dien
Wesen gewroken, had mogen gescien.

Indien wij in gedachten *gewroken* uit vs. 20 ook reeds achter vs. 18 invullen, dan behoeft er geene fout te worden aangenomen, al drukt Velthem zich ook niet zeer nauwkeurig uit.

Voor *dat ors sporenslaen* in vs. 36 vergelijke men: *Walew.* vs. 8605, vs. 8608 en vs. 9706 (waar het intrans. is); *Mor.* Gloss. op sporslagen en het bijwoord *spoorslags*.

XLIII.

III, 28, 4. — Nog steeds zijn de Engelsche ridders in »dat felle wout." Een vogel was hun vooruitgevlogen naar een zeer oud schild, dat daar aan een boom hing. Zij stonden nu aan den voet van dien boom en toen

Sprac die coninc met gewilt:
»Dat hier yemen nope den scilt,
»Die daer hanget anden boom.

Jonckbloet zegt van vs. 4: »Vix dubito quin legendum sit:

Dar yemen enz." Wij moeten dan echter nog een tweede verandering maken en *nopen* in plaats van *nope* lezen. Die is nu wel niet groot; maar is veranderen hier wel noodig? De vraag, die er door Jonckbloet in gebracht wordt, staat ook in vs. 9. Ik meen daarom, dat wij den tekst moeten laten, zooals hij is; *nope* in vs. 4 als hortatief opvatten, en met eene kleine verandering is in de interpunctie aldus lezen:

»Dat hier yemen nope den scilt,
»Die daer hanget anden boem!
»Elc merke ende nem goem,
»Watter hem donken mach an.
»Es hier enech so coene man,
»Die hier nu dit dar bestaen?"

XLIV.

III, 30, 39 en 65. — Op de eerste der twee plaatsen vinden wij een woord, dat elders niet voorkomt; nl. *roster* voor *rost* of *roest*. In vs. 38 en vlg. lezen wij:

Ende doe men tswerd neuwe besach
Ende dat *roster* ave dede,
Sach men letteren daer gerede;

het hs. heeft ook duidelijk roster ave dede. Mogen wij nu, steunende op deze plaats alleen, tot het bestaan van het woord *roster* besluiten? In het apparaat van het *Mnl. Wdb.* komt het niet voor; bij Lübben en bij Lexer evenmin en ook Kiliaen kent het niet. Wel echter kent het Mnl. het werkw. *verrosteren* (zie in dit cap. vs. 36 en vs. 49); het Mnd. heeft *rosteren* naast *rosten*, rubigenare, en het adj. *rosterich*, rostig, terwijl in het Nhd. *rosterig* naast *rostig* nog voorkomt. Een substant. *roster* is dus niet onmogelijk, en zelfs waarschijnlijk met het oog op *rosteren* en *verrosteren*; immers is het eerste geen denominatief van *roster*, dan moet het een frequentatief van *rosten* zijn; maar daar bij de toenemende kennis der Germaansche talen blijkt, dat oorspronkelijk geen werkwoor-

den rechtstreeks van werkwoorden zijn afgeleid, maar middellijk door een nomen, zoodat intensieven, causatieven en frequentatieven inderdaad oorspronkelijk denominatieven zijn geweest, zoo kunnen wij uit de werkwoorden *rosteren* en *verrosteren* tot een nomen *roster* besluiten. Noodwendig er uit volgen doet het niet, want de mogelijkheid van eene vorming naar analogie blijft.

Wij kunnen dus niet verder gaan dan erkennen, dat *roster* kan, maar niet behoeft te hebben bestaan.

Dat wij het op de aangehaalde plaats meenen te zien, bewijst niets; immers door

Ende dat *rost er* ave dede

te lezen, verdwijnt het woord *roster*. Het is echter de vraag, of die lezing de voorkeur verdient; wij zouden toch eerder zonder enclisis

Ende dat *rost daerave* dede

verwachten, want het enclitische *er* is wel zeer gewoon voor het plaatstbepalende *daer*, voor het voornaamwoordelijk bijwoord echter komt het meestal voor, wanneer het van zijn bijwoord (*ane*, *ave*, *bi* e. a.) gescheiden is; bijv. vs. 37:

(so verrostert)... So dat*ter* vingers dicke *an* lach.

Maar eene wet is ook dit niet; vgl. Velth. IV, 45, 20:

Die casteel was hem ontdaen;
Di*er binnen* waren lietmen gaen.

Dat *roster* dus in *rost er* te splitsen is, in gedachte althans, heeft niets tegen zich, maar aan den anderen kant moet erkend worden, dat het ontbreken van *daer* (*er*) bij de lezing *roster ave* volstrekt geen bezwaar is; vgl. Velth. II, 21, 2.

So donderet (*l.* donderdet) vreselijc te Gint,
Dattie stat *af* verwagede.

en verder eene reeks van voorbeelden in Franck's aanteekening op *Alex.* II, 346.

Derhalve indien blijken mocht, dat *roster* bestaan heeft, zoo staat daarvan misschien een voorbeeld op de besproken plaats, welke alleen het bestaan van *roster* niet bewijst.

Op de tweede plaats, vs. 65, wordt van een helm, even oud als het zwaard van zooeven, gezegd:

(hets wonder) Hine waer verrot ende tswerd mede.

De vraag: »*verrot*, l. *verrost*"? ligt voor de hand, maar moet, meen ik, ontkennend beantwoord worden. Immers er is reeds gezegd, dat die wapenen *verrosterd* waren; gaat de schrijver daarop voort: »Het is wonder, dat zij niet .... waren", dan moet daar een ander woord staan dan *verroest*, en liefst een, dat daarmede een climax vormt; daarvoor is *verrot* uitstekend geschikt; *verrosterd*, d. i. met een roestlaag bedekt, *verrot* zoo door roest ingevreten, dat het metaal uiteenvalt. Zij verhouden zich dus als bijv. *beschimmeld* en *verrot*, als er van hout sprake is. Ook nu nog schijnt het mij niet onmogelijk van *verrot metaal* en *steen* te spreken, zoo door verweering voorwerpen daarvan gemaakt dreigen in stof uiteen te vallen. Het Mnl. kende die ruimere opvatting van *verrot* zeer zeker, hetgeen duidelijk blijkt uit die plaatsen, waar *verrot* in het rijm voorkomt, en dus aan geene fout te denken is, bijv. *Segh.* vs. 877.

Roestich eest (nl. tswaert) ende *verrot*
Draeghdijt in node, so sidi sot,

en ald. 851, waar gesproken wordt van Petrus' zwaard, waarmede Malchus was gewond:

Haelt mi dat swaert *verrot* (:God)

Ook het nog in België bekende *vertich* of *vortich*, dat *vervuild*, *verrot* beteekent (zie *Segh.* gloss. op vertich) wordt van metalen gebruikt; vgl. *Segh.* vs. 8668:

Doe dectic mi met minen scilde
Die *verrot* was ende *vertich*

en niet in verbinding met *verrot*, vs. 8400

Ende die scilt was so *vertich*
Alsmer op sloech so stoef hi.

Het blijkt dus, dat in het Mnl. voor *vertich* en voor *verrot*, de ruimere beteekenis van *verweerd*, *vergaan* moet worden aangenomen.

XLV.

III, 32, 53. — Jonckbloet zegt van:

Die maelgen die daar ane (*nl.* ane den halseberch) lagen
Waren vingere ende groet

eigenlijk niet veel anders, dan dat hij er geen raad mede weet, en slaat nu eene willekeurige verandering voor in: *Waren ene vingere groet.* Zeker is het eene lastige plaats; wij moeten echter uitgaan van *Waren vingere groet*; want *ende* (dat J. liet drukken) is in het hs. geëxpungeerd. Verder staat er boven de laatste *e* van *vingere* iets, dat gelijkt op eene 9 en ook op de gewone verkorting van *con;* allerlei gissingen zijn dus mogelijk, de eenvoudigste is zeker wel die van Prof. Verdam, die veronderstelt, dat daarmede eene s bedoeld is, en met verwerping van de laatste *e* leest: *Waren vingers groet*, d. i. »zoo dik als een vinger"; vgl. III, 30, 37 *vingers dicke*; echter II, 19, 34 *vinger lanc.* Er is maar een bezwaar namelijk, dat *Waren vingers groet* een zeer kort vers is, maar de zin is in orde en de verandering gering.

XLVI.

III, 35, 7 en 8. — Eduard is genaderd tot het einde van een langen tocht naar het vijandelijk land der Galoyse.

vs. 6. Eer hi ten inde quam, dede gomen
Die coninc, eer hi mochte belagen
Die slote, soe dat hi sonder versagen
In haer lant comen mochte.

Het is duidelijk, dat hier iets aan den tekst ontbreekt; maar door in vs. 8 *hoe* te lezen in plaats van *soe*, kan dat worden verholpen. Geschiedkundige feiten zouden moeten uitwijzen, of misschien *soe dat* onveranderd moet blijven, *eer* in vs. 7 daarentegen in *hoe* worden veranderd.

Graphisch is zeker de eerste verandering het best te verdedigen.

XLVII.

III, 36, 25. — Eduard I van Engeland is in oorlog met Wales. »Die Galoyse" hebben post gevat op een berg en hebben zooveel schade aan de Engelschen, die beneden gelegerd zijn, toegebracht, dat Eduard zijne scharen heeft doen wijken tot op een afstand, waar de vijandelijke pijlen hen niet meer kunnen bereiken; hij houdt echter den berg ingesloten, en hoopt door hongersnood »die Galoyse" tot onderwerping te brengen. Doch dezen spreken niet van overgave, maar maken het plan, op een vroegen morgen van den berg af te komen en zich door het Engelsche leger heen te slaan. Door de voorposten »die de sciltwachte daden" wordt dit plan bekend bij de Engelschen, die voor een deel van hun kant den berg zullen optrekken, wanneer zij bemerken, dat de vijanden dalen, om dezen zoodoende tegen te houden. Zoodra zij den vijand ontmoeten, zullen zij op den hoorn blazen als sein, dat de aan de andere zijde gelegerde Engelschen den berg daar moeten beklimmen, om over den top heen den vijand in den rug aan te vallen.

Na deze wel wat lange inleiding, maar die mij voor het begrijpen der plaats noodig scheen, zegt Velthem vs. 24 en vlg.:

Doen dus die gene dat bekinnen.
Die sciltwachte dade tsamen,
Dattie Galoyse neder werd quamen,
Bliesen si met haren hornen.

Jonckbloet leest:

Doen dus die gene dat bekinnen,
Die sciltwachte, dade tsamen,
Dattie Galoyse nederwaerd quamen,
Bliesensi met haren hornen.

En het schijnt, dat Jonckbloet het begrepen heeft, want eene aanteekening op deze plaats geeft hij niet. Ik voor mij zie evenwel geene kans de verzen, zooals zij daar staan, te verklaren. Volgde vs. 27 niet, zoo zou men »dade tsamen" impersonaal als »geschiedde het te gelijker tijd" dus als hoofdzin kunnen opvatten; dit blijkt, nu vs. 27 de hoofdzin is, onmogelijk. Met eene kleine verandering meen ik den zin te herstellen, door te lezen:

Doen dus die gene dat bekinnen,
Die *die* sciltwachte dade*n* tsamen,
Dattie Galoyse nederwaerd quamen,
Bliesensi met haren hornen.

XLVIII.

III, 40, 28. — Jan I van Brabant wil een tornooi houden; het verhaal hiervan begint aldus:

vs. 27. In desen tiden, hebbic vernomen,
So dat oec een spel genomen
Ten Baren.

Wij moeten natuurlijk in vs. 28 *was* lezen of *wart* in plaats van *dat*. De verbetering, die ten overvloede bevestigd wordt door III, 41, 1 en 2:

Dus es die Hertoge ten Baren comen
Daer dat spel *was* genomen,

ligt zoo voor de hand, dat Jonckbloet die wel gezien moet hebben; hij zal dus slechts hebben verzuimd, daarover eene aanteekening te schrijven; immers in zijn Specimen heeft Jonckbloet de verbeteringen ook van de meest tastbare fouten naar

de aanteekeningen verwezen en niet in den tekst opgenomen.

In het vorige hoofdstuk heeft hij uit datzelfde beginsel, in vs. 29 *toendement* in plaats van *toende men* laten drukken, en in vs. 39 *can* behouden, waar het object niet kan gemist worden en *cant* moet worden gelezen.

XLIX.

III, 41, 23. — In het spel te Baren, waarvan zooeven sprake was, komt een ridder, die

was geprijst so sere,
vs. 20. Dat niemen en dorste, in genen kere,
Van hem allen, die daer waren,
Jegen hem ene joeste varen;
So goet joestere hiet die man.

Jonckbloet heeft bezwaar tegen *joestere*, en wil *joesteren* lezen »videtur vertendum esse: *tam bene juxtare dicebatur ille*". »Joesteren" zou volkomen goed te verklaren zijn; maar nu het er niet staat, behoeft het er niet te worden in gebracht; immers even goed is ook: *tam bonus juxtor dicebatur ille*, en dat staat er, zoodat er niets aan den tekst veranderd moet worden.

Ik geloof, dat Jonckbloet dupe geworden is van eene schrijffout bij Van Wijn op Heelu, waarheen hij verwijst in zijne aanteekening: »*Joestere.* Van Wijn ad Heelu pag. 172 hoc vocabulum habet substantivum, quocum tamen facere nequeo". Van Wijn heeft t. a. p.: »De ridder met wien de Hertog te Baren *ene joeste wilde varen*, en die met hem niet *joesteren wilde, metten spere ende metten scilde*, dien man heet men daar (Velth. pag. 199) *een goet joestere.* Zoodat dit *jostere* eigenlijk een wapenspel is van twee, en dit komt met La Curne, hier boven aangehaald, zeer wel overeen." Van La Curne aangehaald, vinden wij op blz. 171 eene aanteekening over de *joute*: »La Curne noemt de *joute* (1e Dl. p. 153): proprement le combat de lance *seul à seul*; etc." »*Joute*," zoo vervolgt van Wijn,

»was dan het *duel.* Huydec. op Stoke 3e Dl, blz. 206. Si leden menighen zware joeste."

Het blijkt voldoende, dat Van Wijn hier schrijft eene aanteekening niet over *joestere*, maar over *joeste*, en dat stellig de zinsnede »zoodat dit *jostere* eigenlijk een wapenspel is van twee", hem, tengevolge van het drie woorden vroeger genoemde *joestere* uit de pen is gevloeid, terwijl hij bedoelde: »zoodat die *joeste* eigenlijk een wapenspel is van twee".

Met een substantief *joestere* in den zin van *wapenspel* zou ik evenmin weten, wat aan te vangen, als Jonckbloet; *joestere* echter is *joesteerre*, Ndl. *joesteerder* in de beteekenis van »hij die het *joesteren* beoefent, die zich in de *joeste* onderscheidt, die eene *joeste* of *joesten* doet".

De emendatie van Jonckbloet in vs. 57, waar hij *litsen* uit *licsen* leest, schijnt mij even waar, als eenvoudig toe.

Haarlem. CORNELIA VAN DE WATER.

HOU SICK!

In de »Losse Aanteekeningen" op het Moortje (Tijdschr. 6, 90) wordt van het tusschenw. *het!* gezegd: »de *t* beschouw ik als een aanhangsel gelijk aan de *k* in '*hou sick*, *hem sick!*', waar *sick* toch ook niet anders is dan *pss!* of *psst!*"

Dit *sick* zal echter wel de zelfde uitroep zijn als *zek!*, dat men hier te lande dagelijks hoort. Iedere melkboerin die haren hond wil doen stilstaan, roept hem toe: »hou, zek!", d. i. houd, zeg ik! Het staat gelijk met eng. *I say.*

Antwerpen. E. SPANOGHE.

VELTHEM'S SPIEGEL HISTORIAEL.

TEKSTCRITIEK.

I. PLAATSEN IN DE EERSTE DRIE BOEKEN, WAARVAN TOT HEDEN GEEN BRONNEN ZIJN AANGEWEZEN.

Vervolg van blz. 80.

L.

III, 42, 10 en 39. — Tengevolge eener verkeerde opvatting van den werkwoordsvorm in vs. 8, schijnt het Jonckbloet noodig in vs. 10 eene verandering in den tekst te brengen. Van Jan I van Brabant heet het vs. 6 vlg.:

Haddi noch geleven mogen,
Alsoe alse hi wel mochte,
So wetic wel dat ne dochte
Geen prince, die leeft nu,
Hem geliken, dat secgic u.

Hiervan zegt Jonckbloet in de aanteekeningen. Vs. 8. *Ne dochte. Dochten* (*l. Dochte?*) a verbo *doogen*, *deugen*, quod significat *valere*. Vs. 10. *Geliken.* Credo corrigendum esse: *gelike*; est nempe adjectivum et significat: *par.*

Jonckbloet is hier op eene klip gestooten, waarvoor wij ons tegenwoordig wel zullen wachten; maar hij had ook nog geen *Mnl. Wdb.*, waarin hij lezen kon: »Sommige plaatsen, waarin de vorm *dochte(n)* voorkomt, zouden aanleiding kunnen geven tot misverstand. Men onderscheide daarom wel, of de vorm behoort bij denken, bij dunken, bij dochten (d.i. duchten) of bij dogen." Als wij dit in het oog houden, en wij bedenken, dat het Mnl. *dunken*, niet, zooals tegenwoordig, uitsluitend impersonaal is, maar evenals het Grieksche *dokeîn*, zoowel de persoonlijke als de onpersoonlijke constructie toelaat, zoo is het duidelijk, dat *geliken* in vs. 10 volstrekt niet fout is; maar dat wij moeten verbinden: »Geen prince ne dochte hem geliken"; d. i. »Geen vorst zou den dunk opwek-

ken hem te gelijken"; »men zou niet meenen, dat een vorst hem kon gelijken."

Er is echter eene andere plaats in dit caput, die Jonckbloet wel met stilzwijgen voorbijgaat, maar die mij in de gegeven redactie onbegrijpelijk schijnt. Ik bedoel vs. 39, waar, nadat er naar Engeland is gezonden, om den zoon van hertog Jan den Eersten tot den troon te roepen, gezegd wordt:

Binnen desen sloech die te hant
Mijn her Godeverd tshertogen broeder,
Ende wilde slans sijn behoeder.

Le Long zegt van *sloech die te hant*: »nam de regeeringe aan", en uit het verband blijkt wel, dat vs. 39 ongeveer beteekenen moet: »Middelerwijl nam de regeering in handen heer Godevaerd", maar het staat er niet. Als conjectuur zou ik willen voorstellen te lezen:

Binnen desen sloech *daerane* (= aan de regeering) *die* hant....

wat den zin teruggeeft.

LI.

III, 43, 11 en 16. — De koning van Engeland wil bondgenooten werven tegen Philips van Frankrijk:

Om dit sende sinen scater wt
Die Coninc van Ingelant overluut
In Brabant, in Aelmaengen in Hollant
Tot allen ridderen, die men vant
Die hem dienen wil (*l.* willen) om scat.

Jonckbloet heeft in vs. 11 *scat* in plaats van *scater* laten drukken; zie zijne aanteekening op dit vers, *Specim.* blz. 117, ook voor de verschillende conjecturen op deze plaats. Met Jonckbloet geloof ik, dat er in het hs. *scat*, niet *scater* staat [1]), en daar

1) Niet onbelangrijk is, dat ruim 2½ eeuw geleden, het nu in het hs. niet zeer duidelijke woord in hetzelfde hs. ook als s c a t is gelezen door W. van Gouthoe-

scat hier een zin geeft, alhoewel een woord, dat *schatmeester* beteekent, beter zou voldoen, kunnen wij ons, dunkt me, aan het hs. houden; wij kunnen immers toch ook wel zeggen: »Hij zond *zijn geld* overal heen", al zou het juister zijn: Hij zond *iemand met het geld.*

De verzen, die hierop volgen, heeft Jonckbloet niet begrepen: »Ende elken *soudi* oec na dat also vele als hij was waert", d. i. »Ieder *betaalde* (*bezoldigde*) hij, naardat hij waard was". J. ziet in *soudi* »zoude hij" en neemt derhalve eene fout in den tekst aan, die niet bestaat.

LII.

III, 44, 30 en 56. — Deze beide plaatsen zijn door Jonckbloet in de aanteekeningen behandeld, en wat den tekst betreft onaangetast gelaten. Toch is in beide eene fout, zooals in het *Mnl. Wdb.* reeds is gezegd. In vs. 30 staat *betten* voor *op de valkenjacht gaan*, l. *beiten* (zie *Mnl. Wdb.* I, 1150 B); in vs. 56 staat voor *dooden doen*, l. *doeden* (zie *Mnl. Wdb.* op doden). Niemand zal tegenwoordig meer de verdediging van »*Doen*, *necare*" als »forma primitiva, unde noster *doden*" op zich nemen, evenmin als van »hinc derivandum verbum *verdoen*".

LIII.

III, 45, 1. — Floris de Vijfde is buiten Utrecht gevangen genomen, zooals in cap. 44 is verhaald. In cap. 45 vs. 1 en vlg. lezen wij bij Le Long:

Bewerden vorden sine vordane;
Daer sprac Herman den Grave ane:
Her Grave! seit hi, gedinct u iet
Wat hier vormaels es gesciet?

---

ven, zooals blijkt uit de fragmenten van Velthem's Spiegel, die hij heeft ingelascht in de „Chronycke" door hem in 1620 en 1636, in hoofdzaak naar de beroemde Divisie-Chronyk, welke in de zestiende eeuw drie drukken had beleefd, uitgegeven.

Van *Bewerden* zegt Le Long »voorreeden" blz. 3 en 4, dat hij het uit het hs. hersteld heeft uit *Te Worden* (d. i. *Woerden*) en hij aan *Bewerden* de beteekenis hecht van » *Wel bewaart*".

Jonckbloet heeft in den tekst (dus naar het hs.):

Te Werden vorden sine vordane.

en in de aanteekening: » *Te Werden.* Corrigatur *Te Muiden*, tam ob mox sequens *daer*, quam quia sequente Capite comes dicitur illic esse." Terloops zij aangemerkt, dat het woord *Muiden* in het volgende hoofdstuk nergens wordt genoemd; wat Jonckbloet met het laatste gedeelte van zijne aanteekening bedoelt, kan ik dus niet verklaren.

In het *Mnl. Wdb.* I, 1214 vinden wij op bewerden: Aanm. Velth. III, 45, 1, »Bewerden vorden sine (Floris V) vordane" is de lezing bedorven. De zin vordert » *Te Naarden* vorden sine". Vgl. Stoke V, 45." En Stoke V, 44 en 45 lezen wij: »Doe voerden sine altehant, Tote dat si bi *Naerden* quamen". Maar iets vroeger in hetzelfde verhaal staat Stoke IV, 1521: „Si voeren te *Muden* metten grave".

Wat moet er nu staan: *Te Worden*, *Bewerden*, *Te Werden*, *Te Naarden* of *Te Muiden*?

Gelukkig was ik in staat met het begin te beginnen, d. w. z. te zien, wat het hs. heeft.

Daar staat: Te Weudē. Zeer duidelijk is de hoofdletter T en *ook de kleine zwarte t*, die er volgens Le Long (»voorreeden" blz. 4) niet staat, maar die volgens hem eene *b* is. Ook de overige letters zijn duidelijk, behalve de derde van het tweede woord; mij schijnt het echter toe, dat daaruit eerder een *u* te lezen is, waarvan een klein gedeelte door de volgende *d* is bedekt, dan eene *r*. Er staat òf *Te Werden* òf *Te Weuden*, wat niets is en dus bedorven moet zijn; waaruit, leert Stoke ons. Lezen wij bij hem het geheele verhaal van den verzoeningsmaaltijd af, tot Floris' dood (Stoke IV, 1357 tot V, 95), zoo zien wij, dat de edelen tweemaal met den gevangen Floris op reis zijn

geweest; eerst, na hem buiten Utrecht gevangen te hebben genomen, naar *Muiden*, welke plaats zij bereiken; later, toen zij zich op het Huis te Muiden niet langer veilig rekenen, naar Naarden, dat zij niet bereiken, maar op weg waarheen zij Floris vermoorden. Van dien eersten tocht nu spreekt Velthem op de bovengenoemde bedorven plaats in cap. 45, terwijl hij den mislukten tocht naar Naarden en Floris' dood pas in cap. 46 verhaalt. Voor het bedorven

Te *weuden* vorden sine vordane.

moeten wij dus lezen:

Te *Muiden* vorden sine vordane.

LIV.

III, 45, 19 en 75. — De eerste dezer plaatsen is niet bedorven, maar de verkorte schrijfwijze, die het hs. hier heeft, kan ons helpen eene andere plaats in het tweede boek terecht te brengen. Floris I, sprekende over Jan van Velzen, die iemand »binnen vrede" had gedood, vraagt aan Herman van Woerden:

vs. 18. Had u wonder dat menne vinc
Ende daer over recht, alst sculdich was?

In het hs. vinden wij voor *sculdich* geschreven *sculd'*; toch is ongetwijfeld *sculdich* bedoeld.

In II, 21, 67 heb ik eene plaats, waar *sculder* een gewrongen zin geeft, zoo het al *schuldenaar* beteekent, terwijl *sculdich* verwacht wordt, onbesproken gelaten, daar *sculder* l. *sculdich* mij graphisch niet te verdedigen scheen. Ook daar echter staat in het hs *sculd'*, wat wij nu met het volste recht mogen oplossen als *sculdich*. In plaats van:

vs. 65. Want men lietem daer verstaen:
Dat hi van rechte sonder waen
Sculder waer nu en (*l.* ene) vard

leze men: *Sculdich* waer nu ene vard.

De tweede plaats vs. 75 is in het hs. zeer moeilijk te lezen. Le Long heeft:

Dus moeste die gene, dat secgic u
Den grave begaven (*l.* begaden *Mnl. Wdb.* I, 694) *corts naer*
Al waest hem te doene swaer.

De gecursiveerde woorden zijn door Le Long anders gelezen dan door Jonckbloet, die *vor waer* meende te onderscheiden. *Corts naer* is zeker fout. Le Long heeft stellig eenige halen van het aan de keerzijde geschreven *Doe*, dat doorgedrukt is, meegeteld, toen hij in het eerste woord zoovele letters meende te zien. Ik meen in het hs. te onderscheiden oec d'n' of doe d'n', waar, wat den zin betreft, niets tegen is. De verkorting d'n' voor *daernaer* staat o. a. ook I, 17, 63, I, 17, 92 en elders [1]).

Ten slotte nog een enkel woord over vs. 79. Na vreeselijk toegetakeld te zijn lag Floris V »*sonder scouwen* twee nachte ende meer". Jonckbloet: »*Schouwen* pro *schouden*, *schulden*". Ik geloof het niet; J. had dan door voorbeelden moeten aantoonen, dat *schouwen* werkelijk meer voorkomt voor *schouden*.

Ook geloof ik niet, dat Velthem zoo vast van die onschuld van Floris overtuigd was; immers in cap. 37 zegt hij van het verhaal van Floris' dood, zooals de Hollanders en de Friezen dat geven: »In strider niet jegen, *al wistic iet el.*" Ik meen derhalve dat »*sonder scouwen* lach hi twee nachte ende meer" beteekent: »*zonder dat men naar hem omzag*, lag hij daar meer dan twee nachten."

LV.

III, 47, 15. — Gerard van Velzen heft zijn zwaard in de hoogte en wil Floris een doodelijken houw toebrengen. Diens paard springt echter op zijde:

vs. 15. Dus nam dat swerd te der snede
Den grave beide sine hande mede.

»Te *der* snede" schijnt mij de ware lezing niet; voor *te der*

1) Gouthoeven t. a. p. heeft *aldaer*.

zou allicht *ter* geschreven zijn; *te der* kan staan voor *te dier* [1]) maar het liefst zou ik hier lezen: *tener snede.*

In het vorige cap. (waar wij ook het overtollige *die* uit vs. 1 met Jonckbloet niet behoeven te schrappen), is een dergelijke fout in vs. 35. Op dat kasteel niet langer veilig, willen zij Floris brengen »*ter* ander stat." Lees: *tere* ander stat.

LVI.

III, 48, 13. — Bij de vreeselijke overstrooming omtrent Kerstmis van het jaar 1296

was die Seine so overcrachtech,
Ende van water oec machtech,
Datse niet mocht wederstaen,
Sine braect af (*l.* al) op sonder waen,
Dat in haren *loec* was geset.

Jonckbloet wil *loep* in plaats van *loec* lezen, maar verandering is onnoodig: *loec* beteekent hetzelfde als *beloke*: zie *Mnl. Wdb.* op beloken, waar ook uit Velthem voorbeelden zijn genoemd. Zoowel *loec* als *beloke* duidt aan het land, dat de rivier met hare armen *insluit*, dus *stroomgebied*; hetzelfde heet *Alex.* VII, 1430 *grepe* var. *begrepe*, d. i. het land, dat de rivier *begripet*, dus ook *stroomgebied.*

LVII.

III, 51, 16. — Adolf van Nassau is gesneuveld en Albrecht van Oostenrijk keizer geworden. En nu »trocken an Alebrechte die Heren al, Om dat hi hier hadde tgeval." Zoo, zegt Velthem, gaat het altijd: met wien het slecht gaat in de wereld wil niemand iets te doen hebben [2]).

---

1) Dit heeft Gonthoeven.

2) Lees derhalve in vs. 12 in plaats van »*Maer* heme....": *Met* heme en wilt niemen dan". Het hs. heeft de fout ook. Het eerste woord, zoowel van vs. 12 als van vs. 13 is daar afgekort tot *M'*, d. i. *Maer.*

Maer diet geval heeft, ende blijft boven,
Dien gaen si dan alle loven,
Ende smeken, ende hem ondercrupen,
Vor hem nigen, vor hem si slupen,
Ende bieden hem haren dienst sere,
Ende secgen: Ic wil gi sijt mijn Here!

Niet alleen Le Long, ook Jonckbloet gaat *slupen* (vs. 16) met stilzwijgen voorbij; toch past het hier noch in de beteekenis *sluipen*, noch in die van *glijden*. Van vs. 15 tot vs. 17 wordt op verschillende wijzen gezegd, dat de oogendienaars van groote heeren zich voor dezen *vernederen*. Zij *smeken* d. i. vleien; zij kruipen voor hen; (*ondercrupen* in letterlijken zin, zie Jonckbloet *Specim.* blz. 125; Kiliaan op onderkruypen: *subrepere*); zij buigen enz. Een dergelijk begrip moet ook ten grondslag liggen aan het woord, dat in de plaats van *slupen* moet komen. Het ligt voor de hand *stupen* te lezen, dat *buigen* beteekent, bijv. *Oudvl. Lied en Ged.* 272 vs. 1152: Soe *stupede* (hier zwak vervoegd) ende soe neech; 346 vs. 914: Twifel, die *stoop* noch vaste ende neech. Zie ook *Mnl. Wdb.* op gestupen. Kiliaan heeft: »stuypen. *Curvare*, *incurvare*, *inclinare*, *flectere*, Ang. *stoupe.*" In eene noot van den uitgever wordt een voorbeeld uit Cats aangehaald: »'t En weet (ghelyck ghy siet) van *stuypen* ofte nygen." Ook staat het bij Huygens: »Phlip *stuypte* voor een' Heer met danckelick gelaet", *Korenbl.* 2, 86, en bij P. Rabus: »'t Volk, om zijn eer te tuigen Doet niet dan *stuipen*, buigen." Meyer (uitgave 1731) heeft nog: »stuipen. *Krommen*, *buigen*. Hiervan zeit men *stuipen* en *neigen*." Zie verder voor het gebruik in de 18de eeuw Oudemans 6,648. Tegenwoordig in Nederland verouderd, leeft het voort in Belgie, zie de Bo 1121, b, en Schuermans, 700, terwijl het verwante *to stoop* in het Engelsch nog in gebruik is.

Reeds bij Velthem vinden wij *nigen* en *stupen* verbonden, zooals ook in de andere Mnl. voorbeelden en dat uit Cats, wat volgens Meyer spreekwoordelijk was.

Voor de niet zeer gewone verwisseling van *t* en *l* in hss. vergelijke men *Tekstcrit.* blz. 26 vlg., waar *luschen* uit *tusschen* gelezen moet worden; ook het, Velth. I, 1, 44, uit *sla* geëmendeerde *sta*; en *loefden* uit *toefden* in Velth. II, 18, 15, zooals Verwijs, *Bloeml.* 2de dl., blz. 155, vs. 15 reeds heeft laten drukken; behalve dat het uit den samenhang blijkt, wordt het ten overvloede nog bevestigd door de bijna woordelijk gelijkluidende plaats in Velth. II, 19, 11: »Si loefdent alle die saten daer".

LVIII.

III, 51, 55 vlg. — In ditzelfde caput kunnen wij door omzetting van een paar verzen de lezing verbeteren. De verraders van Adolf van Nassau, zegt Velthem, moesten behandeld worden als de moordenaars van Darius door Alexander, die hen deed dooden, daar zij hun rechtmatigen vorst hadden vermoord. »Zoo wou ik dat nu ook de bisschoppen werden gedood, die huns keizers ondergang hebben bewerkt. Werd er tegenwoordig naar dat beginsel gehandeld, zoo zou er vee minder verraad gepleegd worden. Ik wou, dat men iedereen zijn verraad op die wijze betaald zette."

De logische volgorde eischt, dat wij de laatste twee volzinnen van plaats doen ruilen, d. w. z. vs. 57 en 58 lezen voor vs. 55 en 56. De tekst wordt dan, vs. 52 vlg.

Dus woudic dat hier waer gedaen
Over dese biscop, die valscelike
Verrieden den coninc van haren rike.
Ic wilt oec wel, bi mire wet,
Dat men elken goude met.
Dademen nu, Godweet, na dien,
Men soude verradens die min plien.

Haarlem. CORNELIA VAN DE WATER.

THOMAS ARENTS,

TOONEELDICHTER EN GESCHIEDZANGER.

Witsen Geysbeek, wiens critisch woordenboek slechts dan op dien naam eenige aanspraak kan maken, wanneer hij, zooals lang niet altijd het geval is, de werken van die dichters, welke hij behandelt en beoordeelt, nauwkeurig doorlezen heeft, en die bij zijne critiek in den regel eer te gestreng dan te zachtmoedig is, noemt het gedicht van Arents op den veldslag van Fleurus »inderdaad stout, krachtig en echt dichterlijk", en zegt van Arents' minnedichten, dat zij »inderdaad naïf, los en bevallig" zijn. Die lofspraak is in den mond van onzen criticus veelbeteekenend, daar Witsen Geysbeek de werken van Arents werkelijk meermalen blijkt gelezen te hebben; en vooral is die lofspraak van belang, als men bedenkt, dat zij geschreven werd in den tijd der reactie tegen de Fransche school, waarvan Arents een aanhanger was, en ten gevolge waarvan dan ook 's dichters tooneelstukken de goedkeuring van Witsen Geysbeek evenmin konden wegdragen als van Jeronimo de Vries [1]), wien echter »Arents' dichttrant (somwijlen los en bevallig) meer behaagt dan die van Pels."

Toch was het niet die lofspraak, welke mij opwekte de bijna geheel vergeten gedichten van Arents nog eens te bestudeeren. Zelfs onze dichters van den eersten rang zijn sterren, van welker stralen slechts enkele door de nevelen van het verleden kunnen heenbreken, om het aan ander licht gewende oog van den negentiendeëeuwer te treffen, terwijl van den vollen lichtglans, waarmeê zij hunne tijdgenooten bestraalden, slechts een flauwe weerschijn wordt gezien door den minst bevooroordeelden geschiedbeoefenaar van onze eeuw, die tijd noch moeite heeft gespaard, om zich op de hoogte te stellen van smaak, gevoel en denkwijze zijner voorouders. Hoe zou dan het gun-

---

1) J° de Vries, *Proeve eener Gesch. der Nederd. Dichtkunde*, Amst. 1808. I. bl. 259 vlg.

stig oordeel van een, nu toch ook reeds verouderd, criticus over eenige weinige gedichten in staat kunnen zijn, ons belangstelling in te boezemen voor eenen dichter van den tweeden rang — zoo wij hem met zijne tijdgenooten en bewonderaars dien rang al mogen toekennen — en ons kunnen opwekken om diens werken nog eens ter hand te nemen, ten einde onze begeerte naar aesthetisch genot te bevredigen? Om andere redenen acht ik dan ook de gedichten van Thomas Arents eene nadere kennismaking en beschouwing waardig.

I.

Allerlei onderzoekingen, in den laatsten tijd aangaande de geschiedenis van den Amsterdamschen schouwburg gedaan, hebben niet alleen daarvoor algemeene belangstelling opgewekt, maar ook bewezen, dat zulk eene belangstelling in alle opzichten verdiend is. Die geschiedenis toch bestaat niet enkel uit eene reeks van chronologisch geordende feiten, maar toont ons in een levendig tafereel de rustelooze ontwikkeling, verandering en afwisseling van den letterkundigen smaak, den onderlingen wedijver of doodelijken strijd van twee of meer verschillende aesthetische richtingen, waarvan de eene misschien meer dan de andere onze goedkeuring moge wegdragen, maar die alle van beteekenis zijn als uitingen van den rijken en werkzamen geest des menschen. Wij mogen dan partij kiezen voor Rodenburgh of Coster, voor de oude kamer of de nieuwe academie, de strijd tusschen beide is een teeken van leven op letterkundig gebied, dat ons aantrekt. Straks moge in den strijd tusschen het classieke en het romantische door ons voor deze of gene richting de overwinning gewenscht worden, de nederlaag van onze gunstelinge kan ons evenmin van onze belangstelling berooven als hare zegepraal. Hetzij wij Jan Vos dankbaar zijn voor de »konst en vlieghwerken", waarmeê hij het tooneel verrijkt heeft, hetzij wij oordeelen, dat hij daardoor den wansmaak vrij spel gegeven heeft, als hervormer van

het tooneel blijft Jan Vos in elk geval eene belangwekkende figuur, en dat zijn ook de aanhangers van zijne partij in hunnen strijd tegen Nil Volentibus Arduum, evenals dat genootschap zelf, althans in den eersten tijd van zijn bestaan, eene rol van beteekenis heeft vervuld. Met dat genootschap breekt voor de geschiedenis van den schouwburg een nieuw tijdperk aan, en in den aanvang van dat tijdperk, toen het oude nog worstelde tegen het nieuwe, en het nog twijfelachtig was, wat de zege zou behalen, trad ook Thomas Arents als tooneeldichter op. Zijne werkzaamheid nu als zoodanig levert eene niet onbelangrijke bijdrage tot de kennis van dat merkwaardig tijdperk.

Den 6den Juni 1652 werd hij te Amsterdam geboren [1]). Van vaders zij was hij een Kampenaar, van moeders zij een Keulenaar, en evenmin van aanzienlijke als van vermogende famielje. Zijne ouders moesten hem dan ook, hoe gaarne zij hem eene goede opvoeding wilden geven, reeds op twaalfjarigen leeftijd op het kantoor plaatsen bij den makelaar Le Bleu, bij wien hij zoo goed zijnen plicht deed, dat hij later de opvolger kon worden van zijnen patroon. Over zijn sterfjaar loopen de gevoelens uiteen ten gevolge van de slordigheid zijns levensbeschrijvers, die te onrechte 1700 als zoodanig opgeeft [2]). Hij kan niet vóór

---

1) Het weinige, dat wij van zijn leven weten, is, behalve in zijne eigene werken, te vinden in het artikel *Arents* bij D. van Hoogstraten en J. L. Schuer, *Groot Algem. hist. geogr. geneal. Wdb.* I (1733) bl. 557 vlg., en in het bericht „aan den bescheyden lezer" van M. Brouërius van Nidek, die eene vrij slordige uitgave bezorgde van „*Thomas Arents Mengelpoëzij*, te Amsterdam bij Hendrik Bosch 1724 8°. Het was de eerste (en laatste) uitgave dier gedichten, welke Hendrik Bosch met een gedicht opdroeg aan Simon Schijnvoet, eenen der vele Amsterdamsche Maecenassen. Vóór dien bundel vindt men lofdichten van J. L. S(chuer), Finis coronat opus, W. v. d. Hoeven, L. V. B(os), G. Tysens, die ook eene dichterlijke „uitlegging van de tytelprint" vóór den bundel gaf, Adr. de Cramer, J. A. van Orsoy. J. v. d. Streng, Philip Zweerts, A. Elzevier, Sine fuco veritas, en eindelijk van W. van Swaanenburgh in zijn bekenden gezwollen trant, die reeds uitkomt in den titel: „Stuyvende Swaanevederen, door Arends spooren verwekt: of Thomas Arends stijgerende toonen, bij Hendrik Bos gedrukt, door nederige klanken gestut". Alle andere mededeelingen over Arents zijn uit deze beide werken geput.

2) Brouërius van Nidek was slordig genoeg, om het jaar 1700 als zijn sterfjaar op te geven, ofschoon in den bundel, waarvan hij de uitgave zelf bezorgde, verzen

1701 overleden zijn, doch waarschijnlijk is dat jaar zijn sterfjaar en niet 1702, zooals men ook wel vermeld vindt.

Reeds op zestienjarigen leeftijd gevoelde Arents de aandrift tot dichten, die zich, zooals men dat van eenen knaap verwachten kon, uitte in stichtelijke gedichten, onder den titel »oude rijmen" door den uitgever als aanhangsel bij zijne *Mengelpoëzij* gevoegd »om het tegenwoordigh in zwang gaande gebruyk en begeerte der Liefhebberen te voldoen." Behalve gebeden zijn het berijmingen en uitbreidingen van bijbelplaatsen: voor een aankomend dichter nog zoo kwaad niet, maar weinig oorspronkelijk en vervuld met uitdrukkingen, die hij ontleende — en op zijnen leeftijd stellig onwillekeurig ontleenen moest — aan de dichtwerken van anderen, welke hij aanhoudend en met opgewondenheid schijnt gelezen en in het geheugen opgenomen te hebben.

Herinneringen aan bekende gedichten bevat ook zijn, door een even stichtelijk karakter gekenmerkt, treur-blij-eindend zinnespel in drie deelen: *Silo, den hemelschen minnaar*, dat in 1714, dus na zijnen dood, werd uitgegeven, en ook wel een werk van zijne jeugd zal zijn, dat hij zelf der uitgave niet

---

voorkomen, die gebeurtenissen van 12 en 18 Januari 1701 bezingen (zie *Mengelpoëzij* bl. 261 en 196). Die verkeerde opgave is gevolgd door J. Wagenaar, *Amsterdam* III (1767) fol. 251; J. Kok, *Vaderl. Wdb.* IV (1786) bl. 1223; J. A. Chalmot, *Biogr. Wdb. der Ned.* I bl. 313; P. G Witsen Geysbeek, *Biogr. Anth en Critisch Wdb.* I (1821) bl. 151; N. G. van Kampen, *Bekn. Gesch. der Lett. en Wet.* ('s Grav. 1821) I bl. 365. Juister is de mededeeling van D. van Hoogstraten en J. L. Schuer, t. a. p. bl. 558, dat hij „door de doodt (is) weggerukt, in den ouderdom van 49 jaren, nadat hij niet lang te voren den heer Burgermeester Dirk Munter, de lust en liefde van zijn geboortestadt en den 12 January des jaars 1701 overleden met een welvoegelijk lijkdicht vereert hadde". Dat woordenboek was de bron voor Moreri, *Le Grand Dict. Hist.* (uitg. 1740) I p. 593, waar evenwel het sterfjaar van Arents niet vermeld wordt; en vandaar dat Paquot, *Mémoires pour servir à l'histoire littéraire* I (Louvain 1765) p. 496, die weder die uitgave van Moreri volgt, zegt: „On ne marque point l'époque de sa mort, que (zooals hij er te onrechte bijvoegt) je crois arrivée vers l'an 1720". Erger nog maakt het M. Siegenbeek, *Bekn. Gesch. d. Ned. Lett.* (Haarlem 1826) bl. 195, die 1730 als het sterfjaar van Arents opgeeft. Het jaar 1702 vinden wij bij Van der Aa, *Biogr. Wdb. der Ned.* I (1852) bl 351, en daaruit bij Huberts, Elberts en Van den Branden, *Biogr. Wdb.* (Deventer 1878) bl. 12). In de tweede uitgaaf van dat Woordenboek door J. G. Frederiks en P. Jos. van den Branden (Amst 1888) bl. 23 herstelde ik die fout.

waardig gekeurd had. Afgezien van de voor ons zoo weinig aantrekkelijke allegorie en het zoetsappig stichtelijke, waarin alleen de piëtist zich vermeien kan, is het stuk niet onverdienstelijk, wat vinding betreft. Het eerste deel verplaatst ons bij de herders (Jacob en Simeon) in het veld, en doet ons met hen den engelenzang aanhooren, die de geboorte van den hemelschen Silo, Jezus, aankondigt, om ons vervolgens met de driekoningen naar den stal van Bethlehem te geleiden, waar door eenige maagden een reizang werd aangeheven. Daarop treedt Lucifer op en overlegt met Staatzugt en Schijnheyligheyd, hoe hij de verlossing van het menschdom zal tegengaan. Hij wendt zich tot Herodes, die dan den kindermoord beveelt, en, als Maria en Jozef intusschen Palaestina verlaten hebben, ook doet uitvoeren, maar zich in razernij van het leven wil berooven, als de weeklagende Rachel voor zijne sponde is verschenen, om hem den gruwelijken moord harer afstammelingen te verwijten.

In het tweede deel treedt Sion, de geestelijke bruid van Jezus — Silo op, als eene tweede Sulamiet uit het Hooglied, in woorden aan dat bijbelboek ontleend hare liefde tot Silo uitstortend, totdat zij van vermoeidheid in slaap valt en dan Silo afwijst, wanneer hij, naar wiens bijzijn zij zoo zeer verlangd had, inderdaad aan de deur van haar slaapvertrek aanklopt. Als zij na zijn vertrek tot het besef is gekomen van hetgeen zij gedaan heeft, gaat zij uit, om hem overal op te zoeken. Hij heeft zich intusschen aan Petrus en anderen als den Zaligmaker geopenbaard, en verder zich als »de goede herder" aan eenige jonkvrouwen vertoond, die eindelijk Sion op het spoor brengen om hem te vinden. Hij treedt haar tegen uit een brandend doornbosch en noodigt haar op het feest, dat hij bereiden wil. Dat feest, waarop Sion vervolgens verschijnt, is het laatste avondmaal. Daar voorspelt hij zijnen dood en verklaart er de waarde van.

Het derde deel begint met eene geestverschijning, en wel van Johannes den Dooper, die de toeschouwers wijst op de

beteekenis van hetgeen nu volgen zal. Wij zijn op den Olijfberg. Jezus treedt met zijne discipelen op, brengt angstige oogenblikken in den hof van Gethsemane door, wordt door Judas verraden, die te laat tot schuldbesef komt, en door Petrus verloochend. Kort daarop verneemt Sion van Maria, dat Silo aan het kruis is gestorven, en dat bericht wordt door Petrus en Johannes bevestigd, die alles uitvoerig vertellen, wat er bij de kruisiging gebeurde, en hoe Silo begraven is. Zij gaat nu met andere vrouwen uit, om het lijk te balsemen, maar de verrezen Silo treedt haar te gemoet, en met Sion's verrukking over het hervinden van haren bruidegom eindigt het stuk, waaraan nog eenige korte, toepasselijke gedichten, »de zeegepraalende Silo" en andere, zijn toegevoegd.

Dat de jeugdige dichter van dat zinnespel niet alleen zeer vertrouwd was met den bijbel, maar ook een groot bewonderaar van Vondel was en diens treurspelen zoo vaak had gelezen, dat hij er geheele stukken van uit het hoofd kende, blijkt schier uit iederen regel van zijn werk. Ieder oogenblik treft men er herinneringen aan het *Pascha*, *Jozef in Dothan*, *Lucifer* en vooral *Gijsbreght* in aan. Ons bestek gedoogt het aanhalen van vergelijkende plaatsen niet. Om den aard der navolging, die niet bepaald ontleening, nog minder diefstal mag genoemd worden, te doen kennen, schrijf ik alleen een paar coupletten af uit den »Klagenden Rey van Bethlehemse vrouwen" in het eerste deel, die op de wijze van Vondel's »O kerstnacht schooner dan de dagen" gedicht is:

»Wie zal de bittre smart verzachten,
Bewogen door de droeve klachten
Der troostelooze Moeders, die
Haar kinders oogjens zien geloken,
Getrapt, verscheurt, gekerft, doorstoken,
In 't opgaan van haar jeugt? of wie
Zal ons zo droevig helpen treuren,
Dat Hemel, Zee en Aarde scheuren?

O dat de Zon nooit weder daagt;
Indien hij daagt hij moet bezwijken,
Op 't zien van zo veel jonge lijken.
Hoor hoe de droeve Rachel klaagt.
. . . . . .
Hoe rijzen mij van schrik de hairen!
Mijn kinders werden Martelaren,
En drinken bloed voor melk en zog!
Geen blijdschap zal mijn traanen stelpen,
Geen troost en kan mijn droefheid helpen;
'k Treur eeuwig, eeuwig, och, och, och!" [1]).

Daarop vangt de tegenzang aldus aan:

»Bedroefde Moeders, staak uw klachten",

om dan verder zijnen stof aan het Hooglied te ontleenen. Dat dit zinnespel uit de jeugd van Arents moet zijn, bewijst ons het veelvuldig gebruik, dat hij daarin van het ontkennend partikel *en* maakt, iets wat in de laatste helft der 17de eeuw alleen een bejaard man uit oude gewoonte, of een zeer jong man uit navolging en onbedrevenheid doen kon.

Met de *Silo* stappen wij van Arents' oude rijmen af. Het oudste van de nieuwe schijnt het vierregelig puntdichtje »op des menschen ydelen roem" te wezen, dat van 12 Juni 1670 gedateerd is. Omstreeks dien tijd zullen ook wel de dertien minnedichten vervaardigd zijn, waarvan hij er een aan zijne Anna wijdde, terwijl de andere waarschijnlijk ook wel haar gelden, al draagt 's dichters liefje er het pseudoniem Laura. Gewaagd is de onderstelling zeker niet, dat Anna zijne vrouw is geworden, of misschien dat reeds was, toen hij het minnelied zong. Ongehuwd is hij ten minste niet gebleven, want bij zijnen dood liet hij eene weduwe na, »die aan Nederland zijne gedichten schonk" [2]), namelijk den reeds aangehaalden bundel

1) Denk tevens aan den rei, waarmeê het vierde bedrijf van Vondel's *Hierusalem verwoest* eindigt.

2) Zie het lofdicht van J. A. van Orsoy vóór de *Mengelpoëzij*.

Mengelpoëzij, waarin men behalve de oude rijmen nog ongeveer 300 bladzijden Helden-, Mengel-, Verjaar-, Minne-, Bruylofts-, Lijk- en Zededichten vindt. Die maken met een twaalftal afzonderlijk uitgegeven tooneelwerken, waaronder ook de *Silo* behoort, zijne dichterlijke nalatenschap uit, ten minste voor zoover men weet, want van sommige tooneelstukken, die niet op zijnen naam zijn uitgegeven, wordt hem ook nog het vaderschap toegekend [1]).

Dat het tooneel het veld was, waarop hij zijne lauweren hoopte te plukken, bewees hij al spoedig, zoodra de Amsterdamsche schouwburg heropend werd. De treurige tijdsomstandigheden waren oorzaak geweest, dat men in 1672 den schouwburg had gesloten, en de hevige twisten, die vóór de sluiting een paar jaar lang de tooneelwereld in rep en roer hadden gebracht, zullen wel de voornaamste oorzaak geweest zijn, waarom de heropening eerst in 1678 plaats had. Toen schenen de beide strijdende partijen verzoend: ten minste een der oude regenten, Tobias van Domselaar, weigerde niet met drie leden van Nil Volentibus Arduum, voor eenige jaren nog zijne heftigste tegenstanders, namelijk Dr. Lodewijk Meijer, Mr. Andries Pels en Dr. Jan Boumeester, in het college van schouwburgregenten zitting te nemen aan de zijde van Jacob Matham en den beroemden en geleerden Petrus Francius [2]).

Dat het heropenen van den schouwburg niet iedereen naar den zin was, behoeft ons niet te verwonderen bij den onafgebroken strijd, dien de streng rechtzinnige predikanten hier te lande steeds tegen alle tooneelvertooningen voerden. Er kwamen dan ook gedichten tegen uit, van welke één, dat het openen van den schouwburg het openen van eene »hel" noemde en met Gods wraak dreigde, door Arents werd

---

1) In het voorbericht voor Arents' *Joan Galeasso, dwingeland van Milanen*, treurspel, 's Grav. 1718 8°, uitgegeven onder de zinspreuk *Artis Amore Laboramus*.

2) Zie C. N. Wybrands, *Het Amsterdamsche Tooneel van* 1617—1772. Utrecht 1873, bl. 280.

beantwoord in een kort gedichtje, waarvan de aanvang aldus luidt:

»Wie noemt der armen beurs dus roekeloos een hel?
Is stichtelijk vermaak bij u een Duyvels spel?" [1])

en waarin dan verder wordt te kennen gegeven, dat het allesbehalve Christelijk is, weder twist te stoken, en allesbehalve ordelijk, om den maatregel der Amsterdamsche regeering, die geen bezwaar had gezien in de heropening van den schouwburg, op zoo hoogen toon te veroordeelen.

Of dit gedicht de aandacht der regenten op Arents heeft gevestigd, dan wel, of hij reeds van te voren met deze, ten minste voorzoover zij tot Nil Volentibus Arduum behoorden, bekend en bevriend was, durf ik niet beslissen; wèl verscheen nog in 1679, tijdens het bestuur van deze regenten, Arents' eerste treurspel door hunne begunstiging ten tooneele. Het was eene vertaling van Racine's *Mithridates*, die zich lang op het tooneel heeft gehandhaafd [2]), sinds zij met eene opdracht aan Kornelis Valkonier van den 10den Juli 1679 in het licht ver-

1) *Mengelpoëzy*, bl. 97.

2) Behalve de uitgave van 1679 (Amst. 8°) zijn mij nog bekend Amsterdamsche uitgaven in 8° van 1698, 1706, 1708, 1729 en 1752. Het stuk is vrij letterlijk vertaald, en alleen in zooverre gewijzigd, dat Arents er een paar personen meer heeft ingevoegd, om het nieuwe groote tooneel te vullen en den toeschouwers ook iets meer te zien te geven. Die personen zijn Orontes, welke echter alleen in het IVde bedrijf, 6de en 7de tooneel optreedt, drie lijfwachten, welke alleen in het 2de tooneel van het IIIde bedrijf een paar woorden zeggen, en twee staatjuffers, uit wier mond wij alleen enkele versregels in de eerste twee tooneelen van het Vde bedrijf hooren, en die verder in dat bedrijf als figuranten dienst doen. Het stuk bleef lang op het tooneel, en de beroemde acteur Jan Punt speelde in zijn besten tijd de titelrol. In 1742 of 1743 waren de andere rollen aldus bezet: die van Xiphares door Duim, die van Pharnaces door Brinkman, die van Arbates door Appel, en die van Monima door Punt's vrouw Anna Maria de Bruin. Toen Punt later het tooneel verliet, nam Duim de titelrol over, en bij zijne terugkomst op het tooneel vergenoegde Punt zich met die van Xiphares. Dat deelt ons Corver, *Tooneel-aantekeningen*, Leyden 1786, bl. 26 vlg., mede, die tevens met weinig lof van het stuk als vertaling spreekt, maar vermeldt, dat Punt de kunst verstond om in de rol van Mithridates op de woorden van Monima: »Mijnheer, gij schijnt ontsteld, wat doet

scheen. Daar die opdracht zoowel voor Arents als voor N. V. A. van belang is, voeg ik haar hier in. Zij luidt aldus: „Mijnheer, Doordien ik van goeder hand weet, dat Uwe Ed. Achtb^{d} niet alleen groote liefde tot de Dichtkunst in 't algemeen, maar ook eene bijzondere achting heeft voor de werken van een konstgenootschap, 't welk de Latijnsche woorden *Nil Volentibus Arduum* tot zinspreuk voert, zo neem ik de vrijmoedigheid dezen *Mithridates*, uit het Fransch van den Heer *Racine* vertaald, aan Uwe Ed. Achtb^{d} op te draagen, met de hoop, dat het Uwe Ed. Achtb^{d} niet geheel mishaagen zal; te meer, omdat ik daartoe aangemoedigd ben door sommige der leden van dat Kunstgenootschap, die mij hebben willen doen gelooven, dat niemand van hen zich zoude behoeven te schaamen zulk eene overzetting gemaakt te hebben. Ik ben evenwel in die waan niet, dat het de eer van Uwe Ed. Achtb^{ds} bescherming, of ander gunstiger onthaal verdient, maar het geschiedt met inzigt om hier na, als ik noch eenige tijd besteed, en vlijt aangewend zal hebben met het overzetten van deftige Tooneelstukken der voornaamste Fransche Dichters, die nu de waare Meesters in de kunst zijn, eens te beproeven, wat ik in eene eigene vinding zal kunnen uitwerken, en alsdan wederom dezelfde stoutheid neemende, Uwe Ed. Achtb^{d} te doen zien, en van deszelfs oordeel te verneemen, hoeveel ik gevoorderd zal hebben."

Uit die opdracht blijkt aan den eenen kant, dat Arents in 1679 nog niet tot de leden van N. V. A. behoorde, zoodat dan ook het stuk onder zijnen eigenen naam en zonder het bekende vignet van dat genootschap het licht zag; maar aan den anderen kant zien wij er uit, dat hij het geheel en al met de denkbeelden van dat genootschap eens was, en het hoog vereerde. In Andries Pels vooral zag hij zijnen leermeester en spoedig ook zijnen vriend, en het zal wel door diens

---

u dus verandren?" zoo wonderlijk snel van gelaat te veranderen, dat het ieder verbaasde, waarna hij dan even spoedig weder de eerste gelaatsuitdrukking aannam. Corver voegt er bij: „Ik heb het nooit weer zien doen."

toedoen geweest zijn, dat hij kort daarop onder de leden van N. V. A. werd opgenomen. Zijn tweede tooneelstuk toch, de vertaling van Racine's *Ifigenie*, is door het kunstgenootschap uitgegeven met het bekende vignet en met eene korte voorrede aan den lezer, waarin de leden van N. V. A. de bewerking als gewrocht van hunne onderlinge samenspreking voorstellen [1]). Eene dichterlijke opdracht aan Philips de Flines [2]) echter is door Arents zelf »uit de Naam van het Konstgenootschap" onderteekend.

Waarschijnlijk is de *Ifigenia* als een gemeenschappelijk werk van Arents en Pels te beschouwen. Immers er bestaat een brief [3]) van 18 Febr. 1681, door Lodewijk Meijer, toen ter tijd het eenig lid van N. V. A., dat in het college van schouw-

---

1) Eerst in 1683 schijnt het stuk, ofschoon reeds vroeger vertoond, het licht te hebben gezien, ten minste een oudere druk dan deze, bij Albertus Magnus, is mij niet bekend, en de druk van 1715 (te Amst. bij J. Lescailje 8°) heet »De Twede druk merkelijk verbeterd." Later is het stuk nog te Amsterdam uitgegeven in 1722, 1736, 1781 en 1832. Den 19 Juni 1773 en den 16 Maart 1776 is het o. a. nog te Rotterdam vertoond. Zie P. Haverkorn van Rijsewijk, *De oude Rotterdamsche Schouwburg*, Rott. 1882, bl. 356 en 378. Ook was het in de titelrol der *Ifigenia*, dat de beroemde Wattier te Rotterdam 14 April 1777 debuteerde Zie P. H. van Rijsewijk t. a. p. bl. 170 en Joh. Hilman, *Ons Tooneel* (Amst. 1879) bl. 270 vlg. In de voorrede »Aan den leezer", die alleen in den eersten druk voorkomt, heet het: »Wij hebben de vrijheid genomen, hier en daar meer persoonen in 't Spel te voeren, om het Tooneel te vullen, alzo wij gemerkt hebben, dat hetzelve doorgaans behaagt, doch het laatste Bedrijf hebben wij daarenboven zelf met eenige Tooneelen vergroot; vermits wij oordeelden, dat het den aanschouweren meer genoegen zoude geeven, Ifigenia met haaren Achilles wederom van het outer te zien keeren, nadat zij (gelijk het de Heer Racine stelt) het gevaar des doods ontkomen was, als hetzelve aan haar Moeder, in de uiterste benaaudheid om haar Dochters gevaar zijnde, door Ulisses te hooren verhaalen, daar hij 't geheele Spel door zich haar vijand heeft getoont, en alleen heeft toegeleid om Ifigenia te zien dooden; zo dat men hem, die zonder eenig blijk of ander getuigenis als het zijne haare verlossinge bekent komt maaken, met reden van logenen verdacht kan houden, en twijffelen, of het in der daad zo zij, en of hij haar niet bedriegt. En dewijle zulks in 't speelen behaagd heeft, hebben wij het niet raadzaam gevonden hetzelve in het drukken te veranderen."

2) »Ter Bruilofte van zijn E. Dochter Mejuffer Rebekka de Flines met de E. Heer en Mr. Wilhem Blaeu Wilhemsz" (lid van N. V. A.). Men vindt die opdracht ook in de *Mengelpoëzy* bl. 86—89.

3) Medegedeeld door C. N. Wybrands, t. a. p. bl. 240 vlg.

burgregenten zitting had, uit naam van die regenten geschreven aan de regenten van het wees- en oude-mannenhuis, met welke zij toen niet op den meest vriendschappelijken voet stonden, en in dien brief wordt gesproken van »een accoord, aangegaan met de Poëet van Ifigenie, en de schilder door liefde, te weeten, dat hij 50 gl. elke reis als zijn Spel en Klucht gespeeld zal worden, meer aan den armen zal geeven, als de spellen van het eerste vierendeels jaars (de kermisweek uitgezonderd) het een door het ander gerendeerd hebben," terwijl verder de eerste voorstelling van die stukken wordt aangekondigd tegen 24 Febr. Uit eenen brief van Arents zelf nu, gedateerd van 25 Febr. 1681, blijkt, dat hij inderdaad den schouwburg voor éénen dag in gebruik kreeg [1]).

Daar nu het nastuk, *De schilder door liefde*, algemeen aan Pels wordt toegekend, en er in den aangehaalden brief slechts van éénen dichter gesproken wordt, die, wat de *Ifigenia* aangaat, ontwijfelbaar Arents was, kunnen wij veilig aannemen, dat Pels en Arents deze voorstelling met elkaar als één man ondernamen en met elkaar de stukken er voor bearbeidden.

De voorwaarde, waarop de *Ifigenia* ten tooneele gevoerd werd, schijnt meer in het belang der godshuizen geweest te zijn, die bij de voorstelling niet mochten verliezen, veeleer moesten winnen, dan in 't belang van de dichters. Dat deze laatste er genoegen meê namen, zal wel huns ondanks geweest zijn. Bekend toch is de eisch van N. V. A., dat de regenten hen, of dichters, die zij huns gelijken rekenden, vriendelijk om tooneelstukken zouden verzoeken, en aan zulke tooneeldichters een aandeel in de opbrengst der voorstellingen zouden verzekeren. Wij kunnen nu vermoeden, dat de regenten dat zullen geweigerd hebben, maar aldus zullen hebben geredeneerd: »Zijn uwe stukken inderdaad zooveel beter dan die van anderen, dan zullen zij ook meer toeloop hebben, en kunt gij het wel wagen, aan wees- en oude-mannenhuis eene bepaalde som

1) Zie C. N. Wybrands, t. a. p. bl. 142 en 218.

te verzekeren, met het uitzicht op winst voor u zelf, indien de voorstellingen meer opbrengen". Het uitkeeren van een honorarium zou misschien in het nadeel der godshuizen hebben kunnen zijn, en van de zijde der regenten nog te meer onverantwoordelijk, omdat er buiten N. V. A. dichters waren, die gaarne hunne stukken gratis wilden afstaan. Zoo b. v. J. Dullaart. Juist in dienzelfden tijd, 19 Febr. 1681, schreef hij eenen brief [1]), waarin hij den eisch van N. V. A. heftig bestreed als eene nieuwigheid, aan Frankrijk ontleend, en niet in overeenstemming met de gebruiken, die steeds aan den Amsterdamschen schouwburg hadden geheerscht. »Nooit", zegt hij daarin o. a. »nooit zal het den Schouburg aan goede spellen ontbreeken. Ik heb alleen noch wel zooveel in mijn kraam om meer als voor een jaar stof te verschaffen, hoewel zulx onnoodig zijn zal, en anderen genoeg ter baan zullen koomen, om de Lampe der Schouburg gedurig met goeden en welriekende olie te voorzien".

Onder de stukken nu, die Dullaart toen ter tijd in portefeuille had, behoorde ook eene vertaling van Racine's *Ifigenie*, misschien toevallig, maar waarschijnlijk opzettelijk gemaakt om met de leden van N. V. A. te kunnen wedijveren, zooals hij ook twee jaar vroeger gedaan had, toen hij ongeveer gelijktijdig met Arents eene vertaling van Racine's *Mithridates* (te Leeuwarden) in 't licht had gegeven, welke echter niet op het tooneel was gebracht. Zijne *Ifigenie* had nu weder hetzelfde lot, en dat de leden van N. V. A. in hem eene soort van onderkruiper zagen, bewijzen hunne woorden in de voorrede van hun eigen stuk: »Dit Treurspel is eenige tijd geleeden door J. Dullard vertaaldt in 't licht gegeven; evenwel is het tegenwoordige niet zonder zijn kennis bij ons Konstgenootschap al onder handen geweest, eer het zijne gedrukt werd, en lichtelijk eer hij het begonnen hadde over te zetten". Men ziet daaruit, dat de tegenstanders van Nil sinds 1679 hetzelfde in practijk brachten, wat de leden van Nil zelf vóór en in 1672 hadden ge-

1) Afgedrukt bij C. N. Wybrands, t. a. p. bl. 148 vlg.

daan, namelijk eene »narijming" te geven van dezelfde stukken, die de bovendrijvende partij op de planken bracht. In de opdracht, die Dullaart aan zijne *Ifigenie* deed voorafgaan, zijn de volgende woorden niet onduidelijk tegen Arents en de leden van N. V. A. gericht. »Ik wil wel bekennen, dat men den Franschen Poëet noch veel nader soude konnen komen met ongedrongener, gladder en vloeyender stijl, sijne hoogdravende vaarsen naswieren als ik gedaan hebbe, indien men daar, gelijk sommige willen, ettelijke maanden, ja jaren aan besteden. Maar voor mij, die in 't Dichten niet veel gewendt ben de Handt onder 't Hooft te leggen, of op de Nagelen te bijten, de Dichtkunst maer als een speelpop gebruyke, om den ledigen tijdt door te brengen, soude dese moeyte niet van mij zelven konnen verkrijgen, terwijl ik daardoor weynigh Lof voor mij bij sie in te leggen, en omdat ik daar geen Meester of Overvlieger tracht in te worden, wil ik het alle anderen, die van een tegendeeligh gevoelen zijn, gaarne gewonnen geven". Die gewaande nederigheid is dus niets anders dan satire tegen de »nagelbijtende overvliegers".

Zagen wij, dat de leden van N. V. A. zich in Febr. 1681 bij de opvoering der *Ifigenia* aan minder gunstige voorwaarden moesten onderwerpen, en zijn wij door de omstandigheden, waaronder die opvoering plaats had, dus tot de merkwaardige slotsom gekomen, dat hun invloed op het bestuur van den schouwburg nauwelijks twee jaar geduurd heeft, zoodat zelfs Pels, die wel voor het hoofd van het kunstgenootschap mag gehouden worden, moeite had om zijne stukken vertoond te krijgen, al spoedig zouden zij te eenemale van allen invloed beroofd en eenvoudig op zij gezet worden.

Dat blijkt ons uit de voorrede van het derde stuk van Racine, dat Arents vertaalde en in 1682 in het licht gaf met de bijvoeging »nooit op de Amsterdamsche Schouwburg vertoond", namelijk de *Bajazeth*. Die voorrede levert inderdaad eene belangrijke bijdrage tot de kennis der tooneeltwisten in dien tijd. Wij lezen daar, dat »al voor ruim een jaar" (dus in 1681) de

Bajazeth was vertaald door de leden van het genootschap »In magnis voluisse sat est", waartoe o. a. Deldym, Molijn en Frans Rijk behoorden, en dat deze hunne vertaling aan de Schouwburgregenten hadden aangeboden. Die regenten echter wendden allerlei pogingen aan, om het stuk van het tooneel te houden. Zij begonnen met te eischen, dat het in Turksch gewaad zou vertoond worden, wetende, dat de regenten der godshuizen, aan wie kort te voren (volgens een regeeringsbesluit van 21 Aug. 1680) alle beslissing over uitgaven voor het tooneel was opgedragen, het aanschaffen van Turksche costumes wel veel te kostbaar zouden vinden [1]). Dat baatte echter niet, want de vertalers waren zoozeer op de vertooning van hun stuk gesteld, dat zij verklaarden genoegen te willen nemen met Romeinsche kleederen, die wel niet schitterend, maar toch voorhanden waren. Toen sloegen de regenten eenen anderen weg in, en droegen de vertaling op aan Mr. Kornelis de Bye, eenen vriend van Arents en door hem

»in dichtkunst zoo ervaren
Als in het oorlogh afgerecht"

genoemd in den lijkzang, dien hij aan hem wijdde, toen hij den 26sten Febr. 1682 overleed [2]). Om onbekende redenen werd later de vertaling opgedragen aan Arents en Pels, die dus ook in dezen weer samenwerkten. Pels echter zal wel niet veel tot de vertaling hebben bijgedragen, want reeds den 3den Juli 1681 overleed hij, en zijn vriend Arents verheerlijkte hem, dien hij »hervormer van het Nederduytsch gedicht" noemt, in eenen

1) Dat wordt ook bevestigd door een aantal brieven, daarover van 20 Januari tot 24 Mei 1681 gewisseld, en afgedrukt bij Wybrands, t. a. p. bl. 239—245.

2) Zie *Mengelpoëzij*, bl. 265—268. Daarin wordt o. a. vermeld, dat hij zich moedig weerde en zwaar gewond werd voor de muren van Grave, dus bij de belegering van die vesting door Rabenhaupt in 1674. Driemaal was hij getrouwd geweest, en zijne derde vrouw overleefde hem. Toch was hij nog „in zijns levens beste tijt", toen hij stierf. In eenen bundel onuitgegeven gedichten van Cornelia van der Veer (in mijn bezit) vindt men een gedicht, getiteld: „'t Verjaaren van mijn neef, den Heer Advocaat Mr. Cornelis de Bie, verjaart den 23 Augustus 1675".

lijkzang, merkwaardig genoeg, om er eenige verzen uit aan te halen. »O grootste leydstar", zegt Arents daar [1]),

»O grootste leydstar van de duytsche Poëzij!
In oordeel ongemeen, en in 't berispen vrij,
In kennis en in kunst zoo hoog in top geklommen,
Dat elk, wie kennis hadt, eerbiedigh moest verstommen",

waarom Arents het zich dan ook tot eer rekent, dat hij zich zijnen leerling noemen mag,

»Daar ieder, die zich schaamt, dat hij dien zelven voet
Natreede, 't rechte padt der dichtkunst missen moet".

Arents gaat zelfs zoover van tot Pels te zeggen, dat Hooft en Vondel, als zij op aarde terug konden komen, zouden verklaren,

»Waarin gij boven hen den Lauwer hebt behaalt,
En zelf bekennen, waar hun veder heeft gefaalt,
Ja roepen, wie de kunst zoekt verder op te bouwen
Moet nimmer ander spoor, als 't geen gij naliet, houwen".

De Schouwburg heeft dan ook, volgens Arents, nooit eenen regent gehad, die hem »tot zijn eyge scha" zoo bevoordeelde. Gewis, onder alle bewonderaars van Pels en zijne school zag er geen zoo vol eerbied tegen den meester op, als Arents; doch inderdaad, hoe overdreven ons al die lof ook moge toeschijnen, een belangrijk man is Andries Pels zeker geweest, en zijne verdiensten zijn stellig niet gering. Dat Nil Volentibus Arduum zoo grooten invloed op onze letterkunde gehad heeft, is voornamelijk zijn werk geweest.

Bewijzen voor vriendschappelijke verhouding van Arents tot andere leden van N. V. A. zijn er niet; wel van bekendheid met andere dichters, b. v. met den drogist Sijbrand Feitama, wiens in 1684 te Amst. uitgegeven »Christelijke en stigtelijke

1) *Mengelpoëzij*, bl. 233—249.

rijmoeffeningen" hij in een klinkdicht bezong [1]), met Foppe Foppesz, ter eere van wiens »Gerijmde vojagie naar de Oostzee" hij in 1677 een gedicht maakte [2]), en met Elisabeth Hoofman, te wier bruiloft (in 1693) hij eenen lofzang aanhief [3]).

Met Antonides van der Goes, die trouwens geen lid van N. V. A. meer was, toen Arents onder de leden van dat kunstgenootschap werd opgenomen, liep hij hoog, zooals bijna ieder in dien tijd, en dat hij bij diens dood in 1684 een lijkdicht maakte [4]), is, bij de algemeene deelneming in het overlijden van Vondel's laatsten zoon, niet te verwonderen, al was hij ook sinds meer dan tien jaar de verklaarde tegenstander van N. V. A. Vreemder schijnt het, dat Arents ook een gedichtje tot Frans Rijk richtte, zooals men er geen van een lid van N. V. A. zou verwachten, omdat Jan Vos daarin hooglijk wordt geprezen. Het luidt aldus:

»Vrient, Rijk van oordeel, kloek van geest,
Virgilius met zijn gezangen
Schijnt weer naar uwent te verlangen;
Hij is hier lang genoeg geweest;
En echter wou hij node scheyen,
Voor dat Jan Vos, dat edel hooft,
Met hem te gaan hem hadt belooft,
Vindt 't dan niet vreemt, dat hij hem komt geleyen.
Het schijnt, dat geesten van één aart
Zijn garen bij elkaar gepaart.

1) *Mengelpoëzij*, bl. 92 vlg. Men verwarre dezen Feitama niet met zijnen kleinzoon Sijbrand Feitama Isaäksz., die gewoonlijk de opvolger van Pels op den Parnas wordt genoemd. Op den Feitama, wiens gedichten door Arents bezongen werden, vindt men ook twee gedichten in Katharina Lescailje's *Mengelpoëzij*, Amst. 1737 I, bl. 103 vlg. en 163 vlg.; het eerste op zijne gedichten, het tweede op zijnen verjaardag.

2) *Mengelpoëzij*, bl. 100 vlg. De volledige titel van het werk luidt: »Aanmerkelike voyagie na de Oost-zee. Vervattende vele en vreemde ontmoetingen, enz. over 't uitvaren, en de verrichtingen, als wederkeeren van 's Lands Hulpvloote onder Korn. Tromp. Mitsg. het bedrijf der Deensche en Sweedsche krijgsmachten, zo ter zee als te lande, alles in 1676 voorgevallen. By maniere van dagverhaal, in riim, beschreven door... Harl. 1677. 4°.

3) *Mengelpoëzij*, bl 179—181.

4) *Mengelpoëzij*, bl. 269—271.

Vindt gij zooveel vermaak in 't leezen
Van Vos, als ik, zoo zegt ge wis,
Dat Maro in hem was verrezen,
En ook met hem gestorven is" [1]).

In den mond van iemand, die zich leerling van Pels noemt, schijnt dat gedichtje alleen ironisch opgevat te kunnen worden. Toch is dat niet noodig. Ofschoon het niet gedateerd is, kunnen wij vermoeden, dat het van 1671 dagteekent, toen het tweede deel der complete werken van Vos het licht zag, dus van eenen tijd, toen Arents waarschijnlijk nog niet met Pels bekend, en nog steeds met Rijk bevriend was. Dat het laatste anders zou worden, blijkt uit de voorrede voor de *Bajazeth*, waartoe wij nu terugkeeren.

Door den dood van Pels was de vertaling van dat stuk aan Arents alleen overgelaten, maar ofschoon weldra voltooid, verscheen het niet ten tooneele, daar inmiddels het bestuur van den Schouwburg in andere handen was overgegaan. Arents doet het voorkomen, alsof eenige regenten — en de geschiedenis leert, dat hij hoofdzakelijk Lodewijk Meijer en Joan Pluimer bedoelt — opzettelijk twist hadden gestookt om in troebel water te kunnen visschen en den Schouwburg te kunnen pachten, ten einde er zelf de voordeelen van te kunnen genieten. Den 18den Sept. 1681 werd het contract geteekend, waarbij beide bovengenoemde regenten met Pieter de la Croix voor drie jaar den Schouwburg pachtten, die toen verklaarden dat zij Arents' vertaling van de *Bajazeth* niet meer noodig hadden, daar zij weder die van het genootschap »In magnis voluisse sat est" hadden aangenomen. Dat was eene groote teleurstelling voor Arents, te meer nog, omdat de leden van dat genootschap met andere tooneeldichters op hun eerewoord waren overeengekomen »geduurende de gemelde pacht geen spellen directelijk noch indirectelijk over te leveren". Arents neemt het hun dan ook zeer kwalijk, dat zij hun eerewoord braken, »alzo

1) *Mengelpoëzij*, bl. 91 vlg.

zij daardoor geld en de vrijen opgang ter Schouwburg konden verkrijgen" en treedt in de voorrede voor zijn *Bajazeth*, die hij desniettegenstaande in 1682 toch in het licht zond, openlijk op als hun vijand, dus ook als vijand van zijnen vriend Rijk, en als tegenstander van de pachters, met wie hij zich niet meer wilde afgeven. Tot 1686 bleef hij daarin volharden en schreef hij geene tooneelstukken meer, want wel was in 1684 de pachttijd verstreken, maar toen werd het contract op nieuw voor drie jaar aangegaan door Joan Pluimer en Pieter de la Croix, bij welke misschien nog als derde Govert Bidloo moet gevoegd worden, ofschoon deze niet officiëel als pachter genoemd wordt, en misschien alleen borg of commanditaire vennoot was.

In 1686 sloot Arents vrede met de pachters en leverde hij in korten tijd aan den schouwburg drie stukken, waarbij wij een oogenblik moeten stilstaan, omdat zij voor de geschiedenis van het tooneel inderdaad beteekenis hebben gehad. Het waren namelijk geene gewone tooneelstukken, maar treurspelen in maatzang of opera's.

Nu was het vertoonen van opera's of zangspelen te Amsterdam wel geene nieuwigheid. Men herinnere zich slechts de muziekkamer »Je blijft in Eelen doen", door Krul in 1634 gesticht, en de, den 15 October 1648 op den Amsterdamschen Schouwburg vertoonde, en door Isaäc Vos uit het Hoogduitsch vertaalde »Singende klugt van Pekelharing in de kist". Voorgoed echter schijnen hier de opera's eerst in de mode gekomen te zijn na de heropening van den Schouwburg in 1678 of, nog liever, sinds de pacht van 1681. In 1682 toch verzocht zekere Theodore Strijker, dat het hem vergund mocht zijn, voort te gaan met zijne Italiaansche opera, die hij »eenigen tijd" vertoond had, doch die nog niet genoeg had opgeleverd, om de groote kosten goed te maken, zoodat hij voorshands geenen raad wist »om den armen tgeene zij nog van hem moesten hebben, en de andere crediteuren te voldoen"; hij vertrouwde echter daartoe in staat te zullen zijn als hij met zijne voorstellingen mocht blijven voortgaan; doch de regeering dacht

er anders over en wees zijn verzoek van de hand, evenals zij in 1683 aan alle »vreemde commedianten" verbood te Amsterdam te spelen, ofschoon zij kort te voren aan eenen troep Fransche tooneelspelers daarvoor gedurende eene maand vergunning had gegeven [1]). In 1686 evenwel ontvingen de pachters verlof »tot het opvoeren van opera's door een vreemden troep, op andere dan de vastgestelde speeldagen" [2]).

Daarmede zal wel in verband staan een voorstel, door Arents in een niet uitdrukkelijk vermeld jaar, maar vermoedelijk in 1686 gedaan [3]), »op wat wijze een Opera in het Nederduytsch tot genoegen der ingezetenen, groter luyster der Nederduytsche taal, en aanqueekinge van derzelver Dichtkunde, daarenboven tot merkelijken meerder nut der Armen, ten tooneele gebragt en binnen deze stadt gevestigt kan worden". In dat stuk lezen wij, dat toen ter tijd »in meest alle welvarende koningrijken en staten tzedert enige ofte zelf vele jaren het Opera in zwang ging, voornamelijk in Italië en Vrankrijk", en dat ook de regenten in beraad stonden »om tot meerder voordeel der Armen een opera bij der hant te neemen". Nu tracht Arents te betoogen, »dat een welgeschikte opera in het Nederduytsch voor een opera in een vreemde taal behoort gestelt te worden"; en hij voert daarvoor vier bewijsgronden aan, voornamelijk aan het nationaliteitsgevoel ontleend, terwijl hij de argumenten tegen het vertoonen van Nederlandsche opera's poogt te weerleggen, zooals, dat er geene goede Nederlandsche zangers en zangeressen zouden te vinden zijn, en dat de Nederlandsche taal »te hart" zou wezen, en „de klanken der woorden te straf, om naar de maat gebogen te worden". Hij houdt zich echter aan den éénen kant overtuigd, »indien eenmaal vastgestelt wierdt, operaas in Nederduytsch te vertoonen, dat zich wel lieden zullen openbaaren, die, uyt inzicht van een erelijke en verzekerde winninge, zich gaarne daartoe zullen laten verledigen", terwijl

1) Zie C. N. Wybrands, t. a. p. blz. 231 vlg.
2) Zie C. N. Wybrands, t. a. p. bl. 149.
3) Gedrukt achter de *Mengelpoëzy*, bl. 339—344.

hij aan den anderen kant eene onbevooroordeelde proefneming voorslaat, die wel zal doen blijken, dat er evengoed in het Nederlandsch als in eenige andere taal kan gezongen worden. Op bescheiden wijze biedt hij daartoe zijne medewerking aan. Hij wil den tekst van opera's schrijven, en aan dat voornemen heeft hij inderdaad ook gevolg gegeven.

In hetzelfde jaar 1686, waarin David Lingelbach zijn zangspel »De Liefde van Amintas en Amarillis, Muzijkstuk vertoont op de Nederduitsche Opera tot Buiksloot", uitgaf met het vignet van Nil Volentibus Arduum, verscheen van Arents met hetzelfde vignet [1]) »Roeland, treurspel, het Frans opera gevolgt". Die Fransche opera nu, waarvan de stof uit Ariosto's *Orlando Furioso* geput was, werd door Arents boven alle andere soortgelijke stukken geschikt geacht, om door hem vertaald te worden »overmits de andere vol zijn van Goden en Godinnen en moeyelijke konstwerken, daar dit geheel vrij van is". Het bovennatuurlijke in het Fransche stuk werd door Arents, als leerling van Pels, zooveel als maar mogelijk was, binnen de grenzen van het natuurlijke teruggebracht. De toovenares Logistilja wordt door hem voorgesteld als eene vrouw, die ervaren is in de geneeskunst, en zoo heeft hij »doorgaans in het spel al wat de toverij behelst uitgelaaten of verandert: als de betoverde Bron der Liefde, de betoverde minnaressen, de Ring, die Angelika onzichtbaar konde maaken, en de bezweeringen van Logistilja, dat op ons Tooneel alleen een mommerij verbeeld. Voor de ring van Logistilja" stelt hij »haar gezwindheid in zich te verbergen, voor de betoverde minnaars, vernoegde verliefden, voor de betoverde Bron, eene natuurlijke, en voor Ziliantes door Roeland uit zijn betovering verlost, een vorst door Roelands dap-

1) Waaronder men echter niet het gewone vignet van N. V. A. moet verstaan, maar een ander met twee mythologische figuren (Apollo en Pan?), die samen eene draperie ophouden, en alzoo gelegenheid geven op den achtergrond eene steile rots te aanschouwen met den Pegasus op den top en den bekenden ijverigen beklimmer voorloopig nog aan den voet. Het onderschrift luidt: Nil Volentibus Arduum. De uitgever is Albertus Magnus, aan wien het kunstgenootschap den 19den Juli 1686 het recht van uitgaaf schonk.

perheid in zijn Rijk hersteld, als veel gevoeggelijker, en den aanschouweren veel gelooffelijker". Men ziet dus reeds uit zijne voorrede, dat hij het romantisme van Ariosto, dat op het gebied van de opera zoo welig tierde, heeft trachten te verzoenen met het rationalisme van Nil Volentibus Arduum, hetgeen echter niet verhindert, dat hij op 't laatst van 't stuk heldenschimmen, door Logistilja opgeroepen, doet verschijnen, en met »de hofjuffers dansende hunne blijdschap over de geneezinge van Roeland" doet betuigen.

Arents' *Roeland* ging niet onopgemerkt, zelfs niet ongehekeld voorbij. Geen wonder! Wie de voorrede van de *Bajazeth* gelezen had, kon onmogelijk verwachten, dat hij ooit weder aan Pluimer een tooneelstuk ter vertooning zou aanbieden, en daar nu Pluimer en De la Croix met Govert Bidloo blootstonden aan de grofste aanvallen van Laurens Bake en andere schimpdichters, kreeg bij deze gelegenheid ook Arents zijn deel. Er kwam een gedicht uit »op het lichtgeloovige Thomasje" [1]), dat aldus aanvangt:

„Is dan 't kleen mannetje, dat sijn verweende geest
Wel tienmaal grooter waant als sijn bekrompe leest,
Mede een verradertje geworden buyten zeeden,
Die Govard volgt op 't spoor van sijn meineedicheden,
Hoe kon dat mooglijk sijn? hij, die het hart zo hoog
Gelijk zijn buchel heeft, en met een Arends oog
Al lang de dieverij van snijers hand beloerden", enz.

Eenige regels verder heet het van hem, met toespeling op zijn lidmaatschap van N. V. A., dat in Malta, zooals de herberg heette, vergaderde:

1) Men vindt het in de *Nederduitse en Latijnse Keurdigten*, Rotterdam 1710 bl. 577 vlgg. te midden van andere schimpdichten tegen de toenmalige pachters van den Amsterdamschen Schouwburg. Hoe schandelijk men tegen hen te werk ging, blijkt uit een besluit der regeering van 13 Juli 1687 (afgedrukt bij Wybrands t. a. p. bl. 246 vlgg.), waarin melding wordt gemaakt van het afscheuren der aanplakbiljetten en het maken van »contracten, cabalen of verbintenissen door poëten en anderen om daardoor de Schouwburg of de Regenten van dien te beledigen ende het inkoomen van de voorschreve Schouburg te ruïneren".

»Wat staan de Pagters nu een zeege weg te draagen,
Nu 't dwaalend Arendje is in de vlugt geslaagen?
Men heeft vergeefs van hem standvastigheid begeerd,
Die het verandren bij den dobbel heeft geleerd.
Hiervan kan Malta dag aan dag getuygen geeven;
Nu kan hij ruymen toom aan zijne speellust geeven".

Men geloove aan Arents' speelzucht, ondanks deze woorden, niet al te spoedig. De laster was in onzen grooten republiektijd een wapen, waarvan men zich niet zelden bediende. Meer geloof verdienen misschien deze regels:

»Het heugt mij nog toen hij, vol moed en hoovaardij
Zo stout voor Scheepensbank al d'arme dieverij
Van Pagters ligt van naam met eeden wouw bewijzen;
Maar 't is verkeerd, hij sal dien *pluymvorst* voortaan prijzen,
Zijn speelen aanbien met een diepe eerbiedigheit".

Wat Arents eigenlijk gedaan heeft, weten wij niet. Mogen wij den schimpdichter gelooven, dan zou hij (misschien in een gedicht) de pachters van den schouwburg beschuldigd hebben van letterdieverij, hetzij dan plagiaat, hetzij het zich toeëigenen van stukken, die hun niet waren afgestaan; maar nu, heet het ten slotte van Arents ten opzichte van Pluimer:

»Nu durft hij weeder op zijn vriendschap zig verlaaten,
Zodraa hem 't maaklaarschap op nieuw werd aangeboôn
Met veel beloften; jaa, beloften is het loon,
Dat hij genieten zal, en hem op hoop doen leven;
Wat zou dien Pluym Heer hem toch anders kunnen geeven,
Die al zoo kaal als hij hoovaardig en gehaat
Zo net na 't leven speeld de rol van d' eigenbaat",

eene rol uit het bekende stuk van Pels, waarin Arents zelf, in zijne voorrede voor de *Bajazeth*, Pluimer en diens confraters doet optreden.

In hoeverre Arents verkeerd heeft gehandeld door zich met Pluimer te verzoenen, valt niet meer uit te maken; zeker is

het, dat hij nog twee opera's voor de pachters heeft vervaardigd, namelijk *Amadis*, treurspel in maatzang, waarvan de uitgave den 10 Febr. 1687, en *Cadmus en Hermione*, treurspel in maatzang, waarvan de uitgave den 24 Maart 1687 door de regenten van den schouwburg aan Albertus Magnus werd vergund.

Was de *Roeland* nog bijna geheel in Alexandrijnen geschreven, waartusschen hier en daar liedjes en balletten waren ingevoegd, zoodat het stuk eigenlijk meer een zangspel dan een opera was, in de *Amadis* waren »dezelve zangmaaten gehouden, waarop het althans op de Schouwburgh in het Frans gezongen werd." Inderdaad is aan den versbouw groote zorg besteed, en is er alle reden om Arents in dezen te prijzen, »want", zooals hij zelf zegt, »het heeft geenen kleenen arbeid in, een vertaaling volgens den zin, de woorden en zangkunde te doen".

Met zijne derde opera, de *Cadmus en Hermione*, heeft Arents het zich veel gemakkelijker gemaakt. Hij heeft daar eenvoudig de zangmaat weergegeven, maar zich om het rijm niet bekommerd, zoodat men in dit stuk uitsluitend met eene vertaling en in 't minst niet met eene dichterlijke bewerking te doen heeft. Het werd dan ook heftig aangevallen, doch om eene andere reden. In een pamflet [1]) werd beweerd, dat het Fransche stuk gemaakt was voor Lodewijk XIV, toen hij zijnen krijgstocht van 1672 zou beginnen, en dat Nederland daarin was voorgesteld onder de gedaante van een ondankbaren draak, die, voortgebracht door de verwarmende stralen van het zonlicht — Lodewijk zelf — maar tegen zijnen weldoener in opstand gekomen, door den zonnegod nedergebliksemd werd. Als de pamfletschrijver dat in proza heeft medegedeeld, richt hij zich in de volgende verzen tegen Arents en de pachters van den Schouwburg:

---

1) Bewaard in een exemplaar van het stuk, berustend op de Bibliotheek van de Maatsch. der Ned. Letterkunde.

» Wat durft men t'Amsterdam op 't Schouwburg niet vertoonen,
Een Opera, tot schimp van Nederland gemaakt,
Daar 't eerlijk Hollands bloed op 't smadigst wordt geraakt,
En groote en kleine zich op 't smartelijkst zien hoonen.

Den staat word daar verbeeld als een verwoede draak,
En de ingeboorene als vervloekte monsterdieren.
Laat Vrankrijk zijnen vorst als een Apollo vieren;
Maar steekt in zulk een lof voor 't vrije land vermaak?

Helaas! ons heugt te wel wat felle blixemstraalen
Uit die verheve vuist ons troffen op het hoofd;
Toen Hollands oude roem en vrijheid scheen verdoofd
En haar bespringers most alom zien zeegepraalen.

Toen was tot 's Konings lof dit Opera bereid:
Maar past het ons die wond op nieuws weer op te wroeten?
Kan zulks 't gevoelen van zo veel verdriets verzoeten?
Of word ons door dit stuk een zwaarder ramp voorzeid?

O Amsterdammers, steeds zo krachtig aangedreeven
Door ijver tot de deugd, en liefde voor den Staat,
Wat 's dit? hoe komt 'et dat ge u dus verleiden laat?
Hoe? zult ge geld om ons te zien onteeren geeven?

Wat Monstermensch, of welk oneerelijk gedrocht
Durf tegens pligt, door een gantsch afgebrand geweeten
Om vuil gewin, zich zelf zoo schandelijk vergeeten?
Wat snooder schelm heeft zulk een razernij bedocht?

Is in ons Nederduitsch geen taal noch maat te vinden
Om kunst, verciert met deugd, te voeren op 't Tooneel,
Of heeft Bedriegerij in alles 't opperdeel?
En is 't onmoogelijk de dwaaze lien t'ontblinden!

Kan zulk een man, die God, noch deugd, noch schaamte kent,
Het Schouwburg, slechts alleen gesticht om deugd te leeren,
Verkrachten, zonder straf der wijze burgerheeren,
Zo loopt 'et met de kunst, en 't Schouwburg op het end".

Men bedenke hierbij, dat de Amsterdamsche regeering den naam had van Franschgezind te zijn, zooals trouwens in 1684 en 1685 genoegzaam was gebleken, en dat Arents bekend was als voorstander van de regeeringspartij en tegenstander van de prinsgezinden, zooals wij beneden in bijzonderheden zullen zien. Het pamflet had dus ook politieke beteekenis en was niet uitsluitend tegen de pachters van den schouwburg als zoodanig gericht. Het was alleen koorn op den molen van de tegenstanders der pachters, welke dan ook hun doel bereikten. Immers, toen tegen den zomer van 1687 de pachttijd verstreken was, stelden de pachters, die reeds na twee jaar meer dan *f* 13,000 beweerden verloren te hebben, zoowel door onderhuring van hunne acteurs, als door de schandelijke aanvallen hunner tegenstanders [1]), geene enkele poging meer in het werk, om opnieuw den schouwburg te pachten. Op andere voorwaarden deden dat, zooals bekend is, David Lingelbach en Jan Koenerding, maar ook deze werkten met verlies en werden reeds weder in 1688 op hun eigen verzoek van hunne verplichtingen ontslagen. Van dien tijd af bestuurden de Regenten van het Wees- en Oudemannenhuis zelf den schouwburg, bijgestaan door twee daarvoor door hen aangestelde regenten, Joan Pluimer en Pieter Bernagie. Voor die nieuwe regenten leverde Arents twee gelegenheidsstukjes, waarop wij later terugkomen, en zijne goede verstandhouding tot hen, met name tot Bernagie, bleef verder ongestoord, zooals o. a. blijkt uit een lijkdicht, door hem op Bernagie gemaakt, toen deze den 28sten November 1699 overleed [2]), een gedicht dat den voortreffelijken hoogleeraar niet in brommende bewoordingen tot den hemel verheft, maar juist

1) Zie C. N. Wybrands, t. a. p. bl. 148.

2) Zie *Mengelpoëzij*, bl. 272—274, waar echter te onrechte 1696 als het sterfjaar van Bernagie wordt opgegeven, eene vergissing, die later vaak is nageschreven. Den 24sten Juli 1699 waren Pluimer en Bernagie nog weder met nieuwe instructies tot regenten van den Schouwburg benoemd, blijkens een stuk op het stedelijk archief te Amsterdam, afgedrukt bij C. N. Wybrands, t. a. p. blz. 249 vlg. Vgl. Dr. J. A. Worp, *Tijdschrift* III, bl. 162.

door eenvoudigheid van taal bewijst, dat hier inderdaad te prijzen was, en de lof van harte geschonken werd door iemand, die »de eer heeft van zijn ommegang gehadt" en met oprechtheid zijnen dood betreurde.

Sinds 1687 heeft Arents echter geen enkel eigenlijk gezegd tooneelstuk in het licht gegeven, totdat, even vóór zijnen dood, in 1701 [1]) een blijspel in Alexandrijnen van hem verscheen, namelijk »Het school voor de vrouwen", naar het Fransch van Molière. Dat was zijn eenig blijspel. Na zijnen dood zag, en wel in 1722, nog van hem het licht de vertaling van Corneille's *Sertorius*, die hij zelf waarschijnlijk niet rijp rekende voor de pers, en die dan ook niet geheel werd gedrukt, zooals hij die had vervaardigd, maar, gelijk de uitgever en dichter Hendrik Bosch zegt, »nadat het tegens het Fransch naeuwkeurig nagezien, en op veele plaetsen, die of geheel quaelijk, of al te flaeuw overgezet waren, verbetert, en ook van tael en spelfouten gezuivert was".

Ten slotte moet ik nog vermelden een laatste treurspel van Arents, getiteld »Joan Galeasso, dwingeland van Milanen", voor 't eerst in 1713 ten tooneele gevoerd, en later te 's Gravenhage door Jacobus Gezelle, drukker van den Haagschen schouwburg, in 1718 uitgegeven met een voorbericht, geteekend »Artis Amore Laboramus", waarin zeer heftig wordt te velde getrokken tegen de leden van Nil Volentibus Arduum, met uitzondering van Pels, Meijer en Arents, en waarin vooral het later hoofd des genootschaps, IJsbrand Vincent, als ellendig letterdief aan de kaak wordt gesteld. Welk eene belangrijke bijdrage die voorrede ook zij voor onze kennis van de latere geschiedenis des genootschaps, wij mogen er niet langer bij stilstaan, daar wij ons tot Arents dienen te bepalen, en wij hem nog uit een ander oogpunt moeten bezien, dan wij totnogtoe deden.

---

1) Het recht van uitgave werd den 8 Dec. 1700 door de Regenten van het Wees- en Oude mannenhuis vergund aan de erven J. Lescailje.

II.

De roem der vorsten is in de hand der dichters. Die woorden mogen voor onzen tijd misschien niet meer in den vollen omvang gelden, voor vroegere eeuwen bevatten zij eene bekende en belangrijke waarheid. Frederik Hendrik was zoo gelukkig als eerste staatsdienaar de Republiek der Vereenigde Nederlanden te besturen, als eerste krijgsbevelhebber hare troepen aan te voeren in eenen tijd, waarin onze grootste dichters leefden, en in hunne werken vierde hij zijne roemrijkste zegepralen.

Niet minder waar echter is het, dat een tijdperk, waarin uitstekende staatslieden en moedige krijgshelden leven, juist daarom van zelf een bloeitijdperk voor de poëzie moet worden, daar het aan de dichters gelegenheid geeft, zich beroemd te maken door het bezingen van het roemwaardige. Vondel heeft niet minder aan Oldenbarnevelt en Frederik Hendrik te danken, dan zij aan hem, en zoo ook is de roem van Jan de Witt en de groote vlootvoogden, die in den tijd van zijne staatkundige werkzaamheid aan Engeland ontzag inboezemden, onafscheidelijk verbonden aan den roem onzer dichters uit den gulden tijd der Republiek. Merkwaardig is het, dat men de geschiedenis van 1609 tot 1672 bijna geheel, zij het ook wat dichterlijk gekleurd, zou kunnen samenstellen alleen door de chronologische rangschikking van dien schat van meestal voortreffelijke hekeldichten, zegezangen en lijkklachten, welke ons door de dichters der zeventiende eeuw zijn nagelaten. Als de kleurige bloemen, die het belangwekkend, maar dorre veld der historie versieren kunnen, zijn zij onwaardeerbaar; en aan menigen geschiedschrijver, die zijn werk wilde gelezen zien, hebben zij goede diensten bewezen, en kunnen zij nog menigen goeden dienst bewijzen, als hij maar genoegzaam partij weet te trekken van den rijken dichterlijken voorraad.

In het bloed der De Witten smoort de bloei onzer Republiek, maar het dertig of veertigtal jaren, dat volgt, houdt daarom nog niet op een belangwekkend tijdperk te zijn. Beheerscht de

Republiek ook niet meer de staatkunde van Europa, de koning van Engeland, haar stadhouder, ten minste is het, die hare plaats heeft ingenomen; wint ook een Maurits geen nieuw gewest meer bij iederen veldtocht, dien hij doet; ontrukt ook geen Frederik Hendrik meer de eene vesting na de andere aan zijnen vijand, Willem III verwerft zich ten minste de achting van zijne bekwame overwinnaars; strijken ook niet meer twee groote koninkrijken tot driemaal toe de vlag voor onzen De Ruiter in één jaar, in het gezicht van de Etna sneuvelt toch niet onze laatste en eenige vlootvoogd, die in staat was, om Jacobus den terugkeer uit het land der ballingschap te beletten; klinkt ook in Dordrecht niet meer de fiere taal van een Jacob de Witt, en sluiten ook geene Bickers meer de poorten van het machtige Amsterdam, hun geest is blijven leven in de Huydecopers en Witsen's, die de souvereiniteit van Amsterdam durven handhaven tegen de souvereiniteit van Engelands koning.

Zoo ontbreekt het in het laatste kwart der zeventiende eeuw ook geenszins aan geschiedzangers, al zijn het ook geene Vondel's; en wordt ook het grootsche niet meer op grootsche wijze bezongen, het prijzenswaardige vindt toch nog verdienstelijke lofdichters. In de eerste plaats denkt men natuurlijk aan den dichter van de Vecht, Lucas Rotgans, die de krijgsbedrijven van Willem III bezong, en vervolgens ook aan Joachim Oudaan, die trouwens reeds in het tijdvak van De Witt de gebeurtenissen van den dag bezong of hekelde. Onder de geschiedzangers van minder naam, zooals een Pieter Rabus, de dichter van het *Verlost Brittanje* (Rotterdam 1689), verdient evenwel ook Thomas Arents eene eervolle vermelding.

Onder zijne Mengelpoëzij is er eene rubriek, de »Heldedichten", waardoor hij vooral op den titel van geschiedzanger aanspraak mag maken; maar niet alleen dáár, ook in verscheidene liederen, welke onder andere rubrieken in zijnen dichtbundel zijn opgenomen, treedt hij als zoodanig op. Zijn oudste geschiedzang is gericht tegen Frankrijk, toen het ons in 1672 den oorlog verklaarde met Engeland, dat

»als huurling van de Franschen
Moet naar den trommelslagh en pijp van Vrankrijk dansen",

en zich, door den duurgezworen eed te breken, eer een »Duyvelslant", dan een »Engellant" toonde [1]).

In tijdsorde volgt daarop een stichtelijke zegezang op de overwinning bij Schooneveld, door De Ruiter en Tromp den 7den en 14den Juni 1673 behaald [2]). Niet minder stichtelijk is het »gebedt op den bededagh, gehouden den 9den Augustus 1673" [3]), toen er voor eene landing op de Hollandsche kust werd gevreesd, en De Ruiter bevel kreeg die te verijdelen door slag te leveren, zooals dan ook den 21sten Augustus bij Kijkduin met de beste uitkomst geschiedde.

Op de verovering van Naarden door Willem III, den 13den Sept. 1673, maakte hij een klinkdicht [4]). De verovering van Maastricht door de Franschen, den 1sten Juli 1673, werd door Arents in een ander klinkdicht herdacht [5]), dat hij uit het Fransch vertaalde, en dat dus den lof van Lodewijk XIV zong. Toen in 1674 de vrede van Westminster gesloten werd, ont-

---

1) *Mengelpoëzij*, bl. 49 vlg.

2) *Mengelpoëzij*, bl. 288 vlgg.

3) *Mengelpoëzij*, blz. 292 vlgg. Den 30sten Juli schreef Gaspar Fagel aan De Ruiter: »Ik zal meede bezorgen, dat in alle de nabuurige steden, ten dien einde, gebeden aan Godt, den Heere, onophoudelijk moogen worden gedaan"; en in eenen brief van denzelfden datum, van wege de Staten-Generaal aan De Ruiter gericht, heet het: »er is albereidts bezorght, dat de Dienaren des Goddelijken woordts in haar predikatiën en bedestonden zullen bidden, ende de Gemeente opwekken, om denzelven Godt te smeeken, dat zijne goddelijke Majesteit u, en de andere Hoofden van 's Landts vloote, en Officieren, mitsgaders soldaaten en matroozen, vaderlijk ende genaadelijk wil bijstaan", enz. Zie G. Brandt, *Leven van De Ruiter* (uitg. van 1836) IV bl. 399, 405, en *Vervolg van* (Valkenier's) *'t Verweerd Europa*, 2de dr. (1742) bl. 404, vgl. bl. 406 en 409, waar vermeld wordt, dat in dien tijd »dagelijks tegen den avond in de publijke Kerken Godt Almachtig gebeden" is voor de overwinning, op last van de Staten van Holland.

4) *Mengelpoëzij*. bl. 30. Eigenlijk had de overgave reeds den 12den Sept. plaats gehad, doch den 13den trok de Fransche bezetting met krijgseêr uit. Zie *Vervolg op 't Verweerd Europa*, bl. 487.

5) *Mengelpoëzij*, bl. 29.

lokte hij eenen »Vreugdegalm" aan zijne lier [1]). Dat hij, die door zijne gedichten nu reeds zoo dikwijls blijk had gegeven van zijne hartelijke belangstelling in alles wat zijn vaderland aanging, ook het onnoemelijk aantal lijkzangen, die bij De Ruiter's heldendood werden aangeheven, met twee vermeerderde, één' op den dood en één op de begrafenis van den zeeheld, is natuurlijk [2]). Ook op Cornelis Tromp, die den 29sten Mei 1691 overleed, maakte hij een lijkdicht [3]), waarin hij het bejammert, dat Holland, door den dood van De Ruiter van zijn schild beroofd, nu ook door Tromp zijn zwaard verloren heeft. Tevens bejammert hij het, dat Tromp niet, evenals De Ruiter, »op 't bedt van eer is weghgerukt", en dat zijn lijk dus niet in een afzonderlijk praalgraf mag rusten, maar bij dat zijns vaders werd bijgezet; doch, zegt hij,

»De heele werelt zal u tot een Tombe strekken,
Daar duysent tekenen elks zinnen zullen wekken,
Om te overpeynzen wie gij eertijds zijt geweest".

Niettegenstaande Arents de heldendaden ter zee en te land bezingt, gaat bij hem de vrede bovenal. Dat blijkt uit den uitvoerigen »Vreugdezang" op den vrede van Nijmegen, »den 5den van Wijn-Maant 1678, toen de vrede van Hollant wierdt geviert" [4]), dat volgens zijnen lofdichter L. v(an) B(os) een Puykjuweel der Dichten" is,

»Voor geen *Belloone aan band* te zwichten",

eene lofspraak, waarmee Antonides, als hij haar had kunnen lezen, wel niet erg tevreden zou geweest zijn.

Een ander vredelied [5]), aan Lodewijk XIV toegezongen, is

---

1) *Mengelpoëzij*, bl. 8 vlgg.

2) *Mengelpoëzij*, bl. 229—235. waar men ook nog twee grafschriften op De Ruiter vindt.

3) *Mengelpoëzij*, bl. 235 vlgg.

4) *Mengelpoëzij*, bl. 6—23.

5) *Mengelpoëzij*, bl. 31—36.

blijkbaar, ofschoon het niet vermeld wordt, eene vertaling uit het Fransch. Lodewijk wordt daarin geroemd als overwinnaar in den zevenjarigen oorlog en als redder van Europa, die alleen in staat was aan vorsten en volken den vrede te schenken, wien niets onmogelijk was, maar die zooveel zelfbeheersching bezat, dat hij zich zelf op den weg der overwinning staande hield, en aan zijne vijanden terug gaf, wat hij op hen veroverd had. In dat gedicht wordt dus de vrede van Nijmegen geheel en al als Lodewijks werk voorgesteld, en dat de Fransche koning het ook zelf alzoo heeft willen doen voorkomen, blijkt uit den gedenkpenning, dien hij liet slaan met het opschrift: »Pace in leges suas composita" [1]).

In een derden »Vreugdezang over 't sluyten van den vrede" [2]) wekt Arents zijne lezers op tot dankbaarheid aan den veldheer der Republiek,

»Oranje, die in liefde, in trouw en dapperheyt
Zijn oud'ren nergens wijkt; wiens wijs en kloek beleydt
Den Staat geredt heeft".

Ruim tien jaar later, want gedurende het vredestijdperk van 1678 tot 1688 werden er geene geschiedzangen door Arents gedicht, verhief hij nog eens den lof van Prins Willem, en wel in eene in 1689 afzonderlijk uitgekomen allegorische tooneelvertooning in drie bedrijven, getiteld: »De krooninge van haare Majesteiten Willem Hendrik en Maria Stuart, tot koning en koninginne van Engeland, Vrankrijk en Yrland." Behalve een groot aantal zwijgende personen treden daarin eenige zingende »sinnekens", zooals hoovaardij, vleierij en bedrog op, en als sprekende figuren de Seine, als verpersoonlijking van Frankrijk, die met eenige Fransche krijgsoversten, zooals het in de inhoudsopgave heet, »redeneert over haare toestand, betuigende, door eene rede vol verwoedheid en lasteringen tegens Holland,

1) Zie dien penning bij Van Loon, *Beschrijv. der Ned. Historiepenningen* III bl. 245 vlg.

2) *Mengelpoëzij*, bl. 104—108.

haare spijt over de veranderinge in Engeland en geheel Europa voorgevallen. Zij maant de Oversten aan om wraak te neemen, en alle bedenkelijke razernije te pleegen. Ondertusschen verschijnen Hovaardij, Vleyery en Bedrog, hitsende dezelve door hun gezang noch verder aan, om wraak van de gehoonde glory hunnes Konings te neemen. Geweld en Moord rijzen uit de afgrond, maakende te zaamen eene Dans, waar in zij hunne verwoedheid en dreigementen verbeelden en het Bedrijf besluiten." Het tweede bedrijf verplaatst de toeschouwers in een landschap aan den Rijn, die zelf uit zijne bedding oprijst, om van de Faam een uitvoerig verhaal te hooren aangaande de verdrijving van Jacobus II door Willem van Oranje. Nauwelijks echter heeft de Rijngod zich door dat verhaal laten bemoedigen, of een vlammenbrakende draak treedt op, om de zinnebeeldige voorstelling der paltsverwoesting te openen, welke besloten wordt met eene vertooning van de wraak, die »streng van arm is, al schijnt zij somtijds traag van voeten." Het derde bedrijf vertoont ons de Theems als gastvrouw van drie andere Europeesche stroomen, die het kroningsfeest van Willem en Maria viert. In hun midden verschijnt Brittania, die »verzeld van veele Engelsche Grooten en Edelen, Batavia, de Maagd van Nederland, vergezelschapt van de zeven vrije vereenigde Provinciën, ieder aan haar Wapen te kennen, bij de hand geleidt na de plaatse der Krooninge. Naar wederzijdsche betuigenisse van genegenheid en onverbreekbre vriendschap, toont zij aan Batavia haare Koninglijke Majesteiten op de Troon, ieder met de kroon op 't Hooft." Nadat Waarheid, Vrede en Gerechtigheid uit de wolken zijn neergedaald en de Majesteiten begroet hebben, voeren de stroomgoden Theems, Rijn, Donau en Taag, samen eenen dans uit, en de voorstelling neemt een einde.

Korter was eene andere vertooning, die Arents in 1695 afzonderlijk uitgaf [1]) »ter lijkstaatzie" van koningin Maria, waarin

---

1) Doch die ook met een voorafgaand lijkdicht is opgenomen in de *Mengelpoëzij* bl. 211—228.

»de kerk van Engeland" en »de Godsvrucht" optreden om te weeklagen over haren dood, en vier stroomgoden, Theems, IJ, Rijn en Donau, eenen treurdans uitvoeren. Het Geloof, dat uit de wolken afdaalt, troost de bedroefden, vooral met de verzekering, dat de koning nog in leven is, en dat »de kragt van sijnen degen, door des Hoogsten hant bestiert", vrede en zegen schenken zal.

Groot echter was Arents' ingenomenheid met Willem III niet. Hetgeen door »de kracht van Willems degen" op het oorlogsveld geschiedde, werd door Arents niet in lofliederen verheerlijkt. De eenige veldslag, dien hij bezong [1]), was die bij Fleurus in 1690, waarin juist niet Willem III, maar George van Waldeck het opperbevel voerde, en waar van de Nassaus alleen Hendrik Casimier II, »zoo out in moedt, als jong van jaren", zooals Arents zegt, zich onderscheidde.

Arents was dan ook allesbehalve prinsgezind. Als beschermeling van Joannes Hudde, als gehoorzaam onderdaan der regeering van zijne geboortestad, stelde hij zijne dichtpen in dienst der Amsterdamsche burgemeesters, ook toen zij tegen Willem III in verzet kwamen. In 1689 schreef hij »het verheerlijkt Amsteldam door de nieuwe verkiezinge der burgemeesteren" [2]). Cornelis Geelvink, zegt hij daarin,

»De trouwe Geelvink, baak van deugt voor zijne zonen,
Getroost zich op een nieuw het draagen van dien last;
En de ed'le Maarzeveen, wien zooveel deugden kroonen,
Zet zijne schoud'ren, wien zulk heerlijk schraagen past,
In kloeken Witsens plaats, die moedigh door de baren,
Ten dienst van 't Vaderlant, spijt storm en winter streeft.
Zijn heldenhart ontziet noch vijant, noch gevaren:
Hij toont dat hij alleen voor uwe welvaart leeft.

---

1) *Mengelpoëzij*, bl. 36—42.
2) *Mengelpoëzij*, bl. 109—11 2.

De oprechte Corver voelt zijn ijver weêr herboren
Om Hudde, ware zuyl van Amstels wapenschilt,
Te ontlasten. Waveren, zoo waardiglijk verkoren,
Groothartiglijk den last op zijne schoudren tilt,
Door achtbren Appelman met zooveel lof gedragen".

Ieder, die ook maar oppervlakkig bekend is met het verzet van Amsterdam tegen Willem III in 1689 en 1690, zal begrijpen, wat Arents' lofspraak op politiek gebied beteekent, al ware het alleen uit de wijze, waarop hij over Appelman spreekt, dien de prins als zijn voornaamsten tegenstander beschouwde.

Toen in 1690 Nicolaas Witsen en Joannes Hudde na een jaar rusttijd op nieuw den burgemeesterszetel hadden ingenomen met Joan de Vries, terwijl Joan Huydecoper, heer van Maarseveen, aan het roer was gebleven, bereikte de twist met Willem III eerst zijn toppunt, en steunde Arents de regeering zijner stad met twee gedichten. In het eerste »Het aangevochten Amsterdam" getiteld [1]), wordt de lof der vier burgemeesters en twee afgetreden burgemeesters bezongen, en ook de derde, Cornelis Geelvink, herdacht, die den 16den Dec. 1689 overleden was. »O zuylen!" heet het daar

»O zuylen! die het achtste wereltswonder
Vrij sterker stut, als mastenbosch of steen,
Al raakte alom de dierbre vrijheyt onder,
Zij rust bij u in volle zekerheên".

Die woorden brengen ons van zelf op het tweede gedicht: »Amsterdam alleen in 't spits voor de vrijheyt" [2]), een waar hekeldicht, dat aan de hekeldichten van Vondel herinnert, en daaraan niet alleen, omdat eenige verzen uit Vondel's *Roskam* er met enkele wijzigingen in zijn overgenomen, maar ook om den toon en den gloed. »Veel goets mogt elk zich beloven", zegt Arents daar, van den tocht, door Prins Willem naar

1) *Mengelpoëzij*, bl. 53—56.
2) *Mengelpoëzij*, bl. 61—64.

Engeland ondernomen, en inderdaad heeft het aan lof over 's Prinsen daden ook niet ontbroken, maar, zoo gaat hij verder,

»Maer vrienden saeght gij 't niet? of waert ghij willens blind
Hoe aerdigh opgehult in 't eerst dit lieve kind
U toe quam lachen, dat gegroeyt en opgewassen,
Een monster t'huys komt, om sijn voetster te verrassen?
In 't vreemde Rijk wordt Wet en Vrijheyt vroom hersteld;
In Holland zelfs raeckt 't een en 't ander uyt het veld,
En sij gevangen in zijn uytgebreyde netten.
Wie zijn hier tegen om dien grouwel te beletten?
Mijn Amsterdam alleen, 's Lands toeverlaet en hoop,
De voedster van 't gemeen, de moeder van Euroop,
Terwijl een meenichte van Hollants achttien steden
Sich selfs om strijt bederft (o tijden en o zeden!)
En tegens eer en eed, door vuyle vleyerij
Noch kust de ketens van haer eygen slavernij".

Na eene beschuldiging van de Heeren op 't kussen, die uit eigenbelang den vorst vleien, spreekt Arents dan aldus met Vondel's naar de tijdsomstandigheden veranderde woorden:

»Sach Cato [1]) nu eens op, die vrije ziel, ja trouwe,
Hoe vreeslijk sou hij met een donker paer wijnbrouwen
Begrimmen overzijds de lafheit van ons eeuw,
En helpen 't eenigh jongh van Hollands fiere leeuw,
Daer sooveel reeckels nu soo schendigh tegens blaffen,
Wat sou hij al misbruycks beveelen af te schaffen?"

Dan gaat Arents aldus met zijne eigene woorden voort:

»Mij dunckt, 't is of hij voor der staten kamer stond,
En ick dit vrije woord sach vloeyen uyt zijn mond:

---

1) Werd de burgemeester Cornelis Pietersz. Hooft door Vondel bij Cato vergeleken, dat in Arents' tijd Huydecoper van Maarseveen den naam had van een tweede Cato te zijn, blijkt o. a. uit Rotgans' *Poëzij* (Leeuwarden 1715) bl. 262.

Sijtge onbequaem om selfs u landen te regeeren,
So buyght g'u willigh onder 't juck van vreemde heeren.
Maer spreeckt van handvest niet, noch van 't gemeene best,
Die 't algemeen versuymt, en slechts u selven mest.
Wat sie ick, dat ick niet in Holland plach t'aenschouwen!
Hoe sal dit enden? hoe u kinders oock berouwen?
De vorst is over zee, een lid van 't parlement
In Hollants samening! o dolheyt sonder end.
De gantsche train van 't oud herkomstig staets-regeren
Sie ik door lafheyt van regeerders selfs verkeren.
Een krijgsbewindsman, die sig koestert in soldij,
Zoo vet geworden van 's lands magre burgerij,
Durft aen sijn heer (hoe kan de trotsheyt hooger steygeren!)
En slot en rekening van 's vijands gelden weygeren.
Half Amsterdam leyt last, en kugt en steent en sugt,
Omdat haer dierbre vloot in vreemde Britse lugt,
Als eerlijk aengehaelt, geen vrijgeley kan krijgen.
Dit sietmen. Niemant spreekt. Elk weet het. Elk wil swijgen;
Of spreekt men, 't is verkeert, in Prent of vuil pasquil,
Dat sijnen maker ligt ontdekt, al blijft hij stil
In Haarlems linden met sijn boosheyt sich verschuylen,
En schuwt het helder ligt, als koning van sijn uylen.
Die Godvergeten schelm, die nu sijn moeder plaegt,
Aen welkers borst hij lag voorheen, dan was verjaegt
Als basterdsoon, de vlek der stad, 't bederf der zeden,
En nu, o wonder! in Gods kruyskerk selfs geleden
Als ouderling, en reeds in staetsbestier gebragt,
Terwijl de booswigt selfs daer in sijn vuist om lagt".

Met eene hekeling van dien pamfletschrijver [1]) en de mede-

1) Waarschijnlijk Nicolaas Muys van Holy, aan wien, behalve verschillende „Parnaspasquillen (in verontwaardiging aangevallen door J. Oudaan, *Poëzij* II bl. 219—222 en *Ned. en Latijnse Keurdigten*, bl. 236—238) ook wordt toegeschreven een lasterlijk geschrift, getiteld *Vindiciae Amstelodamenses of contraspiegel der waarheid*, opgesteld ter bestrijding van het uitvoerig (87 bladzijden groot) geschrift *Spiegel der waarheyd* ofte tsamensprekinge tusschen een Arminiaan ende vroom Patriot, waarinne

deeling, dat deze woorden van Cato geen gunstig oor bij het volk vonden, maar dat men hem met de vrijheid uitdreef, eindigt het gedicht, dat dus blijkt opgesteld te zijn, om de regeering van Amsterdam te steunen in haar verzet tegen de opname van Bentinck, graaf van Portland, in de Statenvergadering van Holland.

Toen Arents' *Mengelpoëzij* in 1724 uitkwam en in de *Boekzaal der Geleerde werelt* werd beoordeeld, schreef de recensent [1]), na een gedeelte van dat gedicht te hebben aangehaald: »Wat dunkt u, Boekzaellezer? zou Thomas Arents dit wel hebben uitgegeven bij het leven van Willem? Wij denken voor 't naest dat hij wijzer zou geweest zijn". De recensent denkt verkeerd. Het gedicht kwam inderdaad reeds in 1690 afzonderlijk als pamflet uit [2]), en later werd het herdrukt in de belangrijke verzameling politieke gedichten, die onder den naam van *Nederduitse en Latijnse Keurdigten* het licht zagen [3]).

Wijdde Arents zijne pen ter verdediging, hij wijdde die ook ter verheerlijking van de Amsterdamsche regenten. Toen Joannes Hudde voor het jaar 1699 op nieuw tot burgemeester werd benoemd, begroette Arents hem in een gedicht [4]), dat hem misschien wel door dankbaarheid voor persoonlijk ondervonden bescherming was ingegeven. Onder het weinige toch, dat ons van Arents' leven bekend is, behoort ook het volgend verhaal: »Arents genoot in zijnen mannelijken ouderdom de genegenheit van vele brave mannen, die hem in zijne hoge jaren niet weinig

---

krachtig vertoont ende bewesen word, dat door de quade directie ende toeleg van eenige heerschende regenten tot Amsterdam ons land in den voorgaanden en desen oorlog is ingewickelt met Vrankrijk". Daar die bestrijding echter voornamelijk geschiedde door de regenten van andere steden allerlei kladden aan te wrijven, mochten de Amsterdamsche overheden met recht het „non tali auxilio" uitspreken, en Arents er tegen te velde trekken.

1) *Boekzaal der Geleerde Werelt* XVIII (Amst. 1724) bl. 276.

2) Op vier bladzijden 4° gedrukt vindt men het o. a. in het 32ste deel der pamfletten-verzameling, die op de Academische bibliotheek te Groningen berust.

3) Zie *Nederduitse en Latijnse Keurdigten*, I, Rotterdam 1710, bl 230—232.

4) *Mengelpoëzij*, bl. 78—80.

te stade quam, inzonderheit wanneer tegen hem, wegens zeker verzuim van zijn ampt, door het gildt eenige aanspraak gemaakt wierdt, die door de gunstige bemiddelinge van den schranderen Burgermeester, Joannes Hudde, weggeruimt wierdt, op welkers bevel hij vervolgens die krachtige verbeelding der hatelijke dronkenschap dichtte, dat dien staatkundigen Burgerheer zo wel beviel, dat hij hem in acht ongelijke dichtregelen deswegen aansprak, en die verfoeielijke ondeugt naar verdiensten verder afschilderde" [1]). Inderdaad vindt men dan ook in Arents' dichtbundel [2]) acht versregels met de initialen J. H., terstond volgende op de »Verbeelding van de dronkenschap", die zeker hare verdiensten heeft, maar toch m. i. achterstaat bij de kortere behandeling van hetzelfde onderwerp door Rotgans [3]).

Vier lijkdichten op Amsterdamsche regenten treffen wij nog in Arents' dichtbundel aan [4]), op Mr. Hendrik Hooft († 12 Dec. 1678 [5]), op Mr. Gerard Bors van Waveren († 8 Nov. 1693), op Kornelis Valckenier († 18 Maart 1700) en op Mr. Dirk Munter († 12 Januari 1701) [6]). Dat laatste gedicht behoorde met een ander op het huwelijk van Mr. Joan de Wit en Elizabeth de Vroede, 18 Januari 1701 [7]), tot het laatste wat hij schreef, evenals een gedicht op de bewonderingwekkende krijgsbedrijven van Karel XII »den Zweedschen Achilles", zooals Arents hem noemt, in 1700 [8]). Karel XII was niet de eenige vreemde vorst, dien Arents bezong. Toen den 26sten Aug. 1697

---

1) Zie D. van Hoogstraten en J. L. Schuer, *Groot Algem. hist. geogr. geneal. en oordeelk. Wdb.* I, bl. 557 vlg.

2) *Mengelpoëzij*, bl. 85.

3) Zie Rotgans' »Geessel der Dronkenschap" in zijne *Poëzij* bl. 325, ook ingevoegd in zijne »Boerekermis", *Poëzij*, bl. 641.

4) *Mengelpoëzij*, bl. 241 vlg. 255—265.

5) Een kort lijkdicht op dezen voortreffelijken man vindt men ook in G. Brandt's *Poëzij* (Amst. 1727) III, bl. 175, terwijl een ander wordt aangetroffen in Katharina Lescailje's *Mengelpoëzy* (Amst. 1737) II, bl. 329 vlg.

6) Volgens Wagenaar, *Amsterdam* III, fol. 304, overleed hij den 6den Januari 1701

7) *Mengelpoëzij*, bl. 196—202.

8) *Mengelpoëzij*, bl. 43—48.

het Russisch gezantschap, en daarbij Czaar Peter zelf, Amsterdam bezocht, wijdde Arents een lofdicht aan dien beschermer der Christenheid en tuchtiger van de halve maan [1]).

Na al het opgesomde meenen wij gerust aan Arents den naam van geschiedzanger te mogen toekennen, wiens lierzangen door den historieschrijver verdienen ingezien te worden, al durven wij dan ook niet verzekeren, dat deze hem in bewondering zal betitelen met den naam van Nederlandschen Pindarus.

Groningen. J. TE WINKEL.

MNL. GOOC.

Mnl. *gooc*, koekoek (ook domoor, zot), ohd. *couch*, *gauh*, mhd. *gouch*, oudn. *gaukr*, ags. *géac* kan niet eenvoudig eene klanknabootsing wezen, aangezien de klank **gauk*- (ouder **ghaug*-) eene klankversterking met grammatische beteekenis vertoont. Samenhang met russ. *žegozulja*, poolsch *gžegžolka*, *zezula*, (Mikl. Et. Wtb., p. 407), lit. *gegē*, *geguž̌ē*, lett. *dsegguse*, oudpr. *geguse*, koekoek, is slechts denkbaar, indien baltoslav. **geg*- uit *gegu* is ontstaan: de *e* in de reduplicatielettergreep zoude dan door dissimilatie moeten verklaard worden. Men heeft *gooc* met skr. *ghūka*, uil, vergeleken, maar dit schijnt eene onmiddelijke afleiding te zijn van den wortel *ghu*, door middel van het suffix *-ka*.

Men vindt in het lett. een werkwoord *guggůt*, dat het geluid van den koekoek aanduidt. Hiernaast staat echter lett. *kukkůt*, lit. *kukůti*. Waarschijnlijk is *kukkůt*, *kukůti* jonger dan *guggůt* en hebben wij met een wortel **ghug*- te maken. Dan is germ. **gauk-a*, een nomen agens hiervan met guna-vocalisme. Dat **ghug*- oorspronkelijk onomatopoëisch is, gelijk lat. *cuculus*, gr. *κόκκυξ*, nl. *koekoek* en meer dergelijke woorden, valt niet te betwijfelen.

Leiden. C. C. UHLENBECK.

1) *Mengelpoëzij*, bl. 71—75.

ONDER DEN BLOOTEN HEMEL.

Indien eenvoudigheid steeds het kenteeken was van de waarheid, dan zou de verklaring van bovenstaande uitdrukking aldra zijn gevonden. Immers, wie den nacht moet doorbrengen onder den blooten hemel, hij ziet den hemel als 't ware »open en bloot" boven zich, geen dak verbergt het uitspansel voor zijn oog: *onder den blooten hemel* is hetzelfde als fr. *à la belle étoile.* Maar wie aan het strand de zee »open en bloot" voor zich ziet, beweert daarom nog niet »de bloote zee" te aanschouwen. Al zou dus de verklaring niet te eenen male onjuist zijn, zij is onvolledig; men verlangt te weten hoe het komt, dat *bloot* hier attributief met *hemel* kan worden verbonden.

Bij een Latijnsch dichter staat eene uitdrukking, die bijna letterlijk met de onze overeenkomt: *nudisque sub astris Condensae fletus acuunt*, zoo schrijft Valerius Flaccus (2, 170). *Nudus*, op den hemel en de sterren toegepast, kan alleen beteekenen: niet met wolken of nevelen bewimpeld, en *nudis sub astris*, waarmede ten slotte bedoeld is *sub dio*, is eigenlijk alleen *sotto il ciel sereno* (zie bij Forcellini). Voor *sub dio* zegt het Italiaansch *allo scoperto*, doch men vindt het ook uitgedrukt met *a ciel aperto*, dat alwederom zeer gelijkt op *onder den blooten hemel.* De zegswijze *a ciel aperto* kan een moderne vorm zijn van *coelo aperto*, dat in het Latijn als adverbiale bepaling voorkomt; daar heeft *aperto* echter niet den zin van »open en bloot", maar *apertum*, van den hemel gezegd, is *serenum; coelo aperto* is: bij een onbewolkten, helderen hemel, bij kalm weder (zie b. v. Peerlkamp op *Aen.* 1, 155). In het Italiaansch is dus eene zegswijze, die oorspronkelijk beteekende *bij onbewolkte lucht*, eene vaste uitdrukking geworden voor *in de open lucht*, onverschillig of het dag is dan wel nacht.

Iets dergelijks is geschied bij ons: in de oudere taal zei men niet *onder den blooten hemel* maar *onder den blauwen hemel.* Dat dit eene vaste uitdrukking was, blijkt uit veler getuigenis. In zijne overzetting der eerste ode van Horatius schrijft

Vondel: »De Jager onthout zich onder den blauwen hemel, en denckt niet eens om zijn lieve vrou" (*manet sub Jove frigido Venator*). Elders (*Carm.* 2, 3): »Niets scheelt het, ofghe rijck ... of arm ... onder den blaeuwen hemel sterft" (*sub divo moreris*). En verder (*Carm.* 3, 2): »Laet den jongeling ... onder den blaeuwen hemel zijn leven wagen" (*Vitamque sub divo ... agat*). — Men leest het ook bij A. Valentyn in zijne vertalingen uit Ovidius. Zoo b. v.: »Een blanken boer is ... leelijk, om dat die gedurig onder den blaauwen hemel met ploegen en eggen in de weer is" (*Art. Amat.* 1, 724: *qui ... sub Jove versat humum);* »sij kroopen in 't lommer en holen bij malkanderen, niet onder den blaauwen hemel" (2, 623: *in nemore atque antris, non sub Jove);* »'t volk ging moeder naakt, en wiert hartvogtig onder den blaauwen hemel storm en regen gewent" (*Fast.* 2, 299: *sub Jove)*; zie ook de vertaling van *Fast.* 3, 527.

Bij Erasmus leest men (*Coll.* 2, 104; ed. 1874): *hospitem portis submovent, coguntque sub dio noctem agere.* Rabus geeft daarvoor (a°. 1684): »en dwingen (de vreemdelingen) onder den blauwen Hemel te vernachten"; hetzelfde staat in eene overzetting die in 1644 te Kampen verscheen. Deze heeft verder: »dat is beter dan den nacht onder den blauwen Hemel te blijven, en van koude te vergaen", voor *hoc satius quam noctem agere sub dio, ac perire frigore* (1, 256); evenzoo nagenoeg bij Rabus. Staat dus ergens in het Latijn *sub divo* of *sub Jove*, men kan bijna zeker zijn van hetgeen de vertaler schrijft; zegt Virgilius (*Georg.* 3, 435): *ne mihi tum ... sub divo carpere somnos ... libeat*, dan heeft Vondel (5, 116): »dan zou het mij niet lusten onder den blaeuwen hemel te slapen".

Doch niet altijd is deze zegswijze de vertaling van *sub dio* of *sub Jove.* Bij Virgilius (*Aen.* 4, 495) staat: *tu secreta pyram tecto interiore sub auras erige*; bij Vondel (5, 218): »Ga, en stel heimelijck, binnen in 't hof, onder den blaeuwen hemel, eenen houtstapel toe"; op dezelfde wijze wordt *sub auras* in vs. 504 uitgedrukt. Dat men hier in 't geheel niet heeft te

denken aan een vorm van de meer dichterlijke taal, blijkt daaruit dat hij dienst doet in een register op het eerste deel van den *Wetsteen der Vernuften.* Op blz. 224 van dit deel vertelt De Brune dat Juno, samen zijnde met Jupiter op het kruinpunt van den berg Ida, hem geene vergunning wilde geven tot het minnespel »voor dat zy met een gulde wolk waren omtoogen". In het register staat dan: »224. Juno wilt'er, onder den blaauwen hemel, Jupiter geen verlof toe geven". Hooft gebruikt de spreekwijze in zijne *Historiën*, blz. 368.

Ten slotte nog één voorbeeld uit Ovidius, eene plaats die men in vrij wat vertalingen kan nagaan. *Metam.* 4, 260 staat *sub Iove nocte dieque sedit humo nudâ.* Valentyn heeft: »die... nagt en dag onder den blaauwen hemel... op 't bloot aard-rijk sat". Iets dergelijks vindt men in prozavertalingen van 1637, 1650 en 1693. In gewone iambische verzen is *onder den blauwen hemel* niet te gebruiken; uit eene berijmde overzetting van 1650 (te Antwerpen) blijkt evenwel, hoezeer men aan de uitdrukking gehecht was:

Sy sonder cost oft drank, recht onder d'hemels blauwe
Daer sitten gaet alleen, en voedt heur metten dauwe.

En zelfs bij Bilderdijk (3, 139) is er nog een spoor van te vinden, want in zijne vrije navolging gebruikt hij deze woorden:

Zij kent geen voorwerp meer dan 't blaauw der hemelbogen;

dit slaat wel niet op vs. 260, maar op vs. 269, doch het woord *blauw*, dat in het oorspronkelijke ook hier niet staat, is klaarblijkelijk eene herinnering aan de oude zegswijze. Dit kan men gerust aannemen, want in Bilderdijk's tijd was zij nog niet geheel en al verdwenen, ten minste indien men kan afgaan op Weiland, die *onder den blauwen hemel* evengoed vermeldt als *onder den blooten hemel.* Zijne voorgangers daarentegen geven alleen de oudere spreekwijze: zoo b. v. Kramer (a°. 1768), de Roches (a°. 1769), en ook de woordenaars uit het begin der 18de eeuw, Hexham, Halma, Sewel. Laten zij elkander hebben nageschreven, maar zelfs dan nog had één

hunner wel eens aan de jongere uitdrukking kunnen denken, indien deze in zijn tijd reeds de gewone was geweest.

Achteruitgaande, komt men bij Kiliaan, die ook getuigt dat *sub dio*, *sub Iove* in zijne moedertaal luidt *onder den blauwen hemel* (zie bij hem onder *Blaeuw*). Doch hij weet ook, dat hetgeen wij noemen *een blauwen hemel* in het Latijn heet *apertum coelum*, en vandaar zegt hij zooveel als dit: wij zeggen *sub caelo caeruleo* voor *sub caelo aperto*.

De beteekenis *sub dio* moet hier ontstaan zijn uit die van: bij onbewolkte lucht, bij helder daglicht, en dat die oudere, meer eigenlijke opvatting nog in het allerlaatst der 17de eeuw bestond, ziet men duidelijk uit Valentyn's vertaling van eene plaats uit de *Ars amatoria*. Ovidius zegt (1, 245): Men heeft helder daglicht noodig om de schoonheid van eene vrouw op den rechten prijs te stellen, alleen dan kan men ze met juistheid waardeeren, vandaar ook:

Luce deas *coelo*que Paris spectavit *aperto*,
quum dixit Veneri, Vincis utramque, Venus.

Valentyn zegt: »Paris sag de Godinnen bij daag onder den blaauwen hemel onder d'oogen, doen hij tegen Venus seide: gij sijt schoonder als een van beide". Niet te verwonderen dus, dat men in het Mnl. leest: »onder den blauwen hemell bij lichten daighe (zie Verdam 1, 1290). Ook elders was de zegswijze bekend (zie het Idioticon van Dähnert).

Het voorafgaande in aanmerking nemende, komt men tot dit besluit: *Onder den blauwen hemel* is eene oude uitdrukking, die oorspronkelijk beteekende wat zij rechtstreeks te kennen geeft: bij het heldere daglicht in de open lucht. Langzamerhand, reeds in de middeleeuwen, althans vóór den tijd van Kiliaan, werd zij de vaste formule voor *sub dio*; aan het heldere licht werd niet meer gedacht, tenzij iemand, gelijk Valentyn in de zooeven aangehaalde plaats, door een voorbeeld als *coelo aperto* er aan werd herinnerd. Eerst tegen het einde der vorige eeuw moet men hebben gevonden, dat *onder den*

blauwen hemel toch eene zonderlinge uitdrukking was voor het begrip *in de open lucht*; immers het woord *blauw*, in beteekenis nog altijd welbekend, was hier niet de term dien men eigenlijk noodig had, en een flauw besef daarvan moet zelfs zijn opgekomen bij de groote menigte die niet gewoon is over de vormen van hare taal te redeneeren. Men zei dus nog, volgens de overlevering, *onder den blauwen hemel*, terwijl men reeds onwillekeurig zocht naar een beter woord dan *blauw*. Het heeft niet lang kunnen duren of men zei, haast van zelf, *bloot*. Daarmede was de oude vorm vernieuwd tot een die goed scheen te passen bij datgene wat men zich voorstelde. Men vroeg niet angstvallig, of het gebruik van *bloot* hier volkomen in analogie was met dat in andere zegswijzen, of *onder den blooten hemel* al dan niet gewettigd was door *op den blooten grond*. Neen, op het woord *bloot* kwam men van zelf door *blauw*, en men bleef er bij omdat men het zóó goed vond.

A. KLUYVER.

VAN DEN VĒR TYDEN DES IARES.

Dat iar is gedelet in veer deel:

Van mydden deme Merte bet mydden to deme Hoymane het me de Mey [1]); van mydden deme Hoymane bet to mydden deme Wynmane het me den samer; van mydden deme Wynmane bet to mydden deme Spekmane het me den Hervest; van mydden deme Spekmane bet mydden deme Mertze het me den wynter.

Desse ver tyde schaltu bewaren vlitliken. Dat is nutte.

Uit Hs. 980 *Gotha* (*15de eeuw*), *p.* 71 *v°*.

Utrecht. J. H. G.

---

1) De tijd der Meikersen.

EEN ONBEKEND LOFDICHTJE VAN BREDERO.

Voor eenigen tijd kwam mij een werkje in handen, waarvan de titel luidt: *De Beschrijvinghe* || *Heliodori* || *vande Moorenlandtsche* || *gheschiedenissen: Vervat* || *in thien Boecken.* || *Inhoudende de Eerbare, Cuysche, ende ghe*||*trouwe Liefde van Theagenes van Thes*||*salien, ende Chariclea van Ethiopien.* || *Eerst int Griecx beschreven: Ende nu wt* || *het Francoysche int Nederlandts vertaelt.* || *Door C. K.* (vignet: Een weegschaal en daarachter een opengeslagen boek, met de woorden: *Credit Debit.* (*sic*). Daaromheen een lint met de woorden: *Ghelyckheit. Bevredicht.*) *t'Amstelredam.* || *By Hendrick Barentsz. Boecvercooper inde War*||*moes-straet int vergulde Schrijff-boeck.* 1610.

De vertaler, die zich op den titel C. K. noemt, is blijkens de onderteekening der opdracht C. Kina, de bekende vriend van Bredero. Wij kennen hem uit de werken van onzen blijspeldichter [1]), en weten, dat hij in 1619 getrouwd en in 1649 gestorven is [2]).

Tot de vier lofdichten, die het boek versieren, en die allen met eene spreuk zijn onderteekend, behoort ook het volgende:

Sonnet. Op de Moorenlandtsche Historie.

Liefhebbers vande liefd', Beminners vant beminnen,
Constrijcke geesten eel en lesers onversaet
Comt leest dit boec met vlijt bespeurt merct en verstaet
Hoe veel de liefd' vermach in jeuchdelijcke sinnen.
Aenvaert dit boec met lust, ghy sult daer vinden binnen
Een reyne jonst en trou, met cloecheyt list en raet
Voorts hoe 't wanckel geluc is sonder eynt of maet,
En hoe een wijs mensch can zijn tegenspoet verwinnen.
Comt hier die uwen tijt soect loflijck te besteden,
Comt hier die garen leest een welgeboude reden

1) Nl. uit een brief, dien Bredero in 1611 aan hem richtte (opgenomen in de *Nederduytsche Rymen*), en uit Quina's lofdichten op de *Roddrick*, *Griane*, *Lucelle* en het *Moortje*.

2) Vgl. over hem J. H. W. Unger, *G. Az. Brederoo. Eene bibliographie*, blz. 33, 34.

Comt hier ghy sult de deucht met eer en vreuchde leeren,
Comt hier die lustich zijt te hooren vremde zeden
Comt hier aanschouwet wat de taelmans lusten deden,
Comt hier Neerlandtsche jeucht en helpt my *Kina* eeren.
't Kan verkeeren.

Er kan wel geen twijfel bestaan, of Bredero is de maker van het lofdicht. Daar de opdracht van het boek den 22sten December 1609 is geschreven, dateert het versje zeker van denzelfden tijd.

Er is nog iets anders op te merken bij het werkje, nl. dat het opgedragen is aan Rodenburg met de volgende woorden: »Aenden Achtbaren, Wijsen, Voorsienighen, ende van yder vvel-gheliefden Sr. Theodorum Rodenburch, Agent vvegen de Keyserlycke Hense-steden ende Embden, by den Coninck van groot Brittanien".

Het is uit de opdracht van Rodenburg's *Trouwen Batavier* (1617) bekend, dat hij zich in de laatste jaren der regeering van Elizabeth en ook na de kroning van Jacobus I te Islington aan het Engelsche Hof ophield. Uit bovengenoemd opschrift blijkt nu, in welke qualiteit hij zich daar bevond, en tevens, dat hij die betrekking eenige jaren lang heeft bekleed. Deze mededeeling vult dus de kennis van zijne levensgeschiedenis aan; immers over zijne lotgevallen en zijne betrekking in de jaren 1603—1610 was men in het onzekere [1]).

En in die opdracht aan Rodenburg lezen wij o. a.: »Dit vonnis dan heb ik waerde vrundt voor mijne vry-posticheydt die ick t' uwaerts in desen ghebruycke te verwachtem, want mijn oordeel van V. E. lust en liefde tot de deuchden die in dit Boecxken aldermeest verheven worden (als namentlijck de eerbaerheyt en ghetrouwicheydt) spruyt wt rechte kennisse ende warachtighe ondervindinghe van V. E. yver tot der selver voortteelinghe, dat dit soo is, heeft V. E. onlangs seer loffwaerdich

1) Vgl. Unger in het *Brederoo-Album*, 1885, blz. 92, 93.

bewesen, t' welck nevens my connen getuyghen en bevestighen, niet alleen de voornaemste en treffelijckste mannen van dese Stadt, maer oock mede de luyt-roepende Ghemeente, die t' gherucht van V. E. fame daghelijcks op hun tonghen dragen, vermits de vrucht vande constighe wercken die sy onlangs ten deele ghesmaeckt hebben, wanneer V. E. hun voor ooghen dede stellen u ter deucht-lockende ende sinrijcke *Tragi-Comedie*, daerin V. E. de aanschouwers het pit van eerbaerheyt en getrouwicheyt so lieflijck hebt voorghedragen, datter na mijn oordeel niemant gheweest en heeft of hy en heeft de gedachtenis van dien met groote vernoegingh int binnenste van zijn herte behouden", enz.

De tragi-comedie, waarop hier wordt gedoeld, is zonder twijfel de *Trouwen Batavier*, in 1617 gedrukt, maar reeds veel vroeger voltooid. Wij weten nu, dat dit stuk reeds in 1609 is opgevoerd; eene bijzonderheid, die niet van belang is ontbloot.

Groningen, Nov. 1889. J. A. WORP.

RIJCK NOCH MACHTICH EN SPAERT DIE DOOT.

Als rijcheit ende machte mochten duyren
Ewich; dat wair een voirdel groet;
Mar leyder neen, sy zijn al als muyren,
Die staen ghefundeert op die doot.

Wat baet dan rijcheit in desen leven,
Of machte, die ter werelt is groot,
Alsmen dat beyde moet begheven?
Want rijck noch machtige en spaert die doot!

Uit Ms. germ. 4°. Kon. Bibl. Berlijn, n°. 557 (15de eeuw) fol. 23 *v*°. Zie ook *Tijdschr.* 6, 79.

A. B.

WEEUWENAARSPIJN.

Bekend is de scherpzinnige verklaring in het 2de Deel der *Taalk. Bijdragen* (blz. 64) van »weeuwenaarspijn" gegeven. Het is, zoo wordt het daar voorgesteld, uit *weeuwen-pijn* verbasterd, en dit is weer niet anders dan eene in scherts gevormde volksetymologie van *weedepijn*, *weeuwpijn* of, mogelijk, *weeuwtepijn*. *Weede*, *weeuwe* en *weeuwte* zijn mnl. woorden, die, elk voor zich, beteekenen: pijn.

Twee vragen, die de juistheid dezer verklaring aantasten, zijn bij mij gerezen. »Waarom mag men juist de pijn bij 't stooten van den elleboog (en nooit eene andere) als *weepijn* (d. i. letterlijk: pijn-pijn) hebben aangeduid?": deze vraag is zoo men wil van geen gewicht; als het eenmaal zoo is, moet men er zich bij neerleggen. Maar de tweede bevat een ernstiger twijfeling.

»Blijft het waarschijnlijk dat *ons* woord *weeuwenaarspijn* op eene woordspeling of op populaire etymologie berust, als er hier en elders uitdrukkingen bestaan, waarin òf het woord »weduwnaar" in zulk een vorm voorkomt, òf op den weduwnaarsstaat derwijze gedoeld wordt, dat er van woordspeling of volksetymologie geen sprake kan wezen?"

Het antwoord ligt voor de hand; maar ik dien dan ook zoodanige spreekwijzen en uitdrukkingen te vermelden. Ziehier, met een enkel toevoegsel van elders, eene keur uit hetgeen de Spreekwoordenboeken van *Harrebomée* [1]), *Wander* [2]) en *Reinsberg-Düringsfeld* [3]) mij verschaften.

Uit de Germaansche landen:

Fáröer: *Albogasláq og einkjumannasorg*, *táð verður mett javnt* (ellebogenstoot en weeuwenaarsrouw die worden gelijk geteld): Reinsb.-Dür.

---

1) Spreekwoordenboek, 1858—'70. 2) Sprichwörterlexicon, 1867—'80. 3) Sprichwörter der german. und roman. Sprachen, 1872—'75. Zie die werken op de woorden: *Elleboog*, *Ellenbogen*, *Weduwenaar* en *Wittwer*. De spelling der talen en tongvallen blijft voor rekening der verschillende uitgevers.

Noorwegen (Söndmör): *Olboge-stoyt og Enkjemanns Graat: dat varer 'kje lengje; d'er hardt, med' d'er aat* (vrij: een ellebogenstoot en een weduwmans-traan, doen smart zoo lang ze duren, maar zijn gauw gedaan): Reinsb.-Dür.

Denemarken: *Naar Hustruen döer, da har Bonden stöd sin Albue* (als de huisvrouw sterft, dan heeft de boer zijn elleboog gestooten): Reinsb.-Dür.

Albuestöd er Enkemandssorg (elleboogsstoot is weduwnaarsrouw): Ald.; of:

Albuestöd: Enkemandsnöd (ellebogenstoot: weduwnaarsnood): Rah, *Novelletter*, 1885, p. 96.

At miste sin Kune det er Albustöd, men at miste sin Kaereste det er Helvedspine (zijn' vrouw te missen, dat is een elleboogstoot, maar zijn liefje te missen dat is hellepijn): Reinsb.-Dür., *Nachtrag.*

Zweden: *Enkemans sorg och armbågestöt gå snart öfver* (weduwnaarsrouw en een elleboogstoot gaan spoedig over): Reinsb.-Dür.

Oberharz: *Fruens Dod und Ellbagens Stot deit lik weh:* Reinsb.-Dür.

Nederland: *Eener vrouwe dood Is eens mans elleboogstoot:* Harreb. en Reinsb.-Dür.

Ook van Romaanschen bodem een paar, uit vele, voorbeelden:

Spanje: *Dolor de esposo, dolor de cobdo* [1]: *duele mucho y dura poco* (vrij: rouw van een echtgenoot en pijn aan den arm: smarten wel hevig maar duren niet lang): Reinsb.-Dür.

Italië: (Napels) *Doglia de guveto e de mogliere assai dole e poco tene* (smart aan elleboog of om vrouw, doen pijn genoeg, maar slijten gauw): Ald.

Genoeg om te doen zien dat de meeste europeesche volken het er over eens zijn, dat: *Wittwerleid währt kurze Zeit* (Wander)

---

1) *Cobdo* en de straks te noemen *guveto, gomito, gomt* en *gomo* zijn, evenals fr. *coude*, afstammelingen van lat. *cubitus*. Zie Diez op: *cubito*.

en die kortstondige rouw zelfs durven vergelijken met eene zoo voorbijgaande, ofschoon hevige pijn, als het bezeeren van den elleboog veroorzaakt. Maar genoeg ook om in *onze* zegswijze: »dat is (maar) weeuwenaarspijn" niet langer eene geestige verbastering uit *wee-* of *weeuwpijn* te zoeken, maar »een vorck een vorck te heeten" en te erkennen dat het woord *weeuwenaar* daarin even oorspronkelijk is als b.v. het woord *enkeman* (of hoe het anders luiden mag [1]) in de scandinavische gezegden [2]).

Nog een enkel toevoegsel. De romaansche talen kennen, in tal van varianten, eene andere zegswijze die dezelfde zaak uitdrukt. In haren franschen vorm luidt zij: *Deuil de femme morte dure jusqu'à la porte* (Reinsb.-Dür.). Bij ons bestaat daarvan de weêrga niet, tenzij men de vertaling (uit het Spaansch) van Huygens mederekene: Tot de Poort toe duert de rouw Van een' overleden Vrouw (Sp. Wijsh., n°. 720).

Ten slotte, eerlijksheidshalve, nog de vermelding dat ook *weeuwenpijn* wel bestaat, maar niet in 't Germaansch. In de Romagna zegt men: *E dulor dla vedva: dulor de gomt*, en in Piemont heet het: *dolor d'vidoa*, *dolor d'gomo* [3]).

Januari 1890. A. BEETS.

---

1) *Enke-man* is een vorm als ons *weduw-man*. Zw. *enka*, deensch *enke* (on., hedend.-ijsl. en dial. noorsch *ekkja*) beteekenen: weduwe.

2) Wat de zoogenaamde „weeuwenaarspijn" eigenlijk is, blijkt uit het volgende: „De *nervus ulnaris* [elleboogs-zenuw]... wordt... alleen door de huid en de aponeurose bedekt, en kan, als men den elleboog tegen hoekige of kantige ligchamen stoot, gemakkelijk op de bekende zeer gevoelige wijze beleedigd [*versta:* bezeerd] worden. Eene langdurige drukking op die plaats veroorzaakt een gevoel van doofheid in de ulnairzijde van den voorarm en de twee laatste vingers", Hyrtl, Handb. der Topogr. Ontleedk., 2de druk, vert. door Dr. Hanlo, (Schiedam, 1865) Dl. 2, 345—346. Er is dus geen sprake van „zijn weeuwenaarsbotje stooten", zooals men wel eens hoort zeggen.

3) Rouw van een' weduwe: pijn aan den elleboog. Reinsb.-Dür.

MIDDELNEDERLANDSCHE SPROKKELINGEN UIT VERWIJS' BLOEMLEZING.

Dl. I, blz. 36, vs. 238—245 (*Lorreinen* II, vs. 2011—2017):

Die dore ontsloet si doe
Ende ginc ten prayele toe,
Daer si vant den coninc Yoene,
Doe vragede daer die coninc
Wi *hi* ware die quame daer.

In plaats van *hi* stelt Verwijs voor, *si* te lezen. Mij dunkt ten onrechte; het door de HS. gewaarborgde *hi* kan zeer goed verdedigd worden. Immers, als de Koningin Helene haren minnaar in den tuin gaat opzoeken, is het nacht. Yoen hoort haar naderen, doch kan wegens het struikgewas niet onderscheiden, of de op hem toekomende gedaante een man of eene vrouw is, en vraagt dus heel natuurlijk: »*wer* da?"

Ibid. bl. 57, vs. 145—149 (*Lancelot* II, vs. 11318—'23):

Si wart slapende also siec,
Dat si vor den dage niet ontwiec;
Ende si vant hare doe bat gesont
Dan si hadde geweest vor die stont.
Si *sat* een luttel na dien.

Het laatste vers zal wel moeten luiden:

Si *at* een luttel na dien.

In den volgenden regel toch volgt:

Alsi hevet *geeten* heeft si versien.

't Is ook eerder aan te nemen, dat eene zieke, die zich na eene ongesteldheid beter gevoelt, naar wat eten verlangt, dan dat zij bij haar ontwaken behoefte hebbe om te gaan zitten. Ook past *een luttel* m. i. beter bij *at* dan bij *sat*.

Ibid. bl. 71, vs. 349—358 (*Lancelot* II, vs. 15132—'41):

Die coninc sindese (Brissame) en wech daer nare,
Ende wel XX ridders met hare.
Men dede die zale wardelike
Berechten, herde rikelike;
Ende daerna, alst donker nacht was,
Quam Lanceloet daer, als ict las,
Ende Brissame leidene thant
In die camere daer *si* die ridders vant,
Diene hieten wellecome wesen.

Te dezer plaatse zou ik *si* willen vervangen door *hi*. Dit geeft m. i. een beteren zin. Vooreerst kan *vant* moeilijk gezegd worden van Brissame, daar deze te voren alles bedisseld had en dus ook wist, dat de ridders in die zaal vertoefden; vervolgens stemt *hi* beter overeen met het volgende vers, waar van Lancelot sprake is:

Die*ne* hieten willecome wesen,

Dl. II, 150 vs. 96 vlgg. (Velthem, *Spieg. Hist.* B. II, c. 15, vs. 96—100).

Maer sine wisten niet ter stonden,
Noch en *horden hem* oec niet
Van dat die coninc sinen cnapen hiet,
Dat men in 't spel soude vortbringen
Van allen steden die werringen.

Met *horden hem* weet ik hier geen raad. Men leze *hoedden hem*. Dit geeft een voortreffelijken zin. Koning Eduard wil immers door middel van een spel zich de hulp en den bijstand van de ridders verzekeren. Zij zwoeren

Te houden na coninc Arturs sede
Dat spel ende die tafelronde,

maar zij *hoedden zich* er niet voor d. i. zij *waren er niet*

verdacht op, dat de Koning zulk eene list in het schild voerde[1]).

Dl. III, bl. 2, vs. 33—41 (*Pyramus en Thisbe*, Belg. Museum, dl. 10, bl. 90, vs. 122—130; *Taalk. Bijdr.* dl. II, bl. 245):

Doen benam men hen dat spreken,
Sien, wincken ende ander treken,
Dat antwerden ende dat vraghen,
Ende oec boetscapen draghen,
Dat deen den anderen niet spreken en mach,
Noch van minen doen gewach.
Wat moghen doen die II ghelieve
Die met *minnen* no met brieve
En moghen onderspreken niet?

Lees: Die met *minen* no met brieve.

Minnen geeft hier volstrekt geen zin; het juiste woord is stellig *minen*: dit beteekent *gebaren* en slaat duidelijk op vs. 2:

Sien, wincken ende ander treken.

Het woord komt veelvuldig voor; zoo b.v. J. Praet, 1953:

Daer omme moet soe ende haer ghespan
Altoos zijn van quader *mine*.

Vondel, II, 182[b]:

De hovaerdij houdt streek noch maet,
Men kent ze aan *minen* en gelaet.

Bredero, *Sp. Brab.* vs. 222:

En moockt gheen grimmassen met ou ensicht, moockt assekick *bonne mynen*. Vgl. fr. *bonne mine*.

Maart 1889. H. J. EYMAEL.

---

1) Prof. Verdam heeft van deze verbetering reeds gebruik gemaakt in zijn *Mnl. Wdb.* Zie aldaar op *hoeden*. In het Hs. staat ook eigenlijk *hem hoeden*.

OVER OPEN EN GESLOTEN E, INZONDERHEID IN HET OOSTGELDERSCH.

Wij kennen allen het zeer merkbare onderscheid, dat in onze taal gemaakt wordt tusschen de klanken die men naar 't voorbeeld der Franschen met de benaming van gesloten *é* (*é fermé*) en van open *è* (*é ouvert*) pleegt te bestempelen. Dezelfde of nagenoeg dezelfde klanken vinden wij in eene menigte talen, niet alleen Indogermaansche, maar ook andere terug, doch tracht men den oorsprong dier klanken op te sporen, dan ziet men dat ze niet in alle talen onder dezelfde voorwaarden ontstaan zijn of zich geheel op dezelfde wijze ontwikkeld hebben. In sommige talen wortelt het bestaande verschil tusschen *è* en *é* in de etymologie, d. i. in een oorspronkelijk onderscheid van klanken, die later wel is waar in de uitspraak gewijzigd kunnen zijn, doch zóó, dat ze ook thans nog niet met elkaar verward worden. In dit geval verkeert bijv. het Italiaansch en ook, zooals in 't vervolg blijken zal, de Saksische tongval van de Graafschap Zutfen [1]). In andere talen hangt de onderscheiding van zekere voorwaarden af, die de etymologie niet raken; als voorbeelden kunnen het Fransch en het Nederlandsch dienen.

Daar de onderscheiding van *è* en *é* niet overal op etymologie berust, is het niet te verwonderen dat talen die anders ten nauwste verwant zijn te dezen opzichte geheel van elkaar afwijken, en dat verschillende talen, ook zonder dat zij onderling verwant zijn, eene soortgelijke ontwikkeling gehad hebben. Bij wijze van voorbeeld zal ik het Javaansch noemen. Niemand zal beweren dat er tusschen de ontwikkeling van *è* en *é* in het Javaansch, en die in het Nederlandsch of Fransch eenig verband bestaat en toch kan niemand ontkennen dat er tusschen de klankstelsels van deze drie genoemde talen, ten aanzien van

---

1) Dezelfde tongval wordt te Deventer gesproken. Men zou het dialekt gevoegelijk het Hamelandsch kunnen noemen, ware het niet, dat deze benaming geheel en al verouderd is.

het hier behandelde punt, eene groote mate van overeenstemming heerscht, terwijl het Italiaansch en Oostgeldersch geheel andere neigingen vertoonen. Tot toelichting van het hier beweerde zal ik trachten in hoofdtrekken de verhouding van *è* tot *é* in het Fransch, Nederlandsch en Javaansch te schetsen, om later meer uitvoerig bij het Geldersch taaleigen der Graafschap Zutfen stil te staan.

In het Fransch klinkt de *e* in gesloten lettergrepen open; in opene gesloten, tenzij eene lettergreep met doffe *e*, zoogenaamde *e muet* volgt. Dus *secret* met opene *e*, maar *secrétaire* met geslotene. Zoo ook *bref*, doch *abréviation*, *abréger*; *est* »oost"; *est* »is"; *mer*; *cher*, maar *chéri*; *quel*; *ces*; *succès*, doch *succéder*. Bij eenige dezer voorbeelden laat de hedendaagsche uitspraak den eindmedeklinker niet meer hooren, doch er was een tijd dat de thans nog gebruikelijke spelling de uitspraak dier woorden getrouw afbeeldde, en juist uit het nog voortbestaande verschil in uitspraak tusschen *secret* en *secrétaire*, e. dgl. mag men opmaken, dat de boven geformuleerde regel dagteekent van betrekkelijk ouden tijd. Waarom woorden als *nez*, *chez* en de uitgang *ier*, als in *metier*, *séculier* den gesloten *é*-klank vertoonen, heb ik niet kunnen opsporen. Van *séculier* vermeldt Littré dat men de laatste lettergreep er van nog in de 17de eeuw uitsprak als in *hiver*.

Wordt eene lettergreep gevolgd door eene andere met *e muet*, dan wordt de *e* in de eerste behandeld alsof ze in eene geslotene lettergreep stond. Dus zegt men *chère* met open *e*, even als *cher*; zoo ook *pèlerin*, maar *pérégrin*; voorts *nègre*, enz. Afwijkend *médecin*, misschien omdat de *é* reeds dagteekent van een tijd toen de *i* der tweede lettergreep nog niet in eene *e* was overgegaan.

Het Javaansch volgt ten opzichte van *è* en *é* nagenoeg dezelfde regels als het Fransch [1]). Het heeft in geslotene letter-

1) Namelijk in den heerschenden tongval, dien van Surakarta. Gewestelijk komen allerlei afwijkingen voor.

grepen *è*, in opene *é*; eene doffe *e* — aangeduid door *ĕ* — oefent op de voorgaande lettergreep dezelfde werking als in 't Fransch de *e muet*. Men zegt derhalve *olèh*, maar *oléhan*, *oléhé*; *patèn*, *kapaténan*; *sèkĕt*; *Nèdĕrlan*. Niet alleen echter eene *ĕ*, maar ook eene *è*, en eene *i* of *u*, tenzij gevolgd door eenen sluitmedeklinker, bewerkt de opene uitspraak der *e* in de voorgaande lettergreep. Bijv. *bèbèk*, *lèrèn* [1]), *dèwi*, *kèri*, *èwu*; doch *élik*, *émut*, *éwuh*. Zekere eigenaardigheden bij de uitspraak van nasalen in verbinding met volgenden medeklinker kunnen hier gevoegelijk buiten beschouwing blijven.

De algemeene regel omtrent *è* en *é* in het Nederlandsch is zeer eenvoudig: elke gesloten lettergreep heeft *è*, elke opene *é*. De doffe *e* oefent op den klinker der voorgaande lettergreep geen invloed. Bijv. *wèg*, *wégen*; *bevèl*, *bevélen*; *gebèd*, *gebéden*; *zétel*; — *wéten*; *schépen*; *sméden*; *gezwégen*; — *bèd*, *bèdden*; *zètten*; *genéren*; *vertéren*; *stéden*; *bèst*, *béter*; — *nèst*; — *mèt*, *méde*.

Uit deze voorbeelden kan men de volgende feiten afleiden: 1. dat onze taal uit één oorspronkelijken klank, de Idg. *e*, (Oostarische *a*), twee klanken ontwikkeld heeft, naar gelang de lettergreep open of gesloten is; bijv. in *wèg*, *wégen*; 2. dat omgekeerd twee oorspronkelijk verschillende klanken, namelijk Idg. *e* en *i*, in open lettergrepen zijn samengevallen, zoodat bijv. de *é* in *zétel* en die in *wéten* niet meer in de uitspraak onderscheiden worden; 3. dat ook de Umlaut eener oudgermaansche *a* in gesloten lettergrepen *è*, in opene *é* wordt, evenals in *bèdden* en *genéren* [2]). Hierbij valt echter op te merken dat de

---

1) De gewone uitspraak van *réglet* in 't Fransch is tegenwoordig *règlè* (zie Littré). Dit is echter vermoedelijk niet een gevolg van dezelfde neiging als die 't Javaansch vertoont; eer mag men het er voor houden, dat de *è* van *règle* tot de nieuwerwetsche uitspraak, die in strijd is met de spelling, aanleiding heeft gegeven.

2) De *è* (*ä*) als Umlaut van *a*, bijv. in *bèdden*, *zèt* onderscheidt zich van de *è* in *gebèd*, *wèj*, *bevèl* daardoor, dat men bij het uitspreken de hoeken van den mond vertrekt, zoodat de lippen zich bewegen en de mondopening min of meer spleetvormig wordt, terwijl bij de andere *è* de lippen onbewegelijk blijven. Dezelfde beweging maken wij als wij trachten *aj*, *èj*, *oj*, *oej* uit te brengen, maar niet bij *ai*, *ei*, *oi*, *oei*. Hierbij is op te merken dat wij *aait*, *bloei* e. dgl. spellen, doch *aajt*, *bloej* uitspreken.

uit Umlaut ontstane *é* zich in de uitspraak kennelijk onderscheidt van de *è* = Idg. *e* [1]: in open lettergrepen is het onderscheid tusschen *é* als Umlaut van *a* en elke andere *é* verdwenen: ten minste in mijne eigene uitspraak kan ik geen verschil bespeuren. Eindelijk wil ik hier nog aanteekenen dat de *è* in *nèst* als verloopen uit een Idg. *i* (*nizdo*) niet alleen Nederlandsch, maar algemeen Germaansch is [2]). Op *mèt*, *mède* komen wij later terug.

Zoo de onderscheiding van *è* en *é* in het Nederlandsch in hoofdzaak onafhankelijk is van de etymologie, van den Saksischen tongval der Graafschap Zutfen geldt het tegendeel. Om een overzicht te geven van het Oostgeldersche klankstelsel, voor zooverre het ons hier aangaat, zal ik eene reeks van woorden met de overeenkomstige in het Hoogduitsch vergelijken; niet omdat bedoelde tongval dichter bij het Hoogduitsch staat dan het Nederlandsch, — want het tegendeel is waar; ook niet omdat het meer den invloed van het Hoogduitsch ondergaan heeft, — want die invloed is gelijk nul, — maar om redenen van doelmatigheid. De regels zijn: 1. het Graafschapsch heeft *è*, zoowel in open als in gesloten lettergrepen, waar men in het Hoogduitsch *e* of *eh* schrijft [3]); 2. ook de Umlaut van *a* is overal open, hoewel de klank er van verschilt van de eerste *è* en volkomen gelijk is aan de Nederlandsche *è* in *bèd* in gesloten lettergrepen, doch eenigszins meer gerekt in open lettergrepen; 3. in open lettergrepen staat *é*, waar het Hoogduitsch *i* (of onechte *ie*) vertoont, onverschillig of deze *i* aan eene Idg. *i* of aan een onder bepaalde voorwaarden uit Idg. *e* (Oostarische *a*)

---

1) Zie noot 2 van pag. 146

2) Zonderling is het Slawische *gnézdo*, regelmatig, wat den klinker betreft, het Litausche *lizdas*.

3) De meerdere of mindere gerektheid is deels afhankelijk van de streek, deels van den aard der volgende medeklinkers. In de omstreken van Groenlo spreekt men de *è* in *èten*, *wèke*, *nèmen* enz. zóó kort uit, dat een ongeoefend Hollandsch oor *etten*, *wekke*, *nemmen* meent te hooren; daarentegen hoort men overal een meer gerekten klank vóór *r*, *l*, *v*, *z*, en *g*

ontstane Hoogd. *i* beantwoordt; ook de basterduitgang die in 't Hoogduitsch *-iren* (*-ieren*) luidt, en in het Nederlandsch, volgens de nieuwe spelling, als *-eeren* geschreven, doch over 't geheele taalgebied als *éren* uitgesproken wordt, klinkt in het Oostgeldersch als *éren*. Hier volgen de voorbeelden.

Geldersch	Hoogduitsch
brèken	brechen
sprèkt	sprechet
gebèd, gebèje	Gebet, Gebete
stèlen	stehlen
gèl	gelb
èten	eszen
mèten	meszen
nèmen	nehmen
wè'r (uit *wèèr*)	Wetter
wèven	weben
lèven	leben
nève	Neffe
wèzen	(ge)wesen
règen	Regen
dègen	Degen
elègen	gelegen
lèzen	lesen
wèke	Ohd. wecha
bèsm, bèzem	Besen
zwèvel	Schwefel
bèter	beszer
bèst	best
bèdde	Bett
zètten	setzen
vertèren [1])	verzehren

1) Ik sta in twijfel of bij deze kategorie behooren *mèjen*, *zèjen*, *wèien*, beantwoordende aan Hgd. *mäen*, *säen*, *wehen*. De lange *ä* (Gotische *ê*) klinkt in den tongval

wéten	wiszen
wéduw	Wittwe
smójen	schmieden
ekrégen	gekriegt
eléjen	gelitten
zégel	Siegel
eslépen	geschliffen
esméten	geschmiszen
eskréven	geschrieben
zéker	sicher
vé	Vieh
hémel	Himmel
schépe	Schiffe
mé	Ohd. miti
wér	wieder
regéren	regieren

De gevallen waarin het Oostgeldersch van het Hoogduitsch afwijkt, laten zich niet onder één hoofdregel brengen; wel kan men verscheidene groepen er van onderscheiden, die ik trachten zal achtereenvolgens te behandelen. Van regelloosheid is er natuurlijk geen sprake, ook al mocht het mij niet gelukken voor alle gevallen den juisten regel te vinden.

De eerste en voornaamste afwijking van den hoofdregel komt voor in 't volgende geval: wanneer vóór eene door consonant gevolgde *r* tegenover eene *e* in 't Hoogduitsch in 't Nederlandsch *aa* staat, heeft het Graafschapsch een gerekten gesloten *é*-klank, dien ik met *ée* zal aanduiden. Dus heeft men *éerde*, *wéerd*, *kéerse*, *péerd*, *rechtvéerdig*, *héerd*, *stéert*, *zwéerd*, *géerne*, beantwoordende aan Ndl. *aarde*, *waard*, *kaars*, *paard*, *rechtvaardig*, *haard*, *staart*,

---

thans å (uitgesproken als het Deensche *aa*, of de *a* in 't Engelsche *all*), en de Umlaut er van als de Fransche *oeu* in *cœur*. Is dus de *è* in *mèjen*, enz. de Umlaut van eene lange *á*, dan moet hij dagteekenen uit een tijdperk toen de *á* nog niet als å klonk, hetgeen volstrekt niet onmogelijk is.

zwaard, *gaarne*, en Hgd. *erde*, *werth*, enz. Denzelfden klank hoort men in *kéerl*, *wéerld* [1]); voorts in *éers*, aars, waar het Hgd. echter *a*, in *arsch*, heeft, in overeenstemming met den Oudgerm. vorm. Waar het hedendaagsche Ndl. *a* = Hgd. *e* vertoont, komt het Gr. met het Ndl. overeen; nl. in *hart(e)*, *smart*, *tarwe*, voorts *garst*, *wark*, *karke*, ofschoon men ook wel eens *werk* en *kerke* hoort zeggen. Ook de *è* als Umlaut van *a* kan in *a* overgaan: *arft*, naast *erft*, erwt; *garfkamer*.

Vraagt men hoe de klank *é* zich in *eerde*, enz. heeft ontwikkeld, dan kan men daarop vooralsnog geen bevredigend antwoord geven, omdat de middeleeuwsche vorm dier woorden in den tongval die ons bezig houdt nog niet onderzocht is. Veronderstellen wij eens, dat in *eerde*, *geerne* enz. epenthese van eenen klinker, hetzij *a* of *o*, heeft plaats gehad, zooals in overeenkomstige gevallen bijv. in 't Angelsaksisch en de Skandinavische talen, zoodat uit een Oudsaksisch *ertha* ontstond *eartha*, *earda*. Veronderstellen wij verder, dat de *e* dan overging in *i*, zooals bijv. in 't Oudnoorsche *iorð*, *iarðar*, (*jörð*, *jarðar*), en dat door invloed der *i* de volgende *a* in een *è*, en verder in een dofferen klank overging; dan zal, aangezien *i* in open lettergrepen regelmatig in *é* overgaat, ontstaan *éẽrde*, en hieruit *éerde*, evenals uit *widar*, *wi(d)ẽr*, *wéẽr*, *wéer*, (*wẽr*) wordt. Van *géerne* komt een enkele maal in den Heliand de vorm *georno* voor. Ook de *o* zal na den voorafgaanden geaccentueerden klinker verdoft worden; *géorno* wordt *gíorno*, *gièrno*, *géerne*. Ik zie niet voorbij, dat de Ndl. *aa* in bedoeld geval zich moeielijk op dezelfde wijze laat verklaren, doch deze omstandigheid belet niet, dat men eene gissing mag uitstrooien, wanneer deze bestemd is om een nader onderzoek uit te lokken, niet om het te sluiten.

Eene andere afwijking van den hoofdregel vertoont *géven*. Deze vorm, waarin de gesloten *é* natuurlijk uit *i* ontstaan is,

---

1) Ook van deze twee woorden komen op Nederlandsch taalgebied de vormen *karel*, *wareld* voor.

sluit zich aan bij Ags. *gifan*, Eng. *give*, Zweedsch *gifva*, Deensch *give*, in tegenstelling tot Hgd. *geben*. Ook het Oudsaksisch van de Frekenhorster oorkonde heeft *givan*; daarentegen de Heliand doordebank *geban*, en slechts een paar maal *giba*, *gifa*. Uit het Ndl. *geven* en 't IJslandsche *gefa* is de oudere vorm niet met zekerheid op te maken, doch de verhouding waarin deze twee talen tot de naastverwante staan in aanmerking gegenomen, mag men gerust veronderstellen dat ook zij eenmaal de *i* hadden. De oorzaak dat de Oudgerm. *e* van dit woord in zooveel dialekten in *i* overging, ligt zeker hierin, dat de *g* voor de *e* palataal werd, en zoodoende denzelfden invloed oefende als eene *j* zoo dikwijls heeft, nl. den klinker verscherpte. Tegenwoordig is er in den tongval der Graafschap niets meer van een palatale uitspraak te bespeuren, evenmin als in 't Nederlandsch, doch eenmaal moet die in beide taaleigens bestaan hebben; anders zouden *jij*, *í* uit *gi*; *jegens* uit *gegens*, e. dgl. niet te verklaren zijn. Van Frieschen invloed kan, ten minste in het Graafschapsch, geen sprake zijn.

Eene schijnbare uitzondering is *négen*, Ags. *nigon*, enz. tegenover Hgd. *neun*; immers ook dit laatste is uit *niun* ontstaan. Met andere woorden, de *i* was in dit woord algemeen Germaansch. Evenzoo in het telwoord 7, dat in 't G. thans *zeuven* luidt. Hierin is *eu* de *o*-Umlaut van *é* (ouder *i*) en niet van *è*. Daarentegen kan de *ō*, d. i. dezelfde korte klank dien men bijv. in 't Hgd. *Köln*, *können* hoort, van *vōle*, veel, moeielijk iets anders wezen dan *o*-Umlaut van *è*. Evenzoo in *spōlen*, spelen. Uit de analogie van *vōle* en *spōlen* mag men opmaken dat de gewestelijk Hollandsche vormen *veul* en *speulen* eigenlijk ook door *o*-Umlaut uit eene oude open *è* zijn ontstaan, doch zien kan men het niet, want in de uitspraak is er geen onderscheid waar te nemen tusschen de *eu* van *zeuven* en die van *veul*, *speulen*.

In eenige woorden heeft de Umlaut van *a* tegen den regel den gesloten klank aangenomen; *tégen* (uit *te* en *gayin*), *ézel*, *knével*, *éek* (uit *edik*). De verklaring van dit verschijnsel is onzeker. Wellicht hebben wij hierin de werking van een dubbe-

len Umlaut te zien; door den vroegeren Umlaut werd *a* tot *è* (*ä*); *gagin* werd toen *gègin*; *asil*, *èsil*; *knavil*, *knèvel*; *adik*, *èdik*. Hieruit werd later, door invloed der *i* in de tweede lettergreep *gégin*, *ézil*, *édik*, zoodat de *è* (*ä*), hoewel anders klinkende dan *è* = Idg. *e*, geheel en al als deze laatste behandeld werd. Volgens den regel heeft bijv. *nèmen* in den 3 ps. enk. *nimp(t)*.

In woorden die reeds in 't oudste ons bekende Germaansch door afwerping van den klinker der tweede lettergreep éénlettergrepig geworden waren, bijv. in den 2 ps. enk. Imperatief der sterke werkwoorden, in Got. *mik*, *mis*, enz., vertoont zich eene Idg. *e* als *i* [1]). Slechts in zeer enkele gevallen heeft het Nederlandsch daarin de *i* behouden, meestal is de *e* in plaats getreden. Het Oostgeldersch staat in dit opzicht volkomen op denzelfden trap als het Nederlandsch. Het zegt dus *mèt*, niet *mit*; daarentegen *mée*, omdat dit uit *midi* is voortgesproten. Hetzelfde *met* komt reeds veelvuldig voor in den Cottoniaanschen codex van den Heliand. Zelfs een oorspronkelijk Idg. *i* gaat in eenlettergrepig geworden woordjes in *è* over; dus *hèn*, Hgd. *hin*. Voorts heeft de 2 ps. enk. Imperatief der *è*-stammen steeds *è*, hoewel de 2 en 3 ps. enk. Praes. Ind. in overeenstemming zijn gebleven met den Oudsaksischen regel. Bijv. *nèm*, Hgd. *nimm*, doch *nimst*, *nimp(t)*, Hgd. *nimmst*, *nimmt*. *Géven* heeft natuurlijk ook in den Imperatief *gif*, mv. *gëft*.

De aangehaalde voorbeelden zullen voldoende wezen om het bewijs te leveren, dat, daargelaten zekere, meerendeels licht verklaarbare afwijkingen, het onderscheid tusschen open en gesloten *e* in den tongval van Gelderland aan gindsche zijde van den IJsel berust op een deels oorspronkelijk, deels zeer oud verschil van klinkers. Het onderscheid heeft dus in hoofdzaak een etymologischen grondslag. Hierbij moet evenwel opgemerkt worden dat bij woorden uit het Latijn overgenomen het niet aankomt op den klinker dien wij in 't Latijnsche woord vinden,

---

1) Zie Brugmann, Grundriss, I. 58, en het stuk van Kögel, waarnaar t. a. p. verwezen wordt, in de Beiträge van Paul en Braune VIII, 135.

maar op de wijziging die de klinker in de oudere Germaansche talen had ondergaan. Niet uit het Lat. *signare* bijv. is het Geldersche *zègenen* onmiddellijk voortgesproten, maar uit het Oudsaksische *segnon*, in overeenstemming met Ohd. *seganon*. Evenmin heeft zich *zéker* onmiddellijk uit Lat. *securus* ontwikkeld; het is de voortzetting van Os. *sikur*, Ohd. *sichur*, welks *i* te danken is aan de *u* der volgende lettergreep, gelijk bijv. ook in *fihu*, waarmede G. *vé* overeenstemt.

H. KERN.

VERKLARING VAN NEDERLANDSCHE WOORDEN.

Dat het gebied der afleiding van nederlandsche woorden, even als elk ander arbeidsveld, nog slechts voor een deel is ontgonnen, blijkt overtuigend o. a. uit het Etymologisch Woordenboek van Franck, waar van niet weinige woorden moet worden gezegd: »oorsprong onbekend", en van verscheidene andere slechts onder voorbehoud de afkomst kan worden opgegeven. Tot aanvulling van hetgeen in dat boek en in andere, b.v. in het Woordenboek der Nederlandsche Taal, aangaande den oorsprong van onzen woordenschat is bijeengebracht, en, zoo noodig, ook ter weerlegging, wil ik in dit tijdschrift van tijd tot tijd den oorsprong van Nederlandsche woorden behandelen, naarmate mijne studie mij voert tot nieuwe, tot heden onbekende, uitkomsten, of tot dezulke, die van de door anderen verkregene afwijken.

I. AAIEN.

De afleiding, welke van dit woord gegeven wordt in het *Ndl. Wdb.*, voldoet al heel weinig. »Vermoedelijk", aldus leest men daar, »afgeleid van het tusschenwerpel *ai*, dat bij smeeken en liefkoozen gebruikt wordt. *Aaien* is dan eig. *ai zeggen* met

het streelen dat daarmede gepaard gaat." Ik merk vooreerst op, dat het tusschenwerpsel *ai* niet bij smeeken en liefkoozen gebruikt wordt, doch bij eene gewaarwording van pijn of smart, of ook van onstuimig verlangen; in ieder geval is *ai* een synon. van *ach*. Zie *Ndl. Wdb.* 1, 2075 op *ai*, waar dan ook het ww. *aaien* niet als afleiding wordt opgegeven, terwijl toch wel over het wvla. *aien* gesproken wordt. Ten tweede, dat een van *ai* afgeleid ww. *aien* luiden moet, en niet *aaien*. Het Wvla. heeft dan ook naast *achen* ook het ww. *aien*. Zie De Bo 41. Er moet dus een andere, betere weg ingeslagen worden. In het Wdb. van Franck wordt *aaien* gemist en wij zijn dus aan ons zelven overgelaten. Wij merken vooreerst op, dat sommige beteekenissen van het wvla. *ajieren* (uitspr. *aihieren*) vrij veel overeenkomst hebben met die van *aaien*. *Ajieren* wordt bij De Bo 41 vertaald o. a. met fr. *manier*, en *aaien* beteekent eigenlijk *met de hand langs iets gaan*. Als voorbeelden worden b.v. gegeven: »*eene stoffe ajieren*, bevoelen of ze goed is; fr. *manier une étoffe*; *vlas ajieren*, door de hand laten gaan, bevoelen of het zacht is; *de huiden ajieren*, met de handen wrijven en drukken, om ze lenig te maken; fr. *manier les peaux*. Aangaande de afleiding van het woord vinden wij bl. 42: »Dit *ajieren*, in 't Poperingsche *gogieren*, schijnt hetzelfde als *agieren* (fr. *agir*), d. i. *handelen*, *werken*." Mij komt deze afleiding althans voor sommige opvattingen van het woord onaannemelijk voor, omdat bij het begrip van fr. *agir*, lat. *agere*, niet aan *hand* wordt gedacht, dit is wel is waar met het ndl. *handelen* het geval, doch niet met de romaansche woorden, en van deze moet men uitgaan. Er blijft nu nog één middel over, om den oorsprong te verklaren. Wij vinden bij De Bo eene plaats, waar twee synonieme ww. verbonden voorkomen, nl. *ayhieren en eeghen* (d. i. *heghen*). Van dit laatste ww. nu is eene door Kil. opgegeven en door De Bo vermelde beteekenis, die van lat. *fovere*, *colere*. En nu is het opmerkelijk, dat een door Kil. opgeteekend ww. *haeyen*, juist door deze beide woorden wordt weergegeven: »haeyen fovere, colere, *Joan. Avent.*(?)." In het *Mnl. Wdb.* op hayen is

dan ook reeds hierop de aandacht gevestigd en met een enkel woord de afleiding van *aaien* weerlegd. *Aaien* is eig. *haaien* (een ander (intr.) *haaien* komt in het wvla. ook als *aaien* voor, De Bo 2), en het wvla. *ajieren* (*ayhieren*) is althans voor sommige opvattingen te beschouwen als ontstaan uit *hayieren* of *hayeren*, den geromaniseerden vorm van het woord. Waar nu dit *haaien* vandaan komt, is niet met zekerheid te zeggen; er zal wel meer dan één ww. *haaien* geweest zijn. Vgl. *Mnl. Wdb.* 3, 28 vlg., waar ook eene poging gedaan wordt, om het boven behandelde woord *haaien* met enkele der andere opvattingen in verband te brengen.

II. KOKKERD.

»Slechts in het Ndl.; van onbekenden oorsprong". Ziedaar alles, wat wij van dit woord vinden in het Wdb. van Franck. En dit is nog veel bij hetgeen andere Woordenboeken ons geven, waarin het in het geheel niet is opgenomen. Noch bij Kil., noch bij Plantijn, noch bij Mellema, noch bij Binnaert, noch bij Halma, noch bij Marin, noch bij Bilderdijk, noch bij Weiland is een spoor van het woord te vinden. Ook in de verwante talen zoekt men het woord te vergeefs. Toch wil ik, in weerwil van al deze moeilijkheden, eene poging wagen om de doopceel van het woord te lichten of althans de familie er van op te sporen.

Kokkerd wordt gebruikt van al wat groot is in zijn soort, b.v. een *kokkerd* (of *kokker*) van een neus, van een appel, eene noot, eene slak, eene spin, een visch. Zoo laat b.v. Hildebrand een der door de ramen van de koekbakkerij van De Groot glurende straatjongens van een sinterklaaspop zeggen: »Dat's een *kokkerd*, die kost wel een daalder" [1]). Zoo komt in de *Marine-Schetsen* van Werumeus Buning een groote, dikke scheepshond voor, die den naam van *Kokkert* draagt [2]). *Kokkert* is te

1) Camera Obscura, 15de Uitg., blz. 238.
2) Zoo b.v. blz. 115, 127, 134 en 135.

vergelijken met *gevaarte*, dat insgelijks gezegd wordt van voorwerpen van reusachtige afmetingen, alleen met dit verschil, dat de zaken, waarvan *gevaarte* gebruikt wordt, reeds in zich zelve grooter zijn, dan die waarvan *kokkerd* wordt gebezigd. Doch dat er aanleiding is, om de beide woorden te vergelijken, blijkt o. a. uit het feit, dat een neus van buitengewoon groote afmetingen, niet alleen door »een *kokkerd* van een neus", maar ook door »een *gevaarte* van een neus" kan worden uitgedrukt.

Kokkerd is dus de uitdrukking voor een voorwerp of dier, dat groot en dik is in zijne soort; het denkbeeld van *logheid* of *lompheid*, is er vaak, doch niet onafscheidelijk, mede verbonden. Vooral treedt dit in de noordelijke gewesten op den voorgrond, waar het woord uitsluitend, of althans vooral, gebruikt wordt van ganzen, en de beteekenis heeft van *domme*, *logge gans*. De in Holland gewone opvatting *groot in zijn soort* is daar (in Groningen en Drente) niet bekend [1]).

Van waar is nu dit woord, dat alleen in dialecten voortleeft en waarvan maar enkele voorbeelden uit de geschreven taal zijn bij te brengen? Naar het mij voorkomt, is het eene verbastering van het aan het lat.-gr. *crocodilus*, *corcodilus* ontleende *krokodil*. Tallooze verbasteringen van dit woord zijn in verschillende germaansche talen in gebruik geweest. In het Mnl. vindt men b. v. *cokedril*, *kockendrull*, *cocodril*, *cokentrijs*; in het mhd. *kokodrille*, *kokadrille*, *kocatrille*, *cocodrulle*, *codrill*, *kutdrille*, *kutzdrilel*, *kuschdrille*, *kutschgrille* e. a.; in het mnd. *kokodrul*, *kokedrul*, *kokedril*; bij Kil. *koketrijs*, *kocketrijs*; bij Binnaert *cockerije;* bij De Bo *kokkedrille*, *kokkedrulle*, *kokketrijs*. Evenals nu van deze woorden de beteekenis vaag werd, want de vorm *kokketrijs* nam ook de bet. *basilisk* [2]) aan (zie Kil.), zoo kon ook de vorm ontaarden, en het zou mij niet verwon-

---

1) Volgens eene mededeeling van den Heer Mr. Roessingh te Assen. Hoewel het woord ook in Groningen zeer bekend en in gewoon gebruik moet zijn, wordt het in het Wdb. van Molema niet gevonden.

2) Hoe ook dit woord verbasterde, kan men in het *Mnl. Wdb.* nagaan aan de vormen *bladelasch* en *blarasch*.

deren, indien van een dezer vormen, b.v. van *kokkedrulle*, door metathesis *kokkerdulle*, en zoo met afwerping van den uitgang, ons *kokkerd* ontstaan was. De bijvorm *kokker* kan b.v. op dezelfde wijze (nl. door het afwerpen van den uitgang) ontstaan zijn uit den door Binnaert opgeteekenden vorm *cockerije*. Door deze afleiding wordt tevens verklaard, waarom het taalgevoel in sommige streken aan het woord *kokkerd* het denkbeeld verbindt van iets logs of lomps.

III. HOUTVESTER.

Een zeer goed, tot heden weinig opgemerkt, voorbeeld van volksetymologie. Immers, als men er goed over nadenkt, hoe kan men het begrip *vesten*, *vestigen*, *bevestigen*, *vast*, verbinden met dat van *hout*, d. i. *bosch*, zóó dat men daardoor het denkbeeld bekomt van »een ambtenaar, belast met de handhaving van het jacht- en boschrecht in een bepaald district". En toch is het woord in dezen vorm al zeer oud, immers wij vinden het al in eene stedelijke verordening van 1392, in de *Keurboeken van Haarlem*, bl. 47. Van die hout haelt wten (*Haarlemmer*)houte. So wie hout haelt of halen doet wten houte ende des ongewaert (*niet-gerechtigd*) waer vanden here of vanden *houtvesters*." Evenwel, niet *houtvester* is de gewone vorm in het Mnl., maar *houtvoester*, zoo als blijken kan uit de volgende plaatsen; Mieris 2, 143 *b* (*a.* 1314): »Onsen *houtvoesters* van onsen houte van Hairlem; *Reg. Bisd.* (Werken v. h. Utr. Gen., Nieuwe Serie, N. 53), bl. 477 en 485 (*a.* 1330): »Van dier *houtvoetster* cleder." Het blijft natuurlijk onzeker, hoe in dit woord de *oe* uitgesproken is, doch de mogelijkheid, dat het woord *houtvooster* geluid heeft, is even groot als het tegendeel. In geen geval belet iets ons, om van den vorm *houtvooster* uit te gaan, indien de andere aan alle verklaringen weerstand biedt. Er is ook nog een andere vorm door mij genoemd, nl. *houtvoetster*; hier kan de *t* (*d*) toegeschreven worden aan eene volksetymologie, die het voor het taalgevoel verduisterde woord met *voeden*, *onderhouden*, *verzorgen* in verband bracht.

Vragen wij nu, aan welken vorm in de andere germ. talen het ndl. *houtvester* beantwoordt, dan moeten wij ten antwoord geven, dat een overeenkomstige vorm niet te vinden is, en dat ook Kil. het woord in dezen vorm niet kent. En dit is zooveel te meer te verwonderen, daar het in het zooeven genoemde Keurboek van Haarlem staat opgeteekend en dus reeds in de 14de eeuw bekend is geweest. Wel geeft hij andere woorden (ook eene samenstelling met *hout*) op met dezelfde beteekenis, en daaronder één, dat ons uitstekend kan dienen. Dat woord, hetwelk naar alle waarschijnlijkheid de oorspronkelijke vorm van *houtvester* is, is *houtvorster*. Kil. houtvorster, j. *boschhoeder*, saltuarius. Daarnaast kent men het mnd. *holtvorste*; het hd. *holzförster*. Eigenlijk is dit woord tautologisch gevormd in zoo verre dat het begrip *hout*, d. i. *bosch*, reeds in het woord *forster* lag opgesloten; het is dus te vergelijken met *windhond* en *hazewindhond*, *walvisch*, *rendier*, *honingzeem*, *lintworm* e. a. Immers *forst*, waarvan het znw. *forster* (*förster*); mhd. *forstære*, *vorstære;* ndl. *vorster*, *forster* (Kil. 766; *Lorr-fr.* I, 44 (vgl. 42 *forestier*); *Lanc.* III, 19382; *Lorr.* II, 2903; 2935) beteekent *bosch* (zie Kluge op *forst*), en *forster* is dus hetzelfde als fr. *forestier*; mnl. ook *woutmeester* (*Brab. Y.* dl. 2, bl. 711); vgl. mnl. *bosscere*, van *bosch*, d. i. *houthakker* (*Mnl. Wdb.* 1, 1390)[1]). Hoe kan nu, zal men vragen, uit dit woord het ndl. *houtvester* ontstaan zijn? Naast *houtvorster* kon een vorm **houtverster* opkomen, evenals *antwerde* naast *antworde*, *sterten* naast *storten*, *sterte* naast *storte*, *berst* naast *borst*, *verst* naast *vorst* (hd. *frost*), *mergen* naast *morgen*, *wertele* naast *wortele*, enz.; zie Franck, *Mnl. Gramm.* § 35 en 49. En uit *houtverster* kon *houtvester* worden, om de uitspraak gemakkelijk te maken, gelijk men dan ook meermalen den vorm *voster* vindt (zie b.v. *Oork. v. Helmond* 201—205, waar deze spelling vijf en twintig malen voorkomt, naast *vorster*, vijf malen) en *vurster* (*Oork. v. Helmond* 40),

1) Over de ruimere beteekenis, die *vorster* in de middeleeuwen gehad heeft, als synon. van *amman*, spreek ik thans niet.

welke vorm nog eene schrede dichter bij *-vester* gelegen is. Vgl. ook De Bo, *Wvla. Idiot.* op rs. Ook de vorm *houtvooster* is op dezelfde wijze, d. i. door het uitvallen van de *r*, ontstaan uit *houtvoorster*, welke vorm, als *-voirster* geschreven, zesmalen voorkomt, *Brab. Y.* dl. 2, bl. 737 en 738. Het eenige, dat dit betoog, waarvan men de waarschijnlijkheid niet zal ontkennen, nog eenigermate onder de gissingen houdt, is het ontbreken van de vormen *houtverster* naast *houtvorster*, en van *verster* naast *vorster;* doch men zal moeten erkennen, dat als men *vuster* vindt, de kans op het bestaan van *vester* en dus ook van *verster* zeer groot mag genoemd worden. Prof. Fockema Andreae maakt er mij opmerkzaam op, dat de door mij gegeven verklaring van het woord als een voldongen feit geven is, door Racer, *Overijs. Gedenkst.* 1, 40 vlgg. noot; ald. bl. 42 leest men: »Dat van het woord *vorster* zijn *houtvester*, *houtvesterij*, behoeft niet gezegd te worden; het mogte zyn daarom, dat deze woorden eigenlyk beteekenen een *richter* en *rechtsdwang* over een bosch of woud, betreffende de jagt en wat meer tot het bosch of woud behoort, en dat deze woorden dus het denkbeeld van rechtsdwang, tot een *vorst*, *foresta* behoorende, zo veel te meer versterken". Deze plaats zou wellicht de zaak uitmaken, indien Racer aan zijne categorische uiting de redenen had toegevoegd, waarom het niet behoeft gezegd te worden, dat *houtvester* van *houtvorster* afkomt. Nu kan ik in zijne woorden niets anders zien dan eene niet onwelkome bevestiging van mijne hier voorgedragen meening, door een verstandig rechtsgeleerde en oudheidkenner.

IV. VRIENDHOUDEND.

Een ander nog weinig opgemerkt voorbeeld van volksetymologie, dat ik hier ter sprake wil brengen, is het ndl. *vriendhoudend*, dat door zijn vorm op ons den indruk maakt van te zijn *zijne vrienden lang houdende*, en deze verklaring zal men nog eer voor de ware aanzien, als men daarbij denkt aan eene

mevrouw, die goed »dienstboden houden" kan. Men zal mij toestemmen, dat dit de ware oorsprong noch ook de juiste verklaring van het bnw. wezen kan, al zou men zich daarbij ook kunnen of willen beroepen op *Rose* 4775: »Dus en behout hi vrient en geen", en op het »houden van zijn ware vrienden in weerwil van tegenspoeden". Beter zal de opmerking voldoen, dat *vriendhoudend* eigenlijk moest luiden *vriendhout*, d. i. *zijn vrienden genegen*, *goed of welwillend voor zijne vrienden*, welk bnw. herhaalde malen in het Mnl. voorkomt, en ook door Kil. is opgeteekend. Vgl. o. a. *Rein.* II, 5158: »een groote doocht Vuulromp heeft, dats dat hi is so *vrienthout*", en *Proza-Rein.* 69: »hi is oock so *vrienhout* ende stout van herten, dat hij wael bij sinen vrient doot bleve eer hij hem ter noot of ghinghe". Kil. v r i e n d h o u d, fidelis amico, favens amico, tenax (begint de bijgedachte aan *houden* hier haren invloed al te doen gevoelen?) amicitiae, humanus, benignus, officiosus. Vgl. Oudem. 7, 788, en Van Dale: »*vriendhoudend*, gehecht aan zijne vrienden;" Halma: »*vriendhoudend*, getrouw aan enen vriend". Weiland onderscheidt de beide bnw., en verklaart *vriendhoudend* als »die zich zoo gedraagt, dat hij zijne vrienden houdt en dezelve hem genegen blijven." Doch wij kunnen met deze afleiding en met deze onderscheiding niet langer vrede hebben.

Amsterdam, Dec. 1889. J. Verdam.

HANDSCHRIFTEN DER UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK TE AMSTERDAM.

De Amsterdamsche universiteitsbibliotheek heeft, eenigen tijd geleden, een belangrijk geschenk ontvangen.

Door bemiddeling van Prof. Verdam kreeg zij een aantal Nederlandsche handschriften ten geschenke van Dr. Stanislaus Bormans, Inspecteur-Directeur der Universiteit te Luik, zoon van wijlen Prof. Bormans [1]).

Niet al deze handschriften — beter: fragmenten van handschriften — brengen belangrijk nieuws; de waarde der, tot hiertoe onbekende of onuitgegeven gedichten, die zij bevatten, is niet zoo verbazend groot — maar de aanwinst dier handschriften geeft ons reeds op zich zelf reden tot dankbaarheid jegens den schenker. Ieder, die beseft, hoeveel dienst handschriften kunnen doen bij de studie van taal en letterkunde, zal het met mij eens zijn, dat giften als die van den Heer Bormans met dankbaarheid moeten worden aanvaard door allen, wien de studie der vaderlandsche philologie ter harte gaat.

Dat het lezen van handschriften een uitnemend hulpmiddel is voor leeraar en leerlingen bij het oefenen van tekstcritiek; dat kennis van, geoefendheid in het lezen van handschriften onontbeerlijk is voor wie onze literatuur in hare bronnen wil leeren kennen, voor wie zich eene eigen meening tracht te vormen in onopgeloste vraagstukken onzer taal- en literatuurgeschiedenis — dat behoeft slechts even vermeld te worden.

Maar ook — wie nooit een middeleeuwsch gedicht in hand-

---

1) Het is hier de plaats Prof. Verdam mijnen welgemeenden dank te betuigen; niet alleen voor de welwillendheid — de winnende hand is mild — waarmede hij mij de handschriften ter bewerking overliet, maar ook voor het gebruik der door hem gemaakte afschriften. Hier en daar zijn de handschriften (vooral het sub n° 5 genoemde) moeilijk leesbaar, en zoo vol gaten, dat alleen een zeer geoefend oog en eene groote kennis der oude taal konden gissen, wat op zulke plekken moet hebben gestaan, en bij nader onderzoek ook *bleek* te hebben gestaan.

schrift las, kan zich bezwaarlijk eene juiste voorstelling vormen van de middeleeuwsche literatuur.

Daar is in een handschrift, zelfs al is het niet van den dichter, slechts van een afschrijver, iets persoonlijks en een geur van het verleden, die in de hedendaagsche uitgaaf van een oud gedicht ontbreken. Levendiger dan eene geleerde en genormaliseerde uitgaaf brengt een handschrift met doorhalingen en versierde aanvangsletters u den dichter voor oogen, den clerc in surcoot en caproen, den monnik in »roc ende abijt" met »solen en corde"; beter dan uit een hedendaagsche uitgaaf hoort men uit een handschrift de stem van menestreel of yraut, van reizenden spreker of volksdichter, zeggend of zingend onder begeleiding van harp of vedele.

De gift van den Heer Bormans is daarom van zooveel belang, omdat zij bestaat uit handschriften van verschillenden tijd en verschillenden inhoud: sommige er van behooren misschien nog tot de 13de eeuw; andere zijn uit de 14de eeuw; weer een ander, het grootste, is uit de 15de, en eindelijk is er een handschrift van de 17de eeuw; men vindt er heiligenlevens en ridderromans, liederen en andere lyrische gedichten.

Eene opsomming der verschillende fragmenten van handschriften, waaruit de gift van den Heer B. bestaat, moge hier hare plaats vinden.

1°. Een drietal fragmenten van middeleeuwsche Fransche gedichten [1]).

2°. De handschriften der heiligenlevens van Sinte Lutgardis en van Sinte Christina, beide door Bormans uitgegeven [2]).

---

1) Ik heb deze, voor een deel zeer moeilijk leesbare en beschadigde stukken perkament niet nauwkeurig onderzocht en laat dat over aan hen, die in dezen meer bevoegd zijn. Hier slechts dit: naar het mij toeschijnt, behooren deze fragmenten tot de 13de eeuw; één bevat een fragment van den *Doon de Mayence* (anciens Poètes de la France, vol. II. p. 55); het andere schijnt een fragment van den *Erec et Enide*; het derde schijnt deel te hebben uitgemaakt van een *Bestiaire*.

2) Het eerste in: Dietsche Warande, Deel III en IV; het laatste afzonderlijk (Gent, C. Annoot-Braeckman, 1850).

Vooral deze twee fraai bewerkte en, hoewel niet volledig toch in goeden toestand tot ons gekomen, handschriften geven aan het geschenk van den Heer Bormans waarde.

In de Inleiding op „Het Leven van Sinte Christina" heeft Prof. Bormans deze handschriften uitvoerig beschreven en besproken, en er ook een paar facsimile's van medegedeeld [1]). Hier is dus geene verdere beschrijving noodig. Bij een enkel punt echter moeten wij even stilstaan.

Bormans meent de beide handschriften te moeten brengen tot het einde der XIVe of het begin der XVe eeuw.

Verdam kenschetst de hss. als behoorende tot het laatst der XIIIe eeuw. Ik zou eer geneigd zijn de zijde van Verdam dan die van Bormans te kiezen. Het vraagstuk aangaande den ouderdom der handschriften hangt ten nauwste samen met het onderzoek van Prof. Bormans aangaande den vermoedelijken dichter en den ouderdom der gedichten. Voor mij is de argumentatie van Bormans niet overtuigend. Zoolang niet *vast* staat, dat de beide hss. niet tot het laatst der XIIIe eeuw kunnen behooren, blijft het m. i. de vraag, of wij in het leven van Sinte Lutgardis misschien het werk van broeder Willem, den prior van Afflighem, voor ons hebben.

Het ware wel wenschelijk, dat een kenner onzer oude handschriften zich de moeite wilde geven, den ouderdom dezer twee stukken nauwkeurig te bepalen.

3°. Een fragment van den Middelnederlandschen ridderroman Gwidekijn van Sassen, uitgegeven door Bormans en later opgenomen in mijne »Middelnederlandsche Epische Fragmenten [2]).

Bormans beschreef dit overblijfsel van een handschrift uitvoerigljk [3]). Hij verzuimde daarbij op te geven, dat het gedicht geschreven is in kolommen van 50 regels.

4°. Twee stukjes van een perkamenten handschrift der

---

1) T. a. p. Voorwoord en Inleiding VI vlgg.

2) T. a. p. bl. 159 vlgg.

3) Ik nam die beschrijving over in mijne uitgave.

XIVe eeuw, vrij duidelijk, doch overigens met weinig zorg geschreven; eene nieuwe periode vangt aan met eene eenvoudige roode letter; de beide stukjes bevatten aan weerszijden een stuk van ééne kolom; de afmetingen van het blad, waartoe zij behoord hebben, zijn bezwaarlijk na te gaan. Blijkbaar behoort het verhaal tot de epische ridderpoëzie.

5°. Een handschrift op papier, dat lang geleden door den abt Daris is ontdekt te Loon en door Bormans vermeld in zijne »Introduction" van »La Chanson de Roncevaux, fragments d'anciennes rédactions thioises" [1]),

Bormans brengt dit hs. tot het laatst der 14de of den aanvang der 15de eeuw (»d'une écriture de la fin du XIVe ou du commencement du XVe siècle").

Naar alle waarschijnlijkheid is die tijdsbepaling echter niet juist. Onder de stukken in dit hs. toch vinden wij ook een afschrift van De Roovere's gedicht »van der mollen feeste." Daar De Roovere in 1482 overleed en hij dit gedicht zeker eer in het laatst dan in het eerst zijner werkzaamheid als rijmelaar zal hebben gemaakt, kan reeds om die reden het handschrift niet tot de 14de eeuw behooren, en behoort het ook niet tot den *aanvang* der 15de eeuw. Met het oog op De Roovere's gedicht en op eenige liederen, die in dit hs. voorkomen, zal men het tot de laatste helft der 15de eeuw moeten brengen; op dien tijd wijst, dunkt mij, ook het schrift.

Dit handschrift kwam verre van ongeschonden tot ons: de tand des tijds en de tanden van, ik weet niet welke, knaagdieren hebben er hier en daar eene schromelijke verwoesting in aangericht; gedurig ontbreken geheele bladen of stukken van bladen; sommige bladen waren in de lengte of in de breedte doorgesneden en, waar het schrift kwalijk leesbaar was, slechts met moeite bijeen te brengen. Nu het eenigszins opgelapt is, kan men zien, dat het eene verzameling van verscheidene dichtstukken heeft bevat; grootendeels zeker afschriften; mis-

1) Bruxelles, 1864, p. 4—7.

schien zijn enkele stukken oorspronkelijk. Elk blad is aan weerszijden met eene kolom beschreven; ook de liederen staan, in coupletten afgedeeld, in ééne kolom op het blad. Het schrift is hier en daar duidelijk, op vele plaatsen slordig. Van versiering is geen sprake. Het handschrift telt nu nog 45 bladen kl. 8°; daarvan behooren 9 bladen tot een afschrift van het Roelantslied; 22 tot een onbekenden middeleeuwschen ridderroman; de 14 overige bladen bevatten liederen en andere lyrische gedichten. Zeker is dit handschrift slechts voor een klein deel tot ons gekomen. Het fragment van het Roelantslied toch, dat hier voorkomt, telt 550 (565) verzen; de geheele Middelnederlandsche bewerking der Chanson de Roland heeft echter een veel grooter aantal verzen geteld, al kan dat getal niet juist worden berekend [1]). Ook de andere roman kwam slechts voor een deel tot ons.

Waarschijnlijk werd deze verzameling aangelegd door een liefhebber van poëzie, voor eigen gebruik. Of die liefhebber een »beminder der retorycke" en lid eener Rederijkerskamer, dan wel een volksdichter zij geweest, valt moeilijk te beslissen. Toch zou ik, met het oog op de keuze der hier opgenomen stukken, eer aan een volksdichter dan aan een kunstbroeder van De Roovere denken. Ridderpoëzie, liederen als sommige hier voorkomende, gedichten als dat van de Sint-Maartengans en het gedicht »van den scijtstoel" passen eer op het répertoire van een volksdichter, dan op dat van een rederijker [2]).

Het grove papier, de slordigheid van het schrift, de vele taal- en spelfouten, de talrijke verschrijvingen en vergissingen:

---

1) Dit fragment werd door Bormans uitgegeven in zijn bovengenoemd werk »La Chanson de Roncevaux" als fragment L.; hij gaf daar tevens een paar facsimile's van het hs.

Eene voorstelling van den vermoedelijken omvang der Mnl. bewerking van het Roelantslied (indien men met mij slechts aan ééne bewerking gelooft) kan men zich vormen met behulp der tabel door mij geplaatst in Mnl. Epische Fragmenten, bl. 35—37.

2) Vgl. wat ik over het répertoire der volksdichters mededeelde in: Gesch. der Ned. Lett. in de 16de eeuw, I, bl. 164 vlgg.

kortom de achteloosheid, waarvan het handschrift de sporen draagt — doen mij ook aan een volksdichter denken. De dialectische eigenaardigheden van den schrijver, ook staaltjes van spelling als *sclouch* voor *slouch* wijzen naar Limburg, de provincie, waar men van dit handschrift een bordpapieren band had gemaakt.

6°. 4 bladen papier in kl. 4°, welke een deel bevatten der klucht »van den loozen boer, die te luy om te werken, met schelmerij zijne kost gaat winnen". Voorzoover ik weet, is deze klucht niet uitgegeven; schrift en taal wijzen op de 17de eeuw.

Lang niet alles van het hier opgenoemde verdient gedrukt te worden. Toch stelt het geschenk van den Heer Bormans ons in staat vrij wat nieuws mede te deelen.

Het sub n° 1 en n° 2 genoemde kunnen wij laten rusten.

N° 3 stelde mij in de gelegenheid het fragment »Gwidekijn van Sassen," opgenomen in »Middelnederlandsche Epische Fragmenten" (VIII), met het handschrift te vergelijken. De uitkomsten dier vergelijking deel ik hierachter mede. [1]) Hier zij alleen opgemerkt, dat de naam van den raadselachtigen ridder *El'e*, die in dit fragment voorkomt, door Bormans blijkbaar verkeerd gelezen is. Er staat duidelijk *ese* (vs. 15) en *eese* (vs. 109) Mijne gissing, dat met dezen *El'e Elegast* zou bedoeld zijn, wordt hierdoor dus te niet gedaan. Maar is die *Ese* van elders bekend?

N°. 4.

Dit fragment schijnt mij belangrijk genoeg om het hier mede te deelen. Misschien stelt eene nieuwe ontdekking ons nog eens in staat te zeggen, tot welk gedicht het behoort. Nu blijkt alleen, dat hier sprake is van een ridder, die zijne vrouw verlaten heeft, om tegen de Sarracenen te strijden. Hij wordt gevangen genomen en blijft drie jaren in den kerker. De hei-

1) Bijlage.

densche Soudaen wil hem dwingen zijn geloof af te zweren, doch stelt zich te vreden, indien zijn gevangene dat slechts »metten monde" doet. Hij wordt nu »sarasijn" en komt weldra in de gunst van den Soudaen, die hem tot een machtig man maakt. Hij wordt aanvoerder van het Saraceensche leger, doch spaart de Christenen, waar het hem mogelijk is. Heimelijk blijft hij goed Christen. Naar het schijnt, zijn hem in zijne afwezigheid twee kinderen geboren. Op het oogenblik, waarvan wij spreken, zijn die kinderen reeds volwassen; zij wanen, dat hun vader dood is. Daar eindigt het fragment.

. . . . . .

1r⁰ Bi daghe bi nachte
Weltijt dat vrede.... was,
Soe hayde (?) [1]) hijt, sijt seker das,
Soe ic hebbe verstaen overwaer,
In die martrie [2]) VII (XII?) jaer.
Die vrouwe en conste *weten* niet
Van hem, des dogede si verdriet,
Weder hi soude behouden tleven,
Oft dat hi doot ware bleven,
Dat en was der vrouwen niet cont.
Doen geviel up enen stont,
Dat die heyden wijch leiden
Jegen die kersten ander heiden
Te vechten op enen tijt.
Ende als die dach quam dattie strijt
Wesen soude, na mijn verstaen,
Doen geboet die heyden soudaen
Op lijf op goet sinen lieden,
Dat si alle gader spieden
Na den leitsman van den here
Ende dat si pijnden met gere,

---

1) Vgl. Mnl. Wdb. i. v. sub 2 (verdragen, uithouden).
2) Verdam: *matrie (?)*

Dat sine leverden gevaen;
Doe waren sijn consten (?) al gedaen.
. . . . . .
. . . . . .
1 v° Soe dat sijn here moest faelgeren
Ende si vingen *se met* gewelt;
Doen bleven die kersten ongestelt [1])
Ende herde droeve utermaten
Ende elc vloe wech sijnre straten
Ende die heyden voerden wech den here,
Des droefdi uter maten sere.
Doe leidemen wech, dats waer,
In enen kerkere, waer hi III jaer
In dochde groten noot,
Ende altoos pensdi om die *doot*
Ende om die passie, die Christus leet,
Doen hi voer hem anden cruce *street.*
Doen hi hadde lange daer
Gelegen inden kerker swaer,
Doen was comen die tijt,
Dattie soudaen geen respijt
Den here langer wilde geven,
Hine woude hem nemen tleven,
Oft hi en geloefde an sinen Mamet
Ende liete varen sine wet.
Doen dede die here maken
Alle tormentelike saken
. . . . . .
2 r° Ende laten onsen Mamet
Ende volgen uwe wet
Heymelijc daer ic mach,
Op dat ghi op desen dach
Uwe wet avegaet

1) Verdam: *ongescelt (?)*

Metten monde ende d'onse ontfaet". [1])
Hi pensde, al waert sonde,
Hi soude Gods afgaen metten monde,
Maer het soude besloten bliven
In sijn herte sonder verdriven.
Doen bat hi Gode doer genade [2]),
Datti hem vergave die mesdade [3]),
Die hi moeste doen doer den noot
Vander anxteliker doot;
Doen waert hi daer sarasijn
Inden worde, dat was in scijn [4]),
Maer int herte was hijs niet.
Die soudaen beval ende hiet
Sijnre dochter metter vaert,
Dat sine troude onghespaert
Na die maniere van der wet.
In groten stade was hi geset,
Want hi maecten al te hant
Coninc over al sijn lant;
Watti hiet, dat dede men saen,
Watti verboet, dat liet men *staen*.
Hi wert leitsman op de Sarasine
Ende voer vechten op die Kerstine.

. . . . . .

2 v° Daer hijt met eren mochte laten gaen,
En dodi niemant, maer gevaen
Nochtan dede hise tot meniger stont,
Om te stoppene den mont
Der heyden, daer hi clene trouwe
In hadde, maer die scone vrouwe

---

1) Misschien zijn dit woorden van het „Soudaens dochterkijn," die den ridder belooft heimelijk Christin te zullen worden, indien hij openlijk het Christendom wil afzweren.

2) Hs. genaden. 3) Hs mesdaden. 4) Hs. scine.

Mindi utermaten sere.
Al die liefde ende die ere,
Die si hem gedoen conde,
Deedse hem met goeden gronde.
Elc was anderen gerne bi,
Dat si woude, dat woude hi;
Maer si helt haer gebet
Altoes na die heyden wet
Ende heymelijc hilt hi tsine;
Als een goet Kerstine
Sendi Gode sijn gebede
Dagelijcs in heymelijchede.
Nu soe willic laten varen
Van den here, mer te verclaren
Van II kinderen, die hi achter liet,
Des hi selve en wiste niet,
Die hi hadde bi der vrouwen,
Wies herte hi liet in rouwen,
Daer hi van S... den sciet,
Al mocht hijs gebeteren niet.
Die kinder waren worden groot;
Si waenden dat haer vader doot
. . . . . .

N° 5.

Over het fragment van het Roelantslied valt niets nieuws mede te deelen [1]).

Wel over het fragment van den tweeden ridderroman, door Bormans *Rosafiere* gedoopt, naar het meisje dat er eene hoofdrol in speelt.

Den inhoud van dien roman zal ik hier kort weergeven, voorzoover het fragment mij daartoe in staat stelt.

---

1) Zie over dat fragment: Bormans, La Chanson de Roncevaux, en: Middelned. Epische Fragmenten III.

Jonitas, een jong en vroom ridder, is verloofd met de schoone Rosafiere. Tevens is hij een vurig vereerder van de maagd Maria. Op last van Maria meldt een engel aan Jonitas, dat deze Rosafiere moet vaarwel zeggen. Zij is onder een ongunstig gesternte geboren: zij moet haren vader een kind baren en vervolgens zeven jaren lang een zondig leven leiden. Jonitas gehoorzaamt. Rosafiere wordt, naar het schijnt, krankzinnig van smart, maar herkrijgt haar verstand door toedoen van Maria. Zij weet niet, waarom haar bruidegom haar verlaten heeft. Jonitas trouwt nu, »t'Oriënten in de stede," Rosafiere's zuster Eglentijn(e). Op den trouwdag komt Rosafiere bij hare zuster en doet haar hevige verwijten. Eglentijne is bereid alles te doen, om hare zuster tevreden te stellen. Rosafiere weet nu van haar te verkrijgen, dat zij dien nacht haar zusters plaats op het bruidsbed zal mogen innemen.

In dien nacht hoopt zij van Jonitas te vernemen, waarom hij haar verlaten heeft. Zoodra de toortsen gebluscht zijn, laat Eglentijne zich van het bruidsbed glijden; Rosafiere, tot dusver achter eene gordijn verborgen, neemt hare plaats in. Zij weet Jonitas zijn geheim te ontlokken, en hare kuischheid te bewaren, voorgevend, dat zij Maria eene gelofte heeft gedaan. Den volgenden morgen maakt zij Jonitas bekend, wat er gebeurd is. Zij smeekt hem haar in een klooster der Grauwe Nonnen te brengen; daar hoopt zij haren vader te kunnen ontgaan. Jonitas geeft toe. Zij wordt door de abdis vriendelijk ontvangen, neemt »die covele ende dat abijt" en wordt »porttersse" van het klooster. Ondertusschen is haar vader, die tegen de Sarracenen heeft gestreden, in het land teruggekeerd. Als hij verneemt, dat zijne dochter in een klooster is gegaan, wordt hij woedend en zweert, dat hij zijn wil met haar zal doen. Hij verkoopt zijne ziel aan den duivel. Deze weet hem en zich zelf in de gedaante van Grauwe Nonnen toegang te verschaffen tot het klooster en tot Rosafiere's slaapplaats.

Het is Rosafiere dien ganschen dag wee om het hart geweest: zij gevoelt, dat de vreeselijke voorspelling waarheid gaat

worden. Haar vader komt tot haar; zij herkent hem „biden aedem" en tracht tevergeefs hem van zijne misdaad terug te houden. Dien nacht wordt zij zwanger. Den volgenden dag klaagt zij hare smart aan Jonitas, die haar steeds bezoeken heeft gebracht. Hij belooft haar te zullen helpen. Als de tijd der bevalling nadert, brengt hij haar buiten het klooster en laat haar achter in eene stad (Sint Jacob in Galissen?). Na eenigen tijd wil hij haar weer bezoeken, doch vindt haar niet. Hij laat zich overzetten naar Venetië en ziet zijne geliefde daar met zeven »putiers" voor eenen kelder zitten spelen. Nadat de zeven jaren voorbijgegaan zijn, brengt hij haar weder naar het klooster der Grauwe Nonnen en verneemt daar, dat Maria al dien tijd, in de gedaante van Rosafiere, dienst heeft gedaan als »porttersse"; dat Rosafiere abdis zal worden; dat hij zelf zijn koninkrijk »om gode" geven moet en binnenkort met zijne vrouw in het hemelrijk zal worden opgenomen.

Daar eindigt het fragment.

Het is mij nog niet gelukt nauwkeurig de plaats te bepalen, welke dit gedicht in onze literatuur moet innemen. Voorloopig kan men slechts gissen en eenige feiten vaststellen.

Naar het mij voorkomt, hebben wij hier te doen met een afschrift van een oorspronkelijken ridderroman uit de 14de eeuw; een roman, gedicht onder den invloed der sproke van Beatrijs, misschien ook onder dien der geschiedenis van de »verduldige Helena van Constantinopel."

De namen *Jonitas*, *Rosafiere*, *Eglentijn*, den naam der stad *Oriënt*, heb ik in geen ander middeleeuwsch gedicht aangetroffen. De literaire waarde van dezen roman, zooals hij zich in dit fragment vertoont, is zeer gering: de dichter is de taal volstrekt niet meester; hij drukt zich gebrekkig uit; valt in herhalingen; kan niet vertellen; zijne verzen zijn gebrekkig, zijne rijmen dikwijls slordig.

Het fragment hier in zijn geheel — het telt ongeveer 1200

1) Ook deze immers wordt door haren vader beklaagd, al weet zij hem te ontkomen.

verzen — mede te deelen, is m. i. de moeite van het schrijven en drukken niet waard; het afschrift, dat Prof. Verdam er van gemaakt heeft, is bovendien zeker beschikbaar voor wie het mocht willen uitgeven.

Ik zal echter hier den aanvang en een aantal regels uit het midden van het fragment mededeelen, om een indruk van het geheel te geven en eene onderstelling te kunnen opperen.

. . . . . .

Met swaren rouwe sonder saghen,
Die sake was alte groot,
Maria dat selve ontboot;
Hij moeste den rouwe altene draghen
In sijn hertte sonder claghen.
Nu hoert, op den lesten dach,
Als die scriftuere doet ghewach,
Ende Eglentijn hadde ontfaen
Die crone van goude, sonder waen,
Sij was huesch ende goedertieren,
Nu keer ic weder tot Rosafiere,
Die commen was in haeren sinne
Bij Marien der coninghinnen,
Doen ghinc sij met listen,
Daer sij scoon hemde vele [1]) wiste,
Doen dede sij aen sonder beiden
Een hemdekijn van witter sijden,
Daer over dede die maghedijn
Eene pelse wit eermerien,
Daer boven dede die kussche smale
Eenen rock die haer stoet wale;
Doen nam sij al metter spoet
Eenen mantel van priisse goet
Ende sette op haer hoot eene crone,
Die rickelijc was ende scoene.

1) Hier en elders staat in het hs. *wele*; ook in vele andere woorden *w* voor *v*.

Doen sij die crone hadde ontfaen,
Was sij scoene ende wel ghedaen.
Doen ghinc sij in de sale
Rosafiere, die scoene smale,
Inder ghelijcken, inder ghebare
Oft eyneghe belde waere.
Doen stont op menich here vrome
Ende hyeten die maghet willecome,
Doen soe trac sij achterwert
Ende was seer vervaert
Ende seide: „ghij *heren* [1]), wats ghesciet,
Des en ben ic werdich niet,
Dat ghij teghen my sout opstaen;
Doen dede sise sitten saen.
Doen ghinc Rosafier alte hant,
Daer sy haerer [2]) suster vant
Ende seide: »suster, quaden dach
Gheve u God, diet wel doen mach!
Hoe waertdy noet [3]) soo coene,
Dat ghij dit bestont te doene,
Dat ghij mijn lief hebt ghenoemen?
Seker, het sal u lettel vromen.
Ic woude, ic u nu hier ter stede
Met mijnen handen hadde doet ghescleghen!
Ic mach wel segghen: wach armen,
Dat ghij sult ligghen in sinen armen,
Dien ic hadde soe seer ghemynt;
En hads u ghelovet twint."
*H*ort, wat die conynghinne [4]) dede,
Sy was hovesch van seden,
. . . . . .
. . . . . edaen

1) Ontb. in het hs. 2) hs. *haeren*. 3) versta: waerdi noit
4) hs. conynghō.

. . . . . ic wilse u gheven
. . . . . leven
Ende *daer*tuwe *mijn* conincricke [1])
Ende u lief ghetruwichlijcke.
Wi en sijn maer ons tween
Noch en sullen nemmermeer [2])
Onse moeder hebben wij verloeren,
Die scone was ende wel gheboren;
Onse vader liet ons in swaren pijnen,
Doen hi voer op die Sarrasinen.
Nu sijn wy verdreven utten lande,
Dats jammer grot ende scande.
. . . . . .
. . . . . .
Doe antworde die abdisse met desen:
»Dit ambacht sal ic u gheven."
Doen ghinc sij ter porten waert
Met bitteren tranen onghespaert.
Daer stont sij voer VII jaer,
Dat segghic u over waer.
Dit dede sij algader
Ende waende haer ooghen [3]) ....
Ontgaen, maer lacen! neen si, niet;
Si wasser seker tuwe gheboren.
Nu suldi van haren vader hoeren.
Hi hadde gheleghen in swaerder [4]) pinen
Jeghen die felle Sarasinen,
Om te wreken dat soete bloet,
Dat doer ons aen tcruce stoet,
Ende es te lande comen
Ende heeft die waerheyt al vernoemen,
Dat sijn dochter in den cloester es ghegaen,
Ende heeft die waerheyt al verstaen.

1) hs. *conicricke*. 2) Hier schijnt iets weggevallen. 3) l. *doghen?* 4) hs. *swader*.

Indien men vs. 62—67 en vs. 496—499 vergelijkt met het fragment, vermeld sub n° 4, en ziet, dat ook daarin gesproken wordt van een ridder, die tegen de Sarracenen strijdt, buitenslands is en twee kinderen heeft — dan zou men een oogenblik kunnen denken aan samenhang tusschen deze twee gedichten. Zoolang wij echter niets meer weten, blijft dit slechts eene losse gissing. Dat een middeleeuwsch ridder tegen de Sarracenen strijdt en twee kinderen heeft, is niet zoo bijzonder eigenaardig, dat men alleen daarom den vader van Rosafiere en den renegaat »malgré lui" zou mogen vereenzelvigen. Ook kan men van een ridder, die zich zoo »goet Kerstijn" toont, bezwaarlijk eene daad verwachten als de misdaad van Rosafiere's vader.

Overigens bevat dit handschrift, gelijk ik reeds in de beschrijving vermeldde, een aantal liederen en andere gedichten. De liederen zijn gedeeltelijk bekend en te vinden onder de »oude liedekens" van het Antwerpsch Liederboek. Zij leveren dus een nieuw bewijs voor mijne bewering, dat de liederen van het A. L., welke aangeduid zijn met de woorden »een out liedeken" tot de 15de eeuw moeten worden gebracht [1]).

De bedoelde liederen zijn: »O Venus brant, o vierich brant" (A. L. n° CXXII); »Hoe quam een ruter ut boscaen (sic) (A. L. n° LXVI); »Hoe lude sanc die leeraer op der sinnen (sic) (A. L. n° LV); Ric god hoe mach dit wesen" (A. L. n° CXLI); »Tandernaken al op den Rijn" (A. L. n° CXLIX).

Elke nieuwe tekst, ook van een bekend lied, is ons welkom, daar de liederen in het Antwerpsch Liederboek, ons voornaamste liedermagazijn, zeer slordig en achteloos zijn afgedrukt. Rijk is de oogst van betere lezingen ditmaal echter niet.

Van sommige dier liederen treffen wij hier slechts eenige coupletten aan, niet zelden in eene andere volgorde dan die van het Antwerpsch Liederboek; een bewijs, dat zulke liederen

1) Vgl. Het Lied in de Middeleeuwen, bl. 274 en elders.

niet werden *afgeschreven* maar *opgeschreven*, gelijk men ze van een ander *hoorde*. Hoe wil men anders zoo vele en gewichtige afwijkingen verklaren?

Zoo vinden wij van n° CXXII in het A. L., dat 18 coupletten telt, er hier slechts 6, welke echter in dezelfde orde staan als in het A. L. (1, 4, 7, 10, 13, 16). Ter vergelijking plaats ik hier een paar overeenkomstige coupletten naast elkander:

A. L. n° CXXII.

Een oudt liedeken.

1. O Venus bant o vierich brant	O venus brant *o* vierich brant
Hoe heeft dat vrouken so playsant	Hoe heeft dat vrouwken fijn plesant
Mijn herteken onbedwonghen	Mijn herttekijn nu bedwonghen
Dat doet haer troostelijc onderstant	Dat doet haer troestelijc onderstant
Twelc mi hout inder vruechden bant	Dwelc my heeft inder vrou*d*en lant
Gheswonghen, ondanck der nijders tongen.	Gheswonghen Ontdanck dye nyders tonghen.
4. Dat blijde woort is mijn confoort	Dat blyde woert es fijn confoert
Dat heeft nu strijt in mij ghestoort	Dat hy nu strijt in my ghestoert
Mijn herte en mach verwerven	Mijn zyele mach verwerven
Och heere hout mi van moede accoort	Och hertte hoert metten monde accort
Ghi zijt die alle mijn cracht doorboort	Ghy sijt die allen mijn cracht doerboert
Alleene, lief wilt mi troost verleenen.	Altenen Lief wilt mich trost verlienen.

Van n° LXVI in het A. L., dat 6 coupletten telt, vinden wij er hier 5, en niet in dezelfde orde (1, 5, 2, 3; het 4de couplet komt niet voor in het A. L., terwijl het 4de en het 6de couplet van den tekst in het A. L. hier ontbreken). De tekst van dit lied is zeer slordig. Men oordeele:

A. L. n° LXVI.

Vanden ruyter ut Bosschayen.	Caermen.
1. Het quam een ruyterken ut Bosscayen	Het quam een ruter ut boscaen
Ghister avont inden wijn	Ghyster naevent al in den wijn
Ou segt ou en salmen hier niet naien	Hou seett hou en salmen hyer niet nayen
Ic hebbe geschuert mijn hemdekijn	Ich hebbe ghescoert mijn hemdekijn
Noch hebbe ick eenen gulden fijn	Noch hebbe ic eenen gulden florijn [1])
Die sal ick u meysken gaerne gheven	Dien sal ic u gherne gheven
Wildy tavont mijn boelschap zijn	Sprack dat rutre van bostraeyen
So sal ick met u vrolijck zijn.	Juffrouken nu laet ons vrolich sijn.

Van n° LV in het A. L. vinden wij hier ook 16 coupletten, in eenigszins andere volgorde (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 12, 9, 10, 13, 14, 15, 16; in plaats van het 11de couplet vinden wij hier een ander, dat niet in het A. L. voorkomt.

Van n° CXLI in het A. L., dat 15 coupletten telt, vinden wij er hier slechts 10 in deze volgorde: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 14, terwijl het slotcouplet afwijkt.

Van n° CXLIX in het A. L. vinden wij hier alle 6 coupletten, in deze orde: 1, 3, 2, 4, 5, 6.

Over het algemeen zijn de teksten dezer liederen slordig, doch hier en daar geven zij toch gelegenheid den tekst van A. L. te verbeteren.

Komt het ooit tot de samenstelling van een »Nederlandsch Liederboek," dan zal men ook met deze teksten rekening moeten houden.

Van de, tot nog toe onbekende, liederen, welke hier voorkomen, noem ik er een, welks aanvangsregels ons bekend waren

---

1) Duidelijker dan elders ziet men hier in vs. 5 van het „caermen," hoe onze benaming *gulden* ontstaan is.

uit de Souterliedekens van 1540: »Mijn moerken gaf mi enen man //Van ouderdom was sijn baerdeken grijs." Wij vinden het hier in dezen vorm:

Caermen mijn vader.

1. Mijn vader [1]) gaf my enen man,
Van ouden was hem sijn baert soe grijs,
Der mynnen spel hij niet en can,
Sijn lijf es couder dan een yes.
Wanneer hij rust,
Soe crighic lust
Te ligghen al in den aermen sijn —
Meshouwet soe is den name mijn!

2. Maer als hy sclapen compt met my,
Dan duuct hy onder, hij doet my seere,
Ende hy crupt achter, dat dunct my vrij,
Als ic vrintscap aen hem begere.
Hy es soe stedich,
Altoes leyt hij ledich,
Ende ic soude soe gerne vrolich sijn —
Meshouwet soe es den name mijn!

3. Dan leyt hy en ronct allen den nacht
Ende altoes sclaept hij, den ouden catijf,
Als die myns niet seere en acht,
Gheen [2]) tijt en compt hem vreucht [3]) int lijf,
Ende maect [4]) hem siec,
Den ouden griec,
Hij ronct al waert een everswijn —
Meshouwet soe es den name mijn!

4. Waer [5]) hy my seyt, hy en betrut [6]) my niet.

---

1) Hs. *wader.* 2) Hs. *ghen.* 3) hs. *vrucht.* 4) hs. *maet.*
5) l. *wat?* 6) Het hs. is hier niet duidelijk.

Hy doet mich wachten nacht [1]) ende dach,
Dus liit mijn hertte groet verdriet;
Maer dat ic noch myn gheliden mach
En cannic niet verdraghen:
Dat siin grote sclaghe,
Die hy mi gheeft, den ouden kaitijf —
Meshouwet [2]) soe es den name mijn!

5. Noch en achtich dat niet een slee,
Mochtich ligghen al in den armen naect,
Allen nacht een oerken oft twee [3])
Van mynen lieve, dat naer my wacht.
Ic en cans niet heelen:
Ic soude soe gerne spelen
Met sijnder flouten, sy es soe fijn —
Meshouwet soe es den name mijn.

Wij hebben hier een nieuw en niet onaardig staaltje der liederen van gehuwde vrouwen, die zich over haren ouden man beklagen [4]).

Een ander »caermen" is blijkbaar een dier afscheidsliederen, welke men in grooten getale onder onze oude liederen vindt [5]). Het is niet ongeschonden tot ons gekomen; ik laat hier een paar coupletten volgen:

Caermen.

1. Ic bidde u allen, wilt swijghen ende hoeren,
Ic sal u claghen mynen droeven moet:
Alle mijn troest heb ic verloeren
Omme een, die ic nu laten moet.
God, die door ons stortte sijn bloet,
Willu bewaren [6]), fray rosemarijn,

1) hs *nach*. 2) hs. *meshouvet*. 3) Hs. *nach; twuce*
4) Vgl. Het Lied in de Midd. bl. 420 vlgg.
5) T. a. p. bl. 325 vlgg en pass. in Hoofdstuk II. 6) Hs. *bevaren*.

Van u te schedene dies ben ic vroet —
Adieu! het moet ghescieden sijn.

2. Schoen roede rose, mijns herten kies
Adieu! scoen lief, nu moet ic gaen,
Adieu! mijn vrucht, mijn pijn verlies,
Adieu! scoen bloeme, wilt dit verstaen.
Adieu! u minne heft mij bevaen,
Adieu! scloetel mijns herttsen sinne,
Adieu! mijn vrucht, mijn pijn vermaen,
Adieu! het moet ghescieden sijn.

3. Ic roeppe ghenade, Venus vrouwe!
Ic en cans gheherden niet langher tijt,
Ghij hout bescloten mijn hertte soe nauwe,
Ic en hebbe nacht noch dach respijt.
Hi en leeft niet in d'weerelt [1]) wijt,
Die van minnen leet meerder pijn,
Adieu! mijn vrucht ende mijn jolijt
Adieu! het moet gescieden sijn.

In het slotcouplet noemt zich

. . . . . een ruters gheselle,
Die wilen heeft ghedicht dit liet.
Van rechter minnen lach hy en quelde,
Dat dede hem dichten ende anders niet.
Doen hij van sinen lieveken sciet,
Hij socht soe langhe in sinen latyne.
Alleen blijf ic nu int verdriet —
Adieu! het moet gheschieden sijn.

De overige liederen, waarvan slechts eenige coupletten tot ons kwamen, zijn eveneens minneliederen; hunne literaire waarde schijnt mij niet groot. Een er van eindigt aldus:

---

1) Hs. *weerlet*. Ook in den roman van Rosafiere leest men in vs. 827: „Ter quader werlet moet ic gaen."

Dus houdich my aen den ouden staet,
Soe wie wel jaecht ende niet en vaet,
Die wijsheit weet ende niet en doet,
Selden comt sijn wet tot goeder spoet.
Dus laet icse varen, het es goet raet —
Sol over bol! my en ruct [1]), hoet gaet!

Een ander, een »neuwe liet" vangt aldus aan: »Soudic scoen lyf om dinen wille //Al mynder ghenuchten derven?" Een derde:

Doen icse ierstwerf aenne sach,
Haer mondelijn root haer oochken claer

Een vierde, (ook »een neuwe leet");

Tot haer die hertte ende syn verheught,
Ben ic gheneycht nacht ende dach,
Ic mynse seer mits harer ducht,
Sy es die my verblyden mach.

Wij vinden hier ook een deel van De Roovere's gedicht »vander mollen feeste"; slechts de 34 eerste regels zijn overgebleven.

Eindelijk hebben wij nog te wijzen op een paar gedichten van luimigen aard.

Het eene, waarvan aanvang en slot ontbreken, handelt over het droevige lot van de gans, hier *Alijt* genaamd.

De gans, die hier sprekend wordt ingevoerd, zal wel de Sint-Maartengans zijn. Het gebruik van op Sint Maarten eene gebraden gans te eten, is in ons land, evenals in Duitschland, reeds eeuwen oud en nog niet geheel verdwenen; vooral in het Oosten van ons land, in de Saksische provincies, treft men dat gebruik nog aan [2]).

---

1) Hs. *myn rucht;* in de andere coupletten luidt dit refrein, gelijk ik het schrijf. Aangaande de uitdrukking *sol over bol* zie men Kil. i. v.

2) Ik herinner mij zeer goed, dat er tegen Sint Maarten te Zwolle eene ganzenmarkt plag te worden gehouden. Wij jongens verzuimden nooit die markt te bezoeken,

In Duitschland zong men reeds in de middeleeuwen liedjes, waarin de Maartensgans voorkomt [1]).

Of men hier te lande in de middeleeuwen ook zulke liederen en andere gedichten heeft gekend, mag wel worden vermoed. Maar is het ook te bewijzen?

Indien ik mij niet vergis in de beteekenis van dit fragment, dan hebben wij daarin ten minste één bewijs, dat men zulke gedichten bij ons te lande in de 15de eeuw aantrof.

Niet om zijne literaire waarde deel ik het hier mede, maar omdat het van belang is voor de kennis onzer voorvaderlijke zeden en gewoonten: ook al een veld, waarop zoo veel te doen valt en zoo weinig gedaan wordt.

1 r⁰ Die custer die was saen bereet,
Hy namper [2]) twee [3]) onder sijn cleet,
Ende heeftse tspapen huys ghedraghen.
Nu mochdy Alytten hoeren claghen:
»O ghy allen, die hier lijden,
Bi den wege gaet oft rijdet,
Besye of ye maertelaer
Ye leet pine soe zwaer
Alse ic doen als ende als!
Men verworghet mynen hals,
Myn plumen worden my afghepluct,
Myn dermen worden my utghetruct [4]),
Men tsnet [5]) my af voetten ende handen,
Men doet my pijn menegher handen.
Hals, erme, beenen, mage altoes

---

niet zoozeer om er ganzen te koopen, als om de, door de boeren opgeblazen, doode beesten tot hunnen natuurlijken omvang terug te brengen met behulp eener flinke bakerspeld.

1) Vgl. over de Sint-Maartengans: Ter Gouw, Volksvermaken, bl. 248—252. Noch daar noch in Schotel's Oud-Holl. Huisg. bl. 387 vlgg. vinden wij middeleeuwsche liederen, ter gelegenheid van dat feest gezongen; ten minste geene, waarvan blijkt, dat zij in de middeleeuwen zijn vervaardigd.

2) Hs. *napper*. 3) *twoee*. 4) *utghetreect*. 5) Versta: *snijt*.

Siedt men al ende maect confoes,
Dan spet men my met ongenaden
Ende gheet men my byden viere braden,
Dan gheet men mi trecken ende scoeren
Ter quader uere [1]) ben ic geboren,
Om tsminsschen wille ende ghedopt,
Daer naer mijn clederen afghestropt;
Niet ic, aerme Alijd, allene,
1 v° Maer allen mijn mascap ghemeyne,
Die hebben meest dese pijn gheleden,
Oft sy verbeydese tallen steden."
Dus heeft haar clage ghedaen Alijd.
Allen ghy goeden lieden, die hier zijt,
Nu willic u gheven affelaet,
Jae allen die sijn in sulken staet,
Dat haer borsse sijn wel gheladen
Met ghelde, dat zy van den ghebraden
Ghanssen herde wel moeten eten.
Voert [2]), lieve kinderen, suldi weten,
So wie die gans eet metten plumen,
Dat hijt lant sal moeten rumen,
Ooc doen icken in den ban,
Es hij wijf oft es hij man.
Maer als sy wel ghebraden es,
Des zijt zeker ende ghewes,
Ende mense met ghenochten eet,
Ende men emmer niet verghet,
Men en drinc daer op goeden wijn —
Allen sonden sullen vergheven sijn.
Een jongher die wille [3]) leren,
Die sal sijnen meester eeren

1) Onzeker in het hs.
2) Hs. *woert*.
3) *willen*.

2 r° Ende met hem gherne gaen
Ende altoes sijn onderdaen.
etc [1]).

Een volgend gedicht draagt den titel: »dit es van den scijtstoel." Ongelukkiglijk is de grootste helft van den aanvang verloren en het overblijvende moeilijk leesbaar. Ik kan er dit van ontcijferen:

Want wij her vergaert sijn
Omden dienste des ontgewals
Elc werp (?) vol sijnen hals.
Ende spreken een gheks gehele
Om rampspoet ende om achterdeel
Dat ic moet zwighen ende ghi moet hoeren
Want daer tuwe zijn wij allen geboeren
Ongeluck hebben wij laten staen
. . . . . .

Op de volgende bladzijde is het schrift leesbaar, maar daarom nog niet verstaanbaar. Men oordeele:

Hebben inden scotel vonden
Wij achter om .... st es gebonden
Het es dicwel dat hem ontwalt;
Hier af en doech niet vele ghecalt,
Het waer te diepe ghestudert:
Wije na dat fondement grondeert,
Hij soude quetsen zeer sijn sinnen
. . . . . .
Hier of houden wij groet studacien.
Sinte Tsnottolf levert ons een gratie,
Dat hij ons gherne zoude hulpen

1) Naar het schijnt, gaat de dichter hier tot een ander onderwerp over; de weinige, ongeschonden regels, die nog volgen, zijn onbeteekenend.

Ende sprect als van eender moschelsculpen,
Dats sculpus strepus vegheratus.
Wats dat in dutschen? mochdy vraghen.
Dats dat ghij*der* u ertsgat mede sult vaghen.
Maer twinter, als sal dan tsuwen (l. *tsnuwen*)
Ende men hoy nocht keye en vint,
Noch ander saken twijnt,
Noch oec mede der moschescelpen,
Waer met suldy u selver helpen,
Dat ghij quit wort uwer brocken?
Met eender goeder tsnevlocken
Suldi striken over ende over
. . . . . .
. . . . . .
Nu val ic voert[1]) op die gardine
Hare leven willic gaen ontsluten
enz.

Blijkbaar hebben wij hier een dier voortbrengselen der volkspoëzie voor ons, waarin de dichter zich liet gaan en alles uitsprak, wat hem voor den mond kwam. Sinte Snottolf behandelt hier het vraagstuk, waarmede ook Rabelais zich bezig houdt, als hij ons met zijne weergalooze verve verhaalt: »Comment Grandgousier cognut l'esprit merveilleux de Gargantua à l'invention d'un torchecul."

De onder n° 6 genoemde klucht is van geringe waarde. De hoofdpersoon is een boer *Ariaen*, die aan verschillende personen achtereenvolgens denzelfden zak rapen verkoopt, het geld der koopers opsteekt onder belofte hun de rapen thuis te brengen, maar stilletjes op de markt blijft zitten, totdat weer een nieuwe kooper opdaagt. Daarop volgt een tafereel, waarin wij een kwakzalver (een »operateur"), en zijne knechts Mascaril en Harlequin bezig zien met boerenbedrog; in het »derden

1) Hs. *waert*.

deel" worden ons de boer met zijne aanklagers en een advocaat voor de Schepenbank getoond.

»In margine" staan verscheidene tooneelaanwijzingen in het Latijn.

Ik laat hier den aanvang van het tweede bedrijf volgen, om een indruk van het geheel te geven [1]).

Pars Secunda.

acteurs.

operateur.	borger gebult
eersten knecht Mascaril	eersten boer Ariaen
tweeden knecht Harlequin	flerecijnman
tweeden boer Claes	eersten draeger
	tweeden draeger.

operator
uobus
rvis

operat: Sa vrinden, kompt hier nu altesaemen, die van pijnen, sieckten, qualen en accidenten wilt sijn verlost! Sa, kompt al die wilt sijn genesen met wijnige pijnen en luttel kost: wij en gaen niet met quacksalverijen om menschen te bedriegen van dore tot dore, maer wij gaen op volle merten met ons kraemken voor. Onsen naem is de heele werelt door verbreijt. *C.(necht) Masc(aril):* (ia over [2]) al sijn wij wegh geiaeght) en dat door ons wonder curen, die wij nogh sullen doen op allen tijt en alle ueren. In den eersten: den keij die sal ick seer wel sneijen, en dat meer is van bessemstelen kan ick callotten breijen; van reijse bessemen maeck ick een goede medecijn, die dint voor krinckelsterten en voor alle kinderlijcke phantasie en pijn; het schuerbuijck, graveel en meer dusdanige qualen die genese ick sonder eens te faelen; in het snijen van den steen en heb ick noch nievers gevonden mijn schelijck (sic), voor kinderpocken, bloodende spein en pijn in 't sack heb ick oock medecijn bereijt; voor flerecijnisten is oock noch hulp en baet.

1) Ik geef het hs. hier weer, gelijk ik het vond: hoewel de klucht gedicht is in de vrije komische maat en in rijmregels, is zij geschreven als proza.

2) Hs. *ovel.*

Harleq. Maer sij moeten vroegh slaepen gaen en dansen savondts niet te laet. *Operat.* Om te genesen die miserabele tantpijn en de onverdraeghlijcke hooftpijn heb ick een infallibel, soete ende aengename medecijn; voor de mertsvogels, watersuchtige en verstopte menschen heb ick de beste remedie, die men soo (l. sijn) leven soude konnen wenschen. Als ick lestmael reijsde langhs Bohemen en quam tot Praegh, soo vondt ick daer eenen philosoof gedespereert van de doctoors, die — om de waerheijt te segghen — die er heel leelijck uijt saegh; ick kende strackx sijn quael. *Masc.* (Hij en hadt geen geldt meer om te suijpen) en dede mijn best om hem te genesen, en op den tijt van 24 huren met groote verwonderingh van alle man scheen hij van de doot verresen. *Harleq.* Als wij lestmael heel Brabant hebben doorgaen, soo dint dit te sijn seer gepresen boven al, wat wij daer hebben gedaan. Tanwerpen daer creech ick eenen man, van 't water soo dick soo dick en soo ront opgeswollen, dat men hem de heele stadt deur, straet op straet neer, wel soude hebben konnen rollen; ick gaf hem strackx wat in en bondt heel vast sijnen buijck en corts daer naer — hij loste, hij loste voor 't minst wel een heel ton waters uijt.

18 April 1890. G. KALFF.

BIJLAGE.

vs. 1. *gelieten.* l. *ghelieten.* Zoo passim in gewonnen (vs. 3); gescal (vs. 4); geworpen (vs. 140).

vs. 8. *doet.* l. *doot.* Ook in vs. 126.

vs. 10. Maer doe si horden. l. *Maer doe horden si.*

vs. 11. dochen. l. *dochten.*

vs. 12. saghen. l. *sagen.* Zoo ook in Inghelram (vs. 19) laghen (vs. 69 en vs. 75); ghetelde (vs. 145); jeghen (vs. 147).

vs. 16. hare. l. *haer.*

vs. 25. Brussuwoene. l. *Brusuwoene.*

vs. 27. arm. l. *arme.*

vs. 30. Nu keytive. Ik lees: .... *felle keytive.*

vs. 31. ghesellen. l. *ghezellen.* Ook in vs. 55 en vs. 167; sassen. (vs. 62 en vs. 110, 134) l. *zassen*; suchten (vs. 72) l. *zuchten.* Daarentegen: alzo. (vs. 40) l. *also.*

vs. 35. U weren baet u niet. l. *U weren en baet u niet.*

vs. 43. worpmen. l. *warpmen.*

vs. 45. Het hs. heeft inderdaad *Volative* gelijk ik giste; niet: *Volatine* zooals B. schrijft.

vs. 58. sclouger. l. *scloecher.*

vs. 61. ongheloefelic. l. *ongheloefelijc.*

vs. 62. daer. l. *dare.*

vs. 65. hellen. l. *helle.*

vs. 75. mits. l. *mids.*

vs. 76. die perde. l. *de perde.*

vs. 79. Ja in de zelve. l. Ja *in* de zelve.

vs. 94. ghemenelike. l. *ghemeinlike.*

vs. 98. Het hs. heeft *duchten*; niet: *duchte*, gelijk B. leest.

vs. 116. Ende. l. *en.*

vs. 128. XV. man. l. XV^{c}. man.

vs. 131. Oee. l. *Doe?*

vs. 141. Daer mede. l. daer *met.*

vs. 148. Die heren hadden niet dat. l. .... *wet dat?*

vs. 158. int stede. l. *in tstede.*

vs. 162. die meeste mesbaer. l. *dmeeste m.*

vs. 190. tovernien. l. *toverien.*

vs. 195. der mure. l. *den* mure.

AST, EEST, OZD.

Volgens Kiliaan was het woord *dare* in Friesche en Sassische gewesten gebruikelijk voor hetgeen in 't Nederlandsch, d. i. bij hem hoofdzakelijk Brabantsch, gewoonlijk *ast* heette. De Latijnsche vertaling achter *dare* of *eest* is »ustrina." Het schijnt dat Kiliaan zich in dit geval minder nauwkeurig heeft uitgedrukt, want ten eerste kan *dare* nooit een Friesche vorm geweest zijn, en ten andere beteekent het nooit iets anders dan »droogoven"; waarvan het Latijnsche »ustrina" geen gelukkige vertolking mag genoemd worden. Veel beter geeft de Teuthonista als vertaling van *dare* »aridarium."

Bij *ast* geeft Kiliaan als beteekenis op: »ustrina, concameratus fornax", doch ook »focus frumento torrendo sive exsiccando idoneus." *Ast* is dus in allen gevalle ook een droogoven, en wel niet alleen voor koorn, maar ook voor hop, zooals o. a. blijkt uit eene ordonnantie van den jare 1717, aangehaald door Stallaert in diens Glossarium onder *ast*. Uit de voorbeelden die Verdam in 't Mnl. Woordenboek onder *ast* en *eest* bijbrengt, kan men niet met gewisheid opmaken dat uitsluitend droogovens zouden bedoeld zijn. Dit, gevoegd bij de omstandigheid dat Kiliaan *ast*, *est* met verschillende Latijnsche woorden vertolkt, wettigt het vermoeden dat *ast* niet uitsluitend in den zin van droogoven gebruikelijk was, maar tevens dat hij dan ten onrechte *dare* en *ast* als geheel gelijkwaardig beschouwde.

Als gewestelijk Hollandsch vermeldt Kiliaan *eest*, een woord dat tegenwoordig in geheel Noord-Nederland bekend is, en wel in den zin van droogoven. Naast *eest* komt in oudere Hollandsche, meer bepaaldelijk Amsterdamsche stukken *eeste* voor (zie Verdam onder *eest*). Hierbij sluit zich aan het Kleefsch-Bergsche *este* van den Teuthonista, met de omschrijving »waar men mout op droogt", synoniem met *dare*. Waarschijnlijk was *eeste*, *este* vrouwelijk, in tegenstelling tot *eest*, dat steeds mannelijk geweest is. — Nog andere, min of meer gewestelijke vormen bij Kiliaan zijn *est*, *eist*, *ese* »ustrina."

Onder de bovengemelde vormen is er maar één, nl. *eest*, gewestelijk *eist*, waarvan men met volkomen zekerheid kan zeggen dat hij in allen deele overeenkomt met het Ags. *âst*, Engelsch *oast* (anders gespeld *ost*), gewestelijk *east*. Hoogstwaarschijnlijk is ook *est* uit *eest* ontstaan met verkorting van den langen klinker vóór de volgende twee klinkers; vgl. bijv. *elf*, *etter*, *enkele*. Een voorbeeld van zulk eene verkorting des klinkers vóór *st* vindt men bij Kiliaan in *ester*, dat niet anders kan wezen dan eene Zuidnederlandsche cockneyuitspraak van *hester* voor *heester*, welks oorspronkelijke klinker niet twijfelachtig is. Ook *este* kan voor *eeste* staan. Als wanspelling voor *eesten* komt in een Overijselsch stuk (bij Verdam onder *eest*) een meervoud *eersten* voor, hetwelk naar een zwak enkelvoud *eeste*, hetzij vrouwelijk of mannelijk, terugwijst [1]). Of nu ook de *a* van *ast* uit een ouder *ai* is voortgesproten, onder dezelfde voorwaarden en op gelijke wijze als in ons *ladder* en het Mnl. *atter* voor *etter*? Dit is ten eenenmale onwaarschijnlijk, omdat *ladder* en *atter* niet thuis behooren in Brabant en Vlaanderen, waar *ast* gebruikelijk was.

Omtrent de afleiding van het met ons *eest*, Ags. *âst* identische Engelsche *oast* zegt Skeat, in overeenstemming met eene ik weet niet recht door wien 't eerst gegeven verklaring, in zijn Etymological Dictionary, dat het is »allied to As. *âd*, *αἶθος*, a burning heat." Van dezelfde meening is Kluge; zie Anglia VIII, p. 449. Ook Dr. Joh. Franck geeft in zijn Etymologisch Wdb. dezelfde afleiding van *eest* en brengt het tevens in verband met Ohd. *essa*, Nhd. *ësse*, smidsoven. Ten opzichte van dit laatste punt is deze geleerde in tegenspraak met Kluge, die in de 4de uitgave van zijn Etym. Wtb. de *e* van *esse* ontstaan acht uit eene *a*, op grond van het Finsche *ahjo*, waarop reeds lang geleden in het Woordenboek van Grimm onder *esse* de aandacht gevestigd werd. Dat *esse* verwant is met Ags. *âd*,

1) De aanleiding tot zulk eene wanspelling ligt in de omstandigheid dat in de oostelijke tongvallen van ons land de *r* vóór *st* nauwelijks hoorbaar wordt uitgesproken.

Ohd. *eit*, ontkent Kluge; van zijn standpunt met recht. Indien *eest* eene afleiding is van *idh*, *aidh*, *aiϑ-*, evenals als *âd*, *eit*, dan moet het geheel van *esse* gescheiden worden. De vraag blijft, of die afleiding van *eest* uit *idh*, *aidh* wel zoo boven alle bedenking verheven is. Alvorens tot een onderzoek naar den oorsprong van Ndl. *ast* en *eest*, en wat zich daaraan vastknoopt over te gaan, zullen wij eene Slawische uitdrukking voor dare, droogoven in oogenschouw nemen.

Een *eest*, inzonderheid om mout te drogen, heet in het C'echisch *ozd*, thans meer gewoon in de cockneyuitspraak *hwozd;* ook met eene afleiding *ozdnice;* daarbij behoort het werkwoord *ozditi*, *vozditi*, *hvozditi*. Het Poolsch heeft *ozd; oždnica*, *ožnica*, *oždyć*, enz.; Nieuw-Sloweensch *ozditi* »darren;" *ozdica* »malzdarre." Voorts behoort hierbij in eenigszins andere beteekenis 't Kleinrussische *oznyća* »das rauchloch im strohdache." Dit alles vindt men opgeteekend bij Miklosich, Etym. Wtb. onder artikel *ozd.* Ten aanzien van den oorsprong dezer Slawische woorden laat Miklosich zich zeer voorzichtig uit; hij zegt alleen: »Man vergleicht engl. *ost*, *oust* (lees: *oast*) darre: das wort kann nur aus einem näheren germanischen dialekte entlehnt sein, wenn es nicht slav. ist." Er kan inderdaad geen sprake wezen van eene ontleening uit het Engelsch, om meer dan ééne reden, die de lezer licht zelf kan bevroeden. Doch even moeielijk laat zich verklaren hoe er in een oostelijk Germaansch dialekt, en dat nog wel in betrekkelijk ouden tijd, een aan 't Engelsche *oast*, d. i. Ags. *âst*, Ndl. *eest* beantwoordende vorm kan bestaan hebben, zóó klinkende dat de Slawen er *ozd* uit zouden gemaakt hebben. De Gotische vorm zou *ái* hebben, de oudste Skandinavische evenzoo, later *ei*, *ē*, in geen geval korte *a* of *o*. En hoe zou een Germ. *st* bij de Slawen in *zd* kunnen overgaan? en let wel, in meer dan ééne taal. Miklosich besluit zijne aanteekening met de woorden: »indien het niet Slawisch is." En inderdaad, welke reden zou er zijn om het tegendeel te veronderstellen? Het woord klinkt geenszins onslawisch, en in elk geval moet men beginnen met na te gaan of het

niet inheemsch zou kunnen wezen. Nu weet men dat een Slaw. *ozd* kan beantwoorden aan een Grieksch *ἀζ*, ingeval dit laatste uit *azd* ontstaan is. Wij weten verder dat *ἄζω* is »verdrogen"; *ἄζα* »droogte, gloed"; *ἀζαλέος* »droog; verdorrend." De beteekenis dezer Grieksche woorden past zoo uitstekend bij die van *ozd*, dat men moeite heeft te gelooven dat *αζ* niet uit *azd* ontstaan is. Nemen wij eens als bewezen aan dat zich de *ζ* hier, gelijk in zooveel andere gevallen, uit *zd* ontwikkeld heeft, dan volgt dat de *d* bij den wortel, al is het dan ook een secundaire wortel, behoort. Deze secundaire wortel, of wil men stam, is ontstaan uit eenen wortel *as* + element *d-*, waarvan wij voorbeelden aantreffen in Skr. *îḍ*, uit *iźd*, = *ij* (ouder *iź*, zwakke vorm van *yaj*, vereeren) met toegevoegd *ḍ-*; Baktrisch *maržda* (spr. *maržda*), *marždika*, Skr. *mṛḍ* (in den Veda nog uit te spreken *mṛ̌ḍ*), *mṛḍîka*; = *marṣ*, *mṛṣ* [1]) + *d-*; in 't Germaansch Got. *saltan*, *salt*; *giutan* (vgl. Lat. *fundo*); ons *vlieten*. Van eenen dergelijken stam, in het Grieksche *ἄζω* nog als werkwoord voorkomende, is o. i. Slaw. *ozd* afgeleid met Idg. suffix-*o* (Oostarisch-*a*), en voor geheel hetzelfde woord als *ozd* houden wij het Ndl. *ast*. Het woord, kant en klaar, behoort aan Germanen en Slawen gemeenschappelijk toe.

Eene afleiding uit den primairen wortel *as* is te ontdekken in 't Ohd. *essa*, anders gespeld *aesse*. Wel is waar neemt Grimm aan, dat de *e* van *esse*, als welks beteekenissen hij opgeeft »ustrina, feuerheerd, schornstein", eene *ē* is, op grond van 't rijm in Mhd. gedichten, doch hij verzuimt niet, ook de aandacht te vestigen op het door de Finnen overgenomen *ahjo*. Hij zegt o. a. het volgende: sicher ein uraltes wort, dessen goth. gestalt uns leider entgeht, ahd. *ëssa*, mhd. *ësse* (: *wësse*, *prësse*), schw. *äsja*, *esja*, *essja*, dän. *esse*, norw. *esja* glühende asche, aus finn. *ahjo* ustrina ein goth. *asja*, *asjô* (oder *isja*, *isjô*) zu schliessen?" Brengt men het Finsche *ahjo*, blijkbaar reeds in

1) Volgens Justi van *marz*, Skr. *mṛj*, hetgeen in beteekenis niet onpassend zou wezen, maar in 't Bakt. eer *marzda* zou opleveren.

ouden tijd overgenomen, toen de *s* nog niet in *h* was overgegaan, in verband met de spelling *aesse* in 't Ohd., dan kan er weinig twijfel zijn of de stamklinker was eene *a*, overeenkomende met de *a* in Ndl. *ast* en de *o* in Slaw. *ozd*, en niet eene *ë* [1]). Dat heeft ook Kluge ingezien. Moeielijker, — en ook van weinig aanbelang — is het te beslissen, of het woord dat de Finnen van een Oost- of Noordgermaanschen stam overnamen, een zwak Got. *asjô* (of *assjô*), Zweedsch *äsja* was, dan wel een vóórgermaansch sterk *asjô* (of *assjô*), Got. *asja* (of *assja*), Hd. *essa* geweest is. De *ô* van den uitgang kan in 't Finsch licht verkort zijn geworden, daar de klemtoon op de eerste lettergreep rust [2]). Men zou er ook aan kunnen denken, de overname van 't woord door de Finnen te stellen in een tijdperk tusschen het vóórgermaansche en het Oudnoorsche tijdperk, toen de *ô*, Idg. *â*, (Got. *a*) reeds kort was geworden, maar nog niet in de voorgaande lettergreep overgesprongen. Doch het is niet der moeite waard dit verder uit te spinnen.

Ofschoon uit het voorafgaande blijkt dat er een Germ. *asjô*, of *assjô*, enz. bestaan moet hebben, zoo volgt nog niet dat er geen andere geheel of nagenoeg gelijkwaardige woorden kunnen geweest zijn, afleidingen van een of meer met *as* verwante wortels, in geen ander opzicht van *as* afwijkende dan in hun klinker. Om de mogelijkheid hiervan aan te toonen, zullen wij trachten te betoogen dat het Indogermaansch drie zin- en klankverwante wortels moet bezeten hebben, die wij zullen noemen *as* (*âs*), *is* (*ais*), *us* (*aus*, *uas*) en die alle drie, met een voor ons niet meer merkbaar verschil van intensiteit of tint, aanduiden een gloeien, blaken, blakeren, blikkeren, blinken.

Het bestaan van een wortel *us* (*aus*, *uas*) behoeft geen betoog. Daartoe behooren, gelijk men weet, o. a. Skr. *uṣṇa*, heet;

---

1) Ook de in Graff vermelde spelling *eissa* kan den Umlaut van *a* bevatten, doch nooit eene *ë*. Mogelijkerwijze is de *ei* eenvoudig = de *ee* van *eest*.

2) Kluge schrijft *ahjô*, doch Renvall, Lexicon linguae Finnicae geeft: *ahjo*, ustrina, caminus fabrilis G. Esse. Trouwens, de Finsche *o* is steeds kort, ten minste etymologisch; de lange wordt door *uo* vertegenwoordigd.

uṣas, dageraad; *ûṣaṇa*, peper; *oṣa*, brand; Bakt. *uṣta*, gebrand gebraden, gebakken; *uṣah*, dageraad; *oṣa*, dood, eig. uitdorring, verbranding; *apaoṣa*, de demon der verdorring, verschroeiing; *dûraoṣa*, verre zijn glans verbreidend; in den Veda verknoeid tot *duroṣa*; Gr. *αὔω*, *αὕω*; *ἠώς*; Lat. *uro*; *ustrina*; *aurora*; *aurum*; Ags. *ysele*, heete asch; On. *usli*, brand; On. *austr*, ons *oost*; Lit. *aušra*, dageraad; *auksas*, goud"; en nog veel meer.

Een wortel *iṣ*, als zinverwant met *uṣ*, wordt door de Indische lexicografen niet opgegeven. Toch zijn er ettelijke Indische woorden die ons tot het voormalig bestaan van zoo'n wortel doen besluiten. Eene afleiding daarvan is *iṣṭakâ*, baksteen, Bakt. *iṣṭya*, *iṣṭi* (in samenstelling); *zĕmo-iṣṭva*, van aarde gebakken steen [1]). Minder duidelijk is *iṣira*, *îṣira*, vuur, want er is een Vedisch adjectief *iṣirá*, dat met »sappig, frisch, wakker, krachtig" verklaard en een enkele maal op Agni, den vuurgod, toegepast wordt. Het is heel wel denkbaar dat zich uit zulk een epitheton een naam voor vuur heeft ontwikkeld, hoewel het begrip »brandend" wel zoo natuurlijk is waar van vuur sprake is, als »sappig." Is *ἱερός*, zooals sommigen meenen, met *iṣirá* (uit *iṣĕra*) gelijk te stellen, dan blijkt nog duidelijker dat in 't woord de beteekenis ligt van blinkend, want bij de meeste volken ontwikkelt zich het begrip van heilig uit dat van blanke reinheid, en dat de begrippen vurig en krachtig nauw samenhangen, mag als algemeen bekend verondersteld worden. Of *iṣ*, begeeren, bij slot van rekening ook niet hierbij behoort, is eene vraag, die wij voorloopig onbeslist kunnen laten. Edoch lettende op uitdrukkingen als »eene blakende begeerte" e. dgl. zou men geneigd zijn de vraag toestemmend te beantwoorden.

In 't Latijn treft ons *aestus*, *aestas*. Men pleegt deze woorden

---

In 't Çatapatha-Brâhmana 6, 1, 2, 22 wordt *iṣṭakâ* in verband gebracht met *iṣṭa*, geofferd. Dat is eene hiëratisch-dogmatische etymologie, zooals wij er veel in de Brâhmana's aantreffen, en die, als alleen van toepassing op specifiek Indische offergebruiken, reeds te niet wordt gedaan door 't voorkomen des woords in de Zend-Avesta, en in eenigszins gewijzigden vorm ook in de overige Iraansche talen.

af te leiden van den wortel *αἰϑ*, Skr. *idh* (*aidh*), waarvan o. a. *aedes* komt, doch hoe kan *dht* in 't Lat. in *st* overgaan? Van *fīdo* komt *fīsus*, niet *fistus*. In 't algemeen, zooals men weet, gaan *dt*, *dht*, *tt* in 't Latijn na korte klinkers in *ss*, na lange in *s* over; met welk recht neemt men dan bij *aestus* eene uitzondering aan? Het is waar, dat in betrekkelijk laten tijd *comestus* naast het oudere *comesus* voorkomt, maar men vindt nooit *esturio* voor *esurio* e. dgl. Een vorm als *est* van *edo* bewijst niets tegen vaststaande klankregels, want hij laat zich gereedelijk verklaren uit gewaande analogie, op de wijze van 't Vlaamsche *hij wilt* voor *wil;* Eng. *he dares*; Nnl. *durft;* Nnl. *deugt*, Nhd. *taugt.* — Het Grieksche *αἰσϑός* kan men bij *αἴϑω* laten, al is het niet onbetwistbaar. — Aangaande het Lat. *aerumna* durven wij niets stelligs zeggen, maar zooveel is zeker dat de beste vertaling er van in 't Skr. zou wezen *tapas*, *manas-tâpa*, en dat de oorspronkelijke beteekenis van *tap* als »gloeien" vast staat. Het Lit. *aisus*, bitter, treurig, schijnt ons vermoeden te bevestigen.

Verder behoort bij *is*, *ais* het Lat. *aes*, Got. *ais* en *eisarn*, Sk. *ayas*, enz. Deze woorden beteekenen zoowel erts, koper, als ijzer; omvatten dus juist de beteekenissen van het Skr. *lohá*, hetwelk, uit een ouder *lodha*, *rodha* gesproten, etymologisch en in zin overeenkomt met Lat. *rudus*, *raudus*, Slawisch *ruda*. Volgens de Indische taalkundigen duiden *ayas* en *loha* ook wel eens goud aan, al is dit aan twijfel onderhevig; uit *triloha* blijkt dat soms ook zilver onder den naam *loha* begrepen is. Dewijl *loha* »rood, roodachtig" beduidt, zou ook aan 't synonieme *ayas* dezelfde beteekenis ten grondslag kunnen liggen: eene beteekenis die zich licht uit den rossen gloed van de opkomende zon, van 't vuur enz. kan ontwikkeld hebben. Reeds Grimm (DW. onder *erz*) opperde de gissing dat *aes*, *ais* uit een te veronderstellen »*eisan*, *ais*, leuchten, glühen, brennen", te verklaren is, en hij maakt daarbij deze treffende opmerking: »skr. berühren sich *hêma* aurum und *hêman* glacies (= *χειμών*), weil eisberge am gipfel von der sonne leuchten." Ook voelde

Grimm dat ons *ijs*, Bakt. *içi* (voor *ɨṣi*), Npz. *yakh*, Ossetisch *ɨkh* met *aes* samenhangt. In 't artikel *eis* uit hij zich in dezer voege: »unmittelbar verwandt scheint das mit *eis* die vorstellung des glanzes wie der härte theilende *eisen*." Hoe moeielijk het ook zij, ons in volle mate den indruk voor te stellen die ijs, voor 't eerst aanschouwd, op den beschouwer maakt, zooveel gevoelen wij toch, dat een bevrozen vlak ons in de eerste plaats door zijne schittering treft. Raakt men daarop voor 't eerst ijs aan, dan brengt het den indruk van verschroeiing te weeg: de wetenschap der scheikunde heeft ons geleerd waarom zulks het geval is. Van daar het *natuurlijk* verschijnsel dat ons woord »vriezen" in 't Skr. teruggevonden wordt in *pluṣ*, dialektisch *pruṣ* »verzengen." Alleen in *pruṣvâ*, bevrozen water (= *himâmbhas*) is de ontwijfelbaar overoude bijbeteekenis „vriezen" nog bewaard gebleven [1]). Het is dus heel wel mogelijk dat in *ijs* het begrip van schitteren met dat van branden, verschroeien vereenigd is. Tot denzelfden stam als ijs behoort het On. *eisa*, gloeiende asch, volgens Cleasby-Vigfusson vooral voorkomende in de alliteratie *eisa ok eimyrja*. Het komt derhalve in beteekenis geheel overeen met Ags. *ysele*.

Om niet te veel van het geduld des lezers te vergen, zullen wij niet te veel voorbeelden aanhalen en ons bepalen tot eenige opmerkingen over het in meer dan één opzicht belangrijke Baktrische woord *aeṣma*, toorn [2]). Hoe gloed en toorn samenhangen, behoeft geen verklaring; bewijzen zijn uit allerlei talen, Indogermaansche en andere, te putten. Wel is het noodig op te merken dat »toorn" in onze taal synoniem is met »drift", en aangezien Skr. *iṣ*, *îṣ*, *eṣ* een onstuimig voorwaarts gaan, vijandig aanvallen uitdrukken, kan zich *aeṣma*, zal iemand zeggen, evengoed hierbij aansluiten. Zeker; maar de begrippen onstuimig

1) Ook de Javanen, die vorst slechts op de hoogste bergen van hun land kennen, drukken »vriezen" uit met *tunu*, d. i. branden.

2) *Aeṣmo-daevo*, de demon des toorns, speelt, gelijk men weet, eene rol in het Boek Tobias, en van daar uit heeft hij als Asmodaeus zijnen weg gevonden naar de Christenwereld.

en vurig, alsook van woedend aanvallen, zijn zoo nauw in de natuur der dingen verbonden, dat in *iṣ*, *îṣ*, *eṣ* dat alles opgesloten ligt. Men voelt als het ware den samenhang als men ook in 't On. bijv. *ganga eisandi* vertaald vindt men »to go dashing through the waves" [1]) met *eisandi uðr* »foaming waves", waarbij men desnoods aan onze »branding der zee" denken kan. Om op *aeṣma* terug te komen. Het bestendige epitheton van *Aeṣma* is *khruvi-dru*. Men kan er over twisten of *khruvi* in deze samenstelling bloed beteekent dan wel een verkorte vorm is van *khrûra*, Skr. *krûra*, het doet hier niets ter zake: etymologisch spruiten beide, benevens Skr. *kravis*, Lat. *cruor*, *crudelis*, Slaw. *krŭvĭ*, enz. uit één stam. Nu is er reden om te onderstellen dat het klaarblijkelijk dichterlijk en gewijd epitheton *khruvi-dru* op eenigszins verbloemde wijze het wezen van *Aeṣma*, althans in de opvatting van de omgeving des zieners, uitdrukt. Geheel in den geest der oude zienerskunst bevat het epitheton eene toespeling op den aard van hem dien men wil kenschetsen. Waarom koos men nu *khruvi*? Omdat men een verwant begrip in *aeṣma* ontdekte; het behoeft niet juist »bloed" geweest te zijn, doch zelfs dit is denkbaar, want evenals in het Gr. *αἷμα*, uit *aesma*, kan ook in 't Iraansch een *aeṣman*, of zelfs een mannelijk *aeṣma*, in denzelfden zin bestaan hebben. Wij hebben echter gezien dat *iṣ*, *îṣ*, zich in meer dan één richting ontwikkeld heeft, dat het ook een onstuimig aanrennen te kennen geeft. Welnu, ook dit heeft men in de samenstelling *khruvi-dru* uitgedrukt: *dru* is vijandig toeijlen, woedend aanvallen, in de Zend Avesta uitsluitend van booze wezens gezegd, in 't Skr. *dru* ruimer »loopen." Het lag des te meer voor de hand *dru* in het epitheton te pas te brengen, omdat Aeṣma als een hoofd van demonen deze »vijandige aanvallen laat doen", *drâvayaiti* [2]).

---

1) Men vertale slechts Engelsch *dash* in 't Latijn, en krijgt dan *ardor;* wat genoeg zegt.

2) Hoe *khruvi-dru* het best te vertalen is, laat ik daar. Vermoedelijk kan men tot het einde der dagen over de vertaling blijven twisten. De vraag is of dergelijke epitheta wel vertaalbaar, d. i. logisch vertaalbaar zijn. Men kan ze vergelijken met

Overgaande tot den wortel *as* (*âs*), kunnen wij beginnen met ons te beroepen op het getuigenis der Indische taalkundigen, die daaraan de beteekenis o. a. van *dîpti*, d. i. vlammen, in brand staan, schitteren, toekennen. Aangezien de Indiërs geen adjectief of substantief waarin zich gezegde beteekenis openbaart van *as* = *dîpti* afleiden, kunnen zij zulk een wortel *as* kwalijk om etymologische redenen opgemaakt hebben, en moet er een werkwoord *ásati*, *ásate* voorhanden geweest zijn, al is er tot nog toe geen voorbeeld uit de literatuur bekend. De juistheid der Indische opgave wordt gestaafd door 't boven behandelde Ohd. *essa*, Finsch *ahjo*. — Als de zooeven beproefde verklaring van αἷμα uit *is*, *ais* gegrond is, kan het ons niet verwonderen dat van den zinverwanten wortel *as* gevormd is Skr. *asan*, *ásṛj*, *asra*, oud Lat. *assar*, Lettisch *assins*, bloed. Het Bakt. woord voor bloed is *vohuna*, *vohuni* (uit ouder *vasuna*, *vasuni*), verwant met Skr. *vasâ*, vet, vischtraan, en *vâsiṣṭha*, bloed. Vermits *vas* evengoed synoniem is met Skr. *as* »wezen, zijn", als verwant met *uṣ*, is het niet zoo dadelijk uit te maken of bloed en vet hun naam te danken hebben aan 't warme en blinkende waardoor ze zich onderscheiden dan wel of ze beschouwd werden als 't wezenlijke der levende wezens. Doch het afgetrokken begrip van »wezen, zijn" is al een zeer laat gewrocht van den menschelijken geest, veel later dan de voorstelling van bloed en vet. Andere woorden voor bloed, als Skr. *rudhira*, *rohita*, *rakta* zijn in allen gevalle naar eene uiterlijke hoedanigheid genoemd, en dewijl woorden van denzelfden stam als *rudhira*, en ons *rood* ook erts, ijzer, koper benoemen, is het begrijpelijk dat *asan*, *asṛj* komen kan van een met *is* verwanten wortel, van welk laatste eene andere benaming van erts, enz. is afgeleid [1]). Bij *asan* brengt Fick ook Gr. εἰαρ ἔαρ Dor. ἦαρ Boeot.

---

verscheidene eigennamen, als *Hildegonde*, *Geertruide*; *Yajñasena*, *Vasantasenâ*, enz. De bestanddeelen van zulke samenstellingen wekken zekere voorstellingen op, roepen zekere beelden voor den geest, die de verbeelding op de eene of andere manier met elkaar in verband brengt, doch recht vertaalbaar zijn zij niet.

1) Terloops zij aangeteekend dat Skr. *medas*, vet, en Slaw. *mědĭ*, erts, tot elkaar

ἦαρ; in hoofdzaak heeft hij stellig gelijk; de vraag is alleen, of het niet uit *eisar* gesproten is, dus bij *is* behoort, gelijk αἶμα.

In het Lat. *āra*, oudtijds *āsa*, altaar, oorspronkelijk »vuur-offerplaats" (vgl. *ara sepulcri*, brandstapel, bij Vergilius) is de beteekenis branden, vlammen van *as* licht te herkennen. In *āresco* (dat wij ontstaan achten uit *asesco*) *aridus* komt het begrip van verdrogen op den voorgrond, gelijk in het secundaire ἄζω, *ast*, *ozd*.

Terwijl de meeste Germaansche talen, met het Gotisch te beginnen, voor erts *ais*, enz. bezigen, bezit het Ohd. daarvoor ook *aruzi*, *aerezi*, Nhd. *erz*. Men mag, ook zonder het voldingende bewijs te kunnen leveren, het voor zeker houden dat de *r* hier uit *s* ontstaan is, zoodat *erz*, daargelaten den uitgang, tot *ais* staat als Ndl. *ast*, Slaw. *ozd* tot Ndl. *eest*. Ons Gelderach *oer* komt, wat de klinkersterkte betreft, overeen met Lat. *āresco*, tenzij het zich ontwikkeld heeft uit *ôur*, zgn. Vṛddhi van *us*, in welk laatste geval het zich zou aansluiten bij 't On. *eyrir*, Zw. *öre* [1]).

Om niet al te uitvoerig te worden, zullen wij alleen nog Skr. *as-ita*, zwart — vgl. Eng. *black* met ons *blaken* — aanstippen, en andere afleidingen, gedeeltelijk zeer onzeker, zooals Skr. *asura*, Bakt. *ahura* en *ahu*, Germ. *ansu* — vermoedelijk niets anders dan oude synoniemen van *deva* en *râjan* — laten rusten.

Als variant van den wortel *as* = *dîpti* geven de Indiërs een *aṣ* op. Zulk eene verwisseling van den dentalen met den

---

in dezelfde betrekking staan, wat de beteekenissen aangaat, als Skr. *vasâ* (van *vas*, syn. met *as*) tot *asṛ* (syn. met *as*).

1) Bij *as* behoort ook On. *aurr*, klei, dat van Noorsch *eja*, klei, weinig of niet in beteekenis verschilt; verklaarbaar omdat *as* en *as* op hetzelfde neêrkomen. Of de klei zoo genoemd is naar het vettige er van of naar de kleur van roode leem, is moeielijk uit te maken. Uit eene voorgaande noot is gebleken hoe in Slaw. *mědĭ* vergeleken met Skr. *medas* de begrippen van vet en erts uit één wortel spruiten. Het Skr. *medinî*, aarde, is eer als „vette klei bevattende" dan „mineraal (Skr. *dhâtu*) bevattende" te verklaren, doch beide is mogelijk.

cacuminalen sisklank achter *a* komt meer voor, zonder dat men eenige reden er voor kan ontdekken; bijv. *maṣî* en *masî*, inkt; *laṣva*, danser, naast *lâsya*, dans. Dezelfde verwisseling van cacuminaal en dentaal heeft plaats met *r* en *l*; bijv. *rohita* en *lohita*, rood; *roman* en *loman*, haar op 't lichaam [1]). Uit dit *aṣ* is mogelijkerwijze *â'ṣṭra*, aether, en *âṣṭrî*, vuurplaats, keuken, voortgekomen. Het laatstgenoemde woord herinnert ons, wat den vorm aangaat, aan het Lat. *ustrina*, hetgeen ons versterkt in 't vermoeden dat de wortel er van een synoniem van *us* is, maar ons niet helpt als wij den klank van dien wortel wenschen op te sporen. In het Indisch, vooral in 't oudere tijdperk, is een *âi* zoo dikwijls in *â* overgegaan, — bijv. in *râs* voor *râis* (*râys*); *sakhâ* (voor *sakhâiḥ*); *dâvika* voor *dâivika*; den zeldzamen Vedischen en Pâli datiefuitgang *â* voor *âi*, later geheel verdrongen door *âya*, — dat de ontwikkeling van *âṣṭra* en *âṣṭrî* uit *âiṣṭra*, *âiṣṭrî* niet tot de onmogelijkheden behoort. Zelfs aan *âu* zou men kunnen denken, blijkens *gâm*, *gâs*, *dyâm*, waarvan wij de tegenhangers, en wel op veel ruimer schaal, aantreffen in de overige Idg. talen.

Passen wij de verkregen uitkomsten toe op het geval van *ast*, *eest*, *ozd*, dan komen wij tot de gevolgtrekking, dat Ndl. *ast* = Slaw. *ozd*, en Ndl. *eest* voortgekomen zijn uit twee verwante wortels [2]). Wegens de volledige overeenstemming tusschen

---

1) In andere gevallen berust de verwisseling op eene natuurlijke neiging om twee uiteenloopende beteekenissen die zich uit één grondbegrip ontwikkeld hebben, ook door eene geringe wijziging van klank te onderscheiden. Bijv. *bhâṣ*, spreken, is eene variatie van *bhâs*, lichten, zich openbaren, zooals voldoende blijkt uit vergelijking van den primairen wortel Skr. *bhâ*, lichten, met Gr. *φάναι*, Lat. *fari*. Zoo ook is *laṣ*, lust hebben, een variant van *las*, dansen, springen, vrolijk zijn, dartelen; intusschen is de dentaal bewaard in *alasa*, lusteloos, en de *ṣ* daarentegen gebruikt in *laṣya*, danser. Een derde voorbeeld is *praṣṭha*, aan de spits staande, en *prastha*, bergvlakte, bij *pra* + *sthâ* behoorende. Hetzelfde is van toepassing op *r* en *l*; bijv. *rocana*, licht, lichthemel; doch *locana*, oog. Dit alleen tot toelichting van een gevoelen, en geenszins tot bestrijding van andere theorieën, die hier misplaatst zou wezen.

2) Men zou ook kunnen zeggen: wortelvarianten, hoewel wij dezen term liever bewaren voor zoodanige verwante wortels, die een gering verschil in hun medeklinker-bestanddeelen vertoonen; zooals Skr. *skabh*, *stabh*; Skr. *çad* en causatiefstam

ast en *ozd*, is het waarschijnlijk dat wij beide moeten ontleden in *azd* en *aizd*, secundairen stam van *as*, *is*, en het Idg. suffix *o*, Skr. *a*, in 't mannelijk; misschien met vrouwelijken bijvorm op *-â*, in *eiste*, *este*. De mogelijkheid dat er in *ast* en *eest* — niet in *ozd* — een ander suffix kan schuilen, willen wij geenszins ontkennen. Mannel. en onzijdige substantieven op *-to*, als ook vrouw. op *-tâ* duiden nu en dan aan »waartoe zekere ruimte dient", en bij uitbreiding eene voor zekere verrichting geschikte plaats [1]). Voorbeelden zijn *κοῖτος*, *κοίτη*; Skr. *asta* (onz.), woning. — Het suffix in Ohd. *essa*, Finsch *ahjo* is ook niet recht duidelijk; het kan *-yâ* wezen, doch ook *syâ*, hetwelk, achter eene *s*, uit *tyâ* gesproten, te vergelijken ware met Bakt. *iṣtya*, al is dan ook de functie van 't suffix hierin niet dezelfde. Of de *ei* van Ohd. *eissa* den Umlaut van *a* voorstelt dan wel uit den verwanten wortel van *eest* te verklaren is, laten wij onbeslist.

De slotsom van ons geheel betoog komt hierop neêr, dat wij ons gedeeltelijk aansluiten bij het gevoelen van Kluge, gedeeltelijk bij dat van Franck. Met den eersten gaan wij mede, in zooverre wij oordeelen dat *esse* niet af te leiden is uit *idh*, *aidh*; met den tweeden, in zooverre wij toch wel een zekeren samenhang tusschen *esse* en *eest* aannemen.

NASCHRIFT.

Het voorgaande stuk was reeds geschreven en voor dit tijdschrift bestemd, toen mijn vriend Cosijn mij opmerkzaam maakte

---

çâti; Idg. *pet*, Skr. *pat* en Skr. *pad* (waarbij *pada*, *πεδίον*); *ged* (met velare *g*), Skr. *gad*, en *get*, Got. *giþan*; *sk-t*, waarbij *σκότος*, ons *schaduw*, en Skr. *chad* (uit *skad*); Skr. *kṣad*, snijden, slachten, en Germ. *skathjan*, enz.; *met* (Got *mitan*) en Lat. *metior*; *mṛd* (Skr. *mṛdu*, *βραδύς*) en *mṛdh* (*μαλθ-*, Germ. *mild-*); Skr. *mah*, (groot; *mahilâ*, vrouw; Got. *magus*, *mawilô*) en *μέγας*, Got. *mikils*; Skr. *vap*, weven, en Skr. *vabh* (*ûrṇavâbha*), *ὑφ*; Bakt. *vip* en Gr. *ὕφω*.

1) Men vergelijke zulke woorden als bij ons *woning*, *uitspanning*, *stalling*, die aanduiden eene plaats waar men woont, uitspant, stalt, zonder dat men daarom mag zeggen dat *ing* een plaatsaanduidend suffix is.

op Osthoff's Etymologica in PB. Beiträge XIII, 396. Na inzage bleek mij dat Osthoff in menig opzicht mij voor was geweest, hetgeen mij innig verheugde, doch geen reden voor mij opleverde om mijn opstel achterwege te houden. Het kan geen kwaad, als men versterkt wordt in de overtuiging dat de feiten wel luid moeten spreken als twee personen, geheel onafhankelijk van elkander en een onderzoek van verschillenden kant aanvangende, in veel opzichten tot dezelfde uitkomsten geraken. Daarenboven bevat Osthoff's opstel eenige opmerkingen die in 't mijne ontbreken, en omgekeerd, zoodat beide stukken elkaar aanvullen.

H. KERN.

WASE.

In dit Tijdschrift (I, 30) wordt uit de Keurb. v. Brielle het volgende aangehaald: »So wye ... aerde off woese in die kille werpt", en daarbij aangeteekend »woese, l. waese = graszoden, hd. *Wasen*, fr. *gazon*". De verordening wil het verzanden der rivier beletten: daarom is het waarschijnlijk dat *off* hier (schijnbare) gelijkstellende kracht heeft, gelijk lat. *sive*; m. a. w. dat waese hier niet: graszoden beteekent, maar synoniem is van slijk. »Waese, j. Wase: fland. holl. j. Slijck. *Limus*, *lutum*, *coenum*, KIL.; verg. ald. »Waesigh sand, *arena subnigra pulvini*, *pulvinus subniger*". In stede van fr. *gazon* kunnen wij dan ook het insgelijks van wase afkomstige fr. *vase*, slib, modder, stellen.

Antwerpen. E. SPANOGHE.

VELTHEM'S SPIEGEL HISTORIAEL.

TEKSTCRITIEK.

II. PLAATSEN UIT DIE HOOFDSTUKKEN VAN VELTHEM'S SPIEGEL HISTORIAEL, WAARVOOR HEELU'S SLAG BIJ WOERINGEN ALS BRON HEEFT GEDIEND.

De *slag bij Woeringen* is gedeeltelijk woordelijk, gedeeltelijk, niet beknopt, maar verkort, door Velthem in zijn Spiegel opgenomen.

»De breede excerpten uit Jan van Heelu," waarvan Jonckbloet, *Gesch. der Mnl. Letterk.* Dl. III, blz. 205 gewaagt, geven Velthem eigenlijk meer lof, dan hij verdient. Immers van een schiften van hoofd- en bijzaken is bij hem geen sprake; nu eens schrijft hij Heelu letterlijk in alle uitvoerigheid na, dan weer laat hij juist verzen weg, die voor den samenhang onontbeerlijk zijn, zoodat wij van vele plaatsen niets zouden te recht brengen, indien wij Heelu ter vergelijking misten. De hoofdstukken der eerste drie boeken van Velthem's Spiegel, die daardoor nu kunnen verbeterd worden, zijn reeds door de uitgevers van Maerlant's Spiegel Historiael bijeengebracht, zie *Sp. Hist.* Dl. III, blz. 463 *a*, en vergelijk verder Te Winkel, *Gesch. der Nederl. Letterk.* Dl. I, blz. 358 en noot 2. Ik zal hier geene dorre opsomming laten volgen van de plaatsen bij Heelu, door Velthem gebruikt; bij nauwkeurige lezing blijkt, dat van het 8948 verzen lange gedicht van Heelu, in den Spiegel met grootere en kleinere tusschenruimten vs. 111 tot vs. 8930 is ingelascht. Het ware te wenschen, dat Velthem van het na vs. 8930 meegedeelde omtrent Rudolf van Habsburg's kroningsjaar ook nog nota had genomen; zeker zou de nu zoo verwarde geschiedenis van dezen keizer in Velthem's Spiegel er bij gewonnen hebben.

Bij vs. 111 begint Heelu de korte levensschets van hertog Hendrik III van Brabant. Hiermede komt overeen bij Velthem het begin van cap. 40 uit het eerste boek.

Alvorens echter daarover te spreken, eerst een enkel woord over hetgeen voorafgaat. Na de opdracht aan »Vrouwe Margriete van Inghelant," »keert hi hem ter yeesten" in vs. 82, en wel met eene korte herinnering aan het onrustige leven van Hendrik II, hertog van Brabant, vs. 83 tot vs. 110. Ook Velthem spreekt over dezen Hendrik (cap. 2 vs. 7 vlg. en cap. 35 vs. 1—12), en zelfs nog met een enkel woord over diens vader Hendrik I (cap. 2, vs. 3), waarvan Heelu geen melding maakt. Het is dan ook niet met het doel, om Velthem aan Heelu te toetsen, dat ik dit mededeel; maar om Velthem te zuiveren van de blaam, als zou hij zich in die hoofdstukken over de Brabantsche Hendriks vier malen hebben vergist, zooals Le Long »Voorreeden" blz. 4, gelieft te zeggen. Het feit is, dat Velthem zich eenmaal, doch Le Long zelf zich driemaal vergist, alleen in cap. 2, vs. 2 en 3, waar hij Machteld van Brabant gemalin van Floris IV van Holland, eene dochter van Hendrik II in plaats van van Hendrik I noemt (vgl. Melis Stoke, III, 587, aanteek.), is Velthem in de war; immers Willem I, graaf van Holland, had in den zomer van 1214 nog juist bijtijds Otto's partij verlaten, om niet door den slag van Bouvines in diens val te worden medegesleept, en zich verbonden met diens tegenstanders, waartoe ook Hendrik I (1190—1234) van Brabant behoorde. Dit verbond was bezegeld door de verloving van Machteld, Hendrik's dochter en den vierjarigen zoon van Willem, den lateren Floris IV.

Velthem had dus met Stoke *seersts* Heinrix »in plaats van *smiddels* (d. i. *des middelsts*, nl. van drie, dus *tweeden*) behooren te schrijven.

Voor het overige zijn de bezwaren van Le Long ongegrond, zooals blijken kan aan een ieder, die geduld heeft, zich een oogenblik genealogisch en chronologisch te verdiepen in de verhouding van graaf Willem II van Holland (den

Roomsch-koning) tot de meergenoemde Brabantsche hertogen [1]).

I.

Reeds dadelijk in cap. 40 is bij Velthem de tekst in de war, maar hij kan uit Heelu worden hersteld. Heinric, Lantgrave van Doringen, halve broeder van Hendrik III van Brabant, had niet kunnen bewerken, dat hij Mombore van Brabant werd na diens dood. Hij verlaat het land;

vs. 31. Doen woude oprechten die geleeke
Mijn Here Heynric van Gasebeke.

waar Heelu heeft vs. 149:

Woude op rechten sine gebreke
Her Heinric van Gaesbeke.

Was Velthem niet te begrijpen [2]), Heelu is duidelijk: *Sine* (d. i. *des Lantgraven van Doringen*) gebreke wilde Her Heinric van Gaesbeke oprechten, m. a. w. Heinric van Gaesbeke wilde herstellen het *ontbreken* van den Lantgrave; hij wou dus in de ontstentenis voorzien, en wel door zelf Mombore te worden.

Lees derhalve ook bij Velthem:

vs. 31. Doen woude oprechten die gebreke
Mijn Here Heynrich van Gasebeke.

Die in *sine* te veranderen schijnt mij overbodig, en is misschien

---

1) Het volgende lijstje moge het overzicht vergemakkelijken:

Graven van Holland.		*Hertogen van Brabant.*
Willem I (1203—1223)		Hendrik I (1190—1234).
(1223—1234) Floris IV	Machteld	Hendrik II (1235—1248).
(1234—1256) Willem II (van Oct. 1247 Roomsch-koning)		Hendrik III (1248—1261).

2) Het Hs. bewijst, dat de fout niet van Velthem, maar van Le Long is; er staat duidelijk *die gebreke*.

zelfs verkeerd. Immers men kan eigenlijk niet van *ontstentenis* spreken bij het vertrek van iemand, die de regeering niet in handen heeft kunnen krijgen. En de gestorven hertog is te lang geleden genoemd, om daarop *sine* nog betrekking te laten hebben. »Die gebreke" dus als »de ontstentenis" zonder nadere aanwijzing.

Alleen bij de opvatting van *gebreke* als *dat*, *waarin hij* (de Landgraaf) *te kort was geschoten*, zou de lezing *sine* boven *die* de voorkeur verdienen. De samenhang laat die beteekenis zeer goed toe en daar *gebreke* in den zin van *ontstentenis* nog niet is opgeteekend, terwijl in de beteekenis van het *te kort schieten* andere plaatsen (*Mnl. Wdb.* op gebrec 4, gebreke 2) ook hier die opvatting kunnen steunen, heeft deze zeker veel voor. De lezing van Heelu zou dan in haar geheel de voorkeur verdienen en beteekenen: »Toen wilde Heinric van Gaesbeke tot stand brengen, wat den Landgraaf niet was gelukt."

II.

Velth. I, 40, 62: Heelu 174. — Het aantal liefhebbers, die Mombore van Brabant willen zijn, maakt, dat herhaaldelijk het woord *Mombore* wordt genoemd. En als wij dan Velth. I, 40, 59 vlg. van »Vrouwe Alijs," de weduwe van Hendrik III, lezen, dat zij

doe dachte . . . . .

en vs. 61. Dat engeen van allen desen
Des lants *orbore* soude wesen;

dan is de vraag, of er in plaats van *orbore* misschien *mombore* te lezen is, zeer natuurlijk. Ik meen evenwel, dat de lezing *orbore* volkomen in orde is: »Geen van al die candidaten zou het land nuttig of voordeelig zijn," zoo dacht »Vrouwe Alys, die *behindich* was ende *wijs*." De mededeeling, dat zij *schrander* en *verstandig* was, past veel beter, wanneer zij beweert, dat men geen vreemden in het land moet halen, daar zij het land geen nut zullen aanbrengen, dan wanneer zij een-

voudig zegt: »Geen van die allen zal het land besturen." Daarenboven Heelu 173 en 174 heeft dezelfde lezing:

Dat engheen van alle desen
Des lants orboer en soude wesen;

wat eene reden te meer is, om met veranderen voorzichtig te zijn, en ten slotte heeft Heelu ook elders *orbor* in dien zin gebruikt. Hij zegt vs. 525 en vlg.

Heinric niet en was soe vroet,
Dat orbor ware ochte goet
Den lande, dat hi bleve here.

De datief *den lande* wordt door *goet* geëischt, maar zou geen bezwaar zijn, ook al hing die alleen van *orbor* af; *orbor* als adjectief met een datief, of als substantief met een genitief verbonden doet aan de beteekenis niets af (vgl. nog: »het is voor uw *nut*", subst. en »het is u *nut*", adj.).

Velthem, die in cap. 43 deze plaats letterlijk heeft overgeschreven, vergat bij ongeluk juist vs. 526: »Dat orbor ware ochte goet", zoodat nu bij hem, vs. 525 van Heelu, in cap. 43, vs. 17: »Heinric niet en was so vroet", zonder rijmregel staat.

Om de drie bovengenoemde redenen geloof ik dus, dat wij tegen Heelu's bedoeling handelen, zoo wij *orbore* in *mombore* veranderen.

III.

Velth. I, 40, 78 vlg.: Heelu, 192, vlg. Eenvoudig het afschrijven dezer parallelplaatsen zal de fouten in den Spiegel doen zien.

Velth. Ende daerna cortelike oec *vorden*
Die Biscop entie Grave beide
Ute Brabant met behindicheide
Van der Monborscap gedaen,
Want selve *wouden si* onderstaen.

Maer die Hertoginne, Vrouwe Allys,
Heren Godeverde van Perwys,
Ende Heren Wouteren Bertoude,
Riep si te rade;

Heelu. Ende daer na, cortelinghe, *worden*
Die bisscop ende die grave beide
Uut Brabant, met behindicheide
Van diere montborescap gedaen;
Want selve *woude sijt* onderstaen,
Die hertoginne vrouwe Aleys.
Heeren Godevaerde van Parweys,
Ende heeren Wouter Berthoude
Riep si te rade.

Een paar verzen verder wijkt Velthem even van Heelu af, zonder evenwel den zin te bederven, zoodat verandering overbodig is.
Velth. heeft vs. 91 vlg.:

Here Godevard van Perwys starf
Daer nae sciere; ende doe verwerf (*l.* verwarf)
Die Monborscap van den lande
Here Wouter Bertout in sine hande;

waarvoor Heelu vs. 205:

Her Godevaert van Parweis starf
Daer na sciere, ende doe warf
Die montborscap van dien lande
In heeren Wouter Berthouts hande.

Gingen wij voort met Velthem en Heelu vers voor vers te vergelijken, zoo zouden wij nog in ditzelfde caput zien, dat door *si twee* in *die doe* te veranderen en door nog een *doe* in te lasschen bij Velthem een driemaal herhaald *doe* een cacophonie veroorzaakt, waaraan Heelu vreemd is, en dat Velthem ten slotte, om twee verzen te kunnen uitwinnen, maar geëindigd is met

98 Ende holpen doe der Vrouwen met eeren.

in plaats van (Heelu 212):

Ende holpen met grooter eeren
Der weesen moeder, diere vrouwen
Brabant vermontboren met trouwen.

Eene doorgaande vergelijking van de twee teksten, zoodat zij, als het ware, naast elkaar werden gedrukt, zou zeer zeker hunne onderlinge verhouding en waarde het best doen zien. Dit zou hier echter te ver voeren, en daarom wil ik, na dit staaltje van Velthems wijze van doen, mij voor het vervolg bepalen tot die plaatsen, die bij Velthem niet slordig alleen, maar bepaald fout zijn. Daar het niet altijd gemakkelijk is de grens aan te geven, zal het den een misschien dunken, dat ik te veel, een ander, dat ik te weinig geef: ik zal trachten het juiste midden te bewaren.

IV.

Velth. I, 41, 46: Heelu 270. Nog zijn de moeilijkheden over het Momborescap niet ten einde; de Heer van Wesemale voelt zich verongelijkt, daar hij niet als raadsman van Vronwe Alys is aangenomen. Hij heeft van een twist in Leuven gebruik gemaakt om die stad te winnen, en beoorloogt nu van daar uit allen, die de Hertogin-weduwe steunen. De binnenlandsche beroerten dreigen Brabant eene gemakkelijke prooi te doen worden voor elken buitenlandschen vijand, die, zooals Otto van Gelre, er op loert.
»Dus" zegt Velth. vs. 45:

Dus moesten dese jonge wesen
Van Brabant tilijc voren resen.

Het gevolgtrekkende *dus* in vs. 45 en het onverklaarbare *voren* in vs. 46 doet ons alweer naar Heelu grijpen. Misschien zal men ook zonder Heelu vragen: *voren* l. *varen*, d. w. z. »resen varen" »krijgstochten ondernemen?" Maar waartoe zouden die kleine kinderen een tocht moeten doen, als het land wordt

bestookt? Nog te jong om te regeeren, zullen zij den buitenlandschen vijand toch niet moeten beoorlogen?

Slaan wij Heelu op, zoo zien wij, dat die twee verzen de eerste twee zijn van een zevental, waarvan voor het juiste begrijpen de andere vijf niet gemist kunnen worden.
Heelu heeft vs. 269 vlg.:

Daer bi moesten die jonge weesen
Van Brabant tileec reesen
Ghewapent achter lande riden,
Ghelijc oft si souden striden,
Om dat beide riken ende armen
Te voorder soude ontfarmen,
Dat mense soude des lants verdriven.

Nu is alles duidelijk: die jonge zonen van den overleden Hendrik III moesten geheel gewapend eene reis door Brabant doen, om bij rijk en arm medelijden op te wekken en zich zoo van den trouwen steun der ingezetenen te verzekeren. Ook het gevolgtrekkende *Daer bi*, Velth: *Dus* is volkomen juist, nu in vs. 273 het doel van die gevolgtrekking is opgegeven. *Reesen riden* van Heelu is door Velthem in *resen varen* veranderd; door het rijm gebonden, moest hij echter *varen resen* schrijven, aangezien hij de volgende regels wou overslaan en dus de gelegenheid miste, om als Heelu, het werkwoord in het volgende vers te brengen. Echter, alhoewel voor Velthem's geweten eene verkeerde woordschikking geen onoverkomelijk bezwaar zou zijn, bestaat de mogelijkheid, dat hij *reesen* als infinitief heeft opgevat, zoodat *reesen* en *gewapent riden* bij Heelu naast elkaar staan, terwijl *varen resen* bij Velthem beteekent: *zich opmaken om een' tocht te doen;* vgl. *varen spelen*, nu *spelevaren*. In dat geval is de woordschikking in orde, zoowel bij Velthem als bij Heelu.

In vs. 243 kan Heelu's onbegrijpelijk *hi toech hem doe* naar Velth. II, 41, 21 in *hi toech daer* geëmendeerd worden, wat niets te wenschen overlaat.

V.

VELTH. I, 41, 59: HEELU 293. Na terloops gewezen te hebben op de slordige uitlating van *ende* in vs. 47 (vgl. Heelu vs. 277), waardoor ook de interpunctie in de war is geraakt, en het foutieve *dat* in vs. 68, waar alleen *datten* (Heelu vs. 304) een' zin geeft, moeten wij nog bij eene plaats in dit hoofdstuk stilstaan. Van een belegerd kasteel zegt Velthem:

vs. 58 Die casteel hadde mure ende grachte,
Dat een scilt wel mochten beiden.

Van vs. 59 zegt Le Long: »Dat een schild *wel konde afkeeren.*" Werden de schilden misschien als pijlen gebruikt? Tot zulk een onzin komt men, als men zelfs het onverklaarbare verklaren wil.

Heelu bewijst ons hier een' belangrijken dienst; want voor het bedorven *scilt*, in verband met de eenigszins ongewone beteekenis van *beiden*, zouden wij zonder hem misschien niet spoedig de ware lezing hebben hersteld. Nu zeggen wij eenvoudig: Lees:

Dat casteel hadde mure ende grachte,
Dat een *sticke* wel mochte beiden.

d. i. »zoodat het 't wel een tijdlang kon uithouden", in overeenstemming met Heelu vs. 292 en 293:

Dat casteel hadde mure ende grachte
Dat een *stucke* mochte verbeiden.

De beteekenis *het uithouden* voor *beiden* zal wel geen bezwaar zijn; uit de transitieve opvatting laat die zich eenvoudig verklaren, terwijl deze gesteund wordt door Heelu's gebruik van *verbeiden* in denzelfden zin.

VI.

VELTH. I, 41, 81: HEELU 329. De lezing in vs. 81 kan niet goed zijn.

Hi (de bisschop) clagede oec Clerken ende Papen,

80. Ende Ridders mede, ende Cnapen,
Ende sine Steden oec, met gewout
Van Mechgelne here Bertout
. . . . . .
Sijn erve onthoudt ende ontcrechte.

Lees (met Heelu vs. 329) in vs. 81:

Ende sine Steden, *dat* met ghewout enz.

In allen gevalle moet *dat* in het vers worden gebracht, hetzij na *oec* of in plaats daarvan.

VII.

Velth. I, 41, 100: Heelu 354. Zeer velen heeft de Bisschop voor zijne zaak weten te winnen:

Al woudic secgen u, eu (*l.* en) conde
Van den Heren met getal (*l.* niet tgetal: vgl. Heelu 351)
Die de Bisscop met hem al
Vore Mecgelne doe gebrachte;
100. Daer hi ombemure ende omgrachte
Noch ander porte gene vant,
Sonder die van Brabant;

Vs. 100 is zeer zeker vreemd; uit den samenhang blijkt echter dit wel, dat de bisschop voor Mechelen niet vond, wat in vs. 100 is uitgedrukt, noch *een andere* poort, zooals vs. 101 zegt, wat volgens Mnl. spraakgebruik ook eenvoudig kan beteekenen: »noch *een* poort", maar dat hij er wel de Brabanders voor gelegerd zag. Het ligt voor de hand, dat, als er geen poort is, er ook geen muur zal zijn; door de splitsing van *ombemure* in *ombe mure* kunnen wij die gedachte in vs. 100 brengen, en dan zullen wij onwillekeurig ook het onduidelijke *omgrachte* in *om* en *grachte* scheiden. Dit tweede *om* is echter overtollig, en moet bij ongeluk in den tekst zijn gekomen; verwerpen wij het, zoo is de zin volkomen in orde:

(Mecgelne) Daer hi ombe mure ende grachte
Noch ander porte gene vant,

d. i. Mechelen, waaromheen muren en grachten, noch poorten vond.
Heelu heeft vs. 354 en 355:

Daer hi vore mure ende grachte
Noch ander porte en ghene en vant.

Ende in *no* (dat, als het er stond, volkomen goed zou zijn) te veranderen, schijnt mij niet noodig. Vgl. voor de Mnl. constructie »grachte noch *ander* porte", behalve op ander en el, vooral *Mnl. Wdb.* op dan, voegw. 3.

VIII.

Velth. I, 42, 50 vlg.: Heelu 448. — Biscop Heinric maakt het Brabant vreeselijk lastig; het laatst heeft hij nu te Maastricht de Brabantsche rechtspleging vernietigd. Velth. vs. 48 en vlg. (bij Heelu vs. 446 vlg.) zegt nl.:

haer dingebanc
Dedi daer werpen over rucgen.

Hierop volgt onmiddellijk:

vs. 50. Een tor om hoede der brucgen
Daer reetti [1]) vore met overmoede
Dat hijt waende winnen sonder hoede
Ende stormde daer op met sinen here.

Vs. 50 wekt bevreemding, daar er van geene brug is gesproken; vs. 52 niet minder, daar wij niet kunnen zeggen, wat dat *'t* is, dat hi waende winnen; immers er gaat geen andere plaatsnaam vooraf dan *Tricht* (vs. 46) en dat is al in zijne macht. Heelu geeft hier licht; bij hem vinden wij in vs. 446 vlg.:

hare dingebanc
Dede hi daer worpen over rugge.

---

1) Hs. *trecti*; vgl. Heelu *trac hi.*

Te Wijc stont bi die brugge
Enen torre, om dier bruggen hoede,
Daer trac hi vore met overmoede,
Die bisscop, stormen met sinen heere.

Zoo is de bedoeling duidelijk: in Maastricht is de Brabantsche macht vernietigd; nu richt de bisschop zijne schreden naar *Wijc*, maar moet eerst de Maasbrug over, waarbij zich aan den overkant eene sterkte bevindt, die hij eerst stormenderhand moet innemen, om den toegang tot Wijc te verwerven.

Blijkbaar is: »Te Wijc stont bi die brugge", bij Velthem uitgevallen, en heeft hij tot herstel van het rijm, in het volgende vers »om dier bruggen hoede" omgezet in »om hoede der brucgen." Zoodoende nam hij evenwel den rijmregel van vs. 51 (Heelu vs. 450) weg, waarvoor hij, misschien denkende aan Wijc zonder het te hebben genoemd, invulde: »Dat hijt waent winnen sonder hoede", een vers, waaruit geen draaglijke zin te lezen is; immers *sonder hoede* kan slechts bij *t* (*Wijc?*) behooren, maar dan zegt hij tegelijkertijd, dat Wijc onvoorbereid zal ingenomen worden en door eene welvoorziene sterkte wordt verdedigd.

IX.

Velth. I, 43, 28: Heelu 537. Vrouwe Alys, weduwe van Hendrik III van Brabant, wil, dat haar oudste zoon, Heinric openlijk afstand van de regeering zal doen ten behoeve van Jan, zijn' broeder.

Des raets droech der oec in een
Met here Har Wouter Bertout,
Want hi was den lande hout.

Het ligt voor de hand aldus vs. 28 te lezen: »Met hare Her Wouter Bertout. Her Wouter Bertout was dus met haar (d. i. de hertogin) van hetzelfde gevoelen. De lezing wordt door Heelu 537: »Met hare, her Wouter Berthout" bevestigd. De gebruike-

lijke schrijfwijze in de hss. zal voor deze fout wel **Le Long** en niet Velthem aansprakelijk stellen [1]).

Op den overgeslagen regel na vs. 17 van dit caput is reeds naar aanleiding van cap. 40, vs. 62 opmerkzaam gemaakt.

In vs. 54: »hi . . . inde Alse een metten abite" is een woord vergeten. Blijkens het vervolg en in overeenstemming met Heelu vs. 573 moet er staan:

Alse een *monic* metten habite.

Dit caput is weer bijzonder rijk aan fouten als *herte* voor *herde; do* voor *doe* enz.; ook *leren* uit vs. 70 is fout en moet in *eeren* worden veranderd, blijkens Heelu vs. 599:

Want doen hi quam te diere *eeren*
Hilden hem steden ende heeren.

X.

Velth. I, 44, 93: Heelu 863. Reeds in *Taalz.* blz. 135 heeft Prof. De Vries het onbegrijpelijke *sane terre* uit vs. 69 in *Saveterre* hersteld, d. i. *Sauveterre, Salvatierra*, eene Spaansche stad. Omgekeerd moet de zoogenaamde eigennaam *Vinne*, in vs. 20 van ditzelfde caput, tot *vinne* of *venne* worden, volgens eene aanteekening van Willems op de parallelplaats vs. 690 bij Heelu.

Op eene derde plaats is in dit hoofdstuk, waarschijnlijk door een verkeerd gebruik van hoofdletters, de tekst verduisterd. Karel, koning van Sicilië en Peter van Arragon zullen elkander bevechten, en wel zoo

Dat si te crite souden comen
Jegen CM op elke side
Met C ridders te stride,
Bi Bourgaus op die Geronde.

1) Ha. *A' har*, d. i. *haer har*; het Hs. heeft dus een van de beide fouten. De overige fouten in dit caput staan alle in het handschrift

Er moe[illegible] »] 1 :
tegen elkaar in het strij[illegible] : k " »t
elkander" is in het Mnl. *je*[illegible] C '
gemaakt is, want ongetv[illegible] fout Ve
te wijten, maar zal er wel [illegible] uit een [illegible] n [1]). He[illegible] ,
vs. 863, heeft *jeghen een*.

De plaatsnaam *Bourgau*[illegible] in vs. 95 is bedorven, maar is dat ook bij Heelu, waar vs. 8[illegible] *Borgeaes* staat. Er wordt *Bordeaux* mede bedoeld; zie Willem[illegible] aanteekening op laatstgenoemde plaats.

XI.

Velth. I, 45, 52: Heelu 1036. De jeugdige hertog, Jan van Brabant, trekt tegen Heusden op

Met selken here, getogen alsoe,
Eer hi die kempine liet daer doe,
Dattie optie borch daer boven
Te Hoesdinne lagen, daer *utgescroven* [2])
Alse musschen doen vor den sparware,
Doen si thertogen worden geware.

In vs. 52 is geen plaats voor een participium; er moet een imperfectum bestaan. Door evenwel *utescroven* in plaats van *utgescroven* te lezen, is de oorspronkelijke tekst nog niet hersteld. *Utescruven* immers zou niets anders dan *uitschroeven* kunnen beteekenen, wat hier volstrekt niet te pas komt. Heelu heeft de goede lezing, die zich hier ook wel zonder hem zou laten vinden, weer bewaard. Daar staat vs. 1036: »*utestoven* Alse musschen voor den sparware." Zie in de aant. op deze plaats nog eene bijna gelijkluidende plaats in de *Brab. Yeest.*

Vs. 50 in dit hoofdstuk van Velthem zou ter bevestiging van eene emendatie van Willems kunnen dienen in vs. 1034

1) Reeds het Hs. heeft $\overset{m}{c}$, d. i. CM.
2) Hs. *ut gescroven.*

van Heelu, waar *capiteine* (: *sine*) in plaats van *campine* staat (zie de aant. aldaar). De *kempine* bij Velth. immers zijn, wat Le Long er ook van zeggen moge, niets anders dan *de Kempen*, *het Kempenland*. Le Long's verklaring: »Eer hij het tot een gevecht liet komen", kan dus veilig vervangen worden door: »Voor hij de Kempen of Campine over was." Zoo kan ook hier, evenals wij in cap. 41 vs. 21 gezien hebben, Velthem Heelu's tekst van ingeslopen fouten zuiveren; een derde voorbeeld daarvan geeft Prof. De Vries *Taalz.* blz. 137, waar Heelu's »parlement *vernamen*" (vs. 1105) in »parlement *nemen*" wordt geëmendeerd naar Velth. II, 45, 89, terwijl omgekeerd Velthem's *pietment* voor Heelu's *parlement* moet wijken; zie *Taalz.* blz. 136.

XII.

Velth. I, 46: Heelu 1147—1354. — Dit zevende en laatste hoofdstuk uit het eerste boek van Velthem's Spiegel, dat aan Heelu is ontleend, bevat in 94 verzen het verhaal van Jan van Brabant's hulp, aan Aken verleend, en van zijn roem, in het tornooispel verworven. Heelu doet ditzelfde in ruim 200 verzen (vs. 1147—1354); niettegenstaande de bekorting dus aanmerkelijk is, kan men Velthem geen groote onduidelijkheid te laste leggen; maar op één plaats heeft een afschrijver den tekst bedorven. Jan I van Brabant heeft ten behoeve van Aken »die Limborgeren" genoodzaakt het hoofd in den schoot te leggen.

Ende om dit haten die Limborgeren
Altoes die Brabantsce Heren.
Nochtan *quite* in allen stonden
Te Tornierspele in Tafelronden,
Waer si quamen in Vrancrike,
Ende elre oec deser gelike.

Deze verzen zijn ontleend aan Heelu, vs. 1198 tot vs. 1213, van welke zestien verzen voor Velthem vooral van belang zijn:

Daer bi hadden si sonderlinge

Om die soene grooten toren
Want si van Limborch sijn geboren,
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
Soe datsi hen, ten tornoyen
Van diere tijt voort ane namen,
Overal daer si quamen
Datsi jeghen den hertoge keeren
Wouden, diese met grooter eeren
Hadde ghevoert te menigen stonden
Te tornoyen ende te tafelronden,
Met paruren costelike,
Jegen die heeren van Vranckerike,
Daer si groote eere vercreghen.

Onbegrijpelijk is bij Velthem in vs. 29 *quite*; door echter te lezen

Nochtan *ginc hi t*allen stonden,

in plaats van

Nochtan *quite in* allen stonden,

krijgt het vers beteekenis; ook *quam hi* zou kunnen, dat vooral in de verkorte schrijfwijze *q'm hi* graphisch niet ver van *quite* afstaat. In elk geval is het zoogoed als zeker, dat in *quite* het werkwoord verscholen zit, tenzij er eene lacune in den tekst mocht zijn.

Haarlem. CORNELIA VAN DE WATER.

BRAEUWEN — BREEUWEN (Rein. I, 2892).

Wanneer Reinaert van de koningin verlof heeft weten te krijgen om zijne pelgrimsuitrusting te voltooien met schoenen, door Isingrijn en Hersint geleverd, gaat de dichter voort: [1])

Dus hevet die valsche peelgrijn
beworven dat dher Isingrijn
al toten knien hevet verloren
van beede sinen voeten voren
dat vel algader metten claeuwen.
ghine saecht noint voghel braeuwen,
die stilre hilt al sine lede,
dan Isingrijn de sine dede,
doe men so jammerlike ontscoeide,
dat hem dat bloet ten teen af vloeide.

Grimm zegt in de aanteekeningen zijner uitgave aangaande vs. 2892: »*braeuwen*, stopfen, hier von einem vogel den man mästet, gewöhnlich vom stopfen der schiffe (kalfatern) gebraucht.... Die vergleichung des vogels der sich geduldig stopfen lässt, mit dem wolf, der die schuhe hergeben muss, ist vortrefflich". Door de latere uitgevers Willems, Jonckbloet en Martin is deze verklaring overgenomen; de eerste verstaat onder *braeuwen*: »eten opstoppen, als men aen duiven en andere vogels gewoon is te doen", de tweede voegt er aan toe: »het opstoppen van den vogel die gemest wordt, en die onbewegelijk is omdat hij op een plank wordt vastgespijkerd"; aldus uitgebreid, staat de uitlegging ook te lezen bij Verdam I, 1423.

Tegen deze opvatting is m. i. een en ander in te brengen. Niet wat den vorm betreft: nnl. *breeuwen* luidde voorheen inderdaad *braeuwen*; hierover straks. Maar is de vergelijking

---

1) Ik volg de uitgave van Martin, met verandering van *beden* (2890) in *beede*, en *toten* (2891) in *metten* (zie mijn: De oude en de jongere bewerking van den Reinaert, 83).

van eene kip of duif die »gepild" wordt — aangenomen dat deze ten behoeve der lekkerbekken uitgevonden kunstbewerking reeds in de Middeleeuwen bekend was [1]) — met een wolf die gevild wordt wel zoo voortreffelijk, als Grimm en die na hem gekomen zijn ons willen doen gelooven? En is de overgang van het dichtstoppen van de naden der schepen tot het „opstoppen" van vogels zoo bijzonder natuurlijk? Ik moet erkennen nooit vrede te hebben gehad met gemelde verklaring.

Ook Prof. Van Helten acht deze opvatting van *braeuwen* door niets gestaafd en op zichzelve onwaarschijnlijk [2]); daarom leest hij de beide regels aldus:

Ghine saechten *niet een let ver*braeuwen;
Nie en hilt *iemen* stilre al sine lede.

onder verwijzing naar Rein. I (M.), 2844—2847 en Wal. 513. Een ww. met de beteekenis »bewegen, verroeren" zou hier inderdaad een goeden zin geven, doch tegen deze verandering van den tekst bestaan eenige bezwaren. Vooreerst is *verbraeuwen*, hoe treffend de parallelplaats ook zij, in zijne vorming en afleiding (mij althans) duister. Ten tweede is het de vraag of *ghine saecht* in een dergelijken zin past: gewoonlijk wordt deze epische formule gebezigd bij eene vergelijking, in welke het voorwerp van sien bestaat uit datgene waarmede iets vergeleken wordt (verg. b. v. Rein. I, 872; II, 6520); op deze plaats, aldus gelezen, behoort het, dunkt mij, niet thuis. Ten derde zou de tweede regel met een vooralag van drie lettergrepen moeten gelezen worden, iets wat in Rein. I zelden of nooit voorkomt [3]). In allen gevalle kunnen deze wijzigingen bezwaarlijk »niet radicaal" heeten, in aanmerking genomen dat a, b en p in deze lezing overeenstemmen (l, h en r laten de vergelijking weg).

Toevallig vond ik onlangs de afdoende verklaring dezer

1) Jonckbloet vermeldt nog dat Kiliaan het woord (i. v. *halfaêm*) vertaalt met *infarcire*; dit gelijkt zeker veel op de *farci* der hedendaagsche menu's, maar....!

2) Zie de aant. op vs. 2614—2515 zijner uitgave.

3) Zie Martin, blz. 483.

plaats, waardoor elke verandering onnoodig wordt, in het belangrijke werk van P. Merula [1]) over de Hollandsche »wildernissen". In de derde afdeeling, over het »vlught-bedrijf" of de »vogelrie", d. i. wat men in de Middeleeuwen noemde »met voghelen vlieghen", kortom de valkenjacht, handelt Merula (3de titel, cap. III) uitvoerig »Van des Voghels Brauwen"; ik schrijf de plaats geheel uit, omdat zij in dezen van beslissend gewicht is: »De Voghel of in 't wildt verkreghen, oft jongh ghevangen allenckxkens groot gheworden sijnde, eer-men die ghewent op de handt te staen, soo ist van noode datmen de selve de ooghen mit byeenvouginghe der Brauwen sluyte. Onse Falckenaers noemen sulck doen, *Brauwen* of *Breuwen* om bekende oorsaecke; sommighe *Breyelen*, mit een bedorven woordt: de Françoisen *Ciller le Faulcon, d'aultant qu'on luy coud les Cilz ensemble, et luy attache on le fil sur la teste, jusques a ce qu'on luy baille le Chaperon, affin qu'il ne voye goutte. Ciller a Ciliis, quae proprie, nunc pili e palpebris enati; nunc folliculi, quibus oculi teguntur.* Hier van heeft de Keyser Fredericus [2]) lib. II, cap. XXXVII ghemaeckt het woordt *Ciliare*, 'twelck hy soo beschrijft: *Ciliare est detinere oculos Avis clausos, cum palpebra inferiore superinducta usque ad cilium. Dicitur autem Ciliare pro eo, quod cum palpebra inferiore contegitur oculus usque ad cilium.* Hier van oock by den selven *Ciliatio* ende *Ciliatura*, aenteyckenende ghetrouwelick, hoe de selve mit voorsichtigheyd ghedaen werdt" [3]).

Nadat Merula verder heeft beschreven, hoe men »den Voghel" op de hand moet dragen, handelt hij (cap. V) »Van den Voghel seegh te maecken", waartoe o. a. ook behoort het »ontbrauwen": »De Voghel het hooren ende tasten van on-

---

1) Placaten ende Ordonnantien op 't stuck vande Wildernissen, in ordre gheistelt deur Paullum G. f. P. n. Merulam. 's-Gravenh. 1605. Bevattende: 1. Houtvesterie. 2. Iacht-bedrijf. 3. Vlught-bedrijf.

2) D. i. Frederik II in zijn werk: De arte venandi cum avibus.

3) T. a. p. blz. 29—30.

ghewoonlicke dinghen, mit verloop des tijts ghewoon geworden sijnde; soo begint-men hem te ontbrauwen (*deschiller*) niet gantsch op eene reyse; want schierlick siende, dat hy ongewoon is te sien, soude sich seer ontstellen: maer allenckskens; eerst op de helft; ende een tijdt daer nae, nu sich niet meer verschrickende over dinghen die binnen of buyten 'thuys hem in de ooghen komen, gheheelick; ende dat, om redenen, by nacht; daer op hy terstondt ghehandt werdt, ende gheaest van 'tghene hem smaecklickst is. Siet hier van volkomelick de aanteyckeninghe van sijne Majesteyt voornoemt libro II, cap. LIII, LIV, LV" [1]).

In de lijst van woorden, op de valkenjacht betrekking hebbende, achter het Fransch-Nederl. woordenboek van Waesberghe, Mellema e. a. [2]) wordt opgegeven: »*Cilier un faucon*, Den voghel breyelen, brouwen of brauwen, dat hy niet sien en soude, als hij versch ghevanghen is". Ook tijdens de kortstondige herleving der edele kunst in deze eeuw schijnt het woord nog in zwang te zijn geweest, althans bij A. H. Verster van Wulverhorst, Proeve eener Nederlandsche jagtterminologie [3]), wordt *Breeuwen* verklaard met: »De vogels de oogleden, door middel van naald en draad, zamenhechten. (Hd.) *Blenden.* (Fr.) *Ciller*"; *Ontbreeuwen* met: »De gebreeuwde oogleden der vogels weder losmaken. *Deciller*". En in het groote Traité de fauconnerie [4]) van den laatstgenoemde en Prof. H. Schlegel wordt op blz. 3 vermeld dat deze bewerking in 't Fr. *siller* [5]), in 't Eng.

---

1) T. a. p. blz. 32.

2) Ed. 1618, 1630, 1636 enz.

3) In: Nederl. Tijdschr. v. liefhebbers van Jagt en Visscherij. 5de jaarg. Arnhem, 1857; ook afzonderlijk verschenen.

4) Leiden 1844—1855.

5) Deze spelling met *s* zal wel het gevolg zijn van den wensch om het woord ook uiterlijk gelijk te maken aan Eng. *to seel*; misschien ook werkt Ménage's afleiding van het woord (van lat. *sigillare*) hier nog na (zie Littré, alwaar ook een paar Middeleeuwsche voorbeelden). Eng. *to seel* beteekent: blind maken of worden; bij Sewel en Holtrop staat ook de bijzondere toepassing op het breeuwen der valken. Te oordeelen naar hetgeen Skeat van het Engelsche woord zegt, is het inderdaad

sealing or *seeling*, in 't Ndl. *breeuwen*, en in 't Hd. *aufbräuen* heet, en door Keizer Frederik *ciliare*, *bloire* (?) genoemd werd.

Dat het ww. *braeuwen* in den Reinaert deze beteekenis heeft zal wel geen nader betoog behoeven. Eerst nu wordt de vergelijking inderdaad voortreffelijk: immers waarmede kon Isingrijns ontschoeiing beter vergeleken worden dan met de bovenbeschreven pijnlijke operatie? De plaats is dus volkomen in orde, zij bevat eene dier toespelingen op het ridderwezen, welke aan den Reinaert zulk eene eigenaardig ironische tint geven. Bedrieg ik mij niet, dan valt hier nog eene andere soort van ironie, evenzeer in den geest van het gedicht, op te merken. Het is niet waarschijnlijk dat een pas gevangen valk zich onder het »brauwen" bijzonder rustig zal houden; men leze slechts wat Merula op blz. 32 over de »Onrust" en het »slaen des Voghels" in 't algemeen mededeelt. Met »hij verroerde zich nog minder dan een valk die gebrauwd wordt" wil de dichter dus m. i. niet, gelijk men tot nog toe meende, een voorbeeld van buitengewone gelatenheid bijbrengen dat door Isingrijn nog overtroffen werd, maar hij geeft omgekeerd daarmede op zijne gewone sarcastische wijze te kennen dat de wolf geweldig met zijne »lede" te keer ging, even erg als een jonge valk met zijne vleugels; het is alsof men, om een denkbeeld van iemands vlugheid te geven, zeide dat geen schildpad ooit sneller voortijlde!

De uitdrukking *enen voghel braeuwen* is blijkbaar nog lang algemeen bekend gebleven. Niet alleen de Westvlaamsche omwerker liet de plaats ongewijzigd (Rein. II, 2880), maar ook de (denkelijk Hollandsche) vervaardiger der proza-overzetting nam het over: »Ghi en saget nie vogel diemen braude also stille" (ald. f. 38ro). William Caxton echter, die p in 't Engelsch vertaalde, kende, begrijpelijk genoeg, den kunstterm

---

verworden uit fr. *ciller*. Eene andere bet. van *to seel*: met planken beslaan, beschieten, is misschien eene wanspelling van *to ceil* (zie Murray op *Ceil*, sub 2). Den Hd. term *aufbräuen* heb ik elders niet gevonden.

niet, of las verkeerd *braude* als *bra(e)de*, hetgeen hem de fraaie vertaling in de pen gaf: »ye sawe neuer foule that men rosted laye so stille, as Isegrym dyde" [1])! Zeker, deze »gebraden" kip overtreft de »gepilde" van zooeven nog verre in »stilheid"! De jongere bewerkingen laten de vergelijking zooals gezegd weg, wellicht mede omdat zij toen niet meer begrepen werd.

Nu wij eenmaal weten dat hier op de »vogelrie" wordt gezinspeeld, blijkt ook aanstonds dat *voghel* hier evenzeer in eene bijzondere opvatting staat, t. w. die van: edele vogel, jachtvogel, naar ridderlijke zienswijze de vogel bij uitnemendheid, gelijk Merula ook altijd met »de vogel" den jachtvogel (valk, havik, sperwer) bedoelt. Zoo verstaat een boer tegenwoordig onder »beesten" uitsluitend koeien.

Nog eene plaats uit Rein. I wordt, naar ik meen, door hetgeen Merula mededeelt toegelicht en wint er eene aardige toespeling door. De uitdrukking *ghewent toter hant*, in vs. 1534 gebruikt van een hoen [2]), komt mij voor een technische term te zijn, in de »vogelrie" eigenlijk gebezigd van valken die »gewend" worden »op de hand te staan"; verg. hetgeen Merula op blz. 33 zegt over het »ghewennen tot den Luyer" (fr. *leurre*, nnl. *loer*) [3]). Terwijl de jongere bewerkingen (R. II, p enz.) dezen regel weglaten, schijnt de oude Latijnsche vertaling deze gissing te bevestigen (l 708—710):

Presbyter hic habuit *dilectum* nempe *caponem*
Quem placido fecit pectore ferre nolam,
Assuetum manibus *cunctorum sumere pastum* [4]).

---

1) Blz. 45 van den herdruk, bezorgd door E. Arber. Londen, 1878.

2) Verg. verder over deze plaats: De oude en de jongere bew. v. d. R. 52.

3) Verg. Ned. Wdb. op *Gewennen*, en Verster, Proeve op *loer*. — Is het toeval dat *ghewent toter hant* letterlijk beantwoordt aan lat. *man-sues, man-suetus, man-suefactus*, tam, getemd, of hebben deze Lat. woorden tot voorbeeld gestrekt voor de Nl. uitdrukking? Het ww. (*ge*)*wennen* schijnt in allen gevalle inzonderheid te zijn toegepast op het africhten van dieren, en dan ook absoluut gebezigd te zijn in den zin van: tam, mak maken, zie b. v. Heemsk. (ed. Matthes) blz. 28: „Reinout... wende dat ros (*Beiaart*), dat er een kind op mocht gaen spelen sonder te misdoen".

4) Het cursief gedrukte wordt alleen in l, niet in Rein. I en II gevonden.

Wat met deze woorden eigenlijk bedoeld wordt blijkt eerst duidelijk wanneer men er mede vergelijkt wat Merula t. a. p. blz. 30 en 31 zegt over de »belle", welke men den valken aan de »beenen" bevestigt [1]), en over het »azen" uit de hand: inzonderheid wordt de beteekenis dier »nola" (bel), welke tot dusverre, mij althans, duister was, er door opgehelderd. Balduinus heeft de toespeling op de valkenjacht begrepen en ze uitgewerkt, geheel in den geest van »Willem die van Madoc maecte": dezen dorpspastoor die, gelijk de edelman zijnen lievelingsvalk, er een kapoen op nahoudt en dien naar de regelen der edele kunst van eene bel heeft voorzien en uit de hand heeft leeren eten, missen wij noode in het Mnl. gedicht [2]).

Aan het hierboven besproken ww. *brauwen* wensch ik nog enkele opmerkingen vast te knoopen. Op de vorming van dit denominatief is misschien fr. *ciller* [3]) van invloed geweest, hetgeen de bevreemding over de eenigszins zonderlinge beteekenis: (de oogen) met brauwen bedekken, de brauwen aaneennaaien kan wegnemen; trouwens het door Merula t. a. p. gebezigde ww. *handen*, op de hand zetten, bewijst wel dat men de beteekenissen der denominatieven niet angstvallig tot bepaalde categorieën kan en mag beperken.

Wat het znw. *brauwe* betreft, de beteekenis daarvan was voorheen niet altijd en overal dezelfde. Hetgeen thans *wenkbrauw* heet, werd ook alleen *brauwe* genoemd (zie b. v. Huygens 1, 76; 2, 546; Westerbaen, Ged. 2, 144; Jonctijs, Apol. 10). Nevens *wenkbrauw* komt in denzelfden zin voor *wenkbraam* (b. v. Berkhey, N. H. 5, 277 (ter) en het aldaar uit Jonctijs, Rosel. Oochies aangehaalde *wenkbraamboogjes*). Daarentegen beteekent

1) Zie ook vooral Du Cange op *Nola*, waar met aanhalingen, o. a. uit het werk van Frederik II, De arte venandi, wordt aangetoond dat het woord inzonderheid werd toegepast op het belletje dat men honden om den hals, en vogels (valken) om den poot bond.

2) Het is natuurlijk mogelijk dat hetgeen I meer heeft dan a, in den oorspronkelijken tekst van Rein. I wel degelijk heeft gestaan en dus geen toevoegsel is van Balduinus; dit is thans niet meer uit te maken.

3) Bij Littré: remuer les cils, puis coudre les cils, enfin avoir des cils blancs.

brauwe blijkbaar: (oog)haren in *oghebrauwe*, (reeds Ferg. 3346) en in *wimper* (uit *wintbrauw*). En bij Merula staat het in de beteekenis: ooglid [1]). Kiliaan vertaalt *brauwe* met: »cilium et supercilium", *oogbrauwe* met »supercilium, gena, palpebra", *oogh-brauwenhaar* met »cilium: pili e palpebris enati". Doch de hier ter vertaling en verklaring gegeven Latijnsche woorden zijn even onvast in hunne beteekenis: *cilium*, naar 't schijnt eigenlijk ooglid, inzonderheid het onderste, weifelt in de plaats uit Merula tusschen deze beteekenis (folliculi quibus oculi teguntur), en die van: oogharen (pili e palpebris enati), welke thans aan fr. *cil* eigen is; Frederik II verstond er daarentegen bepaaldelijk het bovenste ooglid onder. Evenzoo beteekent *palpebra* ooglid, doch in 't mv. ook oogharen, *genae* de wangen, maar ook de oogleden.

Over de beteekenis en de etymologie van ohd. *brâwa*, *brâ* [1]), mhd. *brâwe*, *brâ* (mv. *brâ*, *brâwen*, *brân*), nhd. *braue*, *braune*, *brane*, os. *brâwa*, *brâha*, mnd. mv. *brân*, mnl. nnl. *brauw(e)*, (*bra*), ofri. (*âg-*)*brê*, ags. *brǽw*, *bréaw*, eng. *bree*, onr. *brá*, *bró*, got. * *brêwa* vr. — en daarnevens ags. *brû*, eng. *brow*, onr. *brún*, got. * *brû-s* zie D. Wtb. 1, 788 en 804, Kluge, Etym. Wtb., doch ook Murray, Engl. Dict. op *bree* en *brow*. Ik wil hier alleen even wijzen op twee eensluidende woorden in het Nederlandsch, die vrij zeker onderling, en beide misschien ook met *brauwe*, cilium, identiek zijn: 1°. mnl. *brauwe*, zoom van een kleed, rand, kroonlijst van een dak (Verdam), bij Kil.: *Brauwe*. Ora, extremus ambitus et Limbus pelliceus, ora pellicea vestis, ora e pelle lanata; en 2°. *Brauwe*. Area in hortis (Kil.), nog thans in Vlaanderen bekend, bij De Bo: *Brauwe* vr., *brauw* m., o. a. met de bet.: »aangeaard bed; staande kant of barm van eene ploegvoor, smal hoog wegelken of barmken tusschen de ak-

1) Twijfelachtig is de beteekenis van *oogbrauwe*, Coornhert, Od. (ed. 1606) 1,59 b; *oogbraen*, Rusting 1, 214. — *Braenkens*, Rodenburg, Jal. Stud. (ed. 1617) blz. 26, is het verkleinwoord van *bra*, *brade*, *braeye*, kuit (fr. *mollet*) (o. a. Mnl. Dram. Poëzie, blz. 320, vs. 112, zie verder over dit woord Kil. en De Bo).

2) Zie Braune, Ahd. gramm. § 208, anm. 5.

kers [1]) enz." Van het eerste is afgeleid mnl. *brauwen*, zoomen, zeker hetzelfde woord als mhd. *brœwen*, »mit einer *brâ* umgeben, verbrämen" (Lexer, bij wien echter het grondwoord *brâ* niet wordt opgegeven), en misschien het grondwoord van mnl. *brewelse*, rand, boord van bont. Het zal wel niet te gewaagd zijn deze beide woorden *brauwe* te vereenzelvigen: hunne beteekenissen laten zich alle verklaren als toepassingen van het begrip: rand. Minder zeker daarentegen schijnt de samenhang tusschen *brauwe*, ora, en *brauwe*, cilium. Wel is waar zou de toepassing van een woord met de beteekenis: rand op de oogleden, de oogharen of de wenkbrauwen op zichzelve misschien niet onnatuurlijk zijn [2]), en is het opmerkelijk dat onr. *brûn* naast de beteekenis wenkbrauw, ook die van scherpe, uitstekende kant heeft [3]), maar het is aan den anderen kant niet zeer waarschijnlijk dat een woord, hetwelk in verschillende Indogermaansche talen voorkomt in den zin van wenkbrauw (en misschien ook in die van brug, zie Kluge), alleen in 't Vlaamsch zijne oorspronkelijke beteekenis van rand bewaard zou hebben. — Nog minder mag het zooeven nevens *wenkbrauw* vermelde *wenkbraam* doen besluiten tot eene verwantschap van *brauwe* met de groep van in vorm en beteekenis overeenkomende woorden, waartoe o. a. behooren ags. *brimme*, eng. *brim*, mhd. *brëm* onz., rand, nhd. *brame*, *breme* vr., zoom van een kleed en van een bosch (in de laatste bet. daarnevens ook *brane* vr.), nnl. *braam* (van een mes), scherpe kant, draad (na 't slijpen), benevens de afleidsels mhd. *bremen*, nhd. *verbrämen*, mnd. mnl. *bremen*, boorden, vanwaar weder mnd. *bremelse*, *bremelisse* [4]). Misschien is dit *wenkbraam* ontstaan

---

1) Blijkbaar nagenoeg hetzelfde als hd. *rain*, nl. *reen* in *reetrekker*, *reinevaar*, zie Franck, Etym. Wdb.

2) Volgens Forcellini-De Vit is *cilium* eigenlijk: »crepido superioris tunicae oculorum, unde pili exeunt, ut docet Plin. 11, 57, 1: Extremum ambitum genae superioris (oculi) Antiqui cilium vocavere"; deze bepaling doet inderdaad sterk aan de beteekenissen van mnl. vl. *brauwe*, ora denken.

3) Zie Fritzner, Ordbog[2].

4) Waarvan het bovengenoemde mnl. *brewelse* (uit een Zutfensch rechtsboek) wel eene vervorming (of alleen eene verkeerde lezing?) zal zijn.

door verwarring met een dezer woorden, of alleen door eene dergelijke phonetische verandering van *w* in *m* als in *bremer* voor *breeuwer* (zie Van Dale), *game* (in de volksuitspraak) voor *gaa(n)we* [1]). De verklaring door De Bo van *brauwe* uit een vorm **barwe*, dat weer zou gelijkstaan met wvl. *barm* m., *berme* vr. (nnl. *berm* m., mnl. *barm* m., mnd. *barm* m., *berme* vr., meng. *barm* [2]), onr. *barmr* m.), brengt een derde groep van bijna gelijkluidende en gelijkbeteekenende woorden in het vraagstuk, en kan alleen strekken om de verwarring te vergrooten. De slotsom is dat *brauwe*, ora, mogelijk met *brauwe*, cilium, verwant is; *brem(e)* en *berm* zijn gansch andere woorden.

Onder de door Merula genoemde bijvormen van *brauwen* zal *breuwen* wel hetzelfde zijn als nnl. *breeuwen* (bij Verster v. Wulv., Proeve): waarschijnlijk is het een gewestelijke vorm, wellicht met eene friesche [3]) (en oudgerm.) *ê* = ohd. os. onl. *â*; dit *êw* werd dan later *eeuw*, evenals onl. os. *êw* uit oudgerm. *aiw*. Of wordt met *breuwen* bij Merula een klank bedoeld, min of meer overeenkomende met nnl. *ui*? Dan zou het een aan 't Hd. ontleend *bräuen* kunnen voorstellen. — Aan invloed van het Hd. [4]) kan ook de tweede door M. (als »bedorven woordt") genoemde bijvorm *breyelen* zijn ontstaan verschuldigd zijn, ingeval nl. in 't Hd. een frequentatieve vorm *breieln* uit *breueln*, *bräueln* ware aan te wijzen: verg. over een dialectisch nhd. *ei* voor *eu* (*äu*) Paul-Braune, Beitr. 11, 554. Ook is misschien verwarring met *brei(d)elen* niet ondenkbaar (verg. *breil* bij Verster v. Wulv., Proeve, en *breyelen* bij Mellema, Ned.-Fr. Wdb.): de beteekenis gaf er eenige aanleiding toe.

Ten slotte nog een enkel woord over het ww. *breeuwen* »de reeten en voegen met werck of most stoppen" [5]). Gelijk hier-

---

1) Verg. ook De Bo op *M*, waar echter sprake is van *m* uit *w* na eene *l* of *r*

2) Zie Murray op *Barm*, 1ste art., bij 2.

3) V. Helten, Altostfries. gramm. § 16.

4) Dat in den jongeren tijd vele jachttermen aan 't Hd. ontleend zijn is natuurlijk; verg. b. v. Ned. Wdb. op *Gewei*.

5) Witsen, Scheeps-bouw, 486 *a*.

boven reeds is opgemerkt, is de oudere vorm van dit werkwoord inderdaad dezelfde als die van het zooeven behandelde, t. w. *braeuwen*. Bij Kiliaan en bij Mellema vindt men *brauwen*; in de Amsterdamsche keur voor het Scheepstimmerliedengilde [1]) (a°. 1589) *braeuwen*, *braeuwer*, *braeu-spit*, evenzoo (*braeuwen*) in de Kantteek. van den Statenbijbel op Ezech. 27, vs. 9 (no. 24), en voorts nog bij Antonides, 1, 102 [2]). Ook het Mnd. kent *bragen*, *brager*, *brakbank*, welke vormen wel uit het Nederlandsch overgenomen zullen zijn, in allen gevalle voor den ouderdom der *a* pleiten (in het Nnd. schijnt het woord niet meer bekend te zijn). Daarentegen staat *breeuwen* reeds bij Witsen, Scheepsbouw (a°. 1671), Winschooten, Seeman (a°. 1681), en in de woordenboeken van Sewel, Halma en volgenden [3]). De oude vorm met *aau* (*au*) blijkt dus in den loop der 17de eeuw door dien met *eeu* verdrongen te zijn: Antonides schreef nog, vasthoudende aan de overlevering der schrijftaal, *braeuwen*, toen de mannen van 't vak reeds *breeuwen* zeiden. Vanwaar die verandering? Wellicht mag men ook hier aan Westfrieschen invloed denken, hetzij zulk eene *ê* in plaats van *â* vanouds thuis hoorde in een der Amsterdamsche tongvallen, die, vooral aan den Buitenkant, in den aanvang der zeventiende eeuw zeker nog onvervalscht Westfriesch waren, hetzij de vorm met *ê* van over het IJ, bepaaldelijk van de Zaan, waar nog thans de oude *â* als *ê* wordt uitgesproken, en waar in de 17de eeuw de scheepsbouw zoozeer bloeide, naar Amsterdam overgekomen, en vandaar verder in de algemeene spreek- en schrijftaal doorgedrongen is.

Wat den oorsprong van *breeuwen*, kalfateren aangaat, schijnt de bij Franck, Etym. Wdb., voorgestelde afleiding van fr. *brai*, sp. *brea*, port. *breo*, teer, fr. *brayer*, port. *brear*, teren, niet

---

1) Handv. v. Amst. 1406 *a* en *b*, 1407 *a*, 1408 *a*.

2) Bij Vondel, die het woord stellig wel eens gebruikt heeft, heb ik het niet kunnen opsporen.

3) Weiland geeft nog *braauwen* op, doch onder verwijzing naar *breeuwen*, blijkbaar alleen als ouderen vorm, dien hij denkelijk uit de oudere schrijvers kende.

afdoende; in de eerste plaats omdat uit een Romaanschen vorm met *ai*, *e* in het Nederlandsch wel *ai (aai)* of *ei*, maar kwalijk *au (aau)* zou zijn geworden: de vorm *braauwen* wordt er niet door verklaard [1]). Ten tweede beteekent *breeuwen* volstrekt niet »teren": zie de boven aangehaalde omschrijving uit Witsen. Veel aannemelijker dunkt mij de afleiding uit het hierboven besprokene *brauwe*, rand, zoom, kant (zie reeds Verdam i. v.); hierdoor worden en vorm en beteekenis volkomen verklaard: immers een onl. *âw* als in *brauwe* gevonden wordt, werd juist ondersteld door de straks voorgedragen gissing over de latere geschiedenis van *braeuwen*, en het begrip: rand, zoom kon licht in dat van: naad, reet, voeg overgaan.

1) Wel geeft Kiliaan naast elkaar: *brauwe, braeye* en *braede* (kuit, fr. *mollet*). Moeten deze vormen verklaard worden uit een oorspronkelijk *brâ* (zoo nog bij De Bo), gen. *brâwe(n)* (vanwaar nom. *brauwe*), mv. *brawen* en *braen* (waaruit bij vergissing *braden*, waaruit weder mv. *brayen*, enk. *braeye*)? In allen gevalle, zoolang de oudste vorm van *bra*, kuit, onbekend is, wordt de mogelijkheid van (*a*) *au* uit *ai* hierdoor niet bewezen.

Leiden, April 1890. J. W. MULLER.

EENE PROFETIE.

Kumt he *(de nye-iaresdach)* an den midweken so wert vullicheit des kornes unde wines noch, klen apel; de lude moget sic neren. Copenscat wert gût; de man stervet; de winter wert warm; van yseren wert scade; olyes wert klene; oust wert tomate; de Meye vuchtich; den luden wert losinghe de bestoppet sin in deme live; hunger wert over alle lant. Nuemere hortme.

Uit: *Medicijnboek Bibl. te Utrecht, ms. var.* 414.

J. H. G.

DIETSCHE VERSCHEIDENHEDEN.

XCVII. KOL, TOOVERKOL, KOLRIJDEN.

De oorsprong van deze woorden is tot heden onbekend. Ook weet men niet, of men met één of met twee verschillende woorden te doen heeft. Ik wil eene poging doen, om dit alles tot klaarheid te brengen.

Zij die zich met lexicographie en etymologie hebben bezig gehouden, hielden tot heden beide woorden voor identisch. Bilderdijk verklaart *kol*, als stok, voor identisch met hd. *keule*, leidt daarvan *kollen* af, in den zin van (een rund) doodslaan door middel van een slag op het voorhoofd, en deelt aangaande *kol*, d. i. *oud wijf* of *heks*, *tooverkol* als zijn gevoelen mede, dat het hetzelfde woord schijnt als *kol* stok, òf (want de vroegere etymologen hadden deze eigenaardigheid, dat zij aan het belangstellend publiek vaak de keus lieten uit twee of meer etymologieën) lat. *colus*, spinrokken. »Doch" voegt hij er ter verklaring van zijn betoog bij, »eigenlijk koomt het dan voor als verkort van *kolrijdster*, dat is, die op haar *spinrokken*, als de oude Noordsche Schikgodinnen, of, zoo men 't naderhand nog wat plomper wilde, op een *bezemstok* rijdt". Pour la bonne bouche wordt er dan ten slotte nog eene afleiding uit het Hebreeuwsch ten beste gegeven, waarbij wij niet zullen stilstaan. Bij Weiland lezen wij: »*kol*, witte plek voor het hoofd van een paard [bles]. Een zoodanig geteekend paard draagt denzelfden naam. Voords, alzoo men zich de tooveressen verbeeldde, op zulke paarden te rijden of liever op eenen bezemstok, in plaats van een paard, hebben zulke wezens dezen naam ook ontvangen; *op kol rijden*, tooveren, en zwerven, hollen, *kolrijder*, *kolrijdster*, *tooverkol*." Bij Van Dale: »*kol*, tooverkol, tooverheks, *kol rijden*, op een bezemstok den schoorsteen uit door de lucht naar den Bloksberg rijden, tooverijen plegen, de heks spelen." Franck geeft *kol*, stok, bezemsteel, in het geheel niet op, en verklaart *kol*, *tooverkol*, voor een

woord van onbekenden oorsprong. In hoeverre zijne uiting »slechts in het Nnl." juist is, zal later blijken. Bij Kil. komt het woord niet voor, evenmin bij Mellema, Plantijn en Binnaert. In de 18de eeuw vinden wij het in het Wdb. van Halma, die opgeeft »*kol*, bles (als witte plek en als paard); *kol*, toveres, hex; *op kol rijden*, toveren; *op kol rijden*, zwerven, hollen" (men ziet, waaruit Weiland zijne wijsheid geput heeft). In andere woordenboeken heb ik het woord niet gevonden, doch de aangehaalde mededeelingen zijn voldoende, om te doen zien, dat er aangaande de verhouding der beide woorden onderling en hunnen oorsprong nog vrij wat onzekerheid en verwarring heerscht.

Voor de juiste beantwoording der vragen, die naar aanleiding van het bovengenoemde onderwerp kunnen worden gedaan, moet men een anderen weg inslaan, en zal het wenschelijk zijn, de ons ten dienste staande Zuid-Nederlandsche woordenboeken te raadplegen. Ook bij Schuermans vinden wij op *kol* alleen de benaming eener bloem, welke bij Kil. te vinden is, doch zooveel te meer op *kal*. Zoo is *kalle* in verschillende streken eene benaming voor allerlei vogels; zoo b.v. bij Schuermans en De Bo *een ekster*, of ook een *kauw* of *kerkkraai;* bij Schuermans *een hannen* (een soort van ekster t. a. p. bl. 177) of ook *een roetaard*, een gaai of meerkol (t. a. pl. bl. 550); *veldkalle*, een kwakkel, fr. *caille*; *een waterkalle* of *waterspook*; bij Lexer *een nachtegaal*. Al deze woorden zullen wel in verband staan met het ww. *kallen*, d. i. *zich aanhoudend laten hooren* (van vogels); vgl. lat. *pica garrula;* het gentsche *kalle*, dat de beteekenis heeft van *klappei*, babbelares (Schuermans 217); mhd. *kalle*, gesnap, gebabbel en *Nat. Bl.* II, 2111:

Garrulus is eens voghels name,
Die in busschen ende in brame
Voor allen voglen die leven
Meeste ghecrijs ende luuts utegheven,
Dies is hi garrulus ghenant.
Een gai hetet in Wals lant.

Door de vergelijking dezer benamingen wordt ons alvast het znw. *meerkol* duidelijk. Andere namen van den vogel zijn ook *meerkol* en *meerkolf* (Franck 619 en Schuermans 550), doch daardoor moet men zich niet van het spoor laten brengen: *meerkol* of *Vlaamsche gaai* (zie *Ndl. Wdb.* op *gaai*) of ook hetzelfde als *meerkoet*, is een andere vorm voor *meerkol*; de juistheid hiervan wordt bevestigd door het feit, dat in het Vla. eene soortgelijke benaming voorkomt, nl. *waterkalle* (Schuermans 217).

Nu wij eenmaal op deze wijze den oorsprong van een onzer woorden *kol* hebben gevonden, gaan wij voort, en vragen, of ook niet *kol*, *tooverkol* kan staan voor *kal*, *kalle*. En werkelijk vinden wij aldus wat wij zoeken. Bij Cannaert, bl. 99, vinden wij, dat eene vrouw veroordeeld werd tot eene bedevaart naar Keulen, omdat zij eene andere vrouw »scaufierlijc toesprac ende scaltse leeleke zwarte *calle*". Nu vinden wij verder als andere benaming van den vogel, die *waterkalle* heet, bij Schuermans 217 ook *waterspook* genoemd, en bij De Bo: *kalle met den einsel*, »een *spook*, of ingebeelde (denkbeeldige) vrouw, die de bijgeloovigheid in verscheidene waterputten doet verkeeren." Ongetwijfeld is hierin de oorsprong te zoeken van ons *kol*, *tooverkol*, *tooverheks*. Heksen en spoken zijn wel niet hetzelfde, doch daar zij beide gedacht worden als den mensch vijandige wezens, kunnen zij in de voorstelling van het volk licht dooreenloopen. Vgl. *spook* en *heks*, welke beide door ons gebruikt worden van eene onuitstaanbare vrouw. Zwarte dieren in het algemeen (vgl. boven het scheldwoord *leelike swarte calle*, en over de bijvoeging *swart*, Grimm. *Myth.*) gaven het volk aanleiding om daaraan het bijdenkbeeld *spook* of *heks* te verbinden. Een zelfde bijgeloof bestaat aangaande zwarte katten. Zie Van den Bergh, *Myth.* 123: »Nog heerscht onder ons, zelfs in de steden en bij lieden uit den beschaafden stand, het bijgeloof dat zwarte katten niet pluis zijn, d. i. tot den boozen geest in betrekking staan; neemt men ze op, zoo worden zij hoe langer hoe zwaarder." Men weet dat ook de duivel steeds

als zwart wordt voorgesteld, en men kent het vooroordeel tegen zwart haar in de middeleeuwen. Hoe dit zij, het staat vast, dat *kol* oorspronkelijk *kal* heeft geluid; en waarschijnlijk komt het woord ook in de bet. *tooverkol* van het ww. *kallen*. Werkelijk zijn ook van dit ww. bijvormen met *o* bekend; vgl. ndd. *kolsen*, plaudern, schwatzen, garrulare (Lübben 2, 520); *kolser*, schwatzer, garrulator (t. a. p.); ndl. *kout* en *kouten* (voor *kolt* en *kolten*) en *kous* in *babbelkous* en *achterkousig* (dat in het Ndl. Wdb. 1, 620 te onrechte met den stam van *koozen* wordt in verband gebracht). Voor den overgang van *a* in *o* voor *l*, vgl. men verder *overtollig* voor *overtallig*; *tolk* van den stam van *tale*, *getal*.

Eindelijk de vraag, of dit woord *kol* of *kal* één in oorsprong is met het bij Bilderdijk vermelde *kol*, d. i. *stok*, en het uit *kolrijden*, *kolrijdster* bekende woord, waarin het de bet. heeft van *bezemsteel*. Er is geen enkele reden meer, na al het gezegde, om *kol*, *tooverkol* te houden voor eene verkorting van *kolrijdster*, en alleen indien dit zoo ware zouden de beide woorden identisch kunnen zijn. Dit *kol* is een geheel ander woord, doch ook dit luidt oorspronkelijk, althans nog heden in het Vlaamsch, *kal*. Vgl. Schuermans 216: »*kal*, langwerpig stukje hout, aan de twee uiteinden afgedund, waar men met een stok op slaat om het te doen wegvliegen; hiervan heet dit spel *kalslagen*." Zoo ook bij De Bo; fr. *bâtonnet* (zie bij hem *kalle* en *anderwat*). Misschien is een stok of hout van dezen vorm bedoeld, *Invent. v. Br.* 6, 277, waar onder allerlei scheepsbehoeften ook *callen* genoemd worden; wellicht zijn het *rondhouten* of *callebalken* (*Rek. v. Gent* 1, 114). En hoogstwaarschijnlijk is dit ook hetzelfde woord als ndl. *kol* in *kolrijden* (voor *op eene kol of kal rijden*; vgl. *paard rijden*); immers ook een *bezemsteel* is eene aan eene zijde gepunt of afgerond hout. Waar nu dit woord vandaan komt, kan ik niet zeggen, doch in elk geval moet het van *kol*, *tooverkol* worden gescheiden.

XCVIII. UWERHAEN.

Een uitstekend voorbeeld om ons op nieuw te herinneren aan de noodzakelijkheid van ons te hoeden voor den schijn! Immers men zou zweren, den naam van het dier voor zich te hebben, dat in het hd. genoemd wordt *auerhahn*, den *tetrao urogallus*, ndl. *korhaan*, *fazant*. Toch heeft het mnl. woord met de hd. benaming niets te maken, zooals blijken zal. Laten wij eerst de plaatsen nagaan, waar het woord in het mnl. voorkomt.

OVl. Lied. e. G. 101, 1:

So wie bi nachte gherne vliecht,
Hi slacht den *huwerhane*,
Die hem sdaechs uten oghen doet.

Livre d. Mest. 9: »Haveken no wuwen, no hulen, no *uweranen* (fr. *ne cas cornus ne chuettes*).

Nat. Bl. III, 2809:

Nocticorax mach in Latijn
In Dietsche een nachtraven sijn,
Ende es *ene* maniere van ulen,....
Ende dinct mi na mijn verstaen,
Dat mach sijn een *uweraen*.
Een buschule ist al uut ende uut,
Ghevedert na den scuvut.

Op de laatste plaats hebben de varianten *hueraen*, en *huweraen*. Mij dunkt, wij hebben geen bewijzen meer noodig, om overtuigd te zijn, dat een *huweraen* een uil is, en geen fazant. In de woordenlijst, door Franck aan zijne *Mnl. Gramm.* toegevoegd, staat dan ook te recht: »*huweraen*, nachteule." Doch vanwaar is nu de vorm, en hoe is het woord te verklaren? Mijn vriend Van de Sande Bakhuizen, die zich in dezen door den schijn heeft laten verleiden, schreef in *Tijdschr.* 1, 215: »Dat Ml. van den nycticorax geschreven zou hebben: »dat moet sijn een *uweraen*", komt mij niet waarschijn-

lijk voor. Die naam doet ons aan het Duitsche *Auerhahn* denken en kan bezwaarlijk een uil aanduiden. Eene andere afleiding van *uweraen* is niet te vinden." Is dit niet wat boud gesproken? En heeft de schrandere commentator van Maerlant's *Naturen Bloeme* werkelijk al het mogelijke beproefd, om de afleiding te vinden, voordat hij deze categorische woorden neêrschreef? Laten wij zien, of er ook soms een middel is, om aan eene dergelijke wanhopige uiting te ontsnappen.

Wij kunnen, nu wij drie plaatsen hebben, waar *uwerhaen* voorkomt [1]), niet treden in het voorstel van Bakhuizen, om te lezen *huaen*, van fr. *huant*, doch moeten een anderen weg inslaan. *Huwerhaen* is eig. *huweraen*, zooals ook uit de varianten blijkt, en dit woord is eene afleiding of volksetymologische omvorming van een germ. woord voor *uil*, nl. ohd. *hûwo*; ondd. *hûo*; mhd. *hûwe*. Zie Kluge op uhu. Misschien behooren hiertoe ook de bij Kil. opgegeven vormen *hube* en *huybe*, *huyben*, *huybeken*, en het fr. *hibou*, waarmede de etymologen geen weg weten.

Er blijft nu nog over op te sporen, hoe het woord aan zijn vreemden uitgang is gekomen. Naast *hûwe* bestaat in het mhd. ook *hûwœre*, dat waarschijnlijk hetzelfde beteekent. Zie Lexer 1, 1410: »er seit bôse mêre und heizet *huwœre*". Er kan nu eveneens in het mnl. naast *huwe*, tot welken vorm in overeenstemming met de andere germ. talen mag worden besloten, ook een vorm *huwer* bestaan hebben, en deze kan door bijgedachte aan of op het voorbeeld van fr. *huant*, den uitgang *-an* gekregen hebben, welke, misschien, door bijgedachte aan *haen*, tot *-aen* en *-haen* werd. Deze laatste gissingen zijn niet bewezen, doch alleen eene, mijns inziens niet geheel verkeerde, poging om het woord *huwer(h)aen* in zijn oorsprong te verklaren.

Is op deze wijze de hd. *auerhahn* gebleken een geheel ander woord en dier te zijn, dan de mnl. *uwerhaen*, zoo kan

---

1) Voeg hierbij nog *OVl. Lied. e. G.* 193, 45, waar *huweraen* overdrachtelijk gebruikt wordt van een verliefde, voor wien de nacht dag wordt, omdat hij niet kan slapen.

toch het bewijs geleverd worden, dat een woord, aan hd. *auerhahn* beantwoordende of althans daarmede verwant, werkelijk in het mnl. heeft bestaan. In het fragment van den *Reinaert*, met welks uitgave Prof. Martin ons voor eenigen tijd heeft verrast, komen deze regels voor (beantwoordende aan *Rein.* I, 3140—43 (uitg. Jonckbl.):

daer so nes niet ongherede [1])
Van goeden lighene, van goeder spisen.
Daer wonen hoenre ende partrisen
Ende menegherande vogheline.

Ook in het Comb. hs. lezen wij »*hoenre* ende patrisen"; in *Rein.* II (vs. 3156): zijn zij geworden »*snippen* ende paertrisen". Zoo ook in het Volksboek: »daar is planteyt van goede snippen, patrijzen en alles goeds". Doch de *hoenre* staan in het Comb. hs. en moeten verklaard worden. Maar is het wel zoo waarschijnlijk, dat in de door Reinaert beschreven wildernis *hoenders*, d. z. *kippen*, zouden hebben geloopen? Het antwoord moet ontkennend luiden. Doch merken wij vooreerst op, dat het latijn niet van *kippen* spreekt, maar van *fazanten* (vs. 1605):

Anser, anas, perdix et *fasianus* adest.

Nu zal men zeggen, dat hoen zeer goed ook eene andere beteekenis kan gehad hebben dan alleen *kip*; men zal in het midden brengen, dat *hoen* niet alleen de naam is voor *kip* of *hen*, maar voor »alle vogels, die zich in vorm en wezen het naast aan onze tamme hoenders en fazanten aansluiten" (Van Dale); men zal wijzen op de samenstellingen *veldhoen*, d. i. *fazant*; op *parelhoen*, *korhoen*, *hazelhoen*, op hd. *truthenne*, *pfauhenne*, *fasanhenne*, van tamme vogels gezegd; op *auerhuhn*, *birkhuhn*, *haselhuhn*, van wilde gebruikt. Men zal er aan herinneren, dat *hoen* nog heden in de jagerstaal de beteekenis *patrijs* heeft. Dit alles is juist, doch het geldt niet voor de plaats uit *Rein.*,

1) De *Tijdschr.* 1, 27 in dezen regel gebrachte verbetering wordt niet door het fragm. bevestigd; dit heeft eene geheel andere lezing, nl.: »Dat es een wel groet geleide".

dewijl daar het nieuwe fragment ons eene andere, in elk geval duidelijker, lezing aan de hand doet.

Het fragment van Martin heeft nl. eigenlijk niet *hoenre*, maar *vor hoenre*, en het ware wenschelijk geweest, dat deze lezing in den tekst ware opgenomen, want zij kan ons op het spoor van de waarheid brengen. Men leze nl. *worhoenre* (*w* en *v* worden herhaalde malen in de hss. verward; vgl. in ditzelfde hs. vs. 3153 *worst* voor *vorst*; 2591 *scowut* voor *scovuut*), eene andere schrijfwijze voor *woerhoenre*; vgl. 2615 *droh* voor *droech*; 3032 *scon* voor *scoen*; 2715 *genogen* voor *genoegen*; 3164 *honre* voor *hoenre* (in het woord zelf) enz.; zie Martin t. a. p. bl. 11.

Woerhaen, woerhenne nu is juist het woord, dat *fazant* beteekent. Kil. woerhaen, *vetus* phasianus; Mellema: woerhaen, faisant. De fazant heet reeds in zevende-eeuwsche ags. glossen, volgens eene mededeeling van Cosijn, *worhana*, welks femininum *worhen (wôrhen)* door *cracinus* wordt vertolkt. Diefenb. *Gloss.* op fascianus geeft ook den vorm *worhana*, en daarnaast ook *moerhane* (l. *woerhane*). Ook andere vogels kon het woord *woerhane* uitdrukken, waarschijnlijk ten gevolge van misverstand van het verouderende woord. Zoo vinden wij in *Hor. Belg.* 7[3], 126: woerhinne vel quackele vel lemoense, ortix, d. i. *wachtel*, *kwakkel*, *kwartel*. Naast deze vormen kwamen ook andere voor, die met deze verwant of er althans gedeeltelijk mede samengevallen zijn. Graff haalt (4, 959) een *(h)orhûn* aan, dat vertaald wordt door *ortigometra*, wachtelmoeder, wachtelkoning, wachtel. In het mhd. bestaat *urhan*, *ûrhan*, *orhan*, en *-huon* (Lexer 2, 2004 vlg.), hetzelfde woord als *auerhahn*, mlat. *urogallus*, dat vertaald wordt bij Lexer door *ortygonix*. Al zijn deze vormen ook oorspronkelijk van een anderen oorsprong dan de bovengenoemde, hetgeen niet eens noodzakelijk is, zoo zijn ze er toch later door gelijkheid van vorm mede vereenzelvigd.

In de nabijheid van deze plaats uit het Reinaert-fragment is nog eene andere verrassende lezing voor den dag gekomen, nl. vs. 3138 (uitg. Jonckbloet).

Ic weet een wildernesse nu
Van langhen *haghen* ende van heiden,

waarvan Muller in zijn *Oudere en jongere bewerking v. d. Rein.* bl. 89 te recht vroeg: »Of *langhen haghen* goed is? Wat beteekent eene *lange* haag of *lang* kreupelhout hier eigenlijk? Moet men ook lezen *laghen haghen*". Dit bezwaar wordt op afdoende wijze opgelost door de lezing van het fragment:

Ic weet een wildernesse *ru* [1])
Van langhen *gagele* ende van hede.

Gagele beteekent *mirt*, *mirtedoorn*. Zie *Mnl. Wdb.* 2, 894 op gagel, en de daar aangehaalde schrijvers. Dat ook Balduinus dit woord in zijn tekst gelezen heeft, bewijst vs. 1601 vlg.

iuxta iam loca vasta scio,
Myrtus, longa filix sunt hîc fragilesque myricae.

Op nog eene andere geestige lezing, waardoor de tekst van den Reinaert weder een fijn trekje rijker is geworden, wil ik even de aandacht vestigen. Wanneer Reinaert, als pelgrim uitgedost, zijne bedevaart gaat ondernemen, weet hij door zijne mooie woorden Cuwaert en Belijn te belezen, om hem een eind weegs te vergezellen. Gij zijt waardig, zeide hij tot hen, om mij tot geleide te strekken, want

Ghi sijt van soeter wandelinghe
Ende omberocht ende goedertiere,
Ende ombeclaghet van allen dieren.
Ghestade es uwer beider sede,
Als ic doe ten tide dede,
Als ic clusenare was.

Het bnw. *gestade* past hier niet bijzonder goed in den samenhang. *Kalm*, *bedaard*, *gelijkmatig* is niet het begrip, dat men hier verlangt, in verband met den volgenden regel, die als het ware de opheldering van den vorigen is. Oneindig beter is het woord, dat in het fragm. in plaats van *gestade* gelezen wordt, nl.

1) Men lette ook op deze verbetering, door het fragment aan de hand gedaan.

Gestelic es uër beder sede.

Geestelijc, d. i. *niet naar of voor het vleesch levende*, *vroom*, *godsdienstig*, *godvruchtig*, is hier het ware woord. »Gij beiden", zegt R. »hebt uw vleesch tot dienstbaarheid gebracht en leeft slechts voor uwe hoogere belangen, gelijk ik deed in mijn kluizenaarstijd". Dezelfde uitstekende lezing vinden wij in *Rein.* II terug in den overigens sterk gewijzigden regel (vs. 3061):

Gheestelic ende van goede sede.

En hiermede stemt overeen wat het volksboek heeft, nl.: »Gij zijt alle beyde van goede zeden *en van heylige conservatien* (l. *conversatien*, d. i. *levenswandel*), gij leeft geheel gelijk ik dede doen ik kluyzenaar was". Uit het lat. is niets met zekerheid op te maken; daar (vs. 1538) luiden de regels:

Felix est vestra vita, quia vivitis olim
Sicut ego vixi, quando reclusus eram.

Ook de volgende regel kan met behulp van het fragm. (en *Rein.* II) aanmerkelijk worden verbeterd.

Als ic doe ten tiden *dede*

past namelijk niet bij: »geestelijc es uwer beider sede". Daarom leze men met het fragm.

Gi levet beide, als ic [doe] dede,
Doe ic clusenare was.

Zoo ook *Rein.* II, 3063: »ghi leeft beide als ic dede", alsmede het Latijn en het volksboek (zie boven).

Ook eene andere moeilijke plaats is door het nieuwe hs. ten volle opgehelderd, ik bedoel vs. 2651:

Hoe mochte ic vergheten dies,
Dat aldaer Reinout die Vries
Die valsche penninghe sloech?

De in deze regels voorkomende naam heeft al veel hoofdbrekens gekost. In het Comburgsche handschrift staat eigenlijk niet *vries*, maar *ries*. De vorm *Vries* is afkomstig uit de tweede bewerking, vs. 2686 (Simonet, die rike Vries), waarnaar ook de proza-Rein. *Vriess* heeft). Doch de lezing *ries* berust op een misverstand: het fragment heeft de ware lezing bewaard,

nl. *sies*. Van den regel is gelukkig in het te dezer plaatse gehalveerde fragment de tweede helft bewaard gebleven, en deze luidt: »... munt die *sies*". Een *sies* nu is een jachthond, blijkens *Parth.* 1132, 1160 en 1163. De valsche munters, waarvan hier melding wordt gemaakt door Cuwaert, die zich op een algemeen bekend feit beroept, zijn dus niet aan de menschelijke maatschappij, maar, veel eigenaardiger, aan de dierenwereld ontleend, en dit is ook de opvatting van het Latijn, vs. 1310:

Hic percussuram falsi numismatis olim
Tibundus *catulus* fecerat aere *sagax*.

Alleen blijft het nu nog de vraag, of, in overeenstemming met het fragm. *Reimont*, dan wel met het Latijn *Tibundus* moet gelezen worden in plaats van *Reinout*, maar dit is eene bijzaak. De plaats zelve is nu helder als de dag.

Ook van andere regels zal de lezing of de opvatting dienen gewijzigd te worden (zooals b. v. *Rein.* I, 2582, en de aant. van Jonckbloet over *getrouwe wesen*; vergeleken met *Rein.* II en het fragm.), en de nauwkeurige vergelijking van het fragment met den tekst van *Rein.* I en II zal ongetwijfeld ons nog veel meer leeren, en telkens zal de tekst van ons middeleeuwsch meesterwerk schooner en fijner blijken te zijn. En ook hierom is het vinden van het fragment van zoo groot belang, omdat de op den Reinaert in de jongste uitgave uitgeoefende kritiek, daaraan getoetst, tevens veroordeeld en nietig verklaard wordt.

Ik kan van dit onderwerp niet afstappen, zonder nog met een enkel woord gesproken te hebben over het Volksboek van den Reinaert, waarvan door Martin in zijne uitgave verschillende drukken genoemd zijn (Inl. bl. V). Ik ben in staat, het daar genoemde lijstje met één druk te vermeerderen, nl. dien van het jaar 1752, te Amsterdam bij Joannes Kannewijzer, Boekverkooper in de Nes, in de Gekroonde Jugte Bijbel [1]).

1) Vgl. ook Schotel, *Volksboeken* 2, 134—137.

Het is opmerkelijk, hoe lang die volksboeken ook door hunne woordenkeus en hun stijl de herinnering aan den mnl. tekst hebben bewaard, zoodat zij in waarde bijna met een hs. kunnen worden gelijkgesteld [1]). Ook uit het Volksboek van den *Reinaert* is voor den mnl. tekst nog het een en ander te leeren: de Reinaert-studie met al wat er aan vast is, nl. de vergelijking van I en II, den helaas nog steeds niet herdrukten *Proza-Reinaert* [2]), de Latijnsche vertaling, het volksboek, den mnd. Reinke, het nieuwe fragment enz. is, ook na de belangrijke studiën met name van J. W. Muller en Friedrich Prien nog lang niet aan een einde gekomen.

1) Vgl. Penon over het Volksboek van den *Floris*, in *T. en Letth.* 6, 50—73.

2) Berustende in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage. De Delftsche uitgave van 1485 is nagedrukt door L. Suhl, Lübeck en Leipzig 1783.

Amsterdam. J. VERDAM.

HOOL, HEUL.

Ik heb onlangs in een opstel »Naar aanleiding der vereeniging van Delfshaven met Rotterdam" (Rotterdamsch Jaarboekje, IIe jaarg. blz. 16) het woord Heul te verklaren gehad en toen kortaf gezegd: »Heul, verwant met hol, is eigenlijk een opening in den dijk, waarover een brug wordt geslagen; gewoonlijk wordt die brug zelf heul genoemd: Pons qui communius dicitur *houle*, in Van den Bergh's Oorkondenboek, II, n°. 149." — Ik houd die verklaring nog voor juist; maar nu vind ik in de laatste aflevering van Verdam's uitmuntend Woordenboek (i. v. *Hole*) het woord anders uitgelegd. Dit noopt mij tegen zulk een gezag mijn meening met eenig bewijs te staven. Het zij mij vergund het in dit Tijdschrift te doen.

»Pons dicitur houle", leert ons de oorkonde. Inderdaad, de heul is een soort van pons, maar niet iedere pons kan met heul vertaald worden. Er is een vast en kenbaar onderscheid tusschen *brug* en *heul*, al is dit ook in verloop van tijd allengs

uit het oog verloren. Men slaat een *brug* over een haven, over een gracht: zoo iets een *heul* te noemen, al is het ook, gelijk het Woordenboek definieert, *een verwulfde holle of bolle brug*, zou bespottelijk zijn. Maar in een dijk, een waterkeering van wat aard, een landscheiding, een weg, die twee wateren gescheiden houdt, maakt men om die twee in gemeenschap te brengen een *hool* of *heul*, en men legt een brug er over, die evenzoo heet. Een brug wordt voor het verkeer te land, een heul voor de afwatering en de scheepvaart aangelegd.

De hool is dus in de eerste plaats het gat dat men in den dijk graaft. Zulk een hool had jaren lang te Ouderschie, in de landscheiding tusschen Delfland en Schieland, gelegen; maar, zegt graaf Albrecht in een brief van 1380: »onse goede lude van Delfland anbrochten, dattet onsen lande groote nutscep waer dat men die hool toedammede", en daarom was zij gedicht; maar nu bleek het toch »dattet onsen gemeenen lande beter is dat daer een open heul leyt, als 't plach te doen" (Mieris III 375 en Rotterd. Historiebl. n°. 114). Mij dunkt, in dit verband is aan de beteekenis van het woord niet te twijfelen.

In de tweede plaats beteekent het echter de brug, die over het gat wordt geslagen, of beter gezegd: de schoeiing aan weerskanten van de opening met de brug er boven als deksel: een duiker in het groot derhalve, of een sluis zonder deuren. Daaruit volgt, dat ook een duiker van kleiner afmeting wel eens heul kan worden genoemd, zooals men een brug zonder sluisdeuren ook wel, minder juist, sluis noemt.

Die overeenkomst tusschen sluis en heul komt duidelijk aan den dag in een spreekwijs, die op beide toepasselijk is en bij deze gelegenheid meteen verklaard dient te worden.

Als men in een dijk een sluis zal gaan maken, ziet men om naar de meest geschikte plaats er voor. Dat heet: men zoekt naar een *pit*, een *put*. Zoo verhaalt Graaf Willem IV in een brief van 1337, dat hij een commissie had benoemd om »ene sluse te doen legghen dien van Zuutlant (op Schouwen) ende enen *pit* te vinden, die sluse in te legghen" (Mieris II 601, Vgl.

Oorkondenb..., II n°. 684, 847) [1]). Die pit komt dus overeen met hool in haar eerste beteekenis, gelijk de sluis analoog is met een hool in de afgeleide beteekenis.

Wordt nu later de sluis bevonden daar ter plaatse onnut te zijn, dan »keurt" hij dien het aangaat »de sluis uit de pit." Zoo lezen wij in een Ms. keurboek van Rijnland (in het Archief van het Waterschap berustende) dat in 1423 »die dijcgrave mitten hoghen heemraden coerden die sluse uten put, die leyt" enz. — de ligging gaat ons thans niet aan.

Evenzoo spreekt men van een hool, die onnut is geworden. Toen Graaf Albrecht zich door die van Delfland had laten gezeggen, dat de hool in de landscheiding te Ouderschie meer kwaad dan goed deed, beval hij dat de heemraden »die hoole voors. wt den putte keuren ende toe doen dammen" (Mieris, III 303 en Rotterd. Historiebl. n°. 107). In deze plaats ziet men ons woord in beide beteekenissen gebruikt: de hoole, die uit de put wordt gekeurd, is de brug met haar schoeiingen; de hoole, die toegedaind moet worden, is het gat, de put, waarin of waarover de brug ligt.

1) Op de laatstgenoemde plaats leze men, met verandering der leesteekens: »ware dat hare sluse uten putte vore of dat si ene niewe sluse daden maken: dat hem orbore ware van der ander [d. i. de oude] sluse an die niewe sluse, dat moesten si wel nemen" enz.

Leiden, Juni 1890. R. FRUIN.

BLADVULLING.

Van het woord *buitenbeentje*, onecht kind, is eene verklaring tot dusverre niet bekendgemaakt. De naam moet in verband staan met de uitdrukking *buitens beens geraapt*, in onecht gewonnen (zie Valentyn, *Werken van Ovidius*, 1, 192 en 263). Die spreekwijze heeft zelf een uitleg noodig; het kan niet ondienstig zijn er de aandacht op te vestigen.

A. K.

VELTHEM'S SPIEGEL HISTORIAEL.

TEKSTCRITIEK.

II. PLAATSEN UIT DIE HOOFDSTUKKEN VAN VELTHEM'S SPIEGEL HISTORIAEL, WAARVOOR HEELU'S SLAG BIJ WOERINGEN ALS BRON HEEFT GEDIEND.

(*Vervolg van blz.* 210).

XIII.

VELTH. II, 40—42: HEELU 1375—1429. De vergelijking van Velthem's tekst met dien van Heelu, afgebroken aan het slot van cap. 46 in het eerste boek, wordt weer mogelijk met cap. 40 van het tweede. Wij kunnen evenwel niet zeggen, dat Heelu voor Velthem in cap. 40, 41 en 42 diens bron is geweest (*Sp.* III, blz. 463, *l.*), althans niet uitsluitend, want het verhaal van Pierre de la Brosse in die drie hoofdstukken bij Velthem is veel uitgebreider dan in vs. 1375 tot vs. 1429 bij Heelu.

Een paar onnauwkeurigheden in cap. 40 (vs. 17 en vs. 52) kunnen dan ook niet naar Heelu worden hersteld. Vs. 17 is reeds in het *Mnl. Wdb.* verbeterd; zie aldaar op b e g r o e t e n, 3). In vs. 52 wordt het feit, dat Jan I van Brabant *al zijne vazallen had opgewekt*, om mede naar Parijs te trekken, uitgedrukt door: »hi hadde gemaect in rore *ane* sine liede", waar natuurlijk »*alle* sine liede" moet worden gelezen.

In cap. 41 vs. 59 is een woord uitgevallen in een gedeelte, dat bij Heelu wordt gemist. Er staat: »Om dit sprekende sine genote" l. »*worden* sprekende."

Toch komen in dit verhaal verscheidene verzen voor, die bij beide schrijvers eensluidend zijn; vgl. daarvoor Velth. II, 42, 12—33 met Heelu 1406—1427, waarin *sprac* (Heelu, vs. 1420) geëmendeerd moet worden in *spranc* naar Velth. vs. 26, terwijl

voor de tweemaal herhaalde lezing *craproen* vs. 21 en vs. 27, Heelu het juiste *caproen* vs. 1415 en vs. 1421 heeft bewaard. Bij beiden, Velth. II, 42, 21 : 22 en Heelu 1415 : 1416 vinden wij de assonance *ogen : geloven.*

Cap. 43 van Velthem, inhoudende een mislukten tocht naar Arragon, vinden wij bij Heelu niet.

Met cap. 44 van Velthem en vs. 1439 van Heelu kan weer eene doorloopende vergelijking beginnen.

XIV.

Velth. II, 44, 20 en 36: Heelu 1488 en 1547. Duidelijker dan bij Velthem is bij Heelu het verhaal, dat Adolf van den Berg zijne aanspraken op Limburg overdraagt aan Jan van Brabant. Uit Heelu vs. 1488 vlg.:

Doen sochte hi wege, daer hi mochte,
Ane den hertoge van Brabant,
Dien hi willich daer toe vant;
Hem droech hi doen op sijn recht
Van den lande van Limborch slecht,
Met alden rechte, dat hem was bleven,

kunnen wij met inlassching van *hi* in vs. 20 den tekst bij Velthem herstellen:

Doe dit die grave verstoet, te hant
Ontboet *hi* den Hertoge van Brabant,
Ende droech hem op daer sijn recht
Van den lande van Limborch slecht
In alden rechte, dat hem was bleven.

Eveneens kunnen wij naar Heelu vs. 1543 en vlg.

(si) rieden
Den hertoge, dat hi met lieden
Int lant van Limborch quame,
Ende hem des ane name;
En (= Et en) soude niemen weren mogen,

de onbegrijpelijke verzen in Velth. II, 44, 34 tot 36:

(Si) rieden beide den Hertoge das,
Dat hijt dlant soude bestaen
Met stride soude in hant gaen.

door een kleine verandering verbeteren in:

(Si) rieden beide den Hertoge das,
Dat hi dlant soude bestaen
Met stride; *t*soude in hant gaen.

XV.

VELTH. II, 45: HEELU 1633 vlg. — In dit hoofdstuk zijn het vooral eigennamen, die in Velthem uit Heelu hersteld kunnen worden. Vs. 4: lant van *Wassenborch*, l. *Valkenborch* (Heelu 1643); vs. 14: *Moelrepas* entie van *Wicham*, l. *Molrepas* entie van *Witham* (Heelu 1678, 79); vs. 21 Heynryc van *Vessen*, l. Heynryc van *Hessen* (Heelu 1691); vs. 53 *Spahen* l. *Spanhem* (Heelu 1773); vs. 54 *Saltum*, l. *Salmen* (Heelu 1774).

Daarenboven wordt eene eenvoudige verbetering van vs. 22 aan de hand gedaan door Heelu vs. 1692. Bij Velth. lezen wij van den landgraaf van Hessen:

Hine brachte daer mere hem sessen,
Want hi quam onversien.

Bij Heelu vs. 1691 vlg.:

Die Lantgrave Heinric van Hessen
Was daer; maer, boven hen sessen,
En hadde hi niet vele liede, bi dien
Dat hi was comen onversien.

Lees derhalve bij Velth.:

Hine brachte daer *maer* hem sessen [1]).

1) Hs. m'.

Alhoewel Heelu 1705 vlg. niet volkomen met Velth. 45, 30 overeenkomt, ligt toch voor de hand, dat in plaats van:

Ende waenden hertogen sonder hoede
Hebben vonden,

gelezen moet worden:

Ende waenden *den* hertoge sonder hoede
Hebben vonden;

het uitvallen van *den* achter waen*den* kon gemakkelijk gebeuren.

XVI.

Veth II, 46: Heelu 1820 vlg. Reeds uit vs. 1 van dit caput, waar hij, die in het opschrift *Suabbe* heet, *Swabble* wordt genoemd, zien wij, dat er weer minstens ééne fout in den tekst is. Volgens Heelu vs. 1821 moet beide in *Snabbe* veranderd worden. In vs. 7 is Reinier van *Wesgezeten* verbasterd uit Reinier van *Wegeseten*, d. i. Regnier de *Viset*; zie Willems' aanteek. op Heelu vs. 1827. Voor *Lousi* in vs. 15 leze men *Lonsi*, vgl. *Longi* bij Heelu vs. 1840; in hetzelfde vs. staat *Herne* voor *Herle*; terwijl vs. 19 *Genepie* heeft voor Heelu's (vs. 1846) *Genapie* d. i. *Genappe*. In vs. 39 is *Valkenborch* weer bedorven, echter niet zoo erg als in cap. 45, vs. 4.

Verder kan uit Heelu vs. 1901: »Op tfelt bleven si gevaen", in vs. 32 bij Velthem *si* ingelascht worden.

Vs. 35 (welken regel Heelu niet heeft) mist het object, dat, door *ment* in plaats van *men* te lezen, er in gebracht wordt.

XVII.

Velth II, 47: Heelu 1960 vgl. Weer is het een eigennaam, die het eerst onze aandacht vraagt; vs. 3: te *Wessem* l. te *Nuse*, zie Willems aanteek. op Heelu vs. 1961. De naam *Waraven* in vs. 5 is eene verschrijving, blijkens vs. 10, waar te

recht *Walraven* staat. In vs. 50 is juist de eigennaam bij Velthem goed bewaard, zoodat het bedorven *Herne* bij Heelu, vs. 2073 in *Herve* (tusschen *Daelhem* en *Verviers* gelegen; zie Willems noot bij Heelu) verbeterd kan worden. *Lovielle* in vs. 58 is *Lomelle* of *Lommel* in Kempenland.

Van een naam *Breudyt* (vs. 40) weet Heelu niets, evenmin als Velthem; die burcht *Breudyt* is een voortbrengsel van Le Long's phantasie, en er zal wel geen bezwaar zijn in plaats van

Toter Borch Breudyt vorwaer,

te lezen: Toter Borch *brendijt* (*brandijt*) vorwaer,

wat Heelu (vs. 2057 en 58) uitdrukt door: »al dat lant storen met *brande* al toter Borch toe."

Nog is in dit 47ste cap. onduidelijk vs. 43 en 44:

Dus ward dat orloge herde swaer,
Dat si hadden *hem* daer.

Heelu heeft vs. 2062 en 63:

Aldus wert dat orloge swaer,
Ie lanc soe meer, in beiden siden.

Le Long zegt: *hem* = *onderling*. Ik geloof met hem, dat er iets staan moet, dat *onderling* beteekent, en zou willen lezen;

Dat si hadden *jeghen een* daer,

Ook zonder Heelu is het duidelijk, dat »Om dese *stuken*" in vs. 48 verkeerd gelezen is uit: »Om dese *sticken*."

XVIII.

Velth II, 48: Heelu 2109 vlg. Wijken beide teksten ook hier van elkaar af, zij zijn beide te begrijpen; in vs. 38 echter verduistert Le Long Velthem's bedoeling door eene slechte redactie en eene verduisterende opheldering. Vers 38 luidt:

Hem quam te helpen oec ser veel
Die uter stat oec ward geboren,

d. i. zegt Le Long: »Selfs inboorelingen der stadt"; dus *ser veel* = *zeer vele*?

Heelu vs. 2270:

Hem quam te hulpen oec *Screveel* (l. *Serveel*),
Die in die stat was van magen.

Het was een heer van *Servel* of *Servelle*. Men leze dus ook bij Velthem:

Hem quam te helpen oec *Serveel*,
Die uter stat oec ward geboren.

In het laatste gedeelte van dit caput verandere men nog de volgende eigennamen: vs. 78: *Ermone* l. *Crone*: vgl. Heelu vs. 2400: *Crome*, d. i. *Craon*; vs. 79 *Memorasi*, Heelu vs. 2401: *Momorasi*, d. i. *Montmorency*; vs. 80 *Heulwire* l. *Henewire* naar Heelu vs. 2406, d. i. *Henuiers*, Henegouwers; vs. 89 here van *Vele* l. van *Nele*, Heelu v. 2450: van *Neele*; zie de aanteek. van Willems op vs. 2398—2401 bij Heelu.

Ten slotte kan de rijmregel, dien vs. 93 mist, uit Heelu worden ingevuld en ook de fouten in vs. 94 en vs. 97 hersteld.

Velthem heeft vs. 92 vlg.

die Coninc Philips woude
Den Hertoge voren met hem int lant
Ende bleef daer echter si soene
95. In des Graven Gijs doene,

waarvoor naar Heelu vs. 2458 vlgg. te lezen is:

die Coninck Philips woude
Den Hertoge voren met hem int lant
Van Arragoene, si u bekant.
Ende bleef echter daer *die* soene
In des Graven Gijs doene,
In siere manieren, alst was gesproken
Hier vor, dat valscelijc *was* te broken.

XIX.

VELTH II, 49: HEELU 2590 vlg. Om de 57 verzen, waaruit dit caput bij Velthem bestaat, te begrijpen, dient men zich eerst volkomen vertrouwd te maken met hetgeen Heelu van vs. 2590 tot vs. 2736 verhaalt. Eene zoo groote verkorting van den tekst, op Velthem's manier, heeft natuurlijk veel afbreuk gedaan aan de helderheid der voorstelling; slordig is Velthem's tekst hier in hooge mate, en de ontbrekende rijmregel van vs. 37 is dan ook niet met eenige zekerheid uit Heelu te herstellen. De vreemde vorm *monbre* in vs. 30 (Heelu vs. 2645: *montbore*) is mij gebleken door Le Long uit *monbor*, zooals het hs. heeft, te zijn gelezen. Voor den eigennaam *Heinryc Isaerd* in vs. 47, die bij Heelu niet voorkomt, vergelijke men Willems' aanteekening op vs. 2703 van Heelu. Na de vermelding van den dood van den Franschen koning Philips III, loopt Velthem, reeds vol van alles wat Philips IV later Vlaanderen zal aandoen, de geschiedenis even vooruit. Die verzen, welke Heelu na vs. 2732 niet heeft, zijn, dunkt me, met verandering van Le Long's interpunctie en omzetting van vs. 54 en vs. 55 aldus te lezen:

ende sijn sone
Philips ward coninc na tgone,
Die Vlaendren brachte in swaer verdriet,
Alse dit niet lanc was gesciet.

d. i.: En daarna werd koning zijn zoon Philips IV, die zware rampen over Vlaanderen bracht, niet lang nadat hetgeen verteld is, was gebeurd.

XX.

VELTH II, 50 en 51: HEELU 2737—3273. Velth. II, Cap. 50 vs. 1—38 komt vrij goed overeen met Heelu 2737—2820; fouten in dit gedeelte betreffen in hoofdzaak eigennamen, die reeds

vroeger zijn ter sprake gebracht. Eene enkele betere lezing, door het hs. aan de hand gedaan, is voor *troc* in vs. 20 het juistere *trac*; in vs. 31 *scatten* l. *scatte* (vgl. ook Heelu 2811). Na vs. 38 tot het einde, vs. 54, vertelt Velthem iets van het uitvoerige verhaal (Heelu 2821—2928) over de hulp van Floris, graaf van Holland, aan Jan van Brabant verleend, en de verdediging van Tiel door Jan van Kuec. Velthem is werkelijk zoo verstandig geweest in deze 17 verzen alleen de hoofdzaken van het 107 verzen lange verhaal van Heelu terug te geven.

In cap. 51, waarvan vs. 1 overeenkomt met vs. 2929 bij Heelu, is weer veel meer te verbeteren. Reeds bij vs. 5 raakt de voorstelling in de war; daar staat, dat de graaf van Holland hulp belooft aan den graaf van Gelre, wat niet waar is. Floris helpt juist Brabant tegen Gelre. Hoe komt nu die fout in den tekst? Velthem slaat na vs. 4 zoo maar eenige verzen van Heelu over en brengt daarna iets, wat volstrekt niet bij het voorgaande hoort, daarmede onmiddellijk in verbinding. Vergelijk Velhem vs. 1—6:

Die grave van Gelre was man
tHertogen, eer torloge began;
Nu haddi sine manscap opgegeven,
Ende was noch int goet bleven.
Hier toe geloefdem hulpe saen
Die grave van Hollant;

met Heelu vs. 2929 en vlgg.:

Die grave van Gelre was man
Tsertoghen, doen men began
Dat orloge; maer hi hadde gegeven
Sine manscap op, ende was bleven
In dat selve goet nochtan,
Daer hi te voren af was man,
Ende onthilt met ghewout.

Die hertoge Jan, die stout
Ende hoverdich uter maten
Was, ginc hem daer toe saten,
Dat hijt hem woude winnen ave.
Hier toe hadde gheloeft die grave
Van Hollant den hertoge Janne
Beide scepe ende manne
Ende selve te hulpen metter hant.

Ook hier weer zien wij, dat Velthem niet te verklaren is, zonder Heelu; daar het echter niet doenlijk is te dezer plaatse de parellelplaatsen uit te schrijven, bepaal ik mij tot de mededeeling, dat wij voor dit 51ste hoofdstuk de toelichting vinden in Heelu vs. 2929 tot vs. 3273.

Voor *in de side* bij Le Long, vs. 31, heeft het hs. *in deside* wat wel voor *in desside* zal staan (vgl. de schrijfwijze *mescien* voor *misscien*), welke emendatie Prof. Verdam reeds had gemaakt.

XXI.

Velth. II, 52: Heelu 3292—3493. Voor den geheelen samenhang is het weer wenschelijk de 300 verzen van Heelu als commentaar te gebruiken op de 88 verzen van cap. 52 bij Velthem. Vanzelf worden dan verbeteringen in den tekst aan de hand gedaan. Zoo bijv. zeggen wij van vs. 9:

Moelnehuse verberdi gereet
l. *Moelne*, *huse* verberdi gereet

naar Heelu 3330:

Altoe wert al ontsteken
Van der borch, tot buten verre,
Moelne ende *huus*;

Voor *orte* in vs. 67 l. *Orte*, d. i. de rivier de Ourthe, vgl. men Heelu 3533, en zie men Prof. De Vries *Taalz.* blz. 133 en 134, waar ook de naam *Oesseninc* besproken wordt, en voor de eigen-

namen, in dit hoofdstuk voorkomende, vergelijke men de aanteekeningen van Willems op de parallelplaatsen bij Heelu.

XXII.

VELTH. II, 53 en 54: HEELU 3597—3920 (einde van het eerste boek bij Heelu).

De biscop van Mes en de grave van Baren hebben twist, waaruit een oorlog dreigt voort te komen. Jan van Brabant zal den laatste steunen en dit noopt een zekeren Woutier van Linge, een Henewier (aldus, voor Hevewier; vgl. Heelu 3663) den here van Luxelenborch, die den biscop zal helpen, aan te raden van den oorlog af te zien. Dit geschiedt, en, zoo besluit Velthem vs. 35:

Dus behilt die Grave van Baren
Die Hertoge van Brabant zijn ere twaren.
l. Dus behilt *den* Grave van Baren
Die Hertoge van Brabant sijn ere twaren.

naar Heelu 3698 vlg.:

Alsoe dede
Die hertoge Jan van Brabant
3700 *Den* grave van Baren sijn lant
Behouden, ende sijn eere.

Voor het overige is in dit hoofdstuk Velthems's tekst, alhoewel korter, toch duidelijk.

In het volgende caput, het laatste van het tweede boek bij Velthem, waar Heelu's tekst van dienst is, kan reeds dadelijk in vs. 5 de naam *Wessen*, uit Heelu vs. 3726 in *Nusen* worden hersteld; in vs. 9: »dat hi thertogen *hulp* was", l. *hulpere*, naar Heelu 3729. Deze fout is van Le Long, die hulp heeft gelezen, ofschoon in 't hs. hulpcr staat. Vs. 10: *vor*. l. *voer*. Vs. 20 *Leggevich* l. *Leggenich* naar Heelu 3764; zie ook de aanteek. aldaar. In vs. 58 moet na *Walraven*, *die* worden

ingelascht blijkens Heelu 3854 vlg., om den juisten zin te herstellen. In vs. 61 en 62 *waren*: *gevaren* voor *waere* (hs. *w*'): *in gevare* (sic hs.). Vs. 66 *Harman van Vischam*, l. *Herman van Witham*, naar Heelu 3868. Zie over *Vorendale* in vs. 71, terwijl Heelu 3874 *voren Dale* heett, Willems aanteek. op dit vers.

XXIII.

Slag bij Woeringen. Velth. III, 2 tot 21: Heelu II.

Heeft Velthem in de besproken capita van het eerste en het tweede boek met grootere en kleinere leemten het eerste boek van Heelu ingelascht, bevattende de Brabantsche geschiedenis tijdens de jeugd en de eerste regeeringsjaren van Jan I, het eigenlijke verhaal van den veldslag, waarnaar Heelu's werk zijn naam draagt en dat bij hem het geheele tweede boek inneemt, heeft Velthem overgenomen in het derde boek cap. 2 tot cap. 21. Het spreekt dus vanzelf, dat eene geregelde bespreking van moeilijke of bedorven plaatsen, die voor de hoofdstukken uit boek I en II van Velthem wenschelijk scheen, voor Boek III overtollig moet heeten; immers Jonckbloet heeft natuurlijk in zijne afzonderlijke uitgave van Boek III reeds geregeld gebruik gemaakt van Heelu's tekst, en in zijne aanteekeningen bij herhaling parallelplaatsen van Heelu ter vergelijking en verklaring neergeschreven terwijl aan het hoofd van bijna ieder caput de overeenkomstige plaats van Heelu is medegedeeld. Daar Jonckbloet zijn tekst naar het handschrift heeft uitgegeven, behoeven fouten als »den wijngaert *sichten*", l. *slichten* (cap. 2, vs. 50), die Le Long in den tekst heeft gebracht, geen nadere bespreking. Het eenige, dat mij hier nog te doen overblijft, is de mededeeling van enkele verbeteringen naar Heelu, welke ik niet bij Jonckbloet vind, met inachtneming echter hiervan, dat slordigheden van een afschrijver, als *si viseerde*, l. *viseerden* (cap. 2, vs. 18) en vele andere geen aanwijzing behoeven.

In cap. 3 mis ik bij Jonckbloet eene aanteekening op vs. 27. Wij lezen vs. 26 vlgg.:

Op enen saterdach, als ict versta,
Datsi op wilden ten hertoge keren
Woude die biscop Gode eren
Met ere missen.

De vergelijking met Heelu, vs. 4266 en 4267:

Doen vielt op enen saterdach,
Datsi ten hertoge souden keeren,

geeft ons het recht het verduisterende *op* uit vs. 27 te schrappen.

In cap. 4, vs. 9 zou ik de verkeerde lezing *Limborchen* voor *Limborcheren* niet aan den afschrijver willen wijten, zooals Jonckbloet doet; ik meen nog duidelijk in het hs. *Limborch'en* te lezen.

In vs. 40 van dit caput lees ik in het hs. niet als Le Long en Jonckbloet *dedem*, maar *dedē̄* d. i. *dede men*; de inkt is wel verbleekt, maar de dwarsstreep nog duidelijk te zien. De tekst luidt dan:

En doen (*l.* doent) daer soude den stride naken,
Dede men menich ridder maken
40. In beiden siden.

In cap. 5 is het geheele gedeelte van vs. 59 tot vs. 68 niet te begrijpen; het is het rampzalig overschot van het zeer duidelijke, slechts op ééne plaats bedorven verhaal (zie aanteek. op vs. 4937 en 4938) bij Heelu over het vechten in eene breede en ondiepe slagorde, waartegenover wordt aangeraden vooral vast aaneengesloten te strijden. Men vergelijke hierover Heelu vs. 4918—4966.

Zeker bevreemdt het, op vs. 31 van cap. 6 bij Jonckbloet eene aanteekening te vinden.

Die hem daer met willeger hant
Weder ten gewere warp,

bevat, dunkt mij, geen enkele moeilijkheid, en Jonckbloets aanteek. *weder* (vs. 31) is *contra*, evenals die van Willems:

weder is *daertegen*, waarop Jonck[illegible]t zich beroept, moet vervallen; *weder* is hier *wederom*, o[illegible]*w*, evenals in de parallelplaats, Heelu vs. 5135:

Die hem, met willeger hant,
Weder te ghewere warp.

Ook de aanteekening en conjectuur op vs. 7 van cap. 8 kan vervallen. We lezen vs. 4 vlgg.:

Doe dit sagen
Twee ridders, dochtense donmoet sere
Ende voren ute om haren here
Te *liewerne* die felle vard;

l. *bewerne*, zooals het hs. heeft; zie *Mnl. Wdb.* op bewe-ren. Het is vreemd, dat Jonckbloet, in verband met *verweren* uit Heelu 5455, zelfs al hield hij de verkeerde lezing van Le Long voor die van het hs., niet aan deze eenvoudige verandering heeft gedacht.

In cap. 9 lezen wij, vs. 28 en 29, bij Le Long:

Die Grave van Lusselborch oec na das
Soude gerne wreken sijns broeders doot.

Het handschrift heeft:

Soude gerne wrekere sijns broeder doot.

Jonckbl. zegt van wrekere: »Sic in MS., sed male." Dit is misschien wat streng; *wreken* zou zeker een goeden zin geven; maar nu er *wrekere* staat, kan men toch ook vrede hebben met:

Soude gerne *wrekere sijn sbroeder* doot.

Hoe Jonckbloet zeggen kan, dat in vs. 36 *dus* »in codice deëst", is mij een raadsel; er staat duidelijk ð' de gewone schrijfwijze voor *dus*; het is echter van minder belang, daar

het blijkens Heelu vs. 5679 toch uit den tekst verwijderd moet worden.

Daar het lidwoord in vs. 36 van cap. 40:

> Nochtan *dat ors* des edels Graven
> Die bodelinge dus ut hingen,
> So....

niet ontbreken kan, zal wel *datten ors* te lezen zijn. Heelu vs. 5844 heeft een anderen zinsbouw.

In vs. 8 van cap. 13 wil Jonckbloet *quam* invullen na *tien* (d. i. *te dien*):

> Doe hi dat pert en vant niet snelre
> Viel hi neder ende stac doet dat pert
> Ende tien vanden Berge werd.

Hij had zich op Heelu vs. 6317:

> Ende *quam* te dien van Berge geronnen,

kunnen beroepen; daar echter de twee teksten hier in meer opzichten verschillen, noodzaakt Heelu's lezing ons niet tot de inlassching van het werkwoord; en dit is juist een zin, waar het echt Middelnederlandsch zou zijn, het werkwoord weg te laten. »Het paard was hem niet vlug genoeg; dat stak hij dood en.... hij zoo vlug, als hij kon, naar de manschappen van den graaf van den Berg (vgl. *Mnl. Wdb.* op g a e n, kol. 875, laatste alinea). Verandering schijnt mij dus onnoodig.

In cap. 14 daarentegen verdedigt Jonckbloet eene lezing, die mij onverdedigbaar schijnt. Wij lezen daar in vs. 71 en vlgg.:

> Ende die daer van beiden bleven gevaen,
> En canic al niet doen verstaen;
> Dier was *somich*, dat ic tgetal
> Niet wale en can genomen al.

Jonckbl.: s o m i c h *hoc loco contractum videtur ex* s o m e n i c h, en verder s o m i c h *idem est quod Ang.* s o m u c h; m i c h

fortasse derivandum a michel. Ik geloof, dat wij deze aanteekening en daarmede de verdediging van een mnl. woord *mich* = *much* kunnen opgeven. *Somich* is, dunkt mij, eenvoudig eene verschrijving voor *so menich*.

In vs. 30 van cap. 15 heeft Jonckbloet *arme dorpliede* als datief (Heelu 7016: *armen gebueren*) onveranderd gelaten. De zin eischt:

> Daer sach men jammerlike, dor noot,
> Die vroomste van al Kerstenlant
> Armen dorplieden gaen in hant.

De *Rijnheren*, uit vs. 2, cap. 16, laat Jonckbloet onbesproken; het ligt voor de hand, dat een afschrijver het bedorven heeft uit *Rineren* (vgl. Heelu 7299), d. i. zij, die aan den Rijn wonen, evenals zij, die aan de Moezel wonen, in het volgende vers *Moseleren* heeten. Wat Jonckbloets aanteekening op vs. 11 betreft, ben ik het volkomen met hem eens, dat de tekst bij Velthem bedorven is uit Heelu vs. 7314 en vlg. Ik geloof echter niet, dat wij van vs. 7323 en 7324 behoeven te zeggen: »nisi et hic locus non integer sit." De lezing bij Heelu is volkomen in orde. »Er zijn wel elf honderd mannen gesneuveld en misschien nog meer, behalve nog velen, die later aan hunne wonden stierven. En van die allen behoorden er hoogstens veertig tot de Brabanders:

> Daer boven (*nl. boven die* 40) dander getal (*dus*
> Verloren sine viande al." 1100 *min* 40)

Het in vs. 46 van dit cap. voorkomende *coene laet* is reeds in het *Mnl. Wdb.* verbeterd; zie aldaar op gelaet.

Op vs. 50 mis ik eene aanteekening bij Jonckbloet; ik begrijp niet, hoe hij de verzen:

> Sine viande quamen in sorgen
> 50. Hoe dat sijt int gelaet verborgen

heeft opgevat, dat hij eene verklaring overbodig achtte. Heelu

vs. 7520 h[illegible], die ook hier weer blijkt de juiste te zijn; nl.:

Hoe dat sijt *met ghelate* verborgen.

d. i. Hoe zij zich nog goed zouden houden; hoe zij hunne vrees nog zouden verbergen *door de wijze waarop zij zich voordeden; met ghelate* is dus zooveel als *met goeden gelate*, en de beteekenis er aan toegekend, rechtstreeks af te leiden uit die, welke in *Mnl. Wdb.* II, 1191 is opgegeven.

In het volgende cap. twijfelt Jonckbloet aan de juistheid van »si *harden* die bordene herde swaer" (cap. 17, vs. 15); zie daarover *Mnl. Wdb.* op harden, 2).

In het laatste gedeelte van cap. 17 is het uitvoerige verhaal (Heelu vs. 7667 tot vs. 7827) over den heldendood van Her Bertout van Mechelen en de onwrikbaarheid van zijn oom Gilys Bertout en van zijne banierdragers Geraert van Rotselaer en Arnout van Waelheem tot 25 verzen ingekrompen. Van dezen zegt Velthem vs. 46:

Dese en lieten om genen vaer
Die baniere sinken iet,
Her Gerart van Rotselaer wilde niet
Dat sijn name worde gemiet (*l.* geminct *hs.*) iet.

Blijkbaar is dit laatste *iet* bedorven, wat men ook uit de plaats in het hs. zou opmaken: het staat wat te laag, alsof de afschrijver het later heeft bijgevoegd, misschien meenende zoo doende een rijmpaar af te sluiten, terwijl hij inderdaad een derden rijmregel toevoegde. De oorspronkelijke gedaante van vs. 49 zal dus geweest zijn:

Dat sijn name worde geminct,

waarbij men gissen kan, dat als rijmregel gestaan heeft:

No sijn ere daer bi gecrinct.

waarop volgt vs. 50:

Dus ward die strijt in deser maniere
Met (*l.* Met hem) gehouden onder die baniere.

Heelu helpt hier niet voor tekstcritiek, tengevolge van de verbazende besnoeiing door Velthem.

Reeds dadelijk in het begin van cap. 18 is er weer een vers overgeslagen, waarover Jonckbloet ook hier zwijgt. Naar Heelu vs. 7834 kunnen wij Velthem's tekst herstellen in:

vs. 1. Die grave van Vianen sloech
Menigen slach genoech;
Waer daer die porsse meest gelach
Sonderlike op dien dach,
Was hi den hertoge altoes an.

In vs. 28 heeft Jonckbloet *proft*; Le Long *perst*, wat natuurlijk fout is. Het valt moeilijk te zeggen, hoe Velthem geschreven heeft. Bij Heelu vs. 8077 vinden wij den vorm *proefst;* bij Velthem *proeft* of *proest;* de laatste twee letters zijn niet duidelijk.

Eindelijk heeft in het laatste hoofdstuk, waarvoor Heelu's tekst gebruikt kan worden, Jonckbloet in vs. 12: »*groeffe* l. *groeffen*", waarvoor het hs. *groefse* heeft. Dit laatste schijnt mij beter: Heelu vs. 8832 spreekt van den graaf van Luxemburg en andere heeren, *die metten andren ter eerden sijn gedaen.* Dit drukt Velthem aldus uit: »Van Lusselborch die graven en constmen niet wel onderkinnen ende groefse metten andren." Zeker is het slordig »de *graven* van Luxemburg" te zeggen in plaats van »de *graaf* van Luxemburg en andere graven, die tot zijne partij behoorden," maar nu wij hebben gezien, hoe Velthem met Heelu's tekst heeft gehandeld, ik had haast geschreven omgesprongen, zal ons dat van hem niet meer verbazen.

Haarlem. CORNELIA VAN DE WATER.

IN DE BOONEN ZIJN.

Dat een onderzoek onzer Spreekwoorden en Spreekwijzen zeer wenschelijk moet worden geacht, is onlangs door den hoogleeraar Verdam betoogd en met voorbeelden toegelicht [1]).

Dikwijls is het zeer moeilijk — soms, voorloopig, onmogelijk — den oorsprong, de juiste beteekenis, den juisten vorm van een spreekwoord of eene spreekwijze te bepalen.

Welken weg moet men inslaan om hier, zoo mogelijk, tot de waarheid te komen?

»Niet met geleerdheid .... kan men hier te recht", zegt Prof. Verdam.

Voor *geleerdheid* zal men hier wel *schijngeleerdheid* moeten lezen. Of is de bekende geschiedenis der uitdrukking *van haver tot gort*, die als voorbeeld wordt aangehaald, geene geleerdheid? Is de gansche historische beoefening onzer taal geene geleerdheid? Met gissingen als die van Prof. Verdam naar de uitdrukkingen *boontje komt om zijn loontje; branden als een lier* en andere, komt men toch ook niet verder.

Wanneer eene uitdrukking eenmaal een bepaalden, voor zekeren tijd blijvenden, vorm heeft aangenomen, wanneer zij voor eenigen tijd verstard is tot eene spreekwijze of een spreekwoord — dan heeft zij reeds eene geschiedenis; dan zal men altijd tot de historische taalstudie zijne toevlucht moeten nemen, om tot eene verklaring te geraken.

Spreekwoorden en Spreekwijzen — Prof. Verdam heeft dat met bekende voorbeelden aangetoond — verworden in den loop des tijds; men vergeet den oorspronkelijken, juisten vorm en maakt de uitdrukking daardoor soms onbegrijpelijk; gewoonlijk minder teekenend of treffend.

Deze verwording openbaart zich op velerlei wijze. Op ééne wijze van verwording heeft Prof. Verdam de aandacht geves-

---

1) Zie: Feestbundel Matthias de Vries.

tigd: het weglaten van een deel der spreekwijze, waardoor het overblijvende deel onduidelijk of onverklaarbaar wordt.

Het zou een aantrekkelijk werk zijn te onderzoeken, welke krachten hier aan 't werk zijn geweest; in welke andere vormen het beginsel van taalverwording zich hier openbaart.

Daarvoor zou echter onze lijst van juist verklaarde spreekwoorden en spreekwijzen grooter moeten zijn, dan zij nu is [1]).

Het kan alvast zijn nut hebben aan te toonen, dat het volksvernuft ook te werk gaat op eene wijze, tegenovergesteld aan die, welke door Prof. Verdam is vermeld en helder toegelicht.

Aan eene spreekwijze, die het volk niet meer begreep, heeft het soms eene — voor hun gevoel ontbrekende — helft toegevoegd.

De uitdrukking *in de boonen zijn* levert ons een goed voorbeeld van dat geval.

Volgens Prof. Verdam is deze uitdrukking »geheel onverstaanbaar zonder het onmisbare vervolg *en ik wil erwten plukken*, dat er hier en daar nog aan toegevoegd wordt."

De historische taalstudie leert echter, dat juist het tegenovergestelde heeft plaats gehad: dat de uitdrukking *in de boonen zijn* in de vroegere tijdperken onzer taalgeschiedenis zelfstandig voorkomt, op zich zelve zeer goed verklaard kan worden en eerst later wel niet bedorven is, maar toch haren oorspronkelijken vorm verloren heeft door het toevoegsel *en ik wil erwten plukken.*

Dat bloeiende boonen de menschen door haren geur tot dwaasheid konden brengen, was in de middeleeuwen eene vrij algemeen verbreide meening. Verschillende spreekwoorden en liederen getuigen daarvan.

Zoo het Fransche spreekwoord: »les fèves sont en fleur, les fous en vigueur". Littré zegt naar aanleiding van dat spreek-

---

1) Een goed begin maakte Prof. Gallée met zijne Lijst van Spreekwoorden en Spreekwijzen in het „Register op Tijdschriften over Nederl. Taalkunde"

woord: »se dire pour reprocher à quelqu'un une folie ou faiblesse. On dit dans le même sens: Il a passé par un ch de fèves en fleurs. Ces locutions viennent de ce qu'on buait à la fève la propriété d'hébéter l'esprit".

In Duitschland kende men reeds in de 16de eeuw het spreekwoord: »wenn die Bohnen blühen, gibt es viel Narren", en wordt het »Bohnenlied als Inbegriff aller Narrheit" beschouwd [1]).

In ons land vinden wij reeds in de »Gemeene Duytsche Spreekwoorden" (1550) de spreekwijzen: *Die Bonen bloeyen mit hem* en *Als de Bonen bloeyen, soe en sint die gecken niet wijs.*

In de »Refereynen int zotte", die in 1539 te Gent gedrukt werden, lezen wij in het referein van Brugghe:

> Tvolck datmen binden moet als de boonen bloeyen,
> Werden als zotten inde waerelt ghehacht.

In den Biëncorf (f° 231 v°): »Sult oock niet vergeten niet verre van den Bye-corf Boonen te hebben, die in hare bloeysel staen".

In een der liederen uit het Antwerpsch Liedeboek, getiteld »Vanden boonkens", een lied gericht tot alle »sotten ende sottinnekens", worden jong en oud van allerlei rang en stand gewaarschuwd toch niet te dicht bij de bloeiende boonen te komen. In overeenstemming daarmede is het refrein van een ander lied uit dien tijd: »Meysken gaet ut de boonen" [2]).

Niet alleen schrijvers en dichters, ook geleerden sloegen geloof aan de werking der bloeiende boonenplant. Zoo was b.v. ook Dodonaeus blijkbaar met fabophobie behept [3]).

In het lied »Vanden boonkens" wordt gewaarschuwd vooral tegen de dwaasheid »int amoureuse", de dwaasheid, welke — wonderbaarlijk genoeg — door de middeleeuwsche Franschen als de dwaasheid *par excellence* schijnt te zijn beschouwd; immers, onze uitdrukking »het soete spel spelen" gaven zij weer

---

1) Vgl. Böhme, Altd. Liederbuch, S. 437.
2) Vgl. mijn „Lied in de Middeleeuwen" bl. 353—354.
3) Vgl. zijn „Cruydt-Boeck" i. v. (pag. 903).

door »faire *la* follie"; onze voorouders volgden de Franschen ook hierin na en spraken in dien zin van »dat sotte dinc doen" [1]).

De bedoeling, welke in het lied »Vanden boonkens" doorschemert, treffen wij ook aan in een van Roemer Visscher's »quicken":

Quam daer een meysjen in desen tuyn,
Ick sou niet roepen alluyn, alluyn:
Dan in mijn armen soud ick haer luycken,
En helpen haer de Boonkens pluycken [2]).

Maar de liefde was slechts één der vormen, waarin de dwaasheid zich vertoonde. Behalve deze bijzondere beteekenis bleef de algemeene beteekenis der uitdrukking *in de boonen zijn* nl. *in de war zijn* en het geloof aan de verdwazende kracht van bloeiende boonen in de 17de eeuw bekend.

Zoo lezen wij in de »Key-klucht van jock en ernst" (1661): »Een wijsaert selfs boons-bloesem schuwt en laeckt". In de klucht van Sr. Filibert (1663): »Wel hey, hoe is de nar dus in de boonen geraeckt?"

In de klucht »Van den Boere-koopman" (1682) lezen wij:

Ik maakte hem noch zoveel andere dingen wijs, dat hy my [vroeg,
Of hy ook wel koopman kon worden; ja, zeid ik, genoeg,
Maar dan moestje in de Stad komen woonen.

---

1) Chansons du XVe Siècle (Gaston Paris) n° LXXIX:

Ma mère en est marrie
Et dit qu'el me batra
Si je fays la follie.

De Uitgever teekent aan: »*faire la folie*, locution encore fréquente dans les campagnes pour désigner le genre spécial d'égarement, dont il s'agit ici. On dit aussi: *faire la sottise*".

Oudvlaemsche Liederen en andere Gedichten, n° LXXI:

Lijskin, wat helpt vele ghestreiden,
Ic moet u doen dat sotte dinc enz.

2) Brabbelingh (1669) Het derde Schock van de Quicken, n° 52,

De Boer begon te luisteren, 't wijf riep: ben je in de boonen? Wat zou dat wezen? blijven wy liever hier op 't land.

In de klucht »Van den Beroyden Student" (1679) zegt de meid Pleuntje tot hare meesteres de molenarin, die weifelt den student binnen te laten:

Ganghs lijden, doe je 't vrouw, soo benje in de boonen,
Je weet, dat Joncker Leen hier daetlijck komen sal.

In de klucht van »de Bedrogen Lichtmis" (1671) roept eene meid Grietje, bevreesd voor handtastelijkheden:

Wel hey, hoe is het hier
Met dese kapstock? loop by Melis inde boonen!
Hou handen van de banck.

Hier zijn slechts enkele voorbeelden opgeteekend. De uitdrukking *in de boonen zijn* komt in de kluchten der 17de eeuw zeer dikwijls voor. Steeds staat zij daar zelfstandig, zonder eenig toevoegsel en zij is dan ook, in verband met hetgeen wij weten, volkomen duidelijk. Gewoonlijk heeft zij de beteekenis van *in de war zijn*, soms (als in het citaat uit »de Beroyde Student") die van *in verlegenheid zijn*; twee uitdrukkingen voor gelijksoortige geestestoestanden: wie in de war is, raakt licht in verlegenheid; wie in verlegenheid steekt, raakt licht in de war.

Later, toen voor de toenemende geestesbeschaving het geloof aan de werking der boonen verdween, begreep het volk de uitdrukking niet meer en trachtte zich die duidelijk te maken door het toevoegsel *en ik moet in de erwten zijn*. Wanneer dat gebeurd is, valt moeilijk te zeggen. Holtrop, een goed kenner zijner moedertaal, kent en gebruikt in 1801 nog de uitdrukking in haren juisten vorm en hare juiste beteekenis [1]).

Den grond der meening omtrent de verdwazende kracht van

---

1) Nieuw Nederduitsch en Engelsch Woordenboek: hij is in de boonen (hij is de plank mis, hij droomt) *he is quite wrong, or out of the way, he dreams.*

bloeiende boonen vindt men o. a. in Weiland's **Woordenboek**:

»In de boonen zijn = deze spreekwijs is ontleend van de uitwerking, welke de aangename en sterke, schoon eenigzins nadeelige reuk van bloeijende groote, of roomsche boonen heeft op de hersenen van iemand, die zich op een groot veld derzelve te lang ophoudt of te slapen legt, wanneer hij gevaar loopt om duizelig en verward te worden."

Wanneer men bedenkt, dat de boonen bloeien in April en Mei, de maanden, waarin het lentegevoel, de lentevreugd onzer voorouders zich in allerlei dartelheid placht te openbaren — dan is het begrijpelijk, dat zulk een bijgeloof wortel schoot.

Of men ook bij ons te lande heeft geloofd, dat het *eten* van boonen nadeelig is voor het verstand, zou ik niet kunnen bewijzen. Gelijk bekend is, zou Pythagoras zijnen leerlingen verboden hebben boonen te eten. In Duitschland, het land der wijsgeeren, schijnt dat verbod te hebben gewerkt. Ten minste, daar is de uitdrukking »er hat Bohnen gegessen", gebezigd van iemand die niet vlug van bevatting is, nog in zwang [1]).

Uit onze literatuur is mij slechts één voorbeeld bekend, dat ons recht geeft ten minste het vermoeden uit te spreken, dat men ook hier te lande aan den schadelijken invloed van boonen als voedsel geloofde. Willem van Hildegaersberch zegt ergens:

Men soude een sot mit bonen azen,
Hi en can gheen wiltbraet wel hantieren.

Het is mogelijk, dat *boonen* hier genoemd zijn als de eigenaardige spijs van zotten; echter ook, dat *boonen* als voorbeeld van eene geringe spijs tegenover *wildbraad* zijn geplaatst.

Amsterdam. G. KALFF.

---

1) Borchardt, die Sprichwörtlichen Redensarten .... S. 86.

SUVERLIKE BOECSKENS IN DE BIBLIOTHEEK TE STRAATSBURG.

De aanwijzing van prof. Blok (Verslag onderzoek archivalia in Duitschland en Oostenrijk, 1888, blz. 80) volgend, ontdekte ik onder de boeken uit het klooster Frenswege, door den vorst v. Bentheim aan de Straatsburger librye geschonken, een viertal in 't Dietsch en van stichtelijken, tendeele mystieken, inhoud, waarvan hier de beschrijving volgt.

L 176, 4° perk., rugtitel: Gregorius dialogen (vert. van Campbell, Ann. 852). 1° f° 1ro—86vs, in 2 kol. oorspr. ongefol. F° 1ro (gr. versierde initiaal): »In enen dagh doe ic seer beswart was van somigher werliker menschen groete onruste den wy vake meer vuldoen moeten in oeren sake dan wy sculdich syn ghenc ic op ene hemelike stede ende overlegede", enz. 86vs k. 2: »ic sege coenlike dat wi der seliger oferhande na den doet niet behoeven en sullen ist dat wi voer den doet selve werden ene offerhande godes. D. g." Midden in de k. rood: »Hyr eyndet dyalogus Gregory".

2. ald. onderaan: Hyr beginnen de capitelen van den eersten boke der byen ende sint vijf ende twintich". (Een ander afschrift dan gediend heeft voor Campbell, Ann. 1658).

f. 87ro k. 1 (middelmat. r. init.): »Dat de prelate wesen sal van guden levene ende van goeden geruchte."

f. 263vs k. 1: »Ende ic bidde of ic in dessen werke ende arbeide of anders ye icht verdient hebbe dat onse here ihus xpus den genen de dit lesen of horen deelachtich make als my selve. De dar levet mit gode den vader in enicheit des hilligen geestes een god ewelike sonder eynde amen. (rood:) Hyr endet der byen boeck."

L 177, 8vo papier, geb. in hout met perk. rug. 1. f° 1—64 (oorspr. ongefol.) bevatten een afschrift van den Dietscen Lucidarius, in 2 kol. geschr. en 64vso k. 1 eindigend: »Gheschre-

ven van arnoldus de almelo int iaer ons m cccc lxix gheendet op sinte benedictus avent".

2. f 65ro gr. roode initiaal; 2 kol. »O myn ziele ic kenne dattu inplichtich bist te mercken de dinghe de van buten sijn. Du siest stedelike doer de vensteren dyner woninghe op de dinghe de buten dy syn, mer dyns selves ansichte merkestu seer selden unde swaerlike."

f 84vso k. 2. v. o. »Dattu siest den oerspronc unde de ordinancien eder schickinge aller dinghe unde dattu merkest dy te wesen een middel der dinghen de god gemaket hevet unde over (f 85r) mids dy alle dinghe seer wunderlike in oeren lesten einde eder tot eenen lesten uwtersten einde weder ghevoert werden."

3. 85vso onbeschr.; 86ro: »hier begint de tafel van den boke des kerstens geloven." 3 blzz. in 1 kol.; 87vso onbeschr. 88ro gr. roode init. D met zwarte pentrekken versierd.

(rood:) »hier beghint een boeck dat gheheten is een spieghel des kerstenre gheloven." (zwart:) »Dit is een spiegel der kerstenre gheloven; want men daerin vijnt ende siet beschreven die articulen van der kerstenre gheloven ende onderscheit tusschen den sonden ende den doechden."

Vult f° 88—207 (oorspr. gefol. 1—120); de hoofdstukken hebben roode opschrr.; 't laatste (207ro) is »van der verduldicheyt"; (maar daarop volgen in de »tafel" nog zeven titels en dan [rood]: »item hondert ende xx is dat leste in dyt boeck ende sprect van der verduldicheit. Item dyt voernste getal wtwyset in welc blat men dit vinden sal.") F° 207 eindigt »Amen." (Het geheel schijnt iets anders te zijn dan de door Holtrop, Cat. libr. XV saec. impress. cet., vermelden.)

4. 207vso heeft tot opschrift: »een vergaderinge" en eindigt: »Amen. Geschreven int iaer ons heren m cccc lxvij gheendet op sancte Panthaleonis dach eens mertelers van arnoldus de almelo geschreven."

L 179 8vo pap. en perk. geb. als voren.

1. 2 bll. perk. en strookje pap., bevatt. index op 't volgende met aanwijzing der data.

2. Evangeliënpericopen voor 't geheele jaar; vooraan 1 bl. perk.: »Dit boec hoert in 't cloester toe marienwolde by noerthorn[1]) den susteren." 90 oorspr. ongefol. bll. pap. in 2 k. beschr.; (gr. rood versierde init.): In den beghinne was dat woert ende dat woert was bi gode. Ende god was dat woert", enz. Joh. I: 1—18; dan volgt als hoofdst. 2: Luc. I: 5 enz. enz.

f° 88vso k 1 v, o.: »Het syn vele ander dinge de ihs dede wert dat men si alle screven ic meyne dat de werlt nicht begrepen en solde mogen de boeke de te scriven sijn." (Joh. XXI: 25)[2]).

3. f° 91—233ro (oorspr. ongefol.) in 2 kol. beschr. f° 91: »Hier beghint dat ierste boec van profectus religiosorum dat is van voertgang geesteliker menschen[3])." (gr. r. init.) »Mijne collacien de ic bitiden plach to spreken tot onsen nuwen broederen om hoer stichtinge ende tot anders gheestliken menschen heb ic eensdeels vergadert ende ghelijc eener formen gheestlikes vortganghes geordineirt."

De hoofdstt. hebben roode init., soms r. opschrr.

f° 233r k. 2 »of als wij gode dancken vor de gaven die wij ontfanghen hebben of de ons ghelooft syn, de moet ons allen onse heer geven Amen Amen. God si ghelovet. Hier eyndet profectus to dudsche des si god ghebenedyt amen. Jhesus: Maria:"

L 266, 4to pap. en perk.; geb. als voren.

1. 4 bll. pap. en 2 perk. bevatt. kalender.

2. f° 7 (oorspr. zijn ze ongefol.) r° en vs°: roode en zw. letters in vakjes, somm. tusschen vier punten. Quid?

3. f° 8—10 onbeschr.

4. f° 11—191 pap., hier en daar perk., in 2 k. beschr.

f 11ro: Hier beghinnen die capitele ende antifenen ende collecten van den soendaghen al dat iaer door[4]). Des yersten

---

1) In 't Bentheimsche. Het behoorde tot de congreg. van Windesheim; zie H. v. R(ijn), Oudheden en gestichten van het bisdom Deventer, II, 123.

2) Holtrop, Cat. libr. 276? Petit, Mnl. bibliogr. 884 vlgg.

3) Moll, Johannes Brugman, I p. 39, n. 3.

4) Moll, Kerkgesch. v. Ned. vóór de Herv. II, iii, p. 336; in de landstaal, ald. 338.

soendaghes inder advent. Capitm. (groote blauwe rood versierde init., over dergelijke heen geplakt.) Wi weten dattet to hantes de ure is om van den slape op te stane. Want onse heil is nu naerre dan doe wij eerst gheloveden" (Rom. XIII : 11 vlgg.). Verder r. en bl., soms tweekleurige initt.; f° 191 vso k. 2 v. o.: »Ende wonde myn herte also mitter wonde dynre leeften dat daer overvloedighe tranen wt vloten moeghen dag ende nachte."

5. f° 192ro (pap. met opgeplakt strookje perk.): »In dit capittel staet waer dit boec van sprect. (gr. r. init.) Daer omme dat van onwetenheid weghene der kunst te sterven eere vele dyncket swaer wesen nycht allene den leyen maer oec den gheistliken luden [1]," enz. tot 224vso, in 2 kol.; 208—22 zwaar beschadigd; 223, 24 half weg.

224vso k. 1: »Die allerdurste schat was besloten met enen swaren stene. Alle gelove mynne ende gude bleef in marien allene. Deo gratias. Gheschreven van arnoldus de almelo int iaer ons heren m cccc lxxiij gheendighet op sunt alexius dach eens confessoers." (Campbell, a. w. 1619—21?).

's Hertogenbosch. W. ZUIDEMA.

1) Moll, Kerkg. II, iv, p. 54.

EENE VERBASTERING VAN GOT. *URRUNS.*

Het Baskisch heeft weinig herinneringen bewaard aan de germaansche volken, welke tijdens de groote Volksverhuizing Spanje binnendrongen, en het aantal woorden, die de Euskaren onmiddellijk uit het germaansch hebben overgenomen, is zeer gering. Zulke woorden zijn b.v. *landa*, akker, *gudu*, strijd, wellicht ook *zillar*, zilver. Met vrij groote zekerheid kan men echter bask. *gurruntzi*, dysenterie, als eene verbastering van got. *urruns* beschouwen, wanneer men nl. in aanmerking neemt, dat in het Baskisch de *g* zich dikwijls voor een klinker heeft ontwikkeld, b.v. in *garrathoi*, rat, uit **arrathoi* (spaansch *raton*), en in *gastigar*, linde, naast *astigar*. Het verschil in beteekenis tusschen *urruns* en *gurruntzi* is niet van dien aard, dat het een bezwaar oplevert om deze meening aan te nemen.

Moskou, 9 Aug. / 28 Juli 1890. C. C. UHLENBECK.

OVER DE OUDVLAEMSCHE LIEDEREN EN ANDERE GEDICHTEN DER 14de EN 15de EEUW [1]).

Een merkwaardige bundel, waarvan hierboven de titel staat, en van den ongelijksoortigsten inhoud; een »amoureus" en »aandachtig" liedeboek te gelijk; een ellenlang allegorisch gedicht (bl. 233—313) in den trant van de Rose, doch zonder het onderhoudende en het gemeene van dit werk; een iets minder lang dan dit in hetzelfde genre (bl. 314—380); eene paaschpreek van broeder Jan Lyoen[2]); een onbegrijpelijk gedicht met de zonderlingste opschriften boven de strophen [3]), b. v. »deerste etende; dachterste etende; die overziende joncfrauwe; de man sittende up twater, penseus bi zinen lieve; de cnape om eten; tcamerwijf bi den watre; de cussere; twijf metten valke" (het schijnt een fragment te zijn van een gedicht, gemaakt onder een maaltijd), en eenige gedichten van Jan van Hulst, den dichter, aangaande wien de Inventaris der Archiven van Brugge nieuwe, ook door den Heer Nap. de Pauw herinnerde, bijzonderheden mededeelen [4]), ziedaar den hoofdzakelijken inhoud van het vreemde boek. Doch ook nog om eene andere reden is het merkwaardig, nl. om het duitsch gekleurde dialect, waarin vooral het amoureus liedeboek is geschreven. Vormen met *tz (ts)* als *hertze*, *tse*, *zuetz*, *tzaerte*; woorden als *ich*, *dir*, *mir*, *groos*, *dych*, *mich*; *tzwaer*, *laetzen*, *rijch*, *wonnelijch*; geheele uitdr. als *in weis nicht* (bl. 162), jan si *mir bas*, *ich* werts gewaer (bl. 163), *aen hofen steit* (bl. 223 = ohne hoffen), *haedzich* en *aetstich* (bl. 227) voor *hebt gij*, zijn vreemd in het dialect, waarin deze liederen geschreven zijn, en onwillekeurig vraagt men zich af, hoe de dichters er aan komen. De bovengenoemde

---

1) Uitgegeven door de »Maetschappy der Vlaemsche Bibliophilen", 2de Serie, n° 9.
2) bl. 414. 3) bl. 435.
4) Zie *Inscnt.* 2, 392; 3, 265, 294, 300, 402; 4, 81, 469; Verh. en Meded. d. K. Vla Acad. 1888, bl. 378.

bundel staat in dit opzicht niet alleen: hetzelfde is op te merken in de meeste der liederen, welke door Verwijs zijn bijeengebracht in den bundel »Van Vrouwen ende van Minne[1]); en waarschijnlijk ook wel in de liederen van Jan I, welke slechts in een gebrekkigen mhd. tekst zijn bewaard gebleven, en door Willems in zijne *Oude Vlaemsche Liederen*, door Hoffmann von Fallersleben in Pleiffer's *Germania* in (voor verbetering vatbaar) Mnl. teruggebracht[2]). En zoo is het ook weder met de overblijfselen van een liedeboek in hs., onlangs aan de Universiteits-Bibliotheek van Amsterdam ten geschenke gegeven door den heer Stanilas Bormans te Luik, en waarover Kalf gesproken heeft, boven bl. 176—186. Waaraan is nu dit verschijnsel toe te schrijven? Er mogen sommige liederen aan het mhd. ontleend, en vertaald zijn: met alle kan dit onmogelijk het geval wezen. De zaak moet nog nader worden onderzocht. Doch voorloopig is er nog plaats voor vermoedens, en één zou ik er wel willen uitspreken, nl. dat het gebruiken van mhd. vormen eene modezaak is geweest, waarin de brabantsche dichters misschien door hun hertog Jan I zijn voorgegaan: daardoor gaf men zich een schijn van beschaving; de »höfische sprache" gaf aan een gedicht een zeker cachet[3]), en of men er nu veel van wist of niet, men dichtte er in: de belanghebbenden, de personen, voor wie de liederen bestemd waren of die ze hoorden, wisten er zelf zoo veel meer niet van; en bovendien waren de liederen niet bestemd om gelezen of met een critisch oog beschouwd te worden. Wat nood dus, of er al eene taalfout of een onbestaanbare vorm in de liederen voorkwam! Bij deze beschouwing wordt het duidelijk, hoe men in zulke gedichten woorden kan aantreffen als bl. 63 (der *OVl. Lied. en*

1) Middelnederlandsche Bibliotheek, afl. 6.

2) Zie »de liederen van Jan I, Hertog van Brabant", beoordeeling en vergelijking der beide vertalingen door Heremans, in zijn *Nederl. Museum*.

3) Deze voorstelling is niet onwaarschijnlijk, als men bedenkt dat men eveneens in Oostenrijk, om zich een schijn van voornaamheid te geven, vlaamsche uitdrukkingen gebruikte (Frantzen in Gids 1889, bl. 40).

God.) *tsaer* (voor *tsaert*, om het rijm!); *stas* (bl. 170, voor *stat*); *heilde* (bl. 203, dat in het mhd. niet schijnt voor te komen): *tse* (bl. 221 en 140 voor mnd. *te*); *hofen* (bl. 223, voor *hopen*), *troutzalich* (bl. 150); *nuttelijch* (152); *haedzich* en *aetstich* (van *haen*, hebben, bl. 227, welke vormen *hebt gij* moeten verbeelden); *laetzen* (bl. 178); en constructies als »hout *mer* (hd. *mir*) in dinen zin (bl. 63)"; negheen ontsien mi van u *deine* [1])", dat hd. *dehnen* schijnt te moeten beteekenen in den zin van *scheuren*, *scheiden*, *rukken* (bl. 103); »hoe comt das tzoe, in weis nicht hoe" (bl. 162, regels welke op ons den indruk maken van potjesmiddelhoogduitsch, enz. [2])

Het is mijn voornemen verder deze quaestie te laten rusten, en nu den tekst van het boek, dat zeer slordig uitgegeven en daardoor op vele plaatsen onverstaanbaar is, wat meer van nabij te beschouwen; er zal overvloedige gelegenheid zijn om hier en daar fouten aan te wijzen, voor een deel ontstaan door de onkunde van den uitgever, die zich in het voorwoord slechts door eene C aanduidt, doch wiens volle naam is Carton [3]), en die o. a. door het niet onderscheiden van sommige letters en door het aanbrengen van verkeerde leesteekens op vele plaatsen den zin in de war heeft gemaakt. Laat ik beginnen met die verzen, waar door de gelijkheid van *n* en *u*, *in* en *ni*, *m* en *ni* en dgl., verwarring, d. i. eene verkeerde lezing, ontstaan is.

bl. 72. Mijn herte es u zo naste (*l* vaste) bi.
» 76. Hoe nauwe, dat wi van hem (*kwaadsprekers*) vlien,
Haer in den (*l* niden) wil ons vruecht verslaen.
» 69. Ghenougeliker dan ic iusiere (*l.* uisiere, visiere)
Es soe, daer ic mi up versiere (*l.* verfiere).

---

1) Er staat *diene*, doch de rijmwoorden zijn *alleine* en *gheine*.

2) Nog één sterk bewijs, hoe vreemd men met de taal omsprong, vinden wij bl. 72, vs. 30: »soe boot mi hare *meyne*, wit als ene cole", waar eenvoudig het fr. *main* verhollandscht wordt.

3) Zie over het werk ook Te Winkel, *Mnl. Lett.* bl. 430, waar in de noot enkele verbeteringen worden aangebracht in het glossenlied »Salve Regina" van Jan van Hulst.

bl. 93. Opdat elc wel verzinde,
Sone heist (*l.* heift) daer vreemtheit gheven (*l.* **ghenen**)
[**spoet.**
ald. Als mi (*l.* nu) eist ebbe, **als mi (*l.* nu) eist vloet.**
» 100. In can nu (*l.* mi) niet gheneeren,
In hadde ghelt of goet.
» 96. In caent met (*l.* niet) al gheprisen.
» 98. Wat ghi nu (*l.* mi) doet [1]).
» 5. Dine heliche wise secrete waren
Wiltu nu (*l.* mi) vriendelike openbaren.
» 119. So cleene dinct mi zijn tbejach,
Dat mer mi (*l.* nu) an wint.
ald. Ghi dinct nu (*l.* mi) wesen, in weet wat.
» 122. Wat nu (*l.* mi) ghebuert.
Ic willecuert.
» 144. Ich wils mi (*l.* nu) voort gheniesen.
» 167. Ende alle vruecht es nu (*l.* mi) verdriet.
» 168. So lanc so meer verdriets in (*l.* nu) mi.
» 170. Du steis ghegroyt in eenre stas (= stat).
int (*l.* mit) wortel.....
» 176. Die werde roze (*Maria*), die niet verzike
Den Heere ontfinc ootmoedelike;

l. met verzike, *met vreeze en beving.*

bl. 184. Oft ict zeide ende voorder came,
So ware mijn trueren menichfald;
Nemic met huer werde name,
Blijft in mi allein gestald.

Den onzin kan men verbeteren, door den derden regel aldus te lezen:

Neinic niet; huer werde name enz.

---

1) In het referein van de drie coupletten staat tweemalen **ss** en de derde maal **mi** (!).

d. i. *daar zal ik wel op passen, dat kunt ge net zoo denken.*

bl. 187. Ghedinct om mir, *nauwe* minnentlijch,
l. u'auwe, *d. i.* vrauwe m.
» 213. Nochtan nu (*l.* mi) tzwivel danc ontgheift.
» 189. Een groete. . . . . .
Ghef mir doch, vrauwe, ni (*l.* in) mach niet min,

d. i. *iets minders kan ik toch niet verlangen.*

bl. 220. Secht huer vor alle vrouwen,
Das icht nu (*l.* in) trouwen mein.
» 223. Tooch mir dijn; niemen nicht en spaer;
De waerheit.

De onzin, waaraan ook de interpunctie het hare toebrengt, verdwijnt geheel, als men leest:

Tooch mir dijn *meinen*; nicht en spaer
De waerheit.

bl. 224. Mijn rozen staen mi (*l.* nu) over goet.
» 229. Gedenc das, wan ghi vroilijc zijt,
So sine ic lief van vruechden no!
l. So *sinc* ic, lief, van vruechden *ho.*
» 230. Ich leer verbeiden, truwe man
l. Ach! leer verbeiden; truwe, man!
» 247. dat ghi u poocht
Ten zaken, die ic wil bestaen,
Ghetrouwelic ende met (*l.* niet) ontgaen.
» 250. Ainsteringhe ende mate
l. Avisieringhe; zie *Mnl. Wdb.*
» 269. Mi (*l.* Nu) segghet jonchere Lust,
Dat hem niet laet verlanghen.
Ic (*l.* Hi) sprac: ic salre gheerne ganghen.
» 273. Alles men mi hier betroude;
Sonder mi (*l.* nu).
» 279. Ic ware nu (*l.* mi) liever over Rijn.
» 311. Dit leven was nu (*l.* mi) angheboren.

bl. 313. Die tranen liepen nu (*l.* mi) ghedichte
Neder over mijn ansichte.
» 277. Die borchgrave, die niet dan ghenuecht
Hadde gheantiert al sinen tijt,

l. ghevuecht (: ghenuecht). Zie *Mnl. Wdb.* op gevoechte.

bl. 314. Wistict tat (*l.* dat) ware wel mijn ghenouch (*l.* [ghevouch).
» 316. Ic bem te wets, *wat* mi beraden,

l. vant mi beraden. Zie *Segh.* Gloss. op vanden en vgl. wanen. Misschien heeft hier de uit de onwettige verbinding dezer beide vormen geboren vorm *want* gestaan.

bl. 324. Ooc waer ic nu (*l.* mi) liever doot.
» 360. Baelyou, es dit u cale (*l.* tale)?
» 362. Ic wane dat niement vroeds pleicht (*l.* vroed's, *d. i.* [vroeders).
» 366. Dat ghi, wes men u vragen sal,
Waerheit na wetten (*l.* weiten) sult seggen al.
» 377. Heeft mens couner (*l.* couver), men wordes sat.
» 382. Want de versaechde
Maect nu (*l.* int) ghevechte
Bloot stoute knechte.
» 385. Verwinnet cleet (*l.* tleet).
» 386. Lof, hemels vader,
Die elc mader (*l.* inader)
Van binnen kent.

Dezelfde fout, *Franc.* 163.

bl. 392. Kieze doch niet (*l.* met) haers ghelijc te leven.
» 396. Twelke nu (*l.* mi) vor alle dinc ghenoucht.
» 417. Es ooc dijn pert te lac (*l.* lat), te draegh (= *traag*).
» 428. De man, sittende up twater, pensens (*l.* penseus) bi zinen lieve.
» 431. Mids dat ic meene ent nu (*l.* mi) gheluct.
» 434. Wat haen (*l.* haeu), leyfaes (*luibak*?), haen (l. haeu), com voort.

bl. 437. O vader, die dinen enichen sone
Sendets in desen eerdsghen hove (*l.* hone),
Wat hebstu daerof nu te love (*l.* lone).
» 440. Als men de werelt wel beziet,
In al dat nieus (*l.* mens) te doene besta,
So eist al zorghe, pine ende verdriet.
» 443. Ghine keert hu comst (*l.* const) ter omoedichede.
» 444. wanneer dat foute baert
Van wine, nie (*l.* mē, *d. i.* men) sluut den kelnare.
» 444. Was men te guf, nie (*l.* men) does verdrach.
» 451. Van trooste ende van verlavessen (*l.* verlanessen) mede.
» 459. Levende (*l.* Lenende) an de fonteine claer.
» » Ende elc dineers (*l.* diveers) van zijnre officien.
» 462. An mi, ant mine, an niement (*l.* hiement) el.
» » Eens anders clem (*l.* clein) dat mach hem deeren,
Nochtan zi tgrote niet van hem weeren.
» 476. in waer nu (*l.* mi) liever doot.
» » dats mi te cleene
Te betrauwene, menic (*l.* neenic) niet.
» 496. Wanneer dijn tijt zal zijn vervult
Dan weicstu (*l.* wercstu) twint.
» 515. Dat God zo wilde (*l.* milde) ende zo gherive
Hadde vervult de zinnen vive
Van natueren met zijnre gave.
» 539. Want alre (*l.* alte) zeere ware elc bescaemt.

Minder gewone verwisselingen van andere letters vinden wij op de volgende plaatsen:

» 7. Dinen mueghende rechtren arem trec (*l.* sterc: werc).
» 19. Eic (*l.* Elc) spreke di lof.
» 4. In sonden ontfanc (*l.* ontfinc) mi
Mijn moeder.
» 7. Du verlaests (*l.* verloests) ons van allen zeeren.
» 15. Glorie nu ende tallen tiden
Hem allen, vader, indi (*l.* ende) verbliden.

bl. 26. Licht, der zonden (*l.* zonnen) deimsterheit.
» 37. Jhesminne (jasmijn, *van Maria*) die den helschen steen
Scuerde ende sprac (*l.* brac) sire vrienden ween.
» 46. Daer water ende bloet uut sac (*l.* lac).
» 45. Dat uwer herten moeste gheven
Dat sacken ende dat herde *striken* (d. i. *kloppen*, *slaan*),
Dan mocht ghere pine gheliden (*l.* gheliken).
» 30. Teedre (*l.* Leedre), alrehoochst van graden.

Dezelfde regel is ook bl. 28 te vinden. Ook het acrostichon wijst de lezing uit: de beginletters van het couplet vormen de woorden (*vit*)*a duLcedo et s*(*pes*).

» 32. Rayen, daer alle zoetheit es inne.

Men leze *Layen*, of beter *Laye*, d. i. *gloed*. Het acrostichon maakt deze verandering noodzakelijk. De beginletters van dit couplet vormen de woorden (van vs. 64 op bl. 31 af, waar men de *h* van *helpt* moet schrappen; zoo ook vs. 15 op bl. 30, en vs. 75 in dit couplet en vs. 100 en 132; alsmede in vs. 88 op bl. 32 in *haelt*) *exuLes filii Eve a*(*d*). Het geheele gedicht *Salve Regina*, van bl. 29 tot 39 is een acrostichon: de beginletters vormen »Salve Regina (ook in het opschrift en in vs. 40 op bl. 31 te vinden), misericordie (vs. 61) vita, dulcedo (vs. 76) et spes vostra (uit vs. 91 blijkt, dat er eigenlijk moest staan *spes nostra*; men leze dus met Te Winkel, *Ndl. Lett.* 1, 430: »Nu tooch" voor »vertooch"), salve (vs. 99). Ad te clamamus (vs. 112) exules (de x wordt voorgesteld door de *ch* van Christus; gri. X) filii Eve (vs. 129), ad te suspiramus (bl. 141) gementes et flentes (vs. 155) in hac lacrimarum (vs. 122 verandere men *op* in *up*) valle (vs. 164). Eia ergo (vs. 176) advocata nostra (vs. 177), illos tuos misericordes oculos (vs. 192), ad nos converte (vs. 207); et Jhesum (vs. 224 Jhesuse), benedictum fructum ventris tui (vs. 227), nobis post hoc exilium (vs. 248) ostende (vs. 251), o clemens (vs. 263), o pia (vs. 274), o dulcis virgo (vs. 275, waar *virgo* zal moeten worden ingevuld) Maria (vs. 284), Amen (vs. 286);

Jan van Hulst" (de naam van den dichter; zie boven).

bl. 64. Noet (*l.* Hoet) mer vergheit,
Dies (*l.* Dies es) bereit
Mijn dienst in trauwen, des zeker zijt.
ald. Dit blijft in gansen trauwen sijn (*l.* fijn).
» 94. Aen (*l.* Een) ordine hevet mijn herte upheven.
» 101. Sijn zanc, zijn roup, dats waen (*l.* waer), bedriecht.
» 102. Up duecht soe altoos aenzeirt (*l.* avizeirt).
» 109. Want als één wellecome leit (*l.* seit),
De twee de (*l.* der) drie die segghen: gaet.
» 111. Wat (*l.* wach), wi! welc ene partie.
» 125. Sal hi gewinnen
Daeis (*l.* Paeis) van zinnen.
» 132. Huer sach ich minnentlijch bereit
In heilgher stat (*in de kerk*) om (*l.* in) inghelic scijn.
Doe dachtic, »waer dat bidden dijn (*gold dat bidden u*),
Ich weis vor waer gheen minnerlijn
Nie (*l.* Die) hoogher loon up erde en wan".
» 145. Blijfst (*l.* Blijfstu) deran, so moetsu (*l.* moetstu) dan
Bedroghen bliven.
» 152. Here God, ic claghe in alre tzijt....
Duer (*l.* Over) der valscher niders nijt
Ende over al haer boos gheslacht.
» 155. Dan gheift hi haer een stic van den lijscouke.

Men leze *lijfcoucke*. Zie De Bo 634 op *lijfkoek*, hetzelfde als olijfkoek, »eene soort van peperkoek, die de kraamvrouwen meest eten" (761). Dit woord *lijfkoek* leeft in het Ndl. nog voort in den door volksetymologie gewijzigden vorm *lieverkoekje*. Wanneer nl. een kind zegt: »ik wou liever dit of dat", wordt hij, indien men het onnoodig of ondienstig oordeelt, dien wensch in te willigen, afgescheept met de uitdrukking »wij verkoopen hier geen *lieverkoekjes*" of »*lieverkoekjes* worden hier niet gebakken". Een anderen vorm der uitdrukking geeft Kluiver in den feestbundel, aangeboden aan Prof. de Vries, nl. »de *lieve koekebakker* is dood". Zie t. a. p. bl. 52 en vlgg., waar breedvoerig

over de verschillende vormen en den oorsprong van het woord wordt gehandeld.

bl. 172. Lesse (*l.* Jesse), so heet desen rozengaert,
Daer dese edele bloume tzaert
In bloyet sonder doren.
» 173. Snee of glas als (*l.* es) dijn nature.
» 189. Neimt int ghedacht, het (*l.* lief) vrouwelin haert (*l.* tzaert).
» 201. Oysemas (*l.* Gysemas), nu ons bewaer.
Vor rover ende vor mordenaer.

Gysemas is de naam van den moordenaar aan het kruis, die genade ontving, en die in het vorige couplet met de merkwaardige samenstelling *zant-vilien*, d. i. *heilige-schurk* wordt aangeduid. Elders heet hij *Gisemast* (*Beatr.* 654); in het gloss., waar Jonckbloet dezen moordenaar »die ten lesten om ghenade bat" te onrechte »den verstokten moordenaar" noemt, wordt er bijgevoegd, dat hij ook wel *Gismas* of *Gestas* genoemd wordt). Weer elders komt hij voor als *Dymas*, b. v. *Mandev.* 3 *a*: »Dat selve cruce, daer *Dymas* die goede scaker aen hinc."

bl. 202. So men se (*de bonge*) dan gheringher fleit (*l.* sleit).
» 203. Of anders sal verlanghens vijn (*l.* pijn)
Verdwinen al mijns hertzen bloet.
» 208. Wie (*l.* Nie) last mir hertzen meer verwouch.
» 217. Dies node onder (*l.* ondec) nu her nu her (*l.* der)
Wat goeder mer.
» 226. Ach groen nu zi mijn ommecleit,
Want ich mi nie so moede en vacht.
l. Ach *graeu* nu *zie* mijn ommecleet.
» 227. Wes mir dus zwaer comt tzwivel aen
Dan ein (*l.* can) verstaen
Ghein hertz dan tmijn alleine.
» 233. Daer men zaeyt
Daer (*l.* Maer) men nemmermeer en mayt,

Daer men verliest (d. i. verliest men) pine ende coren.

bl. 240. Overal stondzi ende vloyden (*l.* bloyden),

nl. de in vs. 216 ald. genoemde struiken.

bl. 251. Met foortsen ende met sinen (*l.* finen) crachten.

» 262. Haddi in minnen het (*l.* bet) beseven.

» 273. Nu nemes ware, ic rade hu tfienst (*l.* tsienst).

» 270. Hi niech hem metten hoofde weder (*l.* neder).

» 310. Die zesten af (*l.* zeste gaf) mi eyghin eerde.

» 313. Noch bem ic van der wynden (*l.* wonden) ziec.

» 318. So est mi grote weldaet
Te doene, dat ic met jonsten doe.

Men leze *eveldaet* voor *weldaet*, en verklare de moeilijke plaats aldus: »terwijl het mij tot eene deugd wordt aangerekend, dat ik laat wat niet goed voor mij is, zoo is het mij eene *zonde*, indien ik doe wat ik gaarne doe (en dit is onlogisch)".

bl. 327. Doe mer dijn jonstelijc groet (*l.* goet) becliven.

» 349. Omdat de dijngen misselijc vallen
Dies de menege es onvervaert,
So radic emmer te paise waert.

Men leze *onverwaert*, d. i. »waartegen de meesten (men) zich niet hoeden, vrijwaren, beschermen kunnen (kan)."

bl. 368. Dheen heet Quaetbet (*l.* Quaetheit), dander Nijt.

» 385. Merct die aenbaet (*l.* aenvaet)
Der weilden pas.

» 393. Hoe macht (*l.* machs) hem yemen dan dien (*l.* doen)
becroon.

» 438. O goedertiere, ontfaermich God,
Waer es dijn paeus (*l.* paeys), waers dijn ghebod,
Waer es dijn heliche leere?

» 446. Ghine hebt no hant, no hooft, no voet,
Dat ghelden mach als ghi zijt doot,
Al waert ghewassen ooc int root
Alzo groot als een musselboot.

Het rijm vereischt *roet* voor *root*. *Roet* beteekent in het

mnl. en nog heden in het WVla. *vet*. Zie De Bo. De bedoeling is: »al zaten uwe handen of voeten of uw hoofd een duim dik *in het vet* gegroeid".

Verwarring van voornaamwoorden en voornaamwoordsvormen vindt men

bl. 4. Du (*l.* Di) alleene hebbic misdaen.
» 23. God du (*l.* die) vergaf hem zinen toren.
» 40. In uwer (*l.* uwen) handen ghevic mi.
» 41. Nu we (*l.* Wi ne) cuenen u niet weder gheven.
» 44. Si sloughen (*l.* sloughense, nl. *de nagelen*) u handen duere.
» 62. Hi cussetze an haer mondeken root.
Hi (*l.* Si) sprac: Nu bem ic dijn.
» 78. In wilde (*l.* wildi) nummer avelaen.
» 94. Al wildi (*l.* wildic) nu om vruechden gaen.
» 108. Du (*l.* Dijn) minne es hoon.
» 119. An dien (*l.* dijn) liefste wijf.
» 128. Daer toe al die *(jaren die)* mi volghen naer
Blive (*l.* Blivic) in dire ghewalde.
» 134. Wat mocht ic (*l.* mochtet) baten dat ict heilde.
» 138. Ghi sout mi (*l.* Ic sou(de) u) moeten melden.
» 142. Du blijfs, mijn hoochste rast,
In di (*l.* mi) allein.
» 145. Blijft (*l.* Blijftu) der an, so moetsu (*l.* moetstu) dan
Bedroghen bliven.
» 147. Dijn (*l.* Mijn) troost allein!
» 200. Dijn wonden u ghebenedijt
Bescherme ons, here, in alre tijt!

Aan eene merkwaardige vergissing is de onzin van den eersten regel toe te schrijven. Er staat zeker in het hs.

Dijn wonden v ghebedijt,
d. i. Dijn wonden *vijf* ghebenedijt.

Bekend zijn de vijf wonden van Christus en de voorname rol, die zij spelen in de middeleeuwsche Christus-vereering.

Men leze slechts het gedicht *Van Ons Heren Wonden* in de Strophische Gedichten, uitg. door Verwijs.

Vgl. b. v. *Doct.* I, 324:

Ghi selt v tonghe ooc bedwinghen;

vs. 326: Die v alsoo niet aen en gaen;

en 328: Noch v vriende; enz.

Bij geen uitgever vindt men koddiger vergissingen met getallen, die tot woorden geworden zijn, dan bij dien van Velthem. Zie b. v. IV, 27, 25:

Hi sal sinen pays bejagen
Mids den steken ende den slagen,
Die hi V hondert hem daer sal ontfaen.

Men leze

Die hi *vor* hem daer sal ontfaen.

In het hs. staat *v'*, d. i. *v* met eene afkorting, welke door Le Long voor een *c*-tje is aangezien.

Zoo ook IV, 37, 75:

(Si) vloen al dat si conden vlien ...
Tote Dornike die V hondert die porten an
Die V hondert hem waren besloten dan,

welke vermakelijke lezing op dezelfde wijze als de vorige met medewerking van Le Long ontstaan is uit:

Tote Dornike *vor* die porten an
Die *vor* hem waren besloten dan.

Eindelijk V, 50, 15:

dammiral van Geneven (quam) ....
Met XXV galeiden gerede;
Die van Venegen XX V hondert waer
Ende van Pisen XXV daer.

Men leze in den derden regel met het Weener fragment (*Sp.*, *Tweede Partie*, bl. 527):

Die van Venegen XX vorwaer.

De *v* is door den afschrijver voor *d* aangezien en als D, d. i. vijfhonderd, uitgelegd.

bl. 246. So vinc hi mi vor sijn palais,
Daer hi (*l.* ic) noit mochte comen in.
» 248. So dat (*l.* wat) ghi voort durret nopen,
Dat es, dat ic taengripene ghere.
ald. so dat vrou Hope vraghede
Of hi (*l.* ic) yet sach, dat mi bejaghede (*l.* behaghede).
» 270. Mettien sach hi (*l.* ic) se te gader gaen.
» 273. Int ende warter (*l.* wartmer) of vermoyt.
» 291. Doe ghinc hi (*l.* ic) weder zitten neder,
» 299. Dan dat zi (*l.* hi) hier binnen bleve.
» 312. Ic weinschede haer (*l.* -det hadde) ghehoort Jolijt.
» 314. Alsic van haer dan vinde (*l.* ben, dan vindic) mi
Sonder herte ende sonder sin.
» 320. Dat ic (*l.* men) vroylijc, van herten vry
In een gheselscip brochte mi.
» 341. Maer die hem tween nu daer of ic (*l.* ie) spreke,
Die soude verliesen al sijn pine.
» 372. God maecti (*l.* maecte) mi vor u beghinnen.
» 406. O vrauwe . . . ., dat hi (*l.* hu) God lone.
» 407. Wilde (*l.* Wildi) mi dat bedieden nu.
» 412. Omoedich blijfze (*l.* blijf te) Gode onderdaen.
» 429. Haddi (*l.* Haddic) hu niet ghewaent vergramen.
ald. Al zaten zi (*l.* wi) daer tote morghen noene.
» 458. Hoort doch wat in (*l.* ic) hu wille ghewaghen.

De woorden of letters, die cursief zijn gedrukt, zijn uitgevallen, en daardoor is de zin duister geworden op de volgende bladzijden:

bl. 2. Want vader, saltu nu (*l.* mi) willen sien,
So *sal* mine quaetheit van mi vlien.
» 51. Een rein omoedich *bliven*
Was vast in u besneden.
» 70. Ich wil haer dienen zekerlijch

Met trouwen sonder avelaen,
Myne *hertze* houtsi nu ghevaen.

bl. 80. Maenstu (*l.* Mi aenstu, *mij hebt gij*).....
Al varic over Rijn.

» 112. God kent die weet waer henen (*l.* heen *ic*) sal.

» 120. Want alle minne *es* clein
Vor minne vrauwen rein.

d. i. „liefde tot geld en goed is niet te vergelijken bij reine vrouweliefde".

bl. 137. Up minen heit, mijn vruecht es cleine
Als ic u niet bi *mi* en weit.

» 147. Sonder ghetal *In* leit gheval Gheifstu mi al.

» 202. Daer es (*l.* nes) een ander up nochtan:
Hi sceiter van, dies niet en can.

» 203 Sal dan mijn *gaert gebloiet* zijn
Blijft mi ghestalt tot heilde zoet,
Want ich wil immer blijven dijn:
Dat (*l.* Das) saltu zeker *wesen* vroet.

» 235. Ic maecte moet (*l.* moete) om mi te cleiden.

» 236. Ende als die *winde* verwaerment waien.

ald. Dat *water* was tote in den gront
Claerrer te ziene dan een cristael.

» 240. Tlicht dat uter (*l.* upter) straten vloyde
Dat was zoo claer na mijn avijs
Al hadt ghesijn int paradijs.

» 241. Om *mi* te grievene van den live.

» 252. Twivel barst wel na van *der* perte *(part, streek)*,
So vul nijts wies hem sijn moet.

» 259. Mettien soene *(den schicht)* liselike uuttrac.

» 275. Maer *hoe* si hebben te verstane
Daer die woorden of oorconden,
Dat en consten zi niet ghegronden.

» 284. Bevende cam ic *ende* ondaen.

» 294. Ghenouchlic pijn doet *hi* mi smaken.

bl. 298. Een wonde so heift (*l.* heifti) ontfaen.
» 338. Doe sprac ic *te* minen taleman.
» 353. Dat si *doen* discoort, twist ende delay.
» 365. Die vijfste, *Pays* (vgl. 366), die te sinen luste
Lach in huus so vaste ende sliep.
» 394. Altoos soo *faelgiert* bi naturen rade
Werlike minne.
Vgl. 395: Nature *faelgiert* daer men toe ziet,
De ziele ne mach *faelgieren* niet.
» 405. dat herte mijn
Es in dier zoeter bloumen scijn
Ghequetst, dat mi ende ghevaen;
l. Ghequetst, dats mi *(zoo is het met mij gesteld)*,
ende ghevaen.
» 506. Emmer ne bem *ic* doch niet traghe.
» 507. Es, kint, zo willic proven di.
l. Eis, d. i. *es des*, is dat zoo. Dezelfde verbetering moet men maken *Overzee* 143:
Is niet (*l.* Eis niet), hi blivet mat op die stede.

Omgekeerd moeten hier en daar enkele letters en woorden worden geschrapt; zoo b. v.

bl. 27. Troost mi in allen [wieder] wederstoot.
» 31. Puert ons van zonderliker (*l.* zondeliker) traden.

Trade beteekent *wandel*. Vgl. eng. *trade* = *handel*.

Bl. 43 komt de regel:

Uut grooter minnen ende uut trouwen

tweemalen voor: de eerste der beide moet worden geschrapt.

bl. 60. So waer [en] das ich heinen vaer.
» 93. De jonst en (*l.* jonste) neimt zaen inde.
» 132. Voor al en (*l.* alle) das du aens *(hebt)* ghewracht.
» 131. Met trauwen vast in minnen (*l.* minen) moet.
» 139. Hem die daer aersch (*l.* aerch) of seit.
» 239. Van [mom] maertere (*l.* moertere) ende van steene.
» 356. Met enen losen ghevensder lozen (*l.* ghevensden) toere.

bl. 307. Hi... seide: Du [ne] hebs wel verdient.

» 528. Ende die hu goet zullen hebben bezeten,
Diene weinscen hu niet een poortevijn,

l. pootevijn, d. i. *eene munt van Poitou, een pietje.* Voorbeelden vindt men *Rose* 2219: »gifte en es wart eens *poitevins*, diemen gevet behouden sijns *(tegen zijn zin)*"; *D. War.* 4, 47, 62: »Ghef mildelike dor gode dat dine: du heves merke *(marken)* vor *poyterin (l. poytevine)*". Zie Duc.[2] 6, 313: »*Picta, pictavina, pictavensis*, moneta comitum pictavensium, minutissima fere omnium monetarum; Gallis *pite*". Maerlant gebruikt ook een van dit woord afgeleid ww. *poitevineren*, in de bet. *op een pietje zien, knibbelen*, *Sp.* IV[2], 83, 54, van fr. *poitevin-ner*, vanwaar ook *poitevineur*, een vervalscher of namaker van pietjes (Duc.[2] 9, 311) en vr. *poitevineresse* (6, 313).

Eenige minder voor de hand liggende verbeteringen moeten gemaakt worden op de volgende plaatsen.

bl. 18. Roupende an di met mincher noot:
O ontfarme mijns!

Men leze *met innicher* (voor *inniger*, volgens de schrijfwijze van het hs) of nog liever *inicher noot. Innich* heeft hier en elders de beteekenis van *tot in het diepste van het gemoed gevoeld.* Dezelfde zin is nog heden aan het woord (dat ook in den vorm *inich* voorkomt, zie bl. 526: »een *inich* overdincken" en *Mnl. Wdb.*) eigen in de uitdr. *innig medelijden*, als bnw., en *het doet mij innig leed*, als bijw.

bl. 30. Troost ons eer ons de tijt ontgre(:).

Voor het onbestaanbare *ontgre* leze men *ontgee*, een in dit hs. meer voorkomenden conjunctiefvorm van *ontgaen.* Zie b. v. bl. 113, 17: »daer deen den andren niet *ontgee*"; 132, 5: »Die ic nemmermee laeten wil, hoet mi *vergee*". Voor den conjunctief bij *eer* (die ook nog bij Vondel niet ongewoon is) vgl. men bl. 39: »eer mi hier tlijf *ontga*".

bl. 3. Jonne mi dat ic di offeren mach
Sulc dunche tranen op desen dach

Mids dijrre hulpen, dat ic mach dwaen
Mine ziele: ic hebbe so vele mesdaen.

Sulc dunche zal eene verknoeiing zijn van *sculdiche*. »Sculdige tranen", zijn *tranen van schuld, van berouw*, of ook »*tranen die men schreien moet, verplicht is te schreien*". Op eene andere plaats staat *sculdich*, waar het niet behoort te staan, nl.

bl. 88. Gheen vruecht en mach mer (*mij*) in den zin:
Wien ic met trauwen sculdich bin
Die moet eens anders eighin bliven.

Blijkens de vorige bladzijde, waar hetzelfde referein voorkomt, moet *sculdich* in *steidich* (mnl. *stedich*, aanhangende, trouw, volhardend) veranderd worden. De bedoeling is: »ik ben ontroostbaar, want zij, die ik met mijn gansche hart aanhang, schijnt de uitverkorene van een ander te zullen worden".

bl. 91. Lost mijn jonst in dir hertzen scrijn
Ende doet mir dinen troost anscijn.

Voor *lost*, dat hier geen zin geeft, zal wel gelezen moeten worden *luuct*. Indien er een trans. *luscen* bestaan heeft in den zin van *doen verschuilen*, d. i. *verbergen*, *wegstoppen*, dan zou men *lust* (voor *luuscht*) kunnen lezen.

Bl. 216 is het derde couplet geheel in de war; ook zijn er enkele regels weg. Men verplaatse de regels aldus:

Of si dan es mijn hoochste vruecht (vs. 1)
Met huerer duecht, (vs. 3)
Ic wille dan stellen mijn gedacht, (vs. 4)
Vor al das vruecht
Haet gevens macht, } (vs. 2)
Op haer allein, die mi verheucht, (vs. 6 en deel van 7)
Want haer ghenuecht (deel van 7)
Mi mach doen leven zoet ende zacht (vs. 8)
. . . . . .
. . . . . .
So dat huer ere si bewacht (vs. 10)
Vor elken clappenden vilein. (vs. 5).

Eene andere soortgelijke verplaatsing moet men toepassen op vs. 221, waar ook het rijm in de war is. Men leze aldus:

Ach vrauwe, wiltu dan gonnen mir (vs. 1)
(El ghein ic gher, en quam van dir) (deel van 2 en vs.3)
Een woort tse gheven, (deel van 2)

en dan als vs. 4 en vlgg. in den tekst.

Bl. 214. Mi quam ein hope in mijn ghedachte:
Want so als mir mijn waen tzoe brachte,
So blide up erde en leift ghein man.

Men leze *waer so* in plaats van *want so*, en verklare: »indien het was, zooals ik hoop, dan zou ik op het toppunt van geluk zijn".

Bl. 319 is een regel uit, dien men met zekerheid kan aanvullen:

Hoe daen est, dat dijn minne sij?
Sprec vrylijc waer uut herten gronde;
Du muechs so minnen, het ware sonde,
Du muechs so minnen, int ware geseit,
Het ware weldoen ende salicheit;
Hoe du dan mins, wilt mi verclaren.

bl. 354. als hi eerst beghan
Miere vrauwen te dienen om haren loon,
Met groten neerensten zonder hoon,
Ende wilde *ende moeter* in persevereren,
Cam Twifel jeghen hem argueren.

De vierde regel is verknoeid. Men leze hem aldus:

Ende wilde*r emmertoe* in persevereren.

Op dezelfde bladzijde vinden wij:

Doe stoeten Twifel omme ende loech,
Recht als men quet: in doe u niet.

Het praesens *stoot* is onjuist: ook is in dezen samenhang *iemand omverstooten* wel wat forsch, wanneer men nl. alleen iemands opmerkzaamheid wil trekken. Men leze daarom:

Doe *stieten* Twifel *ane* ende loech.

bl. 402. ic zende hu een minlic zucht (: vrucht)
So goede ghetrauwe vruchten plien.

Men leze »ghetrauwe *vriende* plien". De afschrijver is door den rijmklank der beide vorige regels (*vrucht* en *zucht*) in de war gebracht.

Nog niet alle plaatsen, die onduidelijk of verknoeid zijn, zijn hiermede behandeld en opgehelderd; ook niet de vele, die door de verkeerde interpunctie van den uitgever zijn in de war gebracht, doch ik geloof althans de meeste moeilijkheden uit den bundel te hebben uit den weg geruimd, en hun, die zich met den inhoud hetzij om de taal hetzij om de liederen zelve (en er zijn zeer schoone onder) bezighouden, te vrijwaren tegen dezelfde moeilijkheden, die door mij zijn ondervonden, en hun het tijdverlies te besparen, waarop het zoeken naar de ware lezing mij op vele plaatsen is te staan gekomen.

Ten slotte nog enkele opmerkingen over eenige minder bekende woorden, die in den dichtbundel voorkomen.

Refuus bl. 34:

Ten mochte noit, no het en conde
Refuus ghepeins van enicher zonde
An di ghecomen tenigher tijt.

Het is natuurlijk hetzelfde woord als fr. *refus*, dat ons alleen in de tegenwoordige beteekenis gewoon is, nl. in die van *weigering*, doch het woord heeft vroeger nog andere beteekenissen gehad, o. a. die van *afval*, eig. concreet *dat wat men weigert, wat men niet hebben wil.* Vgl. *Wap. Rog.* 1257:

An wien hare (nl. *van hare offers)* tyen (?) blijft cleven
Of *refuus*, werden verdreven
Ten hole ten helschen honden.

N. Doct. 2544:

(Dat) hi *(Kaïn)* metten *refuse* van sinen lande
Gode wilde doen offerande.

2549: die vrecke. . . . .
Die t*refuys* van haren penninghen
Gherne ten outare bringhen.

OVl. Lied. e. G. 382, 68:

dat men blive bi metten live
Om al *refuus* te doene confuus,

d. i. »dat men den vorst met zijn lichaam verdedige, bijblijve, om alle soorten van boeven of schorriemorrie tegen te gaan".

Sev. Blisc. v. M. 990 vindt men de uitdr. *refuys van boeven*, welke de hier gebezigde opheldert.

Tanen, bl. 35:

Ruumt ons van allen falatie,
Daer ons de viant bi mach *tanen.*

Het woord heeft hier de beteekenis van het WVla. *tanen* (De Bo 1132), nl. die van *kwellen*, *plagen.* Kil. tanen, irritare. Deze beteekenis is ook uit het mnl. genoeg bekend. Zie *Segh.* Gloss. op tanen, tenen. Ook het fr. kent *tanner* in dezelfde beteekenis, en het ofra. *ataïner.* De oorsprong van het woord is niet opgehelderd, maar 't is één in oorsprong met fr. *tanner.* Kil. tanen, tannen, *et vulgatius* teynen, *vetus* praeparare pelles, concinnare coria, *looien*, van tane, tanne, j. loye, *run, gemalen schors*, *taan*, eene roodachtige verfstof, van run of eikeschors gekookt. Scheler geeft een spaansch woord op, dat dezelfde overdracht van beteekenis vertoont. Vgl. hd. *abgerben*, hetzelfde als *prügeln*, afranselen, en vooral de WVla. uitdrukkingen *stekken en tanen*, *titsen en tanen*, *stekken en gerven* (= hd. *gerben*, looien). Ons ww. *tanen*, d. i. *verbleeken*, *vaal worden*, *zijne frissche kleur verliezen*, *rosgeel worden*, komt van *taan*, dat zoo even genoemd is, en is de intr. opvatting van het boven genoemde *tanen*, d. i. *met taan verven;* het intr. beteekent *de kleur van taan hebben.* Vgl. eng. *tawny*, fr. *tanné*, ndl. *tanig* (taankleurig), en Kil. taneyt, tanneyt, teyneyt, color ravus, cervinus, jecorarius (leverkleurig): ook in de Wdbb. van Binnaert, Halma en Marin. *Taanen* staat in de tgw. beteekenis opgeteekend bij Halma (2, 619): »*taanen*, verduisterd worden, van de zon of maan sprekende; de maan *taant*, la lune s'éclipse ou s'obscurcit; vandaar *getaand* = *tanig*, en *taaning*, verduistering; *taaning der zonne*, éclipse du soleil.

Deze opvatting is thans in onbruik geraakt: het ww. wordt thans nog slechts in fig. opvatting gezegd van *iemands geluks-zon*, *roem*, *aanzien*, *macht* en dgl.

Huwerhaen, bl. 101 en 193. Zie *Tijdschr.* 9, 236 vlgg.

Onbesuust, bl. 244. De plaats, waar het woord voorkomt:

> Elc hadde ene ghesele in der vuust,
> Si waren ruut ende onbesuust (*de geesels*, nl.),

is daarom belangrijk, omdat er uit blijkt, dat het woord honderd jaren ouder is, dan men dacht, want dit gedicht is van ± 1390, terwijl de tot heden opgemerkte oudste bewijsplaats was van 1485. Zie, ook over de waarschijnlijke afleiding, *Ndl. Wdb.* op *onbesuisd.*

Sassaem, bl. 248:

> Twifel lach in slape vast;
> Met hem menich *sassaem* gast.

Kil. heeft het woord opgeteekend, doch in een schrijver was het tot heden niet opgemerkt. Het is dus al weder een bewijs van de voortreffelijkheid van den woordenboekschrijver, wiens gezag telkens door nieuw ontdekte of gevonden schriften wordt bevestigd, en wederkeerig met zijn gezag deze nieuwe vondsten helpt verklaren. Kil. *satsaem*, j. *sassem*, lascivus, nimia saturitate petulans; *sassem*, *sassaem*, *satsaem*, lascivus, petulans, protervus; *sassemheyd*, *satsaemheyd*, lascivia, petulantia ex saturitate; *sassemlick*, lascive, petulanter, proterve. Misschien moet Kiliaen den hem in dezen toegekenden lof deelen met Plantijn, bij wien insgelijks de drie woorden, doch alleen in den vorm *sassem*, staan opgeteekend. De door Kil. gegeven afleiding zal wel juist zijn.

Wrauwen, bl. 271:

> Ghevallet so dat mi ghesciet
> Stede ende stonde, ic salt so brauwen,
> Datter yemen om sal *wrauwen.*

De bedoeling moet zijn *klagen*, *leed gevoelen*, *kermen* of een

derg. begrip. Het woord komt nog eenmaal voor, en wel in den *Proza-Reinaert*, bl. 16: »Die stricke ghinck toe, doe moest hi (*Tibert*) wrauwen, want hi moest hem selven worgen" (verbastering van de lezing »want hi moest hem selven wroegen", d. i. *zoodat hij zich zelven moest uitbrengen*). Het woord is van elders onbekend, doch er is een ndl. dialectwoord, dat er mede verwant kan zijn, nl. *wrollen* (ook *vrollen* uitgesproken), uit de omstreken van Amsterdam, dat de beteekenis heeft van *morren*, *brommen*, *klagen*.

Waenicwaers, bl. 276:

> Vrau Hoede . . . . . .
> Stont ende lutste metten hoofde
> Ende ghinc van danen sonder segghen
> In ene traelie-veinster legghen,
> Quansuus: ic make den *waenicwaers*".

Over *lutsen*, d. i. *zwanken*, *wiegelen*, zie De Bo 658. De bedoeling van den laatsten regel moet zijn: »ik zal het jullie wel aan het verstand brengen, ik zal jullie wel leeren *of* krijgen". De uitdr. is eenigszins vreemd, doch kan verduidelijkt worden door andere voorbeelden en door hetgeen in *Lsp.* Gloss. te vinden is, waar wij lezen: »*si waende waers*, zij hield het voor waar". Dezelfde uitdr. *Rein.* (uitg. Willems) bl. 87, vs. 9: »Nu wil hi so liegen uutermaten ende dat so schoon brengen voort, dat ellic sel *wanen waers*, diet hoort". Vgl. ook *Rein.* II, 6277: »Si *waende waers*, die arme dwaes". Verder wordt in *Lsp.* Gloss. gewezen op mnl. jaes en neens, en op de ndl. uitdr. *'t is niet wares*, *'t is nietes*, *'t is welles*. De uitdr. beteekent eig. *in een bepaald geval aan de waarheid van iets gelooven*. *Doen* (of *maken*) *wanen waers* beteekent dus *aan de waarheid van iets doen gelooven*, *maken dat iemand aan de waarheid van iets gelooft*, dus b.v. *leeren*, *onderwijzen*. In dezen zin staat de uitdr. *Rose* 10760. In den zin van *overtuigen*, *indruk maken op*, lezen wij haar *OVl. Ged.* 3, 116, 280. In den zin van *mores leeren*, dezelfde die de uitdr. heeft in *OVl. Lied. e. G.*, vindt men haar,

Belg. Mus. 6, 61, waar de aant. van Willems niet strekt om de uitdrukking te verduidelijken. Ook vinden wij *sijn wanewaers maken*, *Vad. Mus.* 1, 70, 35, in den zin van *wijsheid verkoopen*. Het begrip *misleiden* komt meer op den voorgrond Velth. IV, 18, 4, waar de uitdr. *een waendiwaers maken* (vgl. *den wanicwaers*, in *OVl. Lied. e. G.*) voorkomt in de bet. *een strik spannen*, *eene hinderlaag leggen*; fr. *guet-apens*. Le Long, die de woorden *waendi waer* tusschen komma's plaatst, heeft er natuurlijk niets van begrepen.

Ook in de 16de eeuw, is het woord vrij gewoon, vooral in den vorm *wanewaers* en (min juist) *waeniwaers*. In den *Spiegel der Minnen*, van Colijn van Rijssele (uitg. 1577, Antwerpen), leest men, bl. 68 *v*: »wij maken ter werelt menich *wanewaers*", waarvan de zin mij niet recht duidelijk is. Bl. 69 *v* en 111 *r* aldaar vindt men het woord, van een persoon gezegd, in het verkleinw. *wanewaersken*: »Ghy slaet als de sotten doen na haer schauwe, arm *wanewaersken*, d. i. *arme dwaas*, eig. *eigenwijze*. In dezen zin komt *waeniwaers* ook voor bij De Roovere bl. 156 (uitg. 1562, Antwerpen): »Als *waeniewaers* spint hy broosch draet: Hy denckt nochtans dat sy hem acht", en in het Bijschrift bij R. Visscher's *Sinnep.*, 2de Schock, no. 53. In den zin van *dwaasheid*, *eigenwijsheid* staat het bij De Roovere, bl. 60: »(eene goede vrouwe is) Simpel, ghesedich van ghelate; niemant te merckene op de strate; stille van woorden, van spraecke schaers; rechts vaerdich, sonder *waeniewaers*".

Solfen, bl. 332:

> Nem daer see, vrient, loopt toten cleerc
> Ende doe mi teekenen rechtevoort
> Van den eersten, alsoot behoort.
> Gheerne, sprac hi, het es gedaen.
> Hi nam oorlof, de hant ontdaen,
> Ic moeste hem solfen, ende hi ghync lopen.

In den eersten regel is niet duidelijk *see*, dat veranderd moet worden in *sec*, imper. van *zeggen*, hetwelk, evenals ons *zeg* nog

heden, als tusschenwerpsel gebruikt wordt. Zie b. v. bl. 374 »ja ic, trauwen, *sec*"; 405: »wel, lieve vrauwe, *sec*"; 406: »O, vrauwe, *sec*"; »Vrauwe, *sec*"; Lieve vrauwe, *sec*, of ic doe!" *Rincl.* 942: »Wat sal dijn vader genoemt, *sec*?" Vgl. V. Helten, *Mnl. Gramm.* bl. 265; *Mnl. Wdb.* op h a u; en ndl. »*nou, zeg!*" De tweede en derde regel beteekenen »maak dat mijn naam boven op de rol komt te staan". Verder is alles duidelijk, behalve *solfen*. Het baat niet, of wij dit woord vergelijken met mhd. *solfen*, hetzelfde als *solvisieren*, d. i. *sol fâ zingen*, notas canere, want de bet. moet zijn *de hand vullen*, *voldoen*, *betalen*. Maar is het dan ook wellicht lat. *solvere*, dat juist de vereischte beteekenis heeft? Er is geen enkel bewijs, dat het lat. woord zonder basterduitgang in de germ. talen is overgegaan. Er rest nog één ander middel ter verklaring en dat zal hier niet zonder vrucht kunnen worden aangewend. Men verklare nl. *solfén* als een wisselvorm van *salfen* (vgl. mnl. dial. *ol* naast *al*; *tolk* naast eng. *talk*; *overtollig* voor *overtallig*; *kol* naast *kal*; *kolten* (*kouten*) naast *kallen*; *meerkol* naast vla. *waterkal*), dat bij Kil. uitdrukkelijk als een verouderde bijvorm van *salven* staat opgeteekend (*salffen*, vet. j. *salven*, ungere), en vatte *salven* hier op als eene ironische uitdrukking voor *ruim betalen*, *aan iemand eene goede som in de hand stoppen*. Werkelijk wordt deze opvatting door het latere spraakgebruik bevestigd. Het *vette* der aarde beteekent *rijkdom*; »hij teert van zijn *smeer*" bet. »hij leeft van zijn *geld*" (Weiland 4, 497); »het is behouden *smeer*" bet. »het is zuiver *kapitaal*, d. i. er hoeft niets voor *onkosten* af" (Harreb. 2, 277); en, wat ons vooral te pas komt, »iemand de handen *zalven*" heeft de bet. van »hem de handen *met een geschenk vullen*". Vgl. Van Dale 1691, die er aan toevoegt *iemand met geld omkoopen*, en Weiland 6, 286, die uit Bredero aanhaalt »had ick maer wat van dat goed, daer men de handen mee *salven*". Vgl. ook de mnl. uitdr. *hem salven* voor *zich te goed doen*, bij Oudem. 6, 24, en de latere uitdr. *zich de maag zalven*, d. i. *smullen*, *slempen*, *brassen*. Eene betere beteekenis dan ons dit ww. geeft, kan men zich voor den sa-

menhang in de boven genoemde plaats niet denken, en wij hebben dus al weder alle reden om den onwaardeerbaren Kiliaen dankbaar te zijn, die ons op het spoor van deze juiste verklaring geholpen heeft.

Maerlijc, bl. 333:

> Een groot *maerlijc* calfel (*kalfsvel, perkament*)
> Hilt hi onder den arem sijn.

Het woord komt, behalve hier, slechts op twee plaatsen voor in het *Hs.* van 1348 (zie Index *Mnl. Wdb.*), f°. 147*d* en 128*c*: »O Israel, hoe groot es dat huus Gods, ende die stat siere besittinghe es *maerleec*" (147 *d*: *maerlich*; vgl. *Baruch* 3, 24: *ingens* locus possessionis eius). Het wordt ook in het mhd. en mnd. gevonden; mhd. *mærlich*, famosus (uit Diefenb. *Gloss.*); mnd. *merlik*, wovon geredet wird, berühmt, notabilis (Lübben 3, 76, b. v. »vor einen groten *merliken* summe gheldes", »vele guder *merliker* stede"). Het woord is in oorsprong en beteekenis beide duidelijk: het komt van den stam van got. *mêrs*, mnl. *mare*, ndl. *vermaard*, en bet. *in het oog vallende*, *het oog of de aandacht trekkende*, *opmerkelijk*. Op de boven aangehaalde plaats kan *maerlijc* bnw. zijn naast *groot*, evenals in de uit het mnd. bijgebrachte plaats; doch indien het als bijw. opgevat wordt bij *groot*, hetgeen niet onwaarschijnlijk is, dan zou de mnl. uitdr. »een maerlijc groot calfvel" op eene merkwaardige wijze overeenkomen met de ndl. *een fameus groot perkament.*

Caboel, bl. 367:

> *Tcaboel* dat jaechde mi van daer,
> Want *onruste* scuwic.

Reeds uit de plaats zelve blijkt duidelijk de beteekenis van het woord *caboel*, welke ook door Kil. met juistheid wordt opgegeven: »*kaboel*, *vetus Fland.* tumultus, turba, turbatio". Zij blijkt ook duidelijk uit een paar andere mnl. plaatsen, nl. *Cron. v. Vlaend.* 1, 186: »Sy aten daer .... singhende ende clinghende, speelende ende dobbelende tot der middernacht, ende het viel ghetydelyke, dat daer sulc *caboel* was by nachte"; en *Brab. Y*

VII, 15056: »Dat se volghen souden sonder *caboel* den greve van Saint Poel". Ook in de bet. van *twist*, *oneenigheid* (in welken zin het woord misschien ook op de laatstgenoemde plaats op te vatten is) komt het woord voor, nl. *Brab. Y* VII, 365 en 3319. Het is duidelijk, dat het woord geen ander zijn kan dan ndl. *kabaal*, doch ook blijkt zonneklaar, dat men vóór dit woord dan ook de afleiding moet opgeven, die men tot heden aannam, en dat het in de bet. *rumoer*, *opschudding*, *leven* een ander woord moet zijn dan in den zin van *samenspanning*, *intrige*, *complot*, fr. *cabale*, hd. *kabale*, ndl. *kabaal* in *hofkabaal*, welke van hebr. *kabbala* worden afgeleid. *Caboel* is, wellicht onder franschen invloed, gevormd van den stam van *kabbelen*, zooals uit de in het *Mnl. Wdb.* op te geven vroegere beteekenissen van het woord duidelijk blijken zal.

Scieloos, bl. 374:

> *Scieloos* satter ende Roukeloos,
> Wilthede, Lust ende Gheer-altoos.

De beteekenis van het bnw. *scieloos*, synoniem van *roekeloos*, dat hier als benaming van een allegorisch persoon gebezigd wordt, evenals in Hermans, *Gesch. d. Reder.* 291, 95, waar als tegenhanger van »Heyn van Sotteghem" eene »vrou *Schieloose*" optreedt, wordt weder op uitstekende wijze toegelicht door Kiliaen, die als beteekenissen opgeeft »improvidus, inconsideratus, praeceps, temerarius, inconstans". Het is in vlaamsche geschriften uit de 16de eeuw zeer gewoon. Zie *Taalgids* 8, 146; Oudemans 6, 157, en De Roovere 129: »*schieloose* tonghe, smettelijck ledt". Het is nog heden in Vlaamsche tongvallen bekend in de bet. *bang*, *vervaard*; zie Schuermans 586 en in wvla. dialecten in de bet., door Kil. opgegeven; zie De Bo 992. Van waar is dit vreemde woord? Het met *schielijk* (voor *schierlijk*) in verband te brengen, gaat niet aan, want dan zou het woord in elk geval eene beteekenis moeten hebben, welke aan die van *schielijk* tegenovergesteld is. Doch wèl kan *schieloos* voor *schierloos* staan, en werkelijk

geeft Kil. ook dezen vorm op met soortgelijke beteekenissen »imparatus, inconsideratus *et* subitus, subitaneus". Het woord is eene afleiding van het ww. *schieren*, dat, van *schier*, helder, rein, afgeleid, de beteekenis moet gehad hebben van *in orde brengen*, *klaar maken*. Werkelijk komt *scieren* in het mnl., behalve in de ook bij Kil. vermelde opvatting *verdeelen*, voor als synon. van *sieren*; b. v. *Proza-Serv.* 65: »mit coninckliken cleyderen *gheschiert*". En behalve dit vindt men meermalen *sc(h)ierheit* in den zin van *sierheit*, b. v. *Grimb.* I, 3447; *Barth.* 97 *b*; 108 *a*; en heeft *scieringe* ook de bet. van mnl. *claringe* (vgl. de uitdr. *ter* scepen *claringe*, d. i. *oordeel*, *uitspraak*). Uit dit laatste blijkt, dat *schieren* de bet. heeft kunnen hebben van *bezorgen*, *iets in het reine brengen*, *een geschil beoordeelen en bijleggen*, en in deze opvatting heeft men de verklaring der beteekenis van *schie(r)loos* te zoeken: het beteekent *zonder oordeel te werk gaande*, *onbedachtzaam*, en is dus een synon. van *roekeloos*. Vgl. de omschrijving van het woord in het, *Taalgids* 8, 146, aangehaalde, woordenboek van Waesberghe, door »*inconstant*, *inconsidéré*, *imprudent*."

En, om nu het woord geheel juist te verklaren, zou men een znw. *sciere* moeten aannemen, in de bet. *overleg*, *bedachtzame zorg*. Welnu, van dit znw. meen ik het spoor gevonden te hebben in het nog heden in Vlaamsche tongvallen bekende znw. *schiere* (Schuermans 587), met de bet. »schielijke inval, schielijk opkomend gedacht of voornemen". Men ziet, dat het bnw. en bijw. *schielijk* van invloed geweest zijn op de beteekenis en de verklaring beide. Doch men moet zich daardoor niet laten verschalken: dit znw. *schiere* is een geheel ander woord, waarover door het boven gezegde een verrassend licht opgaat. En niet minder is dit het geval met een tot heden onverklaard wederk. ww. *hem scieren* bij Velthem (IV, 26, 2). Aan Godevaert van Brabant wordt daar door Artois de raad gegeven om zich niet aan den strijd te wagen, als hij bang is, maar liever naar huis te trekken. Daarop antwoordt hij:

En waen niet, dat ic *mi* yet *sciere*
No dor vrese, no dor noot.
Al hadsi there noch also groot,
Waer gi vaert, ic volge u na:
En vreest niet, dat ic u ontga!

Hem scieren, aan de juistheid van welke lezing ik vroeger twijfelde, is in orde: uit het boven gezegde blijkt duidelijk, dat het de bet. hebben kan van *met zich zelven te rade gaan of overleggen*, *voor zich zelf zorgen*, *zich bedenken* (vgl. *schieloos* gedachteloos, *zonder zich te bedenken*) en dit is juist het begrip, dat in den samenhang vereischt wordt. En hoe geleidelijk dit overgaat tot dat van *vrees*, *bangheid*, waarvan Godevaert door Artois verdacht wordt, kan het best blijken uit de vergelijking van ndl. *zorg* en mnl. *sorge*, d. i. *vrees*, en mnl. *hem besorgen*, waarvan ndl. *bezorgd*, d. i. *bevreesd*. *Scieloos* kan ook zeer goed door *zorgeloos* vertaald worden, en *sciere*, znw. vr., zou dan ook de bet. *zorg* gehad hebben, hetgeen volstrekt niet onwaarschijnlijk is. In het mnd. komt behalve het bnw. *schîr*, dat ook uit andere germ. talen bekend is (zie Kluge op *schier*, bnw.), een ww. *schiren* voor, als trans. *reinigen*, en als intr. *rein*, *helder worden*, alsmede *schîrheit* in den zin van *sîrheit*, *zîrheit*, doch etymologisch verband moet er tusschen de beide woorden noch in het mnd. noch in het mnl. worden gezocht. Het zal wellicht niet overbodig zijn, ten slotte te herinneren, dat het mnl. *scieren* in de bovengenoemde opvatting hetzelfde woord is als ndl. *schuren*, d. i. *helder*, *rein*, *glanzend maken*. Het mhd. heeft de beide vormen *schiuren* en *schûren* naast elkaar. Hier staat nog een derde vorm naast, nl. *schuieren*, hd. *scheuern*. Vgl. *luur* en *luier*; *puren*, dial. *puieren* (*peueren*); Vercouillie, *Etym. Wdb.* op schuieren, en Kluge op scheuern.

Amsterdam, Dec. 1889. J. VERDAM.

BAIRAN EN *GABAIRAN.*

In den thans nog loopenden jaargang der *Beiträge* van Paul en Braune komt een opstel voor van den heer W. Streitberg, getiteld »Perfective und imperfective actionsart im Germanischen". Een vraagstuk dat reeds lang de aandacht getrokken heeft, wordt hier opgelost. Het onderscheid tusschen perfectieve en duratieve vormen, dat zulk een voornaam punt is bij de conjugatie in het Slavisch, was ook in het Germaansch niet onbekend; maar wat in de eene groep van talen tot een stelsel is geworden, ging in de andere nagenoeg verloren.

Het onderzoek geeft den schrijver aanleiding tot allerlei opmerkingen over de Gotische bijbelvertaling. Het blijkt niet alleen dat Ulfila den Griekschen tekst goed heeft begrepen, maar ook dat hij op menige plaats de hoofdgedachte juister heeft uitgedrukt dan in het oorspronkelijke was geschied. Doch meer dan een lezer zal zich afvragen, of de schrijver wel altijd dat gevaar is ontkomen waaraan de scherpzinnigheid onderhevig is, of zijne tekstverklaring wel altijd vrij is van gezochtheid. Het zij vergund eene bedenking te opperen naar aanleiding van hetgeen hij zegt omtrent *bairan* en *gabairan*.

Die beide vormen zijn als duratief en perfectief van elkander onderscheiden, en *bairan*, dat in het algemeen *dragen* beteekent (gr. *φέρειν*, *βαστάζειν*), wordt ook toegepast op de zwangerschap. Wat beteekent het nu in die toepassing als duratief ww., in tegenstelling met *gabairan* dat de oogenblikkelijke handeling van het ter wereld brengen aanduidt? Volgens den heer S. is *bairan* in dat geval altijd zuiver duratief, en beteekent het »mit der geburt beschäftigt sein, im geburtsact begriffen sein", derhalve moet *Joh.* 16, 21: *gino þan bairiþ* worden vertaald: »wanneer eene vrouw in arbeid is", en die

vertaling past zuiver op de Grieksche woorden ἡ γυνὴ ὅταν τίκτῃ. Doch vergelijk hiermede *Luc.* 2, 6: ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τοῦ τεκεῖν αὐτήν, waarvoor Ulfila heeft: *usfullnodedun dagos du bairan izai*; bijna hetzelfde staat *Luc.* 1, 57. Hier is die duratieve opvatting niet zoo aannemelijk, vooral niet daar het Grieksch heeft τεκεῖν, en niet τίκτειν; en zelfs in de vertaling van den heer S., »die nicht erschien, wo der geburtsact vor sich gehn sollte" komt het duratieve begrip weinig uit. De twee vragen die men zich stelt, zijn deze: Is het waar, dat *bairan*, dat ook van het dragen van een kind kon worden gezegd, geleidelijk overging tot de beteekenis τίκτειν (altijd duratief opgevat), en is het verder boven allen twijfel verheven, dat Ulfila het alleen in dien zin heeft gebruikt?

Raadpleegt men andere talen, dan komt men tot het besluit dat de handeling van het ter wereld brengen niet licht werd aangeduid door hetzelfde woord als die van het voorafgaande dragen. Het Latijn zegt *ferre*, *gestare* (*in utero*), die met *bairan* overeenkomen, maar *ferre* wordt niet gezegd van eene vrouw in arbeid; integendeel, het begrip *pario* (duratief), τίκτειν, *raždati* wordt door geheel andere woorden uitgedrukt. De heer S. stelt het voor, alsof het begrip »trächtig sein" overging in dat van »kinder zum lichte der welt tragen"; maar hoe goed deze beide uitdrukkingen ook bij elkander passen, het is toch onwaarschijnlijk, dat het Oudgermaansch zoo gemakkelijk van het eene begrip tot het andere is overgegaan. Dat *bairan* ook in den zin van *pario* werd gebruikt, staat vast, het blijkt uit de teksten; maar dat die overgang in het Germaansch kon plaats hebben, daarvoor moet eene bijzondere aanleiding hebben bestaan die elders niet voorkwam. Deze moet gezocht worden in *gabairan*.

Niemand heeft duidelijker dan de heer S. opgegeven welke elementen in afgeleide perfectieve ww. zijn te onderscheiden. Die elementen zijn vooreerst de beteekenis van het simplex, ten tweede de beteekenis van het voorvoegsel waardoor het algemeene begrip wordt gewijzigd, en ten derde die verande-

ring dat de imperfectieve of duratieve opvatting overgaat in de perfectieve. Verliest het voorvoegsel zijne eigen beteekenis nagenoeg geheel, dan dient de afleiding, gelijk in het Slavisch met *po-*, in het Germaansch met *ga-*, alleen om die in de derde plaats genoemde wijziging uit te drukken. Ongezocht kan men eene duratieve handeling vergelijken met eene lijn, en de perfectieve met een punt van die lijn; dat punt kan liggen aan het begin, aan het einde of ergens tusschen die beide. Het Gotische *haban* beteekent ἔχειν; *gahaban* daarentegen kan die oogenblikkelijke handeling aanduiden waarmede *haban* begint, derhalve κρατῆσαι, arresteeren, grijpen (*Marc.* 3, 21). *Bairan* is »het kind dragen", *gabairan* moet die oogenblikkelijke handeling hebben kunnen uitdrukken, waarmede het dragen is geëindigd; vandaar dat ἐγέννησεν υἱόν wordt vertaald met *gabar sunu.* Met *dragen* en *gedragen* is het nog in het Mnl. evenzoo. Volgens het *Mnl. Wdb.* was *gedragen* in gebruik voor *baren*, eene beteekenis die bij *dragen* bijna niet voorkomt: dit is daarentegen een vaste term voor de voorafgaande duratieve handeling.

Doch bij dit verschil tusschen *bairan* en *gabairan* is het niet gebleven. De Gotische perfectieve vormen met *ga-* komen nagenoeg overeen met den Griekschen aoristus; *gaswalt* is de vertaling van ἀπέθανε, *swalt* daarentegen van ἀπέθνησκε. De vormen met *ga-* konden in het algemeen hetzelfde beteekenen als de woorden waarvan zij waren afgeleid, doch zij waren perfectief. Vandaar dat toen *gabairan* was geworden τεκεῖν, *bairan* zeer licht voor τίκτειν kon worden genomen, en dat Ulfila, om te vertalen ἡ γυνὴ ὅταν τίκτῃ, schreef: *qino þan bairiþ.* Maar er is nog eene geheel andere reden waarom hier staat *bairiþ* en niet *gabairiþ.* Evenals in het Slavisch, krijgt het Gotische perfectieve praesens zeer licht de beteekenis van een futurum; de heer S. heeft daarvan eene menigte voorbeelden aangewezen, daaronder evenwel niet *gabairan*, hoewel ook het praesens daarvan een paar malen op die wijze is gebruikt: *Luc.* 1, 13 staat ἡ γυνή σου.... γεννήσει υἱόν σοι, waarvoor Ulfila heeft: *qens*

peina... gabaurid sunu pus, *l* 1, 31 is τέξῃ υἱόν vertaald met *gabairis sunu*. Wannee g ik eenmaal die beteekenis had gegeven aan het praes . . ı *gabairan*, dan was deze vorm in de boven aangeh: de plaats, *Joh.* 16, 21, onbruikbaar. Een ander voorbeeld van duratieve of althans iteratieve beteekenis vindt men *Gal.* 4, 24, waar van de oude wet wordt gezegd dat zij is »tot dienstbaerheyt barende", εἰς δουλείαν γεννῶσα, in het Gotisch: *in þivadv bairandei*. Die vertaling kon men verwachten, vooreerst omdat de perfectieve opvatting hier onmogelijk is, en ten tweede omdat men *bairan* hier niet bepaald met *pario* behoeft gelijk te stellen, het begrip »kinderen dragen" is hier even goed van toepassing; op het eigenlijke ter wereld brengen valt hier niet de aandacht. Dit is evenmin het geval 1 *Tim.* 5, 14 waar τεκνογονεῖν door *barna bairan* wordt uitgedrukt. Doch minder goed te begrijpen is de Gotische tekst 2 *Tim.* 2, 23, waar Paulus zijn leerling aanraadt geene ijdele redetwisten (ζητήσεις) te beginnen, εἰδὼς ὅτι γεννῶσι μάχας, in het Gotisch: *vitands þatei gabairand sakjons*. Ook hier moest worden uitgedrukt, dat oneenigheid het gevolg *pleegt* te zijn, en evenals *Gal.* 4, 24 niet *gabairan* maar *bairan* staat, zou men hier ook *bairand* verwachten. De heer S. betoogt van verschillende plaatsen dat de lezing onjuist moet wezen, dat de vormen met en zonder *ga-* met elkander verward moeten zijn: zou men hier *gabairand* durven veroordeelen? Men zou daartoe het recht hebben, indien de Gotische conjugatie even consequent was als de Slavische. Dit is echter zoo niet: het Gotisch bezat niet die zoogenaamd iteratieve vormen, waardoor in het Slavisch eene perfectieve handeling in het tegenwoordige wordt aangeduid; bij herhaling moeten perfectieve praesentia dienst doen als praesens, en dit gebrek aan consequentie in aanmerking genomen, zal een criticus voorzichtig moeten wezen. Men moet berusten in de gedachte dat het Gotisch in dit opzicht niet fijn genoeg is om tot zulk eene tekstcritiek het recht te geven. En wanneer nu *Luc.* 1, 57 en 2, 6 *bairan* voorkomt, waar men veel liever *gabairan* zou lezen,

dan is het wellicht beter daarin een bewijs te zien van die gebrekkigheid, dan met den heer S. alle moeite te doen om de duratieve opvatting hier te verdedigen. Wanneer het Grieksch heeft ἐπλήσθη ὁ χρόνος τοῦ τεκεῖν αὐτήν, dan verwacht men voor τεκεῖν een perfectieven vorm. In geene der beide uitgaven van Leskien's *Handbuch* staat de Oudslavische vertaling van deze plaats, maar in eene nieuwe Russische bijbelvertaling (Londen 1855) staat: *nastalo wremja roditi*; daarentegen heeft het Oudslavisch *Joh.* 16, 21: *žena jegda raždajetĭ* (Leskien, *Handb.*[1] 153).

9 Aug. 1890. A. KLUYVER.

BEDEN VAN SCHRIJVER EN BINDER.

Op de laatste bladzijde van Hs. n°. 351, *(Stichtelijke Tractaten)* in eigendom behoorende aan de Maatsch. d. Ned. Letterk. (Catal. Dl. 1, 23) leest men het volgende:

Met rooden inkt:

Inden Jaeren ons heren dusent vierhondert ende achten
twintich is dit boeck ghescreven vermids heren
Johanne van wederden preister wtgheseget
een deel wat vanden lesten Ende hevet dit van
mynnen ghescreven. begherende mede deelachtich
te werden alder vruchten die yemant lesende
wt desen boke vercrighen mach ende datmen
voer em bidden wille onsen heren. voertmer datmen
mit aller vlite dit boeck waer. wanttet cranc
van stove is. ende men niet lichtelike wten hues
en leene in werliker lude hande. went sie que-
like pleghen die boeke te waren.

Met groenen inkt:

Unde biddet ock omme godes willen voer enen armen Broder
de dit boeck van mynnen ghebunden heft.

De beide laatste regels zijn merkwaardig, omdat dergelijke vermeldingen van den binder zoo hoogst zelden voorkomen; zie Wattenbach, *Schriftwesen*[1], 226 en Gardthausen, *Griech. Palaeographie*, 65.

Leiden. A. B.

FRESISKA.

De *Fia-eth.*

In den ouden tijd der XXIV Landrechten, en der Boetereeks uit diezelfde eeuw, werd deze eed door hem gezworen, die beschuldigd werd van bepaalde feiten, met een zekeren som te boeten. Eedshelpers, minder of meer in getal, moesten hem hierbij met een eed op de reliquiën geloofwaardiger maken [1]).

---

1) Het XV Landrecht naar de oudste, de Riustringer, redactie luidt:

Sa hwer sa ma ena monne bitegath thes swartaswanges ieftha there hagosta wapuldepene, ieftha en mon unskeldech mit enere hauedleina bebunden werth, wili his ia, sa skil hit a iechta beta mith fiftine enzon, thera enza allerek bi twintich panningon; hit ne se thet hit biseka wille, sa skil hi mith fiuwer monnon an tha withon undswera, and thet fifte en f i a-e t h.

In Eemsgo houdt een jongere redactie in:

XIVe Londriucht; sa hwa sa deth ene wapeldep ieftha ene suertnesueng, ieftha en vnsceldegne bint, ieftha a bonnane fretha unriucht raf deth, ieftha sonnendeis blodelsa; sa istera iahuelikes bote fiftena enza; hit ne se thette beseke, sa ach hi te riuchtane mit fiuwer withethum and mith ene f i a e t h e, bi allera Fresana riuchte.

Zoo luidt ook ongeveer de Hunsinger tekst.

In de Boetereeks: „Thes berdes hemelinga fif merk and tua enza, ieftha fiuuer withethar and enne f i a e t h". Zoo naar de Eemsger, en gelijkstemmenden Riustringer tekst, waarbij alleen de Hunsinger nog voegt: „Berd geberned ieftha knep of gebresken, iahweder fif merk and tua enza, ieftha fiuwer ethar end enne f i a e t h.

Dan nog: Thiu hagheste soldede fif merk and tua enza, ieftha fiuwer withethar and enne f i a e t h; thiu middelste sex and tritich scillinga, ieftha fiuwer ethar; thiu minniste fiuwer and twintich scillinga ieftha thre ethar. — Thi haghesta erthfel fif merk and tua enza, ieftha fiuwer withethar and enne f i a e t h; thi middelsta sex and thritich scillinga, ieftha fiuuer ethar, thi minista fiuuer antwuintich schillinga. — Thiu hagheste wapeldepene, fif merk and twa (*enza*), ieftha fiwer withethar and enne f i a e t h; thiu middelste (*enz.*) — Thiu haghesta suimslek fif merk and tua enza, ieftha fiuwer withethar and enne f i a e t h; thi midlesta (*enz*). — Tha rinbende twelef geldmerck and achta withether and enne f i a e t h. Tha herebende fiftena enza and fiuwer withethar and enne f i a e t h. — Nedbende en hauedlesne, ieftha fiuwer withethar and enne f i a e t h. — Thiu hagheste weiuendene fif merk and tua enza, ieftha fiuwer withethar and enne f i a e t h; thiu middelste (*enz.*) — Thi basafeng fif merck and twa ensa, ieftha fiuuer withethar and enne f i a e t h. —

Naar den som gelds (fia), waarom hij gezworen werd, heette hij *fia-eth*; waarschijnlijk was deze in grootte verschillend in de onderscheiden districten [1]).

Later werd hij ook geëischt van de weduwe, die men, wanneer zij uit den echteboedel trad, betichtte van verduistering der goederen [2]).

Blijkens regel 66 is de redactie, zooals die ons bewaard is, de eed, in dit laatste geval gezworen.

Von Richthofen plaatst deze in de XIIIe eeuw waarschijnlijk omdat volgens hem de XXIV Landrechten eerst in de XIIe eeuw, na 1156, werden gecodificeerd. Deze dateeren echter uit het einde der XIe eeuw, en zoo moet ook dit formulier minstens een eeuw ouder, hoewel van jonger datum dan de genoemde landrechten zijn. De bewaarde tekst zal slechts eene weinig gewijzigde redactie wezen van de fia-eth, met welke men zich vroeger bij bepaalde boete mede kon vrijzweren.

Het geheel wordt niet te wel verstaan. Dit ligt aan sommige woorden. Niet of m. i. onjuist verklaard zijn de volgende:

16, wittis, 16, skettis, 40, witha, 49, wit, 60, wick 40, forth scecte, 49, sket fia, 60, wold sket, 25, li-

---

Thiu berdwendene fif merk and tua enza, ieftha fiuwer withethar and enne fiaeth.

Men vergelijke deze laatste citaten uit de Boetereeks met de voren geciteerde oudste redactie van het XV Landrecht. —

De Riustringer tekst definieert de „erthfel" aldus nader: „thi hagosta irthal of widzia ieftha of weine, of stokke ieftha of stene, thet him haued and halsdok allera erost anda irthe kome." En de „hageste wapeldepene": Hwersa ma enne mon werpth of skipi ieftha of enere bregge ana en unlende wetir, thet hi grund ne lond sperthera ne spera ne mi mith foton ne mith hondon." — Fr. Rq. 65. — 89. — 95.

1) Vgl. de varianten uit Riustringo op de voorgaande noot.

2) „Hversa hir en widue enne otheren mon heth nimen, and hire kinder hir bitigiath gold ieftha seluer, sa mey hiu thes vngunga mitha fiaethe, anda mith sex withethem." Zoo in de Emsger Wetten, waarvoor de Broekmannen geven, vrij gelijkluidend: „Hwersar en wide monnath, and hire bren (= bern) bitigie hire dernfias, sa vndunge hius mitha fiaethe". — „Ferth (en wif) fon tha grewe vta werem, sa ne meise mith na nene thinge withe cuma, ac bitigathma hire drenfias, sa suere hiu ene fiaeth oppa tha dreppele." — Fr. Rq. 197. — 165. — 166. — Vgl. verder het eind der eed hier na.

chera, 38, weuthar, 42, thûne, 46, ri, 61, rira, 49, forth rede, 56, farendum, fretma, beyllum, briasechtum.

De beteekenis van enkele dezer wil ik trachten nader toetelichten, en tevens het stuk vertalen. Mogelijk geeft het andere aanleiding het hunne er van te zeggen. De samenhang dient vooral in het oog gehouden, waarom ik den geheelen eed hier afdruk; niet minder is hij reeds op zichzelven de kennismaking waard.

FIA-ETH.

Alsa helpe thi god and sijn hilge modir sente marie. Alsa helpe thi god and sente michael and alle godes anglar. Alsa helpe dij god and sente iohannes baptista godis depere And alle patriarcha and alle propheta godis Alsa helpe thi god and sente pedir and sente iohannes And alle tha tûelf apostela And tha fiower ewangelista thet hio thi alsa [1]) wijse tore ferre hond vses drothtenes to domes deij sa thû thinne eth elle riuchte swere And naût menis. Alsa helpe thi god and sente stephin thi forma martir And alle godis martilar Alsa helpe thi god and thi trouwa [2]) sente nijclaus And alle godis biscopar Alsa helpe thi god and sente Katherina And alle godis meghetha And alle sijne hilgha ther send a himelrike and a ertthrike [3]) thet (ms. p. 2) thu thine eth elle riûchte swere And naût menis Thet thi god alsa hold and alsa hepande se Alsa brûc thû thines liwis And alre thinra lithena. Alsa brûc thû thines wittis And alle thines skettis Olsa brûc thu wedis and alle thines godis Ic witûie thi bij tha forma weda ther ma thi on tach tha thû an da tha rauld comest thet is thet ereste wede And thet leste ther thû hebba scalt to domis deij tho fara tha elemathiande godes ondletha and hit thenna thi alsa helpe to fara gode vse hera and thû thet efter domis deij alsa dreghe tha alonga raûld tha thi tha fathera tho thera tsiûrca drogin and thi prester crisma and cristende And tha helegha depinge on leijde

1) In het MS. stond eerst: assa; van de eerste *s* is eene *l* gemaakt.
2) MS. trowa, de *w* met vier halen, voor uw.
3) MS. aertthrike.

And bij tha lichera ther thi inna thine hond rach (MS. p. 3) te tha thi tha fathera tho tha fonte drogin And thi tha prestere tha diowele bij nom And ûse drothene bifel Alsa thû kûme to fara godis achinum And thû thenna nebba to iewena naûder golt ther selwer wara tha thina erma sele thet hiû tha diowele alsa vnd hûerwe And vse drochene alsa to dele werthe sa thû thina eth elle riuchte swere and nawit menis. Nu wituie ick thi bi tha helga vr leste And bi alle hilge scriftem [1]) thet thi ti hilge vr lest And tha hilga scrifta. Alsa to nethum werthe to domis deij to fara tha elle ma thtiaude gode bi tha helgha corpus domini bi tha godis selwis lickoma bi there helga olieue. Nu bi hald thû alsa tha olieûe. Ant thet ombecht ant alle thisse weuthar ther ick (MS. p. 4) thi te fara nomad hebbe. Sa thû a thisse wordem naûwit liacze. Nu witnie ick thi bi da fia and bi tha feder erwe bi tha witha and bi tha forth skecte bi tha fia ther thû mitha ethe halst and welt be halda thet thu ne thantse thûne fia mith nene falska te winnenda. Alsa werth thû be rawet liwes. And alle thinra lithena. And alle thinra hewena And thinra fif sinna. thes smeckes rhenis there fele here. And there siûne ther mithe werthe thi this fia fliande [2]) and wiakade alsa ri wer the thi thina hewa sa thi thit wede ther thu a thisse wordem be spreke ief thût [3]) mit falleske thaûze te winnande. Nû hald thû alsa wit And sket fia. And alle thine forth rede Alsa thû thine eth elle riuchte (MS. p. 5) swere. And nawit menis Nû witnie ick thi bûppa fon there pota al thore litteca thane hit se a felle hit se a flaske hit se a edderum hit se a sinum hit se a herta hit se a liwera hit se a lithum hit se a lithaletum hit se anda lessera hit se an da marra thet thû alla thina litona alsa be halde tuise il and sward fon farendum and fon fretma fon beijllum and fon briasechtûm [4]) and fonra lerha fallanda ewele sa thû thina eth al riuchte swere and nawit menis. Vr flokin and vr malediad wertha thi olle thine Kata And olle thina lithmatha fliande werthe thi thiû wick and alle thiu wold sket Alsa fliande werthe thi tha rira sa thit wede oppa liwe And thet

1) MS.: scrift em. 2) *i* boven den regel, boven de *a*.

3) In het MS. stond eerst: *thit* geschreven, dit door dezelfde hand in: *thît* verbeterd; de ° boven de *i* en de eerste *t*.

4) In het MS. staat boven de (br)*i* eene kleine zeer verbleekte *e*.

ter fon thina liwa nen erwa ni sprûte thet thû nebbe thinis bedda god (MS. p. 6) stelen ne vr helen sin ne wart thiû ne gret thit thi god alsa helpe And alle sina helga thet thina eth hebbe al riuchte sweren And nawit menis.

Qui debent iurare.

*T*Hine fia eth aghen tha froûwa the swerenena and ther to achta with ethar Alder ma him betighet dern fias Alsa ma oftne stol vr tiath And thet skel wesa bi achta markum thet lereste. Ac achina hine te suerane vm be alle tha lametha ther vppa thet thrimene lif falleth And ther niûgen with ethar. Kempch ac thiu bothe oppe en hals lif sa send hit tûelf with-ethar to tha fia eth. kempch ack thiu bote oppa en tuede lif sa send hit achtene with ethar to tha fia ethe.

*T*hene skillingh wintma mit ene ethe And thes fiar tenges vn riuchtma mit ethe in alle dûande sûnder there kere hûand thiu kerekest vr kert alle tha londruicht.

Von Richthofen schijnt aan het woord *wittis* in regel 16 de beteekenis van »witz, ingenium, scientia" [1]) te willen geven, en aan *skettis* die van „goed, bezitting" [2]). Deze »witz" en dit »bezit, goed" klinken minstens zonderling tusschen het lijf en alle leden, en het kleed en al het goed.

Eer zou, dunkt me, van het vee worden gesproken, zooals nog, wanneer een boer informeert naar iemands staat, hij eerst zichzelf, dan het vee, en verder het overige memoreert. De Haan Hettema verklaart het dan ook in de door hem naast den tekst geplaatste vertaling (Fivelingo-Oldampter Landrecht (1841) Bijlage II) met: klein vee en groot vee. Het bewijs echter voor de juistheid der bijgevoegde adjectiva ontbreekt. Daar echter *sket* in dit Eemsger handschrift nooit bij mijn weten de betee-

1) Altfriesisches Wörterbuch, S. 1153: „wit (witz): 'ene monne syn sin and sin wit ('with') al binimen' E. 218, 26. Alts. giwit, ags. gevit, isl. vit (ingenium, scientia). Vgl. 'alsa bruc thu thines wittis and alle thines skettis' E. 245, 21, vgl. witfia."

2) Ald. S. 1028b i. m.: „Ist in 'alsa bruc thu thines wittis and alle thines skettis' E. 245, 21, sket für pecus oder pecunia ... zu nehmen? vgl. sketfia"

kenis van schat[1]), maar altijd die van vee heeft, zoo kan en moet ook hier, voor *schet* althans, deze aangenomen.

Maar dan *wittis*?

Vergelijke men eerst vs 48, ter nadere verklaring:

»Nu hald thu alsa wit and sket fia, and alle thine forth rede, alsa thu thine eth elle riuchte swere."

Met forth rede is niet zooals de Haan Hettema wil »de opkomsten"[2]) bedoeld, maar het overig geraad, zooals von Richthofen terecht in zijn Wörterbuch aanteekent; er wordt mede aangewezen wat zoo even heette: »wede and alle thîn gôd." Ook hier staan *sket* en *wit* naast elkaar, en kunnen gelijkgesteld met *skettis* en *wittis*, een dertig regels vroeger.

En dit *wit* dan?

Von Richthofen geeft deze plaats aldus in zijn Wörterbuch: witfia(?) 'nu hald thu alsa wit and sketfia' E. 246, 5, vgl. das isl. vitafe (debitum omnibus notum). Vgl. wit.[3])

Nog moet aangehaald vs 39:

„Nu witnie ick thi bi da fia and bi tha feder erwe, bi tha witha and bi tha forth skecte, bi tha fia ther thu mitha ethe halst and welt behalda thet thu ne thantse thune fia mith nene falska te winnenda".

Witha wordt, voor zoover mij bekend, in het Altfries. Wörterb. niet gevonden. Omtrent *scecte* vraagt von Richthofen i. v. skeka (rauben): „Auch in 'bi tha witha, and bi tha forth skecte (oder: skette?)' E 245, 23, ist vielleicht skeka oder sketha zu suchen. (Zu der zweifelhaften form sketh halte ich das ags. skeadan (furari)."

De Haan Hettema vertaalt weer „klein vee", en het door hem gelezen forth-skette klakloos met „groot vee."

---

1) In E. 198, 39 door v. R. aangehaald, komt het woord »schet" niet voor.

2) Aldus in de vertaling in genoemde Bijlage. In zijn Idioticon Frisicum (1874) verklaart hij zonder verder betoog: proventus, opkomsten, vruchten, jong vee. Vgl. Bijdr. Ofr. Wdbk. bl. IX.

3) De Haan Hettema heeft ook hier in zijn vertaling »klein vee". In zijn Idioticon heb ik het woord niet gevonden.

Met een kleine wijziging wordt het woord, dat opheldering behoeft, duidelijk.

M. i. moet overal de *t* als *c* gelezen, en is *wiccis* de gen., *wicha* de dat., en *wic* de stam, met *fia* verbonden, van het meermalen voorkomende door Kern herkende *wicg* = paard. Ook in drothtenes vs 7, elemathiande vs 20, is de *t* als *c* te lezen.

Dan treft men nog een vorm van hetzelfde woord aan in dit eedsformulier; vs 60 leest men:

„fliande werthe thi thiû wick and alle thin wold sket."

Wick vereenigt de uitgever der Rechtsquellen en ook de Haan Hettema met *sket*. De eerste vraagt dan in zijn Wörterbuch onder wick (ort, vicus): „Ist in fliande (*etc.*) E. 246, 19 wiksket dem woldsket entgegengesetzt, und jenes durch hausvieh dieses durch waldvieh zu erklären?" De laatste vertaalt het met jongvee, maar in het Idioticon Frisicum vindt men: wicksket, *volatilia*, gevogelte. Zie woldsket, viervoetig gedierte, of wel: jong vee en oud vee" [1]).

Wick is echter de nom. = equus.

Bezwaar zou men kunnen vinden in de vraag of het waarschijnlijk is dat het paard afzonderlijk genoemd en zoo van het overige vee onderscheiden wordt. Bij een volk, liefhebbers van harddravers als nog de hedendaagsche Friezen, zal dit minder bevreemden. Ook komt meermalen de combinatie van paarden en vee voor: sket and hangstar to merkede fara, waar het Latijn „boves et equos" heeft.

En bovendien, evenals het kleed afzonderlijk wordt genoemd bij al het goed, zoo gaat ook het paard vooraf aan al het vee.

Uw lijf en uw leden [2]), uw paarden [3]) en uw vee, uw kleed en al uw goed: al dit maakt geen indruk van vreemde bijeenvoeging.

---

1) Met dit laatste geeft hij ook *woldsket* in zijn vertaling weer.

2) Vgl. daarmede: Also bruke y lives end ledena, W, 399, 14.

3) paard, collectief.

In vs 39 leze men dan: bi da fia and bi tha feder erwe, bi tha wicha and bi tha forth skette" immers skecte moet in *skette* verbeterd: dat. sing. van *sket*, evenals wicha van wich, terwijl forth dezelfde beteekenis heeft als in vs 49: *forth rede*.

Fia komt in 't Eemsger handschrift op alle plaatsen voor in den zin van geld, goed, bezitting, vermogen. Hier (evenals in vs 46) beduidt het dus ook „vermogen", en het volgende: bij 's vaders erve, en bij de paarden, en bij het verder vee; bij „bi tha fia" vs 41, wordt het voorgaande saamgevat: bij uw vermogen dat gij met den eed houdt en wilt houden. —

In 49 zal *wic-* en *sket-fia* [1]), *wic* als collect. opgevat, aanduiden: het vermogen in paarden en vee.

Ten slotte nog vs 60:

„fliande werthe thi thiû wick and alle thiu woldsket."

Eerst dient thiû en thiu in thin veranderd, welke wijziging vergeleken mag worden met: thanze voor thauze; daarmee vervalt von Richthofens opmerking omtrent het geslacht van sket: „Bedeutete 'thiu woldsket' E. 246, 20 das wald-vieh, so wäre sket als fem. erwiesen."

Wat is nu *woldsket*? De Haan Hettema's meening is reeds meegedeeld, eveneens die van von Richthofen. M. i. is geen dezer juist. Aan gewold sket, *wolvee* zal te denken zijn. Mnl.: gewold, adj., van „wol" gevormd, vgl. Verdam Mnl. Wb.

Als tusschenletter vindt men bij het besproken woord wicg (= equus): *ch*, *cc*, en in de eindklank *ck*, uit *cke*. Voor deze laatste naast de oorspronkelijke *cg* (wicg-e) kan vergeleken: ecke, naast egghe (zwaardsnede, partij); hrec(k)lin (uit hragil-) [2]).

cc vond ik voor oorspronkelijke *cg* niet, wel voor *ck*: clocce.

ch treft men in rech-scerd aan, naast regge, recg (Nfr.

1) Vgl. skette fia, W. 476, 30: 'Om faxfang so schil hi faen oen syare gara, ende suara so him siinre schette fia ti frome wirde, so hi onschieldich se', wat von Richthofen vertaalt: und schwöre dass ihm so seine rinder habe zu nutz werden möge, als er... M. i. is ook hier: „vermogen aan vee" bedoeld.

2) Vgl brenck, swenc, sprinc, ganckt.

rèch, spirans); maar ook in merch (= mark), hwellech, bech, littich; en machia, bûrchûth [1]).

Deze vormen bij wicge, ecge, e. a. kunnen schrijfwijzen zijn voor de gutturale media.

Of blijkt daaruit, naast dezelfde vormen voor gutturale tenuis, dat er bijna geen verschil in uitspraak dezer geminaten bestond? in casibus oorspronkelijk met -cgu-, -cku-?

Dat zij misschien in enkele woorden nog weifelde, in andere bepaald tenuis, of media (bv. in bregge) was?

En mag uit de *ch* voor *cg* en *ck*, de gevolgtrekking gemaakt dat beiden, als eindklank (en dan bij analogie ook midden in) in dezelfde spirans overgingen? Vgl. thans Van Helten § 132; daartegen § 135 i. f.; ook § 140: in de daar genoemde gevallen is m. i. inlautend de g niet altijd spirans: naast slagha-, slav-, (vgl. § 142.) toch: clagia, Westerl. kleye e. a. [2]). Vgl. ook de anlautende g; p. 115 i. i.

Dat naast deze gutturalis ook de (oorspronkelijk palatale, later geassibileerde) -dzi- (widzie) staat, vindt zijn weergade in het Ags: Cosijn, Altwestsächs. Gramm. I. 170. — Vgl. ook het vermoeden van Van Helten p. 112 A. 1: g vóór i, î, j.

In vs 61 moet het woord *rira* een substantivum zijn. Misschien is het met Van Helten, Gramm. p. 19 voor een *nom. plur.* met de beteekenis van: »junge rinder" te houden; »vgl. das sagelterl. rîr, junges rind."

Zoo is dan al het vee opgesomd: de runderen, het jongvee, het wolvee, en de paarden, waaruit de belangrijke veestapel van den oudfrieschen boer toentertijde bestond.

Ook mag nog er uit afgeleid dat reeds toen, zooals nog, met *jia*, *wee*, bij voorkeur het rundvee werd aangeduid.

Ther mithe werthe thi this fia fliande and wiaka(*n*)de, alsa ri werthe thi thine hewa sa thi thet wede.

---

1) Vgl. nog Van Helten, Gramm. § 135, 139, en p. 111 i. f.

2) Vgl. ook § 149, A. 2.

De Haan Hettema drukt *riwithe* in zijn genoemde Bijlage [1]), en vertaalt: »alzoo slijten uwe bezittingen gelijk uw kleed." In het hs. staat echter duidelijk r i w'th e. Von Richthofen heeft dit *ri* met een vraagteeken gesignaleerd; maar vergelijkt het met het Nieuwfriesche *riu*, Epkema 383. In de Zusätze citeert hij echter Grimm: 'das dunkele *rî* 246, 2 scheint für rîr zu stehn, weil 246, 21 *rîra* folgt, ich vergleiche das altn. rîr tenuis und Goth. riurs corruptibilis'.

Om den vorm en om het zinsverband kan het met rîra moeielijk samenhangen; met zekerheid durf ik niet zeggen, wat het beduidt, misschien is het als adjectief, in de eerste opvatting van den woordenaar, te nemen en met »los" te vertalen. Het On. *rîfr*, Ags. *rîf*, Eng. *rife*, beteekent overvloedig, abundans. In het Middelnederl. moet het verschillend verklaard: vrijgevig, ijverig, haastig, ten volle, Tijdschr. V, 35; Kiliaen teekent: »largus, copiosus, abundans" aan; dit is de oorspronkelijke beteekenis, »alles wat niet spaarzaam, maar uit de volle hand geschiedt. Doelt het op *geven*, dan is het niet anders dan *mild*, wordt van eenige andere handeling gezegd, dat men ze *rivelike* verrigt, dan wil dat zeggen: *met volle ruimte, onbekrompen, fiks, zonder schroom of aarzelen, fluks.*" Lekensp. Gloss. (vgl. ook Verdam, i. v. gerive).

Deze overdrachtelijke beteekenis zal toch niet de oudste zijn, wel de zinnelijke van *ruim*, *los*.

In het Friesch nu viel de *w* als eindklinker, volgende op een langen klank, af, na eerst gevocaliseerd te zijn; vgl. *blî*, en Van Helten Gramm. § 89 B. — Nomina Geographica Neerl. II, 158.

De *w* staat voor ouder *v*, vgl. Van Helten, Gramm. p. 87, die dit slechts voor schrijfwijze schijnt te houden, niet voor verschil in klank; beslissen durf ik niet, in het Westerlauwesch echter moet zij wezenlijk in *w* zijn overgegaan, vgl. Bijdr. Ofr.

---

1) In de uitgave der O.F.W. ed. Fr. Gen. (1846) I, 252 heeft hij *werthe*, maar zonder *ri*.

Woordenboek 58. — Het M.- en Nfr. adj. en adv. *rjû* is uit (riu < rïu(w) <) rîuw(e) ontstaan, vgl. a. Bijdr. 17.

De zin zal dan zijn: Los worde di dyn have als dyn kleed: arm moogt gij worden, wegteren moogt ge, ...

Een enkel woord over *weuthar* vs. 38; dat niet met van Richthofen als *weuthar* moet gelezen, en verklaard met: 'lautet der singul. weuth? gehört das wort zu wia (weihen)?' maar met de Haan Hettema als wenthar,[1]) waaraan hij echter minder juist de beteekenis van daden in zijn vertaling, van actiones, handelingen, in zijn Idioticon toekent.

De uitgang bij masculina is in E. regelmatig *ar*; de sing, is *wenth*, met *th* voor *d*, waaromtrent Van Helten, a. w. § 124, p. 99. Wat men onder »wenthar" verstaan moet, kan blijken uit de Latijnsche vertaling (XIIe/XIII$_{e}$ eeuw) bij de exceptiën op de 17e kest. Hoewel wend hier uitzondering, afwijking, »keer" beduidt, zoo spreekt het Latijn van *causa*, en de nederduitsche tekst van *sache*; dit is in de fiaeth de gewenschte beteekenis. Ook deze heeft het woord in: »thetma gerne fregie allera godera wenda"; en in: »god scop thene eresta meneska fon achta wenden", vgl. Altfries. Wörterbuch.

Na het aanbrengen der verbeteringen, in de volgende noten aangegeven, kan de fia-êth aldus vertaald.

Geld-eed.

Dan helpe di God en zijn heilige moeder Sinte Maria; dan helpe di God en Sint Michaël, en alle Gods engelen; dan helpe di God en Sint Johannes Baptist, Gods dooper, en alle aartsvaders, en alle profeten Gods; dan helpe di God en Sint Petrus, en Sint Johannes, en al de twaalf apostelen en de vier evangelisten, dat zij[2]) di dan wijzen mogen tot de rechterhand

---

1) Vgl. nog Van Helten, a. w. p. 100: wenthar (f. wendar). Nach R. soll hier in der hs. deutlich weuthar stehen; er übersicht aber, dass in E^{2} die zeichen für *w* u. *u* sich manchmal zum verwechseln ähnlich sind.

2) hio, nom. plur. vgl. Van Helten, a. w. p. 189.

onzes Heeren [1]) in den dag des oordeels, indien du dijnen eed al recht zwerest, en niet gemeen! Dan helpe di God en Sint Stephanus, de eerste martelaar, en alle Gods martelaren; dan helpe di God en de trouwe Sint Nycolaas, en alle Gods bisschoppen; dan helpe di God en Sint Catharina en alle Gods maagden, en al zijne heiligen, die zijn in het hemelrijk en op het aardrijk, dat du dijnen eed al recht zwerest, en niet gemeen!

Dat di God dan hou en dan helpende [2]) zij!

Dan mogest du gebruiken dijn lijf en al dijne leden [3]), dan bruikest du dijn paard en al dijn vee, dan bruikest du dijn kleed en al dijn goed!

Ik bezweer [4]) di bij het eerste kleed, dat men di aantrok toen du ter wereld [5]) kwamest: dat is het eerste kleed; en (bij) het laatste, dat du hebben zulst in den dag des oordeels voor het aangezicht des almachtigen [6]) Gods, — en het alsdan di zoo helpe voor God onzen Heer, en du dat na doemsdag zoo dragest als door de wereld [7]), toen di de gevaders ter kerke droegen, en di de priester »crisma" en »kerstende" en den heiligen doop toediende; — en bij de (kaars)lichten [8]), die hij [9]) in

1) drothtenes, te lezen drochtenes.

2) hepande, l. helpande.

3) Vgl. also bruke y lives and ledena W. 399, 14.

4) witſie, l. witnie, vgl. vs. 39. Vgl. ohd. wizinôn, vexare.

5) rauld, l. ruald, wrald, westerlauwesch, vgl. van Helten p. 73 i. f.

6) elemathiande, l. elemachiande (= elemachtiande,) part. praes. »cines denominativs zu macht, näml. machtia nach der IIter schw. conj.; vgl. ahd. unmachtên, languescere, und Beitr. XIV, 275.

7) raůld, l. ruald.

8) Bij lichera plaatst Richthofen in zijn Wörterbuch een vraagteeken; de Haan Hettema vertaalt het zoowel in de genoemde Bijlage, als in het Idioticon met lichten, lumina, candelae.

Na den doop, en de zalving met »chrisma" geeft de priester den gedoopte, den neophiet, »vel Patrino candelam accensam, dicens: Accipe lampadem ardentem, et irreprehensibilis custodi Baptismum tuum: serva Dei mandata, ut cum Dominus venerit ad nuptias, possis occurrere ei unâ cum omnibus Sanctibus in aulâ coelesti, habeásque vitam aeternam, et vivas in saecula saeculorum (vgl. Ordo baptismi parvulorum, in het Rituale Romanum, Daventriae 1841).

(Zie vervolg van noot 8, en noot 9 op de volgende bladzijde.)

dijne hand zeere, toen di de gevaders ten vonte droegen, en di de priester den duivel benam en onzen Heere [1]) opdroeg; zoo du komest voor Gods oogen [2]), en du dan niet hebbest te geven, noch goud noch zilver, behalven dijn arme ziele; dat zij den duivel dan ontga, en onzen Heere dan ten deel worde, indien du dijn eed al recht zwerest en niet gemeen.

Nu bezweer ik di bij het heilige laatste gebed voor den stervende, [3]) en bij alle heilige schriften, dat di het heilige laatste gebed en de heilige schriften dan te genade worden in den dag des oordeels voor den almachtigen [4]) God; bij het heilige Corpus Domini, bij het eigen lichaam Gods; bij het heilige oliesel [5]); nu mogest du dan hebben het oliesel [6]) en de laatste bediening [7]),

---

Aan den doop ging vooraf de exorcismus: ter exsufflit (sacerdos) leniter in faciem infantis, et dicat semel: Exi ab eo (ea) immunde spiritus, et da locum Spiritui Sancto Paraclito; dan werd de doopeling opgedragen aan God.

Nu volgde nog vóor den doop de oliing, er na de zalving met „crisma" in summitate capitis in modum crucis." Wat met „cristende" bedoeld is, weet ik niet. Is het de geloofsbelijdenis, die onmiddellijk den doop voorafging en op de oliing volgde? De volgorde der ceremoniën is in dit eedsformulier verwisseld, en maakt dus geen bezwaar; en indien wel, dan zou het „crisma" de oliing bovengenoemd moeten zijn, waarmede de (sacerdos) infantem ungit in pectore et inter scapulas, in modum crucis.

Deze oliing wordt echter bij mijn weten geen „crisma"-zalving genoemd; vgl. ook *Binterim*, Denkwürdigkeiten der Christ. Catholischen Kirche, I, 97, (100), vooral 151, vv. (crisma).

Lichera voor lichtera, vgl. Van Helten § 119*a*: lichmissa.

9) Eig. pron. demonstr.

1) drothene, l. drochene (= drochtene, vgl. Van Helten, p. 90, § 119*a*.)

2) achinum, l achnum?

3) Von Richthofen: vrleste = erlöste. „Richtiger wäre es wol hier verwantschaft mit dem mnl und mnd. *lesen* beten und dem an. fem. i-st. *lest* (nach Jonsson = 'noget af religiöst Indhold, som laescs, f. Ex. over en syg') anzunehmen, somit das nomen (mascul.) als ein mit dem suff. - *to* - oder - *tu* - gebildetes deverbativ aufzufassen, für welches demnach eine bedeuting 'gebete für einen sterbenden oder verstorbenen' auzusetzen wäre (vgl. wegen des praef. *úr* über, für, das mnd. *lesen over* beten für." Van Helten, Beitr. XIV, 260.

4) elle ma thtiaude, l. elle machtiande, vgl. noot 6, vorige bladz.

5) olieue, l. oliene, verbaal subst. fem., van Helten p. 234.

6) olie°e, l. oliene.

7) De Haan Hettema in zijn Idioticon: *ombecht*, recommendatio animae, aanbeveling der ziel, *ambacht*, mis.

en al deze zaken, die ik di te voren genoemd heb; indien du tot deze woorden niet leugenachtig zijst [1]).

Nu bezweer ik di bij het vermogen, en bij het vaders erve, bij de paarden en bij het verdere vee, bij het (geheele) vermogen, dat du met den eed behoudest en wilst behouden, dat du niet denkest dijn [2]) vermogen met [geen] valschheid [3]) te winnen; dan wordest du beroofd van dijn leven, en van al dijn leden, en van al dijn haven, en van dijn vijf zinnen: van den smaak, reuk, van het gevoel, gehoor, en van het gezicht; ook worde di dit vermogen vliedend en (van di) wijkend; zoo los worde di dijn have als di dit kleed, dat du met deze woorden besprekest; indien du het met valschheid denkest te winnen. —

Nu behoudest du dan het vermogen aan paarden en vee, en al dijn verder geraad, indien du dijn eed al recht zwerest, en niet gemeen.

Nu bezweer ik di boven van dijn hoofd (af) al tot de kleine teen, hetzij aan [4]) vel, hetzij aan vleesch, hetzij aan aderen, hetzij aan zenuwen, hetzij aan 't hart, hetzij aan den lever, hetzij aan leden, hetzij aan gewrichten [5]) hetzij aan het mindere,

---

1) liacze, l. liatze. Vgl. van Helten, P. & B. Beitr. XIV, 262: Die 2. s. pr. opt. thû liatze..... kann nicht zu liaga lügen gehören; spirantisches *g* wird nie assibiliert. Ueberhaupt aber hat die form liatze dieses auffällige, dass, während ihr *ia* unbedingt auf das frühere fehlen eines umlautenden factors hinweist, das *tz*, wenigstens wenn es als das zeichen für assibiliertes *k* oder *g* gelten müsste, nur aus der früheren anwesenheit eines *i*, *i* oder *j* in der folgesibbe zu erklären wäre. Dieser umstand führt notwendig zur schlussfolgerung, dass mit *tz* hier etwas anderes wie gedachter laut gemeint ist. Und wirklich berechtigt uns die übliche schreibung *z* für *ts*.., in liatze ein ähnliches *z* zu vermuten und für den ganzen lautcomplex eine aussprache *liatse* oder *liatzé* anzuerkennen. In einer form mit letzterer aussprache aber die verbinding eines adject. liat (= got. liuts) und der 2. s. pr. opt. zu wesa, nämlich sê, widerzuerkennen, erfordert gewiss keinen sonderlingen scharfsinn. Das *t* in liatze beruht auf etymologische schreibung, wie das *t* in thetze, aus thet und se.....

2) thûne, l. th(i)nne.

3) Von Richthofen heeft in zijn Woordenboek deze plaats opgenomen onder: falsk (verfälschung, faschmünzerei)!

4) = Wat betreft.

5) lithalet, vgl. ohd. lidigilâz.

hetzij aan [illegible] meerdere, dat du geheel dijn lichaam [1]) mogest bewaren tusschen hiel en hoofdhuid [2]), van rondwarende ziekten [3]), van »fretma", van builziekten, en van »briasechtum," en van de leede vallende ziekte [4]), dat du dijn eed al recht zwerest en niet gemeen.

Vervloekt en vermaledijd worden di alle dijn botten en al dijn ledematen; vliedend worden di dijn paarden, en al dijn gewold vee; dan worde di het jongvee vliedend, zoo het kleed op uw lichaam; en dat er van dijn lijf geen erve spruite.

Dat du niet hebben mogest dijns echtgenooten goed gestolen noch verheeld, het zijne niet verkleind [5]), het dijne niet ver-

1) litona, l. licoma, Van Helten, Gramm. bl. 129.

2) swarde, vgl. „sa hwersama ena monne top heres of stat, thet ther folgath her and swarde", waar swarde dezelfde beteekenis heeft als Nhd. „schwarte, nur von den dicken behaarten haut des thierfleisches."

3) Ongetwijfeld zijn met „farendum, fretma, beijllum, briasechtum", ziekten bedoeld, die den eedzweerder als meineedige kenbaar moesten maken. M i. kan „fretma" dan niet als „Beinfrass" opgevat (Van Helten, Gramm. bl. 150).

Volgens von Richthofen zal „farendum" beteekenen: eine krankheit, ein fahrendes, herumziehendes übel", men herinnere zich dat de pest meermalen als rondgaande, slaande verdelger wordt voorgesteld; de Haan Hettema nam in zijne vertaling „tooverij" op, in zijn Idioticon: pest.

fretma leidt von Richthofen af „vielleicht von einem in den fries. quellen nicht vorkommenden freta (fressen) dem ags. fretan, ohd. frezan, gebildet, wie brekma, setma, von breka, setta. Is er kankerziekte, of lepra mee gemeend? De Haan Hettema houdt het in 1841 voor „bezoekingen, in '74 voor: verzweering.

beyllum, zijn builziekten, waarmede pokken, en soortgelijke kunnen bedoeld zijn; vgl. ohd. bulla blätter.

Wat zijn nu briasechtum?

bria kan „wenkbrauw" beteekenen; vgl. brîe-, Van Helten Gramm. p. 17 if. — Wenkbrauwziekten vallen in het oog, ongetwijfeld. Is het Seborrhoë Capillitii? de korstende uitslag der huidvetklieren? Of is het Leontiasis, een dikwijls zich vertakkende uitwas aan wenkbrauw en voorhoofd? M.E. medicijn-boeken kunnen misschien hier opheldering geven. — Of zou dan von Richthofen gelijk krijgen met zijn 'breinsechtum, hirn-sucht, gehirnkrankheit', 't welk hij echter met een vraagteeken in zijn Wörterbuch opneemt; of de Haan Hettema, die in zijn vertaling van „koudvuur", en in zijn Idioticon van borstziekten spreekt?

4) „Das vallende vbil", Diefenbach i.v. epilepsia. — fonra lerha, Kern leest: fonta letha, Taalk. Bijdr. II. 174.

5) 'Neben dem im Wörterbuche i.v. wera, wehren erwähnten, von von Richthofen nicht verstandenen, von Kern aber richtig als zu *werda depravare, ohd. war-

groot: dat di God dan helpe en al zijne heiligen dat (du) dijn eed al recht zwerest en niet gemeen! —

Wie moeten zweren.

Den geldeed hebben de vrouwen te zweren [1]) en daarenboven acht reliquie-eden; waar men haar aantijgt van goedverduistering, als zij [2]) echten stoel (ehesitz) uitgaan, en dat zal wezen bij acht mark het minste [3]).

Ook heeft men [4]) hem te zweren om al de verlammigen, die op het $^1/_3$ weergeld [5]) komen, en daarenboven [6]) negen reliquie-eeden; komt [7]) de boete op een half [8]) weergeld, zoo zijn het 12 reliquie-eeden bij den geld-eed; komt [9]) ook de boete op tweederde weergeld, zoo zijn het achttien reliquie-eeden bij den geld-eed.

Den schilling [10]) wint men met een eed; en den vierding [11]) ontrecht men met (een) eed in alle daad [12]) zonder de keur [13]);

---

tan, wertan, ags. werdan, gehörig aufgefassten part. praet. (e)w e r t begegnet manchmal eine form (e)w a r t. Diese tatsache ermöglicht die erklarung der Stelle im 'Fîaêth': thet thu nebbe thînis bedda (conjugis) gôd stelen ne urhelen, sinne wart, thiu ne gret, wo, statt des vom herausgeber abgedruckten unsinnigen 'sinne..... gret', nach der hs. sîn ne wart, thîn ne grêt, zu lesen, und der satz als 'das seinige (des verstorbenen ehegatten besitzung) nicht geschmälert, das deinige nicht (zum nachteil des seinigen) vergrössert' zu deuten ist:' van Helten Beitr. XIV, 275.

1) swerenena, l. swerene.

2) In hs. Amsg. I. staat dit slotgedeelte eveneens, en voor m a o f t n e heeft dit: h i a a f t n e, lees aldus in den tekst.

3) lereste, ags. lǽrest; vgl. ook van Helten, Gramm. bl. 22. regel 6 v. b.

4) a c h i n a, l. a c h m a.

5) l i f, leven, losprijs voor het leven.

6) t h e r l. t h e r t o.

7) k e m p c h l. k e m p t h.

8) h a l s, l. h a l f.

9) k e m p c h l. k e m p t h.

10) Is dit de schelling, waarvan er 16 op een „lioed-, of grate-mark" gaan? vgl. het Wörterb. i.v. merk.

11) De nederduitsche vierding is het $^1/_4$ eener mark; is de hier bedoelde vierding = reilmerk in Riustringen, = $^1/_4$ lioedmerk. = 4 schellingen? Voor fiarteng = fiardung, vgl. van Helten Gramm. § 122 δ.

12) Eig. alle duande, *dat. sing.* van 't Gerund. vgl. van Helten, Gramm. bl. 241.

13) Of zooals De Haan Hettema vertaalt: in alle handelingen, uitgezonderd in de keur.

want de [illegible] kest [1]) (= keur) wijzigt al de landrechten [2]).

Vmbeide.

»(U n b e i d e) u m b e i d e (ohne verzug): H. 48, 16". Aldus Von Richthofen in zijn Altfries. Wörterbuch. De Haan Hettema is van een andere meening: 'umbeide, inturbatus, onbehinderd, niet gehinderd', glosseert hij in het Idioticon.

M. i. past geen dezer beteekenissen in verband met de parallelle teksten, en moeielijk zijn ze de een, zoowel als de ander aan een vorm 'vmbeide' toetekennen.

Het geheel luidt:

> sa hi (de Fries, die door den Noorman buitenslands is gevoerd) wither ina thet lond cume, sa farere ina sin ein god and uppa sin ethel, uter liudscelde and frana bonna, r u m a n d v m b e i d e; huasat him bipent and binert, sa ach hi (die dit doet) tha liudum ti fellane tian merk.

De Eemsger tekst leest voor de betrokken woorden: 'rum scel him wesa and vnbretse', en de Westerlauwesche, naar den Ouden Druk: fry scil wessa dat siin bi aesga dome, ende onbritsen [3]).

Ik laat voor 't oogenblik in het midden of o n b r i t s e n op »lond en ethel", evenals r u m, terugslaat, en onverbroken, niet verdeeld, in zijn geheel, beteekent; dan of het met de genoemde woordenboekmakers op den thuis gekomen Fries slaat, en »zonder boete", beduidt; in ieder geval is »zonder talmen" niet het woord; »ongehinderd" komt in het laatste geval er althans dichter bij.

En zoo moet ook in H. de zin luiden. Hetzij dat een afschrijver van het handschrift, hetzij de uitgevers verkeerd gelezen hebben, m. i. is er weinig bezwaar om 'umbeide' in u m b r i t s e te verbeteren, welk woord geeischt wordt. In hss. kan

---

1) Gekozen kest tegenover de XVII kesten?

2) XVII Kesten en XXIV Landriochten na de XIe eeuw altijd samen genoemd.

3) Het oudere hs. Ius Municipale Frisonum heeft: 'rum schel wessa dat zyn, bi aesga dome ende bi lioeda landriochta, ende oenbretzen?

de t met volgende ſ voor b worden aangezien, tusschen de r en e is het verschil niet heel groot; bij ietwat mindere helderheid van inkt en perkament kunnen ook deze licht worden verwisseld (umbritſe en umbeibe).

Zwolle, Juli 1890. F. BUITENRUST HETTEMA.

IN DE BOONEN.

Het opstel van Dr. Kalff over »In de boonen zijn" (hierboven, blz. 263—268) was reeds afgedrukt, toen ik toevallig eene plaats vond, die met genoemde spreekwijze wellicht in verband staat. In een omstreeks 1500 in Friesland berijmd verhaal van de overwinning der Schieringers op de Groningers, die door de Vetkoopers te hulp waren geroepen, leest men:

Hessel Hoerna quam starck inryden;
Bocka Ennes ghinck in die bonen glyden.
Hessel Hoerna heft hem daer belopen;
Daer most hy dat Groningher verbont becopen [1]).

Van een veld met boonen is in 't voorafgaande of volgende geen sprake (ofschoon *daer*, ik erken het, op eene reeds genoemde plaats schijnt terug te wijzen). Kan de bedoeling dus ook zijn: B. E. geraakte in de war, verloor (door den plotselingen aanval) het hoofd? In dit stuk, dat, hoe onbeholpen van uitdrukking soms ook, in sommige oude epische formules aan de Middeleeuwsche beschrijvingen van gevechten, en ook aan het Middeleeuwsche volkslied herinnert, zou zulk eene spreekwoordelijke zegswijze, waarin de overwonnen vijand bespot wordt, niet misplaatst zijn. Het zou nagenoeg het omgekeerde zijn van het boven, blz. 265, aangehaalde: *gaet ut de boonen* [2]), d. i. kom tot u zelf (?). Hoewel de plaats niet overduidelijk is en misschien ook eene andere opvatting toelaat, meende ik toch, vooral ook om haren ouderdom, ze niet te moeten achterhouden.

Leiden, September 1890. J. W. MULLER.

1) Van Vloten, Ned. Geschiedz. I, 155.

2) Verg. hd. *nun gang mir aus den bohnen* (bij Kalff, Lied in de ME. 354). *Glijden* werd voorheen meer dan thans gebezigd in den zin van: gaan, (zie Ned. Wdb. V, 70 en 73). Verg. ook het boven, blz. 265, aangehaalde: il a passé par un champ de fèves en fleurs.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE
TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

TIENDE DEEL.

NIEUWE REEKS, TWEEDE DEEL.

LEIDEN. — E. J. BRILL
1891.

REDACTIE:

A. BEETS.

J. TEN BRINK.

H. KERN.

A. KLUYVER.

H. E. MOLTZER.

J. W. MULLER.

J. VERDAM.

M. DE VRIES.

J. TE WINKEL.

INHOUD.

Bladz.

J. VERDAM, Dietsche Verscheidenheden . . . . . 1.
XCIX. *Rein.* II, 5133 vlg. e. e. . . . . 1.
C. Scootlaken . . . . . 5.
CI. Capitulaer . . . . . 8.
CII. Smaken . . . . . 9.
CIII. *Opdecken . . . . . 11.
J. W. MULLER, Glimp — Glimpen . . . . . 14.
PAUL FREDERICQ, De Inquisiteur Sonnius over de Rederijkers (1551). 32.
W. DE VREESE, Nederlandsche drukken van den *Sidrac.* . . . 33.
J. A. WORP, Joan van Broekhuizen. . . . . 40.
H. KERN, Wak; Loeme. . . . . 114.
» » , Moker . . . . . 115.
J. W. MULLER, Bladvulling . . . . . 117.
F. A. STOETT, Men moet geen slapende honden wakker maken . 118.
» » , Naschrift. . . . . 123.
A. BEETS, Eene plaats der *Skeireins* . . . . . 124.
JOHANNES BOLTE, Ein Antwerpener Cluchtboeck von 1576. . . 127.
A. KLUYVER, Juchtleer . . . . . 144.
A. BEETS, Gezwicht . . . . . 148.
C. C. UHLENBECK, Mede, ale . . . . . 149.
J. W. MULLER, Amper . . . . . 155.
R. FRUIN, Verklaring van een plaats in de rijmkroniek van Jan van Heelu: vs. 2855 . . . . . 156.
W. DE VREESE, Leven van Sinte Amand. . . . . 158.
J. H. GALLÉE, Der wereld loop . . . . . 159.
J. TE WINKEL, De Perchevael en het Haagsche Lancelothandschrift 161.
A. K., Bladvulling. . . . . 174.
JOHANNES BOLTE, Ein unbekanntes Amsterdamer Liederbuch von 1589 . . . . . 175.
A. B., Koek en ei. . . . . 202.
W. L. VAN HELTEN, Bijdragen tot de Dietsche Grammatica . . 203.
XIII. Over de uitlating van het pron. pers. als subject . 203.
XIV. *Laet wi, laten wi* ter omschrijving van den adhortatief 208.
XV. Ickem bin . . . . . 210.

Bladz.

XVI. *Si*, *se*, wijzende op een masculinum of neutrum . 210.

XVII. Uitlating van het demonstr. in den met een voorwaardelijken bijzin in betrekking staanden hoofdzin 211.

XVIII. Een pronomen als subject van den voorwerpszin in den accusatief gebezigd . . . . . 213.

XIX. Het relativum = »dat hi" . . . . . 214.

XX. Weglating van het voegw. *ende* tusschen twee parataktisch verbonden betrekkelijke zinnen . . . 215.

XXI. Omschrijving van den 2den nv. door een possessief. 216.

XXII. Over de woordvoeging in zinnen, waar een zelfde substantief in verschillende naamvalsbetrekking staat tot twee gecoördineerde werkwoorden . . . . . 217.

XXIII. Een zoogenaamd onpersoonlijk gebruik van *naken*. 218.

XXIV. Over den onoorspronkelijken datief des persoons bij onpersoonlijke verba . . . . . 219.

XXV. Over den afhankelijken infinitief zonder *te* . . . 222.

H. E. MOLTZER, De Reinke-glosse van 1539 . . . . . 241.

F. BUITENRUST HETTEMA, Fresiska (*Velika*, 250; *Ant*, 251; *Scepena*, 252; *Bilyst*, 254; *Ombethe*, *ombithe*, 254; *Eedsformule*, 255) . . . . . 250.

F. B. H., Asscerade. . . . . 256.

W. H. D. SURINGAR, Bronnen van Die boec van Seden . . 257.

J. VERDAM, Nieuwe Lezingen in Velthem's Spiegel Historiael, (I—IV Boek). . . . . 262.

C. C. UHLENBECK, Etymologica (*Guiten*; *Deorc*, 283; *Wolk*, 284). 283.

» » Gewinna . . . . . 285.

JOHANNES BOLTE, Zu Hoofts Granida . . . . . 286.

F. VAN VEERDEGHEM, Rijmkalender . . . . . 290.

A. B., Builen met hooi slaan . . . . . 293.

J. W. MULLER, Boegseeren 294

G. KALFF, Nog eens Koek en Ei . . . . . 304.

J. TE WINKEL, Karel ende Elegast . . . . . 305.

VERBETERING.

Blz. 203, r. 2 v. b. *staat:* XII; *lees:* XIII.

DIETSCHE VERSCHEIDENHEDEN.

XCIX. *Rein.* II, 5133 vlg. e. e.

Een sprekend bewijs, hoe noodig het is, dat de *Proza-Reinaert*, waarvan slechts één exemplaar meer bekend is[1]), weder algemeen eigendom wordt, en hoe nuttig hij zijn kan voor de beoordeeling en herstelling van den mnl. tekst, leveren ons de hierboven staande regels uit den Tweeden Reinaert. Zij zijn in hun tegenwoordigen vorm onuitstaanbaar te noemen en kunnen met behulp van den prozatekst volkomen worden hersteld. Van een harer kinderen zegt de apin, vrou Rukenau, Reinaerts tante, in vs. 5131 vlgg. met volmaakte onpartijdigheid:

Mijn ander soon, heet Vuulromp,
Want hi is van sinnen so plomp,
Ende so slecht van sinen dinghen al,
Hi en kent nau wit voor root smal.

Deze verzen kunnen oorspronkelijk onmogelijk aldus geluid hebben; daarvoor verstond de dichter, ook van den Tweeden Reinaert, veel te goed zijne kunst. Metrum en uitdrukking der beide laatste regels zijn even gebrekkig: en *al* en *smal* dragen zoo duidelijke sporen van toevoegselen om het rijm na eene in de war geraakte lezing, dat wij onmogelijk met deze, aan den slechtsten tijd van het mnl. herinnerende, lezing vrede kunnen

1) Berustende in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage De Delftsche uitgave van 1485 is nagedrukt door L. Suhl, Lübeck en Leipzig, 1783. Ik acht mij gelukkig, hier tevens te kunnen mededeelen, dat eene nieuwe uitgave van den *Proza-Reinaert* door de Heeren J. W. Muller en H. Logeman wordt voorbereid.

hebben. Gelukkig geeft ons Willems in zijne uitgave, bl. 198, na eene opmerking over de bet. van *root smal*, welke niets beduidt, eene hoogst belangrijke mededeeling aangaande de lezing van den *Proza-Reinaert* op deze plaats: »in de prosa *groen*." De geheele plaats luidt aldaar, *f.* 69 *v.*: »hi is soo plomp van sinnen ende also slecht, soo dat hi nauwelijcken wit voor groen en kent." Met behulp van deze lezing kunnen wij de oorspronkelijke hand van den dichter herstellen:

(hi is) so slecht van sinen *doene*,
Hi en kent nau wit voor *groene*.

Van een der andere kinderen van Rukenau, Hatenet, wordt eenige regels verder het volgende gezegd:

Dese weet ooc wel haer wet
Ende is voortgaande in der nere
Op hoofden die men node doet scheren,
Met langhen haer, onghedwoghen;
Dese dienstmaghede des ghern ploghen,
Die liever dansen in den nacht
Ende smorghens slapen lanc ende sacht,
Dan si haer kemden ende dwoeghen.

In deze regels zijn verscheidene dingen op te merken Voor-eerst in den eersten de uitdr. *haer wet weten*. Het schijnt mij toe, dat *wet* hier een ander woord is dan het gewone *wet*, en wel een abstractum van het ww. *weten*. De uitdr. *sine wet weten* beteekent *zijn weetje weten*, *slim zijn* of *knap zijn*, eene opvatting, die hier veel beter past dan eenige andere. Dit woord *wet* is in het mnl. nog weinig opgemerkt, doch in andere germ. talen is het bekend genoeg; het is nl. hetzelfde woord als ags. eng. *wit*; mhd. *witze*, *witz*; mnd. *witte*, *witt*; hd. *witz*, ml. Het wordt tijd, dat de aandacht er op gevestigd wordt, dan zal het ongetwijfeld op nog meer plaatsen worden gevonden, en men zal inzien dat waar men het vroeger opvatte als *wet*, got. *witoþ*, of *geloof*, *zedewet*, eene andere verklaring de voorkeur verdient. Wij kunnen al dadelijk beginnen, met een paar duistere plaat-

sen duidelijk te maken door de zooeven gemaakte opmerking; vooreerst *Mor.* 3394:

God hi mote mi verdomen,
Al soudi werden uter *wet*,
Tirsten dat hi u siet,
Oftics heme verlate iet,
Hine sal ons voren an dander lant.

De bedoeling van de uitdr. *uter wet werden* is geene andere dan *uten sinnen werden*, uitzinnig worden, zijn verstand verliezen, zijne zinnen verliezen of kwijt raken. In het gloss. wordt over deze plaats het stilzwijgen bewaard, zooals reeds opgemerkt is door Franck, die in zijne beoordeeling der uitgave van den Moriaen, *Anz. für d. Alt.* 7, 22, de bet. der uitdr. zeer juist heeft weergegeven door *von sinnen kommen*, terwijl hij de vraag doet, of men ook misschien *uten wet* lezen moet, daar het vr. geslacht vreemd schijnt. Het is niet onmogelijk, dat dit juist is, daar hd. *witz* mannelijk, en ags. *wit*, mens, intellectus (Ettm. 143) onzijdig is, doch mhd. *witze*, *witz* is vr. en dus zal men wel niets behoeven te veranderen. Het wordt in het mhd. gaarne in het mv gebruikt, ook in uitdrukkingen, welke ons voor de vergelijking met het mnl., met name voor de zoo even genoemde plaats, te pas komen, nl. *von* of *ûz den witzen kommen*, zijn verstand, zijne bezinning verliezen; *niht bei seinen witzen sîn*, niet bij zijn zinnen zijn. Uit deze mededeelingen blijkt overtuigend, dat *wet* (of *wit*, want ook in dezen vorm komt het woord voor) hetzelfde beteekent als ndl. *zin*. Zoo wordt dan ook het mhd. *witze*, *witz*, en het mnd. *wit*, *witte*, m. herhaalde malen met *sin* verbonden; zie voorbeelden bij Lexer 3, 955 en Lübben 5, 746. En zoo ook in het mnl., b.v. *Con. Som.* 2*a*: »Die gheboden goods...., die een yeghelic ymmer sculdich is te houden, die *sin* of *wit* hevet." En deze opmerking stelt ons in staat, eene tweede geheel verkeerd verklaarde plaats juist te verstaan, nl. *Ned. Proza* 173, waar gesproken wordt over den heilloozen invloed der tavernen: »daer wise lude dicke weder

wt gaen sonder sinnen ende wit als een beest, ja ghesonde machtighe luden worden daer leyder dicke doot wtghedraghen." Indien wij Van Vloten gelooven, dan moet na *sinnen* een komma worden geplaatst, en *wit* verklaard worden als *wijs*, *verstandig*, gelijk in de noot staat. Deze verklaring (waarbij iemand zich desnoods zou kunnen beroepen op een ags. bnw. *wit*, sciens, Ettm. 142) is geheel onjuist. Men moet alleen het leesteeken op de juiste plaats zetten, en lezen: »daer wise lude dicke weder wt gaen sonder sinnen ende wit (*zonder rede en verstand*), als een beest."

De beide volgende regels:

(Si) is voortgaende in der nere
Op hoofden, die men node doet scheren,

kunnen met behulp der variant verbeterd worden.

Bij Willems luidt de tekst (naar *b*) eenigszins anders, nl.

(Si) is voortgaende in der neringen
Op hooft dien node sceert geringen.

De laatste regel is onzin, doch wijst ons den weg tot verbetering. Uit *doen* van den tekst van Martin is te ontleenen het ww. *doghen*, en uit *sceert geringen* delve men het verbale znw. van *sceren* op, nl. *sceringe*, en leze de beide regels aldus:

(Si) is voortgaende in der neringe
Op *hoofde*, *die* node *dogen sceringe*,

d. i. »zij wordt hoe langer hoe knapper in haar ambacht op hoofden, waarop zelden of nooit eene kam komt".

Ook aan den regel

Dese dienstmageden des gerne plogen,

ontbreekt iets.

Met den door Willems gevolgden tekst te lezen *de dienstmageden*, voor *dese dienstmagede*, is niet alleen niet noodig, doch het zou eene tot heden weinig opgemerkte beteekenis [1]) van het

1) Ook in het Mnl. Wdb. zal men deze, toen nog niet opgemerkte, opvatting te vergeefs zoeken.

vnw. *dese* van een goed voorbeeld berooven. *Dese* heeft nl. hier en elders de beteekenis van *de tegenwoordige*, *de ... van den tegenwoordigen tijd.* En als men het in dezen zin opvat, wordt de tekst een fijnen trek rijker. Een ander bewijs voor deze beteekenis van *dese*, vinden wij *Rose* 6478:

Men siet dicke *dese* voestren boude,
Alsi hare kindre baden ende dwaen,
Dat sijt al nomen ende niene omgaen,

d. i. »men hoort vaak de tegenwoordige bakers de lichaamsdeelen der aan hunne zorgen toevertrouwde kinderen zoomaar bij den naam noemen, noemen zonder er doekjes om te winden." Zoo ook *Vierde Mart.* 289: »*dese* coninge", en 374: »*dese* coninc."

Doch wèl moet men *ploghen* maken tot een vorm, die praesens zijn kan, want dien tijd behoeven wij hier in den samenhang: »men *ziet* dit vaak bij dienstmaagden; dit *is* veelal het geval bij de hedendaagsche dienstmeiden, die enz." Men leze dus *pleghen* voor *ploghen*, en verandere het rijmwoord *onghedwoghen* in *onghedweghen*, welke vorm van *dwaen* in het deelw. even gewoon is als *gedwogen*, en historisch juister. Zie Franck, *Mnl. Gramm.* § 144 en 147. Ook de volgende regels bevatten praesentia, *dansen*, *slapen*, *laten groeien.* De vormen *kemden* en *dwoeghen* strijden niet hier tegen, want dat zijn imperfecta van den conjunctief: »dan dat zij zich zouden kammen en wasschen".

C. SCOOTLAKEN.

Een woord, dat door Franck te onrechte uit den tekst van den *Alexander* is verwijderd. Boek X, vs. 788 heeft het hs.

die liede pleghen al
Tetene sonder scoetlaken,

bij welke verzen de uitgever eene aanteekening heeft gevoegd (op bl. 500), om aan te toonen dat »wij niet met Snellaert op deze schrijfwijze van het hs. de etymologie mogen bouwen, als ware het woord uit *scootlaken* voortgekomen." Evenwel moet hij

zelf erkennen, dat zij zeer aannemelijk zou wezen, omdat het niet ondenkbaar is, dat een woord, hetwelk oorspronkelijk *servet* beteekende, later *tafeldoek* gaat beduiden. Doch Franck heeft bezwaar, haar aan te nemen, omdat »wij in dit geval toch zouden moeten verwachten de oorspronkelijke opvatting nog wel eens aan te treffen."

En indien wij die nu eens werkelijk vonden, of indien de vorm *scootlaken* nog slechts op ééne andere plaats kan worden aangewezen, zou dan het bezwaar van Franck niet vervallen, en hij moeten erkennen, dat elke verandering overbodig is? Ik ben in staat, het woord *scootlaken* in den zin van *servet* of *tafellaken* te bewijzen, en wel met eene plaats uit de rekeningen van Zeeland (dl. 1, bl. 442), waar onder meer »havelijk goed", dat D. verkocht, genoemd worden: »2 bedden, 3 slaeplakene, een *scoitlaken* ende ene dwale." Ook is er in het mnl. een woord *scootcleet* geweest, in de bet. van *voorschoot*, *boezelaar*; zie *Rek. v. Gent* 2, 152, waar onder de kosten van uitrusting eener schare ook genoemd wordt: »van sacken, van *scootclederen* 5 s." Het is dus volstrekt niet onmogelijk, dat, nu het bestaan van *scootlaken* is bewezen, het gewone mnl. *scolaken* hieruit is ontstaan, en niet uit *scoonlaken*. De plaatsen, waar *scolaken* voorkomt, zijn: *Wal.* 3128: »Als men gheten hadde..., so heift men *scolakene* up ghedaen vor die heren ende men liet staen die taflen"; 6119: »ic sie daer binnen cnechte dragen *scolakene* ende gherechte"; *Parth.* 624: »die *scolaken* waren daer op ghedaen"; *Bouc v. Sed.* 611: »dune sult met *scolaken* wriven no droghen vule tande ende zeere oghen"; *Rek. v. Middelb.* 18: »van *scolakenen* te dwaen"; *Livre d. Mest.* 5: »*scolakene* ende dwalen" (fr. *napes* et touailles). Op al deze plaatsen heeft het woord de bet. *tafellaken* of *servet*, en er is in de beteekenis dus geen bezwaar, om het woord als uit *scootlaken* ontstaan te verklaren. Natuurlijk kan ook uit *scoonlaken* een vorm *scoollaken*, *scolaken* geboren worden, en dat dit woord werkelijk bestaan heeft, blijkt uit *Parth.* 445: »Ende al gherecht hi die tafelen sach, ende met *scoon lakenen* ende claren", en uit Kil.: »schoon-

laecken, *Fland.* j. ammelaecken, mappa, *q. d.* linteum candidum sive mundum." Doch op sommige plaatsen, met name *Fland.* I, 356, moet ook *scolaken* verklaard worden als een geassimileerde vorm van *scootlaken*; wij lezen daar nl. (vs. 355):

> Men dede daer op sonder vorste
> Die scone *scolakine* (hs. *stolakine*) vanden male.

Immers het is niet te denken, dat, indien het woord voor *scoonlakine* stond, het taalgevoel op dit punt reeds zoozeer zou zijn verzwakt, dat het bnw. *scoon* er nog eens mede zou kunnen worden verbonden; dit laat zich veel beter verklaren, indien *scolaken* uit *scootlaken* is ontstaan.

Ook over een paar andere woorden, die op *scootlaken* gelijken, spreekt Franck in zijne bovengenoemde aanteekening, nl. over *stolaken*, en over *scotellaken*. Het eerste komt behalve als onjuiste schrijfwijze op de uit *Fland.* aangehaalde plaats, ook voor in eene bedorven glosse van *Harl. Gloss.* »tapijt s. scolaken, tapetum". Hier zal wel *stolaken*, d. i. *stoellaken*, bedoeld zijn. Vgl. mhd. *stuollachen*, d. i. *stoelbekleedsel*, en bij uitbr. *tapijt* (Lexer 2, 1272); mnd. *stóllaken* (Lübben 4, 411). Voor de schrijfwijze *stolaken* vergelijke men mhd. *stuolach* (Lexer 2, 1271). Zie ook Diefenb. *Gloss.* 573 op tapetum, waar o. a. de glossen *banckduoch*, *stuleduoch*, *stulach*, en (uit een latijnsch-nederduitsch gloss.) *stuellaken*. In hetzelfde *Harl. Gloss.* wordt ook gevonden »stoelcleet, corupeta (het lat. woord is niet duidelijk, doch het eerste deel zal wel lat. *torus* zijn). — Ook *scotelcleet* komt eene enkele maal in het mnl. in de bet. *servet* of *tafellaken* voor; het is wat de vorming betreft te vergelijken met *amelaken*, waarvan men meent, dat het insgelijks afgeleid is van een woord, dat *vaatwerk* beteekent. De verklaring van Vercoullie in zijn Etym. Wdb. is onaannemelijk. Het komt voor *Livre d. Mest.* 5: »Noch ghebreken u scolakene ende dwalen, *scotelcleedren* ende scortcleedren". Het fr. vertaalt het woord met *doubliers*, d. i. volgens Burguy 116: »serviette, petite nappe."

CI. CAPITULAER.

Stoke I, 675 vlgg. worden de giften opgenoemd, welke de Aartsbisschop van Trier vereerde aan de monniken van Egmont:

Een goudijn cruce . . . .
Ende ooc ene kasuffle diere,
Ene aelmatike ende een missael,
Capitulaer ende een passionael
Ende ander goede boeke.

De uitgevers van Stoke hebben natuurlijk de vraag gesteld, wat hier *capitulaer* (in de uitg. van Brill *capittelaer*) beteekent. Van Loon op Kolijn gist: »het wetboek der fransche koningen". Huydecoper vermoedt: »eene verzameling pauselijke decreten en synodale besluiten." De laatste uitgever, prof. Brill, laat zich over het woord niet uit en vereenigt zich dus waarschijnlijk met de meening van Huydecoper. Doch de vraag schijnt gewettigd, of het wel heel natuurlijk is, dat onder al de genoemde gewijde boeken (het Oude en Nieuwe Testament, een misboek en een legendenboek of passionael) ook een dergelijk wetboek, dat stellig niet voor stichting gelezen werd, zou ten geschenke zijn gegeven. Bovendien hebben al de uitgevers over het hoofd gezien, dat terwijl bij de andere boeken het lidwoord *een*, gelijk natuurlijk is, niet ontbreekt, dit bij *capitulaer* wordt gemist. Indien een boek bedoeld was, als door Van Loon of Huydecoper wordt beschreven, dan zou Stoke ongetwijfeld »een capitulaer" geschreven hebben. Doch hoe dan het woord te verklaren? Dit is zeer eenvoudig. Men schrappe de komma na *missael*, welke door de uitgevers is in den tekst gebracht, en verbinde *missael capitulaer*, waarin *capitulaer* bnw. is met de beteekenis van mlat. *capitularis* of *capitularius*, fr. *capitulaire*. Zie Littré 1, 478: *Lettres capitulaires*, grandes lettres qui se mettaient au commencement des chapitres d'un livre et qui etaient enluminées d'or ou de minium" (van waar fr. ndl. *miniatuur*). Een *missael capitulaer* is »een misboek met mi-

niaturen in de hoofdletters". Het illustreeren met miniaturen heette in het mnl. *verlichten* (vgl. fr. *enluminer*). En dat aan het klooster van Egmont fraaie boeken gegeven werden, blijkt ook uit de volgende regels:

Doude ende nië wet,
Bescreven in lettere fine.

Dat werkelijk dit de bedoeling is, blijkt uit eene plaats in de *Rek. d. Gr.* 2, 72, waar wij den volgenden post vinden: »Jacob den scriver, om enen *capitelarijs* te scriven, bi heren Heynric, miere vrouwen capellaen... 21 sc." Zie vooral Duc. 1², 139 op capitulares litterae. Ook kan Stoke het woord als bnw. hebben opgevat in de beteekenis *in kapittels verdeeld.* Doch daarmede is niet gezegd, dat hij gelijk gehad heeft met het woord als een bnw. op te vatten. Stoke volgt hier het welbekende Egmonder charter van 1083, en de door hem vertaalde woorden luiden daar: »Missale, Capitulare et Historiam vetus novumque Testamentum continentem". Zie deze woorden (uit Heda) aangehaald bij Duc.² 2, 139 *c* op capitulare, 1), waar het woord verklaard wordt als »liber ecclesiasticus, in quo describuntur initia et fines cujusque Evangelii, quod singulis diebus in missa legitur", een boek dus met evangelielessen voor iederen dag van het jaar, zooals b.v. het voor het Mnl. Wdb. gebruikte Hs. van 1348, berustende in de boekerij der Universiteits-Bibliotheek te Amsterdam.

CII. SMAKEN.

Evenals vele andere woorden had ook dit ww. in het mnl. eene ruimere opvatting dan thans. Het werd van allerlei gewaarwordingen gebruikt, die tegenwoordig niet meer met het zintuig van den smaak worden vergeleken. Die ruimere opvatting laat zich omschrijven als *een aangenamen indruk maken*, *behagen*, *bevallen*. Onder andere wordt het gezegd van den indruk, dien een boek op ons maakt, waarvan wij het niet licht

gebruiken zouden. Zoo zegt de dichter van den *Theoph.* met de gewone schrijversnederigheid, vs. 49:

Al es dit ghedichte niet wel ghemaect,
Ende niet alsoo wel als een ander *smaect*,
Tighet mijnre ongheraecthede
Ende minen haesteghen sin.

Zoo drukt de dichter van den *Lanceloot*, aan het begin van het 3de Boek, de hoop, niet beneden zijn onderwerp te blijven, uit in de volgende woorden (vs. 5):

mochtic ene aventure geraken,
Die mi wel daertoe dochte *smaken*,
Ende ics dan niet worde bescouden,
Soo haddic wel mine pine vergouden.

Zoo spreekt Maerlant, in *Franc.* vs. 1918:

Van enen dichtre . . . . . ,
Die vinden conste ende maken
Veerse, die ter werelt *smaken*.

En zoo kunnen wij dan nu met zekerheid zeggen, dat *Lorr.* II, 50 eene fout is ingeslopen in de regels:

Nu laet ons God so geraken,
Dat u dunke wale *maken*.

De bedoeling kan geene andere zijn dan in de bovengenoemde aanhalingen, en dus leze men:

Dat u dunke wale *smaken*.

De ruimere opvatting van *smaken* blijkt ook nog uit een ander gebruik van het woord in het mnl., waarop ik de aandacht wil vestigen. Het geldt nu eene transitieve opvatting, nl. die van ons *bedenken*. Zoo lezen wij Ruusb. 5, 166: »du bist mi ene scande: du en smaecs niet die dinghe die Gods sijn." De plaats is uit *Mattheüs*, nl. 16, 23, waar het Latijn heeft: »non *sapis* ea quae Dei sunt." Op dezelfde wijze vinden wij *smaken*

in den zin van *bedenken, streven of verlangen naar, het oog gericht hebben op* (vgl. fr. *savourer*) verbonden met een object en den 3den nv. van een wederk. vnw. (*sibi*). Aldus gebruikt vinden wij *smaken*, *Ned. Proza* 36 (uit Ruusb.): »si begheren dat hoor duechden openbaer werden ende hierom siin si ydel, ende en *smaken hem* noch Gode niet"; en *Wrake* III, 1154:

Ghi die in oncuuscheden staet
Ende met persem ommegaet
Ende om eerdsch goet waect
Ende *u* gheen dinc en *smaect*,
Dan der werelt goet ende ere.

Deze opvatting vindt men ook in het ndd., blijkens eene plaats bij Lübben, welke aldus luidt: »So mochte wy schowen hemmelsche dinge unde gotlike dinge *smaken*."

CIII. *OPDECKEN.

Bovenstaand woord staat met een sterretje gemerkt, omdat het niet tot den middelnederlandschen taalschat behoort, in weerwil van het feit, dat het in één tekst gevonden wordt. Het woord *opdekken* is eene jongere vorming, die slechts in het ndl. en hd. voorkomt, en nog niet bij Kil. staat opgeteekend; het vereenigt de beide beteekenissen *een dek op iets leggen*, b.v. op de tafel (vgl. ndl. en mnl. *de tafel dekken*) en *ontdekken*, *het dek opslaan* of *wegnemen* (zie het Wdb. van Grimm op aufdecken, en Van Dale 1173). Eene andere beteekenis zie ik niet dat *opdecken* zou kunnen hebben, behalve indien het in eene figuurlijke opvatting gebruikt ware, die van *ontdekken*, *openbaren*, b.v. van een geheim. Slaan wij nu de plaats op, waar het ww. *opdecken* (*updecken*) in het mnl. gevonden wordt; zij is *Reinout*, vs. 733:

Wat holpe, d ict
Van der brulc t d
Also alsict ge (*l.*
So verloric mi

De bedoeling is duidelijk; zij kan geene andere zijn dan deze: »waartoe zou het dienen, u eene uitvoerige beschrijving te geven van de bruiloft; dit zou slechts tijdverlies zijn", want, gelijk het mnl. het uitdrukte: »lange tale es ledichede" [1]). Men zal inzien, dat, gesteld dat *updecken* in het mnl. bestond, het hier toch slecht in den samenhang zou passen; bovendien is de verbinding *enen iet lanc opdecken* ongerijmd. Wij zullen geen moeite hebben, het ware woord te vinden, indien wij ons door het woord *lanc* laten leiden; mij dunkt daarbij kan geen ander begrip staan, dan *maken*. *Het lang maken* is eene gewone uitdr. in onze taal en ook in het mnl., waar er meermalen een 3de nv. van den persoon bij staat. Zoo b.v. in ditzelfde fragm. vs. 893:

Wat holpt, dat ict *u machte* [2]) *lanc*?

Deze regel komt zoo vaak in het mnl. voor, en de gedachte, er in uitgedrukt, wordt zoo dikwijls in het mnl. met dezelfde woorden weergegeven, dat wij met zekerheid den boven aangehaalden regel uit *Renout* kunnen veranderen in:

Wat holpt, dat ict *u maecte* lanc,

zooals, wellicht onduidelijk geschreven, gestaan heeft in de plaats van het door den afschrijver er uit gelezen *updecte*.

Vgl. *Rein*. I, 2933 (uitg. Mart.)

Wat holpt, dat ict u *maecte* lanc?

Troyen 684:

Waerom soudic u nu langer leiden?

Lorr. II, 215:

Wat hulpt, dat ict *make* vele?

Heim. bl. 131:

Wat helpter vele af ghelesen?

Lorr. II, 2348:

Wat holpt dat ic u vele sede
Van Ritsardes droefhede?

1) *Aiol-fr*. 215.

2) *l.* »maechte", een oostvlaamschen vorm voor *maecte*.

Lorr. I, 2066:
Wat hulpt hier vele gesegt toe?

Wal. 1140 en 2546:
Wat holpe dat ic langhe tale
Maecte?

Lanc. I, 47208:
Wat hulpt hier of vele geseit?

» II, 22577:
Wat hulpet dat ict lanc maecte?

Rose 11033:
Wat soudic hieraf vele maken?
Het worde mi te lange saken.

» 11269:
Wat help dat icker meer af seide?
var. holpt of.

Zie verder Martin op *Reinaert* I, 2932. Het artikel in Oudemans: »opdecken, *ophalen*, *in het breede ophalen*" met een beroep op deze plaats, kan dus gerust worden geschrapt. Uit den *Renout* van Pfaff kan men geen bewijs voor of tegen de lezing putten; de regel komt daarin op deze plaats niet voor. Men vindt daar slechts (vs. 2895):

Man macht die brulofft grosz.

Amsterdam, Sept. 1889. J. VERDAM.

GLIMP — GLIMPEN.

Het zal wellicht sommige lezers van het Nederlandsch Woordenboek bevreemd hebben dat in de onlangs [1]) verschenen aflevering (V, 1) bij de artikels *Glimp* en *Glimpen* niet alleen geen melding gemaakt, maar ook op sommige punten afgeweken is van de bekende uitvoerige »Levensgeschiedenis" dezer woorden, indertijd door den Heer J. te Winkel gegeven [2]). De reden hiervan is dat eene nieuwe monstering der aanwezige voorbeelden, uiteraard talrijker dan de Heer Te Winkel toenmaals te zijner beschikking had, en eene gezette overweging van het geheele vraagstuk de Redactie had geleid tot eene andere uitkomst, die ten deele een erugkeer is tot de zienswijze van Lambert ten Kate, Weiland en Bilderdijk [3]). Voor een breedvoerig betoog en bestrijding van anderer meeningen was in het Woordenboek natuurlijk geen plaats. Toch heeft de geachte schrijver van het genoemde opstel hierop recht. En het vraagstuk, welks oplossing niet zoo eenvoudig is, lokt vanzelf tot eene nadere bespreking uit; te meer omdat de opvatting van den Heer Te Winkel tot dusverre ook bij anderen als de ware heeft gegolden [4]), en door hemzelven nog onlangs in hoofdzaak althans is gehandhaafd [5]). Daarentegen heeft Prof. Franck (en na hem Prof. Vercoullie) de zaak beschouwd op eene wijze die met de onze nagenoeg overeenstemt.

De voorstelling van den Heer Te Winkel komt in 't kort hierop neer: Uit mnl. *gelimpe* [6]), behoorlijkheid, welvoeglijkheid ontstond nnl. *glimp*, wat er uitziet als betamelijk, uiterlijke glans

1) Door omstandigheden verschijnt dit opstel later dan aanvankelijk bedoeld was.
2) Taal- en Letterbode II, 198—210.
3) Zie een overzicht van hunne meeningen bij Te Winkel, t. a. p. 199.
4) Zie o. a. Verdam, Mnl. Wdb. op *Gelimpe*, en diens Gesch. d. Ned. Taal, 179.
5) In Paul's Grundr. d. germ. Phil. I, 700.
6) De hoogere etymologie van dit woord doet hier niet ter zake.

der eer, ei[illegible]: uiterlijke glans. Dezen overgang van beteekenis had het woord voornamelijk te danken aan het bijna gelijk luidende ww. *glimmen*. Op dezelfde wijze ontstond uit *gelimpen*, betamen *glimpen*, blinken. De nnl. woorden *glimpen* en *glimp* hebben dus een gansch anderen oorsprong dan *glimmen* [1]).

Hiertegen nu is het volgende in te brengen. Het minst zwaar weegt eene bedenking die op den vorm betrekking heeft. Om van *gelimpe* tot *glimp* te komen dient men apocope en syncope der *ĕ* aan te nemen. Tegen het laatste is natuurlijk geen bezwaar: reeds bij Dirc Potter schijnen de vormen met en zonder *-e* af te wisselen, en in 't algemeen is de apocope der *-e* in het jongere Mnl. een overbekend verschijnsel, inzonderheid bij woorden met *ge-* [2]). De uitstooting der *ĕ* van het voorvoegsel *ge-* (of *be-*) daarentegen moge in het Hoogduitsch niet ongewoon zijn, b.v. in *glaube*, *gleich*, *gleise*, *glied*, *glück*, *gnade* enz. [3]), in de Nederlandsche schrijftaal is zij zelden doorgedrongen: vormen als *glei*, *glid*, *gloove*, *gluk*; *gnade*, *gnoeg*, *gnoot*; *greiden*, *grichten*, *grief*, *grinen* enz. [4]) zijn bij ons sporadische bijvormen, die de volle vormen met *ĕ* (*ă*) niet verdringen. Hetzelfde in omgekeerden zin valt op te merken bij de woorden met oorspronkelijk *gl-*, waarnevens bijvormen met een swarabhaktiklinker; de laatste blijven uitzondering, zij komen alleen gewestelijk, of bij dichters om de maat voor [5]). Ook *glint* en *glinting* zijn niet tot alleenheerschappij geraakt: in Zuid-Nederland is *gelent* de gewone vorm gebleven, en in Noord-Nederland worden

---

1) De voorstelling in Paul's Grundriss wijkt slechts op enkele punten af van die in den Taal- en Letterbode; zie ook beneden, blz. 19.

2) Zie Franck, Mnl. Gramm. § 185.

3) Zie hierover vooral Hildebrandt in D. Wtb. IV[1], 1596 (*Ge-*, I, 2).

4) Zie V. Helten, Mnl. Spraakk. § 84, *c*; Te Winkel, Gramm. Fig. 209, alsmede Ned. Wdb. op *Glei* (III), *Glid* (II), en De Bo op *Glooven*. *Glijden* en *gloeien* brengt Dr. Te W. reeds in zijne Gramm. Fig. niet meer hiertoe; ook *gluipen* en *gluren* zijn niet ontstaan uit *ge-luipen*, *ge-luren*, maar wisselvormen met *gl* naast andere met *l*, zie Ned. Wdb. op *Gluren*.

5) Zie V. Helten, Mnl. Spraakk. § 82 *a*; Te Winkel, Gramm. Fig. 308; Ned. Wdb. op *Glad*, *Glas*, *Glei* (I), *Gleis*, *Glijden*, *Glinster*, *Glinsteren*, *Gloeien*.

gelinde en *gelinte* nog lang nevens *glint* gebezigd [1]). De enkele woorden waarin de gesyncopeerde vorm den vollen ook in de schrijftaal geheel verdrongen heeft zijn, behalve *blijven* en *blusschen* (en misschien *grif*), alle van dien aard, dat men mag aannemen dat de overgang begunstigd is door den invloed van een woord met oorspronkelijk *gl-*, in vorm er op gelijkende en in beteekenis verwant; in welk geval dus eigenlijk twee woorden tot één versmolten zijn. Dit is het geval met *gleisenaar* (trouwens eigenlijk een overgenomen woord), *glikken* [2]), misschien met *blok* (*belok* en *blok* [3]), en volgens Dr. Te Winkel's meening ook met *gelimpe*, dat vooral door invloed van *glimmen* in vorm (en in beteekenis) veranderd zou zijn. Ik ontken niet dat dit heeft kunnen gebeuren, doch wenschte er alleen op te wijzen dat het aantal analoge gevallen heel wat geringer is dan de Heer Te Winkel indertijd meende, gering genoeg om dat verloopen van den vorm alleen aan te nemen, ingeval men den invloed van een woord mag onderstellen dat in vorm en in beteekenis beide sterk op het betrokken woord gelijkt.

Dat nevens mnl. *gelimpe* nooit *glimp*, nevens nnl. *glimp* nooit *gelimp* voorkomt kan toeval zijn; toch zou men, ware *glimp* niets anders dan de jongere vorm van *gelimp*, allicht eenige weifelingen en overgangsvormen aantreffen. Daar echter het jongste der tot dusverre bekende voorbeelden van mnl. *gelimpe* nog een paar eeuwen ouder is dan het oudste van nnl. *glimp*, wil ik hierop niet te veel nadruk leggen. Evenmin op het verschil in geslacht: wel schijnt mnl. *gelimpe* m. (of onz.?) en vr.,

1) Zie Ned. Wdb. op die woorden, en verg. nog een voorbeeld van *gelint(e)* uit Utrecht, in Gids 1890, II, 268.

2) Zie Ned. Wdb. op die woorden. Ik maak van deze zeldzame gelegenheid ter aanvulling of verbetering van het Woordenboek gebruik om enkele voorbeelden van dit en van andere hier besproken woorden, die sedert het afdrukken der bedoelde artikels gevonden zijn, gemeen te maken. Zoo trof ik *glikken* (in de bet. I) nog aan in *Den Bloemhof der Nederl. Ieught* (1608), 30 *b*:

Ghelijck men in het goud den diamant siet glicken,
Soo siet men oock in haer, de deuchd ghestadich blicken.

3) Volgens Franck, Etym. Wdb. echter ook zeer goed uit *blok* alleen te verklaren.

nnl. *glimp* daarentegen steeds m. te zijn, doch deze weifeling beteekent bij het gering aantal voorbeelden van het Mnl. woord inderdaad niet veel.

Doch een tweede, gewichtiger bezwaar tegen de volkomen vereenzelviging der twee genoemde woorden is gelegen in den tijd wanneer en vooral de plaats waar zij voorkomen. *Gelimpe* is tot dusverre alleen aangehaald uit de Stadr. v. Hamburg, Statuta Bremensia, en uit de Arnh. Oudheden: men mag het binnen onze grenzen bijna een ἅπαξ λεγόμενον noemen. Alleen *mit gelimpe* komt meermalen voor: in Der Minnen Loop, in het 7de boek der Brab. Yeesten, in Nijhoff's Gedenkw. (a°. 1409), en in een stuk van omstreeks 1400, te vinden in de Byv. op Wagenaar, Vad. Hist. III, 179 [1]). Verder het znw. *ongelimpe* in Der Minnen Loop, bij V. Mieris, Charterb. (twee oorkonden van 1422 en 1424 uit Den Haag), Nijhoff's Gedenkw. (a°. 1437); het bnw. *ongelimpe* in Der Minnen Loop, het Stadb. v. Groningen, en *ongelimplich* in Nijhoff's Gedenkw. (a°. 1571). Eindelijk in den Kleefschen Teuthonista het znw. *gelympe*, het ww. *gelympen*, en de bnw. *gelymplyck* en *ongelymplyck*. Gelijk men ziet, met uitzondering wellicht van de plaats uit de Brab. Yeesten VII welks herkomst mij althans onbekend is, al te gader aanhalingen uit oorkonden, rechtsboeken en officieele stukken, opgesteld in de oostelijke, Saksische of Nederrijnsche gewesten, uit Hollandsche oorkonden, en uit Der Minnen Loop van 's Graven secretaris. Noch in het eigenlijke oudere Middelnederlandsch, noch bij Plantijn of Kiliaan wordt het woord gevonden: Vlaamsch of Brabantsch was het woord stellig niet. Met het oog op den korten maar sterken invloed van overrijnsche dialecten op het Noord-Nederlandsch gedurende het Beiersche

1) Deze plaats, die bij Verdam niet wordt gevonden, luidt aldus: „Dat hij tot nu toe, *goetlyk*, de wanbetaaling geleden hadt, maar nu niet meer konde, nadien de Graaf, met geenen *gelympe* . . . , zo als hy gehoopt hadde, van deezen oorlog konde komen, maar 'er zig eind'lyk toe moest zetten" (de inhoud van een Mnl. stuk, een brief van den thesorier Philips van Dorp bevattende, wordt in nieuwere taal weergegeven, doch de woorden *goetlyk* en *gelympe*, blijkens de cursieve spelling, letterlijk aangehaald).

tijdvak, in verband met het aantal, de herkomst en den aard der bewijsplaatsen, schijnt het dus niet geheel ongerijmd, *gelimpe* te houden voor een van die woorden, welke toen ter tijd vooral in de kanselarijtaa uit het Oosten inslopen doch hier zelden vasten voet kregen [1]), m. a. w. de zuiver Nederlandsche afkomst van *gelimpe* in twijfel te trekken.

Glimp daarentegen komt in de algemeene taal der 17de eeuw herhaaldelijk voor, en wel bij schrijvers uit alle Nederlandsche gewesten (ik noem hier alleen de oudere voorbeelden van de beteekenis: glans, in het Wdb. onder 1) en 2) vermeld): de geboren Hollanders Hooft, V. d. Venne, Huygens, De Decker, Jan Vos, Oudaan, den Amsterdammer van Brabantschen bloede Vondel, den Fries P. Baardt, den Gelderschman Sluyter, en verder bij P. Geestdorp en A. Valentijn, wier herkomst mij onbekend is. En het sterke ww. *glimpen*, glimmen wordt gevonden bij de Westvlamingen V. Mander en De Bo, den Brabander Kiliaan (als een gewoon woord, zonder vermelding van eenig dialect, dus als Antwerpsch-Brabantsch), de Zeeuwen Cats en De Brune, de Hollanders Hooft, V. d. Venne, Huygens, Westerbaen en Poot, en bovendien in de hedendaagsche volkstaal van Noord- en Zuidnederlandsche streken [2]). Kortom, deze beide woorden hebben het

1) Zie Te Winkel in Noord en Zuid XII, 116—135, vooral over de taal van Dirc Potter. Omtrent den aard en de wording van de taal der Hollandsche en vooral der Geldersche staatsstukken weten wij nog bitter weinig. Hoeveel van de ons onnederlandsch klinkende bestanddeelen dier Geldersche, Overijselsche, Groningsche stukken evenals in Der Minnen Loop aan vreemden d. i. Hoogduitschen (of althans Nederrijnschen) invloed, hoeveel aan de Saksische volkstaal dier gewesten moet worden toegekend, is nog nooit onderzocht. Het gaat natuurlijk niet aan al dergelijke geschriften, klakkeloos „hd. gekleurd" te noemen.

2) Trouwens niet alleen in de eigenlijke volkstaal, ook in de spreek- en schrijftaal der hoogere standen leeft het woord nog: in zijn jongsten roman spreekt de Heer Couperus van: „meubels en ornamenten, zonder comfort geschikt, recht tegen de wanden aan en, stijf netjes, zonder leven, glimpend opgepoetst" (Gids 1890, IV, 3). — Het door Epkema, Wdb. op Gijsb. Jap. aangehaalde voorbeeld van *verglimpen* voor: verglimmen (Camphuyzen, Ps., blz. 338) heb ik, ondanks herhaald zoeken, in geene der talrijke uitgaven kunnen vinden. Misschien had hij het oog op een der beneden, blz. 21 noot, medegedeelde voorbeelden van het andere (zwakke) ww., die hij dan averechts heeft opgevat. — Het afgeleide *glimper(d)* (Ned. Wdb. V, 101)

voorkomen vanouds te behooren tot de levende volkstaal van alle gewesten, gansch anders dan *gelimpe*, dat den indruk maakt een uit den vreemde ingevoerd boekenwoord zonder toekomst te zijn.

Intusschen zou men hiertegen kunnen aanvoeren, dat een woord hetwelk in het eigenlijke oudere Mnl. niet, daarentegen in de Nnl. schrijftaal wel bekend is, allicht het eerst gevonden zal worden in Hollandsche stukken, juist gelijk hier ten deele 't geval is. Doch zelfs al kent men aan dit argument grooter kracht toe dan er m. i. in dezen aan toekomt, dan blijft er tegen de vereenzelviging der beide woorden een derde bezwaar bestaan, en wel het voornaamste, gelegen in de beteekenis der woorden.

Immers, mag men vragen, is het waarschijnlijk, dat een woord als *gelimpe*, hetwelk in het Nederlandsch, voorzoover wij kunnen nagaan, alleen de zuiver abstracte beteekenis: betamelijkheid, eer, fatsoen had, later die van: gloed (van het vuur), glans (van metaal) enz. aannam [1]), alleen door invloed van *glimmen*? Mij dunkt, indien naast *gelimpe* alleen *glimmen* bestaan had, zou de overeenkomst in vorm en beteekenis en dientengevolge de aantrekkingskracht tusschen deze twee woorden niet groot genoeg zijn geweest om ze tot één te doen versmelten; daartoe was meer noodig.

En wat geldt van het znw. *glimp*, geldt in nog hoogere mate van het sterke ww. *glimpen*. Het is in 't geheel niet duidelijk waar dit ww. met de beteekenis: glimmen eigenlijk vandaan gekomen zou zijn. Dr. Te Winkel, die vroeger alleen beweerde: »*gelimpen* is *glimpen* geworden", zegt thans uitvoeriger: »Das mnl. *gelimpen*, später nach Syncope des *e glimpen* bedeutet im

---

schijnt de benaming te zijn voor niet meer levende, maar toch nog glimmende visch; zie N. Rott. Ct., 6 Nov. 1890, I, A: „Voor levende schelvisch *f* 8,50 à 9,30, kleiner *f* 7,40, glimpers *f* 5,60 à 5,90... dood *f* 4 à 4,70 per 3 ben enz."

1) De Heer Te W. haalde indertijd als voorbeeld voor een dergelijken begripsovergang lat. *decus* aan; doch dit heeft wel: roem, eer, doch nooit: glans beteekend. Daarentegen is de omgekeerde gang van zaken (glans — eer) zeer natuurlijk en door de analogie van andere woorden te staven.

15. Jahrh. noch »gebühren, geziemen" und daher »trefflich, schön sein". Het is mogelijk dat Dr. Te Winkel deze laatste opvatting met bewijzen kan staven, doch zoolang het eenige bewijs voor het bestaan van een Nederlandsch, of strikt genomen Nederrijnsch ww. *gelimpen* bestaat uit de opgave in den Teuthonista: »*Gelympen*, *themen*, *voegen*, *waelstaen*, *georloft wesen*. Licere, decere. Condecere, competere, congruere, incumbere, [defio, fis, fire, defivi, defitum, id est decere] [1])", hebben wij m. i. niet het recht aan dit woord andere beteekenissen toe te kennen dan: passen, voegen, betamen, overeenkomen, geoorloofd zijn; van »trefflich, schön sein" is daarbij geen sprake, nog veel minder van »glimmen". En nu komt het mij hoogst onwaarschijnlijk voor dat het ww. *gelimpen*, betamen enz., dat tot dusverre alleen in het Ags. en het Ohd. gevonden is, en waarvan het bestaan in het oudere Nederlandsch geenszins afdoende bewezen is, in het Nnl. alleen en uitsluitend in den zin van: glimmen [2]) zou te voorschijn komen. Dit is eigenlijk bij Te Winkel's opvatting alleen denkbaar, indien van *glimp*, in de bet. glans (uit *gelimpe*, betamelijkheid, fatsoen), een nieuw ww. *glimpen* ware afgeleid, evenals b.v. *glanzen* van *glans*; dit ww. zou echter een gansch ander, nieuw woord geweest zijn, dat met het Kleefsche *gelympen* niets te maken had, eigenlijk zwak vervoegd behoorde te worden, en alleen door eene, niet waarschijnlijke, verwarring met het andere ww. (indien dit nog bestond) de sterke vervoeging had kunnen aannemen. Nu komt zulk een zwak, van *glimp* in de bet. 4 en 5) afgeleid ww. in de 17de eeuw

1) Wat de tusschen [ ] staande woorden beteekenen is mij een raadsel: nergens heb ik van zulk een Latijnsch ww. een spoor kunnen vinden. Zou het wellicht een in het Mlat. overgenomen Germaansch ww. kunnen zijn, verwant met nl. *deftig*, *ondieft*, got. *gadaban* enz.?? De gelijkstelling met *decere* zou dan zijn opgehelderd.

2) Dr. Te Winkel hecht kennelijk geen waarde aan Kiliaan's getuigenis, die alleen: „*Glimpen* j. *glimmen*. Ignescere" opgeeft. Zeker heeft Kiliaan dikwijls ter wille eener gewaande etymologie de beteekenis van een woord verwrongen; doch in 't algemeen heeft hij voor het eigenlijke Nederlandsch toch zeker meer gezag dan de Kleefsche Teuthonista, vooral waar deze laatste geheel alleen staat, Kiliaan's opgave daarentegen door een „wolk van getuigen" bevestigd wordt

inderdaad eenige malen voor, doch in eene beteekenis, zoo hemelsbreed verschillende van het er naast bestaande sterke ww. *glimpen*, glimmen, dat het mij onmogelijk schijnt deze beide woorden te vereenzelvigen [1]).

Alles bijeengenomen en wel overwogen is het m. i. niet onmogelijk, doch wel hoogst onwaarschijnlijk dat het zeldzame, gedurende de 15de eeuw in de kanselarijtaal van Holland en van het Oosten des lands voorkomende *gelimpe*, eer, fatsoen alleen onder invloed van *glimmen* zich zou hebben ontwikkeld tot het woord *glimp*, dat in de algemeene volkstaal der 17de eeuw alom bekend was in den zin van: glans, en dat daarnevens een sterk ww. *glimpen*, glimmen secundair zou zijn ontstaan. De Heer Te Winkel meende indertijd deze forsche overgangen te kunnen verklaren, doordat »met den overgang der middeleeuwen tot den nieuwen tijd, toen alles na langen tijd van voorbereiding, werd omgekeerd of gewijzigd, het woord *glimp* in het algemeene lot deelde" [2]), maar dit is, Dr. Te Winkel zal het thans zeker toestemmen, een sprong in 't duister, of liever door een onbekend, duister tijdvak heen, aan het eind waarvan wij het woord waarmede deze sprong gewaagd wordt, plotseling in gansch andere gedaante terugvinden. Zeker is de taal der 15de en 16de eeuw, het overgangstijdperk tusschen het Middelnederlandsch en het Nieuwnederlandsch, de tijd waarin onze latere schrijftaal zich heeft ontwikkeld, uiterst belangrijk en een onderzoek overwaard: in dien tijd kunnen vele woorden allerlei merkwaardige lotgevallen hebben gehad. Doch zoolang

1) Zie Ned. Wdb. op *Glimpen* (II) en verder nog:

alle monden
Die oyt, ter leugenspraeck
Gëeygent, haer vermaeck
In 't lasteren der vromen vonden,
En met verglimpte streken
Verwaent en schimpigh spreken.
Camphuyzen, Ps. 31, 24.

Hoe schoon oock 't vleesch zijn lusten kan verglimpen.
119, XI, 3.

2) T. a. p. 202.

wij er helaas niet meer van weten, is het gevaarlijk, klakkeloos aan te nemen dat een woord in een paar eeuwen, gedurende welke het voor ons oog onzichtbaar en zijne ontwikkeling dus niet na te gaan is, zoozeer zal zijn veranderd, dat het niet dan in gewijzigden vorm en met gansch anderen inhoud is herleefd.

Trachten wij thans, na deze critische beschouwingen, onze voorstelling der geschiedenis van nnl. *glimp* en *glimpen* nader toe te lichten. Naar onze meening heeft het sterke ww. *glimpen* niets met *gelimpe* te maken, maar is het inderdaad, gelijk Kiliaan, Ten Kate, Weiland en Bilderdijk meenden [1]), een oude bijvorm van *glimmen*. Gedreven door een heilzamen afschrik van de manier, waarop vroegere taalbeoefenaars in den wilde alles verklaarden door invoeging en uitlating van consonanten en vocalen, is men in later tijd misschien wel eens te ver gegaan, door gevallen, waar eene dergelijke, dikwijls kennelijk onomatopoëtische vervorming van een woord het meest aannemelijk scheen doch nog niet geheel en al verklaard kon worden, òf anders te verklaren òf stilzwijgend voorbij te gaan. Toch zijn, om bij het hier besproken punt te blijven, dergelijke bijvormen met *p*, *k*, *t* (om niet van die met *s* enz. te spreken) geenszins zoo zeldzaam, gelijk een blik in Franck's Etym. Wdb. kan leeren. Ik geef hier een aantal van dergelijke woorden, die men stellig of misschien tot deze categorie mag rekenen; grootendeels hebben zij zich bij de bewerking der laatste afleveringen van het Ned. Wdb. voorgedaan, of werden zij, zonder lang te zoeken, elders gevonden.

1°. Werkwoorden en naamwoorden met *p* gevormd (behalve *glimpen*, *glimp* nevens *glimmen*, *glim*): *gilpen* nevens *gillen* (doch zie Ned. Wdb. op *Galpen*, *Gelp*, *Gelpen*); *glispen*, *glisperen* (Ned. Wdb. en Onze Volkst. II, 181*a*) nevens *glissen*; nvl. *grimpelen* (Schuermans) nevens *grimmen*; hd. *holpern* (?); *klamp* nevens

1) Al kunnen hunne gronden en hunne verdere beschouwingen natuurlijk niet in allen deele de onze zijn.

klem enz. (zie Franck); *knorspen* (Kiliaan) nevens *knarren*, *knerren*; *knispen* nevens *knissen* (Oudemans); *kramp*, *krimp*, *krimpen* nevens *kram* en nevens *krom*; *kwispel* (zie Franck); *lispen* (?); *lomp* nevens *lumme*, *lummel* (zie Franck); *mompen* nevens *mommen*; *oprispen* (zie Franck); *schelp* (zie Franck); *schrompelen* enz. nevens vl. *schremmen* (zie Vercoullie); *sjilpen* en *tjilpen* (?); *slempen*, *slemp* nevens hd. *schlemmen* (zie Kluge); *snerpen* (?); *stelpen* en *stolp*, *stulp* (?); hd. *stolpern* (?); *stempen*, stelpen (Oudem., alsmede Camphuyzen, Ps. 138, 6) nevens *stemmen*; eng. *to whimper* nevens *to whimmer*, frequentatief van *to whim*, waarnevens *to whimpe* (Skeat); *wispelen*, eng. *to whisper* nevens skand. *hvissa*; hd. *zulp*, zuiglap nevens *zullen*, zuigen (zie Kluge; nnl. *tullen*, bakerterm voor: op een dotje zuigen); *zwalpen* (?); *zwelpen* (?) [1]); *zwamp*, kreek, eng. *swamp*, moeras, *to swamp* doen zinken (? volgens Skeat verwant met ons *zwam*, denkelijk ook met *somp*). Zie verder Grimm, Gramm. II, 183—184.

2°. Ww. en nw. met *k* gevormd: *balken* en *bulken* nevens hd. *bellen*, eng. *to bellow* (zie Franck); eng. *to bark* (?); nnd. *glisken* nevens nnl. *glissen*; *gnorken* nevens *gnorren*; mnl. *horken*, *herken* nevens *hooren* (zie Franck); *hurken* nevens mhd. *hûren* (zie Franck); *hunkeren* (?); *janken* (?); *lonken* nevens *loensch* enz. (zie Franck); eng. *to lurk* nevens meng. *lûren*, nnl. *loeren* (zie Skeat); nnl. *lurken* (?); mhd. *murc* nevens *murw* (?); *nurken*, *nurksch* nevens *norren* (knorren) [2]); *pronken* (zie Franck); *pulken* nevens mnl. *polen*, nd. *pûlen*, eng. *to pull* (zie Franck); *ronken* (?); eng. *to shrink* nevens vl. *schremmen* (zie Vercoullie); *schurken* (eng. *to sherk*) nevens *schuren* (zie Vercoullie); *sjirken* (?); *snerken* nevens *snarren* (Kil.); *snorken* nevens *snorren*; *spalken* (?); *sparkelen* (?); eng. *to stalk* nevens *to stall* (zie Skeat); *stolken* (Oudem.) nevens *stollen*; eng. *to talk* nevens *to tell*; nl. hd. *walken*, eng. *to walk* nevens hd. *wallen* (zie Kluge); *zwalken* (?). Voorts de oudere

1) Bredero 3, 586: „'t Vrouwelijcke hart dat... haer tedre traanties swalp", d. i. inslikte, of omgekeerd evenals *zwalpen*: bij gulpen laten stroomen (verg. nnl. *gobbelen*, braken, met eng. *to gobble*, inslokken)?

2) Zie echter Stoett in Noord en Zuid XI, 359 vlgg.

nl. ww. *graken*, *naken*, *schrooken* (nevens *schroeien*), *snoeken* (nevens *snoeien*), en vele andere afgeleide ww., intensiva, »verkleinwerkwoorden", of hoe men ze wil noemen, zooals in 't Skandin. b.v. *dýrka*, colere, *grænka*, virere, *stærka*, crescere, in het Nnd. b.v. *glîmken*, in het Nfr. b.v. *gloerkje* (zie eene geheele reeks bij V. Blom, Friesche Spraakk., blz. 121) en in het Nnl. ww. op *-iken* als *feziken*, *ginniken*, *grinniken*, *hinniken*. Zie verder Grimm, Gramm. II, 278, 282—3, 285, 286, en inzonderheid Kluge in Paul's Grundr. I, 381, alwaar nog verschillende gevallen worden opgegeven.

3°. Ww. en nw. met *t* gevormd: *gnorten* nevens *gnorren*; *bortelen* en *sportelen* nevens *borrelen* en *sporrelen* (Taalk. Mag. IV, 367); *mortelen* (en *morzelen*) nevens *murw* (zie Franck); *schaften* nevens *schaffen* (?); eng. *to snort* nevens *to snore* (zie Skeat); *spartelen* (?); benevens de zoogenaamde intensiva op *-ten* als *schiften*, *(be)tichten*, *ziften*, *zwichten*; zie over deze laatste soort van ww. De Jager, Wdb. v. Frequent., en verder in 't algemeen Grimm, Gramm. II, 198, 202, 207, 216—219.

Bovenstaande lijst zou bij eene opzettelijke nasporing zeker aanmerkelijk uitgebreid kunnen worden: vooral de tongvallen zouden denkelijk nog eene belangrijke bijdrage leveren. Daarentegen erken ik dat het hier uit verschillende plaatsen en tijden bijeengebrachte zeker bij nader onderzoek vrij ongelijksoortig zal blijken: dat enkele dezer ww. denominatieven zullen zijn, andere naar analogie van deze gevormd, dat vele in een jonger tijdperk ter wille der klanknabootsing [1]) gevormd of vervormd, andere, zooals b.v. *kramp* nevens *kram* en *krom*, uit eene veel oudere afwisseling van stammen met tenuis, media of dubbele nasaal zullen zijn ontstaan; ook zal eene nadere beschouwing wellicht aan den dag brengen dat zeer vele dezer vormingen van betrekkelijk jonge dagteekening zijn. Doch het is mij hier ook

1) Genomen in den ruimeren zin van: het rechtstreeksch weergeven van den indruk eener zaak of werking op de zintuigen door den klank of de klanken van een woord.

geenszins te doen om een onderzoek of zelfs maar een overzicht van zulke woorden; ik wilde alleen trachten te bewijzen, dat het nog geen terugkeer is tot de vroegere »wildheid", wanneer men nevens *glimmen* een wel secundairen, maar zelfstandigen [1]) bijvorm *glimpen* aanneemt.

Verder is, naar onze voorstelling, nnl. *glimp* oorspronkelijk niets anders dan de stam van dit sterke ww. *glimpen*, als znw. gebezigd, evenals *glim*, de stam van *glimmen*. De parallelie tusschen deze beide znw. [2]) is nagenoeg volkomen: uit de oor-

1) D. w. z. niet bij vergissing ontstaan uit vormen met eene anorganische *p* als *hij glimp(t)*, *glom(p)* (verg. *daar komp-i-an* enz. in verschillende tongvallen, en zie De Bo op *P*), al hebben dergelijke vormen de verspreiding van zulke secundaire ww. zeker in de hand gewerkt: Nieuwe, volledige ww., alleen hieruit ontstaan (*kompen*, *klimpen*, *zwempen* enz.!) zijn zoover ik weet nog nooit aangewezen. Immers *dempen* (eene gracht), dat Franck uit *gedem(p)t*, verl. deelw. van fri. *demmen*, dammen, wil verklaren, zal toch wel hetzelfde woord zijn als *dempen*, stikken, smoren. Vercoullie's verklaring van *zwamp*, moeras, »van denzelfden stam als 't enk. imp. v. *zwemmen*, met paragogische *p*" spruit, indien ik althans de bedoeling wel begrijp, voort uit eene verwarring van verschillende tijdperken der taal: blijkens Skeat is de vorm *swamp* reeds veel ouder, dus niet in het jongere Nederlandsch ontstaan.

2) Ziehier nog enkele, sedert het afdrukken der betrokken artikels gevonden voorbeelden van *glim* en *glimp*, waaruit de overeenkomst in de ontwikkeling der beteekenissen van beide woorden nog helderder blijkt dan in het Wdb. reeds is aangewezen:

Glim in de bet. 2) = *Glimp*, 1, *b*). Glans, luister. ‖ Die wel ende wettelijck op den Stoel sit, salder Ere ende Glim van ontfangen. Baardt, Deugdenspoor, 56.

Glim in de bet. 3) = *Glimp*, 2, *a*). Schijntje, flikkering.

(*Gij*) Toont haer niet een schijn van Vryheyt,
Niet een blinck of glim van blyheit.
Baardt, Leden-Stemminge (ed. 1640), 91.

Evenzoo, met betrekking tot het oog (verg. de voorbeelden van *glimp* uit Bosboom-Toussaint en uit Oudaan, in Ned. Wdb. V, 93).

Terstondt een ander binnen tradt, . . .
So lang en mager als een Schim,
En uyt sijn Oog quam niet een glim.
Baardt, Deugdenspoor, 47.

Glimp in de bet. 1, *b*). Glorie. ‖ Het Menschelijcke Lichaem, de Glimp, de Roem van de over-olde Vrou Natuer. Baardt, Leden-Stemminge, 52.

die (fy) sich verblijden,
Dat d' aerd' van Henrick (*Hendrik Casimir II*) is beroofd,
Om dat syn glans hun glimp verdoofd' *enz.*
P. Geestdorp in: Klioos Kraam, I, 361.

spronkelijke beteekenis: glans ontwikkelen zich bij beide de volgende beteekenissen: luister, glorie, roem; flauw schijnsel of schijn, flikkering (ook in 't oog); zweem; bedrieglijke schijn, fraai uiterlijk, in tegenstelling met het bedorven wezen eener zaak (verg. in 't Ned. Wdb. *Glimp* in de bet. 1—4), en *Glim* in de bet. 1—3). Deze begripsovergangen zijn volkomen natuurlijk en worden ook geheel of gedeeltelijk teruggevonden bij woorden als *glans*, *gloor*, *luister*, en vooral bij *schijn* en lat. *species*, met welke laatste woorden *glimp* eene treffende overeenkomst heeft. Ook de beteekenissen: dekmantel, voorwendsel (zie Ned. Wdb. sub 4) en 5) kunnen m. i. wel uit de vorige alleen afgeleid worden, zonder dat men invloed van een ander woord behoeft aan te nemen; dat zij althans voor het taalgevoel der 17de eeuw niets anders dan eene bijzondere toepassing der bet.: glans waren, blijkt wel het best uit de verbinding met ww. als *vergulden*, *bestrijken*, *versieren*, *bedekken*, *verblinden*, *zich vergapen*, *zich verkijken*, met znw. als *verf*, *vernis*, *blanketsel*, *tooi*, met het voorz. *onder*, en met het lidw. *een* of *de* (zie Ned. Wdb. V, 94—96); men zal moeten toegeven dat een en ander veel beter past bij *glimp*, glans, dan bij *gelimpe*, eer, fatsoen.

Moeten wij dus aan *gelimpe* allen invloed op het later gebruik van *glimp* ontzeggen? Dit zou m. i. te ver gaan. Er zijn twee tegenwerpingen tegen het voorafgaand betoog te voorzien.

Vooreerst dat dit nnl. *glimpen* toch geheel alleen staat, en noch in de oudere periode onzer eigene taal, noch in verwante tongvallen voorkomt. Inderdaad dit is zoo, en ik voeg er zelfs bij 1°. dat onr. *glampi* m., straal, in het Ned. Wdb. uit Cleasby aangehaald, in het jongste Oudnoordsche woordenboek, de tweede uitgave van Fritzner niet voorkomt, en volgens mededeeling van goederhand ook bezwaarlijk oorspronkelijk Oudnoordsch kan zijn (verg. Noreen, Altnord. Gramm. I § 196, anm. 2, 197); 2°. dat eng. *glimpse*, in vorm en beteekenis zoo treffend met ons *glimp* overeenkomende, volgens Skeat uit *glimse* (verg. nnd. *glimsen*, *glumsen*) met anorganische *p* is ont-

staan. Maar al wordt *glimpen* eerst en alleen in het Nnl. gevonden, dan is dit nog geen bewijs tegen de echtheid van zoodanigen vorm: men behoeft het daarom nog niet te beschouwen als een bastaard van twee andere woorden. Men zie slechts eens van hoeveel later zeer gewone woorden bij Franck en Verdam vermeld wordt, dat zij »eerst in 't Nnl.", of »nog niet in het Mnl." voorkomen. En dit is ook geen wonder. Vooreerst vergeet men vaak dat onze Nieuwnederlandsche schrijftaal niet de jongere vorm is van wat wij gewoonlijk Middelnederlandsch noemen [1]), evenmin als het Nhd. van het Mhd., en dat bij de wording dier algemeene schrijftaal andere tongvallen dan die waarin voorheen 't meest geschreven was op den voorgrond traden. En ten tweede behooren juist vele van die woorden welke tot dusverre eerst in 't Nnl. gevonden zijn tot dezelfde soort als *glimpen*, nl. afgeleide ww., zoogenaamde intensieven en frequentatieven, die in de eigenlijke volkstaal in overstelpende, verbijsterende hoeveelheid bestaan [2]), en blijkens deze woorden ook vroeger reeds lang bestaan hebben, doch eerst later als 't ware aan de oppervlakte »opduiken" en zichtbaar worden, m. a. w. in de schrijftaal doordringen [3]).

Doch eene tweede bedenking is van veel meer gewicht. Het is niet te ontkennen dat er tusschen hd. *glimpf* en nnl. *glimp* in beteekenis en gebruik menig punt van overeenkomst bestaat. Wel is waar staat het Hd. woord in de beteekenis die thans het meest gebruikelijk is: toegevendheid, zachtmoedigheid zeer ver af van het Nnl. woord, zoowel in de opvatting: glans, zweem, als in die van: dekmantel, voorwendsel; doch wanneer men de

1) Het hedendaagsche Westvlaamsch zou hiervoor nog eer kunnen gelden.

2) Men zie b.v. slechts de woordenboeken van Doornkaat-Koolman en van Berghaus, of De Jager, Frequentatieven

3) Zie Franck in Zeitschr. f. deut. Alt. XXVII, 143. Men zie in het hier gezegde geen tegenspraak met het hetgeen boven, blz. 17—19 is aangevoerd omtrent het doordringen van mnl. *gelimpe* in de algemeene taal: dergelijke kanselarijwoorden zijn van geheel ander allooi dan de in de levende taal dagelijks gebezigde woorden, die hier besproken worden: de laatste hebben natuurlijk veel meer kans om in 't leven te blijven en algemeen te worden.

geschiedenis van het Hd. woord nagaat [1]), vindt men inderdaad

1) Het is hier niet de plaats voor eene breede uiteenzetting der beteekenissen van hd. *g(e)limpf* en al de daarvan afgeleide woorden: ik verwijs daarvoor naar de woordenboeken van Benecke-Müller, Lexer, Grimm (op *gelimpf*), Sanders, Schmeller, en ook Schiller-Lübben en Berghaus. Uit deze alle blijkt dat *gelimpf*, *glimpf*, een woord van abstracte, zeer rekbare beteekenis, ongeveer: gepastheid, betamelijkheid, welvoeglijkheid, fatsoen, o. a. in de volgende opvattingen is gebezigd:

1°. behoorlijk, voegzaam, fatsoenlijk gedrag; ook gedrag in 't algemeen.

2°. bevoegdheid, recht, aanspraak.

3°. eervolle behandeling (b.v. „das schweigen bracht ihm rhum und gelimpf", aangeh. in D. Wtb., d. i. nagenoeg hetzelfde als nnl. *glimp* in de bet. 1, *b*), maar ook: eer, achting, goede naam, synoniem met *eer* (zie Verdam op *Ere*). Ook: gunstig voorkomen, aanzien, b.v. reeds in 't Mhd. bij Hartmann von Aue, Erec 4841, ed. Pfeiffer: „er gab dem schaden solhen glimpf daz man gar für einen schimpf sine schande vervie" (gab seiner Niederlage so leidlichen Anstrich, ein so erträgliches Ansehen), wat inderdaad volkomen overeenstemt met nnl. *een glimp aan iets geven* (Ned. Wdb. V, 95; sub 4, *b*). Zelfs de t. a. p. sub 5) omschreven beteekenis: voorwendsel, drogreden schijnt aan het Hd. woord niet vreemd gebleven te zijn, zie het voorbeeld in het D. Wtb. kol. 3027, waarin van „politische gelimpf" sprake is, en waarbij uit het Mhd. „guote glimpfe" wordt aangehaald.

4°. gematigdheid, zachtmoedigheid, toegefelijkheid, meegaandheid; thans de gewone beteekenis: synoniem met hd. *nachsicht*, *milde*, *schonung*; fr. *douceur*; eng. *mildness*. Ik leg hierop den nadruk, omdat men zoo licht, door den gelijken klank misleid, ten onrechte meent dat het Nnl. en het Nhd. woord thans hetzelfde beteekenen.

Inzonderheid komt de uitdrukking *mit g(e)limpfe* voor: ook in den zin van nhd. *glimpflich*, met gematigheid, in der minne enz., doch meestal in dien van: met eere (verg. boven 3), mnl. *behouden siere ere(n)*, of: gevoeglijk, met goed fatsoen, b.v.: „Sich mit Glimpf aus der Sache ziehen" (bij Sanders); „Wenn er den verbrecher mit gelimpf könte von dannen bringen, so sollte er ihn gebunden gen hof schicken"; „Es ist poeten-werk mit fremden namen spielen und also mit gelimpf auf wahre laster zielen"; „Mit gelemp dervon kommen" (alle in het D. Wtb.). Verg. hiermede nnl. *met glimp* (Ned. Wdb. V, 97—99, sub 5 en 6).

Van de afleidingen beteekent het zwakke ww. *glimpfen*: iets pasklaar maken; maar vooral: iets gepast vinden, iemand (zichzelf) als betamelijk, als tot iets gerechtigd, in zijn recht voorstellen, d. i. rechtvaardigen, verontschuldigen, verschoonen; eindelijk: toegevend jegens iemand zijn, vleien. Vandaar *glimpfer*, iemand die alles, ook het slechte, gepast acht, lichtvaardig iets mooipraat; *beglimpfen* en *verglimpfen*, eene zaak fraaier voorstellen dan zij is, onder een mooien naam bemantelen, ten beste uitleggen; *glimpflich*, oorspronkelijk: gepast, hetzelfde als *mit glimpf*, dus zoowel: met recht, met eere, als: toegevend, gematigd, zacht, *gelimpfig*, nagenoeg hetzelfde (verg. daarentegen nnl. *glimpelijk* en *glimpig*, die slechts in zeer enkele gevallen met de Hd. woorden in beteekenis overeenstemmen); *unglimpf*, onbillijkheid, hardheid, of: smaad; *verunglimpfen*, belasteren. Verg. ook de Skandinavische afleidingen van

op verschillende punten eene treffende gelijkenis. Enkele plaatsen stemmen zelfs zoo volkomen overeen dat men een oogenblik het spoor bijster wordt en gaat twijfelen of de beide woorden toch niet geheel en al één zijn. Toch is hiertoe, naar ik meen, bij nader inzien geen voldoende grond. Men houde in 't oog dat, hoezeer de woorden elkander op enkele punten »raken", zij elkander geenszins »dekken": nnl. *glimp* heeft nooit de beteekenis: gematigdheid, toegefelijkheid enz., en aan den anderen kant is in 't Hd. van een ww. **glimpfen*, glimmen tot dusverre geen spoor gevonden; de bijgedachte aan vernis, verguldsel enz. is dan ook zoogoed als nooit [1]) aan hd. *glimpf* verbonden, en van eene beteekenis: gloed, glans (hetzij oorspronkelijk of door invloed van een ww. **glimpfen*, of van *glimmen*) is nog veel minder sprake.

Maar wel nopen dergelijke plaatsen tot voorzichtigheid. Nu het blijkt dat een woord dat eigenlijk »angemessenheit, angemessenes benehmen, benehmen überhaupt" beteekent, later buiten invloed van een woord *glimpen* of *glimmen* ook de beteekenis: gunstig voorkomen, gunstige uitleg, verschooning, toegefelijkheid kan aannemen, is het inderdaad gewaagd in het Nederlandsch, waar dan toch dat oude *gelimpe* niet geheel onbekend geweest schijnt te zijn, allen invloed van dit laatste te willen loochenen en beide woorden volstrekt te scheiden; en dit te meer, omdat er enkele zegswijzen uit later tijd zijn, die inderdaad het geleidelijkst uit *gelimpe* verklaard kunnen worden (zie Ned. Wdb. bij *Glimp*, 6). Juist die gedeeltelijke overeen-

het simplex *limpan* zonder *ge-*: zw. *lämpa* vr., sanftmut, gelindigkeit, mäszigung; *lämpa* ww., bequemen, anpassen; beziehen, anwenden; *lämplig*, passend, schicklich, anwendbar; *förolämpa*, verunglimpfen, beleidigen; deensch *lempe*, glimpf, vorsicht, behutsamkeit, *med* —, vorsichtig, glimpflich, zart; *lempe*, ww., etwas fügen, einrichten; *lempelig*, gelinde, leise, sanft, behutsam; *ulempe*, ungemach; beschwerde; unordnung, schaden; *forulempe*, verunglimpfen.

1) In eene plaats door Schmeller aangehaald staat: »Mein red ist mit beglimpften worten gezyrt wol an allen orten", in het Latijn (origineel of vertaling?): »Est mea docendi ratio cum flore loquendi Rhetorico stilo verba polire scio." — Het is natuurlijk mogelijk, dat het D. Wtb., eenmaal tot *Gl-* genaderd, andere citaten zal bijbrengen, die het Hd. woord in een ander licht stellen.

komst bij zooveel verschil tusschen het Hd. en het Nl. woord wijst ons hier den weg: ook hier zal het »medio tutissimus ibis" wel van toepassing zijn.

Vatten wij onze voorstelling van de toedracht der zaak derhalve nog eens samen. Nevens *glimmen* heeft in 't Nederlandsch reeds langen tijd een bijvorm *glimpen* bestaan. De stam van dit ww., als znw. gebezigd, had uit zichzelf reeds de beteekenissen: glans, glorie, schijn, schoonschijnend uiterlijk. Aan den anderen kant was in zekere streken van ons land in de 15de eeuw een woord *gelimpe*, fatsoen in gebruik. Dit woord, dat uit zichzelf bij ons in vorm niet zoo licht veranderd zou zijn, werd vooral gebezigd in de uitdrukking *met gelimpe*, met goed fatsoen. Daarnaast stond *met glimp*, met glans, met eere [1]). Deze beide uitdrukkingen werden verward, en mede daardoor werd *met gelimpe* ook in vorm geheel gelijk aan *met glimp*. Vandaar dat de beide woorden, die elkaar in die uitdrukking en in de bet. 4) ontmoetten, elkander wederkeerig aantrokken, invloed op elkander oefenden en tot één nieuw woord samensmolten. Het zou zeker van belang zijn nader te kunnen aanwijzen waar *glimp* het eerst voorkwam, in welke streken *gelimpe* later nog bekend was, en waar, wanneer en hoe de twee woorden versmolten zijn; doch voor eene zóó nauwkeurige geschiedenis der lotgevallen van beide woorden ontbreken ons de gegevens uit de 15de en de 16de eeuw. In allen gevalle zijn de woorden zoodanig samengegroeid, dat terwijl in de bet. 1—3) zeer duidelijk *glimp*, en in de bet. 6) *gelimpe* is te herkennen, men in de bet. 4 en 5) waarlijk niet meer weet, met welk woord men te doen heeft, of wat aan elk woord toekomt.

Het zwakke ww. *glimpen* en de afleidingen daarvan komen aan den eenen kant in gebruik zoozeer overeen met de overeenkomstige Hd. woorden, doch vertoonen ook weer zulke duidelijke herinneringen aan de bet.: glans, dat zij zeker eerst na de samensmelting van beide woorden gevormd zijn.

1) Verg. jongere uitdrukkingen als: „hij is er met glans doorgekomen", „dien trein kun-je nog met glans halen" enz. met de boven aangehaalde *mit gelimp darvon kommen*.

Op bijna geheel dezelfde wijze is mhd. *glîzen*, eigenlijk: blinken, verward en samengevallen met *g(e)lîch(e)sen*, *g(e)lîch(se)nen*, veinzen, zoodat nhd. *gleiszen* thans: bedrieglijk schitteren, misleiden, huichelen beteekent. En evenzoo schijnt in 't Engelsch *gloss*, eigenlijk: luister, glans [1]) verward te zijn met *gloss*, uitlegging, verklaring (lat. *glossa*), althans in de bij Sewel en Holtrop vermelde zegswijzen *to set, to put a gloss upon a thing, to sett off with a better gloss*, wat geheel en al overeenkomt, en door S. en H. ook vertaald wordt met ons: *een (schoonen) glimp aan eene zaak geven.* De analogie dezer beide gevallen is opmerkelijk, en pleit m. i. sterk voor de juistheid van het voorafgaande.

Onze voorstelling tracht dus de zienswijzen van Kiliaan, L. ten Kate, Weiland en Bilderdijk, die het vanouds bestaan van een ww. *glimpen* en een znw. *glimp* aannamen, te vereenigen met die van Te Winkel, door wien voorgoed de aandacht is gevestigd op het znw. *gelimpe*; van Franck (en Vercoullie) wijkt zij in zooverre af, dat deze nog altijd *gelimpe* beschouwen als het oorspronkelijke woord dat later door invloed van een ww. *glimpen* gewijzigd is, terwijl naar onze meening integendeel in het Nederlandsch ook het znw. *glimp* vanouds bestond en alleen in de jongere beteekenissen, en vooral in de uitdrukking *met glimp*, door *gelimpe* gewijzigd, of liever daarmede samengevallen is.

Het onderzoek van dit vraagstuk doet opnieuw zien dat een Hoogduitsch en een Nederlandsch woord, hoezeer in vorm en in sommige beteekenissen aan elkander gelijk, toch eene verschillende »levensgeschiedenis" kunnen hebben, en tevens dat wij nog zeer weinig weten van de eigenlijke wording onzer Nieuwnederlandsche schrijftaal.

Leiden, October 1890. J. W. MULLER.

1) Verg. Ned. Wdb. op *Gloos* en *Glorie*, Aanm.

DE INQUISITEUR SONNIUS OVER DE REDERIJKERS. (1551).

Indien ik mij niet vergis, is tot hiertoe in geen schrift over de geschiedenis der Nederlandsche letteren in de 16de eeuw gebruik gemaakt van de volgende belangrijke plaats uit eenen brief van den inquisiteur Frans van de Velde (Sonnius) aan den bekenden voorzitter van den Raad van State Viglius, uit Utrecht den 29 Maart 1551 geschreven:

»Dignissime domine, litteras his inclusas accepi a pastore in Naeldevyck, baccalaureo theologiae, viro strenuo ac prudenti, quas G. D. V. transmitto, ut provideatur, si possibile est, ne fiant ejusmodi conventicula et ludi rhetorici, quia sub specie rhetoricae plerumque tractant inter se materias fidei hoc saeculo controversas; et ubi didicerunt rhetoricari, volunt fieri ministri verbi Dei, errantes et in errorem mittentes, cujus exstant non pauca nostrae aetatis exempla. Meminissem hujus quoque mali in instructione quam tradidi D. T. super quibusdam corrigendis, sed non recordabar tum temporis; neque grandis culpa est haec nostra oblivio, quam nec alia magis nociva reipublicae Christianae, de quibus in dicta informatione corriguntur. Ludimus operam, mi domine, et impensas Caesareae Majestatis perdimus, dum nitimur siccare rivulos non obstructis fontibus ante, hortum expurgare non sublatis simul zizaniorum radicibus, quia malum usque recurret, quum et salices, dum truncantur solummodo, plures multoque uberius de se generant ramos."

Te vinden bij P. F. X. de Ram, *Francisci Sonnii ad Viglium Zuichemum epistolae* ex cod. autographo Bibl. Reg. Brux., blz. 3 (Brussel 1850).

Gent. PAUL FREDERICQ.

NEDERLANDSCHE DRUKKEN VAN DEN *SIDRAC.*

Dr. Penon, de betreurde geleerde, is de laatste geweest die over den Sidrac gesproken heeft. Naar aanleiding van hetgeen hij in eene voorgaande aflevering van het *Tijdschrift* erover schreef, wensch ik op dezelfde plaats een en ander mede te deelen, dat een toekomstigen uitgever van dit belangrijk Middelnederlandsch prozawerk wellicht van dienst kan zijn.

Men heeft tot nu toe op Mone's gezag algemeen geloofd, dat er te Brussel een hs. van onzen Sidrac bestond [1]). Ik vervul een droevigen plicht met hier bekend te maken, dat dit niet het geval is. Toen, in den aanvang van dit jaar, door het Bestuur der Universiteits-bibliotheek te Gent het bewuste handschrift gevraagd werd, kwam, na verscheidene dagen wachtens, het bericht dat het verlangde er niet was. De heer Reulens had een zorgvuldig onderzoek ingesteld, zonder het te vinden. Hij meende dus dat de aanwijzing van Mone wel verkeerd zal zijn, (»ce n'est pas la première erreur que nous ayons eu à constater", voegde hij erbij), te meer daar een Sidrac hs. in geen enkelen Catalogus der Koninklijke Bibliotheek vermeld wordt, noch door niemand dergenen, die de Mnl. handschriften dezer Bibliotheek onderzochten (vanden Berghe, Snellaert, Serrure, Willems), aangetroffen werd.

Van waar nu de aanwijzing van Mone? Aan het toeval zullen wij het moeten overlaten, ons de noodige opheldering te verschaffen. Dat de door hem gedrukte berijmde epiloog uit een hs. moet komen, lijdt geen twijfel, want de tekst, dien hij geeft, wijkt op belangrijke plaatsen te veel af van dien in den druk van 1496 (waarover nader), en komt juist daar overeen met dien in het Hamburgsche hs. Bevindt het hs., door Mone opgegeven als te Brussel bestaande, zich dus elders?

1) Mone, *Uebers. der niederl. Volksliteratur*, p. 352.

Het zij mij nu vergund, aan het bestaan te herinneren van een fragment van een Sidrac-hs., berustende op het Rijksarchief te Gent. Het werd daar, in 1852, in den band van registers over 1530 tot 1565 met allerlei andere fragmenten door V. Gaillard ontdekt [1]). Daar het fragment onbekend schijnt gebleven te zijn, en de ontdekker het ook alleen terloops vermeld heeft, geef ik er hier eene nadere beschrijving van. Het bestaat uit twee bladen perkament, 30 centimeters hoog op 23 breed, met drie kolommen van 45 regels elk. Het schrift wijst op de tweede helft der 14e eeuw. Elke vraag begint met eene roode hoofdletter van ongeveer 1 centim., elk antwoord met eene andere van ongeveer 2 centimeters hoogte. De formule: Syd*rac* antw*oert* is steeds rood doorstreept. Evenzoo de hoofdletters in den tekst. De vragen zijn met romeinsche cijfers genummerd, ook met rooden inkt.

Jammer, dat het fragment niet volkomen gaaf is. Van het eerste blad is aan den rechter kant een reep van ongeveer vijf en een halven centimeter breedte, over de geheele hoogte, afgesneden, zoodat de helft van de 3e kol. recto en de 1e kolom verso ontbreekt. Daarenboven zijn de beide bladen langs boven beschadigd, het eerste derwijze, dat de drie eerste regels van kol. 2 recto bijna geheel onleesbaar zijn.

Dit fragment begint, naar ik bereken door vergelijking met den gedrukten Sidrac van 1496, ongeveer met het 2e derde van het antwoord op de honderd twee-en-tachtigste vraag; het loopt tot en met vraag en antwoord tweehonderd en een. Zie hier nu de concordantie der hoofdstukken van het fragment met die van den gedrukten Sidrac:

Hoofdstuk	187	van	het	fragm.	=	hoofdst.	140	van	den	incun.
»	188	»	»	»	=	»	141	»	»	»
»	189	»	»	»	=	»	142	»	»	»
»	190	»	»	»	=	»	143	»	»	»
»	191	»	»	»	=	»	144	»	»	»

1) Zie *Messager des Sciences Historiques*, 1853, p. 100—105.

Hoofdstuk	192	van	het	fragm.	=	hoofdst.	145	van	den	incun.
»	193	»	»	»	=	»	146	»	»	»
»	194	»	»	»	=	»	147	»	»	»
»	195	»	»	»	=	»	148	»	»	»
»	196	»	»	»	=	»	149	»	»	»
»	197	»	»	»	=	»	228	»	»	»
»	198	»	»	»	=	»	150	»	»	»
»	199	»	»	»	=	»	151	»	»	»
»	200	»	»	»	=	»	152	»	»	»
»	201	»	»	»	=	»	153	»	»	»

Het blijkt dus dat de volgorde, van *een* hoofdstuk uitgezonderd, dezelfde is. Uit de vergelijking van den tekst van het fragment met dien van den gedrukten Sidrac, laat het zich aanzien dat uit dezen, bij eene mogelijke uitgave, niet veel nut zal kunnen getrokken worden. De gedrukte Sidrac is werkelijk eene omwerking van het oorspronkelijke; wel vindt men in de incunabels het hoofddenkbeeld altijd terug, maar er is zoo veel weggelaten, in de plaats gesteld en bijgevoegd, dat de twee teksten heel dikwijls slechts nog een verre overeenkomst met elkaar vertoonen.

In wat voorafgaat, beslaat de gedrukte Sidrac eene aanzienlijke plaats. Dat zijne waarde overschat werd, is reeds gebleken; doch dat hij volstrekt van geen nut kan zijn, is evenmin waar, want in dezen omgewerkten tekst is nog genoeg van het oorspronkelijke bewaard gebleven, om met behulp ervan bedorven plaatsen der hss. te verbeteren. Daarom hier een en ander over de incunabels.

Mone kende de uitgave van 1496; evenzoo Prof. de Vries, die tevens die van 1564 vermeldde [1]), terwijl Dr. Penon zei „minstens vier oude drukken" [2]).

---

1) Taal- en Letterbode III, 64.
2) Tijdschrift, IX, 8.

Welke drukken bedoelde hij, buiten die van 1496 en 1564? Zeer waarschijnlijk die van 1522 en 1540, om twee redenen: 1°. deze twee uitgaven konden zeer gemakkelijk tot zijne kennis komen (zooals weldra zal blijken); 2°. hij was te goed bibliograaf om onvoorwaardelijk het bestaan eener uitgaaf Leiden 1495 door Brunet, en op diens gezag, door Campbell en Petit vermeld, aan te nemen, daar de Fransche bibliograaf geene enkele bibliotheek noemt, waar de bewuste uitgaaf te vinden is.

Het door Dr. Penon aangegeven getal kan nog met twee vermeerderd worden. Doch vooreerst een en ander over de vier reeds genoemde uitgaven.

Wat den druk van 1496 betreft, eene eigenaardigheid ervan blijkt onbekend gebleven te zijn; althans niemand heeft er tot nu toe gewag van gemaakt: hij bevat namelijk de berijmde epiloog, doch als proza gedrukt, eene omstandigheid die ongetwijfeld mede kon werken om er de aandacht van af te leiden. De tekst verschilt merkelijk van dien der hss., zoodat het niet overbodig is hem hier mede te deelen:

Fol. lxvij r°. b
Ghelovet sy god van hemel
rijc. In sijn glorye ewelyck
Dat hi my soe langhe spare. Ende
mijn wijsheyt ende verstant alsoe
wyl bewaren Dat ick dyt werck
met mynen arbeiden uten walsche
in goeden duytsche mach leyden
v°. a Want ic dat nerghent om en dede dan
om gemeine salichede alle der geen
re diese lesen Ic hoep dat god myn lo
ne sal wesen Ende ic bidde hen allen op
goeder trouwen die desen boec sullen le
sen of anscouwen Dat si gode bidden
voer mi dat hi myns genadich si alst
comt tot mynre lester stonde. dat hi dan
al mine sonden verre van mi wil wer-
pen Al in die stat van Antwerpen wast
dat dit boec transferierde ter bede van

veel edelre heren Doemen screyf xiij
hondert ende xxvi. Nu laet ons bidden
der maghet marien die den gods soen
droech Ende die vriendelic op har loech
doe si hem met haren borsten sogede. Dat
hi ons geve sinen vrede ende sinen heyli-
gen mynne mede Ende na dit leven the
melrijc Amen segget gemeenlijc.

Deze tekst staat veel dichter bij dien van Mone, dan bij dien uit het Hamburgsche handschrift. In de tweede helft is er erg geknoeid, wat wellicht op rekening van den drukker komt.

Zoover ik weet, is tot nu toe het bestaan van slechts twee exemplaren bekend: een te Parijs en een te Brussel. Ik ben in staat mede te deelen dat er nog een derde op de Universiteitsbibliotheek te Leuven berust. Daarin ontbreken echter twee bladen: xlii en xliii.

Van de uitgave van 1522 is een exemplaar op de Bibliotheek der Hoogeschool te Gent. Het is afkomstig van den Senator Vergauwen, die het in 1844 te Parijs kocht voor 12 fr! Een ander exemplaar werd verkocht op de bekende veiling der Bibliotheek van J. Schouten (Januari 1853) [1]). Het is waarschijnlijk hetzelfde dat vier jaar later door Fr. Muller te koop werd geboden voor 20 gl. [2]) Muller heeft immers op Schouten's veiling zeer veel gekocht, terwijl hij het boek in dezelfde rubriek zet waarin het in den Catalogus Schouten voorkomt: nl. *godgeleerdheid*, waar een Sidrac toch niet zoo precies op zijne plaats is.

Uitstekend bibliograaf als hij was, zal Dr. Penon met dit laatste exemplaar zonder twijfel bekend geweest zijn.

Wat den druk van 1540 betreft, daarvan is tot nu toe geen ander exemplaar bekend dan hetgeen op de Bibliotheek der Koninklijke Academie van Wetenschappen te Amsterdam berust [3]). Belangstellenden zullen met genoegen vernemen dat er

1) Zie de *Catalogus*, 2e gedeelte nr. 333.

2) Zie zijn *Catalogus van Godgeleerde Werken* van 12 November 1857, nr. 298.

3) *Catalogus van de Boekerij der Koninklijke Akademie van Wetenschappen*, II. p. 401, nr. 274.

een tweede bestaat in de Bibliothèque Nationale te Parijs.

Van den druk van 1564 is, zoover ik weet, slechts het Exemplaar der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leiden bekend [1]), tenzij dit *niet* hetzelfde mocht zijn als dat in der tijd door Prof. Kist bezeten [2]).

Buiten de vier reeds behandelde drukken, bestaan nog de twee volgende:

I. Hier begint een scone // historie gehetē
Sydrac // met veel questien.

en achteraan:

Hier neemt eynde dat boec des wij // sen philosoophē eñ astronomijns sy // drac die sijn wijsheit ende conste hier // opter aerden ghelaten heeft. Ende is // gheprent tot Leyden in hollant bi mi Jan Seversoen. Lof god van al.

In fol., met twee kolommen, geteekend a—m.

Van deze uitgave bestaat een exemplaar op de Bibliothèque Nationale te Parijs, naar mij door den heer L. Deslile zelf welwillend medegedeeld werd; en een ander op de Stadsbibliotheek te Hamburg [3]). Jan Seversoen, een der allereerste verspreiders der Luthersche leerstellingen, heeft gedrukt van omstreeks 1500 tot 1534, eerst te Leiden, later te Utrecht, daarna te Amsterdam [4]).

II. HIer beghint een // schone hijstorie // vādē wijsen philosooph Sydrac die op aertryc was duysent // iaer voer gods geboert eñ heeft bescrevē .cccc. xxi. questiē die // seer vreēt eñ genoechlic sijn te lesen die de coninc boctus die // philosooph sydrac vraechde.

Het overige der bladzijde wordt ingenomen door de houtgravure, ook in den druk van 1522 voorkomende: Boctus en

1) *Catalogus der Bibliotheek van de Mij. der Ndl. Letterk.*, 2e gedeelte, Drukwerken, 2e aflev. kol. 696.

2) Zie *Verslagen en Berichten d. Vereenig. t. bevordeing der Oude Nederl. Lett.*, 1845 p. 40, nota van Prof. DE VRIES.

3) Zie *Bulletin du Bibliophile Belge*, XX p. 35.

4) Zie over hem P. A. TIELE, in de *Bibliographische Adversaria*, IV p. 74 en vlgg.; *Bibliotheca Belgica*, M. 226, 25—28.

Sydrac spreken samen; boven beiden, in een cirkel, is de Drievuldigheid afgebeeld, rechts en links door eene aanbiddende menigte omgeven.

Het eenige mij bekende exemplaar van deze uitgave behoort toe aan de Koninklijke Bibliotheek van Brussel. Ongelukkig is het geschonden. Waarschijnlijk ontbreekt slechts één blad (de laatste vraag is de 418e), maar het is dan ook het belangrijkste. Van de kennis van drukker en jaartal zijn wij verstoken. Volgens een aanteekening op het titelblad zou deze druk van 1512 zijn.

Zoodat we nu zes verschillende drukken kennen. Brunet spreekt nog van eene uitgave, die in 1516 te Antwerpen zou moeten verschenen zijn. Maar evenmin als voor 1495, wijst hij eene Bibliotheek aan waar een exemplaar te vinden is. Is het wellicht de laatste hierboven vermelde druk?

Ik wil deze kleine bijdrage sluiten met een »genoechlijc" bericht: in het eerstkomende deel van de *Histoire littéraire de la France* zal o. a. eene studie over den Franschen Sydrac verschijnen van de hand der heeren E. Renan en G. Paris. Prof. Gaston Paris heeft mij, met zijne gewone welwillendheid, een proefafdruk geschonken, daar het nogal eenigen tijd zal aanloopen, vooraleer het geheel verschijnt. Ik veroorloof me niet nu reeds iets uit deze verhandeling mede te deelen, maar vestig er bij voorbaat de aandacht op. De verzekering dat dit werk der beide Fransche geleerden ook voor de studie van onzen Sidrac van werkelijk belang is, moge hier volstaan.

Gent 1890. WILLEM DE VREESE.

NASCHRIFT. Het bovenstaand opstel was reeds in handen der Redactie, toen Dr. Verdam mij mededeelde, dat een tot nog toe onbekende Sidrac gevonden was. Zekerheid daaromtrent bracht het 4e *Supplement* tot Campbell's *Annales*. Te Leeuwarden werd een exemplaar der uitgave van 1495 ontdekt, zoodat alle twijfel omtrent dezen druk opgeheven wordt. W. D. V.

JOAN VAN BROEKHUIZEN.

De man, wiens naam boven dit opstel is geplaatst, was één dier krachtige figuren, die door aanleg en volharding, onder zeer ongunstige omstandigheden, zich, zooal niet grooten roem, dan toch eene waardige plaats op velerlei gebied hebben weten te veroveren. De krijgsman, die na eene zeer onvoldoende opleiding een onzer eerste Latijnsche dichters is geworden, aardige verzen in zijne moedertaal heeft geschreven en een paar Latijnsche schrijvers zeer verdienstelijk heeft uitgegeven, die de raadsman is geweest van beroemde geleerden en een vraagbaak op het gebied der Italiaansche en Fransche letterkunde, verdient niet in het vergeetboek te raken. Terwijl kort na zijn dood twee zijner vrienden eene vrij uitgebreide levensbeschrijving van hem hebben uitgegeven, is het thans mogelijk, om op Broekhuizen's leven en karakter een nieuw licht te doen vallen door gebruik te maken van een groot aantal van zijne brieven en verzen, die in handschrift tot ons zijn gekomen.

Joan van Broekhuizen werd den 20sten November 1649 te Amsterdam geboren [1]). Zijn vader, Gerard van Broekhuizen, had een hoedenwinkel en was later klerk in dienst van den zeeraad. Dat hij afstamde van het adellijke Utrechtsche geslacht der Broekhuizen's, schijnt men te mogen betwijfelen. En al had Joan later ook een brief in zijn bezit, voorzien van het zegel van dat geslacht, een brief in 1540 geschreven en jaren lang in de famielje bewaard [2]), hij geloofde waarschijnlijk niet aan

1) Vgl. *Het leven van Joan van Broekhuizen*, blz. 8, in *J. V. Broekhuizens Gedichten Op nieu by een vergadert, en met verscheide noit voorheen gedrukte vermeerdert. Hier is by gevoegt het Leven des Dichters. T'Amsterdam, By Gerard onder de Linden.* MDCCXII, en ook de door mij uitgegevene *Jani Broukhusii Epistolae Selectae aliarumque epitomae et fragmenta. Groningae. B. Jacobs.* 1889, blz. 76.

2) Vgl. *Het leven*, blz. 4.

die afkomst [1]). Broekhuizen's moeder, Eva Vos, was verwant aan de geslachten Hudde en Witsen [2]).

Van Joan's jeugd is zeer weinig bekend. Hij verloor zijn vader vroeg en kwam onder de voogdij van zijn oom, Joan van Broekhuizen, die boekhouder was van den zeeraad [3]). Deze bloedverwant deed den jongen, die al vroeg aanleg tot studie toonde, op de Latijnsche school aan de nieuwe zijde, welke van 1635—1670 onder het bestuur stond van den geleerden Hadrianus Junius [4]). Broekhuizen leerde vlug en heeft zich het onderwijs, dat hij genoot, zeer ten nutte weten te maken. En toen de rector bemerkte, dat hij talent had voor het schrijven van Latijnsche verzen, hielp hij hem daarin voort en gaf hem den raad, om Propertius na te volgen [5]). De knaap verkreeg spoedig zulk eene vaardigheid in het maken van Latijnsche gedichten, dat zijn levensbeschrijver, David van Hoogstraten, later de volgende aardige anecdote van zijn schooltijd kon verhalen [6]). Junius »op zekeren dagh begerende, dat zyne leerlingen, elk om strydt, na het eindigen der lessen, t'huis hunnen geest zouden inspannen, om met een Latynsch gedicht geluk te wenschen aen den Heer Gillis Valkenier, die tot Burgermeester gekozen was, wachtte Broekhuizen niet tot dat hy zou t'huis gekomen zyn, maer maekte daer ter plaetse in den tydt van een half uur

1) Althans in de *Elegia ad Juliam* (zie *Jani Broukhusii Poematum libri sedecim. Editore Davide Hoogstratano. Amstelaedami Excudit Franciscus Halma, Illustr. Frisiae Ordinum Typographus ordinarius.* MDCCXI, pag. 72) zingt hij:

„Etsi nec generis tibi me commendat aviti
Gloria, nec titulo fulta potente domus", caet.

2) Vgl. *Het leven*, blz. 8. 3) T. a. p., blz. 9.

4) Vgl. Dr. A. H. G. P. van den Es, *Bij de opening van het nieuwe Gymnasium te Amsterdam. Haarlem.* 1885, blz. 25.

5) Vgl. *Petri Burmanni Oratio in obitum viri optimi, et poëtarum sui temporis principis Jani Broukhusii, defuncti a. d.* XVIII *Kal. Januarias* MDCCVIII (in *Petri Burmanni Orationes, antea sparsim editae, et ineditis auctae. Accedit Carminum Appendix. Hagae Comitis, Apud P. G. van Balen.* M.D.CC.LIX, pag. 168).

Vgl. over de verdiensten van Junius en den grooten invloed, dien hij op Broekhuizen heeft geoefend, t. a. p., blz. 166—170.

6) Vgl. *Het leven*, blz. 11.

een gedicht, dat des anderen daegs met alle de andere vergeleken, den lof en toejuiching zyns Meesters behaalde, die daerom hem alleen beval zyne vaerzen den Burgermeester te gaen aenbieden, die ze met genoegen ontfing, en al de jeugt om Broekhuizens wil eenen vryen Speeldagh vergunde". Dat voorval heeft zeker in Februari 1665 plaats gehad [1]).

Broekhuizen liep de Latijnsche school af, waar hij eene menigte prijzen behaalde, en had gaarne verder willen studeeren. Maar zijn oom meende, dat er met geleerdheid niet veel viel te verdienen, en dus werd Joan bij den apotheker Herman Angelkot in de leer gedaan [2]). Deze »kruidtmenger", die op den hoek van de Vijzelstraat en de Heerengracht woonde, was een geletterd man; hij heeft eenige treurspelen uit het Fransch vertaald en de klucht *Vechter* geschreven. Broekhuizen kon het best vinden met zijn »huiswaerdt"; hij zond hem later, toen hij buiten 's lands vertoefde, dikwijls zijne gedichten toe, en benoemde hem zelfs tot zijn executeur testamentair [3]), zoodat Angelkot bij Broekhuizen's dood (1707) met recht in zijn lijkdicht kon spreken van »onze vrindschap van voor vyftig jaren" [4]).

Gedurende den tijd, dat hij bij Angelkot werkzaam was, ging Broekhuizen voort met het dichten van Latijnsche verzen. Zeker ontstonden in dat tijdperk de omwerkingen van Horatiaansche Oden, welke wij onder zijne *Poemata* aantreffen [5]). Andere gedichten leeren ons, wie zijne vrienden waren. Misschien was hij reeds op de Latijnsche school bevriend geworden met Antonides, tot wien hij in 1673 twee gedichten richtte, en wiens dood hij later heeft bezongen [6]). Verder kende hij Daniel Arents, een philosophiae doctor [7]), Joannes Dermout, wiens promotie

1) Toen werd Valckenier voor het eerst tot burgemeester gekozen.

2) Vgl. *Het leven*, blz. 17. Zie over Angelkot: J. G. Frederiks en F. Jos. van der Branden, *Biographisch Woordenboek der Noord- en Zuidnederlandsche Letterkunde. Nieuwe druk. Amsterdam*, 1888, in voce.

3) Vgl. *Het leven*, blz 17, 31.

4) Zie *J. V. Broekhuizens Gedichten*, blz. 81.

5) Vgl. blz. 486—494

6) Vgl. *Poemata*, pag. 422, 429, en *Gedichten*, blz. 51.

7) Vgl. *Ad Danielem Arents philosophiae doctorem* (*Poem.*, pag. 396).

en huwelijk hem verzen in de pen gaven [1]), Daniel van Alphen [2]), den zoon van den gelijknamigen Leidschen burgemeester, later eveneens burgemeester en bekend door zijne liefde voor de classieken, en een zekeren Reynier Stapel [3]). Ook met een paar mannen, die later op wetenschappelijk gebied naam hebben gemaakt, was Broekhuizen bevriend. In de eerste plaats met Petrus Francius, die vier jaren ouder was dan hij, en die, na te Leiden en te Angers gestudeerd te hebben, in 1674 professor werd te Amsterdam in de Romeinsche geschiedenis en in de welsprekendheid. Francius had den jongen dichter leeren kennen, toen hij een Latijnsch vers van hem had gezien [4]), en beiden zijn tot aan den dood van den professor (1704) boezemvrienden gebleven. Ook maakte Broekhuizen kennis met Govert Bidloo, den lateren gunsteling van Willem III, die professor

---

In 1671 werd te Utrecht in het album academicum ingeschreven: „Daniël Arens Groninganus A. L. M. et Phil. Doct."

1) Vgl. *In Joannis Derramoutii Disputationem physicam de natura corporis* (*Poem.*, pag. 395), en *In nuptias Joannis Derramoutii et Corneliae Villepontosiae* (t a p., pag. 78). Zie verder de gedichten: *In poemata Petri Lotichii secundi Derramoutio donum data* (t a. p., blz. 397), en *Ad Joannem Derramoutium Leidam discedentem* (t. a p., blz. 399). Het laatste vers is zeker van 1667; den 5den Sept. van dat jaar werd Dermout „Amstelodamus", 20 jaar oud, als juridisch student te Leiden ingeschreven.

2) Vgl. *Poemata*, pag. 406, 408, 410, 437.

Waarschijnlijk was het dezelfde Daniel van Alphen, die in 1667 op 17-jarigen leeftijd te Leiden als student werd ingeschreven. Zijne moeder was Tanneke Dermout, zeker een famieljelid van den zoo even genoemden vriend van Broekhuizen.

3) Vgl. *Regnero Stapelio, amico intimo, cum natali decimo nono initiaretur* (*Poem.*, pag. 495), *Largissimo et humanissimo Regnero Stapelio, laetitiae datori* (t. a. p., blz. 496), en *Ad Regnerum Stapelium Sponsum* (t. a. p , blz. 311).

4) Zie *Petri Francii Epistola tertia ad C. Valerium Accinctum, vero nomine Jacobum Perizonium, Professorem Leidensem: Qua ad Ejus Epistolam respondetur. Amstelodami Typis Theodori Boutemanni.* 1696, pag. 50. Francius schrijft daar nl : „Ad Jani vero Broukhusii quod attinet Carmina, ea tanti facio, quanti quisquam; idque a multis annis, et ab eo, si nescis, tempore, quo primum ab eo carmen ab amico quodam commonstratum meis videre oculis licuit". Broekhuizen versierde de redevoering van Francius *De studio eloquentiae*, die in Maart 1672 werd uitgesproken, met een lofdicht (vgl. *Poemata*, pag 413). Bewijzen van vroegeren omgang tusschen de beide dichters zijn niet met zekerheid aan te wijzen.

in de medicijnen, lijfarts, dichter en directeur van den Amsterdamschen Schouwburg is geweest. Toen Bidloo, die van denzelfden leeftijd was als Broekhuizen, in Maart 1672 in het huwelijk trad [1]), dichtte Joan een lang bruiloftsvers [2]), dat met recht in den bladwijzer der *Poemata* als *Epithalamium lascivum* is betiteld. En toen hij in 1675 de *Brieven der gemartelde Apostelen* uitgaf, schreef Broekhuizen een lofdicht [3]), terwijl hij in 1684 een anatomisch werk van den hoogleeraar op dezelfde wijze versierde [4]). Maar Bidloo was een man, die zich zeer vele vijanden heeft gemaakt en den slechten roep, waarin hij stond, zeker heeft verdiend. En zoo is dan ook de goede verstandhouding tusschen hem en Broekhuizen langzamerhand veranderd. Wel vinden wij hen in 1694 nog in briefwisseling [5]), maar reeds een paar jaren vroeger had Broekhuizen Bidloo en Romein de Hooghe als monsters gesignaleerd [6]), het vinnige epigram *In Licinium tonsorem* tegen hem geschreven [7]), en hem in één zijner brieven aartsschelm genoemd [8]).

Broekhuizen bleef eenige jaren in den winkel van Angelkot. Maar toen hij, in weerwil van alle moeite, zijn oom niet kon overreden, om hem aan een anderen werkkring te helpen,

---

1) Volgens eene mededeeling van Mr. N. de Roever werd Bidloo den 25sten Februari 1672 in huwelijk ingeteekend.

2) Vgl. *Poemata*, 467. Het vers heeft daar slechts den titel: *Epithalamium*, doch in het door Broekhuizen zelven geschreven handschrift der *Carmina Iuvenilia*, dat zich op de Leidsche Bibliotheek (Catal. Geel, n°. 639) bevindt, heeft het gedicht tot opschrift: *In nuptias Godefridi Bidloo et Henriettae Kiskens.*

3) *In epistolas primorum martyrum* (*Poemata*, pag. 239).

4) *Ad Godefridum Bidloo, Humani corporis Anatomiam edentem* (t. a. p., blz. 249).

5) Vgl. de *Epistolae selectae*, pag. 126.

6) Vgl. het slot van het vers *Ad Regem Gulielmum* (*Poemata*, pag. 334), dat op hen doelt. Het gedicht werd, volgens het HS., dat zich op de Leidsche Bibliotheek bevindt (Catal. Geel, n°. 640), den 16den Dec. 1690 geschreven.

Tegen de Hooghe schreef Broekhuizen nog een paar versjes, die niet in de gewone uitgave der *Poemata* zijn opgenomen.. Zie daarover beneden.

7) Vgl. *Poemata*, pag. 267, en *Epist. Sel.*, pag. 82. Het gedicht is, volgens het HS., van 6 Maart 1691.

8) Vgl. *Epist. Sel.*, pag. 91.

liep hij weg en werd soldaat [1]). Dit gebeurde waarschijnlijk in 1672 [2]), en de jonge man had dus al spoedig gelegenheid, om zich in den oorlog te onderscheiden. Hij werd naar Groningen gezonden [3]), hielp deze stad verdedigen tegen den bisschop van Munster en den keurvorst van Keulen, en maakte de onderneming naar Koevorden en een tocht in het Bentheimsche mede [4]). In de belegerde stad maakte de jonge krijgsman kennis met verscheidene studenten, die zijne groote bekwaamheden en zijn voortreffelijk geheugen bewonderden [5]). Hij bezong den moed der jongelieden, die met hunne compagnie zoo krachtig hadden geholpen bij de verdediging der vesting [6]), en de promotie van één hunner officieren, die zich kort na het opbreken van het beleg den graad van doctor in de rechten verwierf [7]). In het voorjaar van 1673 vinden wij onzen dichter in Holland terug, en wel in de legerplaats te Bodegraven [8]), te Schoonhoven [9]), Oudewater [10]), dat een tijd lang door de Fransche bezetting was verlaten, in

---

1) Zie *Het leven*, blz. 13.

2) In het gedicht: *Ad patruum suum fausta anni apprecatio* (*Poem.*, pag. 405) leest men:

„Decreram positis jam tandem vivere nugis,
Et damnosa levis frangere plectra lyrae
Atque alias arte complecti sedulus artes,
Quaeque virum possint, quaeque decere senem".

Deze woorden, tot zijn oom gericht, slaan beter op een apotheker dan op een krijgsman. En het vers was, blijkens het HS., een heilwensch op 1 Jan. 1672.

3) Vgl. het gedicht: *Cum Groningam esset discessurus* (*Poem.*, pag. 415).

4) Dit blijkt uit het vers: *Ad Carolum Rabenhaupt, copiarum pedestrium legatum, ab expugnata Gravia Amstelaedamum reducem* (*Poem.*, pag. 461).

5) Zie het aardige verhaal van Hoogstraten in *Het leven*, blz. 37.

6) *Ad Academiae Groninganae studiosos post desertam ab Episcopo Monasteriensi obsidionem anno* MDCLXXII *Poem.*, (pag. 418).

7) *In Gerardi ten Berg disputationem juridicam* (*Poem.*, pag. 420).

8) De volgorde dezer plaatsen is genomen naar het HS. der *Carmina Iuvenilia*, die door den dichter zelven naar tijdsorde schijnen te zijn gerangschikt.

Te Bodegraven werd, blijkens het HS., het vers: *Desiderium puellae absentis* (*Poem.*, pag. 421) geschreven.

9) B. schreef daar: *Ad Joannem Antonidem Goesanum* (*Poem.*, pag. 422).

10) Het vers *Ad Joannem Sixium* (*Poem.*, pag. 454) en het gedicht aan Hudde t. a. p., pag. 6) zijn daar ontstaan.

den Hinderdam [1]), Vreeland [2]) en Nederhorst [3]). Waarschijnlijk behoorde Broekhuizen dus bij het leger van ongeveer 30.000 man, dat de Staten van Holland in Januari 1673 besloten hadden bijeen te trekken. De overwinning, die de Ruyter den 21sten Juli bij Kijkduin behaalde, heeft Broekhuizen te Amsterdam bezongen [4]).

Broekhuizen had zich intusschen den rang van vaandrig verworven [5]). En hij kwam in dezen tijd in aanraking met den beroemden Nicolaas Heinsius [6]), die toen gezant der Staten in Zweden was en zich dikwijls in den Haag ophield, om zich een paar jaren later »rude donatus" in het stadje Vianen te vestigen. Francius had den beroemden geleerde een vers van Broekhuizen toegezonden en gezegd, dat het door een vriend

---

1) Daar werden gedicht: *Ad Joannem Antonidem Goesanum* (*Poem.*, pag. 429), *Ad puellam amatam* (t. a. p., pag. 432), *Ad Neaeram* (t. a. p., pag. 436), en *Ad epistolam Neaerae* (t. a. p., blz. 437).

2) *Corydon Ecloga. Ad Ioannem Sixium* ..... (*Poem.*, pag. 191) werd daar geschreven. En Antonides zond den 29sten Mei een brief aan Broekhuizen naar Vreeland (Vgl *Epist. Sel.*, pag. 12).

3) Daar werd gedicht: *Ad Alphenios fratres super obitu Parentis* (*Poem.*, pag. 437).

4) *In tertiam victoriam navalem anni* MDCLXXIII (*Poem.*, pag. 441). Het jaartal blijkt uit het MS.; in de *Poem.* staat ten onrechte 1672.

5) Burmannus (t. a. p., blz. 171) vermeldt, dat dit geschiedde »vix primis stipendiis factis", en Hoogstraten (t. a. p., blz. 13) »niet lang daerna", nl. nadat hij militair was geworden. Nu werd de zoo even genoemde brief van Antonides geadresseerd aan den luitenant Broekhuizen. Eerst in 1676 bekleedde hij dien rang (vgl. *Epist. Sel.*, blz. 12); toch blijkt uit het adres, dat hij op 29 Mei 1673 niet meer gewoon soldaat, en dus vaandrig was.

6) Den 30sten Juli 1673 schrijft Heinsius aan Francius (vgl. *Petri Francii Posthuma. Quibus accedunt illustrium eruditorum ad eundem epistolae. Amstelaedami, Ex Officina Wetsteniana*, MDCCVI, pag. 339): »Venusti omnino et arguti sunt versiculi, quorum mihi copiam proxime faciebas. Adderem, te dignos mihi videri, nisi tu amicum nescio quem iis auctorem dares. Quamquam vel sic te tibi amicum esse, mi Franci, nil, puto, impedit. Ovum ovo mehercules similius non est, quam Petro Francio, elegantiarum promo felicissimo, amicus ille ὁ δεῖνα. Si tu me fraudatum cupis, aut parce impertiris ingenii tui Heliconiis proventibus; fac saltem amicus ille ignotus, qui te ad unguem exacte refert, nobis non infrequenter aurem demulceat in posterum. Uter e vobis vel Mercurius sit vel Sosia non refert, dum alterutrum audiam cantantes, vel alterutrum in altero".

van hem was geschreven, en toen Heinsius, die meende, dat Francius zelf de dichter er van was, later hoorde, dat het vers inderdaad door een ander was gedicht, verlangde hij dezen te leeren kennen [1]). Van dien tijd af is Broekhuizen door Heinsius in allerlei dingen voortgeholpen.

Ook met den bekenden Joan Six kwam onze dichter in betrekking. Six, die verschillende ambten bekleedde, en zich door zijn treurspel *Medea* (1648) eenigen letterkundigen naam heeft verworven, was een Maecenas, die meermalen door Broekhuizen is bezongen [2]). Denken wij nu daarbij aan zijne verhouding tot den burgemeester Joannes Hudde [3]), dan blijkt het, dat Broekhuizen zich machtige vrienden en beschermers had weten te verwerven.

In den winter van 1673—1674 lag Broekhuizen in garnizoen in het fort te Nieuwersluis; in Februari bezong hij daar den vrede met Engeland [4]). Spoedig zou hij weer nieuwe erva-

---

1) Den 20sten Aug. 1673 schrijft Heinsius aan Francius (onuitgegeven brief op de Leidsche Bibliotheek): „Ad epigramma mihi per te missum, libet exclamare illud antiquum, quanta ingenia in occulto latent! Ejus ego te auctorem credidi, quia, qui hoc posset, te praeter unum apud Amstelaedamios notum habebam neminem. Nunc cum tua asseveres fide, alterius esse venae hunc lusum, gratulor tibi amicum tam elici ingenio praeditum, et mihi conciliatum volo.."

2) Vgl. *Ad Joannem Sixium* (*Poem.*, pag. 424), *Corydon. Ad Joannem Sixium* (t. a p., pag. 191), *In pacem Anglo-Batavam anni* MDCLXXIV. *Ad Joannem Sixium* (t. a. p., pag. 448), *Ad Joannem Sixium* (t. a. p , pag. 464); dit vers is 18 Juli 1675 geschreven; *In Joannis Sixii consulatum* (t a. p., pag. 257) van 2 Febr. 1691, *Ad Joannem Sixium .... de vino ad se misso* (t. a. p., pag. 33) van 31 Juli 1692, *In funere Joannis Sixii consularis* (t. a. p., pag. 285) van 28 Mei 1700.

3) Tot hem richtte Broekhuizen de gedichten: *Ad Joannem Hudde ..... sponsum Poem.*, pag. 6), *Ad Joannem Hudde, Reipublicae Amstelaedamensis consulem* (t. a. p., pag. 444), *Consulatus tertius Joannis Hudde* (t. a. p , pag. 301), *Nais Amstelia ad Joannem Hudde...* (t. a. p., pag. 303) van 11 Aug. 1688, *Ad Joannem Hudde, cum urbis Amstelaedamensis Consul esset creatus* (t. a. p., pag. 132) van 1 Febr. 1699, en *In funere Joannis Hudde....* (t. a. p., pag. 134) van 15 April 1703

4) Vgl. *Poemata*, pag. 448. Andere verzen door hem te Nieuwersluis gedicht zijn *Ad Joannem Hudde .....* (*Poem.*, pag. 444), *In Lamberti Bidloi Amstelam dulcem* (t. a p., pag. 235), *Sermo ad Adrianum Kiebomium* (t. a. p., pag. 445), en *Puellae absentis desiderio angitur* (t. a. p., pag. 451).

ringen opdoen. Want in den zomer van 1674 nam hij deel aan den tocht van de Ruyter naar de Fransche bezittingen in West-Indië. Broekhuizen deed de reis op de transportfluit der Admiraliteit te Amsterdam, de Jupiter [1]), die 12 stukken voerde, met 31 matrozen was bemand, 155 militairen transporteerde en gekommandeerd werd door Willem van Ewijk [2]). Het was voor onzen dichter een zeer onaangename tocht, daar hij bijzonder gaarne te huis was gebleven [3]) en niets met de zee ophad [4]). Den 19den Mei kwam de vloot in zee, maar door verschillende oorzaken bleef zij tot den 9den Juni in het Kanaal. Den 25sten bereikte men de reede van Santa Cruz op Teneriffe, den 19den Juli Martinique, en den volgenden dag beproefde de kolonel Uittenhove met 1000 man eene landing, die mislukte en waarbij de meeste hoofdofficieren werden gewond, terwijl er vele soldaten sneuvelden. De Ruyter zette toen koers naar Dominica, maar ook daar waren de maatregelen tegen een aanval van onze troepen zoo goed genomen, dat het beter toescheen, om van de zaak of te zien. Zoo lichtte de vloot dan den 26sten Juli voor goed het anker en viel de Ruyter den 30sten September weder te Goeree binnen, nadat hij eenige schepen had achtergelaten, om bij de West-Indische eilanden te kruisen [5]). Broekhuizen keerde eerst later naar het vaderland terug. Gedurende den zeetocht schreef hij eene menigte Latijnsche verzen [6]), waarin hij zijn lot beklaagde en zijne gesneuvelde makkers bezong; ook vertaalde hij een paar psalmen. Enkele dezer gedichten zond hij uit de West aan Angelkot over.

---

1) Vgl. *Poem.*, pag. 454, 461.

2) Vgl. G. Brandt, *Het leven en bedryf van den Heere Michiel de Ruiter* ..... *Te Amsterdam* .... 1701, blz. 896.

3) Vgl. *Poem.*, pag. 458, 199. 4) Vgl. bijv. t. a. p., pag. 454.

5) Vgl. over den zeetocht Brandt, t. a. p, blz 889—907. Onder de vijf schepen, die achterbleven (t. a. p, blz. 905) behoorde niet de Jupiter; toch was Broekhuizen nog den 9den Oct. bij het eiland Guadeloupe, waar hij het vers *Ad Jovem* (*Poem.*, pag. 460) dichtte.

6) Vgl. *Poem.*, pag. 70, 199, 297, 298, 452, 454, 458, 460. Zie de data dezer gedichten in de Bijlage.

Na zijn terugkeer vertoefde hij een poos te Amsterdam [1]), om in den zomer van 1675 naar Mechelen te worden gezonden [2]), waar hij tot het najaar in garnizoen lag. In Januari 1676 vinden wij hem te Haarlem [3]), in Maart met Francius bij Heinsius te Vianen [4]), en in April weder in hetzelfde stadje na een bezoek te Utrecht [5]). Hij was toen met verlof, en dat hij Utrecht bezocht, was waarschijnlijk niet alleen, om Graevius te zien. Wel is deze beroemde hoogleeraar, dien Broekhuizen waarschijnlijk door bemiddeling van Heinsius heeft leeren kennen, een vriend van onzen dichter geworden, maar de oude bisschopsstad bezat nog een anderen trekpleister [6]). Broekhuizen, die jong was en Propertius navolgde, heeft natuurlijk tal van meisjes bezongen. Het is een onbegonnen werk, om een onderzoek in te stellen naar de vrouwen en meisjes, die het

---

1) Hij schreef daar de gedichten op Rabenhaupt (*Poem.*, pag. 461), die na de inneming van Grave (26 Oct.) te Amsterdam kwam, op Hudde (t. a. p., pag. 301) — dit vers is onderteekend: *Amstelodami.* 1675 — en op de brieven der martelaren, door Bidloo uitgegeven (t. a. p., blz. 239).

2) Te Mechelen schreef Broekhuizen de verzen: *Ad Joannem Sirium* (*Poem.*, pag. 464), gedateerd 18 Juli, *Ad Petrum Francium* (t. a. p., blz. 476), *De eodem* (t. a. p., blz. 477), en *Ad sodales cum ingens raucedo omnem urbem invasisset* (t. a. p., blz. 478), gedateerd 31 Oct.

3) Het gedicht: *In columbas Petri Francii a fele devoratas* (*Poem.*, pag. 222) draagt de onderteekening: „Harlemi VI Kal. Febr. 1676."

4) Den 15den Maart schrijft Heinsius aan Graevius (vgl. *Burmanni Sylloge Epistolarum a viris illustribus scriptarum*, IV, pag. 411): „Diem alterumque exemit mihi jucundissimis sermonibus noster *Francius*, adducto secum comite *Brouckhusio*, poëta non humillimi spiritus, si hominem forte nosti."

5) Op 8 (18) April schrijft Graevius aan Heinsius (t. a. p., blz. 419): „Hesternum diem combussi cum *Francio*, et *Broeckhusio*, qui nos invisebant. Hodie remigravit Amsterodamum, nuptiis nescio cujus necessarii, quasi vi retractus. *Broeckhusius* Treviros sequetur, Weedio stipendia facturus. Sed forte cras is te videbit. Nisi caerimoniis mihi fungendum esset, comitem me itineris hujus haberet."

Vgl. ook den brief, dien Heinsius den 24sten April aan Francius richtte (*Petri Francii Posthuma*, blz. 341).

Toen Broekhuizen in April 1676 te Vianen was, schreef hij daar het gedicht: *Aan de Juffers N. N.* (Vgl. *Gedichten*, blz. 33). In de eerste uitgave der *Gedichten* (1677) is dit vers onderteekend: „In 't Bosch van Vianen, 12 (22) April 1676."

6) Vgl. *Poem.*, pag. 74, 103.

voorwerp van zijne genegenheid zijn geweest, en uit te visschen, wie er met de namen Neaera, Julia, Delia, enz. in zijne *Poemata* zijn bedoeld, omdat dezelfde persoon licht door twee gefingeerde namen kan worden aangeduid. Zelfs geeft het HS. der verzen dikwijls een anderen naam te lezen dan de gedrukte *Poemata*. Maar wij mogen met recht veronderstellen, dat enkele der minneliederen voor Neaera gericht werden aan Charlotte Lochon. Broekhuizen zal haar te Amsterdam ten huize van zijn vriend Joan Pluimer hebben leeren kennen. Want deze dichter en schouwburgdirecteur was gehuwd met Maria Hagenaer [1]), en Charlotte Lochon was in 1664 in het huwelijk getreden met Johannes Hagenaer van Amsterdam [2]). Zij schijnt niet lang gehuwd te zijn geweest, want in 1676 woonde zij als weduwe in hare geboortestad Utrecht, waar ook een broeder van haar, die chirurg was, verblijf hield [3]). Charlotte was dichteres en beantwoordde de liederen, welke Broekhuizen haar toezong [4]). Doch de arme vaandrig kon er niet aan denken, om de schoone weduwe te trouwen, en Charlotte trad den 13den Maart 1678 voor de tweede maal in den echt met Gerard Grimon [5]). Zij heeft ook dezen echtgenoot overleefd en is in Juni

1) In *De Mengelpoëzy van Katharina Lescailje. Te Amsteldam* ..... I, blz. 174, vindt men het vers: *Geboortezang voor den Heere Joan Pluimer, en Mejuffrouwe Maria Hagenaer. Beide verjaard den XIVden van Herfstmaand*, 1674.

2) In het register van gehuwden op het Utrechtsch Archief leest men: „2 Februari 1664. Johannes Haegenaer j. m. van Amsterdam wooñ aldaer, Charlotte Lochon j. dr. van Utrecht wooñ alhier". — Volgens eene kantteekening is het jonge paar den 2den Febr. in het Antoniegasthuis getrouwd.

Deze en de volgende mededeelingen uit de registers van het Utrechtsche Archief dank ik aan de welwillendheid van Mr. S. Muller.

3) Vgl. *Epist. Sel.*, pag. 18, 26.

4) In *Broekhuizen's Gedichten* (1712) is op blz. 16 het bekende gedicht van haar: *'t Klagende Zwaantje*, afgedrukt, en Hoogstraten verhaalt (vgl. *Het leven*, blz. 47), dat hij uit de nalatenschap van onzen dichter „nogh veele vaerzen en brieven in handen (heeft), die hare achtinge tot hem getuigen, en blyken over zich hebben van veel liefde tot de kunst."

5) In het register van de 2de Jezuiten Statie in de Heerenstraat te Utrecht werd op 13 Maart 1678 ingeschreven: .... „et Carola Lochon vidua Haghenaer."

De naam van den echtgenoot wordt niet genoemd, doch blijkt uit de volgende noot.

1689 te Utrecht gestorven, onmondige kinderen nalatende [1]).

Broekhuizen begon in het voorjaar van 1676 weder met nieuwe zwerftochten. In het laatst van April of het begin van Mei trok hij, onder bevel van den luitenant-kolonel Van Weede, naar Trier [2]). De stad was twee jaren lang in het bezit der Franschen geweest, maar den 6den September 1675 door de keizerlijken heroverd. Tot het einde van het jaar bleef Broekhuizen in bezetting te Trier, dat door de Franschen jammerlijk was uitgeplunderd en verwoest [3]). In Juli 1676 werd onze vaandrig tot luitenant bevorderd [4]). Misschien kreeg hij door deze promotie meer vrijen tijd, misschien ook spoorde de nieuwe omgeving hem aan, om dikwijls de hand aan de lier te slaan; hij heeft althans te Trier verscheidene verzen geschreven. Zoo bezong hij o. a. den wijnoogst [5]) en de schoonheden van de landstreek [6]). Ook Nederlandsche gedichten vloeiden hier uit zijne pen, nl. *Aan de Moezel*, *Zang*, en het bekende *Zwaantje* [7]). En toen hij in December Trier had verlaten, om eerst naar Karthausen [8]), daarna naar Bothberg [9]), eindelijk in Maart 1677 naar Uerdingen [10]) te gaan, bleef hij de lier tokkelen [11]), zoo-

---

Broekhuizen's teleurstelling blijkt duidelijk genoeg uit de gedichten *Amor elusus* (*Poem.*, pag. 86) en *Ad noctem* (t. a. p., pag. 102).

1) In het register van overledenen te Utrecht leest men op het jaar 1689: „29 Juni. Charlotte Lochon weduwe van Gerard Grimon laet nae onmondige kinderen op 't oude kerckhoff begr(aven) 8 dr(agers)."

2) Vgl. *Burmanni Sylloge*, IV, pag. 419.

3) Zie den brief van 4 Juni door Broekhuizen aan Graevius geschreven (*Epist. Sel.*, pag. 13).

4) Vgl. *Epist. Sel.*, pag. 16.

5) *In vindemiam anni* MDCLXXVI (*Poem.*, pag. 484).

6) *Ad fontem amoenissimum, qui est e regione Trevirorum juxta Mosellae ripam* (t. a. p., pag. 80), en *Ad Silvas Trevericas* (t a. p., pag. 91).

Andere gedichten te Trier geschreven zijn *Ad Petrum Francium* (t. a. p., pag. 35), en *Ad Theodorum Doppium* (t. a. p., pag. 123).

7) Vgl. *Gedichten*, blz. 23, 31, 1.

8) Vgl. *Epist. Sel.*, pag. 18.

9) Zie *Gedichten*, blz. 22. Het vers: *Brief aan mijn vrienden t'Amsterdam*, werd 18 Jan. 1677 geschreven.

10) Vgl. *Epist. Sel.*, pag. 22.

11) Den 5den Jan. schreef hij een *Klinkdicht* (*Ged.*, blz. 28), 18 Jan. den *Brief*,

dat zijn verblijf in Duitschland het vruchtbaarste tijdvak was voor zijne Nederlandsche gedichten. In April is onze dichter te 's Hertogenbosch [1]), in Mei te Heusden [2]), in November te Bergen in Henegouwen [3]), waar hij langen tijd in garnizoen heeft gelegen.

Geen wonder, dat deze zwerftochten hem vermoeiden en verveelden. De man van studie, de dichter kon zich niet voegen in het wilde soldatenleven, onder makkers, die zoo geheel andere idealen hadden dan hij. Wel had hij in het regiment van Van Weede een paar mannen gevonden, die zijne levensopvatting deelden, nl. de vaandrigs Hendrik de Haes [4]) en David van Bergen [5]), van welke de laatste zich ook als een verdienstelijk Latijnsch dichter heeft doen kennen [6]), maar de omgang met deze vrienden kon hem niet schadeloos stellen voor alles, wat hij miste, en uit zijne brieven blijkt telkens, dat hij het leven, dat hij leidde, moede was en zeer verlangde naar een anderen werkkring. Zijne vrienden, Heinsius, Graevius en Francius, wenden dikwijls moeite daartoe aan, want zij hadden medelijden met den talentvollen dichter, die een beter lot had verdiend [7]). Eene poging, om Broekhuizen in 1677 de plaats van den praeceptor Slatius aan de Latijnsche school te Amsterdam te doen

---

22 Jan. *Gedachten* (t. a. p., blz. 26), 23 Jan. *Aan den Heere Joan Pluimer* (t. a. p., blz. 35). De datum der beide laatstgenoemde verzen blijkt uit de 1ste uitgave der *Gedichten* (1677).

1) Vgl. *Epist. Sel.*, pag. 22. 2) T. a. p., blz. 23. 3) T. a. p., blz. 24.

4) Vgl. *Epist. Sel.*, pag. 43, 48, 53, 67, 86.

5) T. a. p., blz. 14, 17, 46, 52, 56, 65, 75—77, 85, 86, en *Poem.*, pag. 158, 162, 211, 307.

6) Vgl. P. Hofman Peerlkamp, *De vita doctrina et facultate Nederlandorum qui carmina Latina composuerunt. Editio altera emendata et aucta. Harlemi apud Vincentium Loosjes.* 1838, pag. 425.

Gedichten van hem zijn opgenomen in *Broukhusii Poemata*, pag. 307, en in Santenii *Deliciae poëticae. Fasciculi* VIII. *Lvgdvni Batavorum. Apud Abrahamvm et Janvm Houkoop.* 1796, pag. 102, 337. Hoogstraten had verscheidene verzen van hem in zijn bezit (vgl. *Het leven*, blz. 14).

Van Bergen is in 1691 gestorven (vgl. *Epist. Sel.*, pag. 85, 86).

7) Zie *Epist. Sel.*, pag. 16, 18, 24, *Sylloge*, IV, pag. 503, 504, 557, 596, en *Francii Posthuma*, pag. 158, 162, 211, 307.

innemen, mislukte [1]). Ook is er een oogenblik sprake van geweest, om, wanneer de Amsterdamsche Schouwburg werd heropend, Broekhuizen onder de regenten op te nemen [2]). Doch de luitenant kon zijne betrekking niet laten varen voor eene andere, die weinig of geene voordeelen opleverde. En zoo bleef hij steeds bij het beroep, dat hij bij gebrek aan beter had gekozen, en was dikwijls buiten 's lands [3]) en ver van zijne vrienden. Vooral het laatste trok hij zich zeer aan, en hij beklaagde zich telkens in zijne brieven aan Graevius, dat Francius en Pluimer zoo weinig van zich lieten hooren [4]).

In 1677 zagen eenige Nederlandsche gedichten van Broekhuizen het licht. Zij werden te gelijk met verzen van Pluimer uitgegeven [5]) en door dezen aan Dirk Buysero, den beschermer van Antonides, opgedragen [6]). In die opdracht lezen wij o. a.: »Ik heb my ook verstout neffens de myne in 't licht te geeven eenige vaerzen van den Heer J. v. Broekhuizen, die hy zo hier, als elders, daar hem het oorlogslot plantte meest op myn verzoek heeft gemaakt. 'T zal hem aangenaam weezen om den opziender die ik my vermeet daar over te stellen. Zyne Latynsche schriften, na de getuigenis van u Weled'. en andere geleerden, moogen neffens die van de eerste onzer eeuw geplaatst werden. Hier toont hy ook niet vervreemt te zyn van zyn moederlyke taale". Volgens deze getuigenis zou Broekhuizen op

---

1) Vgl. *Epist. Sel.*, pag. 19, 21. 2) T. a. p., blz. 19—21.

3) Het is hier de plaats, om eene anecdote tegen te spreken door Peerlkamp (t. a. p., blz. 446) opgedischt. Deze verhaalt nl., dat toen Francius den 19den Maart 1677 in het koor der Nieuwe Kerk zijn lijkdicht op de Ruyter voordroeg, Broekhuizen voor de deur der kerk de wacht had en niemand doorliet, die hem niet op eene vraag in het Latijn gedaan kon antwoorden. Onze dichter was toen echter niet te Amsterdam, want hij vraagt den 17den April aan Graevius, hoe men de voordracht van Francius had gevonden (vgl. *Epist. Sel.*, pag. 22).

4) Zie o. a. *Epist. Sel.*, pag. 30, 31.

5) *Gedichten Van J. v. Broekhuizen, En J. Pluimer.* (vignet) *T'Amsterdam, By Hieronymus Sweerts, in de Beursstraat*, 1677.

Het werkje bevat de verzen van Broekhuizen, die in de latere uitgave (1712) op blz. 1—35 worden gevonden.

6) Buysero is ook door Broekhuizen bezongen (vgl. *Poem.*, pag. 52).

verzoek van zijn vriend, die geene classieke opleiding had genoten, Nederlandsche verzen hebben geschreven.

Onze dichter bleef geruimen tijd in garnizoen te Bergen, dat in den zomer van 1678 door den hertog de Luxembourg werd belegerd. »Intusschen", schrijft hij den 20sten Juni aan Graevius [1]), »heeft het Fransche leger zijne tenten opgeslagen op een half uur afstand van de stad; toch wordt ons nu meer rust gegund dan twee weken geleden, toen wij dagelijks in lichte schermutselingen handgemeen werden". Aan het beleg werd een einde gemaakt door den vrede van Nymegen en den slag bij St. Denis. Ook te Mons heeft Broekhuizen verscheidene zangen gedicht, o. a. op Heinsius [2]), die de elegie van zijn beschermeling zeer bewonderde [3]), en op Ferdinand van Fürstenberg [4]), den bekenden bisschop van Paderborn en Munster, die een vriend was van Heinsius en zelf ook als Latijnsch dichter is opgetreden. Ook de vrede te Nymegen gaf hem een lied in de pen [5]).

In het voorjaar van 1679 vinden wij Broekhuizen in garnizoen te Maastricht; hij was somberder dan ooit [6]). Francius was toen te Vianen bij Heinsius. »Mocht ik er ook zijn", roept Broekhuizen uit in een brief, dien hij den 11den April aan Graevius richtte [7]). »Dan zou ik ten minste gelegenheid hebben, om met u te lachen om de dwaze menigte, om met u te spreken over onze gemeenschappelijke studiën, om dagelijks te profiteeren van uwe geleerde gesprekken. Nu zie ik geen ander lot voor mij dan om oud te worden te midden eener nietswaardige bende, en het baat mij niets, om eerlijk en moedig te

1) Vgl. *Epist. Sel.*, pag. 31.

2) *Ad Nicolaum Heinsium* (*Poem.*, blz. 40).

3) Vgl. *Epist. Sel.*, pag. 24. 4) Vgl. *Poem.*, pag 1.

5) *Hymnus in Pacem* (*Poem.*, pag. 147).

Andere verzen, door Broekhuizen te Bergen gedicht, zijn: *Hyella. Ad Jacobum Servatium* (*Poem.*, pag 207) van Maart 1678 (vgl. *Epist. Sel.*, pag. 26), en *Ad Davidem Bergium* (*Poem.*, pag. 162), dat op 30 Juni werd geschreven.

6) Waarschijnlijk ontstonden in deze periode de beide bovengenoemde gedichten over zijne teleurgestelde liefde.

7) Vgl. *Epist. Sel.*, blz. 33.

zijn, daar de gelegenheid mij toch ontbreekt, om mijne krachten te oefenen, en het geluk mij nooit toelacht. Ik zal moeten dragen, wat toch niet veranderd kan worden. Ook vroeger viel, evenals nu, meestal de eer ten deel aan hen, die haar het minst waardig zijn. Daarom heb ik, te midden van zulk eene eene groote menigte van ongeluksvogels, ook geen recht, om over mijn lot te klagen. Maar ééne zaak kwelt mij vooral en vergiftigt mijne gemoedsrust, nl. dat ik mijn leven niet kan doorbrengen zonder last te hebben van de dwaze menigte. Als mij dat geluk slechts ten deel viel, zou ik niets meer wenschen. Help gij mij, Graevius, en wijs mij den weg, hoe ik mij van den grond kan opheffen."

Aan Heinsius schrijft hij den 28sten Juli [1]): »Dat gij zoo welwillend denkt over mijne gedichten, daarin zie ik meer uwe genegenheid dan uw scherp oordeel. Mocht God mij slechts een tijd van eervolle rust schenken, dan twijfel ik niet, of ik zou eens dingen voor den dag brengen, die, zoo al niet algemeenen lof, dan toch zeker de goedkeuring van u en andere geleerden zouden verdienen. Maar thans word ik zoo bezig gehouden door alledaagsche zorgen, dat ik nauwelijks den tijd heb óm te zien naar de dingen, die mij vroeger dierbaar waren; daarbij komt dan nog mijn gebrek aan brutaliteit, want ik schaam mij voor de menschen, dat ik alle kennis en beschaving mis. En deze beide dingen houden mij er zoozeer van terug, om te dichten, dat het mij toeschijnt, alsof ik eigenlijk nooit aan de Muzen heb geofferd. Ik zal waarschijnlijk gedwongen worden, om mijn geheele leven door te brengen, verborgen onder de groote massa, als niet welwillende en machtige vrienden hun best doen, om mij van die onbestendige manier van leven te bevrijden. Tot nu toe heb ik zelf al mijne krachten daarvoor ingespannen, maar ik ben geen stap verder gekomen; doch, nu de vrede gesloten is en ik op eervolle wijze de gelederen kan verlaten,

1) T. a. p., blz. 36.

moeten wij zien, of zij zich mijner nog herinneren, die mij vroeger gouden bergen plachten te beloven."

Broekhuizen's sombere stemming zou er niet op verbeteren. Want in de eerste dagen van September 1679 had een voorval plaats, dat zeer noodlottig voor hem had kunnen zijn. Als secondant bij een duel vocht hij mede, zooals in dien tijd de gewoonte was. Het duel had een droevigen afloop. Van de zes combattanten werden er twee gedood en Broekhuizen's principaal ontving zeer gevaarlijke wonden. Onze dichter doodde zijn tegenstander, toen deze het gevecht niet wilde staken, vóórdat één van hen beiden op de plaats was gebleven [1]). Daar er zware straf stond op het duelleeren tusschen officieren [2]), vluchtte Broekhuizen eerst naar Luik en daarna naar Keulen. Daar schreef hij den 8sten September den volgenden wanhopigen brief aan Heinsius [3]): »Het is nu vier dagen geleden, dat ik geduelleerd heb en mijn tegenstander heb gedood. Zeker een groot ongeluk, doch ieder soldaat moet bedenken, dat het hem kan overkomen. Ik zou u de bijzonderheden omstandig

1) Den 10den Sept. schreef Graevius aan Heinsius (vgl. *Sylloge*, IV, p. 603): „Verum alias inveni litteras, quae magnum mihi dolorem attulerunt. *Francius* narrat *Broeckhusium* nostrum provocatum ab alio sui ordinis homine manus cum illo conseruisse, et tristi ac ferali victoria hostem suum confecisse, ut coactus fuerit solum vertere, ac Leodici fuga salutem quaerere. Nunc rogat *Francius*, ut quicquid opis et praesidii ab amicis nostris proficisci possit, id ad elegantissimi ingenii hominem servandum conferamus. Coactus descendit in hunc funestum campum, ut ajunt, idque certis documentis se ostensurum contendunt. Constituit, donec haec tempestas detonuerit, in Westphalorum terras se recondere. Tu quid censeas rogo, ut ad me perscribas."

2) Den 20sten Sept. schreef Graevius aan Heinsius (t. a. p., blz. 616): „*Broeckhusii* nostri res audio non optimo loco esse, nec posse servari nisi indulgentia Serenissimi Principis Arausionensis. Nam quamvis invitus et coactus conseruerit manus, cum secundas ageret partes, et diu digladationem hanc detrectaret, quoniam tamen singularia certamina sunt severissimis interdictis prohibita, et duo in hac pugna occubuerunt, tertius quoque, cui noster officium praestitit, gravibus vulneribus confectus vix mortem effugere possit, et ipse *Broeckhusius* saucius aegre vitam expedierit, judicum calculo, nisi gratia Principis intercesserit, damnabitur capitis. Tu cogita, quaeso, qua ratione ingenii elegantissimi homo possit servari."

3) Vgl. *Epist. Sel.*, pag. 37.

verhalen, als ik niet vreesde u lastig te vallen met het onaangename verhaal van mijn ongeluk. Thans ben ik een balling en heb mijn ambt verloren. Wat zal er van mij worden, Heinsius, mijn vader? Mijne hoop is alleen gevestigd op uwe goedheid, want reeds meermalen heb ik ondervonden, hoezeer gij mij genegen zijt. Er blijft mij niets anders over dan mij onder bescherming te stellen van den vorst van Munster [1]). En daar ik weet, welke nauwe vriendschapsbanden steeds tusschen u en hem hebben bestaan, bid en smeek ik u vooral hierom, dat gij een ongelukkigen, die niets heeft om van te leven en niet weet, waarheen hij zich zal wenden, in zijne goedertierenheid aanbeveelt. Laat de vorst mijne werkkracht gebruiken, zooals hij wil; hij zal in mij een dankbaren en ijverigen dienaar vinden. Als gij mij dezen dienst wilt bewijzen, twijfel ik niet, of de vorst zal mij goed ontvangen, en intusschen gebeurt er althans iets. Ik bid en smeek u, mijn vader, heb medelijden met een man, die onverdiend lijdt. Help mij in mijn ongeluk, dat ik zonder uwe hulp nooit te boven zal kunnen komen. Wat ik heb misdaan, heb ik — als militair gesproken — op eervolle wijze misdreven; ik heb het bovendien gedaan na eene uittarting en heb een man gedood, die geen einde aan den strijd wilde maken, voordat één van ons beiden was gevallen. Daarvan bestaan de bewijzen. Doe wat gij kunt, mijn vader, en blijf uwen Broekhuizen liefhebben en beschermen."

Graevius verzocht Heinsius dringend zijn invloed aan te wenden, om den jongen man te redden en hem in zijne positie te herstellen [2]). Heinsius heeft dan ook daartoe zijn best gedaan [3])

---

1) Namelijk Fürstenberg.

2) Zie de beide zoo even aangehaalde plaatsen uit de *Sylloge*. Den 5den Oct. schreef Graevius nog weer (t. a. p., pag. 619): „*Broeckhusii* miseri rogo memineris."

3) Den 26sten Febr. 1680 schreef Francius aan Heinsius (onuitgegeven brief op de Utrechtsche Bibliotheek): „De Broukhusii nostri negotio decisum esse audio, ipsumque jam Traiecti ad Mosam esse, cujus ego tibi nomine inter alios gratias, quas par est, habeo, ipso easdem plenius atque uberius habituro."

en, waarschijnlijk door zijne voorspraak bij den stadhouder [1]), Broekhuizen voor zware straf of ballingschap behoed. In zijne pogingen werd hij krachtig ondersteund door van Weede, den kolonel van Broekhuizen's regiment [2]), die den jongen man gaarne mocht lijden. Zoo werd dan door den invloed van machtige vrienden de zaak gesust en keerde onze dichter in Februari 1680 naar zijn garnizoen te Maastricht terug [3]).

In Februari en Maart 1682 vinden wij Broekhuisen in garnizoen te Geertruidenberg [4]), ter neer gedrukt door den dood van zijn beschermer Heinsius, die in October 1681 was gestorven en door onzen dichter werd bezongen [5]).

Doch er zouden spoedig betere dagen aanbreken. In Mei 1682 kwam Broekhuizen te Utrecht in garnizoen. Er was thans een einde gekomen aan het onrustige leven, dat hij tien jaren lang had geleid, aan het deelnemen aan belangrijke krijgsbedrijven te land en ter zee, aan het heen en weer trekken van de eene garnizoensplaats naar de andere. Thans kreeg de jonge geleerde veel meer tijd, om zich aan zijne lievelingsstudiën te wijden. Toch kon hij met zelfvoldoening op die moeitevolle jaren terugzien, want zij waren niet nutteloos voor hem voorbijgegaan. Niet alleen was zijn blik door alles, wat hij gezien en ondervonden had, zeer verruimd, maar hij was gestaald in den strijd des levens. Het wilde soldatenleven had hem niet meegesleept; zijn lust tot studie was er door aangewakkerd. Overal, waar hij was, had de jonge officier getracht op de eene

1) Wat Heinsius heeft gedaan, is niet bekend. De brieven van Heinsius en Graevius, in de *Sylloge* uitgegeven, melden evenmin iets verder over de zaak als de onuitgegeven brieven van Heinsius aan Graevius, die zich op de Leidsche Bibliotheek bevinden. En noch in het archief te Maastricht, noch in het Rijksarchief was iets over het duel te vinden.

2) Zie den brief, dien Broekhuizen den 29sten Maart 1680 aan Graevius richtte, in de *Epist. Sel.*, pag. 40. Met Van Weede is daar zeer waarschijnlijk de kolonel bedoeld.

3) Vgl. de zooeven aangehaalde plaats uit den brief van Francius.

4) Vgl. *Epist. Sel.*, pag. 42, 43.

5) *In funere Nicolai Heinsii Literatorum ac Poetarum principis* (*Poem.*, pag. 47).

of andere wijze iets voor de wetenschap te doen. Te Trier zoekt hij, op verzoek van Heinsius, naar eene oude uitgave van Vergilius [1]) en, als hij het opzicht heeft over het aanleggen van versterkingen, naar Romeinsche munten [2]). Reeds in 1677 heeft hij aanteekeningen liggen uit een codex van Propertius [3]), welken dichter hij 25 jaren later zou uitgeven. Hij houdt de studie der Latijnsche dichters aan en studeert Italiaansch [4]). Bovendien schrijft hij een groot aantal gedichten, die door hun keurigen vorm mannen als Heinsius en Graevius versteld doen staan.

Broekhuizen vond in Utrecht vele oude vrienden terug; hij hernieuwde den omgang met Graevius, met Hartscamp [5]), die secretaris was van de stad, met den bekenden dokter Hendrik van Solingen [6]), met Servaes [7]) en Sypesteyn [8]). En hij verdiepte zich in de studie der oudheid. Als eerste vrucht dier studie gaf hij, op aansporing van Graevius [9]), in 1684 eene Latijnsche vertaling uit van het *Discours académique sur la comparaison entre Virgile et Homère*, dat de bekende dichter en geleerde, René Rapin, in 1668 in het licht had gegeven. Van Broekhuizen's bescheidenheid, om zijn naam niet op het titelblad van het werkje [10]) te plaatsen, werd misbruik gemaakt. Want Henninius, een Duitscher, die een tijd lang in Tiel dokter is geweest en later een professoraat te Duisburg heeft bekleed,

1) Vgl. *Epist. Sel.*, pag. 15, 16, 18.
2) T. a. p., pag. 14, 17.
3) T. a. p., pag. 21.
4) T. a. p., pag. 43.
5) Zie over hem en Broekhuizen's gedicht t. a. p., pag. 60.
6) T. a. p., pag. 18.
7) Vgl over dezen en Broekhuizen's verzen t. a. p., pag. 26, 29, 163.
8) T. a p., pag 17.
9) Vgl *Petri Francii Epistola tertia Ad C. Valerium Accinctum, vero nomine Jacobum Perizonium, Professorem Lugdunensem: Qua ad Ejus Epistolam respondetur. Amstelodami Typis Theodori Boutesteinii.* MDCXCVI, pag. 33.
10) De titel is: *Observationes in Poëmata Homeri et Virgilii. E Gallico Latine redditae. Trajecti ad Rhenum, Apud Franciscum Halma, Academ. Typogr. Ordinarium.* 1684.

beloonde Broekhuizen's welwillendheid, om één zijner boekjes van een lofdicht te voorzien [1]), door zich het auteurschap der *Observationes* toe te kennen [2]).

Bovendien verzamelde Broekhuizen zijne Latijnsche gedichten in een bundel [3]), die in 1684 in het licht werd gezonden. Hij droeg het boekje op aan zijn vriend, Joan Huidekoper van Maerseveen [4]), sedert 1675 secretaris van Amsterdam; het grootste gedeelte der verzen, welke hij gedurende zijne veldtochten had gedicht, werd er in opgenomen [5]).

Tot de nieuwe vrienden, die Broekhuizen zich te Utrecht verwierf, behoorde in de eerste plaats Petrus Burman, een zeer jong, maar ijverig student, die den geleerden officier erg bewonderde [6]) en eene genegenheid voor hem koesterde, welke tot Broekhuizen's dood onverzwakt is gebleven. Burman stamde af van een geleerd geslacht en heeft er naar gestreefd den roem van zijn vader, Franciscus Burman, en van zijn grootvader, Abraham Heidanus, die zich te Utrecht en te Leiden als professoren in de theologie naam hebben verworven, te evenaren. In 1688 promoveerde hij op jeugdigen leeftijd in de rechten, bracht toen eenigen tijd buiten 's lands door en werd in 1696 professor in de welsprekendheid en de geschiedenis, later ook in het Grieksch aan de Utrechtsche Hoogeschool. Het groote

---

1) Vgl. *Poem.*, pag. 253, en *Epist. Sel.*, p. 44.

2) Zie de zoo even aangehaalde *Petri Francii Epistola*, t. a. p., en *Epist. Sel.*, pag. 66.

3) *Jani Broukhusii Carmina. Trajecti ad Rhenum, Apud Franciscum Halma, Acad. Typogr. Ordinarium*, 1684. De opdracht is van 1 Mei.

4) Van die vriendschap leggen ook de volgende gedichten getuigenis af: *Ad Johannem Huidekooper Marsevenium, Urbi Amstelodamensi a Secretis, sponsum* (*Poem.*, pag. 8), van 13 Juli 1686, *Ad villam Marseveniam* (t. a. p., pag. 21), van 14 Aug. 1689, *Ad Joannem Marsevenium, Cum tertiam ex ordine filiolam suscepisset* (t. a. p., pag. 261), van 7 Mei 1690, *Ad eundem, Cum ei Propertii codicem remitteret* (t. a. p.), van 23 Aug. 1690, *Genethliacon filio primum genito Joannis Huidekooper Marsevenii* ..... (t. a. p., pag. 106), van 7 Jan. 1692, en *In funere Joannis Huidekooper Marsevenii* (t. a. p., pag. 14), van 3 Juni 1703.

5) In de voorrede lezen wij: „bonam horum (carminum) partem aut sub pellibus concepi, aut in ipso tumultuosi maris aequore."

6) Vgl. *Petri Burmanni Orationes*, pag. 177.

aantal zware kwartijnen, in welke Burman Latijnsche schrijvers met »Notae variorum" heeft uitgegeven, en de stapels brieven van beroemde geleerden, die hij heeft gepubliceerd, getuigen van zijne verbazende werkkracht. Wij zullen dezen bekenden geleerde, vooral gedurende de laatste twaalf jaren van Broekhuizen's leven, in een druk litterarisch verkeer met onzen dichter vinden. Behalve met Burman maakte Broekhuizen te Utrecht kennis met Dirk van Velthuysen, Heer van Heemstede [1]), die een vriend van Graevius en Burman was [2]) en een Maecenas, die den omgang van geleerden zocht.

Slechts twee jaren duurde Broekhuizen's verblijf te Utrecht. Den 24sten Mei 1684 besloot de Amsterdamsche vroedschap, om de stadsbezetting met twee compagnieën te vermeerderen [3]), en van 1200 op 1600 man te brengen [4]). Door den invloed van Broekhuizen's kolonel, Van Weede, en van den burgemeester Joan Hudde [5]) werd aan onzen dichter het bevel over één dier compagnieën opgedragen. Zoo keerde hij dan in 1684 voor goed naar zijne geboortestad terug, na een eervol ambt te hebben veroverd.

Wat onze kapitein in zijne nieuwe betrekking te doen had, behalve het opzicht houden over de hoofdwacht boven de Waag op den Dam en het deelnemen aan den krijgsraad, die zitting hield boven in den Jan Rooden Poorts-Toren, leeren wij uit

1) Vgl. *Epist. Sel.*, pag. 92, 122.

2) Vgl *Jo. Georgii Graevii Praefationes et Epistolae CXX. in usum Latinae Eloquentiae Studiosorum collectae et editae a Jo. Alberto Fabricio..... Hamburgi et Lipsiae, Apud Christianum Liebezeit, A. C.* 1713, pag. 436, en vooral *Petri Burmanni Poëmatum libri quatuor. Nunc primum in lucem editi. Curante Petro Burmanno Juniore. Amstelaedami, Apud Meinardum Uytwerf*, MDCCXLVI, pag. 151, 246, 252, 261, 267, 271, 297, 386, 387.

3) Vgl Wagenaar, *Amsterdam*, XI, blz. 153.

4) Volgens de *Resolut. der Vroedschap*, Lr Q. folio 134. Waarschijnlijk werd Broekhuizen bij deze gelegenheid benoemd. Mijn zoeken op het Amsterdamsch archief naar den datum zijner benoeming is vruchteloos geweest. Maar wij weten zeker, dat hij zich in het najaar van 1684 te Amsterdam bevond. (Zie den brief van 20 Nov. door Graevius aan Francius geschreven in *Petri Francii Postuma*, pag. 366).

5) Vgl *Het leven*, blz. 20.

Wagenaar [1]). De compagnieën »trekken ook, by beurten, van tyd tot tyd, op, zo om, des ogtends by tyds, op de Beurs, hunne soldy te ontvangen, als om, op het zogenaamde Slagveld, by de Utrechtsche Poort, des Zomers, geoefend te worden in de behandeling der wapenen. Zy bewaaken, wyders, by dage, de poorten en boomen der Stad, en zetten, nagt en dag, een Schildwagt uit voor de Hoofdwagt boven de oude Waage in 't gezigt van 't Stadhuis. Wannneer er Lyfstraffen van wege 't Geregt worden geoefend, worden 't Stadhuis en de trappen der Waage bezet met Soldaaten. In tyden van oproer, heeft men zig ook, veeltyds, van hen bediend; doch niet altoos met even goeden uitslag, hebbende men, nu en dan, gezien, dat het graauw meer ontzag getoond heeft voor de gewapende Burgerye, dan voor 's Lands Soldaaten." — Broekhuizen heeft dat twee keeren tot zijne schade ondervonden.

Het schijnt, dat de nieuwe betrekking en het daaraan verbonden grootere inkomen hem aan trouwen hebben doen denken. Hij maakte zijn hof aan Susanna Bormans, de weduwe van zijn vriend Antonides van der Goes, die den 18den September 1684 was gestorven. Hij vroeg Susanna ten huwelijk en den 16den Mei 1686 werd het paar aangeteekend. Doch plotseling trok de bruigom zich terug en liet de inteekening royeeren [2]). Hij was teleurgesteld en bedrogen, en stortte zijn hart uit in een paar Nederlandsche gedichten. In *Afkeer van Klorinde* [3]) roept hij uit:

---

1) T. a. p., blz. 160.

2) In de trouwboeken van Amsterdam vindt men de volgende akte (zie J. G. Frederiks in *De Nederlandsche Spectator*, 1887, blz. 427):

„Den 16 Mei 1686, op acte van Dns. Petrus Bormans tot Ketel ingetekent: Johan van Broeckhuyzen, j. m. van Amsterdam, capiteyn onder het guarnizoen alhier, woont hier ter stede; en Suzanna Bormans, van Rotterdam, wed. docter Jan Antonides woont tot Ketel.

Dit geroyeert op versoeck van de bruydegom.

De bruygom blijft belast om voor het 3e gebodt syn naem te komen teekenen."

Pieter Bormans, de broeder van Suzanna, was van 1667—1713 predikant te Kethel.

3) Vgl. *Gedichten*, blz. 43.

»Clorinde die myn hart nu zoo veel maanden langh
Met opperheerschappy had onder uw bedwangh,
Wiens minnelyke mond, wiens kunstigh veinzende oogen
My n arme ziel bedroogen;

Clorinde, wiens gelaet vol zoete aanlokklykheen
Den loozen angel dekt van uwe ontaarde zeên,
Wiens roozen onder 't lof van lieffelyke treeken
Hun scherpe distels steeken.

Ik dank u, schoone beelt, voor d'ongevoeligheit
Die dieper in uw hart dan op uw lippen leit.
Ik dank u nu ik weet dat op de gunst van vrouwen
Geen grontslagh is te bouwen.

Genezen is myn wond, myn geest is eenmaal vry
Van oogenlonkent gif, van lippentovery,
Van geblanket onthaal, dat met vermomde woorden
Myn rust en lust vermoorde.

. . . . . .
. . . . . .

Nu vliegt uw wufte wil met radeloozen zin,
Gelyk gy zyt gewoon, naar keur van nieuwe min:
Nu denkt uw weiflend hart geboren om te plagen,
Aan wien 't zich op zal dragen.

Maar zoo gerechte wraak haare oogen slaat op my,
Verwacht geen minnaar die getrouwer is dan gy:
Die grondelooze kolk van diepe veinzeryen
Verdient geen oprecht vryen.

Al d'ongerustheit die myn boezem in zich vind
Is maar de schaamte alleen dat ik u heb bemint.
Vergeef my dat ik dorst zoo ver myn harssens krenken
Van ooit aan u te denken."

Niet minder heftig is het vers *Aen Amaril* [1]):

«Gy Amaril die zoo veel maanden langh
Vol heerschappy myn hart hadde in bedwangh
Door veynzery, gequeekt met mondt en oogen,
Wat hebt gy vaak myn teed're ziel bedrogen!
Door uw gelaet zoo vol bedrieghlykheên
Bedekt gy 't vuil van uw ontaarde zeên.

'k Blyf dankbaar aen uw boos versteent gemoet,
Dat door veranderingen word gevoed:
Waer door ick leer hoe op de gunst der vrouwen,
Noch op haer min, geen grontslag is te bouwen.
Dies leeft myn ziel nu eenmaal los en vry
Van lonkent gif, van lippetovery.

Al 't hartzeer dat ik in myn boezem vind,
Is noch de schaamt, dat ik u heb bemint;
Dat ik myn eer met u heb durven krenken.
Geveinsde Nimf, 't verdrietme aen u te denken:
Uw valsche mond, zoo vol van logentaal,
Heeft my verleit door geblanket onthaal.

Ik slyt den slaap zoo zacht, ik droom zoo zoet,
Ik leef by daagh met een gerust gemoet,
Nu myn gedult niet meer hoeft op te wachten,
Geile Amaril, den wind van uw gedachten.
Geen nacht ontrust, geen dagh berooft myn vreugt,
Myn stille ziel leeft dagh en nacht verheugt.

Nu vlieght uw wil met radelozen zin,
Zoo wuft als wilt, naar keur van nieuwe min.
Uw weiflent hart, gebooren om te plagen,
Denkt nu aen wien het zigh weêr op zal dragen:
Maer zoo de wraak rechtvaardigh ziet op my,
Gy keurt 'er geen die trouwer is dan gy."

1) T. a. p. blz. 49. Beide verzen zijn niet alleen uit denzelfden tijd, maar misschien zelfs twee verschillende redacties voor hetzelfde gedicht.

Uit deze verzen blijkt, van welke dingen Broekhuizen Susanna beschuldigde. En hij moest zwaar boeten voor zijn vertrouwen op de schoone weduwe van zijn vriend, want zij deed hem een proces aan wegens het verbreken zijner trouwbelofte. Toen den 3den Juni 1688 het Hof van Holland verklaard had, dat er een getuigenverhoor moest plaats hebben, beweerde Broekhuizen, dat hij bemerkt had, dat het leven der bruid niet »eerlyc" was, en »dat zy haer met andere manspersonen hadde verloopen" [1]). De dichter had zich nog bij tijds bedacht, want het blijkt, dat er op den levenswandel der weduwe heel wat was aan te merken. Intusschen had het proces voortgang; het heeft verscheidene jaren geduurd.

Niet lang nadat Broekhuizen op zulk eene droevige wijze was teleurgesteld, werd hij in een letterkundigen twist gewikkeld. Den 16den Maart 1686 was het vijftigjarig bestaan der Utrechtsche Hoogeschool door Graevius in eene Latijnsche redevoering herdacht [2]). Francius had bij die gelegenheid aan Graevius grooten lof toegezwaaid in een gedicht [3]), waarin de Utrechtsche Academie zelve eenigszins op den achtergrond was gedrongen Een ander vatte nu de pen op en schreef tegen het vers van Francius een Latijnsch gedicht [4]), dat weder door Bergius [5]) en Broekhuizen [6]) werd beantwoord. Ook daarna werd de strijd nog voortgezet [7]).

De man, die dezen aanval tegen Francius had gericht, was Melchior Leidekker, in 1642 geboren te Middelburg en sedert 1678 professor in de theologie te Utrecht. Hij heeft eene menigte

1) Zie de mededeeling van Dr. J. van Vloten in *De Nederlandsche Spectator*, 1881, blz. 403.

2) *Oratio in natalem quinquagesimum Academiae Trajectinae.*

3) *Joan. Georg. Graevio, Academiae Vltraiectinae lustrum decimum celebranti* (vgl. Santenii *Delitiae poëticae*, pag. 386).

4) *Coss. et Senatui Academ Vltrai. Curatoribus, Lustrum decimum Academicum celebrantibus* (t. a. p., pag. 387).

5) *Ad vindicem Vltraiectinae Minervae* (t. a. p., pag. 387).

6) *Ad Urbem Trajectum* (*Poem*, pag. 335), van 14 Oct. 1686, en *Ad illustrem Carminis sui Vindicem, poëtam ignotum et ignobilem* (t. a. p., pag. 387).

7) Zie *Delitiae poëticae*, pag. 388—392.

theologische werken geschreven en ook de Latijnsche dichtkunst beoefend. Eerzuchtig, strijdlustig en ergdenkend van aard viel hij met zijne hatelijke verzen en onder een pseudoniem telkens hen aan, die hij meende, dat hem in den weg stonden; zoo zijn Broekhuizen, Francius en Burman meermalen door hem tot mikpunt gekozen. Zijne gedichten werden, zooals de gewoonte was in dien tijd, in afschriften verspreid en schijnen nooit te zijn verzameld en gedrukt. Doch het is bekend, dat Leidekker's geringe kennis der Latijnsche taal en prosodie den lachtlust der geleerden opwekte. Broekhuizen heeft dezen lafhartigen aanvaller dikwijls afgestraft, terwijl hij hem nu eens Caius Mattiacus, dan weer Vacerra noemde [1]).

---

1) In *Jani Broukhusii Carminum numquam ante editorum Appendix nova*, waarover later zal worden gesproken, staat op blz. 33 in eene Noot, dat met Vacerra Leidekker wordt bedoeld. Heel wat meer moeite kostte het, om er achter te komen, wie met Caius Mattiacus is bedoeld; ik heb er wanhopig naar gezocht. Thans geloof ik, dat met dezen naam evenceens Leidekker wordt aangewezen, en wel op grond van de volgende overwegingen:

I. In Hoogstraten's *Leven van Broekhuizen* (pag. 41) lezen wij: „Aerdigh streek hy ook eenen zyner tegenstrevers, die hem en Francius schendigh, ik beken 't, beledigt had, door onder den naem van Vacerra, geesselende en roskammende hem op zulk een wyze, dat men het zonder lachen niet lezen kan. Hy noemde hem de pest van Parnas, den nazaet van Mevius, den Ezel aen de lier, en vereerde hem met andere titelen, die op zyn bestaen pasten."

In margine wordt dan door Hoogstraten o. a. blz. 335 aangehaald, waar van Mattiacus en niet van Vacerra sprake is. En Hoogstraten heeft Broekhuizen zoo vele jaren gekend en zoo gedeeld in zijne letterkundige twisten, dat hij zich hierin zeker niet licht zou vergissen. Bovendien was hij in de door hem zelven bezorgde uitgave der *Poemata* natuurlijk volkomen te huis.

II. In het gedicht van Burman, *Ad blateronem Mattiacum* (*Poem.*, pag. 364) lezen wij o. a. de regels:

„Adde quod ipse tuae peragis praeconia famae,
Et tua laus semper foetet in ore tuo.
Sed tunc praecipue, cum turbam, caste sacerdos,
Femineam falsa credulitate mones."

En verder:

„Amstela sublimi merito jam vate superbit,
Quod tulerit Cajum terra Zelanda dolet."

Leidekker was een Zeeuw; als professor in de theologie preekte hij natuurlijk nu en dan. Hij wordt hier tegenover den Amsterdammer Broekhuizen gesteld.

Een vroolijker onderwerp dan het schelden van dezen anonymus was het huwelijk van Broekhuizen's vriend Snabel, dat niet alleen met een bruiloftsdicht [1]), maar ook met tal van aardige Latijnsche versjes door hem werd opgeluisterd [2]). Hij had intusschen afleiding gezocht in de studie en was weder druk bezig met Propertius, van welken dichter hij eene uitgave voorbereidde door het collationneeren van handschriften en het instellen van allerlei onderzoekingen [3]). En hij kwam in dezen tijd in briefwisseling met twee beroemde geleerden, Perizonius en Almeloveen. De eerste, evenals Broekhuizen, een gunsteling van Graevius en Heinsius, was sedert eenige jaren Hoogleeraar te Franeker en nam in 1693 een professoraat te Leiden aan. Er ontstond tusschen hem en den geleerden krijgsman eene vriendschappelijke

---

III. Den 24sten Maart 1695 schrijft Burman uit Leiden aan Broekhuizen (onuitgegeven brief op de Leidsche Bibliotheek): »Mihi hoc transmissus est jambus, quem ..... tuum esse statim putavi: egregie vapulat ille, ut puto, Mattiacus..... mihi retulit Bidloo, se a Cajo illo literas accepisse, quibus significabat suspicari se te et Cl. Francium non bona fide neque sincero animo defunctam reginam laudasse, sed ..... ut fucum aliis faceretis, vel ut mercedem a regis liberalitate reciperetis, itaque eadem opera hortabatur Bidloo, ut ille apud proceres et quibus Rex aurem praebere solet, malam hanc de vobis suspicionem *foveret*," cet.

Niet alleen is hier in den eersten zin naar alle waarschijnlijkheid sprake van het versje, *In Vacerram semipoëtastrum barbarum* (*Poem*., pag. 344), dat den 7den Maart 1695 door Broekhuizen was geschreven, maar ook gaf de poging van Mattiacus bij Bidloo aan onzen dichter den 28sten Maart, dus vier dagen, nadat Burman hem die mededeeling had gedaan, het vers, *In laryitionibus Regiis praecipuas formas nominis posuit Vacerra* (t. a. p., pag. 341), in de pen.

IV. In mijn exemplaar der *Poemata* van Broekhuizen leest men vóór den *Appendix* eenige mededeelingen geschreven door P. Vlaming. Deze heeft de verzen van den *Appendix* met een handschriftje vergeleken en schrijft een daarin gevonden gedicht van Broekhuizen af, getiteld *In Cajum Mattiacum Sponsum*. Vlaming teekende op den rand den naam Melchior Leidekker aan.

Op grond van deze plaatsen mogen wij m. i. het er voor houden, dat zoowel met Mattiacus als met Vacerra Leidekker is bedoeld.

1) *Ad Hieronymum Gulielmum Snabelium sponsum* (*Poem*., pag. 315). Het vers is van 1 April 1687.

2) De *Lusus in Nuptias Hieronymi Snabelii et Sibyllae Tymmiae* vindt men in den *Appendix*, die zoo even werd genoemd, pag. 51—55.

3) Zie *Epist. Sel.*, pag. 49, 51, 52, 99.

verhouding [1]), die later, ten gevolge van Perizonius' optreden tegen Francius, in hevigen haat is veranderd. Janssonius ab Almeloveen had zich te Gouda als dokter neergezet, maar beoefende de letteren met evenveel vrucht als de geneeskunde. In beide wetenschappen is hij later aan de Geldersche Hoogeschool Hoogleeraar geweest en in beiden heeft hij zich door zijne werken grooten roem verworven. Sedert 1687 stond hij met Broekhuizen in eene vrij geregelde briefwisseling [2]).

Broekhuizen had zich thans ook buiten 's lands als Latijnsch dichter grooten naam verworven. Fransche dichters en geleerden als Huet, Ménage, de Santeul en Petit prezen de verzen van hem, die zij onder de oogen kregen, bovenmate [3]). En ook in Duitschland begon zijn naam bekend te worden. In 1688 bezong Broekhuizen den dood van den grooten keurvorst [4]). Door bemiddeling van Johan Frederik Cramer, die te Duisburg professor in de rechten is geweest, zich toen ter tijd in Nederland ophield en onder den keurvorst Frederik III belangrijke ambten heeft bekleed, kwam dit vers in handen van Danckelmann, die spoedig na de troonsbestijging van den jongen vorst eerste minister van Brandenburg was geworden. Zoo werd dan onze dichter door den keurvorst met 200 thaler beloond [5]), en zien wij hem sedert dien tijd telkens belangrijke gebeurtenissen in het Duitsche vorstendom bezingen [6]). In 1691 kreeg Broekhuizen nog eens eene gratificatie van het Brandenburgsche hof [7]). En hij kwam in aanraking met Danckelmann, die hem brieven schreef [8]) en in het najaar van 1689 uitnoodigde, om te Kleef te komen,

1) Vgl. *Epist. Sel.*, pag. 49, 74, 79, 110, 113.

2) T. a. p., pag. 50, 83, 84, 87, 92, 93, 97, 119, 131, 132, 135, 137, 150. Zie ook *Poem.*, pag. 163, 231, 262, 320.

3) Zie *Epist. Sel.*, pag. 100.

4) Vgl. *Poem.*, pag. 355.

5) Vgl. *Epist. Sel.*, pag. 63, 64.

6) Zie de *Brandeburgica* in *Poem.*, pag. 353—392.

7) Vgl. *Epist. Sel.*, pag. 79.

8) T. a. p., pag. 73, 79, 128.

waar de keurvorst zich toen ophield [1]). Wel heeft Broekhuizen aan die uitnoodiging geen gevolg gegeven, maar hij is later toch aan den vorst voorgesteld, »die hem daerna met eigen mondt zyn achting betuigde" [2]).

In 1688 sprak Broekhuizen krachtig zijne meening uit in eene zaak, die hem zeer ter harte ging. Het ergerde hem, die veel belang stelde in de Fransche literatuur, dat vele Fransche schrijvers zich minachtend uitlieten over de classieken. En toen nu Charles Perrault in zijn uitgebreid werk, *Parallèle des anciens et des modernes* (1688) de stelling verkondigde, dat de Fransche schrijvers van zijn eigen tijd ver boven de classieken stonden, schreef hij een gedicht tegen hem [3]). Ook later heeft hij nog meermalen een dergelijken strijd gestreden, want zoo iemand, dan was Broekhuizen volkomen vertrouwd met de literatuur over dat onderwerp, en niet te vergeefs riep Perizonius in 1693 daaromtrent zijne voorlichting in [4]).

Intusschen werd de studie van Propertius afgewisseld met die van latere Latijnsche dichters. In 1689 bezorgde hij met Graevius eene nieuwe uitgave der gedichten van de gebroeders Amalteo [5]), die in de 16de eeuw hadden geleefd en wier werken in 1627 te Venetië waren gedrukt. En zeer kort daarna gaf hij de gedichten van Sannazaro, een Napolitaan, die in de 15de eeuw zich grooten roem had verworven, op nieuw uit [6]). In deze beide werken toonde onze dichter niet alleen, dat hij

1) T. a. p., pag. 73.

2) Zie *Het leven*, blz. 34.

3) *In saeculum Perrulti* (*Poem.*, pag 166). Het vers is van 12 Febr. 1688.

4) Vgl. *Epist. Sel.*, pag. 110—117.

5) De titel is: *Trium Fratrum Amaltheorum, Hieronymi, Joannis Baptistae, Cornelii, Carmina. Editio Secunda, plurimis in locis castigata. Amstelod. apud Wetstenium.* 1689.

In Juli 1688 was men met het drukken begonnen (vgl. *Epist. Sel.*, pag. 57, 58) en in Febr. 1689 was het werkje verschenen (T. a. p., pag. 65).

6) De titel is: *Actii Syncери Sannazarii Neapolitani, Viri Patricii, opera Latina omnia et integra. Accedunt Notae ad Eclogas, Elegias, et Epigrammata. Amstel. apud Wetstenium.* 1689. Het werk kwam in Febr. uit (vgl. *Epist. Sel.*, pag. 68).

geheel was doorgedrongen in de studie der Romeinsche literatuur, maar hij gaf tevens blijk van eene buitengewoon groote kennis van de Italiaansche geschiedenis en letterkunde. Toch was hij ook nu weer zoo bescheiden, dat de beide werken zonder zijn naam op het titelblad in het licht werden gezonden.

Het proces, dat Susanna hem had aangedaan, was intusschen in vollen gang en onze dichter had veel last van zijne Dido, zooals hij haar noemde; zij dreigde zelfs zich aan de voeten des konings te zullen werpen, om recht te verkrijgen [1]). Niet alleen werd hij door deze onaangenaamheden gekweld, maar hij was ook dikwijls ziek. En in 1691 verloor hij zijn goeden vriend Bergius [2]), die vroeger zooveel lief en leed met hem had gedeeld. Bergius had een tijd lang gesukkeld en zijn vriend trachtte hem telkens moed in te spreken [3]). Zijn anderen krijgsmakker, De Haes, ging het ook niet voor den wind; in 1691 was hij nog steeds vaandrig [4]).

In 1692 zou onze kapitein ondervinden, dat zijne betrekking niet alleen vervelend, maar ook gevaarlijk was. Toen Almeloveen hem in Juli had uitgenoodigd, om te Gouda deel te nemen aan een gezelligen maaltijd met andere geleerden, moest hij bedanken, omdat er te Amsterdam een opstootje was [5]). De werklui van een lakenbereider waren in opstand gekomen en pleegden balddadigheden; Broekhuizen werd bij die gelegenheid gewond [6]).

Spoedig verloor hij nu ook zijn proces. Den 13den Maart 1693 veroordeelde het Hof van Holland Broekhuizen, om de derde huwelijksafkondiging te laten plaats hebben, »ende voorts de impetrante *in facie Ecclesiae* te trouwen tot syne vrouwe, ende

1) Vgl. *Epist. Sel.*, pag. 78.
2) T. a. p., pag. 85, 86.
3) T. a. p., pag. 76—78.
4) T. a. p., pag. 86.
5) T. a. p., pag. 98, *Poem.*, pag. 262, en Wagenaar, *Amsterdam*, VI, blz. 182.
6) Hij schreef althans den 21sten Aug. 1692 het vers: *In tumultu quodam graviter vulneratus opem Chirurgi implorat* (*Poem.*, pag. 272).

met de impetrante te leven ende cohabiteren als een man toestaet te doen" [1]). Hij appelleerde bij den Hoogen Raad [2]). Doch voordat de zaak daar voorkwam, schijnt zij in der minne te zijn geschikt [3]). Dat onze dichter innig dankbaar mocht zijn, dat hij op die wijze van Susanna afkwam, blijkt wel uit den verderen levensloop der weduwe. Zij is hertrouwd met Mr. Johan Kraft, dien zij overleefde. Op nieuw spande zij toen hare strikken en in 1704 werd er tegen haar een proces gevoerd door de voogden van Mr. Willem van Nes, een twintigjarigen jongen man, die een huwelijk van hun pupil met haar wilden beletten, weder op grond van »'t slecht comportement" dezer vrouw. De jongeling had nog wel pijlsnel te Leiden afgestudeerd, om des te eerder dezen schat te kunnen bezitten. Ook dit proces is door Susanna gewonnen [4]). Of het huwelijksgeluk van haren eersten echtgenoot, Antonides, wel zeer volkomen is geweest, mag men, met het oog op al deze feiten, zeker met eenig recht betwijfelen. Broekhuizen is door zijne droevige ervaring met deze Dido afgeschrikt en is steeds ongehuwd gebleven.

In 1693 is hij eenigen tijd bezig met het vertalen in het Latijn der *Nouveaux Memoires pour servir à l'histoire du Cartesianisme*, een werkje, dat de beroemde Fransche geleerde Huet in 1692 onder een pseudoniem in het licht had gegeven [5]). Deze vertaling is echter niet uitgegeven.

Broekhuizen was nu ongeveer tien jaren lang weder bewoner zijner geboortestad; het wordt dus tijd een enkel woord te zeggen over den kring, in welken hij daar verkeerde. Van zijne

---

1) Zie *De Nederlandsche Spectator*, 1881, blz. 403.

2) Vgl. *Epist. Sel.*, pag. 106.

3) T. a. p. De Heer J. Tideman te 's Gravenhage is zoo vriendelijk geweest, om de Sententiën van het Hof op het Rijksarchief na te zien, doch heeft daarin van een appel van Broekhuizen niets gevonden.

4) Deze mededeeling dank ik aan den Heer Tideman, die deze aardige bijzonderheid uit de zoo even genoemde bron putte.

5) Vgl. *Epist. Sel.*, pag. 108, 109, en Dr. S. G. de Vries in *De Nederlandsche Spectator*, 1889, blz. 284.

oude vrienden had hij Francius en Maerseveen, Hudde en Six teruggevonden, en het blijkt uit zijne gedichten, dat hij met hen allen op denzelfden voet bleef omgaan als vroeger [1]). Misschien is de innig vriendschappelijke verhouding tot Pluimer niet blijven bestaan; van omgang tusschen hem en onzen kapitein in dezen tijd vinden wij slechts één enkel bewijs [2]). Daarentegen had hij Katharina Lescailje leeren kennen, die den 21sten Januari 1691 een versje in zijn album schreef [3]) en door hem in een aardig Latijnsch gedicht werd geplaagd [4]). Francius had den geleerden kapitein zeker in aanraking gebracht met de beide medische professoren, Johannes de Raei [5]) en Pieter Bernagie [6]). Broekhuizen telde verder den oudheidkundige Ludolph Smids [7]), den dichter Rotgans [8]) en den schilder Ludolph Bakhuizen [9]), die zijn portret heeft gemaakt, onder zijne vrienden. Ook tot den bekenden Nicolaas Witsen, die een verre bloedverwant van hem was, heeft hij, niet lang nadat hij in Amsterdam was komen wonen, een paar gedichten gericht [10]).

Broekhuizen bleef steeds Latijnsche verzen schrijven. Doch

---

1) Daar de *Poemata* in MS. zijn gedateerd, is dit gemakkelijk te bewijzen. De verzen in dezen tijd tot Francius gericht (vgl. *Poem.*, pag. 232, 233, 278) werden op 20 Mei 1687, 2 April 1695 en 18 Maart 1699 geschreven. Bovendien vinden wij van de vriendschap tusschen hen tal van bewijzen in Graevius' brieven aan Francius (vgl. *Petri Francii Posthuma* passim). De gedichten aan Hudde (*Poem.*, pag. 303, 132) zijn van 11 Aug. 1688 en 1 Febr. 1699, die aan Six (t. a. p., pag. 257 en 33) van 2 Febr. 1691 en 31 Juli 1692. De verzen aan Maerseveen zijn boven reeds besproken.

2) Nl. het vers: *In poëmata vernacula Joannis Plumeri* (*Poem.*, pag. 184), dat van 1692 dateert.

3) Vgl. *De Mengelpoëzy van Katharine Lescailje. Te Amsteldam*, I, 1737, blz. 87.

4) Vgl. *Poem.*, pag. 173. Het vers is van 2 April 1694.

5) T. a. p., pag. 322. Het gedicht is den 2den Juni 1691 geschreven.

6) T. a. p., pag. 125, 292. De verzen zijn van 2 Juli 1693 en 29 Nov. 1699.

7) T. a. p., pag. 245, 281. Zij zijn van 10 Sept. 1694 en 22 Febr. 1697.

8) T. a. p., pag. 247. Het vers werd den 12den Aug. 1697 geschreven. Zie ook *Edist. Sel.*, pag. 137.

9) Vgl. *Poem.*, pag. 281, 263. De gedichten zijn van 24 Febr. 1690 en 26 Aug. 1695.

10) T. a. p., pag. 305, 306. Zij zijn van 3 Mei 1687 en 2 Febr. 1688.

al werd zijn meesterschap over den vorm, zoo mogelijk, nog grooter, de onderwerpen, welke hij bezong, waren voor een deel verschillend van de vroegeren. Nu de jeugd achter den rug was en onze dichter in zijne liefde ernstig was teleurgesteld, ontvloeiden niet langer die lyrische ontboezemingen en weeklachten aan zijne pen, welke vroeger zoo velen hadden verrukt. Thans geeft hij, evenals de meesten onzer Latijnsche dichters, die natuurlijk slechts voor een beperkt publiek schreven, voornamelijk gelegenheidsdichten. Talrijker dan vroeger worden de bruiloftsverzen, de lofdichten, de zangen op de eene of andere staatkundige gebeurtenis, de gelukwenschen tot een vorst of een invloedrijk patriciër gericht. Naast deze verzen staan echter eene menigte hekeldichten door onzen krijgsman geschreven, zoo bijtend en sarcastisch, dat zij de pennevruchten der Romeinsche hekeldichters evenaren.

Beiderlei soort van gedichten zijn in de eerstvolgende jaren aan zijne pen ontvloeid. Had hij in 1694 de oprichting der Academie te Halle [1]), den verjaardag van den Keurvorst van Brandenburg [2]) en zijn beschermer Danckelmann [3]) bezongen, in het begin van 1695 betreurde hij den dood van Koningin Maria, die den 7den Januari was overleden. Hij zond zijn vers [4]) in het licht onder het pseudoniem Joannes Vossius, en niemand begreep, dat een geheel onbekend dichter optrad met zulk een volkomen meesterschap over den vorm. Graevius was verbaasd over dit gedicht van een onbekenden en schreef naar alle kanten om inlichting, »totdat hem des dichters bedrogh, die dus met den bynaem zyner moeder gespeelt had, ontdekt wierd. Het is qualyk te zeggen met wat vermaek Broekhuizen den lof aen dezen Vossius gegeven, gestadigh aenhoorde, hebbende, even als men van Apelles vertelt, dus onbekent

1) Vgl. *Poem.*, pag. 369.
2) T. a. p., pag. 372.
3) T. a. p., pag. 374.
4) *D. M. Mariae Magnae Britanniae, Franciae, Hiberniae, Reginae* (*Poem.*, pag. 283).

het gevoelen der menschen eens willen uitlokken" [1]). Later schreef hij een grooter gedicht op den dood der betreurde vorstin [2]).

Nu had echter ook Francius Koningin Maria bezongen [3]) en Leidekker meende, dat er voor de beide Amsterdamsche dichters kans bestond op eene belooning, die hij zelf gaarne zoude hebben veroverd en die hij vooral aan Broekhuizen misgunde, welke hem kort te voren had gehekeld [4]). Hij richtte dus tot Bidloo het verzoek, om den koning de verzekering te geven, dat Francius en Broekhuizen eigenlijk niets meenden van wat zij schreven en dat het hun slechts om eene belooning te doen was [5]). Dit kwam aan Broekhuizen ter oore, die nu den theologiae professor in eene serie van hekeldichten duchtig onder handen nam [6]). De tegenpartij zweeg natuurlijk niet, maar antwoordde met een vroom gedicht, waarin eene poging werd gewaagd, om één der verzen van Broekhuizen na te volgen [7]).

---

1) Zie *Het leven*, blz. 36.

2) Vgl. *Poem.*, pag. 117.

3) Vgl. *Petri Francii Poëmata. Editio altera. Auctior et emendatior. Accedunt Graeca Ejusdem Carmina. Amstelodami, Apud Henr. Wetstenium.* MDCXCVII, pag. 258.

4) In het vers *In Vacerram semipoëtastrum barbarum* (*Poem.*, pag. 344), dat den 7den Maart 1695 is geschreven.

5) Zie den boven aangehaalden brief, dien Burman den 24sten Maart 1695 aan Broekhuizen schreef.

6) Nl. in de gedichten: *In largitionibus Regiis praecipuae formae nomisma poscit Vacerra* (*Poem.*, pag. 341) van 28 Maart, *Vacerra lyristes* (t. a. p., pag. 345) van 16 April, *Ὄνος αὐτολυρίζων* (t. a. p., pag. 346), *Devicto. Apolline. Fusis. Fugatis. Caesis Sororibus C. Vacerra H. M. S. F.* (t. a. p., pag. 348) *Vacerra Aristarchus* (t. a. p.) — deze drie verzen zijn van 17 April — *Ad Vacerram* (t. a. p., pag. 349) en *Ad eundem* (t. a. p.), beide ook in April geschreven.

7) Den 19den April schrijft Broekhuizen aan Burman (onuitgegeven brief op de Leidsche Bibliotheek): „Versatur hic inter manus quorumdam hominum, qui Vacerrae bene volunt, ode Alcaica Vacerrae, satis prolixa et verbosa. In ea secutus est Jupiter iste cacans mei carminis filum, iisdem fere usus inventionibus, sed verbis suis, et methodo theologica, atque, ut ipse prae se ferre videtur, Christiana. Voluit, opinor, homo sagax ostendere quo modo poëma, in quo non tanguntur sanctissima religionis nostrae mysteria, e Parnasso transferri possit in montem Domini, nova quadam ratione et nobis hactenus inaudita." Caet.

Dit vers was niet gedrukt, doch uit denzelfden brief maak ik op, dat Leidekker

Deze strijd diende echter slechts tot afwisseling voor ernstiger werk. Broekhuizen had nl. de verspreide werken van Antonio della Paglia (Aonius Palearius) verzameld en gaf ze thans op nieuw uit. Deze Italiaansche priester had zich door zijne Latijnsche verzen en redevoeringen grooten roem verworven, had in verschillende landen een tijd lang geleefd en was, waarschijnlijk in het jaar 1570, op bevel van Pius V wegens ketterij ter dood gebracht. Zijne redevoeringen, brieven en gedichten zagen thans weder door de zorg van onzen kapitein in een lijvig boekdeel het licht [1]). Het werk werd door den uitgever Wetstein — want ook nu verzweeg Broekhuizen weder zijn naam — opgedragen aan Diederik Karel Danckelmann, één der zoons van den minister, die verscheidene belangrijke betrekkingen bekleedde.

Het jaar 1696 begon, evenals het vorige, met een hevigen letterkundigen twist, waarin ook Broekhuizen werd gemengd. De aanleiding was de volgende.

Philologen staan bekend als een »irritabile genus", en weinige geleerden in Broekhuizen's tijd waren zoo prikkelbaar en strijdlustig als zijn vriend Jacobus Perizonius. Toen hij Hoogleeraar te Franeker was, wijdde hij zich niet alleen aan de studie van zijn vak, maar voerde tevens een verbitterden strijd tegen den beroemden Ulricus Huber, zijn ambtgenoot in de rechten. De twist liep over de beteekenis van het woord *praetorium* in Paulus' brief aan de Philip. I, 13, en gaf het aanzijn aan verscheidene pamfletten, vol heftige polemiek en grove scheldwoorden. In latere jaren heeft Perizonius met zijn ambtgenoot Jacobius Gronovius een hevigen strijd gevoerd over het woord

---

een ander gedicht, *Vindiciae* getiteld, in dezen zelfden tijd publiceerde. Ik vermoed, dat Broekhuizen's gedicht *Vindiciae secundum Joannem Despauterium datae* (*Poem.*, pag. 342) daarop betrekking heeft.

1) De titel is: *Aonii Palearii Verulani Opera. Ad illam editionem quam ipse Auctor recensuerat et auxerat excusa, Nunc novis accessionibus locupletata. Seriem eorum habet pagina quae Orationes proxime praecedit. — Amstelaedami, Apud Henricum Wetstenium.* MDCXCVI.

De opdracht is van 1 Juli 1695.

ἀπάγχεσθαι, dat in het N. Testament gebruikt wordt bij de vermelding van den dood van Judas. De beide professoren, leden derzelfde faculteit, hebben over deze quaestie boekdeelen vol tegen elkander geschreven.

Perizonius had weinig op met Francius. Deze schijnt zich op zijn redenaarstalent en dichtergave wel wat te hebben laten voorstaan en heeft eigenlijk geene wetenschappelijke werken geleverd. Perizonius daarentegen werkte veel, schreef eene menigte boeken en had zich op wetenschappelijk gebied een welverdienden naam verworven. Maar vooral waren het kleinigheden, die den prikkelbaren geleerde zijn Amsterdamschen ambtgenoot deden haten, het niet toezenden eener redevoering, het weinig notitie van hem nemen in gezelschap en dergelijke belangrijke zaken. Nu aanvaardde Perizonius in September 1693 het hoogleeraarsambt aan de Leidsche Hoogeschool. Terwijl zijne redevoering werd gedrukt, bracht Gronovius hem een Grieksch lofdicht van Joannes Jens, toen nog student, later in verschillende plaatsen conrector en rector [1]); het gedicht werd achter Perizonius' rede gedrukt. Maar hij vernam al spoedig, dat Francius vertelde, dat dit Grieksche gedicht krioelde van fouten; hij meende, dat de Amsterdamsche professor hem van ter zijde wilde treffen, en met moeite voorkwam Broekhuizen toen reeds eene uitbarsting [2]). In het laatst van 1695 schijnt Francius een paar hatelijke versjes tegen Perizonius te hebben geschreven; deze beschuldigde hem althans daarvan en nu barstte de strijd los. In December 1695 [3]) verscheen *C. Valerii Accincti Epistola ad P. Francium Barbarum* [4]), waarin aan Francius de heftigste verwijten werden gedaan. Hij antwoordde met *Petri Francii Epistola prima ad C. Valerium*

1) Vgl. over hem: Dr. G. D. J. Schotel, *De Illustre School te Dordrecht*, blz. 138, vlgg.

2) Vgl. *Epist. Sel.*, pag. 116, 117.

3) Dit blijkt uit een onuitgegeven brief (Leidsche Bibliotheek) door Burman in Dec. 1695 aan Broekhuizen geschreven.

4) *de Novissimo Ejus Carmine in Scurram Litterarium.*
Ik ken slechts de 2de uitgave zonder plaats en jaar.

Accinctum [1]); Perizonius hernieuwde den aanval [2]) en er werden door de beide hoogleeraren eene menigte pamfletten geschreven [3]), het eene nog heftiger dan het andere. De kampioenen hebben elkander beschuldigd van groote onwetendheid, van kwade trouw en kwakzalverij, en zij hebben hunne beschuldigingen in de grofste bewoordingen gekleed. Behalve in open brieven viel Francius zijne tegenpartij aan in eene rij van gedichten, die als *Lusus poëticus* [4]) in het licht werden gezonden. Vooral een zachtaardig man als Graevius, die beiden onder zijne vrienden telde, moest zulk een twist hinderen [5]). Ook Jensius trad natuurlijk op en schreef *Joannis*

1) *Vero nomine Jacobum Perizonium, Professorem Leidensem: Qua vera causa obortae nuper inter illos inimicitiae, et nuda ac simplex facti narratio continetur. Amstelodami* MDCXCVI.

Het boekje kwam den 28sten Dec. uit; toen zond Broekhuizen het aan Burman (onuitgegeven brief).

2) Broekhuizen had goed gezien, toen hij in den zoo even genoemden brief aan Burman schreef: „Opinor ego, neque Accinctum ipsum neque poëtam Jensium quieturos, et hanc fore Cadmeam pugnam. Quod si me audisset noster, per viam juris potius experiundum fuisset. Nunc jacta est alea."

De titel van Perizonius' pamflet luidt: *C. Valerii Accincti ad P. Francii Epistolam primam Responsio, In qua Origo et Historia Inimicitiae et huius Jurgii verius enarratur, nullam Francio datam famosa Epigrammata condendi causam demonstratur, de Actione Oratorum uberius agitur, denique nova Barbariei exempla contra Conjugationes et Syntaxatin Linguae Latinae ex illa Epistola proferuntur. Lvgdvni in Batavis, Apud Fredericum Haringium* M.DC.XCVI.

3) Ik geef hier de titels der zeldzame boekjes:

Petri Francii Epistola secunda Ad C. Valerium Accinctum, Vero nomine Jacobum Perizonium, Professorem Leidensem: Qua ad cavillationes Ejus Grammaticas respondetur. Amstelodami Typis Theodori Boutemanni. MDCXCVI.

(Broekhuizen zond het boekje den 19den Jan. 1696 aan Burman, volgens een onuitgegeven brief.)

C. Valerii Accincti demonstratio Francianae barbariei et inscitiae Per omnes Philologiae Partes, et ad secundam ejus epistolam responsio. Lvgdvni in Batavis, apud Fredericum Haringium, M.DC.XCVI.

Petri Francii Epistola tertia Ad C. Valerium Accinctum, Vero nomine Jacobum Perizonium, Professorem Leidensem; Qua ad Ejus Epistolam respondetur. Amstelodami Typis Theodori Boutemanni. MDCXCVI.

C. Valerii Accincti ad P. Francii Epistolam tertiam responsio. Lvgdvni in Batavis, Apud Fredericum Haaringium. MDCXCVI.

4) *In Valerium Accinctum et ejus asseclas.*

5) Vgl. *Petri Francii Posthuma*, pag. 418, 419.

Jensii Justissima ad Publicum Querela [1]); Francius antwoordde [2]), maar richtte zijn stuk weder tegen Perizonius. En voordat Jensius zijn antwoord [3]) aan de pers had toevertrouwd, werden er nog anderen in den strijd betrokken.

Gronovius had partij gekozen voor Perizonius. Nu verscheen er plotseling een lofdicht op de uitgave van Pomponius Mela, door Gronovius in 1685 in het licht gegeven. Op erg grappige wijze werden in dat gedicht [4]), dat onderteekend was: »Rutgerus Hermannides, Juris utriusque Doctor", Gronovius en Jensius in de hoogte gestoken. Dadelijk volgde een tweede druk [5]), maar nu was er een ander vers aan toegevoegd, dat de onderteekening droeg: »Erasmus Regius Poëta Laureatus", en tot titel had: *In Rutgerum Hermannidem, Ineptum V. Cl. Jacobi Gronovii Laudatorem.* Dat vers was, volgens afspraak, geschreven door David van Hoogstraten [6]), praeceptor aan de Latijnsche school en een vriend van Broekhuizen; Hermannides wordt in dat gedicht duchtig doorgehaald en in de noten aangetoond, dat hij in zijn vers eene menigte fouten heeft gemaakt tegen de quantiteit.

Gronovius beantwoordde den aanval door een pamflet, dat heette geschreven te zijn door één zijner leerlingen, Gerard

---

1) *De injuriosa prorsus ratione, qua secum egit Petrus Francius, ut et carminis sui Graeci ante triennium fermè compositi, acerbissimè ab eodem nuperrimè exerciti defensio. Dordrechti Apud Cornelium Willegaerts.* MDCXCVI.

2) *Petri Francii Vindiciae censurae Graecanicae In Nuperum Carmen Graecum, Ad C. Valerium Accinctum. Amstelodami Typis Theodori Boutemanni.* MDCXCVI. Dit boekje kwam uit vóór *C. Valerii Accincti Demonstratio;* het wordt daar op blz. 113 genoemd.

3) *Joannis Jensii De intolerabili Petri Francii Impudentia Expostulatio, et ad Ejusdem Misellas Vindicias Responsio. Dordrechti Apud Cornelium Willegaerds, Bibliopolam.* MDCXCVI.

4) *In novam editionem Pomponii Melae ab Jacobo Gronovio Viro celeberrimo Procuratam.*

5) *Rutgeri Hermannidae In novam editionem Pomponii Melae ab Jacobo Gronovio Viro celeberrimo procuratam Elegia; et ad eam Erasmi Regii, Poëtae laureati Responsio. Editio altera.* MDCXCVII.

6) Dit blijkt uit eene aanteekening in de *Carminum Appendix Nova,* pag. 38.

Haverkamp [1]), maar dat inderdaad van hem zelven was [2]). Het schijnt, dat hij in dat stuk op wetenschappelijke wijze wilde aantoonen, dat Hermannides ongelijk had. En verder schreef hij een vers: *In novam editionem Sannazarii* [3]), onderteekend: »Faventius Helomaesonius, Medicus a Capite", een schandelijk stuk, vol van de gemeenste beschuldigingen; aan Broekhuizen wordt niet alleen groote lafhartigheid, maar ook een bijzonder slecht leven ten laste gelegd. Later trachtte Gronovius dan ook te ontkennen, dat het gedicht van hem was [4]). En nu schreef Broekhuizen: *Rutgeri Hermannidis J. U. D. Justissima ad Publicum Querela* [5]), één der geestigste pamfletten, die in de 17de eeuw in ons land het licht hebben gezien. Wie Broekhuizen's geest en handigheid wil leeren kennen, verzuime niet het eens door te bladeren.

Het stuk is in allerdwaast Latijn geschreven, vol Fransche woorden en Nederlandsche zinwendingen en uitdrukkingen. De verdediging van Hermannides tegen Regius is kostelijk. Waar deze hem eene metrische fout heeft verweten, verdedigt Hermannides zich steeds door zich met veel omhaal van ge-

---

1) De titel was: *Gerardi Havercampii Epistola ad Rutgerum Hermanniden, J.U.D.* (vgl. Bouman, *Geschiedenis van de voormalige Geldersche Hoogeschool*, I, blz. 184, Noot). Ik heb het stuk niet machtig kunnen worden.

Gerardus Haverkamp, Amstelodamensis, werd 1 Juni 1691 op 17jarigen leeftijd te Leiden als student in de letteren ingeschreven.

2) Vgl. de *Querela*, blz. 58—60.

3) *A Viro celeberrimo Anio Lacostathmio exarmati gregis anteambulone procuratam.*

4) Broekhuizen schrijft den 12den April 1696 over het vers aan Burman (onuitgegeven brief op de Leidsche Bibliotheek): „Is foetum suum Sotadicum, (neque enim alius est auctor), postquam vidit esse in omnium exsecratione, eadem fronte abdicavit, qua scripserat."

5) *De injuriosa prorsus ratione qua secum egerunt Erasmus Regius poëta laureatus, Et alter quidam homo anonymus; ut et simul carminis sui Latini Acerbissime ab iisdem nuperrime exerciti, modesta defensio. Anno* 1696.

Het pamflet kwam uit vóór Perizonius antwoord op den 3den brief van Francius (vgl. aldaar blz. 25); den 31sten Maart las Burman het (onuitgegeven brief van dien datum aan Broekhuizen). Uit denzelfden brief blijkt, dat het schandelijke vers van Gronovius aan de *Querela* voorafging.

leerdheid te beroepen op de Latijnsche gedichten van den beroemden Leidschen Hoogleeraar Gronovius, die toch ook zoo heeft geschreven [1]). Zoo is het stuk eene doorloopende satire, aardig en geestig, in een gemoedelijken toon en barbaarsch Latijn geschreven. Jensius, aan wiens eerste strijdschrift onze kapitein den weidschen titel had ontleend, wordt eveneens voor den gek gehouden.

Toch schreef Broekhuizen zijn pamflet, terwijl hij nog niet geheel hersteld was van eene ernstige wond. Er was te Amsterdam een oproer uitgebroken. Den 10den Jan. 1696 had de stedelijke regeering eene nieuwe verordening op de begrafenissen gemaakt, die den 31sten van die maand in werking zou treden [2]). Daar volgens die verordening het aantal aansprekers, dragers, enz. voor het vervolg zeer beperkt werd, achtten

1) Een enkel voorbeeld. Op blz. 13 verdedigt Hermannides zich aldus:

„dicit noster Daphneportus, postquam cum uno complimento traditorio captavit benevolentiam Clarissimi D. Gronovii,

Et vana maculas *tibi figet laude pudendas*;

notando in margine, Hermannidem temere produxisse primam syllabam in voce *Macula*, hoc versu,

Nominis ille tui est macula, et hostis acer.

ita sane est. Hermannides produxit: sed non produxit temere. nam est longa ab ipsis suis incunabulis, et quidem longissima. Ecce, ipse Clarissimus Gronovius (nam ipsius potissimum authoritatibus niti volo, ut te tanto clarius confundam, ac tanto turpius traducam tuam nuditatem) longam fecit in luculentissimo carmine heroico, quod praefixit Poëmatibus Casparis Kinschotii ab se editis:

Non nostram obfuscare potest haec macula mentem·

Quid est, Domine Erasme? Jamne percipis esse longam? pudeat te quod es unquam factus poëta laureatus: sed dicunt pro te combibones tui, quod est brevis apud Virgilium L. 5. Aen.

Quem Thracius albis
Portat equus bicolor maculis.

O seri studiorum, quid ego faciam pro vobis? nam tenemini omnes insanabili inscitia. videte mihi libros manuscriptos poëtarum, (si tamen potestis videre) illos dico qui sunt de bono tempore, et realiter antiqui."

2) Vgl. over het oproer: Wagenaar, *Amsterdam*, VI, blz. 195—223, en *Historie van den oproer te Amsterdam voorgevallen: Door des Stads Gr. Achtb. Overheid en trouwe Borgers loffelyker wyze gestild, zedert den 31sten January* 1696. *Nevens de Gedenk-penning, door haar Ed. Gr. Achtb. aan de Borgery vereert. t'Amsterdam, By Willem Lamsvelt, Boekverkoper aan de Nieuwe Kerk.* 1702.

velen zich benadeeld. Den 31sten Januari ontstond er nu een oproer, waarbij niet alleen de benadeelden, maar vooral het gespuis eene groote rol speelde. De regeering liet de soldaten onder de wapenen komen en Broekhuizen's compagnie werd geposteerd vóór het Aalmoezeniershuis, gelegen aan de zuidzijde van de Prinsengracht tusschen de Leidsche straat en de Leidsche gracht; in dat gebouw hielden nl. de commissaris en de hoofdlieden der nieuwe aansprekers en dragers hun kantoor en men vreesde voor een aanval van de menigte op hen. De compagnie zette de Prinsengracht af; de ééne helft had front gemaakt naar de Leidsche straat, de andere naar de Leidsche gracht. Het volk trok van den Dam door de Kalverstraat en wierp een half uur lang de soldaten met steenen. De officieren waarschuwden en lieten toen vuur geven. Doch toen het gepeupel zag, dat niemand gewond was en er dus met los kruit was geschoten, drong het op de soldaten aan en joeg de eene helft van hen op de vlucht; zij namen de wijk in het Aalmoezeniershuis en naar den kant der Leidsche poort. De andere militairen schoten nu met scherp, waardoor eenigen van het gepeupel gedood en gewond werden, maar ook zij moesten de wijk nemen voor eene hagelbui van steenen, die van drie zijden — want ook van den overkant der Prinsengracht bestookte men hen — naar hen werden geworpen. Het volk wierp toen de glazen van het Aalmoezeniershuis in en deed daarna een aanval op het huis van den burgemeester Boreel.

In dezen onedelen strijd vóór het Aalmoezeniershuis, die zoo slecht afliep voor de vertegenwoordigers van het gezag, werd kapitein Broekhuizen door een steen aan het hoofd gewond [1]).

---

1) In de *Historie van den oproer* (blz. 51) lezen wij: „Ik moest niet vergeten, dat seeker Officier den booswigten in dezen oproer dapper onder de oogen ziende, stoutelyk geattacqueert, schoon hy behoorlyke tegen weêr bood, in 't naauw raakte, en ten laatsten met een steen aan 't hooft gewond wierd."

Broekhuizen's naam wordt noch daar, noch bij Wagenaar genoemd. Doch in een handschriftje op het Amsterdamsch Archief, dat eveneens de geschiedenis van het

Het is niet te verwonderen, dat zijne levensbeschrijvers van het voorval geene melding maken. Het moet den militair, die zoovele veldtochten had meegemaakt, innig hebben gegriefd, dat zijne soldaten bij zulk eene gelegenheid op den loop gingen en hij zelf, vroeger aan zoovele kogels ontsnapt, door een projectiel van Jonker- of Ridderstraters was neergeveld. De wond genas langzaam en bovendien werd de gekwetste door andere kwalen geplaagd [1]). Toch had hij kracht en opgewektheid genoeg, om zijn geestig pamflet te schrijven, dat zoozeer in den smaak viel, dat het binnen een paar dagen was uitverkocht [2]).

Waarschijnlijk heeft Broekhuizen zich in den strijd der professoren gemengd, om aan dezen eene andere richting te geven en daardoor Francius te helpen [3]). Want de Amsterdamsche professor kon het tegen zijn Leidschem ambtgenoot niet volhouden; zijne pamfletten staan beneden die van Perizonius. Ook wilde Broekhuizen openlijk zijne afkeuring te kennen geven van dergelijk twistgeschrijf tusschen geleerden. Om welke reden hij echter juist Gronovius aanviel, is evenmin duidelijk als de keuze van zijn pseudoniem; Rutgerus Hermannides, een Pool van afkomst, was van 1654 tot 1680 Hoogleeraar in de geschiedenis en in de rechten aan de Geldersche Hoogeschool en was in het laatstgenoemde jaar gestorven. Dat Broekhuizen na het schandelijke antwoord van Gronovius dezen geducht op zijne plaats zette, laat zich begrijpen.

De strijd was met de *Querela* nog niet geeindigd. Want

---

oproer behelst, vond ik achter de beschrijving van het gevecht bij het Aalmoezeniershuis de woorden: „alhier wierd de Capiteijn Broeckhuysen seer zwaarelyck gekwetst met een steen aan zyn hooft dat hy groot gevaar vante sterven liep, een man van veel goede qualiteyten."

1) Hij schrijft den 12den April aan Burman (onuitgegeven brief op de Leidsche Bibliotheek): „Vulnus meum nondum duxit cicatricem. Obstant exigua fragmenta ossis laesi, nimis tarde eximenda. Urget praeterea *la gravelle*. Da veniam: non subit nunc istius tortoris nomen Latinum. Nolo enim ominari, esse calculum renum. Dicam cum Augusto: betizo et vapide habeo. Tu ut rectius valeas, Deum ex animo precor."

2) Zie *Het leven*, blz. 40.

3) T. a. p.

toen Gronovius ook nog op andere wijze Broekhuizen trachtte te belasteren, o. a. bij Graevius, schreef onze dichter een open brief tegen hem [1]), dien ik niet heb kunnen opsporen, maar waarvan de titel waarschijnlijk was: *Epistola ad Sotadem.*

Van dezen tijd af bestond er tusschen de beide Amsterdamsche dichters en de twee Leidsche professoren eene onverzoenlijke vijandschap. Perizonius schreef, onder den naam van Benedictus Amen, een vinnig vers tegen Broekhuizen, waarin hij hem een slecht leven verwijt en hem zijn leerlingapothekerschap voor de voeten werpt [2]), en deze hield Amen in eene noot op Propertius voor den gek [3]). Het was in dien tijd de gewoonte, dat men sommige verzen, vooral hekeldichten, schreef voor een kleinen kring van goede vrienden en ze niet liet drukken. Van onzen dichter zijn dan ook tal van verzen eerst na zijn dood in zeer weinige exemplaren gedrukt. Toen Hoogstraten in 1711 de *Poemata* uitgaf, liet hij de meeste dier hekeldichten weg [4]), doch liet ze met enkele andere verzen achter een paar exemplaren drukken onder den titel *Jani Broukhusii Carminum numquam ante editorum Appendix nova* [5]).

---

1) Den 18den Sept. 1696 schrijft Burman aan Broekhuizen (onuitgegeven brief op de Leidsche Bibl.): „Vidi his diebus Epistolam qua Jacobum ut tecum in arenam descendat, provocas."

Gronovius' poging blijkt uit het antwoord van Broekhuizen van 15 Sept. (zelfde bron). Wij lezen daar o. a.: „Nimirum, post evulgatum Faventii Helomaesonii abortum, deerat etiam aliquid ad lacerandam meam famam; neque mihi tam infanda passo licebit dolere ubi membratim discerpor." En iets verder: „Epistolae ad Sotadem duo exempla mitto, non quod sit ipsa tanti, sed quia tu ita expetis."

2) *Hymnvs ad Janvm Broukhvsivm* (vgl. Santenii *Deliciae poëticae*, pag. 206). Misschien is het vers reeds vóór de *Querela* verschenen (zie aldaar, pag. 10).

3) Zie Broekhuizen's *Propertius*, 1702, blz. 246 *b*.

4) In de voorrede der *Gedichten* zegt hij: „Want dewyl het getal der overblyfselen van dien verheven geest zoo kleen was, had ik ze liever of niet uitgegeven, of gevoegt achter zyne Latynsche Gedichten, en dus den minnaren der Dichtkunst in eenen bondel medegedeelt al wat 'er van hem overgebleeven was, als men uitzondere eenige scherpe hekeldichten, waer in de naem van luiden van vermaertheit, waer mede hy in oorlog gekomen was, geraekt wordt."

5) Zie daarover Peerlkamp, t. a. p., pag. 465. Het is mij eindelijk gelukt zulk een exemplaar machtig te worden; in geene onzer openbare boekerijen was het te

Die hekeldichten zijn dikwijls zeer grof en doen voor die van Martialis niet onder. Zoo vinden wij b. v. in verscheidene gedichtjes zinspelingen op eene zeer nauwe betrekking tusschen Perizonius, die ongehuwd was, en zijne meid Aaltje. Ook aan Gronovius worden erge dingen op moreel gebied verweten en zelfs wordt zijn huisgezin niet gespaard. Maar men vergete niet, dat de beide Leidsche professoren met deze taktiek waren begonnen. De kapitein, die ongetrouwd was, in zijne jeugd zeker nog al wild was geweest en overal had rondgezworven, heeft waarschijnlijk in vroolijk gezelschap wel eens stukjes uit zijne jongelingsjaren verteld, die hij liever had moeten zwijgen. De tegenstanders maakten gebruik van de grappige verhalen, door den geestigen prater ten beste gegeven, om hem aan te vallen; is het dan te verwonderen, dat deze de chronique scandaleuse der academiestad tot venijnige puntdichten omsmolt?

Welk een haat er tusschen de beide partijen bestond, blijkt duidelijk uit de onuitgegeven briefwisseling tusschen Broekhuizen en Burman. Telkens loopt bij onzen dichter de gal over en schrijft hij nu eens nijdig, dan weer spottend [1]) over den overmoed en de pedanterie der beide Jacobussen, die trouwens geen van beiden door beminnelijkheid van karakter hebben uitgemunt. De vrede is nooit hersteld.

Intusschen kwam er spoedig eene groote verandering in het leven van Broekhuizen, want de regeering van Amsterdam besloot na den vrede van Rijswijk, om de zes compagnieën stadssoldaten af te danken. Bezuiniging werd als reden daarvoor opgegeven; waarschijnlijk heeft echter de slechte houding der militairen bij het dempen van het oproer in 1696, toen de burgercompagnieën voornamelijk het werk deden, den door-

---

vinden. De *Appendix* telt 56 bladzijden; volgens eene schriftelijke aanteekening in mijn exemplaar, zijn er slechts 3 van gedrukt. De inhoud van den *Appendix* komt geheel overeen met een MS., dat op de Kon. Bibliotheek berust en waarschijnlijk van de hand is van Mr. J. H. Hoeufft. De Leidsche Bibliotheek bezit eveneens den *Appendix* in HS.

1) Zoo wordt b. v. Gronovius dikwijls Grunnovius (van *grunnire* – knorren) genoemd.

slag gegeven. Den 25sten November 1697 werd het besluit genomen, om de troepen af te danken; de officieren bleven echter, zoolang zij leefden, in het genot hunner jaarwedde [1]). »In den beginne," zegt Broekhuizen's levensbeschrijver [2]), »speet deze verandering den dichter geweldigh, en hem dacht dat het een kreuk in zyn aenzien was, gelyk edelmoedige harten meest wezen hebben van hunne verkleeninge."

De gepensioneerde kapitein besloot dan ook al spoedig, om zijne woning op de Prinsengracht tegenover de Amstelkerk te verlaten en zich buiten te vestigen. In het najaar van 1698 deed hij eèn gedeelte van zijne bibliotheek weg [3]) en in Maart van het volgende jaar verhuisde hij naar Amstelveen, waar hij »eenen hof verzien van bequame woning" [4]) had gehuurd. In deze »haven der rust", zooals hij het bescheiden optrekje, dat zeer dicht bij de stad was gelegen, noemde, voelde hij zich erg gelukkig »tusschen bladeren en boeken" [5]).

Toch was dat geluk niet onverdeeld, want zijn gezondheid was al sedert jaren slecht, waarschijnlijk een gevolg van het moeitevolle leven, dat de jonge officier gedurende zijne veldtochten had geleid. Reeds in 1688 leed hij verschrikkelijk aan den steen [6]) en tien jaren later raadpleegde hij over dezelfde kwaal den beroemden medicus Rau [7]), eene specialiteit, die toen te Amsterdam woonde en later te Leiden professor is geweest. Zijne kwalen werden er niet beter op in het vochtige huis te Amstelveen; de »kluis", zooals hij haar noemde [8]), was zeer ongezond. Dikwijls klaagt hij dan ook in zijne brieven

1) Vgl. Wagenaar, *Amsterdam*, VI, blz. 230.

2) Vgl. *Het leven*, blz. 24.

3) Zie *Epist. Sel.*, pag. 140.

4) Vgl. *Het leven*, t. a. p.

5) Den 12den April 1699 schrijft hij aan Burman: „.... ego jam ante tres hebdomadas in hunc hortulum immigravi, ubi videor invenisse ipsum tranquillitatis portum. Adeo mihi bene est inter frondes et libellos. O sapientem Epicurum!"

6) Vgl. *Epist. Sel*, pag. 56.

7) T. a. p., pag. 139.

8) Al zijne brieven in dezen tijd geschreven hebben tot onderschrift: „In eremo suburbano."

over ziekte, nu eens over scorbuut [1]), dan weer over duizeligheid [2]). Toch gaf hij niet aan zijne kwalen toe, maar werkte hard.

Sedert jaren was hij bezig met eene uitgave van zijn lievelingsdichter Propertius, waarvoor hij reeds in 1677 aanteekeningen had liggen [3]). Allerlei onderzoekingen had hij ingesteld en handschriften gecollationneerd [4]); thans werd aan het werk de laatste hand gelegd. In Maart 1701 was het eerste boek van Propertius gedrukt [5]), in October de omvangrijke registers [6]), en den 4den Februari werden de presentexemplaren aan de vrienden rondgezonden [7]). Door deze uitgave van den Romeinschen dichter, die weer zonder zijn naam uitkwam [8]), heeft Broekhuizen zich een eervollen naam als philoloog verworven. Vooral de commentaar is smaakvol en getuigt van eene ontzachlijk groote belezenheid.

Die belezenheid en geleerdheid blijkt trouwens niet minder uit Broekhuizen's correspondentie met Burman [9]). Deze jonge Utrechtsche geleerde, die eene buitengewone werkkracht bezat, heeft in de jaren 1695—1707 eene menigte werken in het licht gezonden. En bij het uitgeven der *Lectiones Venusinae* van Janus Rutgersius [10]), van de brieven van Gudius [11]), Phaedrus [12]),

---

1) In een brief aan Burman van 8 April 1700.

2) Brief aan denzelfden van 1 Juni 1700.

3) Vgl. *Epist. Sel.*, pag. 19.

4) T. a. p., pag. 49, 51, 52, 55, 99, 130, en *Poem.*, pag. 261.

5) Volgens een brief aan Burman van 28 Maart.

6) Volgens een brief aan denzelfden van 26 October.

7) Vgl. *Epist. Sel.*, pag. 148, 150.

8) De titel is: *Sex. Aurelii Propertii Elegiarum libri quatuor, Ad fidem veterum membranarum sedulo castigati. Accedunt Notae, et terni Indices; quorum primus omnes voces Propertianas complectitur. Amstelaedami Apud Henricum Wetstenium; ut et Rod. et Gerh. Wetstenios, H. FF.* MDCCII.

9) Er zijn op de Leidsche Bibliotheek 53 brieven van Broekhuizen aan Burman en 47 van dezen aan hem. Zij loopen van 24 Maart 1695 tot 20 Aug. 1707.

10) Zie de brieven van Broekhuizen van 19 April en 31 Mei 1695, van 10 April en 13 Mei 1696.

11) Brief van 22 Dec. 1695.

12) In een brief van 15 Jan. 1697.

van zijne studie over *Jupiter Fulgurator* [1]), van Valerius Flaccus [2]), Ovidius [3]), Petronius [4]), van een werk over den Latijnschen stijl [5]) en van de bekende *Sylloge epistolarum* [6]) gaf onze dichter steeds raad en voorlichting. Er is in deze jaren bijna geen enkel werk door Burman uitgegeven, of Broekhuizen's raad was eerst gevraagd, en met recht noemde de Utrechtsche professor den oud-kapitein zijn »leermeester en leidsman" [7]). Niet alleen de wijze van uitgeven, maar ook de spelling en belangrijke conjecturen worden aan zijn oordeel onderworpen. En op eene vraag naar nieuwe bronnen weet Broekhuizen altijd een voldoend antwoord te geven, want in de geschiedenis der philologie was hij bijzonder te huis. »Naer wat schryver men hem vraegde," getuigt Hoogstraten [8]), »men had altydt eenigh bescheit, hoe groot of hoe kleen van waerdy hy ook wezen mogte." In al zijne boeken maakte hij aanteekeningen; zijn woordenboek van Basilius Faber was van eene menigte schriftelijke aanteekeningen voorzien en de adversaria, die hij had gemaakt, waren vele in getal en rijk aan inhoud [9]).

Maar het waren niet alleen de Latijnsche schrijvers, die zijne opmerkzaamheid trokken. Hij las vele Italiaansche dichters, die hij bijzonder hoog schatte [10]). Onder de Fransche schrijvers bewonderde hij vooral Montagne, Balsac, Vavasseur, Huet, Rapin, Saint Evremont, Corneille, Racine en Molière [11]). Maar hij had overigens met het Fransche volk niet veel op [12]), wat

---

1) Brief van 23 Jan. 1700.
2) Brieven van 21 Febr. 1699 en 1 Aug. 1701.
3) Brieven van 14 Juli 1700, 8 Dec. 1701 en 10 Febr. 1707.
4) Brieven van 27 Febr en 8 Mei 1707.
5) Brief van 26 Jan. 1700.
6) Brief van 1 Mei 1704.
7) Brief van 31 Maart 1700.
8) Zie *Het leven*, blz. 22.
9) T. a. p.
10) T. a p., blz 43, 44.
11) T. a. p., blz. 50, 51.
12) Eene krachtige uitspraak daaromtrent vinden wij in één zijner brieven aan Burman. Deze had den 25sten Nov. 1706 eene redevoering gehouden over onze overwinningen op de Franschen in dat jaar (vgl. *Orationes*, pag. 131—157), en Broekhuizen, die zich erg ziek voelde, schreef hem den 10den Febr. 1707: »Ernst

zeker niet te verwonderen is in een officier, die zoo dikwijls tegen de Franschen had gestreden. Vooral ergerde het hem, dat vele Fransche schrijvers hunne land- en tijdgenooten ver boven de classieken stelden, dat de Jezuiët Dominique Bouhours ernstig de vraag behandelde, of een Duitscher »bel-esprit" kon zijn, en dat Perrault Parijsche advocaten en dichters boven Cicero en Vergilius stelde [1]). Tegen deze beweeringen heeft Broekhuizen dan ook de pijlen van zijn vernuft gericht [2]). Niet minder werd zijne verontwaardiging gaande gemaakt door de werken van Jean le Clerc (Joannes Clericus), een Zwitser, die in 1684 in ons land kwam en jaren lang aan het Remonstrantsche Seminarium te Amsterdam Hoogleeraar is geweest. Het aantal theologische, philosophische en philologische werken, dat deze geleerde het licht heeft doen zien, is bijna ontelbaar. Broekhuizen verweet hem oppervlakkigheid en kon ook den hoogen toon niet verdragen, waarop Clericus over de latere Latijnsche dichters schreef [3]).

---

hic, et alibi, qui te paullo liberius egisse judicarent in notando rege Ludovico: non enim convenire reipublicae, irritare principem tam potentem. Horum ego mortalium sapientiam, quae mea est rusticitas, non intelligo. Scilicet nos, dum bellum est non pro gloria, sed pro libertate ac pro sanctissimo Jesu nomine, hosti crudelissimo et superbissimo etiam blandiemur? Nec animos nostros mordebunt umquam gigantia illa tropaea ignaviae nostrae atque infamiae monumenta aeterna? Impune candorem nostrum, et mores ad fucum Gallicanum non factos, traducent mimi Parisienses? Serviant illi, quibus servitus res tam dulcis videtur. Ego vero te laudo, bonum Batavici pectoris civem, publice ea profatum quorum te numquam debebit pudere. Et quis probus non millies potius moriatur, quam dissimulet odium gentis insolentissimae?"

1) Vgl. *Epist. Sel.*, pag. 110, 112, 113—116, 123, 124.

2) Vgl. *Poem.*, pag. 166, 168.

3) Vgl. *Parrhasiana ou Pensées diverses Sur des Matières de critique, d'histoire, de morale et de politique. Avec la Défense de divers Ouvrages de Mr. L. C. Par Theodore Parrhase. Seconde Edition..... A Amsterdam, Chez Henry Schelte.* MDCCI., I, blz. 4: „Bien des Modernes, qui ont fait des vers Latins ou Grecs, ressemblent aux Anciens, comme les singes ressemblent aux hommes. Ils imitent leurs défauts, bien plus que leurs bonnes qualitez; et il y a du danger à imiter les pensées des Modernes, aussi bien que leur stile. Au lieu de sentences graves et élevées, ils ne nous donnent que des pensées plates et rampantes. Au lieu d'un

Van de Nederlandsche dichters bewonderde Broekhuizen Hooft, Vondel, Antonides, Oudaen, Vollenhove en Moonen, terwijl hij Jan Vos verafschuwde [1]).

Lezende en werkende in weerwil van zijne slechte gezondheid — hij klaagt in zijne brieven steeds over zijn »corpusculum" — bleef hij in zijne eenzame woning, die hij zelden verliet. Hij bleef nooit meer een enkelen nacht van huis [2]) en men kon hem bijna niet bewegen, om te komen eten, daar hij toch geen eetlust had [3]). Graevius en Heemstede noodigden hem dikwijls en vooral Burman trachtte hem naar Utrecht te lokken. »Verlaat toch," schrijft deze hem den 31sten Maart 1700, »voor een poos uwe modderige en mistige woonplaats en zoek bij ons herstel van gezondheid, terwijl gij al uwe zorgen op zijde zet en uw geest verfrischt.... Ik verzeker u op mijn woord, dat gij in mijn huis op dezelfde manier en met dezelfde gewoonten kunt leven, die ik weet dat gij altijd volgt. Ik heb een tuin bij de stad, waar ik dagelijks heenga, om mij aan het gewoel te onttrekken; daar zullen wij samenzijn, daar offeren aan Hygieia en aan het gezond verstand en in eene heerlijke, letterkundige rust onzen geest verkwikken zooveel wij willen" [4]). Doch Broekhuizen was niet te vermurwen; hij bleef te huis. Voor zijn tuin droeg hij eenige zorg, vooral in het voorjaar [5]), maar hij leefde bijna van de wereld afgesloten.

---

stile pur et serré, on voit dans leurs vers des manières de parler très-suspectes, et des répetitions ennuieuses d'expressions synonymes, empruntées des Anciens, et mises hors de leur place.... Ne doutez pas que, si les Poëtes Anciens ressussitoient, ils ne se moquassent de même de nos vers Grecs et Latins; et ne fussent surpris que l'on trouve des gens, qui perdent tant de temps à y réüssir si mal."

Broekhuizen heeft eens het plan gehad de *Parrhasiana* te bestrijden (Brief aan Burman van 11 Febr. 1703).

1) Vgl. *Het leven*, blz. 42—46.

2) T. a. p., blz. 25.

3) T. a. p., blz. 27.

4) Iets dergelijks lezen wij in de brieven van den 25sten Nov. 1701 en den 15den Maart 1707, door Burman geschreven.

5) Den 2den Maart 1705 schrijft hij aan Burman: »Et ut videas quam tibi libenter debeam, en etiam aliud beneficium peto. Flores mei tantum non omnes per-

Geleerden, die Amsterdam bezochten, kwamen nu en dan bij hem [1]) en dikwijls zag hij Hudde [2]) en Stapel [3]) ten zijnent. Hoogstraten, die een boezemvriend van Broekhuizen is geworden, kwam hem veel raadplegen [4]), maar Francius bezocht hem bijna nooit en hij klaagt dan ook wel eens over de weinige belangstelling, die zijn oude vriend toonde [5]). Misschien heeft daardoor Francius' dood in 1704 hem minder getroffen dan het overlijden van Maerseveen (1703) en Hudde (1704); alleen voor de beide laatstgenoemden heeft hij een lijkdicht geschreven [6]).

De kring werd steeds kleiner, ook al door den dood van Graevius (1703), met wien Broekhuizen altijd in briefwisseling was gebleven. De correspondentie met Almeloveen schijnt na 1702 te zijn gestaakt. Daarentegen schreef Broekhuizen in dezen tijd nu en dan aan Franciscus Hesselius, die in 1702 op 22jarigen leeftijd Hoogleeraar in de geschiedenis en in de welsprekendheid te Rotterdam was geworden. Hij was ook Latijnsch dichter en raadpleegde Broekhuizen dikwijls over zijne verzen [7]), nadat hij in 1702 een bundel, *Otia Hagana* getiteld, aan hem en aan Francius had opgedragen. Een enkelen keer

---

ierunt, sive id furto factum fuerit, sive incuria, aut longa vi frigoris. Sed furto opinor. Nunc tu si quid bulborum habes, aut etiam semina, quo non aegre careas, instrue, amabo, meas areolas, pauperes ac desolatas. Quod si inde non nascentur flores inscripti nomen Burmannum, nascentur forte versiculi haud omnino agrestes."

1) Zie *Het leven*, blz. 26. 2) T. a. p.

3) Dit blijkt uit den zoo even aangehaalden brief.

4) Zie de Voorrede van Broekhuizen's *Poemata*.

5) Den 8sten Dec. 1701 schrijft Broekhuizen aan Burman: „Jam sexta agitur dierum hebdomas, postquam male haberi coepi; interea temporis noster Francius bis ad me invisit. I nunc, et vetera nobis amicitiae exempla deprome. Nihil addam."

En den 27sten Juni 1703: „Fertur et alia Francii elegia, quam ego non vidi. Neque id tibi mirum videri debet, quum de me non magis cogitet Francius, quam de aliquo fossore aut caprimulgo. Sed recte habet, quod mihi melius convenit tecum. O beatam meam solitudinem, ubi neque nomen auditur crassorum Epicureorum."

6) Vgl. *Poem.*, pag. 14, 134.

7) Vgl. *Epist. Sel.*, pag. 147, 150, 152, 153, 156. Broekhuizen heeft twee gedichten op Hesselo geschreven (Vgl. *Poem.*, pag. 27, 269).

vinden wij Broekhuizen in briefwisseling met Spanheim [1]), toen gezant van den koning van Pruisen te Londen, en met den bekenden Gisbertus Cuperus [2]).

Na het uitgeven van Propertius had Broekhuizen al spoedig nieuwe plannen. Reeds in het voorjaar van 1702 dacht hij over Tibullus [3]). Later bestond het voornemen, om Horatius ter hand te nemen, aan welken dichter hij vroeger veel tijd had besteed [4]). Doch er rezen moeielijkheden [5]), zoodat Broekhuizen in het najaar van 1703 besloot, om den geheelen winter aan Tibullus te besteden [6]); het werk werd met ijver ter hand genomen, want hij wilde verloren tijd inhalen [7]). Door het werken aan Tibullus trad ook het voornemen, om de Latijnsche verzen van den Italiaan della Casa uit te geven [8]), die in de 16de eeuw heeft geleefd en zich naam heeft gemaakt door zijne zoetvloeiende, maar lichtzinnige gedichten, op den achtergrond.

Zijne zwakke gezondheid had intusschen zijn strijdlust nog niet verminderd. Dat blijkt uit het volgende [9]). Hoogstraten

---

1) Vgl. *Epist. Sel.*, pag. 154. 2) T. a. p., pag. 158, 159.

3) Dit blijkt uit een brief van 1 April 1702 aan Burman.

4) Vgl. *Epist. Sel.*, pag. 77, 129, 130. Graevius wilde, dat Broekhuizen zijne opmerkingen te gelijk met de *Lectiones Venusinae* van Rutgersius zou uitgeven, en Burman schrijft in April 1695 aan Broekhuizen: „(Graevius) vero auctor mihi fuit rem prius tecum communicandi, nam et consilium quondam te cepisse Horatium edendi et simul jam cum Heinsio de eo contulisse mihi affirmabat."

5) Den 6den Mei 1703 schrijft hij aan Burman: „Labores mei in Horatium, quantum video, frustra suscepti fuerunt. Gaudeo tamen Bentlejum velle facere id, quod ego non potui. Nam dum diem ex die duco spe libri veteris, qui Leidae servatur, ab aliis merito sum occupatus. Is autem liber nec datus est mihi petenti, nec negatus: credo propter metum Caesaris et Antonii."

6) Brief van 1 Oct. 1703 aan Burman.

7) In denzelfden brief schrijft hij aan Burman als excuus, dat hij in zoo langen tijd niets van zich heeft laten hooren: „Nec tamen volo credas, memet mihi ignoscere, ut ille Maevius solebat: quum otio tantum non diffluam. Sed trahit me voluptas discendi; stimulat etiam praeteriti temporis jactura, cujus damna nunc senili industria resarcire laboro."

8) Hij schrijft 6 Mei 1703 over dat voornemen aan Burman.

9) De geheele zaak is uitvoerig beschreven in denzelfden brief van 6 Mei.

had op verzoek van den uitgever Halma een Phaedrus uitgegeven, om te dienen voor het onderwijs van Willem Friso, die geschoeid was op de leest der bekende Fransche uitgaven voor den Dauphin. Het boek viel zeer in den smaak, werd op vele scholen gebruikt en heeft eene menigte drukken beleefd [1]). De bewerker had een handschriftje te leen gehad van Schalbruch, toen reeds professor te Amsterdam en later de opvolger van Francius. Dat handschriftje bevatte een dictaat van Johannes Mensinga, den bekenden Groningschen Hoogleeraar, en deze had zijne kennis van Phaedrus voornamelijk geput uit een dictaat van Johannes Fred. Gronovius. Nu had Hoogstraten in de voorrede van zijn boek geene melding gemaakt van Schalbruch en deze vertelde daarom openlijk, dat er in de noten van Hoogstraten geen woord stond, of het was uit het dictaat van Mensinga gestolen. Broekhuizen, die wel beter wist, was woedend over dien laster en daagde Schalbruch uit, om nadat beiden eene som geld, tot *f* 2000 toe, hadden gestort, in tegenwoordigheid van een notaris en van getuigen te bewijzen, dat Hoogstraten had gestolen [2]). De ander krabbelde echter achteruit en nam Jacobus Gronovius in den arm, om een handje te helpen bij het tegenwerken van Hoogstraten's boek. Dat voorval illustreert niet alleen den aard der vinnige letterkundige twisten van dezen tijd, maar het doet ook een aardig licht vallen op Broekhuizen's karakter. De oud-kapitein durfde het voor zijne vrienden opnemen en onrecht tegengaan; hij was een man, op wiens woord men kon vertrouwen [3]).

---

1) Vlg. Th. Nolen, *Iets over David van Hoogstraten en de letterkundige twisten van zijn tijd* (*Programma van het Erasmiaansch Gymnasium*). *Rotterdam. A. Keltjes.* 1886, blz. 11, 12.

2) „Quocirca Halmam exoravi, ut meo nomine Schalbruchum sponsione provocaret, et sacramento, quantumcumque ipse vellet, etiam bis mille florenorum, si videretur, elargiendo deinde egenis quos ipse designaret, ni ostenderet furta Hoogstratani coram Notario (ut vulgus loquitur) et testibus praesentibus. Enimvero ille rejicere conditionem, et cavillari nihil sibi rei esse cum Broukhusio, sed brevi fore cum Hoogstratano. Emanavit res in vulgus, non sine derisu ignavi Thrasonis."

3) Hoogstraten verhaalt (*Het leven*, blz. 52), dat hij „meenigmael het edelmoe-

Een paar jaren later, toen hij door Vacerra was aangevallen, had Broekhuizen echter geen lust meer om te antwoorden [1]). Zijne gezondheid werd steeds slechter en hij zocht troost in zijn werk en in den godsdienst. Hij las veel in de werken van Augustinus en in de Psalmen [2]). Maar zijn Tibullus ging toch goed vooruit; in October 1706 had hij drukproeven van het werk [3]) en in Mei van het volgende jaar was het boek bijna afgedrukt [4]). Toch was dat niet de eenige arbeid, dien hij in zijne laatste levensjaren verrichtte. Niet alleen toch dichtte hij een vrij groot aantal Latijnsche verzen — zijn laatste gedicht op een werk van Halma [5]) werd 6 October 1707 geschreven — maar hij hielp Burman vlijtig met het uitgeven der *Inscriptiones* van Gruter. Graevius had dezen reuzenarbeid ondernomen, die na zijn dood door Burman werd voortgezet, en Broekhuizen gaf niet alleen raad en voorlichting [6]), maar stond ook handschriften af en had een belangrijk aandeel in het werk [7]), dat hij nog voltooid heeft gezien.

Spoedig werd hij nu bedlegerig, doch zijne vrienden, Hoogstraten, de predikant Franciscus Burman, Dr. Antonie van Stamhorst, Jacob de Wilde, de uitgever Hendrik Wetstein en

---

digh zeggen van Achilles by Homeer in den mondt" had (Il. IX, 312):

ἐχθρὸς γάρ μοι κεῖνος ὁμῶς Ἀΐδαο πύλῃσιν,
ὅς χ' ἕτερον μὲν κεύθῃ ἐνὶ φρεσίν, ἄλλο δὲ εἴπῃ.

1) Brief van 5 April 1706 aan Burman.

2) Zie *Het leven*, blz. 28, 29.

3) Brief van 12 Oct. 1706 aan Burman.

4) Brief van 8 Mei 1707 aan Burman.

5) Vgl. *Poem.*, pag. 238.

6) Zie *Epist. Sel.*, pag. 141, vlgg. 8 Febr. 1703 en 6 Jan. 1707 schrijft hij over het werk aan Burman.

7) In de voorrede van *Jani Gruteri Corpus Inscriptionum, ex recensione et cum Annotationibus Joannis Georgii Graevii* schrijft Burman (pag. 12): „Multum quoque consiliis suis et Typographum et nos, unicus post fata summi Graevii in hoc opere recensendo, dux et auspex, et ex cujus penu in hac ipsa Praefatione concinnanda plurima sunt depromta, juvit Vir optimus et eruditione et candore summus Janus Brouckhusius," caet.

De voorrede is van 1 Maart 1707.

Herman Angelkot kwamen hem trouw bezoeken [1]). Hij zag zijn Tibullus [2]) nog gedrukt, die den 20sten Aug. 1707 aan de vrienden kon worden gezonden. De brieven, die de zieke er bij schreef, zijn erg somber [3]); hij had ontzachlijk veel geleden en begreep, dat hij zou sterven. Den 15den December 1707 ontsliep hij en den 20sten werd zijn lijk in de kerk van Amstelveen ter ruste gelegd [4]).

Broekhuizen was een man van groote gaven; hij bezat scherpzinnigheid, een merkwaardig goed geheugen, een uitstekenden smaak, groote werkkracht en geest. Zijne kennis van de wereld en zijne geleerdheid maakten hem tot het middelpunt van elk gezelschap; hij was een druk prater en een voorkomend man met de manieren en het uiterlijk van een militair. Daarbij was hij volkomen oprecht en had veel voor anderen over. Het is niet te verwonderen, dat zulk eene persoonlijkheid vele trouwe vrienden aan zich wist te verbinden en zoowel oudere menschen, als Heinsius en Graevius, voor zich innam, als Burman en Hoogstraten, die jonger waren en met Broekhuizen dweepten. Hij heeft zeer met het lot te worstelen gehad en zijn leven is niet gelukkig geweest. Toch heeft hij veel van beteekenis tot stand gebracht en bewezen, dat iemand met grooten aanleg, in weerwil van onvoldoende opleiding en onder ongunstige omstandigheden, toch als dichter en geleerde een hoog standpunt kan innemen.

Door zijne uitgaven van Propertius en Tibullus heeft hij de philologie wel geene nieuwe banen doen inslaan, maar toch de

---

1) Zie *Het leven*, blz. 81.

2) De titel is: *Albii Tibulli Equitis Rom. quae exstant, Ad fidem veterum membranarum sedulo castigata. Accedunt Notae, cum Variar. Lectionum Libello, et terni Indices; quorum primus Omnes Voces Tibullianas complectitur. Amstelaedami Ex officina Wetsteniana* MDCCVIII.

3) Vgl. *Epist. Sel.*, pag. 159. Een brief aan Burman van 20 Aug. is in denzelfden geest.

4) Vgl. *Het leven*, blz. 32.

wetenschap eene schrede vooruitgebracht door zijne bewonderenswaardige kennis der Latiniteit en den smaak, waarmede hij den commentaar heeft bewerkt. Dat zijne methode eenzijdig was, vooral ook doordat hij geen Grieksch genoeg kende, om daarmede veel in beide Latijnsche dichters op te helderen, is grootendeels te wijten aan het gemis eener academische vorming. Toch worden ook nu nog zijne uitgaven met eere genoemd [1]), al zijn dan ook later, door het gebruik maken van meerdere en meer betrouwbare handschriften en door het volgen eener andere wetenschappelijke richting, vele veranderingen door Broekhuizen in den tekst van Propertius en Tibullus voorgeslagen, niet deugdelijk bevonden. Toch is de naam van »smaakvol dilettant" [2]) zeker niet juist voor een man, wiens aanteekeningen op Horatius door Peerlkamp op prijs werden gesteld [3]).

Ook door het uitgeven van eenige latere Latijnsche dichters heeft Broekhuizen getracht de studie van het Latijn te bevorderen. En hij was in zijn tijd één der weinige geleerden in ons land, die zich genoeg te huis gevoelden in de geschiedenis en letterkunde van Italië, om zulk eene taak op zich te kunnen nemen.

Zelf neemt hij als Latijnsch dichter eene eerste plaats in. En het waren niet alleen zijne vrienden, als Graevius en Heinsius, overigens zeer bevoegde beoordeelaars, die dat erkenden. In Duitschland werden de beide uitgaven der *Poemata* met ingenomenheid begroet. In één der meest gezaghebbende Duitsche tijdschriften dier dagen leest men eene aankondiging vol lof, toen de gedichten voor het eerst verschenen [4]), en eene uitvoerige critiek, in welke het talent van den dichter zeer hoog

---

1) O. a. door Lucian Müller in zijne uitgave van Catullus, Tibullus en Propertius. Zie de *Praefatio* op Tibullus (Teubner, 1870, pag. XIV).

2) Zoo noemt hem Bernhardy, *Grundriss der Römischen Litteratur*, 1865, blz. 140.

3) Vgl. *Q. Horatii Flacci Carmina recensuit P. Hofman Peerlkamp. Editio altera .... Amstelodami ....* 1862, pag. XXVII en XXVIII der voorrede.

4) Zie de *Acta eruditorum .... Lipsiae ....* 1684, pag. 542.

wordt gesteld, bij de tweede uitgave [1]). Welk eene goede meening de groote Fransche geleerden van Broekhuizen's gedichten koesterden, zagen wij boven. In onze eeuw werden de *Poemata* zeer geprezen door Mr. J. H. Hoeufft [2]). En Peerlkamp [3]) noemt hem »een bijna volmaakt dichter" en meent, dat men zich bij sommige verzen moet verwonderen, »dat geen Romein en niet Propertius of Tibullus de maker is van het gedicht, dat én Propertius én Tibullus gaarne geschreven zouden hebben."

De meeste Nederlandsche gedichten van Broekhuizen zijn in zijne jonge jaren geschreven; vóór zijn veertigste heeft hij deze Muze vaarwel gezegd. Een groot deel van deze verzen zijn dan ook minneliederen. Wij zagen, dat velen gedurende zijn verblijf in Duitschland tot stand kwamen. En al is het ook niet te bewijzen, toch voelt men zich geneigd, om ze in verband te brengen met 's dichters liefde voor Charlotte Lochon. Dat Broekhuizen voor enkele dezer verzen den vorm van het herdersdicht koos, ligt vooral aan den tijd, waarin hij ze schreef; de pastorale was toen in de mode. Doch het was geen mode meer, om, zooals Broekhuizen deed, Hooft na te volgen. Dezen stelde hij echter het hoogst onder de Nederlandsche dichters; hij noemde hem »den adelyken schryver: den Fenix die der geheugenisse van alle eeuwen waerdig was: de eeuwige eer van den Nederlantschen Parnas, en den Prins der Hollantsche dichteren" [4]). Op de vergadering van een kunstgenootschap, waarvan Broekhuizen lid was, las hij o. a. »Aenmerkingen" voor op de *Geeraert van Velsen* en de *Baeto* [5]).

1) T. a. p., 1711, pag. 538—544.

2) Vgl. *Parnasvs Latino-Belgicvs, Sive plerique e poetis Belgii Latinis, epigrammate atque adnotatione illustrati. Amst. et Bredae*, 1819, pag. 193.

3) T. a. p., blz. 456.

4) Zie *Het leven*, blz. 42.

5) T. a. p., blz. 47, 48. Het is niet zeker, of onze dichter lid was van dat Amsterdamsche genootschap vóór 1672 of na 1686. De woorden van Hoogstraten zijn zoo weifelend, dat men de zaak m. i. in het midden moet laten, als men bedenkt, dat Broekhuizen's levensbeschrijver zijn held eerst in zijne laatste levensjaren heeft leeren kennen.

Wij weten verder, dat hij drie gedichten van Hooft zeer vrij in het Latijn heeft vertaald [1]), op dezelfde wijze als hij ook een paar zijner eigene verzen in de taal van Latium heeft overgebracht [2]). Geen wonder dus, dat hij Hooft navolgde in woordenkeuze en versbouw en dat hij eerst op lateren leeftijd door Hoogstraten opmerkzaam werd gemaakt op de fouten van den drost [3]). Toch behooren, in weerwil van die navolging [4]), Broekhuizen's gedichten tot de besten van dien tijd; zij zijn meestal eenvoudig, natuurlijk en dichterlijk en het is te betreuren, dat zij zoo weinig talrijk zijn.

Broekhuizen's dood is door vele dichters bezongen, o. a. door Moonen, Ludolph Smids, Angelkot, Wellekens, Johan de Haes, Vlamingh en Schermer in het Nederlandsch [5]), terwijl Hoogstraten [6]), Joan de Witt [7]), de secretaris van Amsterdam, en Burman [8]) Latijnsche lijkdichten hebben geschreven. De laatstgenoemde hield den 26sten Januari 1708 eene lijkrede op Broekhuizen [9]), in welke hij aan de groote verdiensten van zijn betreurden vriend alle recht liet weervaren. Het is te bejammeren, dat deze redevoering de aanleiding is geweest tot een hevigen

---

1) Nl. *Ad Neaeram* (*Poem.*, pag. 84) = *Rosemont, hoordij speelen noch singen?* (*Gedichten van P. Cz. Hooft*, door Leendertz, I, blz. 188), *Galatea* (*Poem.*, pag. 96) = *Amaryl had lang* (*Ged.*, blz. 197) en *Ad Neaeram* (*Poem.*, pag. 141) = *Ghij die, met sulck geweldt, gaet wt mijn bosem rocken* (*Ged.*, blz. 103). Leendertz wees de oorspronkelijke verzen aan (vgl. *Ged.*, blz. 362—365).

2) Nl. *Desiderium puellae absentis* (*Poem.*, pag. 421) en *Ad puellam amatam* (t. a. p., pag 432); zij zijn, volgens het HS., *e Belgico meo*. De oorspronkelijke gedichten zijn verloren gegaan.

3) Zie het *Aen den Lezer* (blz. 7) vóór Broekhuizen's *Gedichten*.

4) T. a. p. en Dr. H. E. Moltzer, *Studiën en Schetsen van Nederlandsche Letterkunde*, *Haarlem*, *De Erven F. Bohn.* 1881, blz. 79—81, en blz. 95.

5) De verzen zijn afgedrukt achter de *Gedichten*.

6) Vóór de *Poemata* van Broekhuizen.

7) Vgl. de opdracht der *Poemata*.

8) Zie *Burmanni Orationes*, pag. 181, of zijne *Poemata*, pag. 190.

9) Zie boven den titel. De rede kwam ook afzonderlijk uit (vgl. Saxe, *Onomasticon literarivm*, V, blz. 469).

strijd. Burman had nl. den l ı er van Broekhuizen, Junius, tegenover de ı dı teld en had aan deze de les gelezen. Velen m dat kwalijk, o. a. Johannes van Muyden, die vro r U ıt conrector en sedert 1681 professor in de rech v , een onbeduidend man, die tot de vrienden van l lekl en tot de vijanden van Broekhuizen behoorde [1]). Het werd e strijd met pamfletten, waarin Burman zich duchtig roerde [2]); den 9den September 1710 bestreed hij zelfs nog in een uitgebreid Latijnsch gedicht, dat in het groot auditorium der Academie werd uitgesproken, de vijanden van Broekhuizen en van hem zelven [3]).

Ook Hoogstraten eerde de nagedachtenis van zijn vriend. Broekhuizen's handschriften en een groot deel zijner boekerij waren hem vermaakt [4]); Hoogstraten ordende de Latijnsche gedichten, die hij vond, voegde er de in 1684 reeds gedrukte verzen aan toe en gaf in 1711 de *Poemata* uit [5]). Hij had daaraan geene gemakkelijke taak. Want terwijl al de gedichten met zeer duidelijke hand zijn geschreven, missen zij bijna allen een opschrift, en Hoogstraten heeft zich heel wat moeite moeten getroosten, om bij al die gelegenheidsverzen uit te vorschen, tot wie zij waren gericht en waarom [6]). De opschriften in de *Poemata* zijn dus van hem [7]).

Ook dat boek gaf weer aanleiding tot een langdurigen letterkundigen twist. In 1708 had Joannes Clericus in de *Bibliothèque choisie* [8]) eene critiek gegeven van Broekhuizen's Tibul-

1) Dat blijkt uit eenige brieven van Broekhuizen aan Burman.

2) Vgl. Saxe, t. a. p.

3) Zie de *Orationes*, pag. 137, of de *Poemata*, pag. 1.

4) Vgl. de voorrede der *Poemata*.

5) Zie boven den titel. De opdracht aan Joan de Witt is van 2 Dec. 1710.

6) Een brief van Hoogstraten aan Almeloveen (zie Bijlage II) geeft een kijkje op de nasporingen, die hij in het werk stelde.

7) Bijna al de Latijnsche gedichten van Broekhuizen in het HS. van den dichter zijn thans op de Leidsche Bibliotheek. De „Carmina Iuvenilia", die in 1684 zijn verschenen, zijn in één band vereenigd; de meeste der andere gedichten staan op 161 losse bladen; de laatstgenoemden zijn bijna allen gedateerd.

8) Dl. XV, 1708, blz. 364—387.

lus. In dat opstel werden nog al aanmerkingen gemaakt, waarvan enkelen niet onjuist waren, en de toon was over het algemeen niet zeer vriendelijk [1]). Hoogstraten, die natuurlijk wel wist, dat Broekhuizen Le Clerc zoowat voor een kwakzalver had gehouden [2]), kwam in de voorrede der *Poemata* met groote hevigheid tegen Clericus op en er ontspon zich een strijd, die een regen van pamfletten deed nederdalen en die een paar jaren heeft geduurd [3]). Toch was de quaestie volstrekt niet belangrijk genoeg, om Hoogstraten te doen verklaren, »dat men uit Vrankryk zelf pylen geschoten heeft om zyne schim te treffen" [4]). Maar wij zijn in de 18de eeuw, de eeuw

---

1) Le Clerc zegt o. a. (blz. 879): »D'ailleurs on a remarqué que Mr. *Broekhuyse*, sur la fin de ses jours, n'étoit nullement chiche de loüanges, à l'égard de ceux, qui lui faisoient un peu la Cour, ou qui faisoient profession d'estimer ses Poësies et les Poëtes en général On en a eu des preuves dans ce volume, où il ne perd point d'occasion de les louër et de les louër même avec excès. Mais ce qui ne seroit pas pardonnable à un autre, est pardonnable à un Poëte Tout l'inconvenient que j'y vois, c'est que la profusion qu'il a faite de loüanges, en vers et en prose, en diminue beaucoup le prix et les rend suspectes. Cela fera même que ces censures ne seront pas d'un très grand poids."

Broekhuizen had Clericus even getikt (vgl. zijn Tibullus, blz. 3); hinc illae lacrimae.

Iets verder (blz. 885) beweert Le Clerc, dat Broekhuizen eene verkeerde aanteekening heeft gemaakt over eene zoneclips. »Mais pour cela, il auroit fallu avoir lû le livre de *Galilée*, des taches du Soleil, ou quelque autre qui en eût parlé; car on ne trouve pas ces sortes de choses, dans les Poëtes. Il est vrai qu'il y a des Poëtes, ou au moins des gens qui croyent l'être; qui méprisent les découvertes des Astronomes, et des Physiciens, et qui croiroient avoir plus rendu de service à la République des Lettres, en lui apprenant le nom de celui, qui eut autrefois commerce avec *Delie*, avant qu'elle fût à *Tibulle*; qu'en découvrant tout ce que *Galilée* nous a fait remarquer le premier, dans le Ciel: ou tout ce que Mr. *Newton* a démontré, dans ses livres de Physique et d'Optique. — Mais quoi qu'on en puisse dire, il sera toûjours certain que Mr. *Broekhuyse* a été un fort habile homme, entre les gens de sa sorte," etc.

2) Zonder twijfel was hij dat ook eenigszins. Toen hij in 1703 onder het pseudoniem Gorallus de gedichten van Pedo Albinovanus had uitgegeven, hemelde hij zelf zijne uitgave in een uitgebreid artikel op (zie *Bibliothèque choisie*, dl. I, 1703, blz. 139—200).

3) Zie Nolen, t. a. p., blz. 14, vlgg.

4) Vgl. *Het leven*, blz. 50.

der Burman's en andere vechtersbazen op litterarisch gebied.

Hoogstraten had eerst het voornemen gekoesterd, om Broekhuizen's Nederlandsche gedichten achter de *Poemata* te laten drukken [1]); hij kwam echter van dat plan terug en gaf ze in 1712 afzonderlijk uit [2]). In het bundeltje werden de gedichten, in 1677 door Pluimer uitgegeven, herdrukt en eenige anderen er bijgevoegd, terwijl eene uitgebreide levensgeschiedenis en eene menigte lijkdichten aan het boekje een behoorlijken omvang gaven.

In 1727 werd in de *Nieuwe verzameling van Nederduitsche Mengeldichten* [3]) een onuitgegeven gedicht van Broekhuizen meegedeeld, nl. *Bions lykzangh op Adonis* [4]); volgens de voorrede is het vers afgedrukt naar het handschrift van den dichter zelven. Broekhuizen's *Gedichten* zijn in 1822 te Brussel herdrukt [5]); een latere druk van 1834 te Amsterdam [6]) is eene titeluitgave. In 1883 bezorgde Dr. R. A. Kollewijn een nieuwen druk [7]).

Broekhuizen's Propertius is in 1727 op nieuw uitgegeven [8]) door Pieter Vlaming, die aan den vorigen druk de noten toevoegde, welke Broekhuizen zelf na 1702 over dezen dichter had opgeteekend. Dezelfde geleerde bezorgde in 1728 eene nieuwe uitgave van Sannazarius, waaraan de gedichten der broeders

---

1) Zie het *Aen den Bescheiden Lezer* vóór de *Gedichten*.

2) Zie boven den titel. De opdracht aan Gerard van Papenbroeck is gedateerd 25 Nov. 1711.

3) *Te Amsterdam, By Willem Barents, Boekverkooper*, enz. 1727.

4) T. a. p., blz. 188. Het vers is eene vertaling van de Ἐπιτάφιος Ἀδώνιδος.

5) *Gedichten van J van Broekhuizen. Derde druk. Brussel, By Brest van Kempen, Boekverkooper*, enz. 1822.

6) *Gedichten van J. van Broekhuizen. Derde druk. Amsterdam, By L. van Bakkenes, Boekverkooper*, enz. 1834.

7) *J. van Broekhuizen's Nederlandsche Gedichten uitgegeven en toegelicht door Dr. R. A. Kollewijn, ... Amersfoort, A. M. Slothouwer.*

8) *Sex. Aurelii Propertii Elegiarum libri quatuor, Ad fidem veterum membranarum, curis secundis Jani Broukhusii, sedulo castigati. Accedunt terni Indices, quorum primus omnes voces Propertianas complectitur. Amstelaedami, Apud Rod. et Gerh. Wetstenios*, MDCCXXVII.

Amaltheus werden toegevoegd [1]). Deze uitgave werd aan Broekhuizen's vriend Joan de Witt opgedragen. Vlaming maakte gebruik van het exemplaar, waarin Broekhuizen zelf allerlei aanteekeningen had gemaakt.

Het schijnt, dat onze dichter ook met eene uitgave van Catullus is begonnen. Althans in 1826 gaf Huschke den tekst der zes eerste gedichten van het eerste boek uit, verrijkt met noten van Broekhuizen [2]). Het eerste vel daarvan schijnt bij het leven van onzen dichter te zijn gedrukt. Een exemplaar van dat vel, met schriftelijke aanteekeningen door Broekhuizen zelven verrijkt, was in het bezit van Santenius [3]) en kwam later in de Koninklijke Bibliotheek te Berlijn [4]). Broekhuizen's commentaar op de zes gedichten van Catullus is zeer klein en verschilt dus geheel van dien, welken hij op de beide andere Latijnsche dichters schreef. Wanneer Broekhuizen met dit werk is begonnen, is evenzeer onbekend, als de reden, waarom het werd gestaakt [5]). In zijne brieven is daaromtrent geene enkele aanwijzing te vinden.

Broekhuizen's portret is meermalen geschilderd, o. a. door zijn vriend Bakhuizen [6]); of deze kunstwerken nog bestaan, is

---

1) *Actii Sinceri Sannazarii, Patricii Neapolitani, Opera, Latine scripta. Ex secundis curis Jani Broukhusii. Accedunt Gabrielis Altilii, Danielis Cereti, et Fratrum Amaltheorum Carmina; Vitae Sannazarianae, et Notae Petri Vlamingii. Amstelaedami, Apud Viduam Gerardi Onder de Linden*, M.DCC.XXVIII.

2) Zie *Analecta litteraria ..... Curante Imman. G. Huschkio ..... Lipsiae .....* 1826, pag. 1, vlgg.

3) Laurentius Santenius, 1764—1798, een Amsterdamsch koopman, die in de rechten had gestudeerd, heeft zich als een zeer verdienstelijk Latijnsch dichter doen kennen.

4) Zie de voorrede van Huschke, waar de geschiedenis van dat enkele vel wordt verhaald.

5) Lucian Müller, *Geschichte der klassischen Philologie in den Niederlanden. Leipzig, Teubner*, 1869, blz. 49, Noot, deelt op gezag van *Reiskes Biogr.* mede, dat in 1750 de boekverkooper Wetstein eene Catullus-uitgave van Broekhuizen heeft aangekondigd, die echter niet is verschenen. Reiske's werk heb ik niet kunnen inzien.

6) Zie *Het leven*, blz. 53, vlgg.

mij niet bekend. Vóór de *Poemata* zien wij het borstbeeld van den krijgsman-dichter [1]); hij heeft daar een nog al forschen kop, die scherpzinnigheid en eene eenigszins militaire barheid verraadt. Op het graf van Broekhuizen is in den herfst van 1767 een gedenkteeken geplaatst, dat de kerk van Amstelveen versiert. De eer van deze daad komt toe aan Mr. Abraham Calkoen, baljuw en dijkgraaf van Amstelland. Het monument bestaat uit eene lijkbus van blauw arduin op een voetstuk van denzelfden steen; Petrus Burmannus secundus schreef het Latijnsche gedicht, dat in wit marmer is gebeiteld [2]).

Groningen. J. A. WORP.

---

1) Als curiosum kan vermeld worden, dat in de *Bibliotheca virorum militia aeque ac scriptis illvstrivm*, door Joannes Burchard en Fredericus Otto Menckenius in 1734 te Leipzig uitgegeven, van Broekhuizen een zeeman („rei navali a primis annis adsuetus") en scheepskapitein is gemaakt (vgl. pag. 89).

2) Zie Wagenaar, *Amsterdam*, XI, blz. 386, 387.

BIJLAGE I.

Chronologische lijst der meeste gedichten van Broekhuizen [1]).

Ad Johannem Derramoutium Leidam discedentem (p. 399).	Sept.	1667.
-De ontwapende Mars Ter Bruiloft van den Manhaften Kapitein Jacob Andriesz. Zwart, En ... Geertje Poort (p. 55).	6 Nov.	——
In obitum Hadriani Junii Trajectini Praeceptoris sui (p. 498).		1670.
*Ad Patruum suum. Fausta anni apprecatio (p. 405).	1 Jan.	1672.
Ad (Danielem Alphenium) (p. 406).		——
Epithalamium (p. 467).	Febr.	——
In Petri Francii Orationem de studio eloquentiae (p. 413).		——
Cum Groningam esset discessurus (p. 415).	Maart	——
Ad Academiae Groninganae studiosos, post desertam ... obsidionem ... (p. 418). *Groningae.*	Aug.	——
In Gerardi ten Berg disputationem juridicam (p. 420). *Ibidem.*		——
Desiderium puellae absentis (p. 421). *In castris Bodegraviensis.*		1673.
Ad Joannem Antoniadem Goesanum (p 422). *Schoonhoviae.*		——
Ad Joannem Sixium (p. 424). *Veteraquis.*		——
Ad Joannem Hudde, Urbis Amstelaedamensium Consulem, sponsum (p. 6). *Veteraquis.*		——
Ad Joannem Antoniadem Goesanum (p. 429). *In vico den Hinderdam.*		——
Corydon. Ad Joannem Sixium (p. 191). *In pago Vreeland.*		——
Ad puellam amatam (p. 432). *In castello den Hinderdam.*		——
Ad auram (p. 434). *Ibidem.*		——
Ad Neaeram (p. 436). *Ibidem.*		——
Ad epistolam Neaerae (p. 155). *Ibidem.*		——
Ad Alphenios fratres super obitu parentis (p. 437). *In pago Nederhorst.*		——
*In tertiam victoriam navalem anni 1673 [2]) (p. 441). *Amstelodami*	Juli	——
In Historiam plantarum indigenarum a Petro Nylandio adornatam (p. 494).		——
Ad Joannem Hudde, Reip. Amstelaedamensis consulem (p. 444). *In castello stellato ad Nieuwersluijs*		——
In Lamberti Bidloi Amstelam dulcem (p. 235). *Ibidem.*		——

1) De tusschen haakjes geplaatste cijfers wijzen de bladzijden aan der *Poemata* (1711) en der *Gedichten* (1712). A beteekent *Appendix nova Carminum.* De cursief gedrukte plaatsnamen staan in het HS der „Carmina iuvenilia."

De door het teeken * aangeduide verzen zijn gedateerd in het MS; bij die, welke van het teeken - zijn voorzien, wordt in de uitgaven datum of jaartal vermeld.

2) Het jaartal is in de *Poemata* verkeerd gedrukt.

Sermo ad Adrianum Kiebomium (p. 445). *Ibidem.*		**1674.**
In pacem Anglo-Batavam ... Ad Joannem Sixium (p. 448). *Ibidem.*	**Febr.**	——
Puellae absentis desiderio angitur (p. 451). *Ibidem.*		——
*Absentiam puellae deplorat (p. 452). *In freto Anglicano* [1]).	**4 Juni**	——
*Navigantium audaciam detestatur (p. 454). *Sanctâ Cruce insulae Teneriffae.*	25 "	——
*Manibus commilitonum ... (p. 457). *In insula Dominica.*	**24 Juli**	——
*Peregrinationis suae incommoda detestatur (p. 458). *Inter insulas Mataninam et St. Luciam.*	1 Aug.	——
*Psalmus VI (p. 297). *Pone insulam St. Luciam.*	18 "	——
*Psalmus XLIV (298). *Ibidem.*	**4 Sept.**	——
*Celadon sive desiderium patriae (p. 199) *Ibidem.*	8 "	——
*In foedissimam tempestatem .. (p. 70). *Ibidem.... foedissimâ tempestate.*	11 "	——
*Ad Jovem (p. 460). *Pone insulam Guadalupam.*	9 Oct.	——
*Ad Sodales (p. 139).	15 "	——
Ad Carolum Rabenhaupt, ... ab expugnata Gravia Amstelaedamum reducem (p. 461). *Amstelodami.*		——
*Consulatus tertius Joannis Hudde (p. 301). *Amstelodami.*	**Febr. 1675.**	
In epistolas primorum martyrum (p. 239). *Amstelodami.*		——
*Ad Joannem Sixium (p. 464). *Macliniae.*	18 Juli	——
Ad Petrum Francium (p. 476). *Ibidem.*		——
De eodem (p 477). *Ibidem.*		——
*Ad sodales, cum ingens raucedo omnem urbem invasisset (p. 478). *Ibidem.*	31 Oct.	——
Ad Juliam (p. 72). *Amstelodami.*		——
In nuptias Joannis Derramoutii et Corneliae Villepontosiae (p. 78).		**1676.**
*In columbas Petri Francii a fele devoratas (p. 222). *Harlemi.*	27 Jan.	——
-Aan de Juffers N. N. (p. 33). *In 't Bosch van Vianen* [2]).	12 April	——
-Aan de Moezel (p. 23). *In Trier.*	31 Mei	——
Ad Petrum Francium (p. 35).		——
Ad fontem amoenissimum, qui est e regione Trevirorum juxta Mosellae ripam (p. 80).		——
Ad silvas Trevericas (p. 91).		——
-Zwaantje (p. 1). *In Trier.*	21 Aug.	——
*In vindemiam anni 1676 (p. 484).	2 Oct.	——
Zang (p. 31).		——
Ad Theodorum Doppium (p. 123).	Dec.	——

1) Het vers heeft den datum: *pridie Non. Iul.* 1674; dit moet *Iun.* zijn (vgl. Brandt, t. a. p., blz. 894).

2) In de uitgave van 1677 is de datum er bij geplaatst, in die van 1712 alleen het jaartal.

-Klinkdicht (p. 28).	5	.	7.
-Brief aan myn Vrienden t' Amsterdam (p. 19). *In pago Botbergh.*	18	"	——
-Gedachten (p. 26). [1])	22	"	——
-Aan den Heere Joan Pluimer (p. 35).	23	"	——
-Aan Mejuffrou Charlotte Lochon (p. 29). *Op het huis te Raad.*	11	Maart.	——
Ad Joannem Georgium Graevium (p. 44).		Mei	——
Ad Petrum Francium (p. 156).			——
Ad.... Ferdinandum, Episcopum Paderbornensem ac Monasteriensem (p. 1).		Oct.	——
Ad Nicolaum Heinsium (p. 40).		"	——
Hyella. Ad Jacobum Servatium (p. 207).		Maart	1678.
Hymnus in Pacem (p. 147).		Juni	——
*Ad Davidem Bergium (p. 162). *Montibus Hannoniae.*	30	"	——
Ad Davidem Bergium responsio (p. 307).			1679.
-Aan Clorinde (p. 39).			1680.
-Aen de zelve (p. 39).			——
-Zang (p. 40).			——
-Zang (p. 41).			——
Menalcas. Ad.... Ferdinandum, Paderbornensem et Monasteriensem Episcopum (p. 187).		Maart	——
-In urbem Hasselium actis cuniculis dirutam (p. 256).		Nov.	1681.
In funere Nicolai Heinsii... (p. 47).		Febr.	1682.
Ad Regem Galliae post propugnacula Arausionis diruta (p. 327).			——
D. M.... Ferdinandi, Paderbornensis ac Monasteriensis Episcopi S. (p. 293).			1683.
In urbem Viennam Turcarum obsidione liberatam (p. 501).			——
In Henrici Christiani Henninii de Graecorum accentibus dissertationem (p. 253).		Jan.	1684.
Ad Godefridum Bidloo, Humani corporis Anatomiam edentem (p. 249)			——
Ad Apollinem pro Theodoro Janssonio ab Almeloveen, cum Inventa Nov-antiqua ederet (p. 231).			——
-Ter gedachtenisse van... Joannes Antonides van der Goes (p. 51).			1685.
In Cornelium Bontekoe, Artis Medicae novatorem, Ex lapsu de gradibus extinctum (A., p. 48).			——
In Laurentii Bakii Poemata sacra (p. 19).			——
*In Samuelis Pufendorfii Historiam Suecam (p. 230).	30	Oct.	——
Afkeer van Klorinde (p. 43).			1686.
Aen Amaril (p. 49).			——
*Ad Joannem Huidekooper Marsevenium, Urbi Amstel. a Secretis, sponsum (p. 8).	13	Juli	——

1) In de uitgave van 1712 staat ten onrechte het jaartal 1667.

In Descriptionem Urbis Cliviae, Ad Electorem Brandenburgicum (A., p. 3).[1]	7 Aug.	1686.
*Ad Caesarem Leopoldum de Petro Francio (p. 255).	16 Sept.	——
*Ad Urbem Trajectum (p. 335).	14 Oct.	——
Ad illustrem Carminis sui Vindicem, poëtam ignotum et ignobilem (p. 337).		——
*De Petro Francio Victorias Caesaris celebrante (p. 231).	29 Dec.	——
*Ad Matthaeum Sladum ... (p. 260).	17 Jan.	1687.
*Ad Hieronym. Gul. Snabelium sponsum (p. 315).	1 April	——
Lusus in Nuptias Hieronymi Snabelii et Sibyllae Tennuliae (A., p. 51).	"	——
*Constantini Hugenii Eq. Memoriae S. (p. 284).	18 "	——
*In Natalem Nicolai Witsen (p. 305).	3 Mei	——
*In pessimum poëtastrum (p. 339).	20 "	——
*In (Petri Francii) Victorias Venetas (p. 232).	" "	——
*Ad Joannem III. Poloniae Regem... (p. 256).	24 Juli	——
*Ad Godefridum Thomasium medicum creatum (p. 254).	12 Sept.	——
*Ad Theod. Jansonium ab Almeloveen sponsum (p. 163).	1 Oct.	——
*In album amicorum suorum (p. 259).	2 "	——
*Ad Samuelem Munkerum sponsum (p. 113).	28 "	——
-Aan de gedachten (p. 48).		——
*Ad catulum suum (p. 178).	24 Jan.	1688.
*Ad (Nicolaum Witsen)... Consulem creatum (p. 306).	2 Febr.	——
*In sacculum Perralti (p. 166).	12 "	——
*Ad Carolum Ferberum Dantiscanum (p. 260).	28 April	——
*In funere Ser. ac Pot. Principis Frederici Gulielmi Magni, Electoris Brandeburgici (p. 355).	10 Juni	——
*In effigiem Joannis Georgii Graevii (p. 277).	7 Aug.	——
*Nais Amstela ad Joanem Hudde... (p. 303).	11 "	——
Responsio ad epigramma in Principis Arausicani expeditionem Britannicam a ventis disturbatam poëtae Gallici (p. 330).		——
In Jesuitas Gallos (p. 331).		——
*In Nummum a Joanne Frederico Cramero explicatum, cujus epigraphe: Capta Caesaris Insula (p. 360).	28 Juni	1689.
*Ad villam Marseveniam (p. 21).	14 Aug.	——
*Ad Cels. Principem Lignaeum, Regis Portugalliae legatum (p. 228).	14 Sept.	——
-In nummum a Joanne Frederico Cramero explicatum cujus epigraphe: Expeditio Britannica consiliis et armis adjuta (p. 361).		——

1) De datum is er in mijn exemplaar bijgeschreven.

-In nummum a Cramero explicatum, cujus epigraphe: Inferior Rhenus liberatus (p. 362). 1689.
*In imaginem quam ipse sibi sculpsit Ludolphus Bakhusius (p. 281). 24 Febr. 1690.
*Ad Joannem Huidekooper Marsevenium, Cum tertiam ex ordine filiolam suscepisset (p. 261). 7 Mei ——
*In mortem Regis Gulielmi falso a Gallis nunciatam (p. 331). 10 Aug. ——
*Ad Joannem Huidekooper Marsevenium, Cum ei Propertii codicem remitteret (p. 261). 23 Aug. ——
*In Celsum (p. 266). 28 " ——
-In nummum a Cramero explicatum, cujus epigraphe: Tutela Belgii (p. 363). ——
Memoriae Hieronymi Beverningii, Urbis Goudanae consulis (p. 293). ——
*Ad Carolum Crucium sponsum (p. 160). 22 Nov. ——
*Ad Regem Gulielmum (p. 334). 16 Dec. ——
*In Natalem Joannis Jacotii (p. 322). 18 Jan. 1691.
*In Joannis Sixii consulatum (p. 257). 2 Febr. ——
*In Licinium tonsorem (p. 267). 8 Maart ——
*In funere Everardi Hartscamp, urbi Ultrajectinae a secretis (p. 289). 4 April ——
*In librum de Interpretatione Joannis de Raei (p. 322). 2 Juni ——
*In urbem Berolinensem a Frederico III mirifice amplificatam et exornatam (p. 364). 18 " ——
In funere Cornelii Trompii (p. 285). " ——
*In libros Antonii Bynaei de Passione Christi (p. 124). 5 Sept. ——
*In natalem septimum decimum Ser. Princ. Anspachii Christiani Alberti ad Jo. Fred. Cramerum (p. 365). 18 " ——
*Ad amicum, Cum ei carmina poëtarum Belgarum et sua mitteret (p. 271). 1 Nov. ——
*Genethliacon filio primum genito Joannis Huidekooper Marsevenii, Urbi Amstel. a secretis (p. 106). 7 Jan. 1692.
In funere Theodori Georgii Graevii (p. 55). " ——
In poëmata vernacula Joannis Plumeri (p. 184). ——
*In Petri Rabi Carmina sacra (p. 183). 28 Febr. ——
*In Petronium Larvatilem (p. 167). 27 Maart ——
*In Petri Francii Orationes (p. 232). 28 " ——
*Turdus fabula (p. 351). 20 April ——
*In poëtae anonymi Carmina sacra (p. 236). 2 Juli ——
*Ad Joannem Sixium, urbis Amstel. consulem de vino ad se misso (p. 33). 31 " ——
*In tumultu quodam graviter vulneratus opem Chirurgi implorat (p. 272). 31 Aug. ——

*Ad Theodorum Jansonium ab Almeloveen. Invitatus ab eo ad Convivium Eruditorum absentiam suam excusat (p. 262).	2	Sept.	1692.
*Nuptiis Gulielmi Busii et Elisabethae Lestevenon (p. 313).	8	Nov.	——
*In funere Christiani Alberti Principis Anspacensis (p. 366).	23	"	——
*In alium ejusdem farinae (p. 350).	31	Dec.	——
*Ad Petrum Bernagium sanitati restitutum (p. 125).	2	Juli	1693.
*In effigiem Joannis Georgii Graevii (p. 277, V).	2	Aug.	——
*In eandem (p. 277, VI).	"	"	——
*In eandem (p. 278, VII). [1]	"	"	——
*In Petri Colartii et Elisae Hofmannae diem nuptialem (p. 152).	10	Aug.	——
*In Gallos (p. 328).	25	Dec.	——
*Ad Hubertum Roosenboom, Supremae Batavorum Curiae Praesidem, Acad. Lugd.-Batavae Curatorem (p. 10).	16	Jan.	1694.
*In Catharinam Lescaille poëtriam Batavam (p. 173).	2	April	——
*In Joannis Brantii Commentationes Paullinas (p. 138)	15	"	——
*De Petro Rabo et poetria Amstelia (p. 351).	18	"	——
*In carmina Hulleriae poetriae Gallicae (p. 172).	27	"	——
*In auspicia Academiae Hallensis (p. 369).	21	Juni	——
*In natalem Ser. ac Potent. Principis Frederici III. Sacri Rom. Imperii Octoviri (p. 372).	26	"	——
*Ad Everardum Dankelmannum... (p. 374).	6	Aug.	——
*Joanni vanden Bempden, Urbi Amstel. a Secretis, et Esterae Elisabethae Tulpiae (p. 310).	9	"	——
In calumniatorem Gallum (p. 168).		"	——
*In libellos Ludolphi Smidii (p. 245).	10	Sept.	——
*Ad Didericum Sixium, Cum supremos in utroque Jure honores consecutus esset (p. 234).	1	Nov.	——
*In natalem Rulandi Kinschotii (p. 312).	16	"	——
*In obitum Samuelis Pufendorfii (p. 376).	30	Dec.	——
D. M. Mariae, Magnae Britanniae, Franciae, Hiberniae, Reginae (p. 283).			1695.
D. M. Mariae,..... Reginae (p. 117).			——
In Gallum Coloniensem (p. 269).			——
In eundem (p. 269).			——
*In Vacerram semipoëtastrum barbarum (p. 344).	7	Maart	——
*In largitionibus Regiis praecipuae formae nomisma poscit Vacerra (p. 341).	28	"	——
*Ad (Petrum Francium) Cum Mariae Britanniarum Reginae Oratione publica parentasset (p. 233).	2	April	——
*Vacerra Lyristes (p. 345).	16	"	——

1) De datum staat onder het laatste der 3 versjes, die alle op één papier zijn geschreven.

*Ὄνος αὐτολυρίζων (p. 346).	17	April	1695.
*Devicto. Apolline. Fusis. Fugatis. Caesis Sororibus C. Vacerra H. M. S. F. (p. 348).	"	"	——
*Vacerra Aristarchus (p. 348). [1]	"	"	——
*Ad Vacerram (p. 349).		"	——
*Ad eundem (p. 349).		"	——
*In orationem, qua Gul. Henr. Dankelmannus .... Gulielmo III..... felicem in Bataviam adventum gratulatus est (p. 377).	30	Juni	——
*In Panegyricum dictum honori .... Frederici III .... a Philippo Silvestro Dankelmanno (p. 378).	5	Juli	——
*In quendam, qui in publice habita oratione modulum syllabarum in vocibus *Epictetus* et *Euphrates* corruperat (p. 350).	21	Aug.	——
*Ad Ludolphum Bakhusium (p. 263).	26	"	——
*Miseria vitae humanae (p. 282).	2	Sept.	——
*D. M. Dionysii Witsen S. (p. 291).	28	"	——
*Nuptiis Danielis Bernartii, Reip. Amstel. Judicis, et Mariae Sixiae (p. 174).	21	Oct.	——
*In Davidis Hoogstratani Poemata vernacula (p. 175).	11	Jan.	1696.
In novam editionem Pomponii Melae ab Jacobo Gronovio .... procuratam (A., p. 38). [2]		Maart	——
*In Historiam Horti medici Amstel. ad manes Caroli Clusii (p. 126).	12	Oct.	——
*Ad Petrum Burmannum. Felicia novae curationis exordia in Acad. Trajectina ei gratulatur (p. 137).	21	Dec.	——
*Ad Nicolaum Bidloum, Cum summos in Medicina honores adipisceretur (p. 241).	3	Jan.	1697.
*In Joachimi Targerii Medicinam compendiariam (p. 240).	2	Febr.	——
*Effigies Ludolphi Smidii (p. 281).	22	"	——
*In Notitiam Germaniae Inferioris conscriptam a Mensone Alting, Urbis Groninganae Consule (p. 129).	23	Maart	——
*Ad Theod. Jansonium Abmelovenium, Cum Eloq., Hist., ac Graecae linguae Professionem in Acad. Harderovicena auspicaretur (p. 320).	19	April	——
*In Lucae Rotgansii Gulielmeida (p. 247).	12	Aug.	——
*In celebrationem Pacis (p. 266).	6	Nov.	——
*Ad Davidem Hoogstratanum, In Gemellarum ejus filiarum natalem primum (p 111).	27	Jan.	1698.

1) Dit laatste heeft alleen dien datum, maar staat met de 3 vorige en de beide volgende verzen op hetzelfde papier geschreven.

2) De meeste hekeldichten van den *Appendix*, nl. blz. 5—38, zijn uit de jaren 1695 en 1696. Het zou de moeite niet loonen, om na te gaan, welke hunne volgorde is.

*D. M. Joannis Mensingae (p. 288).	3 April 1698.
*In Cornelii Brunii Hodoeporica (p. 248).	16 Juni ——
*Ad Joannem Ulricum Meurerum in Britanniam abeuntem (p. 65).	8 Juli ——
*Poematum Davidis Hoogstratani Elicium (p. 242).[1]	5 Aug. ——
*Ad Joannem Hudde, Cum Urbis Amstel. Consul esset creatus (p. 132).	1 Febr. 1699.
*Effigies Petri Francii (p. 278).	18 Maart ——
*Vanitas rerum humanarum (p. 283).	16 Juni ——
*Petri Bernagii memoriae S. (p. 292).	29 Nov. ——
*Ad Gualtherum Blokkium in numerum Jurisconsultorum coöptatum (p. 250).	5 Febr. 1700.
*In effigiem Davidis Hoogstratani (p. 278).	10 " ——
*In Arnoldi Monenii Poemata (p. 24).	17 " ——
*Ad famam pro elegantissima Virgine Maria Wildia (p. 263).	27 " ——
*In Davidis Hoogstratani Poemata (p. 245).	2 Maart ——
*Effigies Cornelii Brunii (p. 281).	22 " ——
*Ad Joannem a Wynbergen, Equestri Ordini nuper, nunc etiam Jurisconsultorum numero adscriptum (p. 253).	26 " ——
*In Orationem Gulielmi Coeterii, qua Ser. ac Cels. Principi Joanni Gulielmo Frisoni de adventu in Acad. Franequeranam gratulatus est (p. 258).	10 April ——
*In funere Joannis Sixii, consularis (p. 285).[2]	28 Mei ——
*In regiam dignitatem in Borussia a Frederico III. Electore Brandeburgico susceptam (p. 379).	3 Jan. 1701.
*In funere Joannis de Witt, Urbi Dordrechtanae a Secretis (p. 12).	27 " ——
*In Joannis Brantii Poemata vernacula (p. 246).	10 April ——
*Ad Sebastianum Kortholtum, Professionem Poësios in Ill. Holsatorum Acad. laetissimis auspiciis ingredientem (p. 31).	16 " ——
*In Mensonis Alting Notitiae Germaniae inferioris partem alteram (p. 131).	4 Mei ——
*In nuptias Joannis Clifton, Urbi Amstelaedamensi a Secretis, et Juliae Valkenier (p. 314)	5 Juni ——
*In effigiem .... Frederici Gulielmi Electoratus Brandeb. ac Regni Borussiae haeredis (p. 383).	28 " ——
*In Poemata posthuma Casparis Brantii (p. 243).	13 Aug. ——
*In Gulielmi Elgeri Emblemata amatoria (p. 251).	23 Maart 1702.
*Honori et meritis Philippi Molivii vander Noot, supremos in utroque Jure honores capessentis (p. 325).	7 Mei ——

1) Een ander volkomen gelijkluidend vers heeft den datum 9 Aug. 1698.
2) *Ipso die emortuali.*

*In auspicatissima hujus belli initia, cum Insula Caesaris ..... caperetur (p. 384). 16 Juni 1702.
*In natalem XLVI. Frederici I. Aug. Borussiae Regis (p. 385). 11 Juli ——
*In nuptias Gerardi Frankenii et Catharinae Adelheidis Moneniae (p. 104). 12 " ——
*In Epistolas cl^rorum virorum a J. Brantio editas (p. 247). 20 " ——
*Effigies Jacobi Wildii .... (p. 280). 23 Oct. ——
*Organa in Templo novo Hagiensi instaurata (p. 270). 21 Dec. ——
*In Frederici Gulielmi Magni Electoris Brandeburgici statuam equestrem (p. 386). 31 " ——
*In funere Joannis Georgii Graevii (p. 62). 15 Jan. 1703.
*D. M. Joannis Georgii Graevii S. (p. 287). 9 Mei ——
*In Samuelis Petisci Lexicon Latino-Belgicum novum (p 243). 18 " ——
*In funere Joannis Huidekooper Marsovenii (p. 14). 3 Juni ——
*Effigies Godefredi Thomasii Medici (p. 282). 14 Sept. ——
*In Phaedri fabulas vernaculo metro expressas a Davide Hoogstratano (p. 324). 25 " ——
*In effigiem Ill. Comitis Wartenbergii ... (p. 387). 6 Nov. ——
*In nuptias Francisci Burmanni et Elisabethae Thierens (p. 321). 22 " ——
*Memoriae Tobiae Gutberlethi, Cum ejus libelli postumi de Saliis ederentur (p. 244). 26 Dec. ——
*Gelria capta ab Seren. Borussiae Rege Frederico I (p. 387). 2 Jan. 1704.
*In commentarios artis pictoriae Gerardi Lacressi (p. 179). 14 " ——
*In funere Joannis Hudde, urbis Amstel. consulis (p. 134). [1] 15 April ——
*Effigies Hermanni Wildii ... (p. 280). 18 " ——
*In effigiem Viri Ill. Ezechielis Spanhemii ... (p. 389). 19 " ——
*In nuptias Sebastiani Kortholti, et Annae Lobedantziae (p. 108). 28 Juni ——
*Memoriae Raimondi Faltzii, Regis Borussiae numismatum caelatoris incomparabilis (p. 390). 18 Aug. ——
*Ad Christum Servatorem (p. 17). 1 Juni 1705.
*In Joannis Vollenhovii Homilias sacras (p. 237). 3 Juli ——
*Virtuti et meritis Gulielmi Wildii, cum in ordinem Juriscon-sultorum cooptaretur (p. 182). 27 Aug. ——
*Elicium ad Phaedrum tertiis curis Davidis Hoogstratani procuratum (p. 181). 4 Oct. ——
*In funere Jacobi Triglandii (p. 290). 10 " ——
*Ad Jacobum Wildium genethliacon (p. 176). 16 Dec. ——
*In fragmenta operum Q. Ennii, denuo edita a Francisco Hesselio (p. 27). 27 April 1706.
*D. M. Francisci de Vroede, consularis S. (p. 286). 22 Juli ——

1) *Ipso die emortuali.*

*De Psalmis Petri Datheni (p. 238).	16 April 1707.
*Ad Joannem de Witt, Urbi Amstel. a Secretis (p. 58).	10 Juli ——
*Ad Cornelium Arkelium Hadriani Junii Animadversa, Cum luculentis accessionibus recentantem (p. 252).	14 Aug. ——
*Ad Franciscum Hesselium (p. 269).	17 „ ——
*In Poemata sacra Francisci Halmae (p. 238).	6. Oct. ——

BIJLAGE II.[1])

Viro Clarissimo
THEODORO JANSSONIO AB ALMELOVEEN
S. D.
DAVID HOOGSTRATANUS.

Dum totus sum in colligendis et edendis Broukhusii nostri carminibus, multis inde obruor molestiis, quod nullus omnino titulus iis sit praefixus. Hinc multos ex communibus nostris amicis consulere quotidie cogor, si forte quam mihi opem possint adferre; in quo et tuli pretium operae. Iam vero incidens in hoc epigramma honori Wynbergii[2]) nescio cujus dicatum puto te quoque vocandum ad partes, quando hic nemo est, qui rem hanc difficilem possit expedire. Quare te rogo, si praenomen hujus adolescentis tibi notum sit, ut id mihi significes, vel potius integrum titulum, prout est a Broukhusio conceptus, et Dissertationi, opinor, inaugurali additus, adscribas; sin minus, ut hujus rei cognoscendae gratia adeas veteres tuos collegas, in primis si qui apud vos Jus profitentur. Nec dubito quin clarissimo Meiero[3]) res futura sit cognita, si vel ad pro-

1) De brief bevindt zich op de Utrechtsche Bibliotheek.

2) Er is sprake van het vers: *Ad Joannem a Wynbergen, Equestri Ordini nuper, nunc etiam Jurisconsultorum nnmero adscriptum* (*Poem.*, pag. 253), den 26sten Maart 1700 geschreven. De jonge man stond waarschijnlijk in famieljebetrekking tot Johan en Siward van Wynbergen, die beiden curator der Geldersche Hoogeschool zijn geweest.

3) Johannes Meier (1651—1725), een Duitscher, was van 1684 tot zijn dood Hoogleeraar in de theologie en de Oostersche talen te Harderwijk.

vinciam vel Academiam vestram pertinet. Pertinere autem suspicatur clariss. Schalbruchius. [1]) Quae restant ipse potes conficere. Carmen, cujus initium est, *Phoebi*, etc. [2]) est factum eo tempore, quo professionem es auspicatus. Illud scio esse inter schedas meas. Alterum vero, quo absentiam suam excusat a coena literatorum [3]), quam deinde Muhlius [4]) carmine descripsit, destituitur quoque inscriptione. Et haud scio an inscriptio aliqua extet in libello Muhliano, cujus numquam exemplum habui. Praeter haec duo carmina inveni etiam Epithalamium tuum [5]), et epigramma in Inventa Nov.-antiqua [6]). Sed quum haec exempla typis sint descripta, nullum mihi facessunt negotium. Tuum vero est scire an aliis etiam carminibus, quae me possint latere, a defuncto sis honoratus, idque mihi impertire. Scias vero oportet festinatione opus esse. Vale, Vir clarissime, et communibus amicis, qui ibi degunt, multam a me salutem dicito. Amstelaedami. 27 Octobris 1709.

1) Johannes Theodorus Schalbruch, geb. te Duisburg, studeerde te Leiden in de theologie, was achtereenvolgens rector te Brielle, Dordrecht en Amsterdam, werd daar in 1697 professor in de logica, volgde in 1704 Francius op en stierf in 1723. De vrede tusschen hem en Hoogstraten was dus weer hersteld. (Zie boven).

2) Het is het vers: *Ad Theodorum Janssonium Almelovenium, Cum Eloquentiae, Historiarum, ac Graecae Linguae Professionem in Academia Harderovicena auspicaretur* (*Poem.*, pag 320), den 19den April 1697 geschreven.

3) Zie boven. Het is het gedicht: *Ad Theodorum Janssonium ab Almeloveen. Invitatus ab eo ad Convivium Eruditorum absentiam suam excusat* (*Poem.*, pag. 262), den 2den Sept. 1692 geschreven.

4) Heinrich Muhlius, geb. 1666 te Bremen, was sedert 1695 professor in de theologie te Kiel en heeft eene menigte werken uitgegeven. Hij schijnt deel te hebben genomen aan het feest van Almeloveen en heeft het vereeuwigd in het werkje: *Henrici Muhlii Bremensis convivium eruditum, Goudae apud Batavos in aedibus Almelovenianis, a. d.* XVIII. *Julii*, MDCLXXXXII. *celebratum. Ad Clarissimum Virum, Theodor. Janson. ab Almeloveen, Medicum et Philologum Doctissimum. Amstelaedami apud Joannem Wolters.*

Alleen de titel van het boekje is mij bekend.

5) Nl. *Ad Theodorum ab Almeloveen Sponsum* (*Poem.*, pag. 163). Het vers is van 1 Oct. 1687 gedateerd.

6) *Ad Apollinem pro Theodoro Janssonio ab Almeloveen, cum Inventa. Nov-antiqua ederet* (*Poem.*, pag. 231).

Dit werk gaf Almeloveen in 1684 uit.

WAK.

Het Nederlandsche substantief *wak* komt, behoudens het verschil van geslacht, overeen met het Oudnoorsche *vōk*, genit. *vakar*, dat vrouwelijk is, en met het Zweedsche *vak*, daargelaten dat dit laatste mannelijk is. In Duitschland zegt men *wake*, klaarblijkelijk oorspronkelijk geen Hoogduitsch, maar overgenomen uit een of anderen Platduitschen tongval. Volgens het Etym. Wdb. van Vercoullie zou 't *wak* de substantiefvorm zijn van het adjectief *wak*, vochtig, Oudnoorsch *vōkr*, doch die gissing is onaannemelijk, want de stam van *vökr* is *vakv-* (de Gotische stam zou *wakwa*-luiden); van daar *vökva*, vochtigheid. Het substantief *wak* is dus reeds in vorm een ander woord dan het adjectief. De beteekenissen laten zich nog minder met elkaar rijmen. Immers vochtig staat tegenover droog, terwijl een wak eene tegenstelling vormt tot eene onafgebroken ijsvlakte. *Wak* in 't Fransch vertaald is *ouverture*, en dit laatste laat zich in het Engelsch weêrgeven met *break*. Derhalve *wak* = *break*. Aangezien breken, in het Grieksch vertaald, is *ῥάγνυμι*, en *ῥαγ-* in 't Germaansch *wak-* wordt, zoo mag men op grond van bekende feiten aannemen dat On. *vōk* identisch is met *ἀγή*, breuk.

De dubbele *k* in 't meervoud *wakken* is, blijkens de vormen in de verwante talen, onoorspronkelijk, evenals bijv. in *vakken*, *bakken*, *gemakken*. H. KERN.

LOEME.

Wat wij eene *bijt* noemen, heet in een gedeelte van België eene *loeme;* zie de Bo en Kiliaan. Zoo niet alles bedriegt, behoort dit woord tot denzelfden stam als *lam*, *leemte*, enz. Talrijker dan in het Germaansch zijn de afleidingen van denzelfden stam in de Slawische talen; o. a. Russisch *lom*, brok; jicht in de leden; *lomitj*, *lomatj*, *lamywatj*, Servisch *lomiti*, Tsjechisch

lomiti, *lámati*, *lomívati*, Poolsch *lamać*, breken, kraken. Identisch met het werkwoord *lomiti* in vorm is het Oudnoorsche *lemja*, hetwelk ook in beteekenis zeer dicht bij *lomiti* staat; ik verwijs hiervoor den lezer naar het Woordenboek van Cleasby-Vigfússon. Verder behooren tot denzelfden stam in 't Baktrisch *rāma* (stam *rāmā*), verminking, en in 't Nieuw-Perzisch *ramīdan*, slaan. Vermoedelijk is ook het Pâli *lāmaka*, lamzalig, slecht, gemeen, eene afleiding van denzelfden stam, als ook IJsl. *lómr*, gemeenheid, laagheid; *lóm-hugaðr*, gemeen van zin.

De klinker in *loeme* vertoont denzelfden graad van versterking als Tsjechisch *lámati*, Baktrisch *rāma* en Pâli *lāmaka*. In beteekenis is *loeme* krachtens zijn afleiding synoniem met *wak*, *vōk*.

H. KERN.

MOKER.

Naar het schijnt, komt dit woord thans alleen nog voor in ons land en in Oostfriesland. Toch moet het eenmaal ook elders op Germaansch gebied in zwang zijn geweest, want wij vinden het terug, en wel in dubbelen vorm, in het Finsch, als *moukari* en *moukka*. De uitgang *-ari* wijst op ontleening, en dewijl *moker* in geene der Balto-Slawische talen wordt aangetroffen, moeten de Finnen hun *moukari*, *moukka* uit een of ander Germaansch dialect overgenomen hebben. Niettegenstaande het verkeer dat er sedert eeuwen tusschen onze Oostzeeschippers en de Finnen bestaan heeft, is het in de hoogste mate onwaarschijnlijk dat *moukari* uit Nederlandsche gewesten in Finland ingevoerd zou zijn, en wat *moukka* betreft, dit kan, wegens het verschil van uitgang, in geen geval uit een te veronderstellen Oudnederlandsch *mukari* of *mokari* gesproten wezen. Omtrent den stamklinker is op te merken dat onze zachtlange *ó* in het Finsch, welks *o* steeds als *ò* klinkt, vertegenwoordigd wordt door *ou*, bijv. *koulu*, school. Onze scherplange *oo*, de Gotische *áu*, vertoont zich in 't Finsch regelmatig als *au*; dus *kaunis*, schoon; *kauni-us*, schoonheid; *kauppa*, koop; *kaupunki*, stad; vgl. het

Zweedsche *köping*, ofschoon dit laatste in vorm veel jonger is. Eene schijnbare uitzondering maakt Finsch *housu*, Hoogduitsch *hosen*; dit woord heeft wel etymologisch eene *oo*, doch in het Hoogduitsch is deze klank tot dien onzer zachtlange *ó* verloopen. De Finnen kunnen hun *housu* niet anders dan van de Duitschers hebben, want de Zweden zeggen *byxor*.

De etymologie van *moker* is nog niet volkomen opgehelderd. Prof. Vercoullie houdt het voor afgeleid uit denzelfden wortel als *meuk* en *muik*, zoodat *moker* eigenlijk zou beteekenen een werktuig om week te maken. Bij denzelfden wortel, waaraan dus de beteekenis van »week maken" wordt toegeschreven, behoort ook het Gotische *muks* in *mukamodei*, zachtmoedigheid, Engelsch *meek*, enz. Deze verklaring is alleszins aannemelijk, daargelaten dat »week maken" een causatief begrip is van *muks*, dus niet de oorsprong hiervan kan wezen.

In het Sanskrit heet moker *mudgara*. Vermoedelijk is de *d* vóór de *g* hierin ontstaan uit *z*, ouder *s*, gelijk in *madgu*, duikervogel, *madgura*, duiker, voor *mazgu*, *mazgura*, van *majjati*, voor *masjati*, zooals de Indische geleerden reeds bevroedden, Latijn *mergo*. Bij ettelijke wortels zien wij het verschijnsel, dat de stam in sommige tijden en afleidingen versterkt wordt door eene *s* vóór den eindmedeklinker; o. a. in ἔμισγον bij μίγνυμι; het Latijn heeft evenzoo *miscere*, tegenover Skr. *miç*. Het Sanskrit heeft *majjati* (uit *masjati*), *madgu*, *madgura*, doch in sommige vormen *mag*, o. a. in 't p. p. p. *magna*. Naar ik veronderstel, heeft er naast *musg (mudg-)* ook een kortere stam *mug* bestaan, die kloppen, beuken, stampen, of iets dergelijks moet beteekend hebben. Inderdaad vermelden de Indische geleerden eenen *dhâtu* of zgn. wortel *muj*, *muñj* in den zin van »zeker geluid geven"; hiermede laat zich gevoegelijk het Lat. *mugire* vergelijken. De tweede beteekenis die opgegeven wordt is die van »afvegen, poetsen", waarmede voor ons doel niets aan te vangen is. Dat het soort van geluid, door Skr. *muj* uitgedrukt, zoodanig is als bij mokerslagen gehoord wordt, is mogelijk, doch niet te bewijzen. Over 't algemeen evenwel, het is eene bekende

zaak, geven woorden als *klappen*, *kloppen*, *tikken*, Skr. *taḍ*, e. dgl. niet alleen een geluid te kennen, maar ook de beweging welke met het geluid vergezeld gaat of het voortbrengt.

In verband met den vorm *mudgara* is het opmerkelijk dat wij in het Finsch ook een woord *moskuri*, malleus, clava quo cunei intruduntur, aantreffen. Blijkbaar is dit niet verwant met de Finsche uitdrukkingen *moska*, colluvies sordium, *moskaan*, negligenter congero, en staat het tot *moukka* en *moukari* oogenschijnlijk in dezelfde verhouding als een te veronderstellen Germaansch *musk-*, Skr. *mudg-*, tot Germ. *muk-*, Skr. *mug-* [1]).

In het Slawisch komen ettelijke woorden voor, die bij een stam *müzg-* behooren; o. a. Russisch *mozšitj*, Tsjechisch *možditi*, verbrijzelen, vermorzelen; Oudbulgaarsch *müžditi*, verzwakken.

H. KERN.

1) Indien de lezing *zimuschet*, attritus, bij Graff Spr. II, 881 vaststond, zouden wij in het Oudhoogd. een overblijfsel van *musk-* hebben.

BLADVULLING.

Tijdschr. 5, 89, str. 63: *gejustineerd*; l.: *gejusticieerd*.
» » » str. 65: *bejegent*; l.: (*seer*) *jent*.
» 6, 319, str. 2: *dienaers*; l.: *die vaders* (kerkvaders).
Versl. Kon. Ac., Lett. III, 6, 93: *rineleert*; l.: *riveleert*.

Leiden, Dec. 1890. J. W. MULLER.

MEN MOET GEEN SLAPENDE HONDEN WAKKER MAKEN.

Op deze spreekwijze is onlangs door Prof. Verdam in den *Feestbundel* van den Hoogl. De Vries de aandacht gevestigd; en later nogmaals in zijne *Geschiedenis der Nederlandsche Taal*, bl. 129. Aldaar wordt medegedeeld, dat zij juist het tegendeel zegt van hetgeen zij zeggen moet en eigenlijk moet luiden: *men doet wèl, den slapenden hond wakker te maken*, welke uitdr. voorkomt in den *Sp.* II[5], 23, 402: *du heefs recht wèl gedaen, dattu porres den slapenden hont.* [1])

Op zich zelf is tegen deze uitdr. niets in te brengen, evenmin, naar het mij voorkomt, tegen de door Dr. Verdam afgekeurde. Het hangt er maar van af, uit welk oogpunt men den hond beschouwt. Ziet men in hem het beeld der waakzaamheid, ja, dan is de uitdr. »gij moet den slapenden hond wekken" van het standpunt van den eigenaar volkomen duidelijk en verklaarbaar. Beschouwt men hem als den kwaden hofhond, die alle ongenoode gasten van het erf moet weren, dan is het beter voor hem, die dat erf wil betreden, zulk een hond, wanneer hij slaapt, *niet* te wekken.

Deze laatste opvatting is ook die, welke wij thans er aan hechten, en niet de eerste zooals Dr. Verdam vermoedt. Men ziet in den hond niet het beeld der waakzaamheid, maar wel den gevaarlijken, boosaardigen bijter. Dit blijkt duidelijk hieruit, dat men in zijne plaats ook den wolf vindt [2]) en vooral uit de vergelijking met andere talen.

De Duitschers kennen eveneens de uitdr.: *man musz den schlafenden hund nicht wecken* [3]), doch ook hier wisselt de hond af met den *leeuw* in den bekenden versregel uit Schillers Lied

1) *Mnl. Wdb.* III. Kol. 558.
2) Harrebomée I. 321.
3) Grimm. *Wtb.* IV[1]. 1912.

von der Glocke: *Gefährlich ist's den Leu zu wecken.* De Franschen zeggen: *Il ne faut pas éveiller le chat, qui dort* [1]) en de Engelschen: *One must not rouse the sleeping lion.* Waar nu wolven, katten en leeuwen afwisselen met den hond, bestaat er dunkt me wel geen twijfel of men moet in deze spreekwijze den hond als een *kwaadaardig* dier beschouwen.

In de middeleeuwen was deze uitdr. reeds bekend. Behalve op de door Dr. Verdam geciteerde plaatsen, komt zij voor in een tot nu toe onuitgegeven fragment, bevattende eene verzameling spreuken, zedelessen en raadgevingen; samen 528 regels. [2]) Die plaats luidt aldus:

Wilt niet tanen [3]) *den slapenden hont,*
Maer twist laet slapen talre stont.
Dat leden es, wilstuut ontwecken,
Men mocht te diere onneeren vertrecken.

Men ziet hier tevens uit, dat in de middeleeuwen deze uitdr. eene geheel andere beteekenis heeft dan tegenwoordig. Zij beteekent hier niet: iemand, die ons zou kunnen schaden of voor wien iets schadelijk zou kunnen zijn, hier niet opmerkzaam op maken [4]), doch *het onaangename, dat voorbij is, niet weder oprakelen; geen oude koeien uit de sloot halen*, letterlijk: *den nijdigen hofhond, die in slaap is gesust, niet weder wakker maken.*

De hiermede overeenkomende plaats in »*De bouc van Seden*" luidt vs. 519:

Dune moets gramscepe niet upheven,
Die langhe te voren es vergheven.

1) Littré, Dict. franç. I. 574.

2) Zij behooren tot het groote Comburger hs. en staan aldaar fol. 261—265; ze zijn van ongeveer denzelfden inhoud als *De bouc van Seden* en hebben tot opschrift »Van Zeden" (Zie ook Lekenspiegel, Inleiding CXXXII, 3°). Het door mij gemaakte afschrift heb ik afgestaan aan Dr. W. H. D. Suringar, die het in den loop van dit jaar met aanwijzing van en vergelijking met de bron hoopt uit te geven.

3) Kiliaen: **Tanen, tenen.** *Fland*, irritare. Zie verder De Bo: **Tanen**, fig. *met kwaadwillige woorden tergen, kwellen, plagen.* Het fr. *tanner* wordt ook in dezen zin gebruikt.

4) Zie *Van Dale*, die m. i. eene geheel verkeerde verklaring van deze spreekwijze geeft.

of in het fragment uit Audenaerde: vs. 9:

Gramscep ne opheffe oec niet,
Die langhe te voren es ghesciet.

Ongeveer hetzelfde vindt men in den *Lekenspiegel* III³, 1143:

Alse veete of discoort versoent es,
En sal niement vermanen des
In arghe, in gheenre wisen,
Want die veete mochte weder risen.

En bij Cato, *Disticha* II, 15:

Litis praeteritae noli maledicta referre:
Post inimicitias iram meminisse malorum est.

De »slapende hont" wordt hier vervangen door *gramscepe*, *veete*, *discoort* of *ira;* het is dus onmogelijk hier anders dan aan een *kwaadaardig* dier te denken.

Dr. Verdam haalt in zijn artikel over deze spreekwijze eene plaats uit den *Sp. Hist.* II⁵, 23, 402 [1]) aan, zonder er verder iets bij te voegen. Ik meen daaruit te mogen opmaken, dat hij haar aldaar wil verklaren, zooals men dat thans doet. Dat is m. i. onjuist en wel om de volgende redenen. Utenbroeke vertelt hoe paus Silvester disputeert met 12 joodsche meesters over het geloof, om Helena, de moeder van keizer Constantinus, tot het christendom te bekeeren. Zij beloofde den godsdienst te zullen aannemen van hem, die in dezen woordenstrijd zou overwinnen. Toen tien meesters hadden gesproken en ieder op zijne beurt door Silvester was weerlegd, meende Constantijn, dat het nu genoeg was:

Al tfolc dat daer was in thof
Gaf Silvestre daer den lof,
Ende die Keyser wouds inde maken.

Dit vond Silvester niet goed; ook den twee overgebleven

1) Zie Feestbundel, bl. 144.

joodschen meesters, Zelo en Zambri, moest gelegenheid gegeven worden hun geloof te verdedigen:

Maer Silvester sprac ter zaken
Ende seide: »Here, hier staen bi
Zelo ende Zambri;
Eest dat men hen ontseit tgevecht,
Hen mach duncken men doet onrecht."

De woordenstrijd »tgevecht" zou dus nog niet eindigen; men zou nogmaals den twist beginnen. Zelon was den paus hiervoor zeer dankbaar en zegt:

Du heefs recht wel gedaen,
Dattu porres den slapenden hont.

D. i. gij hebt daar zeer wèl aan gedaan, *dat gij den strijd, die reeds geeindigd was, opnieuw laat beginnen.* Dit is dunkt mij de ware beteekenis van deze uitdrukking en die komt geheel overeen, met die, welke zij in bovengenoemde plaats uit het Comburger hs. heeft.

Nog een derde bewijs voor mijne meening vind ik in den *Cronijcke van den Lande ende Graefscepe van Vlaenderen, gemaect door Jor. Nicolaes Despars*, 2de Uitgaaf, Brugge, 1842 deel IV, bl. 280 [1]) alwaar sprake is van Maximiliaen v. Oostenrijk, die in 1487 eenen inval in Picardie deed, zonder eenig ander gevolg, dan *dat hij opnieuw den krijg had verwekt:* »ende die roomsch coninck keerde weder van daer hy ghecommen was met zijnen volcke, zonder yet anders te bedrivene, *dan dat hy den slapenden hont ghewect hadde*, ten grooten verdriete van den ghemeenen lande van Vlaenderen, twelcke metten voorscreven paeyse van Atrecht wel meende van der orloghe verlost ende ontsleghen gheweest thebbene."

Eindelijk vond ik deze uitdrukking nog in eene uitgaaf der *Vlaamsche Bibliophilen* n° 11, bl. 111, waar een refrein in 't zotte wordt medegedeeld en o. a. deze niet zeer duidelijke regels worden gevonden:

1) Aangehaald in het *Mnl. Wdb.* III, Kol. 558.

Die hier meent altijt int leven te blyven
En zyn cleeders langher dan zy zyn streckt [1])
Tooght zotheyt, *dat den slapenden hont ontweckt*,
En dat oock wezen wilt der bystieren vooght
Maer tzotste van al, werdigh tzyne begheckt,
Es tghierigh volck, dat altijt te garen pooght.
Dit volc in de werelt meest zotheyt tooght.

De zooeven genoemde beteekenis heeft zeer lang voortgeleefd tot minstens in de 18de eeuw. In het *Woordenboek der Nederduitsche en Fransche talen* van F. Halma vind ik i. v. *slaapen*: Men moet geen slapenden hond wakker maaken, *men moet geen vergeetene oude dingen verlevendigen*. Na dezen tijd schijnt de uitdr. de hedendaagsche beteekenis aangenomen te hebben, daar Weiland haar reeds verklaart als: *eene moeijelykheid, welke men mijden kan, veroorzaken.*

Amsterdam, December 1890. F. A. STOETT.

---

1) Vergelijk Dr. Beets: *De Disticha Catonis* IV, 33:

Hijs sot die vorder hem wille strecken
Dan sine cleedre hem moghen recken.

en Kausler, *De Boec van Seden* vs. 529:

Dune moetsti niet vorder strecken
Dan dine cleedre moghen recken.

Vgl. nog in het Duitsch: *sich nach der Decke strecken* en hetgeen Borchardt mededeelt in zijn werk: *Die Sprichwörtlichen Redensarten im deutschen Volksmund.*

NASCHRIFT.

De kopij van mijn stukje was reeds in handen van de Redactie, toen Dr. W. H. D. Suringar's voortreffelijke uitgave van »*Die Bouc van Seden*" verscheen. Uit de aanteekeningen aan deze uitgave toegevoegd blijkt, dat in het middeleeuwsch Latijn de bovengenoemde spreekwijze reeds bestond, waarnaar de plaats uit het Comburger hs. schijnt vertaald te zijn. Zij is te vinden in *Liber Faceti docens mores hominum*, enz. bl. 85 en luidt aldus:

Irritare canem noli dormire volentem.
Nec moveas iram post tempora longa latentem. [1])

F. A. S.

---

1) Dr. W. H. D. Suringar: *Die Bouc van Seden*, bl. 102.

— [In dezelfde opvatting (»een twist, die bijgelegd of geeast is weer oprakelen") komt de spreekwijze nog voor in een berijmd geschiedverhaal van omstreeks 1500 (bij Van Vloten, Ned. Geschiedz. I, 154; verg. den vorigen jaarg., blz. 324), alwaar een voorslag van den Groninger pastoor Willem Frederiks om een verbond te sluiten met de Vetkoopers, ten einde de partijschap te doen herleven, en zoodoende in troebel water te vischen, wordt gelaakt door een anderen Groninger:

Een raetsman sprac: ic kans niet nomen (?)
Veel bloets te storten en solde niet vromen.
Laet ons den slapenden hont niet wecken,
Soe doet men hier namels niet mit ons gheeken.

Dit stemt volkomen overeen met de door Dr. S. hierboven op blz. 119 en 120 aangehaalde plaatsen. J. W. MULLER.]

EENE PLAATS DER *SKEIREINS*.

> Unte vitoþ þize unfaurveisane missadede ainaizos hraiuein raidida, azgon kalbons gabrannidaizos utana bibaurgeinais; afaruh þan þo in vato vairpandans hrain jah hyssopon jah vullai raudai ufartrusnjandans (vesun), svasve gadob þans ufarmiton munandans, *Skeir.* III, *c* [1]) (Bernhardt, *Vulfila*, 1875, 630—631 of kleine uitg., 1884, 206).

Verschillende geleerden hebben getracht de moeilijkheden van dit gedeelte der Skeireins uit den weg te ruimen of althans te verminderen [2]) en zijn daarin min of meer gelukkig geslaagd. Het is evenwel mijn voornemen niet die vroegere emendaties hier te beoordeelen, maar ik wensch aan de critiek dier regels eene kleinigheid toe te voegen. Het zal daarbij niet eens noodig zijn de geheele plaats te bespreken, daar mijne opmerking slechts de woorden *svasve gadob þans ufarmiton munandans* betreft, al is het wenschelijk eerst het verband eenigszins uitvoerig na te gaan. Ik stip vooraf nog aan dat, welke verbetering ook bovendien noodig blijke, de *e* van *munandane* [3]) stellig door eene *s* is te vervangen, daar de acc. plur. door het voorafgaande *þans* als volkomen juist bewezen wordt.

Nu het verband. Naar aanleiding van de »vraag" die tusschen de discipelen van Johannes en de Joden gerezen was »over de reiniging" [4]), behandelt de steller der Skeireins met enkele woorden den mozaïschen ritus en zijne beteekenis. »De Wet"

---

1) Door Massmann aldus vertaald: Nam lex ab imprudentibus commissorum delictorum unius purgationem constituit, cineribus vaccae combustae extra moenia; postea autem hos in aquam coniciebant puram, atque hyssopo lanaque rubra adspergebant, sicut conveniebat oblivisci studentibus (*t. a. p.*).

2) Zie: Gering, in *Zacher's Zs. f. deutsche Phil.* 5, 406—407 en de noten bij Bernhardt, Vulfila, 631.

3) »*Munandans*] die handschrift *munandane*, was nur Uppström festhält", Bernhardt, Vulfila, blz. 631, noten.

4) *Ev. van Johannes*, 3, 25.

zoo is de zin der boven afgedrukte regels »ordineerde tot rei-»niging van een der niet opzettelijke overtredingen [1]) de asch »van een buiten het leger verbrand kalf; die asch moest ver-»volgens in schoon water geworpen worden en zij [*die zich ver-»ontreinigd hadden*] werden met hysop en roode wol besprengd [2]), »gelijk" — en nu volgen de door mij te bespreken woorden — »gelijk het paste voor dezulken die vergeten wil-»den" [3]). Op zich zelf beschouwd zijn die woorden duister, maar in hun samenhang met het voorafgaand en volgend be-toog blijkt genoegzaam wat zij beduiden. De reinigingen naar de Wet van Mozes, dus is de bedoeling, waren niet, zooals de doop van Johannes en van Jezus symbolisch, maar brach-ten werkelijk afwassching van eene smet te weeg; zij waren derhalve volkomen naar de behoefte van menschen voor wie geene bekeering (als Johannes predikte) of heiligma-king (door Jezus geëischt) noodig was, maar die alleen om een uiterlijk middel te denken hadden om verge-telheid van hunne overtreding te verwerven. Massmann heeft in zijne vertaling van de *Skeireins* deze be-doeling volkomen juist weergegeven door de woorden: *sicut con-veniebat oblivisci studentibus*, nauwkeuriger zelfs dan de Gotische tekst, zooals die ons is overgeleverd, het uitdrukt. Ik hoop dit aan te toonen en tevens eene verbetering te kunnen voorslaan. Ufarmiton toch — alreeds mistrouwbaar omdat het nergens dan hier alleen voorkomt — kan moeilijk als *oblivisci* verklaard worden [4]) en munan is voor *studere* een wel wat zwak, zoo

1) Hier is waarschijnlijk de verontreiniging door het aanraken van een lijk be-doeld; verg. *Levit.* 19, *Hebr.* 13. 11—14 en de plaats uit Ammonius door Bern-hardt aangehaald blz. 612 en 631, noten.

2) Hs. *Ufartruujandans*; Vollmer voegde er *sezus* aan toe. Beter is het met Bernhardt te lezen: *ufertruuidedun* (Vulfila, blz. 620, laatste regel).

3) Anders: »zooals het behoorde (of: zooals voldoende was) voor menschen, die het maar om vergeten te doen was" (t. w. in een tijd toen uiterlijke teekenen en vormen genoeg waren om vergetelheid (vergiffenis) van schuld uit te werken, dat is: onder de Wet).

4) Het is wel daarom dat Schulze (die zeker met de vertaling van M. niet in-

niet ongeschikt woord [1]). Maar de woordenschat van het Gotisch, hoe beperkt ook, laat ons hier om het rechte niet verlegen. Immers miton, zonder praepositie, elders bij Ulfilas gebezigd in den zin van »bedenken, overdenken, overleggen, voornemen" [2]) is volkomen in staat om ook *studere (streven, trachten, bedoelen)* uit te drukken en in ufarmunnon [3]) hebben wij voor »vergeten" het juiste woord. Mag men dan ook hier dien grooten zondenbok, den *librarius*, eene schuld op de schouders leggen, en aannemen, dat hij (in plaats van ufarmiton munandans) had behooren te schrijven ufarmunnon mitondans, dan laat de zin van *Skeireins* III, *c* althans in dit onderdeel, niet meer te wenschen over.

Leiden, 1890. A. BEETS.

---

stemde) *ufarmiton* in zijn *Got. Glossar* verklaart met: *darüber hinaus sehen* en in zijn *Got. Wörterb.* (1867) met: *superbire, darüber hinausdenken, stolz sein.* Hoe *die* beteekenissen echter in den tekst passen blijft duister. Ook de volgende verklaring van Bernhardt, in zijn glossarium achter: Die got. Bibel des Vulfila, 1884, blz. 277, schijnt mij gewrongen: „(in gedanken über etwas hinaus kommen), sich eines gedankens entschlagen, vergessen."

1) Het komt voor als: denken, meenen, het er voor houden (δοκεῖν, ἡγεῖσθαι, λογίζεσθαι, νομίζειν, οἴεσθαι); *cum acc.*: van plan, voornemens zijn (μέλλειν, βουλεύεσθαι).

2) *Matth.* 9, 4: ἐνθυμεῖσθαι; *Marc.* 2, 8 en 9, 23: διαλογίζεσθαι; *Rom.* 8, 5: φρονεῖν; 1 *Cor.* 13, 5 en 11, *Philipp.* 4, 8: λογίζεσθαι; 2 *Cor.* 1, 17: βουλεύεσθαι; *Philipp.* 2, 4: σκοπεῖν.

3) *Marc.* 8, 14: ἐπιλανθάνεσθαι; *Philipp.* 2, 30 en 3, 14: παραβολεύεσθαι, maar de variant heeft παραβουλεύεσθαι: niet achten, niet denken om, vergeten, en daarmede is het Got. in overeenstemming.

EIN ANTWERPENER CLUCHTBOECK VON 1576.

In einem XVII. D. d. 5 signierten Sammelbande der Danziger Stadtbibliothek [1]) fand ich an zweiter Stelle eine Schwanksammlung in niederländischer Sprache, die eine genauere Beschreibung verdient. Der Titel lautet:

Clucht boeck, | inhoudende vele recreatiue Prepoosten | ende Cluchten, wt veel gheleerder mannen, | ende vermaerde Philosophen Boec- | ken vergaert. | Van nieus in Nederlantsche sprake overgheset, | oversien, ende oock vermeerdert. | □ | T'HANTVVERPEN. | Bij Heyndrick Heyndricsen, op onser Vrou- | wen Kerchof, inde Leliebloeme. || 1576. | Met gratie ende Privilegie. | 1 Bl. + S. 1—136 = 8⅝ Bogen 8°. Der Schluss, der wohl auch ein Register enthielt, fehlt. Das zehnjährige Privileg auf der Rückseite des Titels ist unterzeichnet: Ghegheuen te Bruessel, inden Secreten Rade den viij^{e}. dach May. En inden Rade van Brabant, den XXe. May. 1576. I. de la Torre. Eñ I. de Perre.' —

Hendrick Hendricsen wurde 1572 in die Lukasgilde zu Antwerpen aufgenommen und lebte noch 1585; vgl. G. van Havre, Marques typographiques desi mprimeurs et libraires Anversois 1,209 (1883).

1) Das gut erhaltene wohl bald nach 1600 eingebundene Oktavbändchen enthält ausserdem. 1) M. Jan Gonzales van *Mendoza*, De Historie ofte Beschrijvinghe van het groote Rijck van China. wt het Italiaensch nieus in Nederlantsche tale ghebracht. Tot amstelredam, Cornelis Claesz. 1595. — 3) [*Jacob* I.] Een Coninglijck Gheschenck: Ofte, Onderwijsinghen zijner Majesteyt van Engeland, Schotlant, Yrland, etc. aen zijnen soon beminden Zone Henricum Prince. Wt de Engelsche Tale ghetrouwelijck overgeset Door Vincentium Meusevoet, Dienaer des Woorts Gods tot Schagen. Tot Amsterdam, By Cornelis Claesz. ende Laurens Jacobsz. o. J. — 4) *Jacob* Coning van Engelant, Eene vruchtbare Overdenckinghe, inhoudende eene clare ende duydelijcke uytlegginghe van de 7. 8. 9. ende 10 veersen, des 20 Capittels der Openbaringhe Joannis Inde Nederlantsche tale ghetrouwelijck overgeset Door M. Pannsel, Bedienaer des Goddelijcken Woorts tot Middelburgh. t'Amstelredam, By Cornelis Claesz ende Laurens Jacobsz, o. J. — Die englischen Originale von Nr. 3 und 4 erschienen 1599 und 1588.

Von niederländischen Schwankbüchern des 16. Jahrhunderts ist bisher nur eins, und auch dies nur dem Titel nach aus dem Antwerpener Index von 1570 [1]) bekannt: Een nieuwe Cluchtboeck overghesedt uyten hoochduytschen bouck, gheheten Schimp, ende uyten Latijne van Henricus Bebelius. Antverpiae apud Joannem Roelants'. Wenngleich nun der erhaltene Druck von 1576 von diesem Titel schon dadurch abweicht, dass in ihm jede Angabe über die benutzten und übersetzten Autoren mangelt, so macht doch eine genauere Prüfung seines Inhalts einen Zusammenhang mit der älteren Sammlung von Roelants wahrscheinlich. Unter den 157 erhaltenen Erzählungen nämlich finden wir die grössere Hälfte, 80 an der Zahl, übereinstimmend in *Paulis* Schimpf und Ernst [2]) wieder, einige Nummern stammen direkt oder indirekt aus *Bebels* Facetiae [3]); ausserdem sind auch französische Schwankbücher benutzt, die ich nicht sämtlich festzustellen vermag; sicher ist für 14 Nummern die Herübernahme aus Bonaventure *Des Periers'* Nouvelles recreations et joyeux devis [4]). Somit darf man annehmen, dass der Herausgeber von 1576 die verbotene Roelantsche Auswahl aus Pauli und Bebel zu Grunde legte, indem er alle der Censur anstössig erscheinenden Geschichten von Mönchen und Nonnen fortliess, und ferner Zusätze aus andern, namentlich französischen, Anekdotensammlungen machte. Einige Schwänke jedoch, namentlich die unten abgedruckten Nr. I, III—V, verraten schon durch das Lokal der Handlung ihren niederländischen Ursprung. Warum der Buchhändler Heyndricsen die benutzten Quellen verschwieg, begreift sich leicht: Paulis Schimpf und Ernst, aus

1) Reusch, Die Indices librorum prohibitorum des 16. Jahrhunderts 1886 S. 811. Kalff, Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde in de 16. Eeuw 1889 2, 155 — Jan Roelants wurde 1536 Bürger von Antwerpen und starb im April 1570; vgl. G. van Havre, Marques typographiques des imprimeurs Anversois 2, 215 (1884).

2) Mit wertvollen Litteraturnachweisen hrsg. von Oesterley, Stuttgarter litterar. Verein. 1866. Zuerst gedruckt Strassburg 1522.

3) Ich benutze die Ausgabe: Bebeliana opuscula nova. Argentorati 1514.

4) Zuerst Lyon 1558 erschienen. Neue Ausgabe von P. L. Jacob bibliophile, Paris 1872.

dem er hauptsächlich schöpfte, war 1570 auf den Index gesetzt worden [1]).

Fünfzehn Schwänken (Nr. 1. 3. 12. 20. 36. 37. 44. 61. 72. 77. 79. 83. 88. 123. 132) sind ziemlich gute Holzschnitte von 4,6 Centim. Höhe und 6,4 Cm. Breite beigegeben, die wohl für diesen Zweck besonders angefertigt und nicht wie die meisten nur ungefähr zu dem Texte passenden Illustrationen der Frankfurter Drucke von 'Schimpf und Ernst' aus dem Vorrate von Clichés, den der Verleger gerade besass, entlehnt sind.

Dem nachfolgenden Verzeichnis der Überschriften der einzelnen Erzählungen habe ich die durchlaufende Numerierung und einige Bemerkungen, die den Inhalt genauer andeuten sollen, hinzugefügt.

1. p. 1. Van twee cremers, die haren spot met eenen nachtgheest [Godefroy metten langhen tanden] hielden, ende hoe hun dat verghinck. = Du Moulinet, Facecieux devis et plaisans contes, Paris, 1612 p. 42.
2. p. 2. Vanden borgher ende rechter, die soo wel schencken van deen partije als van dander ontfinck. = Pauli, Schimpf und Ernst nr. 125.
3. p, 2. Vanden sot, die eenen man, soo hy met sijnen heeren adt, verweet, dat hy eenen grooten neuse hadde. = Pauli 41.
4. p. 3. Vanden sot [Claes Nar], die in sijn broeck scheet, doen hy met sijnen heere inden waghen sadt. = Pauli Anhang 1.
5. p. 4. Vanden selven sot, hoe dat hy vant peert moeste gaen, om dat hy beghost te schijten. = Pauli Anh. 2.
6. p. 5. Van een weduwe, die daer beproefde de ghetrowicheyt van hare vrijers. = Pauli 220.
7. p. 7. Vanden Zwaue, die noyt wijn en hadde ghedroncken. = Pauli 233.
8. p. 7. Vanden ionghen, die vreesden, dat hem de priester de tonghe wilde wtsnijden, als hy ter biechte ghinck. = Du Moulinet, p. 43.
9. p. 8. Vanden orateur, die een schete liet voor den keyser. = Pauli 341.
10. p. 8. Vanden boer, die sijn apotekers briefken ten twee reysen op adt. = Du Moulinet, p. 181.

1) Reusch S. 315. — Bei dieser Gelegenheit möge ein Irrtum Lappenbergs (Ulenspiegel 1854 S. 378) berichtigt werden, der Jan de Brunes Apophthegmensammlung 'Jok en Ernst' (Amsterdam 1644, 4° und in seinen Werken 1668 2, 1—299) für eine Übersetzung nach Pauli erklärt, während beiden Werken keine einzige Erzählung gemeinsam ist.

11. p. 8. Vant ionck wijf, die deur groote subtijlheyt twee ghebraden kieckenen op adt, daer se na belust was. = Pauli 364.

12. p. 9. Vanden gast, die op des weerts ammelaken ende tafel scheet. = Pauli 373.

13. p. 10. Vanden Jode, die int privaet ghevallen was, ende hoe hijer twee daghen in bleef. = Pauli 389.

14. p. 11. Vanden hondt, die den corf droech, ende te vleeschhuyse ghinck. = Pauli 425.

15. p. 11. Van eenen, die maer een ooghe en hadde. = Bebel, Facetiae 2, 6. Deutsch 1558 Bl. Hja.

16. p. 11. Vanden sot, die de knapen ende maerten beclapte. = Pauli 1; Bouchet, Serées 3, 229 ed. Roybert 1874.

17. p. 13. Vanden guychelaer, die om der waerheyt wil wt den huyse ghesmeten werdt. = Pauli 3.

18. p. 14. Vande hoere, die weende, om datse haers liefs mantel, eer hy wech track, oock niet verteert en hadde. = Pauli 10.

19. p. 15. Van eenen ionghen vrijer ende twee ionghe meysens. = Pauli 17.

20. p. 16. Wat dat een borghers sone sijnen vader antwoorde, die hem onderwees, hoe seer dat een mensche misstaet een dronckaert te sijn. = Pauli 21.

21. p. 16. Van eenen boer, die tsijnder schaden den hase in sijnen hof dede iaghen. = Pauli 25.

22. p. 17. Hoe dat den Atheenschen orateur te Roomen quam besien, oft die Romeynen weerdich waren, hare wetten ende pollicijen t'ontfanghen, ende hielt sprake met eenen sot, den welcken hy voor een wijs raetsheer aensach. = Pauli 32.

23. p. 19. Vanden boer, die de catte byden keese sette, om de muysen te keeren, de welcke den keese ende muysen op at. = Pauli 35.

24. p. 19. Vanden guychelaer die op de coorde wilde gaen ende vielder af, waerom hy seer beghect wort. = Pauli 40.

25. p. 20. Vanden ritter ende den sot, die niet en wilde by onsen heere varen, om datter den ridder niet varen en soude. = Pauli 46.

26. p. 21. Vanden sot, die sijns heeren sperwer at. = Pauli 52; Du Moulinet, p. 168.

27. p 21. Van dry studenten, die ter scholen laghen. = Pauli 101.

28. p. 21. Van sommighe doctooren ende eenen man, die een vraghe op hief. = Pauli 104.

29. p. 22. Van meester Jordaen, die cluchtelijck antwoorde op tghene, dat men hem vraechde. = Pauli 105.

30. p. 22. Vanden ridders ende eenen verwaenden doctoor, die oock ridder was. = Pauli 106.

31. p. 23. Vanden peerde-tuysscher ende bal-slager, die deen den anderen in heuren slaep sloeghen. = Pauli 109.

32. p. 24. Vanden coopman, die sijn bougette oft male metten ghelde verloren hadde, ende van eenen, diese vant. = Pauli 115.

33. p. 26. Van coninck Cambyses, die den valschen rechter dede villen. = Pauli 118.

34. p. 26. Van eenen edelman ende twee doctooren inden rechten. = Pauli 123.

35. p. 26. Vanden legaet ende abt, die hem een peert schanck. = Pauli 126.

36. p. 27. Van twee boeren, die een saecke int recht hadden hanghende, ende hoe sy den sollicitoerder beschoncken, om goede expeditie te hebben. = Pauli 128.

37. p. 27. Vanden man, die sijn vrouwe een briefken ghegheven hadde, om anders niet te doen, dan daer in en stont. = Pauli 139.

38. p. 29. Vande deuchdelijcke vrouwe Cornelia, die haer vriendinne hare costelijcste juweelen ende schatten thoonde, ende watter voor schatten waren. = Pauli 141.

39. p. 29. Vande vrouwe, die haers mans doot, so sy seyde, niet en soude connen gelijden: dies den man hem eens doot gelatende, proefde, watse in d'lijf hadde, ende van de goede chire, diese doen maecte. = Pauli 144.

40. p. 31. Vanden man, die sijn vrouwe verboot, datse gheen dinck ghedencken en soude. = Pauli 145.

41. p. 31. Vanden knecht ende meester, die wtreden ackeren, ende hoe den wolf het peert at. = Pauli 152.

42. p. 32. Vanden coninck ende den rentmeester. = Pauli 162.

43. p. 33. Van coninck Alexander Magnus ende sijne groote moedicheyt. = Pauli 165.

44. p. 33. Hoe twee ghesellen ten crijghe trocken ende veraccoordeerden, den buyt ghelijck te deelen, ende watter nae volchde. = Pauli 169.

45. p. 34. Van eenen, die sijn eten ende drincken in goudt veranderde. = Pauli 180.

46. p. 34. Vanden woeckenaer ende eene vremden quidam, die hem sinneloos maecte. = Pauli 191.

47. p. 35. Vanden woeckenaer, de welcke nerghens begraven en mocht worden, werdt wech gheuoert vanden duyvel. = Pauli 196.

48. p. 35. Vanden keyser ende keyserinne, de welcke beschuldicht werdt van overspel, ende in wat manieren sy ontsleghen werdt = Pauli 206.

49. p. 36. Vanden coopman ende sijn huysvrouwe, die hem wijsmaken wilde, datse sonder des mans toedoen eenen soon van twee iaren ghebaert had, de wijl hy wt den lande was, en hoet daer mede verghinck. = Pauli. 208. (Vergl. Cent Nouvelles Nouvelles XIX.) en Le Grand d'Aussy Fabliaux III, 86).

50. p. 37. Vande dochter, die haeren maechdom teveel ende te hooch estimeerden. = Pauli 212.

51. p. 38. Vanden vorst, vorstinne ende den stommen. = Pauli 219.

52. p. 39. Van eenen weduwer, rijck metten woorden, maer arm metter daet, de welcke een rijcke ionghe dochter vrijdende beclapt wordt vanden knecht, dat hy te seer rocchelde. = Pauli 221.

53. p. 40. Hoe den coninck van Lombaerdijen sijn huysvrouwe gaf te drincken wt haers vaders beckeneel, dien hy versleghen hadde, ende hoe hy daerom van andere vermoort werdt. = Pauli 231.

54. p. 42. Vanden ghenen, die in noot was van opt zee te verdrincken, ende daerom wel ter keure ghinck sitten eten, om dat hy veel moeste drincken. = Pauli 235.

55. p. 43. Vanden ghenen, die meer adt dan thien persoon souden gheten hebben, ende nochtans so hy seyde, en hadde hy gheen goede chier ghemaect. = Pauli 249.

56. p. 43. Hoe dat eenen duytschen ioncker sijnen knecht berispte, om dat hy te veel cleyn viskens at, de welcke hem seer wel smaecten. = Pauli Anh. 5.

57. p. 44. Vanden gast, die de visschen, die ter tafelen quamen, vraechde nae sijnen vader, die verdroncken was. = Pauli Anh. 7.

58. p. 46. Van s. Marten ende den wagheman, die sijnen waghen brack met te strax te willen varen. = Pauli 255.

59. p. 47. Vanden keyser, die gheen gheloof en gaf den beschuldighers eens ridders, de welcke doer ongeluck van sijnen vijanden ghevanghen was. = Pauli 259.

60. p. 47. Vanden doctoor ende den edelman, die om het vat wijns sandt, dwelck hy hem gheschoncken hadde. = Pauli 308.

61. p. 48. Vanden schermer ende sijnen discipel, die hy thooft af hiel. = Pauli 311.

62. p. 48. Vanden edelman, die altoos gheleerst ende ghespoort in stadt quam, daer hy nochtans gheen peert en hadde. = Pauli Anh. 13.

63. p. 49. Vanden prekeer-bruer, ende hoe hy met eenen vreemden gast voer, soo hy wt den sermoon quam. [Der Fremde begehrt einen seiner Röcke nach Ev. Luc. 3, 11.]

64. p. 50. Vanden rijcken man, die sijn Pater noster niet en cost, ende deur wat middelen het hem gheleert worde. Pauli 338.

65. p. 51. Vanden heere ende sijnen rentmeester, die hem veertich gulden reckende voor mostaert. = Pauli 354.

66. p. 52. Vanden rentmeester, die noch lesen noch schrijven en cost. = Pauli 355.

67. p. 52. Vanden cock, die op sijnen heere begheerde, dat hy van hem eenen esel oft sot maken wilde. = Pauli 363.

68. p. 53. Vanden gast, die by nachte sijnen weert de coe stal, de welcke de weert selfs vercocht, om dattet de gast op hem begheerde, ende noch van meer ander avontueren ende bootsen, die hy ghedaen heeft. = Pauli Anh. 17. [Vergl. Bredero, Klucht v. d. Koe;

over de bron dezer klucht, zie Bred. Werken, uitg. Binger.]

69. p. 56. Van sommighe gasten en des weerts dochter, die seyde, datmen den wijn niet behoefden te wateren. = Pauli 374.

70. p. 56. Van twee borghers van Zurich, die ghinghen veracooorderen, alsse malcanderen verdorven hadden. = Pauli 402.

71. p. 57. Van eenen fijnen gheselle ende sijne vrijster. = Pauli 404.

72. p. 57. Van eens timmermans vrouwe, die een oude coppelersse wel ter keure gheeselde. = Pauli 408.

73. p. 59. Vanden schilder, die schoone beeldekens schilderde, maar hy en cost gheen schoone kinderen maken. = Pauli 412.

74. p. 59. Vanden orateur ende den rechter. = Pauli 417.

75. p. 60. Van eenen gheselle ende sijn auontueren, die hy hadde int passeren van eenen bosch. = Pauli 422.

76. p. 61. Vanden ouden man, die alle sijn goet sijn kinderen ghegeuen hadde, ende hoe dat hy hier door op ghenade moeste leven. = Pauli 435.

77. p. 62. Vanden verduldighen Socrates ende sijne huysvrouwen. = Pauli 471.

78. p. 63. Vanden cooplieden ende sommighe ruyteren, diese afsetten. = Pauli 490.

79. p. 63. Vanden sot, die den prince van Roncheusel wel hart op den neuse sloech, so hy meynde, een vlieghe daer van te keeren. = Pauli Anh. 19. Genauer aber stimmt: Thresor des recreations contenant histoires facetieuses etc. Rouen 1611. p. 238 (zuerst erschienen Douay 1605; Brunet, Manuel 5, 941); Du Moulinet, p. 169.

80. p. 64. Van eenen gheselle, die den keyser Octauiano seer ghelijcte, ende hoe cloecklijck hy hem op sijn vraghe antwoorde. = Pauli 502.

81. p. 65. Vanden coninck van Vranckrijck ende eenen vremden quidam. = Pauli 517.

82. p. 65. Vanden coninck van Vranckrijck, die sijnen lackeye vierhondert croonen schanck, om dat hy een luys van sijn cleederen gheuonden hadde. = Schertz mit der Warheyt 1563 Bl. 3a. Kirchhof, Wendunmut 2, 41.

83. p. 66. Vanden boer, die den voorseyden coninck een schoon rape schanck, waer voor hy hem acht hondert croonen dede tellen. = Schertz mit der Warheyt Bl. 2a. Kirchhof 2, 39.

84. p. 68. Vanden meulder, die den backer om broot badt, ende vanden goeden raedt, die den backer hem gaf, om niet te gaen bedelen. = Kirchhof 1, 289, nach Bebel, Facetiae 3.

85. p. 68. Vanden ghenen, die eenen esel voor een peert cochte. [Dem knecht haben die stattlichen Ohren gefallen.] = Thresor 1611 p. 233.

86. p. 68. Vanden boer ende den priester, die hem hadde leeren bidden. ['Schaep Godes' statt 'Lam Godes'.]

87. p. 69. Van twee malle Hollanders, die de landen wilden gaen versoecken, ende van hun avontueren, diese onderweghen hadden. = Unten Nr. I. Französisch Thresor 1611 p. 223.

88. p. 70. Vanden gast, die te Franckfoort eenen Jode met sijn coopmanschap deerlijck bedrooch. = Bebel, Facetiae 2, 46 Deutsch 1558 Bl. Kij b.

89. p. 72. Vanden poortier ende den priester van Calenberch. = Pauli 614 nach Bebel 2, 56. Deutsch 1558 Bl. Kiij a.

90. p. 72. Van twee gasten ende den bruytegom, die daer meynde, dat de bruyt heel cranck was, om datse de poort vol witmoes hadde.

91. p. 74. Van eenen doctoor inde rechten, den welcken eenen os seer quetsten, dat hy niet en wist, in wat been dattet was. = Des Periers, Nouvelles recreations nr. 11.

92. p. 76. Vanden schouwen esel, de welcke veruaert was ende verschricte, als men de bonnet af de. = Des Periers 27.

93. p. 78. Hoe monsieur Chelaut en Croise d'een des anders cause aen trock, tot Chelauts groote schade ende moeyte. = Des Periers 27.

94. p. 81. Vanden edelman, die wijn sou tappen, en hoe den tap inden pot viel. = Des Periers 45.

95. p. 83. Vanden edelman, die den borsensnijder d'oor af sneet. = Des Periers 56.

96. p. 83. Van Triboulet, den sot van coninck Franciscus, ende van sijn cluchten. = Des Periers 98.

97. p. 84. Vanden edelman, die seer heusschelijck cost by brenghen met eenen anderen, dat hem sijns heeren hoofmeester sijnen flouwelen rock ende coussens bestort hadde.

98. p. 84. Vanden dief, die eens andermans esel ontbant ende vercochte eenen anderen, dier dlijf vol slaghen om creech. [in Paris.]

99. p. 86. Een cloecke ende vrijmoedighe antwoorde van eenen moninck. [Franz I. macht den guten Ballspieler zum Abt.] = Thresor 1611 p. 238; Favoral, Contes et discours facetieux, Paris, 1615 p. 20.

100. p. 86. Vanden vorst van Vrieslandt [Roboaldus], die hem niet en wilde laten doopen. [Weil seine Verwandten nicht im Himmel seien]. Vgl. Domenichi, Facetie. Venetia 1581 p. 286; Favoral (1615) p. 23.

101. p. 87. Tvonnisse, dwelck sultan Solyman, turcx keyser, over eenen christen ende jode wees. = Unten Nr. II. Französisch: Thresor 1611 p. 26; Favoral (1615) p. 96.

102. p. 88. D'antwoorde, die Baiazet, turcx keyser, den hongerschen ambassaten gaf. [Sein Recht auf Bulgarien sind die Waffen.] Favoral (1615) p. 90.

103. p. 89. Vanden astrologus, die eenen anderen sijne doot voorseyde, ende selfs en wist hy niet de sijne. [Spielt unter Herzog Jan

Galeas von Mailand.] Vgl. z. B. Amusemens françois ou Contes à rires 1752 2, 112; Favoral (1615) p. 111.

104. p. 89. Van een ionck gheselle ende eens backers vrouwe. = Bebel 2, 92. Deutsch 1558 Bl. Nij b.

105. p. 90. Vanden schaepherder ende sijn auontueren. [Der Hirt findet das Schaf, fur das er ein Lamm opfern wollte, im Rachen eines Wolf. Dazu die aus Pauli bekannte geschichte von der gelobten Kerze.]

106. p. 90. Van Alexander Magnus ende eenen zeerouver, dien hy ghevanghen hadt. = Pauli 351.

107. p 91. Vanden boer Jan Schenck ende meester Jan Brenges-meer advocaet. — Unten Nr. 111.

108. p. 92. Van soldaten, die in garnisoen laghen. [Franzosen in Italien].

109. p. 92. Vanden ghierigaert, die sijn ghelt groef, dwelck hem ghestolen werdt, ende hoe dat hijt weercreech. [Er erzahlt dem vermutlichen Diebe, er wolle an derselben Stelle noch mehr vergraben.] = Du Moulinet, 1612, p. 226.

110. p. 93. Van eenen italiaenschen consul ende een ander coopman. = Thresor 1611 p. 233.

111. p. 93. Van den astrologus, die des nachts inden put viel, soo hy meynde inde locht ende sterren te sien. — Vgl. Starter, Friesche Lusthof S. 261 ed J. van Vloten 1864.

112. p. 94. Vanden philosooph [Antipus], die al sijn ghelt en goet in zee wierp.

113. p. 94. Van Alexander Magnus ende sijnen raedtsheere [Perillus], dien hy veel goets schanck.

114. p. 95. Vanden coopman ende een slaue. [Americatus in Constantinopel.]

115. p. 95. Vanden Lisboener, die hem liet duncken, dat alle schepen, dier aen quamen, sijn waren. = Thresor 1611 p. 230.

116. p. 95. Vanden vromen capiteyn Hannibal. [Hört den Vortrag des Formio.]

117. p. 96. Van Alexander Magnus ende van Titus sijnen dienaer.

118. p. 96. Van coninck Franciscus ende sijnen onderzaten.

119. p. 97. Van Alexander Magnus ende sijn ghiften, die hy Zenocrati schanck.

120. p. 97. Van twee mans, die met malcanderen keven (Philippus u. Catulus.]

121. p. 97. Van eenen franchois, die eenen Italiaen beriep, om datse aleuenensche wapen voerde. = Pauli 168, aber kürzer.

122. p. 98. Vanden eenen, die hem verhanghen wou, hadde hy moghen een coorde om een oortken hebben. [Dinarcus Fido.]

123. p. 98. Van twee philosophen, daer af dat d'een altoos loech en dander altijt creet. [Heraclitus und Democritus.]

124. p. 99. Van eenen, die een cleyn vrouken troude, ende oock waerom. [Leonidas.] Verg. Amusemens françois ou Contes à rires 1752 2, 106; Favoral, 1615, p. 234.

125. p. 99. Van een veneets edelman, die sijnen weert niet en wilde betalen, om dat die stadt den Venetianen toehoorde. [Bernardo in Padua.]

126. p. 99. Van eenen, die om een croone meer Franchoysen ghecocht hadde, dan hyer om hondert wel soude quyt worden. [In Lyon.]

127. p. 100. Van eenen, die de dieuen in sijn huys hoorde breken, ende daer niet toe en dede. ['Hier finde ich selber nichts.']

128. p. 100. Van eenen knecht, die ondertrout was, en doen en wilde hy de bruyt niet hebben. [Zu Hoboken in Campanien.]

129. p. 100. Van eenen gast die sijnen weert wijsmaecte, dat den hemel draeydde ghelijck de schotel, die voor hem stont. [Der Wirt dreht auch.] = Thresor 1611 p. 211.

130. p. 101. Vanden priester, dien sijn borse ghestolen werdt, midtsgaders proeuende eenen casuyuel voor een ander.

131. p. 102. Vanden edelman, die sijn wijf een cluchte vertrock, ende wat sy hem daer op antwoorde. [In Schottland.]

132. p. 102. Vande simme, die haers meesters dranck dronck, ende hoeser af te camer ghinck. = Des Periers 89; Du Moulinet, 1612, p. 29.

133. p. 103. Vanden hasewint, die eens schoenlappers cost ende eten telcken op fresten, ende hoet hem verginck. = Des Periers 18.

134. p. 105. Van dry clercken, die om haer latijns wille by na ghehanghen werden. = Des Periers 20.

135. p. 106. Van eenen quidam, die sonder sijnen cost peert ende leersen creech. = Des Periers 23.

136. p. 109. Vanden raets-heere, die zijns selfs muyl sonder sijnen wet wel diere betaelden. = Des Periers 25.

137. p. 111. Van Carolus Magnus. [Siegel am Schwertknauf.]

138. p. 111. Vanden keyser Theodosius. [Bezwingt den Zorn durch Aufsagen des Abc.]

139. p. 111. Vanden keyser Sigismundus. = Kirchhof, Wendunmut 1, 36. Thresor 1611 p. 204.

140. p. 112. Vanden coninck Alphonsus van Napels. — Vgl. Weidner, Apophthegmata 4, 263. Amusemens françois 1752 1, 70. Thresor 1611 p. 187; Du Moulinet, p. 171; Favoral, p. 139.

141. p. 112. Van eenen grooten heere, die sijnen sot een schoon peert ende een gouden keten schanck, om dat hy soude de tijdinghe van sijn victorie aen sijn huysvrouwe draghen, ende hoe hyt noch selver dede.

142. p. 113. Vanden sot, die tgheschil tusschen een aduocaet ende medecijn wees. [Vergleicht sie mit Dieb und Henker.] = Du Moulinet, p. 93.

143. p. 114. Van eenen clerck, die met toouerije wilde leeren omgaen. [Ein Student, der den Teufel beschwören will, wird gefoppt und in den Abtritt geworfen.]

144. p. 117. Van Symonides segghende, hoe datmen moet een yeghelijck wel doen, ia oock na sijn doot. [Warnung des dankbaren Toten. [Vgl. Petrarca, Rerum memor. lib. IV, Bernae 1604 p. 365.

145. p. 118. Met wat soeticheyt ende courtoisie een vroom prince [Antigonus] die quaetwillicheyt van sijn ondersaten berispen moet. — Vgl. L. Domenichi, Facetie, motti e burle (zuerst 1548) l. II p. 62. ed. Venetia 1581.

146. p. 118. Van Alcibiades, die den verduldighen Socrates vraechde, hoe hy allen de kijuagie sijnder huysvrouwen cost verdraghen.

147. p. 118. Vanden keyser Octauianus ende eenen griecschen poeet. = Pauli 506.

148. p. 119. Ghewelt noch eloquentie en hebben gheen macht ouer onmoghelijckheyt ende armoede. [Themistokles in Andros.]

149. p. 120. De vrouwen doen altemet mans-weerdighe weerden. [Weiber von Weinsberg. Vgl. Oesterley zu Kirchhofs Wendunmut 6, 242.]

150. p. 121. Vanden clerck, die gheenen wijn onghewatert en mocht drincken, om dat hy van eenen verwoeden hont ghebeten was. — Unten Nr. III.

151. p. 122. Van sommighe ghasten, die den wijn-tapper, deden sijn selven beclappen, als dat hy den wijn ghewatert hadde. = Unten Nr. IV.

152. p. 123. Vanden coninck Salomon, die den steen der philosophen maecte, ende wat die oorsake is, dat die alkemisten niet en connen ghecommen tot hunnen vermeet. = Des Periers 13.

153. p. 130. Van eenen sot, gheheeten Caillette. = Des Periers 2.

154. p. 132. Van eenen, die meynde een maecht te trouwen; maer twas ghemist. = Unten Nr. V.

155. p. 133. Van eenen dorpman, die sijnen esel sochte, daer hy op sadt. [Bauer Mancijn in der Picardie. Vgl. Phil. Hermotimus in Frischlini Facetiae selectiores Amst. 1660 p. 274: 'De rustico asinum, cui insidebat'. Thresor 1611 p. 196] Du Moulinet, p. 91.

156. p. 134. Van die obstinaetheyt eender vrouwen, die haren man luysbos oft luyspoock hiet. = Pauli 595.

157. p. 135. Comparatie der alckemisten teghen een vrouwe, die eenen stoop melcx ter merct waert droech. = Des Periers 12. Vgl. Kirchhof l. 171.

I.

Nr. 87. *Van twee malle Hollanders, die de landen wilden gaen versoecken, ende van hun avontueren, diese onderweghen hadden* [1]).

Daer souden twee ionghe ghesellen wt Hollant tlant besoecken, om spraken te leeren. Als sy nv t'Antwerpen smorghens in een herberghe quamen, so begeerden sy tontbijten. Men vraechde, wat sy ontbijten wouden; sy seyden: Brengt ons een half dozijn eyeren! dwelck gheschiede. Als die eyeren nv ghesoden waren, soo dectemen die tafel met een servette ende sette die eyeren daer op ende broot ende bier daerby; so vraechdemen, oft sy anders niet en begeerden. Sy antwoorden: Neen. Soo bleuen se daer lanc op den anderen sitten kijcken, ende niemant en taster toe, om datter geen boter op die tafel en was. Ouer een wijl quammer een vanden knechten vragende, oft sy yet hebben wouden. So sach hi, datse die eyeren niet en aten, ende vraechde, hoet by quam. Doen seyden sy: Daer en is geen boter. Doen seyde die knecht: Ghij en hebtse niet geeyscht, ende hy ginck haer boter halen. Daer en tusschen seyde die een totten anderen: Laet ons wederomme gaen wandelen na huys; want wy sijn alree verre genoech, aengesien dat wy in een lant comen, daermen die eyeren sonder boter eet. Doen seyde die ander: Neen, lantsman, tmach noch wel passeren, aenghesien dat wijse met eijsschen crijgen connen. Soo ghingen sy voort ende quamen tot Valencijn toe. Daer [70] sijnde soudense gheerne broot ende anderen cost gecocht hebben; maer sy en costense niet ghecoopen, om dat sy die sprake niet en costen. So seyde d'een: Blijft ghij hier by dit kercxken staen, soo en verliesen wy malcanderen niet, ick sal gaen broot coopen.

1) Übereinstimmend im Thresor des recreations, Rouen, 1611 p. 223: 'De deux simples Hollandais qui vouloient aller veoir le pays, et des adventures qu'ils eurent par le chemin.' — Der letzte Teil der Geschichte wird sonst auch von einem Deutschen erzählt, der in Rom durch geberden zu essen verlangt und zum Zahnbrecher gewiesen wird.

Dus quam hy voor eens backers huys, daer die vrouwe des daechs tevoren groote onsprekelijcke pijne aen haer tanden gehadt hadde, ende sy hadden doen trecken. Soo wees desen Hollander metten vingheren na den mont, willende beteeckenen, dat hy broot coopen woude om t'eten. Dus dacht sy terstont: Dese knecht is in mijn spoor ghetreden, ende leyde hem met haer tot des tantreckers huyse, segghende: Treckt doch sijnen tandt wt; want hy doet hem so wee, dat hij niet gespreken en can. Doen nam den barbier een seruette. Die Hollander dachte: Tsal hier wel gaen, hier sal ick wat eten. Maer eer die Hollander hem huede, soo hadde hy eenen goeden tandt wt den mont getrocken. Ende die Hollander op, ende wech gheloopen metter seruetten noch op den hals, ende den barbier na, roepende: Wat, wildy my niet betalen, so geeft my mijn servet weder! Ende doen hy by sijnen ghesel quam, seyde hy: O lieve ghesel, nu ist hooch tijt, dat wy wederom keeren, want gaen wy voorder, wy en sullen niet eenen tandt in ons hooft houden.

II.

Nr. 101. *Tvonnisse, dwelck sultan Solyman, turcx keyser, ouer eenen Christen ende Jode wees* [1]).

Inde heerlijcke ende keyserlijcke stadt van Constantinople was een Christen, die op eenen Jode begeerde, dat hi hem vijf hondert Ducaten wilde leenen. De Jode en weygherdese hem [88] niet en wildense hem wel doen op alsulcke conditien, dat hi hem soude twee oncen vleeschs wt sijnen lichame gesneden voor woecker geuen. Als den termijn nv gevallen was, dat hem die Christen tghelt ende ooc den woecker weer

1) Über andre Bearbeitungen der Geschichte vom Fleischpfande vgl. Oesterley zu den Gesta Romanorum Cap. 195 (1872) und Bolte, Jahrbuch der deutschen Shakespearegesellschaft 21, 187 (1886). — Mit der Niederländischen Fassung stimmt überein: Thresor des recreations 1611 p. 26: 'Le iugement du sultan Soliman grand seigneur des Turcs.'

sou geuen, soo en wilde hy hem niet dan die vijf hondert gulden wederom geuen. De Jode dede hem dagen ende ontbietten voor trecht, om vanden woecker voldaen te worden. De turcsche keyser Solyman hoorde haerder beyder clachte ende aensprake, ende om de sake rechtueerdelijc te wijsen, dede een scheermes comen ende gaft den Jode, seggende: Om dat ghy u des rechts ende der justicien niet en sout beclaghen oft seggen, datmen v geen recht en dede, siet, snijt met dien scheermesse wt des Christens lichaem twee oncen vleeschs, dwelck ghy segt v te comen; maer siet wel toe, dat ghijs oock niet meer oft min en snijt! Oft by mijnen propheet Mahomet, soo sulder om steruen. De Jode siende, dat sulcx onmoghelijck was, schelde den Christen quijte.

III.

Nr. 107. *Vanden boer Jan Schenck ende meester Jan Brengesmeer advocaet.*

Een huysman hadde een gedinghe, ende om dat wijslijck te veruolghen, dachte, dat goet ware, dat hy hem beraden soude met M. Jan Brenges-meer aduocaet ende sijnen goeden vriendt. Dus nae hem vraghende ende raedt aen hem begheerende, seyde sijn knechts, dat hy onleech was, ende soude op een ander tijt wedercomen; dwelck hy dicwils ghenoech dede, maer altijts quam hy t'onpas ende en cost hem nimmermeer ter spraken comen. De boer van dat langhe wtstellen ende toeuen wert moeyeloos ende wist gheenen naerderen oft beteren raet, dan dat hy de naerste reyse een calf mede leyden soude (want de lammerkens sijn wat te cleyn om te schencken) ende also vragen nae mijn heer den aduocaet, de welcke tgebleer ende ghetier vanden calve hoorende deden incomen ende expedierden terstont sijn [92] saken. Waerom den boer blijde sijnde keerde hem omme ende seyde totten calue: Lieve socius, ick late v hier ende bedancke v vande goede expeditie, die ghy my hebt doen hebben.

III.

Nr. 150. *Vanden clerck, die gheenen wijn onghewatert en mocht drincken, om dat hy van eenen verwoeden hont ghebeten was.*

Een goet rijck mans soon wt Veurnambacht in Westvlaenderen, gebeten sijnde van eenen dullen ende verwoeden hont, schicte de vader met twee mannen, om hem te bewaren, in pelgrimagie nae Sinte Huybrechts[1]) int wout van Ardennen, daermen seer miraculeuselijck ghenesen wort ende secours crijcht van sulcke quetsuren; maer nae de bedeuaert moetmen sommighe dagen onderhouden seker ceremonien; onder ander moetmen den patient sijn hooft gheheel caluwe scheeren, hy en mach syn selven in gheen water oft spieghel sien, hy en mach geenen wijn drincken, die onghewatert is etc. Nu thuyswaert keerende, so nam hy sijnen wech, dat hy quam te logeren in de seer wijse ende vriendelijcke stadt van Louen, daer hy onlancx te voren ter studie hadde gheleghen. Dit vernomen hebbende sommige van sijne familiare gesellen ende mede-clercken sijn ghecomen in sijn herberghe, begheerende dien auont met hem vrolijc te sijne ende goede chiere te maken, d'welck also gebeurde. Maer binnen middelen tijde dat sy bancketeerden ende ghenoechlijck waren, so namen de bewaerders nauwe toesicht, dat heurlieder meester gheenen wijn en dranc, oft sy mengelden die eerst met water; niet te min, als sy ten vrolijcxsten waren, so was dese ionckman seer geimportuneert van sijnen liefsten socius om eenen [122] vollen beker wt te drincken, d'welc hy gedaen heeft, sonder datter yemant ghedachte, daer in wat waters te doene. Dwelc eene van de toesienders (maer te spade) gewaer wordende heeft daer af tgheselschap secretelijcken gheaduerteert, dies sy alle terstont perplecx ende verslaghen waren, sonder nochtans eenich semblant daer af te

1) Gaidoz, La rage et St. Hubert. Paris 1887.
Die eigentliche Pointe der Erzählung begegnet auch in Nr. 69 (nach Pauli 374).

maken. Als nu de pacient wte c… vertrocken was, om sijn water te maken, quam t'ioncwijf … en huyse daer ouer tafel, ende verwondert wesende van soo … ten veranderinghe ondervraechde sy instantelijck, wat de … was, dat sy, die terstont so vrolijck waren, nv hen so dro… ende truerich ghelieten. Dies een van henlieden, … stout was, seyde: Lieve Lijsken, tis hier al qualijck … want onsen pacient heeft eenen back wijns onue… ncken, daer wy versuymt hebben water in … ncl … k hem verboden is. Dies vreesen wy voor groot inc… . Is dat de oorsake, seyde sy, dat ghy ulieden soo d… laet, sijt gerust: daer en is niet, dat ulieden be… dat ghy soo vrolijck niet wesen en sout als te voren; v … t n… meester goot noch ghister auont twee volle eemers op tvat. D… elck verstaende de gasten bestonden alle ghelijck seere … n ende waren ghenuechlijcker, dan sy van te voren … st hadden, niet meer soo besorcht sijnde om … te wateren. Dies niet te min noterende t'abuys …

IV.

Nr. 151. *Van sommighe ghasten, die den wijn-tapper deden syn selven beclappen, als dat hy den wijn ghewatert hadde.*

Te Honscote (een dorp seer wel vermaert, bewoont ende ghefrequenteert om de draperije [123] vande sagen, diemen daer maect, als eenighe stadt in tgheheel landt van Vlaenderen) woonde eertijts eenen weert inde herberghe geheeten T'groene huys, die de naem hadde van water inden wijn te doene, die hy vercochte, soot ooc warachtich was. Sommige ghecken, van tselve suspicie hebbende ende willende den twijfel experimenteren, ghingen op eenen tijt int selue huys pinteleren, met henlieden draghende in eenen schoonen snutdoeck een weynich bladerkens, die bouen op de watergrachten vlieten. Als sy nv een potken wijns oft twee hadden ghedroncken, deden sy in eenen vollen pot vier oft vijue van dese bladerkens, cloppende

om den weert. De welcke ghecomen sijnde hebben hem dit getoont ende ghevraecht, oft alsulcke bladeren op den wijn groeyden, die sy meenden, dat dwater voorbrachte. De weert seer beschaemt sijnde nae sommige blauwe excusatien ghinck heel ghestoort nae de keucken op sijn ioncwijf seer tierende ende gebeerende, segghende: Ghy beeste, heb ick v niet beuolen, dat ghij al tijt schoon water putten soudt, om inden wijn te doen? Ende siet, de ghasten hebbender bladeren in gheuonden, die op die water grachten wassen. Van te voren hadden de gasten een van henlieden gheschict ontrent de keucken, om te aenhooren, wat de weert voor een propoost soude hebben teghen syn dienstboden. Dwelck de gast verstaen hebbende heeft dat sijne ghesellen vertrocken, ende syn tsamen, nae dat sy betaelt hadden, van daer ghegaen ende en hebben de sake byden volcke niet vermindert.

V.

Nr. 154. *Van eenen, die meynde een maecht te trouwen, maer twas ghemist.*

Eenen backer binnen der stede van Nimmegen, nae dat hy langhe tijt ten houwelijcke versocht hadde een backers dochter, die hem een deuchdelijcke ende eerbare maecht te wesen dochte, [133] ymmers ten lesten heeft hijse ten houwelijck ghecreghen. Als hy nv den eersten nacht by sijne bruyt te bedde was ende sy beyde met grooten appetijt in Venus boomgaert ghehoueniert hadden, sprack de bruyt tot hem in deser manieren: Maer segt my doch, lief, can ick my in dit werk niet frayelijck schicken? Jae ghy inder waerheyt, antwoorde de backer. Alsoo, seyde de bruyt, spreeckt een yeghelijck, die by my slaept. Aldus beclapte de verloren maecht haer selven; anders soude sy voor een eerbaer maecht gheacht gheweest hebben, dwelck haer dicwils van haren man naermals verweten wert.

Berlin. JOHANNES BOLTE.

JUCHTLEER.

Het juchtleer komt, met zijn naam, uit Rusland; en de etymologie van *jucht* is waarschijnlijk reeds vroegtijdig in het Russisch gevonden, althans in een Nederlandsch boekje over de leerlooierij van 1789 staat: »De naam *Jugt* (eigenlijk *Juft*) ... betekend een *paar*, vermits bij de bereiding altoos twee huiden worden te zaamen genaaid." Dit bericht, op zich zelf niet ongeloofelijk, komt overeen met wat men leest in jongere werken. De twee aan elkander genaaide huiden vormen een zak, waarin men de roode vloeistof giet, wier kleur het leder ten slotte aanneemt. In den laatsten tijd echter is men bij het verven ook eene andere methode gaan volgen. [1])

Wat sinds lang bekend is, vindt men in alle woordenboeken: overal staat te lezen, dat *jucht* afkomstig is van het Russische *yufti* dat *paar* beteekent. Men acht daarmede de zaak afgedaan, en in zekeren zin te recht. Doch wie van het Russisch eenige kennis heeft, kan zich niet onthouden van de opmerking dat *yufti* voor het begrip *paar* toch een allesbehalve gewone term is; en wat hem nog meer treft is de vorm zelf, die geenszins het voorkomen heeft van Slavisch te zijn. Raadpleegt hij het Etymologisch Woordenboek van Miklosich, dan vindt hij tot zijn leedwezen niets meer dan hij reeds bij Grimm en anderen heeft gelezen: *yufti* wordt door Miklosich in 't geheel niet verklaard.

Het Russisch heeft twee vormen: *yufti* en *yuchti*, maar geen van beide kan oorspronkelijk Slavisch wezen. Uit idg. *pt* wordt in het Germaansch *ft*, maar in het Slavisch *t*, b. v. in *netiji*, neef, gr. ἀνεψιός. Uit idg. *kt* ontstaat in het Slavisch niet *cht*, maar *st*, b. v. in *nošti*, nacht. Bij Dahl vindt men behalve *yuchti* ook *yuchta*, dat de verklaring van het woord evenmin kan geven, en verder nog *yuchoti*, waaruit echter in het Russisch evenmin *yuchti* kan worden als b. v. uit *lokoti* de tweede

1) Zie b. v. Brockhaus, *Conversations-Lexicon*.

o kan wegvallen. Er blijft dus geen andere onderstelling over dan deze, dat de naam van het *cuir de Russie* evenmin Russisch is als Hollandsch, te meer daar *yuchti* ook in het Russisch betrekkelijk jong moet zijn; in het Oudslavisch althans komt het niet voor, gelijk men wel kon vermoeden.

In het zoo uitvoerige woordenboek van Dahl worden van deze vormen twee beteekenissen opgegeven, vooreerst die van *juchtleer*, en ten tweede die van »de drie akkers waartoe een stuk land achtereenvolgens wordt gebruikt," en waarvan de eerste bezaaid wordt met winterkoren, de tweede met zomerkoren, en de derde braak ligt; de drie akkers derhalve, bij de zoogenaamde *dreifelderwirthschaft* in gebruik. [1]) Hier is *yuchti* dus, zij het ook niet een *paar*, dan toch een *stel* van bij elkander behoorende zaken. Aangenomen echter, op gezag van Miklosich, dat de oudere beteekenis inderdaad was *paar*, dan is de vraag: vanwaar kan het Russisch dien vorm hebben gekregen?

Het begrip *paar* en een vorm als *yuchti* doen te zamen onmiddellijk denken aan een Indogermaanschen vorm als *yukti* of *yukta*, en wegens de *cht* schijnt de eene of andere Iraansche taal hier in 't bijzonder in aanmerking te komen. In het Skr. heeft *yukta* als substantivum de beteekenis van een *span*, in de Avesta komt *yuchta*, naar het schijnt, alleen voor als adjectivum. — Gesteld dat *yuchti* of *yufti* inderdaad uit het jongere Iraansch afkomstig is, dan zal ieder terstond vragen, of *yufti* eigenlijk Perzisch kan wezen. Maar voor het latere Perzisch geldt als regel, dat eene oorspronkelijke *y* aan het begin van een woord overgaat in de palatale media *j*; vandaar *javân*, jong, *jav*, gerstekorrel, *jug*, juk. Voor idg. *yukta* zou men verwachten *jucht*, doch men vindt in plaats daarvan *juft*: die overgang van *cht* tot *ft* schijnt in het Perzisch anders zoogoed als niet voor te komen. [2]) In de literatuur beteekent *juft* voornamelijk iemand die met een ander een paar uitmaakt, derhalve

1) Bij Dahl kortheidshalve *fsj* [illegible] *tri*

2) Zie J. Darmesteter, *Etudes* [illegible] 1, 9

een *gezel*, een *gade* (zie het woordenboek van Vullers), doch men kan ook overal de beteekenis *paar*, *span* vermeld vinden, en dat wel als eene zeer gewone. De *j* als beginletter is niet alleen te vinden in den vorm der algemeene schrijftaal, maar ook in de dialecten, althans in eenige waaromtrent men is ingelicht [1]). Het beste is men bekend met het Kurdisch; in het woordenboek van Jaba-Justi wordt *djot* opgegeven in den zin van *paire*, *couple*, *jumeaux*. Doch Justi vermeldt in zijne *Kurdische Grammatik* ook *cukht* in denzelfden zin; hier is dus de oorspronkelijke *cht* bewaard, maar de palatale media is in de tenuis overgegaan, iets dat ook elders gebeurt, en dat waarschijnlijk ook zou hebben plaats gehad, indien de Perzische vorm *juft* in het Russisch was overgenomen, te meer daar het Russisch de palatale media *j* niet bezit: zoo is b.v. russ. *čemodán*, koffer, voortgekomen uit een oosterschen vorm met *j* [2]). Men kan het zoogoed als zeker achten dat uit perz. *juft* niet russ. *yuftí* kon worden.

Het schijnt echter, dat de hierboven uit Darmesteter aangehaalde regel niet absoluut is, althans er bestaat ook in het Perzisch ten minste één woord, waarbij de *y* aan het begin niet in *j* is overgegaan. Bij Vullers wordt *jug* vertaald met *lignum quod collo bovis aratoris alligari solet*, maar *yug* met *jugum*, en dit laatste moet blijkens verschillende woordenboeken een gewone term zijn. Doch misschien is *yug* een niet zuiver Perzische vorm, ontleend aan talen waarin de *y* altijd *y* bleef. Zulk eene taal moet b. v. het Ossetisch zijn, daarin althans beantwoordt aan Skr. *yava* niet *jav*, maar *yau*, *yev* [3]). De onderstelling kan niet gewaagd zijn, dat de naam van het juchtleer een Iraansch woord is, niet ontleend aan het eigenlijke Nieuwperzisch, maar aan eene taal waarin de oorspronkelijke beginletter *y* onveranderd bleef. Indien de overgang van *cht* tot *ft* in perz. *juft* als eene bijzonderheid moet worden beschouwd,

1) Zie *Recherches sur les dialectes persans par* E. Berésine, blz. 104 en 105.
2) Zie Miklosich, *Die türkischen Elemente* etc.
3) Zie Hübschmann, *Lautlehre der ossetischen Sprache*, blz. 42.

dan is er eenige kans dat in het Russisch de vorm *yuchtĭ* ouder is dan *yuftĭ*. Maar zou dan in het Russisch zelf in het overgenomen woord *ft* zijn kunnen ontstaan uit *cht*? Men denkt bij die vraag onwillekeurig aan eene andere soort van leder, die in het Russisch heet *saftjan*, en waarvan de oorspronkelijke oostersche naam luidt *sachtiân*, waaruit in sommige Europeesche talen *saftian* is gemaakt [1]). Doch gesteld dat russ. *yuchtĭ*, *yuftĭ* inderdaad een Indogermaanschen vorm *yukti* of *yukta* vertegenwoordigt, dan zal het nog wel onmogelijk zijn te beslissen, in welk taalgebied van Azië of Europa de *cht* in *ft* is overgegaan.

Nog één punt moet worden opgehelderd. De Russische vorm *yuchtĭ* levert eenig bezwaar op wat de eindletter betreft. Deze klinkt wel niet als eene eigenlijke *i*, maar zij herinnert toch, naar het schijnt, aan een vorm die wel op eene *i* uitging; is dan de oorspronkelijke Indogermaansche vorm *yukti*? Dat is niet zeer aannemelijk, want in het Skr. b. v. heeft *yukti* altijd of bijna altijd eene abstracte beteekenis; veel liever zou men *yukta* als grondwoord onderstellen; maar hoe is men dan in het Russisch gekomen tot *yuchtĭ*? — In de boven aangehaalde plaats uit een werk van 1789 zijn met opzet enkele woorden weggelaten, er staat: »De naam *Jugt* (eigenlijk *Juft*), of, in het eenvoudige *Jufti*, betekend een *paar*." De schrijver, waarschijnlijk evenmin als zijn zegsman een taalgeleerde, moet hebben vernomen dat de vorm op *i* dient ter aanduiding van »het eenvoudige", — en een dergelijke uitgang *i* is wederom bekend uit het Perzisch, niet uit het Russisch. Zou men derhalve in de *i* van *yuchtĭ* almede een bewijs mogen zien van Iraansche afkomst? De grondvorm zou dan kunnen wezen *yucht* (uit idg. *yukta*), vermeerderd met het lidwoord van eenheid: eene in het Perzisch althans zeer gebruikelijke verbinding.

Deze laatste redeneering echter steunt niet op goeden grond. De schrijver van het bovengenoemde Hollandsche werk heeft,

1) Zie Miklosich, a. w.

zooals hij zelf vermeldt, ook Duitsche boeken geraadpleegd, waaronder die van Beckmann, een hoogleeraar te Göttingen. In diens *Anleitung zur Technologie*, waarvan ik den vijfden druk (a°. 1802) heb kunnen inzien, staat eene verhandeling over de leerlooierij, en eene uitweiding over den naam *jucht* komt hier voor in een gedeelte, dat blijkbaar letterlijk in het Hollandsche werk is vertaald. In den Duitschen tekst leest men: »Der Namen *Juft*, oder in der vielfachen Zahl, *Iufti*, bedeutet ein Paar, weil bey der Zurichtung allemal zwey Häute zusammen genähet werden". Wat hieraan voorafgaat en wat er op volgt staat evenzoo in den Hollandschen tekst, en dus kan men er niet aan twijfelen of deze laatste is hier eene vertaling. Wat de hoogleeraar zegt is waar: het meervoud van russ. *yuftĭ* is *yufti:* hoe komt de Hollander er toe te spreken van *het eenvoudige* en niet van *het meervoudige*?

Men kan daarnaar gissen, — waarschijnlijk heeft hij *yuftĭ* verward met *yufti* —, in elk geval kunnen zijne woorden voor de bewijsvoering geen dienst doen.

A. KLUYVER.

GEZWICHT.

»Enghien molenair en zal noch en moet des nachtes malen, »alzet vier reve gezwichte wayet," *O. W. v. Amst.* 45, 21; zie *Mnl. Wb.* 2, 1723. Bij de herinnering, dat *zwichten* de term is voor het »oprollen van de zeilen eener molen" blijft deze plaats niet langer »duister", en wat er in »bedorven" is, laat zich herstellen door *gezwichtet* te lezen. »Het waait vier reven gezwicht" is dan in den mond van een molenaar eene soortgelijke overdrachtelijke uitdrukking als de »gereefde, dubbelgereefde, of: dichtgereefde marszeilskoelte" in dien van den zeeman. — Zie voorts: *Spiegel der Jongers* p. 3 (ook p. 18?), Van Beaumont's *Ged.*, p. 15, en de Wdbb. van Plantijn, Van Lennep, Van Dale, Ten Doornkaat Koolman.

L., 1891. A. BEETS.

MEDE, ALE.

Onder de woorden, wier verklaring groote, somtijds onoverkomelijke moeilijkheden oplevert, behooren, zoowel in het Indogermaansch als in andere taalgroepen, de namen der bedwelmende dranken. Zoo heeft b. v. lat. *vinum* (waaruit de Germaansche, Baltoslavische, Finsche en andere Europeesche woorden ontstaan moeten zijn: Got. *wein*, Lit. *wynas*, Slav. *vino*, Finsch *wiina* enz.), Gr. *οἶνος* tot veel onderzoek aanleiding gegeven. Volgens sommigen is het woord van den wortel *vi*, winden (slav. *viti*, winden, lit. *wyti*, winden, achtervolgen, lat. *vitis*, wijnrank), afkomstig, hoewel het in geen geval van Hebr. *jajin*, wijn, en Bask. *ayen*, *ayhen*, *aihen*, wilde wingerd, wijnstok, wijnrank, kan gescheiden worden, die even raadselachtig zijn als het Indogermaansche woord. Daardoor vervalt natuurlijk de mogelijkheid, dat Gr. *οἶνος* met Skr. *vēnā́*, verlangend, liefhebbend, zoude identisch zijn, al moge men ook Gr. *οἶκος* tegenover Skr. *vḗśa* als parallel hierbij aanvoeren. Ook de oorsprong van Got. *leithus*, sicera, en de daarmede overeenkomende woorden in de andere Germaansche dialecten is twijfelachtig: het zoude met Ags. *líthe*, zoet, zacht, kunnen samenhangen, doch er is meer reden om het met Slav. *liti*, Lit. *lḗti*, gieten, *lytùs*, regen, Skr. *riyatḗ*, *riṇáti*, vloeien, doen vloeien, te verbinden, in welk geval het oorspronkelijk »vloeistof, drank" moet beteekend hebben. Hiervoor pleit de analogie van Bask. *ardo* (Guip. Bizc.), *ardao* (Bizc.), wijn, *arno* (Lab. Neder-Navarre), maar ook »drank" in het algemeen, welke woorden ik tot hun wortel zal trachten te herleiden. Er bestaat in het Baskisch een suffix *do*, waarmede tal van nomina zijn gevormd, b. v. *galdo*, verzoek (vgl. *gale*, lust, verlangen), *mardo*, zacht (vgl. *malba*, zwak, *malgu*, *malso*, zacht, week), *lerdo*, visschenaas, aardworm, *hildo*, »tranche de terre, que la charrue a tournée en traçant le sillon", *mordo*, druiventros, *mando*, muilezel, *ordo*,

vereenigd, gelijk, *mokordo*, »fiente, excrément", en het is niet te betwijfelen, dat *ardo* op dezelfde wijze van een wortel **ar* is afgeleid, aangezien uit *arno* blijkt, dat men niet aan een wortel **ard-* en het suffix *-o* mag denken. Deze wortel **ar* vinden wij terug in *arrain*, visch, *ar*, worm, *arraztia*, kruipen (»L'esp. *arrastrar* du basque?" v. Eys, Dict. B. F., p. 20), *ardura*, dikwijls (uit **ardu* en het casussuffix *ra*, naar; vgl. skr. *ṛtú*, dat eveneens van een wortel *ar*, gaan, is afgeleid; *ardura* beteekent dus »volgens den gewonen gang", »volgens den *ṛtú*", »dikwijls"), *ardura*, zorg (d. i. *ar-dura*, eigl. het gaan, vgl. ons »over iets gaan" in den zin van »iets beheeren", »de zorg over iets hebben"). De beteekenis van **ar* moet, zooals uit de aangehaalde afleidingen blijkt, die van »zich bewegen", »gaan", »loopen", »zwemmen", »kruipen" zijn geweest en *ardo*, wijn, *arno*, wijn, drank, kunnen oorspronkelijk niet anders dan »het loopende", »het vloeiende", dus hetzelfde, als men van *leithus* onderstelt, hebben aangeduid [1]).

Daarentegen behoort ons *bier*, evenals Slav. *pivo*, tot den wortel *pi*, drinken. Of Hongaarsch *bor*, wijn, Mordwinisch *pura*, bier, uit eene Indogermaansche taal zijn overgenomen en ook tot den wortel *pi* behooren, is vooralsnog evenmin te beslissen als de questie, of Hongaarsch *ser*, *sör*, Wogulisch *sar*, Ostjakisch *sur*, bier, zooals Anderson (Stud. zur vergl. der Indg. und Finn. Ugr. sprachen, p. 153) vermoedt, Indogermaansch is en met Skr. *súrā*, bedwelmende drank, wijn, brandewijn, samenhangt [2]).

---

1) *ar*, gaan, zich bewegen, is een der talrijke wortels, die het Baskisch met het Indogermaansch gemeen heeft. Skr. *arí*, vijandig, gaat eveneens op dezen wortel terug. Van de gemeenschappelijke wortels noem ik slechts *mar*, wrijven, fijnmaken; *gar* (Indg. *ghar*), branden; *gar*, wrijven, fijnmaken (*garagar*, gerst, *garau*, graankorrel, *gari*, koren, *gari*, dun, mager, schraal); *arg*, schitteren (*argi*, licht); *iz* (Ind. *as*), zijn; *kar*, (Indg. *kar* in Skr. *çarád*, *çiçira*: n. b. lit. *szarmà*, naast *szalnà*, Slav. *slana*, rijp), koud zijn (*horma*, rijp, *hotz*, nit **hor-tz*, koud, *karroin*, ijs).

2) Iraansch kan 't oeralaltaïsche woord niet zijn, daar het met *s* en niet met *h* begint: het zoude echter kunnen ontleend zijn in een tijdperk, toen de voorvaderen der Iraniërs nog de *s* bewaard hadden.

Wij hebben gezien, dat Got. *leithus* en Bask. *ardo* oorspronkelijk »het loopende, vloeiende" moeten beteekend hebben, maar bij de woorden *mede* en *ale*, aan wier etymologie dit opstel is gewijd, heeft de beteekenis van honigdrank en bier zich op eene geheel andere wijze ontwikkeld. In het Sanskrit komt *mádhu* als adjectief voor in de beteekenis van »zoet", »liefelijk" (eveneens *madhura*), als mannelijk substantief beteekent het »eerste lentemaand", »lente", als onzijdig substantief wordt het voor »zoetigheid", »honig", »zoete drank", »mede" gebruikt. Het Polynesisch heeft *mádhu* in den zin van »honig" (Maleisch *madu*) overgenomen. In de Europeesche talen heeft *mede* uitsluitend substantivische beteekenis. Gr. *μέθυ*, bedwelmende drank, wijn, Slav. *medŭ*, honig, wijn, Lit. *medùs*, honig, *midùs* (een mij onverklaarbare bijvorm van *medùs*), mede, Lett. *meddus*, honig, Oudpr. *meddo* (neutr.), mede, Ags. *meodo*, Ndl. *mede* enz. Men zoude het er al licht voor houden, dat de beteekenis van »zoet", »liefelijk" de oudste was en zich daaruit die van »honig" ontwikkeld had, doch hiertegen pleit niet alleen, dat het woord in geene andere talen dan het Indisch als adjectief wordt gebezigd en in geheel Europa slechts »honig", »mede", »bedwelmende drank" beteekent [1]) (ook in het Keltisch),

1) Voor het overgaan der beteekenis van »honig" tot »wijn": »Der hirte beraubte wilde bienenstöcke, die er im walde fand, und bereitete, wenn der fund reich war, *meth* aus dem honig" »der weinbauer mischte oft den honig, den er regelmässig gewann, in seinen wein und nannte diesen dann *μέθυ* oder *mulsum* und glaubte, der genuss davon schaffe ihm langes leben" (Hehn, Kulturpflanzen und hausthiere, p. 117). Ten onrechte meent Hehn (p. 505), dat de bijënteelt van jongen datum is. Wel heeft Pictet gelijk, wanneer hij het als onzeker beschouwt, »que les Aryas primitifs aient pratiqué l'apiculture, malgré les coïncidences, que présentent les noms de l'abeille et du miel", aangezien »ceux de la ruche, en effet, diffèrent partout" (Les origines Indo-Européennes, I, onder »L'abeille"), maar men is door de feiten gedwongen om met Krek (Einl. in die Slav. literaturgeschichte) aan te nemen, dat althans de Baltoslaven vóór hunne scheiding de bijën in korven teelden (Slav. *ulij*, lit. *awilys*, bijënkorf). Even ongemotiveerd is Hehn's bewering (p. 133), dat de Litauers het woord *alùs* uit het Scandinavisch zouden hebben ontleend, want, toegegeven »dass das bier ein erzeugniss und ein genuss des ackerbauers ist und zu seiner, wenn auch rohen herstellung eine technik fordert, die nur bei vorherrschendem ackerbau möglich ist" (p. 131), kan *alùs* zeer goed eene andere beteekenis hebben gehad dan

maar nog veel meer, dat er in de Oeral-Altaïsche talen eene groep van woorden voor »honig" bestaat, welke in klank met de Indogermaansche samenvalt en moeielijk daaruit kan zijn overgenomen, doch veeleer eene herinnering bevat aan een vèr verleden, toen nog verscheidene rassen als één volk tezamen leefden. Ik bedoel namelijk Mordwinisch *med*, Finsch *mesi*, gen. *meden*, stam *mede*, Estlandsch *mezi*, stam *mede*, Hong. *méz*, Wogulisch *mau*, Tataarsch *müd* [1]) en hunne verdere verwanten, die alle uit een ouder **medü*, **madu* ontstaan zijn. Als wij dit in aanmerking nemen, mogen wij wel met zekerheid vaststellen, dat *mede*, skr. *mádhu* lang voor het uiteengaan der Indogermaansche volkeren de beteekenis van »honig" had. Het is licht te verklaren, dat de Indiërs zoete of aangename dranken, spijzen enz. bij den honig vergeleken en zich bij hen de adjectivische beteekenis van »zoet", »liefelijk" ontwikkelde. Bij de meeste Indogermaansche volken — ook bij de Indiërs — ging de naam van den honig op den honigdrank, daarna bij uitbreiding op bedwelmende dranken in het algemeen over en reeds in het Indogermaansche tijdperk moet **mádhu* (**médhu*) naast »honig" ook »honigdrank" beteekend hebben.

Moeilijker echter is het om uit te maken, met welken Indogermaanschen wortel *mede* moet worden verbonden en het zoude volstrekt niet te verwonderen zijn, indien de wortel, waaraan zulk eene overoude afleiding als *mede* (de Oeral-Altaïsche woorden stemmen immers ook in suffix met de Indogermaansche overeen) haar ontstaan te danken had, reeds lang in onbruik was geraakt vóór de splitsing der Indogermanen in verschillende stammen. Toch meen ik den wortel van dit woord in Skr. *mad* te mogen herkennen, welks vele beteekenissen zich slechts uit een grondbegrip »zich voeden", »verzadigen"

„bier" en later op dezen drank zijn toegepast. Dat dit werkelijk het geval is, blijkt uit Oudpr. *alu*, mede, en de in den tekst aangehaalde woorden bewijzen, dat reeds de Indogermanen den honigdrank kenden.

1) Deze Tataarsche vorm is uit Pictet geput. Hierbij moeten ook nog Zyrjänisch *ma*, Tsjeremissisch *my* gevoegd worden.

laten verklaren en dat in Skr. *mátsya*, visch, Got. *mats*, spijs, *matjan*, eten, Ndl. *mes* (uit *mati-sahs*) wordt teruggevonden. Wat den vorm betreft, is er geen bezwaar om *mádhu* bij *mad* te brengen, want Skr. *máhant*, groot, behoort tot denzelfden wortel als Gr. *μέγας* en Skr. *ahám*, ik, is niet van Gr. *ἐγώ* te scheiden. Na dit alles aarzel ik niet om aan te nemen, dat Indg. **mádhu* (**médhu*) uit een ouder **madu*, voedsel, (afleiding van *mad*, voeden, evenals Got. *mats*, spijs, doch met het suffix *u*, als de neutra Skr. *páçu*, *jánu*, Oudpr. *alu*) is ontstaan, vervolgens »honig" en later eerst »honigdrank", »bedwelmende drank" heeft beteekend.

De overeenkomst met de Oeral-Altaïsche woorden bewijst echter, dat de beteekenis van »honig" tot een onheugelijken voortijd teruggaat en dat het woord **madu* reeds in eene periode, toen Oeral-Altaïers en Indogermanen nog één continuiteit van stammen vormden, in het bijzonder op *deze* spijs is toegepast. Eene andere afleiding van *mad*, nl. Skr. *mátsya* beteekent in den historischen tijd uitsluitend »visch", hoewel de formatie ervan ons leert, dat het eenmaal een algemeen woord voor »voedsel" moet zijn geweest.

Wat wij omtrent *mede* hebben gezien, kan ons bij het nasporen der etymologie van *ale* den weg wijzen. Mnl. *ale*, Ags. *ealu*, Eng. *ale*, Scand. *öl* heeft, voor zoover mij bekend is, steeds de beteekenis van »bier" en ook voor Lit. *alùs*, Lett. *allus* geven de woordenboeken slechts »hausbier". Maar in het Elbinger Vocabularium — een der weinige bronnen, die ons in het door zijne oude vormen zoo merkwaardige, doch weinig onderzochte Pruisisch een blik doen slaan [1]) — vinden wij *alu* door het Duitsche »met" verklaard. De analogie van *madhu* enz. maakt het waarschijnlijk, dat wij de beteekenis van »mede", »honigdrank" als ouder moeten beschouwen dan die van »bier" [2]).

1) Ook Brugmann's Vergl. Gramm. werpt slechts weinig licht op de moeilijkheden, die deze taal in klankleer en flectie oplevert. De verklaringen, door Nesselmann en Bezzenberger gegeven, zijn voor een groot deel zeer onwaarschijnlijk.

2) Voor Oudkerkslavisch *alŭ*, *alovina* geeft Miklosich (Etym. Wth., p. 221) de

Door velen wordt *alu* als eene afleiding van *al*, steken, opgevat, m. i. ten onrechte: veeleer acht ik het aannemelijk, dat *alu* oorspronkelijk, evenals *madhu*, »honig" beteekende en van den wortel *al*, groeien, voeden, (evenals *madhu* van den wortel *mad*, voeden) is afgeleid, waarbij het o. a. door Leo wordt gebracht. Mijn vermoeden, dat *alu* »honig" beteekend heeft, wordt gesteund door de omstandigheid, dat men in het Sanskrit *ali* en *alin* voor »bij" aantreft. Men kan mij tegenwerpen, dat *ali*, *alin* ook »schorpioen" en het neutrum *ala* »schorpioensangel" beteekent en dat *ali*, bij, waarschijnlijk met *ali*, schorpioen, identisch zal wezen. Doch het is evenzeer mogelijk, dat er een *ali*, bij (eigl. nom. agens van *al*, voeden, dus »de voedende") naast een *ali*, schorpioen (eigl. nom. agens van *al*, steken, dus »de stekende") heeft bestaan en dat deze woorden slechts toevallig in klank overeenkwamen. Want het ligt voor de hand, dat deze klankgelijkheid tot verwarring aanleiding moest geven, vooral doordat de bij, evenals de schorpioen een »stekend" dier is en een »*ala*" heeft, en het is geenszins onverklaarbaar, dat de beide woordengroepen van *al*, voeden, en *al*, steken, in dit geval door elkander liepen (Skr. *ali*, *alin*, bij, schorpioen, *āla*, angel, *āli*, bij, schorpioen, *ālin*, schorpioen) [1]). Kort samengevat komt mijne meening hierop neder: van *al*, voeden, werden *al-u*, voedsel, honig, en *al-i*, de voedende (daarna als dichterlijke benaming op de honigschenkende bij toegepast) afgeleid. *Alu* nam later de beteekenissen van »honigdrank", »bedwelmende drank", »bier" aan, *ali*, bij, werd verward met eenige afleidingen van *al*, steken. Er bestaat ook een Indisch *ali*, bedwelmende drank, dat waarschijnlijk eveneens bij *al*, voeden, behoort.

---

beteekenis van »sicera". In het hedendaagsche Sloweensch is *ol*, *vol* »bier", *volar* »bierbrouwer". Finsch *olu*, *olut*, bier, uit het Scandinavisch.

1) Het is niet te ontkennen, dat men de bij ook »steker" zoude kunnen noemen en dat *ali*, bij, dus zeer wel van *al*, steken, konde zijn afgeleid, maar het bestaan van Skr. *alimaka*, bij, als synonym van *madhūka* (Bassia latifolia) maken waarschijnlijk, dat het bij een wortel behoort, welke verwantschap heeft met *madh*.

Naar ik hoop, zullen deze etymologieën van *mede* en *ale* elkander tot steun dienen en de door mij aangewende pogingen tot verklaring dezer duistere woorden niet ten eenenmale vergeefsch zijn geweest.

Leiden, Jan. 1890. C. C. UHLENBECK.

AMPER.

Het oudste getuigenis voor het bestaan van het bnw. *amper*, zuur, in het Ned. Wdb. (II, 408) is dat van Plantijn. Onlangs vond ik toevallig een ouder voorbeeld, bij Berkhey, Nat. Hist. v. Holl. III, 1523 aangehaald uit »den bekenden, doch onder de Liefhebbers zeldzaamen Bredaschen Schapers Kalengier" van het jaar 1516: »Uit het Regiment in den Somer; Majus, Junius, Julius. Si (d. i. *de schapers*) eten suere ampere dinghen, om appetyt te crighen *enz.*" — Ik voeg hierbij dat het woord niet alleen in het Zweedsch (*amper*), maar reeds in het Onr. voorkomt, in den vorm *apr* (uit *appr* en dit uit *ampr*, zie Noreen, Altnord. Gramm. I, § 197, 1, *a* en 208) en met de beteekenissen: »1. slem, haard. 2. ilde medtagen, smertelig berørt af noget, i mislig Stemning" (Fritzner[2]); vergeleken met eng. *hardly*, nauwelijks, bevestigen deze beteekenissen nog zijdelings Prof. De Vries' verklaring van *amper*, ternauwernood (Ned. Wdb. II, 411). Het Etymol. Svensk Ordbok van Tamm brengt in dezen geen nieuws.

Leiden, Maart 1891. J. W. MULLER.

VERKLARING VAN EEN PLAATS IN DE RIJMKRONIEK VAN JAN VAN HEELU: VS. 2855.

Er wordt op de bedoelde plaats een tocht van de Hollanders, bondgenooten der Brabanders, tegen de Gelderschen in 1284 beschreven. Op dien tocht »braken si" (de Hollanders)

»Dies bochuys doen van Mere."

Wat is een bochuys? Niets: het woord komt nergens elders voor. Willems gist dat gelezen moet worden: blochuys; en die gissing ligt zeker voor de hand. Maar wat dan aan te vangen met den genitivus: dies? »Zij braken dies blochuys", gaat toch niet. Als Willems gelijk heeft, moeten wij aan zijn verbetering nog een tweede toevoegen en lezen: dat blochuys.

Maar Willems heeft geen gelijk. Een post in een rekening stelt hem in het ongelijk.

De archivaris van Leiden, Mr. Ch. Dozy, bezorgt voor het Historisch Genootschap te Utrecht de uitgaaf der oudste rekeningen van de stad Dordrecht. Verleden zomer kwam hij tot mij om opheldering, zoo mogelijk, van het opschrift boven een hoofdstuk der rekening van 1284: »Van der herevard, die men voer opten boeck van Mere". Ik was zoo dadelijk niet gereed om hem de plaats te verklaren. Van die heervaart herinnerde ik mij niet ooit gehoord te hebben: in de Hollandsche kronieken en oorkonden meende ik te weten dat er geen gewag van gemaakt wordt. Ik ging aan het zoeken en vond al spoedig dat Dr. Schotel, die indertijd zoo ijverig in het archief van Dordrecht gesnuffeld heeft, ook deze rekening kende. In de Beschrijving der stad Dordrecht, door hem en Smits gezamenlijk bewerkt, blz. 307, spreekt hij van »de heervaart naar de Beek van Meeren bij Maastricht". Maar die beek (gesteld dat zij bestaat) kan ons niet baten, want in het handschrift staat duidelijk: boeck. Ik wendde mij vervolgens tot de Brabantsche kronieken, in de eerste plaats tot Van Heelu, en niet te vergeefs: ik vond er blijkbaar dezelfde heervaart beschreven, vs. 2840 vgl., en in die beschrijving het vers, dat ik hierboven

aangehaald heb. Dat vers verklaarde het opschrift in de rekening, gelijk het op zijn beurt door het opschrift verklaard werd. Wat er nog aan ontbrak om ons alles te doen verstaan droeg het Oorkondenboek van Gelre van Sloet van de Beele bij, waarin wij omstreeks dezen tijd herhaaldelijk een edelman aantreffen, Johannes dictus Bûc de Meren: zie het register i. v. Buch. Hij was geen onderdaan, maar een aanhanger toch, van Gelre, en werd in den slag van Woeringen, naar ons Van Heelu zelf vs. 6922 verhaalt, gevangen genomen. De rekening heeft dus een heervaart op het oog tegen (het Huis van) den Bok van Mere, en bij Van Heelu moeten wij lezen:

Daertoe ooc bruken si
Dies Boc(s) huys doen van Mere.

Dit is thans alles duidelijk; maar waar lag dat huis en het dorp van Mere? Willems en Schotel antwoorden beiden: in de buurt van Maastricht; maar zonder het te bewijzen. Mij kwam het onwaarschijnlijk voor, dat de Hollanders zoo ver getogen zouden zijn. Er waren koggen bij gebruikt, dus lag de plaats waarschijnlijk aan het water, aan de Maas. Ik zocht op de kaart de Maas langs van Dordrecht opwaarts, en bespeurde spoedig wat ik zocht en wat ik mij nu schaamde niet terstond, zonder behulp van de kaart, bedacht te hebben. De Mere van den Bok is Boxmeer. De proef op de som gaf de Tegenwoordige Staat der Generaliteitslanden, waar blz. 290, gezegd wordt: »De Baronij van Boksmeer maakte eertijds een gedeelte uit van het land van Kuik en werd door de oude heeren van Kuik bezeten. Sedert is zij ... aan het geslacht van Bok geraakt; Johanna, dochter van zekeren Jan Bok, bracht haar ten huwelijk aan Pieter van Kuilenburg, die dezelve vóór het jaar 1367 als vrij eigen goed bezat". De vader van deze Johanna zal denkelijk dezelfde Jan de Buc van Mere wezen, die op het jaar 1353 in Nijhoff's Gedenkwaardigheden, II blz. 64 voorkomt, en die weer een kleinzoon of een neef zijn kan van onzen Bok, wiens huis door de Hollanders in 1284 gebroken werd.

R. FRUIN.

LEVEN VAN SINTE AMAND.

In afwachting dat van het *Leven van Sinte Amand* een nieuwe uitgaaf bezorgd worde — wat, met het oog op het klein getal exemplaren waarop de bestaande getrokken werd (38 nl.), op hare vele gebreken, en vooral op de waarde van het werk zelf, zeer wenschelijk is — heb ik nagegaan in hoe ver de verbeteringen, door Prof. de Vries, Eelco Verwijs en Dr. Verdam voorgesteld, in het handschrift zelf te vinden zijn.

De lezing, door Verwijs voor de volgende verzen voorgesteld, is werkelijk die van het handschrift:

I. 27; 442; 552; 660; 2385; 3085; 3263; 4557; 4614; 4973; 5612; 5917.

II. 148; 380; 450; 472; 1414; 1985; 2686; 2851; 3173; 3456; 5364; 5841; 6211.

In de volgende verzen komt de lezing van het handschrift de door Verwijs voorgestelde zeer nabij:

	Handschrift.	*Verwijs.*
I.	863 lievin	Lievien
	1015 wachten	wachte
	1141 de gonen	den gonen
	3031 heeft di	heefti
	4580 sustineerent	sustineeren
	5047 widese	wiedese
II.	1980 dede	deet of daet
	2428 duchden	deuchden
	2599 gheweesen	ghewesen
	5860 verstout.	verstoet.

Dus, op tien gevallen, vijf, waer slechts een verschil van spelling bestaat, hier volledigheidshalve opgegeven. In II 2599 heeft er werkelijk *gheweest* gestaan; maar het werd door den afschrijver zelf in *gheweesen* veranderd. Wellicht heeft Blommaert zich de zaak omgekeerd voorgesteld.

In vss. I. 863, 3031, 5047, II 1980, 2428, 2599, 5860, is de lezing van het handschrift dus in orde. Wat de andere verzen betreft, de lezing van Verwijs zal daar wel de ware zijn.

De opening, door Blommaert tusschen I 3315 en 3316 gelaten, is in het handschrift niet.

Het bijv. nw. *namecont*, door Blommaert in vss. 1111, 2502, 3809 in twee woorden geschreven, wat door Prof. de Vries in zijne *Taalzuivering* verbeterd werd, staat in het handschrift werkelijk niet in één woord. Maar het gebeurt zoo veel in de hss., dat deelen van een zelfde woord gescheiden zijn, dat er geen twijfel mogelijk is, of een adj. *namecont* is bedoeld.

De door Dr. Verdam verbeterde verzen staan foutief in het handschrift.

Gent, Februari 1891. WILLEM DE VREESE.

DER WERELD LOOP.

(MEDICIJNBOEK GOTHA, p. 145.)

Noch den sternen so richtet sik der werlde lop, dat segge ik dich, noch den soven planeten, de also sint geheten: Saturnus, Jupiter, Mars, Sol, Venus, Marcurius, Luna. De erste dach is der sunnen, de planete de hetet sol; de andere is der mane, der planeten luna; de dorde Mars, de verde Marcurius, de vefte Jupiter, de soste Venus, de sevende Saturnus.

Nu merke: in der stunde solis so is gud to sprekende myt vorsten ofte myt heren unde myt hovesschen vrouwen to redende in eren husen. In der stunde lune is dat begin to goden lucke unde to rike dage unde dat sik snel apenbaren schal. In den stunden Marce ofte in den daghen Marce so is gud to stride to tende ofte in den watere to badende unde ok twedracht to makende. In den daghe ofte in der stunde Marcurii is gud to wysschede unde

ok kindere to der schole to settende, de leren vlitliken. In den daghen ofte in der stunde Jovis so machstu vrede maken unde is gud vor heren to gande. In de daghe ofte in der stunde Veneris so is gud to ovende dat r leve denet, also myt den vrowen. In deme daghe ofte in der nde Saturni so is alle dingk to ovende myt der hast dat to allen argen denet unde dat is an den sonnavende. Also machstu in allen dagen unde in allen stunden dy vorseen unde beginnen also hir vorschreven steit; sunder oft eyn wolde eyn expriment maken dat waraftich wesen scholde, de schal weten in wat tid in welker stunde, in welkeme daghe, dat he wete in welkem lichte und in wat planaten in deme mane regneret, unde he en kan anders neyn expriment maken, schriven ofte oven, sunder he sy in enen effen tale der manen.

Utrecht. J. H. GALLÉE.

DE PERCHEVAEL EN HET HAAGSCHE LANCELOT-HANDSCHRIFT.

De heer F. van Veerdeghem te Luik heeft de beoefenaars onzer middeleeuwsche letterkunde zeer aan zich verplicht door in de *Bulletins de l'Acad. royale de Belgique* 3 Serie XX (1890) p. 637—688 de twee, als 't ware door hem opnieuw ontdekte fragmenten eener vertaling van *Li contes del Graal* of den *Roman van Perchevael* uit te geven, waarvan J. H. Bormans in 1857 het bestaan mededeelde [1]), maar die sedert verloren schenen, zoodat men totnogtoe niet wist, in welke betrekking zij stonden tot de fragmentarische bewerking van denzelfden roman in het groote Haagsche Lancelothandschrift, en dus slechts kon vermoeden, dat de geheele roman van Chrestien de Troyes bij ons vertaald zou zijn. Dat vermoeden is nu zekerheid geworden. De fragmenten bevatten samen 736 verzen; hetgeen tusschen de beide stukken ontbreekt moet even groot geweest zijn als ieder der fragmenten, dus een stuk van 368 verzen, geschreven in twee kolommen op vier bladzijden. Het bewaard gebleven blijkt de vrij getrouwe vertaling te zijn van vs. 6940—7217 en 7538—7866 van *Li contes del Graal* volgens het handschrift van Bergen, het eenige dat uitgegeven is.

De Heer Van Veerdeghem heeft ons de vergelijking gemakkelijk gemaakt door als bijlage tot zijne uitgave ook den Franschen tekst te doen afdrukken en tevens de overeenkomstige stukken uit het Lancelothandschrift. De vergelijking zelf heeft hij aan zijnen lezer overgelaten, en toen ik die verricht had, bleek het mij, hoe uiterst gewichtig deze uitgave niet alleen op zich zelf was als bijdrage tot onzen middeleeuwschen letterschat, maar vooral ook als onwaardeerbaar hulpmiddel voor de hoogere critiek van het Lancelothandschrift. Men vergunne mij daarom de uitkomsten mijner vergelijking hier mee te deelen.

1) *Dietsche Warande* III bl. 1

Aangaande de wijze, waarop de roman van Perchevael in het groote Haagsche handschrift was ingelascht, heerschte tot-nogtoe veel onzekerheid. Het bleef vooreerst nog de vraag, of de geheele Perchevael indertijd vertaald en die vertaling slechts gedeeltelijk in het Haagsche hs. opgenomen was, dan of de compilator van dat hs. zelf het stuk van den Perchevael, dat hij opnam, vertaald had om het in zijn hs. op te nemen. Het eerste werd wel waarschijnlijker geacht, maar kon toch nog niet bewezen genoemd worden. Het was vervolgens de vraag, of de compilator zijn uittreksel ongeschonden had opgenomen of wel het door bekorting of uitbreiding had omgewerkt. Vergelijking met het Fransch wees zoowel op bekorting als uitbreiding, maar of dat het werk van den compilator was, wist men niet. Ten derde was het nog niet uitgemaakt, of Lodewijk van Velthem, wiens »boec" het Lancelothandschrift heette, de compilator er van geweest was, of alleen de bezitter. Ook hier werd de waarheid wel gegist, maar het strikte bewijs ontbrak.

De medegedeelde fragmenten nu geven ons het recht tot de volgende stellingen: 1° eene vertaling van den geheelen Perchevael heeft bestaan; 2° die vertaling is gedeeltelijk door den compilator van het Haagsche hs. ingelascht; 3° de compilator heeft die vertaling sterk omgewerkt, zoowel door bekorting als door interpolatie; 4° de compilator was ongetwijfeld Lodewijk van Velthem.

Het bewijs voor de eerste stelling is gemakkelijk te leveren. Een stuk, dat de compilator van het Haagsche hs. niet had opgenomen, nam. vs. 7591—7892 van het hs. van Bergen, waarin Perchevael's verwildering, zijne ontmoeting met eene schaar boetelingen en zijn inkeer bij eenen kluizenaar, die dan zijn oom blijkt te zijn, verteld worden, vindt men in de fragmenten vertaald als fr. II vs. 58—368. Slechts van de laatste dertig verzen ontbreekt de vertaling, omdat het fragment niet verder bewaard is. Daar het nu blijkt, dat de compilator dat stuk opzettelijk heeft weggelaten, ofschoon hij het vóór zich had, mag men aannemen, dat hij ook wel het overige, door

hem weggelatene (met name het geheele begin, vs. 1—5980 van den Franschen tekst) in vertaling vóór zich zal gehad hebben. Wij weten trouwens, welke reden hij voor het weglaten kon hebben. De Fransche schrijver van den *Lancelot* had Chrestien's roman gedeeltelijk, maar sterk omgewerkt en eigenlijk alleen naar den inhoud, in zijnen roman opgenomen, en de geschiedenis van Perchevael was dus in hoofdzaak reeds in den Nederlandschen *Lancelot* vervat. Alleen de avonturen van Walewein, die Chrestien even uitvoerig had behandeld als die van Perchevael, en die tegenhangers tot elkaar moesten vormen, waren door den schrijver van den Franschen *Lancelot* ter zijde gelaten, en konden dus door onzen compilator worden ingevoegd uit de Nederlandsche vertaling van den *Perchevael*.

Hadden wij vroeger nog geene reden om de fragmentarische vertaling van den *Perchevael* ouder te achten dan het begin van de veertiende eeuw, voortaan bestaat er alle aanleiding om de vertaling van den *Perchevael* reeds in de dertiende te stellen.

De tweede stelling, dat de compilator niet onafhankelijk van de bestaande vertaling zijne eigene vertaling heeft ingevoegd, maar wel degelijk van die bestaande vertaling gebruik heeft gemaakt, wordt bewezen door de groote, zeker niet toevallige, overeenkomst van beide vertalingen. Tegelijk echter met die overeenkomst blijkt ook het groote verschil, m. a. w. de waarheid van de derde stelling, dat de compilator de vertaling sterk heeft omgewerkt. Beide punten kunnen wij gevoeglijk tegelijk met elkaar behandelen.

Ik begin met een paar voorbeelden uit beide bewerkingen aan te halen In *Perchevael*, fr. I vs. 17—26 leest men:

» *Dat derde seinde hi hare dochter,*
Die dies levede vele te sochter
Alsi iet hadde, dat hare versierde;
Hare ander dochter *seindi tvierde,*
Die niet en was behagelre min;
Aldus bestaede hi sin ghewin.
Ende als min her Walewein sach,

Dat ginc over den middach,
En wilde hi langer tornieren niet,
Ende met desen die tornoi sciet."

In het Lanc. hs. is dat aldus verkort: *Lanc.* II vs. 37543—48:

»Terde sindi harre dochter *ter stede*,
Dat vierde harre *suster mede.*
Aldus bestaetdi sijn *bejach*;
Ende doen tginc om den middach,
Done wildi nember torniren,
Ende die tornoy *began falgiren.*"

Men ziet, dat de compilator inderdaad handig heeft bekort, maar toch zoovele verzen van zijn origineel ongeschonden heeft gehouden, als hij bij zijne methode doen kon. Toeval kan hier niet in 't spel zijn. 't Is waar, het Fransch staat hier door de kortheid merkwaardigerwijze dichter bij de vertaling van den compilator dan bij die van de fragmenten: het heeft, vs. 6960—6962:

»Une de ses II filles ot
Le tiere, et l'autre tot le quart,
Et li tornoiement départ;"

maar de verzen van het fragment:

»Die dies levede vele te sochter
Alsi iet hadde, dat hare versierde,"

worden toch iets vroeger in het Fransch teruggevonden, nam. als vs. 6958 vlg.:

»De l'autre à la femme s'aquite
Au vavassor, qui il moult plot,"

terwijl die woorden in het fragment, waarmee het Lanc. hs. bijna letterlijk overeenstemt, vertaald zijn met vs. 15 vlg.:

»Dat ander sendi ter herberghen binnen
Her Garijss wive, sire werdinnen."

Het »qui il moult plot" is dus van de moeder op de dochter overgebracht. Ook verdient het opmerking, dat de woorden »dat ginc over den middach", die zoowel in Lanc. als in het fragment voorkomen, maar in het Fransch ontbreken, bij nader

inzien alleen verplaatst blijken, daar wij in 't Fransch als vs. 6966 vinden: »N'il nestoit pas encore midi". De overeenstemming in het verplaatsen dezer, eenigszins gewijzigde, opmerking bewijst dus weer de afhankelijkheid der eene Nederlandsche vertaling van de andere.

Somtijds zijn eenige verzen achtereen bijna geheel gelijkluidend, b v. *Perch.* fr. I vs. 294—300:

»Dus reet met min her Waleweine
Gene ridder met ghemake
Bescouwen mengherande sake
Tessi toten torne quamen.
Cnapen spronghen, diese vernamen
Ter porten comen, ende hebben saen
Die ors ende dat harnasch ontfaen."

Vgl. *Lanc.* II vs. 38287—91:

»Dus redense te gadere met gemake.
Her Walewein bescoude menege sake
Eer si toten torre quamen.
Knapen sprongen op, do sijt vernamen
Ende hebben heren Waleweins part ontfaen."

Het harnas, dat de compilator heeft weggelaten, komt in 't Fransch werkelijk voor, waar vs. 7165 gesproken wordt van

»Tous les chevaux et l'autre ator."

Verder stemmen de Perchevaelfragmenten met de omwerking in het Lancelothandschrift overeen in eene afwijking van den Franschen tekst. *Perch.* II vs 54 heet Walewein's schildknaap *Jonet*, evenals *Lanc.* II vs. 38676, terwijl in het Fransch alleen van »li varlet" gesproken wordt; maar wij vinden toch ook in 't Fransch, vs. 7070 *Yonet* genoemd, evenals *Perch.* I vs. 159, 166, 173, waar in het overeenkomstig gedeelte de compilator door bijzonder veel weg te snoeien ook den naam heeft uitgelaten, die dus later bij hem als uit de lucht komt vallen. Of de vertaler van den *Perchevael* in het tweede fragment den naam zelf heeft ingevoegd, dan wel of hij dien in zijn origineel vond, weten wij niet, maar het laatste is niet

onmogelijk. Immers de tekst van Bergen kan niet dezelfde zijn, dien de vertaler voor zich had, zooals ik reeds vroeger [1]) voor de omwerking in den *Lancelot* aantoonde en zooals nu ook, op dezelfde gronden, voor de vertaling van den *Perchevael* waar blijft.

Nog andere voorbeelden aan te halen ten bewijze, dat de compilator van het Lancelothandschrift dezelfde vertaling heeft gebruikt, waarvan wij nu de fragmenten bezitten, schijnt mij overbodig. De uitkomst eener nauwkeurige vergelijking leert, dat van de 150 verzen van het Lanceloths. (*Lanc.* II vs. 37532—83 en 38233—330), die den inhoud van het eerste fragment bevatten, 84 letterlijk zóó of met slechts zeer geringe afwijking ook in het fragment voorkomen [2]), terwijl de eerste 57 verzen van het tweede fragment zoo goed als volkomen overeenstemmen met *Lanc.* II vs. 38613—80. Het verschil bestaat daar niet in bekorting, maar in uitbreiding. De compilator heeft door tusschenvoeging eener opmerking, die ook in 't Fransch ontbreekt, en door van één vers om 't rijm twee te maken, elf verzen meer geleverd.

Tegenover eene zoo geringe uitbreiding staat eene bijna doorloopende bekorting. Van de 368 verzen, waaruit het eerste fragment bestaat, heeft de compilator, zooals wij zagen, 150 gemaakt. Zoo is het aardig om te zien, hoe hij vs. 106—176, waarin de jacht op een wit hert beschreven wordt, tot 14 verzen (*Lanc* II vs. 38239—52) bekort heeft. Opmerkelijk is het, dat hij daar de dieren *hinden* noemt, die in de vertaling van den Perchevael *wilde* heeten. Ook *Esopet* XL vs. 2 en 11 vindt men dat woord *wilt*, stellig in de beteekenis van *hert*, ofschoon het oorspronkelijke *formica* heeft en wij er dus *miere* zouden verwachten.

Tot de gedeelten, die de compilator het meest heeft besnoeid,

1) Inleiding op de uitgave van den *Moriaen*, bl. 4 vlgg.

2) Het zijn van *Perchevael* fr. I vs. 7—9, 11—17, 22, 24 vlg. 32—34, 69—72, 87, 89—99, 102, 115, 155, 169 vlg., 185, 189, 228, 235 vlg., 294—298, 302—304, 306—310, 313—316, 319 vlg., 323, 329—339, 350—357, 362 en 366.

behoort *Perch.* I vs. 243—293, welke vijftig verzen bij den compilator tot zes (*Lanc.* II vs. 38281—86) zijn ingekrompen. In den *Perchevael* worden daar uitvoerig de ambachten opgenoemd, die in de prachtige stad, welke Walewein bezocht, worden uitgeoefend; maar de compilator zegt er eenvoudig van:

»Daer sach her Walewein oec mede
Alrehande ambacht maken
Van so meneger, messeliker saken,
Dat ict niet vertrecken conde.
En doech oec niet te deser stonde".

Dat *conde* is kostelijk: het beteekent *wil*, want hij had het maar voor 't overschrijven. Het volgende vers behelst, zooals men ziet, eigenlijk eene critiek op het oorspronkelijke, maar zulk eene soort van critiek als diegene oefent, die een dor verhaal van feiten verkiest boven eene gedetailleerde schildering. Men begrijpt hoe onder 's compilators handen het dichtwerk van Chrestien, wiens kracht vooral ook in zulke schilderingen gelegen was, alle geur en kleur moest verliezen.

Toch heeft de compilator ook eene enkele maal iets ingevoegd. Terwijl men in *Perch.* fr. I vs. 58—60, in overeenstemming met het Fransch, leest:

»Soe quam die here van der port
Ende dancte hem der eren saen,
Die hi sinen kinde hadde gedaen",

heeft de compilator, *Lanc.* II vs. 37560—64:

»Haer vader quam oec daer naer
Ende dankets hem, ende die werdinne
Ende beide haer dochtere oec met sinne;
Ende her Garijn dancte hem mede
Der eren, die hi hen allen dede".

Hij schijnt het dus beleefder gevonden te hebben, dat de geheele familie van Walewein afscheid nam, maar vergat, toen hij »*beide* haer dochtere" noemde, dat Walewein met eene van deze reeds in gesprek was, toen »haer vader quam". Van slordigheid is de compilator dus niet vrij te pleiten.

Eene andere invoeging lezen wij, *Lanc.* II vs. 38645—51:

»Maer ic moet tirsten varen
Ene joncfrouwe verloessen te Montesclaren,
Die ic mi vermat ere
Te verloessene ut haren sere
Eer Gingambrisiel beriep mi.
Daerna varic, wildi,
Dat spere soeken een jaer".

In den *Perchevael* ontbreken deze regels, zoowel in het Fransch als in de vertaling; en dat is ook niet vreemd. Zij hebben betrekking op een avontuur, dat in den *Perchevael* niet voorkomt, maar dat de compilator van het Lancelothandschrift uit onbekende bron midden tusschen de verschillende brokken van den *Perchevael* heeft ingelascht. Het begint met *Lanc.* II vs. 36980—37029, wordt dan voortgezet vs. 37584—38229 en voltooid met vs. 38680—39136. Ware dit verhaal ook in de vertaling van den *Perchevael* opgenomen, dan zou een gedeelte er van daar hebben moeten volgen op vs. 99, dat overeenstemt met *Lanc.* II vs. 37583, maar vs. 100—102, die er op volgen:

»Done wildi langer lette(n) niet:
Hi reet met hasten al den dach.
Dies nachts hi tenen closter lach",

sluiten aan bij *Lanc.* II vs. 38233—38:

»Daventure doet ons weten,
Dat Walewein, die riddere vermeten,
Doe hi orlof hadde genomen
Te Tyntavel, dat hi es comen
Soe verre gereden, dat hi versach
Enen cloester, daer hi snachs lach".

Het blijkt nu meteen, dat *Daventure* niet een woord is uit het oorspronkelijke, maar door den compilator eenvoudig gebruikt wordt, om te kennen te geven, dat hij tot eene andere geschiedenis overgaat, na de vorige, waarschijnlijk om wat afwisseling te brengen in zijn verhaal en de nieuwsgierigheid van

den lezer te prikkelen, afgebroken te hebben met het plan die later voort te zetten.

Wij zien nu ook, dat Jonckbloet ongelijk had, toen hij schreef: »Die toevoegsels zijn waarschijnlijk niet van de hand van den interpolator, maar van den vertaler, die dus schijnt gewerkt te hebben naar een tekst, welke belangrijke afwijkingen van de gewone lezing bevatte" [1]). Het verhaal van de »joncfrouwe van Montesclare" wordt, zooals wij zagen, evenmin in de blijkbaar door den compilator gebruikte vertaling van den *Perchevael* als in het origineel gevonden, en datzelfde zal nu ook wel van de andere invoegsels (*Lanc.* II vs. 39543—39567, 40786—41420 en 41660—41844) mogen aangenomen worden. Zij zijn dus inderdaad van den compilator en denkelijk door hem aan een anderen roman, dien wij niet kennen, ontleend. Daar de »joncfrouwe van Montesclare" ook voorkomt in den *Torec* (vs. 756—1003, 1224—1307, 1620—1901), waar zij Mabilie heet, zou het niet vreemd zijn, indien het eerste der stuksgewijze ingelaschte verhalen uit den *Torec* hierheen verdwaald en daarom later bij het overschrijven van den *Torec* daaruit weggelaten was.

Ten slotte leeren de Perchevaelfragmenten ons, dat Lodewijk van Velthem wel degelijk de compilator en niet slechts de bezitter van het Lancelothandschrift was, daar zij ons in de gelegenheid stellen, de manier na te gaan, waarop de compilator arbeidde, en op te merken, dat die manier volkomen overeenstemt met hetgeen wij van Velthem weten. Reeds zeiden wij terloops, dat de compilator van slordigheid niet is vrij te pleiten. Welnu, Velthem staat als even slordig bekend. Hij is met de minste moeite gediend en bekommert er zich niet om, of hij door zijn bekorten ook tevens te kort doet aan de waarheid of de duidelijkheid.

Een merkwaardig staaltje daarvan levert ook weer de Lancelotcompilator. In de Perchevaelfragmenten lezen wij, in over-

1) Zie Dr. Jonckbloet, *Geschiedenis der Nederl. Letterkunde* 3de dr. I bl. 301.

eenstemming met het Fransch, na de beschrijving van Walewein's jacht op het witte hert, I vs. 177—186:

»Dus quam min her Walewein
Buten dat wout aen een plein
Ghereden op ene scone katside;
Doe sach hi comen lopende liede
Ute enen castele ten selven stonden
Beide met horne ende met honden,
Hoghe ghescorst na jagers wise.
Ridderen quamen dar na van prise;
Dat een was een scoen jonc man,
Scoenre dan ic gheseggen can".

Wat nu maakt de compilator daarvan? *Lanc.* II vs. 38253—56 lezen wij:

»Dus reden si vort ende hebben gemoet
Vele liede al ongegroet.
Daerna quamen twe ridders dan:
Deen was een scone jonc man".

Men ziet, toen de compilator eenmaal *gemoet* geschreven had, moest hij daarop een rijmwoord hebben, en hij behielp zich met *ongegroet* zonder er zich om te bekommeren, of het wel paste van een zoo »hovesc" man als Walewein uitdrukkelijk te zeggen, dat hij ze *ongegroet* voorbijging.

Desniettegenstaande kan niet ontkend worden, dat de bekorting van den *Perchevael* door den compilator niet geheel onverdienstelijk is en in elk geval van groote handigheid getuigt. Nu weten wij, dat Velthem die handigheid in hooge mate bezat en zich vooraf dan ook reeds in dat bekorten had geoefend. Wij kunnen hem controleeren, daar wij de kroniek van Jan van Heelu kunnen vergelijken met het uittreksel, dat hij er van geleverd heeft in de vijfde partie van den *Spiegel Historiael*. Vergelijken wij nu eens de proeven van bekorting, die ik boven uit den *Lancelot* meedeelde, met een voorbeeld van bekorting uit den *Spiegel Historiael*, dan zal het ons blijken, dat Velthem daarbij geheel op dezelfde manier is te werk gegaan.

Ik neem uit de vele voorbeelden hetgeen mij het eerst onder het oog komt, nam. *Sp. Hist.* V[1], 41 vs. 70—86:

»Mer dese scande,
Die hi daer ontfinc ter stede,
Wildi op Bertoude wreken mede.
Dus vergaderde die biscop nu
Hertogen, graven, *dat secg ic u;*
Van over Rijn ende van desside
Alle die gene, die *dochten te stride*,
Heeft die bisschop alle gecregen
Ende wilde heren Bertoude jegen.
Hi clagede *oec clerken ende* papen
Ende ridders mede ende cnapen
Ende sinen steden toe, [dat] met gewout
Van Mechgelene here Bertout
Van Ludeke Sente Lambrechte
Sijn erve *onthout ende* ontcrechte,
Ende bat hem allen, dat sijt wraken.
Si seiden, si waren gereet *der saken*".

Dit is een uittreksel uit de volgende plaats bij Heelu, vs. 306—355:

»*Die* groote *scande*,
Die daer beginc die bisscop,
Die woude hi wreken weder *op*
Heeren Wouter *Berthoude*,
Dien hi weder doen woude
Scande ende sware scade doen,
Daer hi meneghen baroen
Ende daertoe meneghen hoegen man
In siere hulpen om gewan;
Van over Rijn, verre ende wide,
Ende oec *van* in *dese side*
Beide *graven ende hertogen*
Ende alle, *die* wapenen geplogen
Hadden, beide aerm ende rike,

Sonder heeren Diederike
Van Valkenborch ende die sine
Tusschen der Mase enten Rine,
Hadde die bisscop alle jeghen
Heeren Berthoude doe *vercreghen*,
Ocht om bede, ocht om gechte;
Daertoe van sinen gheslechte;
Beide *staden ende papen*,
Daertoe ridder ende cnapen
Clagede hi, *dat met ghewout*
Te Mechelen her Berthout
Van Ludeke Sinte Lambrechte
Sijn erve ontcrichte tonrechte,
Ende bat hen allen, *dat sijt wraken.*
Si antworden hem ende spraken,
Dat si ghereet waren daertoe".

Bij eene manier van omwerken als die, welke den compilator en Velthem eigen is, moeten er natuurlijk ieder oogenblik stopwoorden gebezigd worden om halve versregels aan te vullen, die met eenige volgende verzen mee uitgelaten moesten worden. Van dien aard is het echte Velthemsche *si u becant*, *Lanc.* II vs. 38239, dat in de volledige redactie der Perchevaelfragmenten niet gevonden wordt, evenmin als het noodrijm *ter stede: mede*, *Lanc.* II vs. 37543 vlg. en het te veelvuldig rijmen van *daer: daernaer*, *Lanc.* II vs. 37559 vlg., 38245 vlg., 38263 vlg. en 38329 vlg. Daar men nu weet, dat Velthem zich aanhoudend aan dergelijke rijmelarij schuldig maakt, kan men er wel niet meer aan twijfelen, of Velthem is inderdaad de compilator van het Lancelothandschrift.

Nadat wij gezien hebben, hoe door het terugvinden der Perchevaelfragmenten verschillende twistpunten aangaande het Lancelothandschrift zijn opgelost, kunnen wij niet nalaten er nog in 't bijzonder de aandacht op te vestigen, van hoe groot belang het gevondene en betoogde voor de geheele hoogere critiek [1])

1) Wat de lagere of tekst-critiek der Perchevaelfragmenten betreft, stip ik hier

van dat handschrift is en dus voor verreweg het grootste gedeelte onzer Britsche romans, die wij alleen uit dit handschrift kennen.

Evenals de *Perchevael* zullen nu ook wel de *Walewein en Keye*, *de Wrake van Ragisel*, *de Ridder metter mouwen* en de *Torec* sterk omgewerkt zijn [1]), maar zoolang wij van die romans geene andere handschriften bezitten, zal onze critiek van die verminking wel alleen op stijleigenaardigheden, hoogstens op onduidelijkheden en tegenstrijdigheden kunnen berusten.

In elk geval weten wij nu, dat het aantreffen van Velthem's stijlwendingen in die romans telkens het vermoeden van omwerking wettigt. Ik meen genoeg gedaan te hebben met op dezen stand van zaken te wijzen en zal er hier niet breeder over uitweiden.

Alleen merk ik nog op, dat men in 't vervolg niet meer het recht heeft den *Torec* op grond van den erbarmelijken stijl en den lossen samenhang der deelen aan Maerlant te ontzeggen, nu men weet, hoe vaardig Velthem het snoeimes bij deze compilatie wist te hanteeren en hoe ruw de pleisters soms zijn,

---

nog even eenige verbeteringen (ten deele van drukfouten, naar 't schijnt) aan. Het HS. is niet ongeschonden en de Heer Van Veerdeghem heeft ook reeds het een en ander verbeterd, wat ik hier niet herhaal. I vs. 81 *jone* l. *lone*; 102 *clostar* l. *cloester*; 116 *te sine spele* l. *te sinen spele*; 143 *stane* l. *wane* en vgl. vs. 149; 179 *katside* l. *kautside*; 212 *Endo* l *Ende*; 236 *prise* l. *prijsde*; 250 *wisselbancke* l. *wisselbancke*; 254 *vrachten* l. *wrachten* en voeg voor *misselike* in *alse*; 273 *carde* l. *carden*; II l. *Verschets* l. *Verseches*, evenals vs. 38; 15. *Dat hier* l. *Daer ic*; 22 *ues dankes* l. *u ues dankes*; 24 *te bejaghene* l *dat ghi om te bejaghene*; 57 *Die wilde varen* l. *wilde varen* of nog liever *wilde* alleen; 80 *Ridderen* l. I.X *ridderen* in overeenstemming met het Fransch; 99 *selsame* l. *selsane* als rijmwoord op *ane*; 204 *alsene* l. *alse* of in den volgenden regel *Alse die* voor *Dat Perchevael*; 209 *groet* l. *goet* om 't rijm op *voet*; 246 *Nine horde* l. *Mine horde* of *Inne horde*; 266 *Die u vrouwe* l. *u vrouwe*; 290 *A . . . ne* l. *Al dine*; 349 *caritatechtich* l. *caritatich*; 360 *vesten* l. *verstaen*.

1) Daar de *Moriaen* vermoedelijk niet tot Velthem's compilatie behoord heeft, maar eerst later in dat compilatiewerk opgenomen schijnt, behoeven wij dien roman niet voor door Velthem verminkt te houden, maar dat hij toch — door wien dan ook — is veranderd, heb ik reeds vroeger in de inleiding tot de uitgave van dien roman aangetoond.

waarmee hij de gapende wonden sloot. Dat hij ook uit het belangrijkste hoofdstuk van den *Torec*: »hoe Torec int scep van aventuren was", vrij wat heeft weggelaten, mag nu ook wel aangenomen worden, en de woorden, vs. 2598 vlg:

»Derre materie es noch vele:
Dies cortict u metten bispele",

kunnen nu gerust door Velthem in de plaats geschoven heeten voor veel, wat wij ongaarne missen, nu wij uit de Perchevaelfragmenten weten, dat hij soms »messelike sake niet vertrecken conde", d. i. *wilde*, al kon hij er ook hier niet evenals daar bijvoegen, dat zij er niet op hunne plaats waren.

Groningen, Febr. 1891. J. TE WINKEL.

BLADVULLING.

In een der gewone Russisch-Duitsche woordenboeken luidt het artikel *Taptá* aldus: »Abendröthe; *útrjennaja* —: reveille; *wjetsjérnjeja* —: zapfenstreich". Bij Dahl wordt de eerstgenoemde beteekenis niet opgegeven, en indien zij onjuist is, dan kan men wel begrijpen hoe de woordenaars er aan gekomen zijn. *Taptá* wordt door Miklosich niet verklaard, doch het kan niet anders zijn dan het Hollandsche *taptoe* (dat ook in het Engelsch is overgenomen, als *tattoo*). De uitdrukking *taptoe slaan* werd in het Russisch overgebracht met *bitĭ táptu*, en dit *táptu*, in klank geheel gelijk aan *taptoe*, werd bij *bitĭ* opgevat als een accusatief, waaruit men, naar analogie van zeer vele andere feminina, een nominatief *taptá* heeft afgeleid. Men had echter de uitdrukking *bitĭ zorjú*, d. i. het signaal geven dat de avondstond gekomen is, in beteekenis hetzelfde als *bitĭ táptu*; vandaar dat *taptá* met *zorjá* kon worden gelijkgesteld.

A. K.

EIN UNBEKANNTES AMSTERDAMER LIEDERBUCH VON 1589.

Unter der Signatur XVII D. Duod. 15 bewahrt die Danziger Stadtbibliothek ein, wie es scheint, sonst nicht weiter bekanntes holländisches Liederbuch des 16. Jahrhunderts auf.

Een | Aemstelredams, | Amoreus Lietboeck, nu nieus wt- | gegaen, waer in begrepē zijn alderhande | Liedekens, die in geen ander Lietboeckē en staen, | meest al met zijn voys oft wijse daer bi gestelt om | alle droefheyt, melancolie te verdrijuē. | □ Holzschnitt: Musicierende Liebespaare an einem Tische unter freiem Himmel sitzend. Schwarz und rot gedruckt, — 10 Bogen Quer 8° (A—K), paginiert S. 2—162 + 1 Blatt, wobei S 145—149 aus Versehen übersprungen sind. Bogen E (= S. 65—80) ist verloren gegangen. — Der Druckervermerk am Schlusse des Registers auf Bl. K 8*b* lautet: 'Ghedruckt t'Amsterdam by my Harmen Jansz. Muller, wonende | .... gulden Passer, 1589.' Der Text ist meist zweispaltig und mit Versabteilung gesetzt, auf einigen Seiten erscheinen auch drei Spalten. Der Columnentitel lautet: 'Amoreus Lieden'.

Die Vorrede auf S. 2*a* lautet: Totten vrolijcken zangher saluyt.

Ghi sult weten, dat in dit boecxken vergadert zijn tot uwen solase veelder hande amoreuse liedekens, oude ende nieuwe, ende sommighe nieuwe, die noyt in printe en zijn gheweest. Ende op dat ghy lichtelick vinden sout t'ghene, dat ghi begeert te singen, so zijn dese liedekens gestelt na d'ordinantie van den A B, so dat alle die liedekens, die met een A beghinnen, staen voren, die met een B beghinnen, daer (l. daer naē?) die met een C beghinnen, daer nae, ende voort volgende, en op een register gestelt.

Die Sammlung enthält 136 Lieder, von denen 14 auf dem verlorenen Bogen E standen. 33 Nummern sind schon aus dem Antwerpener Liederbuche von 1544 bekannt: einige fernere vermag ich in anderen Quellen nachzuweisen. Weitere Vergleichung von gedruckten und handschriftlichen Sammlungen älterer Zeit, die ich augenblicklich nicht vorzunehmen vermag, wird gewiss noch für andre Lieder eine zweite Überlieferung

feststellen. Viele Stücke tragen noch alten volkstümlichen Charakter; bei der Mehrzahl weist der künstlichere Strophenbau oder die eingemischten Fremdworte, bisweilen auch die Melodieangabe auf einen kunstmässig geschulten und unter ausländischen Einflüssen stehenden Verfasser hin.

Ich gebe ein Verzeichnis der Liederanfänge in strengerer alphabetischer Reihenfolge als in dem am Schlusse des Originaldruckes folgenden Register und eine Auswahl aus den noch unbekannten Texten.

5*a* Adieu reyn bloomken roziere, Die my by uwer deucht (6 Strophen). — Op de wijse: Ick hadde een gestadich minneken, gheen schoonder. = Antw. 1544 nr. 9. Text der Mel. ebd. nr. 98.

8*a* Aenhoort t'geclach, o bloeyende ieucht, Die v vermaeckt in ydele vreucht (15). — Op de wijse: Ick vint mijn eylaes gheheel in noot. — Mel. bei Land, Tijdschrift voor Noord-Nederlands muziekgesch. 1, 160.

3*a* Aenmerckt doch mijn gheclach, Ghy ruyters fraey van sinnen (6). = Antw. 1544 nr. 2. Melodie bei Scheurleer nr. 82. 83. 85.

85*b* Al arm, al arm, al arme, Vrou Venus trom die gaet (4). — Op de wijse: Mocht ick geluck verweruen, al nae etc. = Wouter Verhees Hs. S. 167. Tijdschr. 8, 238.

3*c* Alle mijn ghepeys doet my so wee, Wie so sal ic clagen mijn verdriet (7). — Op de wijse: alzoot beginт. = Antw. 1544 nr. 3. Mel. bei Scheurleer nr. 181. F. van Duyse, Oude ndl. liedern 1889 p. 172.

6*a* Alle mijn jongk leuen Dat beeft my nu begheuen (7). — Op die wijse: Moet ick altijt trueren.

9*b* Als ick aenschou Die schone waerde vrou, So is mijn jonger hart ghenesen (4). — Op de wijze: Die liefste ghepresen.

86*b* Alsmen bespoort dat liefde gheeft Geluck, vreucht en ver-

blijen (5). — Op de wijse: t'Vrijden een boer etc. — Darauf folgt die Antwort: Maar als de liefd etc.

19*b* Altijt heb ick ghenuecht gepresen, Druck noch leyt quam noyt in mijn (5). — Op de wijse: Met ghanscher bedruckter herten.

2*b* Al waer ic half doot, Ja met fenijn vergeuen (5).

5*c* Arghe winter, ghy zijt cout, Vergangen is ons tgroene wout (7). — Op die wijse: alst beghint. = Antw. 1544 nr. 10.

12*b* Bedroefde herteken, wat moet ghi lijden, Die verloren heeft zijn zoete lief (16). — Op de wijze: Mijn oochskens weenen. — Mel. im Niederdeutschen Jahrbuch 13, 61 nr. 15. Vgl. Land, Tijdschr. 161.

14*a* Bedruct, belast Vind ic mijn anghetast (6). — Op die wijse: alsoot beghint.

109*b* Bedrijft vreucht Maect reyn geneucht Wt liefden ient tot deser tijt (5). — Op de wijse: alsoot beghint.

17*b* Compt, al ghy Venus dierkens, En wilt my helpen trueren (5). — Op die wijse: Ghy ghildekens alle ghelijcken.

50*b* Comt, retorijckers, wilt ontdecken Ons v gedichte speelen vry (6). — Jaer-lied.

17*a* Cupido god, duer uwe minnen stralen, V scherp ghebot doet my in liefden dwalen (7). — Op de wijse: alst begint.

18*b* Cupido straelen, doet my versuchten, Leuen eylaes in swaer verdriet (4). — Opten Caracossa. [? Carcassonne].

15*b* Cupido triumphant, Anhoort mijn lamenteren (10). — Op die wijse: alst beghint.

20*b* Daer ick lach en sliep In een prieel van bloemen (4).

23*a* Dat ick om een beelde soet Dus langhe moet trueren (4). — Op die wijse: Pour vngepayste.

27*b* Dat ickse nu moet laten, Daer al mijn troost an staet (4). — Een nieu liedeken ghepresen: die niet singen kan, de mach t'lesen.

52*b* Dat oude jaer is ons ontrolt gelijck een cloot, Die win-

ter brengt ons t'nieuwe jaer in zijnen schoot (16). — Op de wijse: Die nachtegael die sanck een liet, dat leerde ick etc. [Auf die vier Jahreszeiten] [1]).

32*b* Den dach wil niet verborghen sijn, Het is schoon dach, dat dunckt my (6). — Op de wijse; alsoot beghint. = Antw. 1544 nr. 19. Böhme nr. 103.

30*a* Den tijt is hier, Datmen sal vrolijck wesen (4). — Op de wijse: Tribulatie ende verdriet. = Wouter Verhee S. 179. Tijdschr. 8, 239.

33*a* Den winter is een onwaert ghast, Merck' ick aenden daghe (6). — Op de wijse: alsoot beghint. = Antw. 1544 nr. 25. Böhme nr. 151*b*.

24*b* Des hadde een swaue een dochterlijn, Sy en woude niet langer dienen (12). — Een schoon ouerlants lied van schoon Elselyn, op de wijse: alst beghint. = Antw. 1544 nr. 29. vgl. Böhme nr. 51.

36*a* Dese nyders hebbent zo haest bespiet, Wanneer daer vreucht en zolaes geschiet (5). — Een nieu liedeken met zijn nieuwe wijse.

31*b* Deur groot verlanghen, Om mijn lief t'aenschouwen (5). Op de wijse: Een liedt eerbaer.

35*b* Deur liefden moet ic vermonde Het leit, dat mi geschiet (5). Op de wijse: Deur liefden ben ick ghecomen.

27*a* Deur liefden wil ick openbaren Mijn druck, mijn teghenspoet (8). Op de wijse: Parduana de vaccas.

23*b* Die lustelicke mey is nu inden tijt Met zijnen groenen bladen (6). — Op de wijse: Die mey moet wech na t'somers. = Antw. 1544 nr. 27. Melodie bei Land, Tijdschrift voor Noord-Nederlands muziekgeschiedenis 1, 166.

28*b* Die mey zeer excellent Outspruyt met zijnen bladen (4). — Op de wijse: alsoot beghint.

---

1) Uit Wouter Verhee's hs. overgenomen en afgedrukt in dit Tijdschrift V, 176; het is ook te vinden in het „Nieu Amstelredams Liedboeck". (G. K.)

126*a* Die mey Seer fray Gaet hem soet openbaren (6). — Op de wijse: van de courant.

33*b* Die mij te drincken ghaue, Ick songhe hem een nieu liet (24). — Een liet van de vrou Lutsenburch, alzoot beghint. = Antw. 1544 nr. 23. Böhme nr. 35.

37*a* Die nachtigael int wilde, Princesse amoreus (10). — Op die voys: Brand matresse.

161*a* Die soete coele mey Is ons ontdaen, Die bloemkens menigerley (6). — Op de wijse: alzoot beghint.

26*a* Die winter comt aen, die mey is wt, Die bloemkens en staen niet meer int groent (5). — Op de wijse: Ick heb de werelt zeer bemint. = Antw. 1544 nr. 26. Mel. ebd. nr. 196.

63*b* Die winter is ons verghanghen, En ick sie des meys virtuyt (6).

22*b* Die wijn maect vrolijck ende rijck, Ick min een meysken suyuerlijck (4). — Op de wijse: Het reghende seer en ick wort nat. — Mel. Böhme nr. 55.

49*a* Een ardich vrouken heeft my bedroghen, Daer ick op was vergeckt (6). — Op de wijse: van die blauwe schuyt, of: Danct god den here. = Antw. 1544 nr. 44. Melodie bei Scheurleer nr. 142.

39*b* Een amoreus, een fiere ghelaet Heeft mijn ionc harteken deurwont (8). — Op de voys van Syon.

48*b* Een liet eerbaer vande liefste moet ic singen (6). — Op die voys: alsoot begint.

47*b* Een meysken op een rivierken sadt, So schoon zy was (8). — Op die voys: alzoot begint [1]).

42*a* Een ridder ende een meysken ionck Op een rivierken dat zy saten (8). — Op de wijse: Op enen morgen stont om de mey so wast. = Antw. 1544 nr. 45. Böhme nr. 70.

---

1) Overgenomen in mijn *Lied in de Middeleeuwen* (bladz. 451) uit: „J. Vriends Verliefde of Klagende Minnaer (1698); ook in het „Haerlems Oud Liedboek" bladz. 65. (G. K.)

38*b* Een Venus dier Hout my in haer bestier (5). — Op de voys: alzoot beginт.

41*a* Een Venus dierken heb ic wtvercoren, Gheen schoonder en weet ic nu terstont (5). — Op die voys: alzoot beginт. = Antw. 1544 nr. 36 und 212. Wouter Verhee S. 158. Mel. bei Land, Tijdschr. 1, 172. 3, 156.

44*b* Een vrouken heb ic met herten bemint, Geen schoonder en mach daer wesen (8). — Op de voys: Ick weet een vrouken amoreus.

46*a* Eylacy, ick lijde so groote pijn, Hoe soude ick my connen ghedogen (11). — Op die wijse: Almangie die Spiers.

54*b* Fortuyn, eylaes, bedroeft Maeckt ghy tot alder stont (8). — Op de wijse: alsoot beginт.

58*a* Ghepeyns, ghepeyns, vol van envyen, D'welck oorspronck is, dat menich truert (6). = Antw. 1544 nr. 49.

57*a* Ghepeyns, ghy, doet my trueren Nacht ende dach (5). — Op de wijse: Ick ginck eenmael spaceren.

60*a* Ghy amoruese gheesten Hier in des werelts present (6). — Op de wijse: Rijck godt, wie sal ick claghen. — Mel. Böhme nr. 208.

56*a* Ghy nyders quaet van doene, vans vyants aert muecht ghi wel zijn (6). — Een dans voorsangh, op de wijse: alst beghint, ghemaeckt van een jonghe dochter.

61*a* Ghy Venus kinderen ient, Ghy die hier zijt omtrent (4). — Op de wijse: Tantque viueray. — Mel. bei Land, Tijdschr. 1, 258.

59*a* Gratigues [l. Gratieus], eerbaer, iong van zinnen, Amorues gesellekens de minnen (5).

71 Help god, wie sal ick claegen (verloren) [1]).

74 Het daeget inden oosten (verloren). = Antw. 1544 nr. 73. 75. Böhme nr. 16.

78 Het is goet vrede in alle duytsche landen (verloren) [2]).

1) Vgl. de aanvangsregels in Hor. Belg. Pars Sec. XXVI (een lied uit de 15de eeuw). (G. K.)

2) Antw. Liedb. LIX „van Thijsken vanden schilde". (G. K.)

66 Het is onlancx geleden (verloren).

77 Het quaemen drie ruyters geloopen (verloren). = Antw. 1544 nr. 58. Uhland nr. 148.

75 Het regende zeer, en ick wert nat (verloren). = Antw. 1544 nr. 79. Böhme nr. 55.

70 Het was een aerdich knaepken (verloren) [1]).

69 Het was een jonger helt (verloren).

79 Het was een meysken vroech opgestaen (verloren). = Antw. 1544 nr. 62.

80 Het was te nacht, also soeten nacht (verloren). = Antw. 1544 nr. 194. Mel. bei Land, Tijdschr. 1, 177.

81*b* Het wayt een windeken coel wten oosten, Hoe lustelijck staet dat groene wout (8). — Op die wijse: Ick was een clercxken, ick lach ter scholen. = Antw. 1544 nr. 69.

64*b* Hoe ben ick nu in pijne groot Duer lyden en aenstoot. (unvollst.) Een gailiaerde gemaect van een ionge dochter, op de wijse: O vrouken wreet.

76 Hoe comt dat by schoon lief, laet mijn (verloren). = Antw. 1544 nr. 64.

71 Hoe sitten wy alle dus stille te swijgen (verloren). Niederrheinisch Zeitschr. f. deutsche Phil. 21, 161. Hochdeutsch im Frankfurter Liederbüchlein von 1582 nr. 161.

62*b* Hoe soudy hem verblijden, Die altijt leeft in teghenspoet (4). — Op de wijse: alzoot beghint.

101*a* Ick ben deurwont, Heel onghesont, Tot inden gront (4). — Op die wijse: alzoot beghint.

107*a* Ick ben deurwont Al met Cupidos stralen (4). — Op die wijse: Den tijt is hier.

100*a* Ic breng mijn naeste gebuer en dronc, Ick hoop, hy sal dat wachten (6). — Op de wijse: Jeucht en deucht.

103*a* Ick had een stadich minneken, Gheen schoonder, die daer leeft (7). — Op die wijse: Adieu, reyn bloemken rosiere. = Antw. 1544 nr. 92, vgl. p. III. Wouter Ver-

1) Uit Wouter Verhee's hs. overgenomen in dit Tijdschrift V, 174. (G. K.)

hee S. 169. De dietsche warande, 8, 578. Scheurleer nr. 93. Berliner Mscr. germ. quart 612, Bl. 26*b*.

108*b* Ick heb die werelt bemint, Sy heeft my heel van godt getoghen (6). — Op die wijse: Mijn hert is my ontween gheclooft, wie sal my. = Antw. 1544 nr. 196. Text der Mel. ebd. nr. 111.

91*a* Ick sat en fantazeerde, Ick docht in mijnen zin (10). — Op die wijse: Vng ceur trassi. [Dialog zwischen Lamant Piramus und Lamoreuse Thisbe].

87*b* Ic seg adieu, wy twe moeten scheyden Tot op een nieu, so wil ick troost verbeyden (6). — Op de wijse: alzoot beghint. = Antw. 1544 nr. 100. Vgl. Hoffmann[2] nr. 99. 100. Scheurleer nr. 69. F. van Duyse, Oude nederl. liederen p. 292 und Tijdschr. voor Noord-Nederlands muziekgesch. 3, 138.

95*b* Ick vint eylaes my nu in noot, Ghelyck als Dido haer ontvloot (16). — Op de wijse: Aenhoort gheclach, o bloeyende juecht. [Dialog zwischen Vryster und Vryer].

97*b* Ick weet een bloemken soet van guere, So vast gheprent al in mijn hart (12). — Op die wijse: Tswinters somers eeuen groen. — Vgl. Land, Tijdschr. 1, 181.

84*a* Ick weet een peerle ient, Gheprent in schoonheyt rijcke (11). — Op die voys: Mamere ie voy Robin.

88*b* Ick weet een reyn casteel In een seer schoon landouwe (11). — Op de wijse: Cupido triumphant.

82*b* Ick weet noch eens grauen dochterkyn, Zy woont te Straesburch op den Rijn (15). — Op de wijse: Ick [weet . . .] een keyserin.

104*a* Ick wil te lande rijden, Sprack meester Hillebrant (21). — Vanden ouden Hillebrant. = Antw. 1544 nr. 83. Böhme nr. 1.

90*b* In een palleys quam ic ghegaen, Int soetste vande mey (6). — Op de wijse: alzoot beghint.

102*a* In groot ongeluck ben ick gebooren, Want fortuyn my

rebelleert (8). — Op die wijse: alzoot beghint. — Mel. bei Land, Tijdschr. 1, 182.

93*a* Int hert heb ick vercoren Een bloemken soet en guer (8). — Op de wijse: t' Swinters somers euen groen.

10*b* Int soetste van die meye, Al daer ick quam ghegaen (8). — Op die wijse: Ghy amoreuse gheesten. = Antw. 1544 nr. 95. Mel. bei Land, Tijdschr. 1, 182.

94*b* Iuecht en duecht Mijn hert verhuecht, Altijt so moet ick trueren (4). — Op de wijse: Ic breng mijn naeste gebuer een dronck. — Mel. bei Snellaert, Oude en nieuwe liedjes 1864 nr. 28.

111*a* Laestmael al met blijden sinnen Quam ic al deur dat groene wout (5). — Op die wijse: Van die lommerdemy.

112*a* Laest omtrent den auont by auontueren Doen ginck ick dolen achter straet (4). — Op die wijse: alzoot beghint.

51*b* Lieff wtvercoren, lief triumphant, Wiens liefd te voren mijn hart doorbrant (6). — Van Paris tot Helena. — Mel. bei Land, Tijdschr. 1, 183.

87*a* Maer als de liefd ons tegen is En doet ons schier ontsinnen (5). — Antwoort hier tegens [alsmen bespoort etc.], op de selfde wijs.

125*a* Men placht eertyt doort loopen snel, Doort dansen en lustich springen (7). — Op de wijse: V liefde quelt mi totter doot.

112*b* Met gantscher bedruckter harten Claech ic v mijn swaer torment (9). — Op die wijse: Van quater brande.

124*b* Met lieft gequelt soeck ick v raet, Raet mijn nu wel, eert valt laet (5). — Op die wijse: Het voer een maechdelijn ouer Rijn.

116*a* Met recht mach ick wel claghen, Ick cant niet langher verdraghen (6). — Een nieu passemegie, op de wijse: alzoot beghint.

120*a* Met Venus geschut ben ic doorschoten Van een die alderliefste mijn (5). = Antw. 1544 nr. 116.

116*b* Mocht ick eens troost ontfanghen Deur v met soet ver-

langhen (4). — Almangie amoreus, op die voys: alst begint.

123*b* Mocht ick gheluck verweruen Al nae mijn t'hertsen sin (5). — Op de wijse; alzoot begint.

118*a* Moet ick altijt treuren sonder ophouwen Om een, dien ick bemin (5). —

123*a* Mijn grote clachten Zijn veel om achten (4). — Op de wijse: Qui passa par aquestos strados.

120*b* Mijn liefste greyn In swerlts pleyn Die doet mijn vrolijck singhen (5). — Op de wijse: Ick weet een vrouken amoreus, die ick met harten beminne.

114*b* Mijn oochkens wenen, mijn hart moet suchten (14). — Op die wijse: Bedroefde harteken. = Niederdeutsches Jahrb. 11, 61—63.

121*b* Mijn sinnekens verstooren, Druck lijden comp my te vooren (4). — Op de wijse: alzoot beghint.

119*a* Mijn sinnekens zijn my doort toghen (l. doortoghen) Van een so schoonen joncvrou fijn (5). — Op die wijse: De coninc sal hem verblijden. = Antw. 1544 nr. 114, vgl. p. III.

129*a* Och legdy nu en slaept, Mijn wtvercoren bloeme (6). — Op de wijse: alzoot beghint. = Antw. 1544 nr. 132. Vgl. Scheurleer nr. 193.

134*b* O claegen eenpaer En suchten swaer (5). — Op die wijse: O Venus ient, een swaer torment.

130*a* O god al vander minnen Seer crachtich van cueren (6). — Op die wijze: Hout aen, ghy Venus dierkens.

133*b* Onder een prieel vol ruyckende rosen Ben ic met mijn lief spanceren gegaen (7). — Op de wijse: als begint.

132*a* O radt van auontueren, Hoe wonderlick draeyt v spille (7). — Vande coninginne van Denemerken, op de wijse: Hoort, hoe Jesus na Galileen. = Antw. 1544 nr. 125. Mel. bei Scheurleer nr. 124.

65 O stout beginne, en lastich feyt [verloren].

131*a* O Venus die godinne, Wat hebt ghy in v zinnen (8). — Op de wijze: alst begint.

126*b* O Venus ient, Een swaer torment, Een groot allent Lijdt ic bij desen (3). Eine Parodie auf das Tijdschr. 8, 241 f. abgedruckte Lied: 'Schoon liefken ient'.

127*b* O Venus wreet, Loont ghy dus u dienaeren (8). — Op die wijse: Een liedt eerbaer. [Dialog zwischen Jonghelinck und Maecht.]

135*b* Pater, grijpt toch eenen moet En cust toch eens v abdisse (5). — [1])

137*b* Rijck god, hoe mach dat wesen, Dat ic dus droeuich bin (15). — Op die wijse: Rijck god, wie sal ick claghen. = Antw. 1544 nr. 141. vgl. p. III. Tijdschr. 9, 178 (Kalff). Mel. Böhme nr. 208.

136*b* Rijck god, verleent ons auontuer, Sprack daer een frisch ionglinck (9). — Op de wijse: alzoot beghint. [Tagelied][2]).

140*a* Rijck god, wie sal ick claghen Mijnen druck ende swaer verdriet (8). — Op die wijse: Rijck god, hoe mach dat wesen. = Antw. 1544 nr. 205. De dietsche warande 8, .

143*b* Schoon lief, ghy sijt mijn troost alleyne, Vercoren bouen al (4).

144*b* Schoon liefken ient, Int hart gheprent ghepresen (4). — Op die wijse: Almangie de moer. = Tijdschr. 8, 241 f.

141*b* Schoon liefken ient, Seer excelent, Ic moets v clagen, Dat ic absent (7). — Op die wijse: Het passeerde een aerdich medecijn op eenen auont stont. Text der Mel. im Antw. 1544 nr. 193.

151*b* Schoon liefken wter maten, Wilt my in liefde bystaen (6). Alzoot beghint.

68 Schoon lief, mijn niet versmaet (verloren).

---

1) Een Geuzenlied. Vgl. o. a. van Lummel, Nieuw Geuzenlied-boek, n° 11 en van Vloten, Nederl. Geschiedzangen (betere lezing) I, 309. (G. K.)

2) Komt voor in Antw. Liedb. n°. 140. (G. K.)

142*b* Schoon lief playsant, Dit nieuwe liet ontfangt (4).

152*b* Schoon lief, wat gady brouwen, Dat ghy mijn dus verlaet (4). — Op die wijse: Tant que viuray. — Mel. bei Land, Tijdschr. 1, 258.

150*b* Siet hier, mijn liefste ghepresen, In mijn jonck harte fijn (5). — Op de wijse: Wilhelmus van Nassouwe. — Mel. bei Land, Tijdschr. 1, 192. Böhme nr. 409—411.

154*b* Tribulatie ende verdriet, Wat moet mijn harteken al lijden (4). — Op die wijse: alsoot beghint. = Antw. 1544 nr. 173. Die dietsche warande 8, 572.

154*a* Trueren so moet ick nacht ende dach Ende lijden also groot verlanghen (6). — Op de wijse: alst begint. = Antw. 1544 nr. 147. Mel. bei Scheurleer nr. 133.

85*a* Van achtentachtich Het nieuwe iaer, Dat is warachtich Heel wonderbaer (4). — Op de wijse: Lief wtvercooren, lief triumphant. — Mel. bei Land, Tijdschr. 1, 183 [1]).

155*b* Verhuecht in duecht, Ghy retrozijnse juecht (5). — Alzoot beghint.

157*a* V liefde quelt mijn totter doot, O eedele schoon goddinne (5). — Op de voys: Het wasser een nacht, so genuechliken nacht. Mel. bei Land, Tijdschr. 1, 177.

160*b* Wat isser aen mijn hart gheresen, Dat mijn tot alle vreuchden tardt (5). — Tafel-liedt, op die wijse: Sullen wy nu noch nimmermeer.

157*b* Wellustighe ionghelingen, Dit edele meysgen fijn (4). — Op die wijse: Portant que soys brunette.

159*a* Wilt nu al, Groot en smal, Den mey helpen stichten (4).

158*a* Wt liefden ziet Lijdt ick verdriet, Ick en macht oock niet wtspreken (6). — Op de wijse: alst begint. = Antw. 1544 nr. 170.

---

1) Vgl. ook: Tijdschr. voor N. T. en L., deel V, bladz. 140, p. 166 en Nieu Amst. Liedb. (G. K.)

[7*b*] EEN NIEU LIEDEKEN

op de wijse: *Ick vint mijn eylaes ghe-heel in noot.* [8*a*]

1. Aenhoort t' geclach, o bloeyende [ieucht,
Die v vermaeckt in ydele vreucht,
En spieghelt v vry,
Neempt exempel aen my,
Dewijl ghy meucht!

2. Ick heb wel eer ghetriumpheert,
Wellust des vleyschs altijd begheert
Met vrolijck iolijt
Na des werelts tijt,
T" welck haest verkeert.

3. Dansen en spelen heb ik ghesocht,
Mijn tijt in ydelheyt ouer ghebrocht:
T' is my nu wel leet,
Maer god is, diet weet,
Waer ick om docht.

4. Bancketeren en vrolijck te zijn,
Lieffelick aenschouwen mijn liefs an- [schijn,
Dat was voorwaer
Mijn vreucht eerbaer,
Mijn medecijn.

5. Maer het is eylaes te zeer verkeert,
Ick, die de werelt so heb gheeert, [8*b*]
Vint mijn nu in noot
Deur den wreden doot,
Die mijn turbeert.

6. Wat ick aenschouw, tis mijn al [pijn,
t'Gheen my wel eer vreucht plach [te zijn.
Dus ben ick ontrieft,
Maer, als godt belieft,
Salt anders zijn.

7. Niet isser, dat ick mijn meer be- [claecht,
Dan dat ick die werelt dus heb be- [haecht
Die zo lieffelijck toont,
Maer soo bitter loont,
T' welck my deur-knaecht.

8. In mijnen fleur wort ick ghepluckt,
Ghelijck een roose door ongeluckt,
De-wijl hy staet
En bloeyt zeer delicaet,
Wort affghepluckt.

9. Tis een quaet fondament, daer hi [op bout,
Die hem op aerdsche vruechden be- [trout;
Want dic felle doot
Spaert cleyn noch groot,
Jonck noch te oudt. [9*a*]

10. Hercules zo zeer vermaert
Sloech slangen en draecken metten [swaert
Deur zijn groote cracht
Te niet ghebracht,
Is niet ghespaert!

11. Cresus die rijkste des werelts wijt,
Salomon in wijsheyt onbenijt,
Sijn alle ghevelt
Deur des doots ghewelt
In corter tijt.

12. Hector van Troyen zeer valiant,
Achillis die vroomste van Griecken
Zijn alle verghaen [lant
Met Helena schoon ghedaen
En Paris playsant.

13. Die niet beweecht is als een steen,
Ick zie d' exempel int ghemeen,
Wantmen niemant en vant,
Die den doot verwant,
Dan godt alleen.

14. O doot, o doot, brengt v propoost,
Dat ick van druck mach werden ver-
Tot god den heer [loost! [9*b*]
Neem ick mijn keer:
Hij is mijn troost.

15. Adieu, adieu, druck, fantazy!
O princelicke ieucht, gedenkt dit vry!
Want een roose, die bloeyt,
Wort haest ghesnoeyt,
Als ghy ziet aen my.

[9*b*] EEN NIEU AMOREUS LIEDEKEN

op de wijze: *Die liefste ghepresen.*

1. Als ick aenschou
Die schone waerde vrou,
So is mijn jonger hart ghenesen.
Al mijnen rouw
Acht ick als dou:
Hoe sou ick, soete liefken, vrolick [moghen wesen.
Sy heeft een gheest,
Die mijn gheneest,
Reyn wt ghelesen,
Geen schoonder geweest
Bouen al gepresen.
Als ick aenschou
Die schone waerde vrou,
So is mijn jonger hart ghenesen. ge. [etc:

2. Haer roder mont
Heeft my deurwont,
Deurschoten heeftse my met Venus
Haer borstkens ront [**stralen.**
Doen my terstont [**10***a*]
Ghenesen al mijn bitter qualen.
Haer oochskens claer
Doen mijn voorwaer
Mijn lijden smale[n].
Het wesen van haer,
Minnelick eerbaer,
Haer soeter talen
Haer roder mont
Heeft mijn deurwont,
Deurschoten heeftse my met Venus [**stralen.**

3. Als ick mach zijn,
Schoon lief, by dijn,
So mach mijn, waerde liefken, niet
Al is het fenijn [ontbreken,
Des nyders pijn,
Die quact van amoreuse minnen spre-
Gheloofse niet, [ken.
Maer doch aensiet
Mijn smeecken.
Al waer v gheschiet
Druc, lijden in verdriet,
Der nyders treken.
Als ick mach zijn etc.

4. Princesse fier,
Reyn balsonier,
Ghy spant die croon al in mijn hart [van binnen,
Schoon egelentier
V prisonier,
Ic bid v, laet mijn doch troost ge- [winnen!
Gheeft mijn bescheet
Al vant secreet
Der minnen
Ghebeurden v leet,
Als ghy wel weet,
Ick sout ontsinnen.

Princesse fier,
Reyn balsonier,
Ghy spant die croon, al in mijn hart
[van binnen.

[12*a*] Een nieu Galiaerde

op de wijze: *Mijn oochkens weenen.* [12*b*]

1. Bedroefde herteken, wat moet ghi
[lijden,
Die verloren heeft zijn zoete lief
Ongetroost tot allen tijden,
Die hy hooch in zijn hert verhief!

2. Ende heeft haer altijd eere bewesen
Bouen vrouwen in die werlt wijt,
Maer door een ander wort hy mis-
[presen,
Gheeft selfs ghetuyge, wie dat ghy zijt.

3. Moet zy niet wesen straf van na-
[tueren,
Datse haer lief laet zo desolaet!
Ick segghe, ten zijn geen Venus
[cueren,
Datse haer oochskens op een ander
[slaet.

4. De vyant is tegen vrienden en
[magen
En verlaten heeft, die haer bemint
Om een, diet harte al doet knagen,
Hij is veracht, die eens was haer
[vrient.

5. Nu draeyt, o vrouwe, als Hero
[schone
In liefden lief, ghy v haestich spoet,
So crichdy prijs en spant die crone,
Want v liefkens zo zeer vermoeyt.

6. Ben ik niet rijck van groter machte
Oft mijn wesen van gedaente slecht
[13*a*]
Aenmerct mijn liefde van grote crachte,
Oft soect ghy t'goet dunckt myonrecht.

7. So sette ick Venus al op een zyde,
Met Cupido wil ick spanceren ghaen;
Mijn liefken soeckt een ander partye,
Om t' groot goet is haer gedaen.

8. O hart, neemt moet, wilt v ver-
[cloecken,
Al pleechdy eens int harte te staen.
Wij willen elders een ander gaen
[soecken,
So schone wassender, als daer ver-
[gaen.

9. V woorden licht soet van vrouwen,
Die met alle winden wayt.
Ick en conde dat noyt betrouwen,
V liefde was in mijn harte ghesaeyt.

10. Ghedenct, schoon lief, dat ic
[verhaelde,
Dat vrouwen clap also snellick drayt;
Met schone woorden ghy my betaelde,
Ten sal niet zijn, ick en waer ghepayt.

11. Ick sie, ick hoort al teghen mijn
[herte,
Maer ick en gheloofde niet, wiet
[my riet.
Ghy bemint een ander, dus lijde ic
[smerte,
Dus comt, o Doot, rasch neemt en
[vliet! [13*b*]

12. Heb ick misseyt buyten mijn
[weten,
Daer ick v, liefken, me heb ghe-
[stoort,

En wilt my daerom niet vergheten:
Het is mijn leet, lief; gheeft my [confoort!

13. So mach ick nu te recht wel [spreken,
Dat v liefde moet seer wanckelbaer [zijn,
So slecht verdaen ende wort verstee- [cken,
Dies mijn harte licht in groote pijn.

14. Had ick gheweten, wat v harte [luste,
Ic hadt gecregen, waert in mijner [macht.
Ick stelle my selven in groot onrusten,
Voor desen loon hadt ick mij niet [gewacht.

15. In wat ongeluck ben ick ghebooren!
Die ick beminde, dat zy my haet.
Ic gunne haer deucht, maer tis al [verloren,
Want buyten reden worde ick ver- [smaet.

16. Prince valiant, na mijnen rade
So doet v lieucken, die na v haeckt.
Siet aen v lieucken niet als die quade,
Dat in liefde seer zijn harte blaeckt!

[22*b*] Een nieu liedeken

op de wijse: *Het reghende seer en ick wort nat.*

1. Die wijn maect vrolijck ende rijck,
Ick min een meysken zuyuerlijck,
Zoo zuyuerlijck,
Zoo zuyuerlijck van wesen:
My dunct, ick vint gheen haers g [lijc

2. Wel aen, laet maken ghoede cie
Mijn liefken is niet verre van hie
Niet verre van hier,
Niet veer van hier gheseten:
Ick ben in duysent vruechde[n] schie

3. O Venus, gheeft my Paris mach
Dat ick mach rusten eenen nacht
Den eenen nacht,
Den eenen nacht aen dander
In haren blancken armen sacht.

4. Princes, als ghy wat ghoets ve [brey
Bedryf ick niet dan vrolijckheyt,
Dan vrolijckheyt,
Dan vrolijckheyt moet wijcken,
Als v ionck hert truerich schreyt

[27*b*] Een nieu liedeken ghepresen:

Die niet singen kan, de maeh t' lesen.

1. Dat ickse nu moet laten,
Daer al mijn troost anstaet,
Ghaen dolen langs ter straten
Dach ende nacht, vroech ende lae
Dat is, dwelck my nv schaet [28
Ende brengt mijn hert in ghequel
Hoe soude ick vruecht bedrijuen!
Sy bemint een ander, dat weet ick we
Teghen my is zy rebel.
Nochtans sal zy in mijn herteken
Die alder liefste blijuen.

2. Mijn hert heeft zy bevanghen

Zo vast, ick en kan haer niet ontgaen.
Nae haer staet mijn verlangen,
Want druck heb ick voor liefde
Tis al ghedaen, [ontfaen.
Een ander heeft zy in haren sin.
Hoe sout ick vreuchde bedrijuen!
Mij dunckt, datse my niet en mint,
En ben ick niet verblint?
Nochtans sal zy in mijn herteken
Die alderliefste blijuen.

3. Ick mach my ooghen wel claghen,
Want het nu my mach baten niet,
Ende leuen alle mijn daghen
In jammer ende swaer verdriet.
Ist datse nu niet [28*b*]
Haer liefde tot my toont,
Hoe soude ick vruechde bedrijuen!
Mijn arbeyt en wort niet gheloont,
Aldus worde ick ghehoont.
Nochtans sal sy in mijn herteken
Die alder liefste blijuen.

4. Wat baet claghen oft suchten!
Want druck is my dat fundament.
Ick ben in swaren duchten,
Dat droefheyt in mijn hert sal zijn
[gheprent.
Maer als ick het bekent,
Een ander heeftse lieuer dan my.
Hoe soude ick vreuchde bedrijuen!
Het is groot verdriet, dat ick nu sy,
Zeer selden ben ick bly.
Nochtans so salse in mijn herteken
Die alder liefste blijuen.

[31*b*] EEN ANDER LIEDEKEN

op de wijse: *Een liedt eerbaer.*

1. Deur groot verlanghen
Om mijn lief t'aenschouwen
Doet t'herte verstranghen
En verdwijnen van rouwe.
Ic ben int verdriet,
V liefde my lieft aensiet,
Oft ick salt besteruen.
Mijn vruechde die verliet,
God niet en gesiet,
Sal ick nu deruen.

2. In druck en pijn
Ben ick, schoon lief, t'aller uren;
Mijn rosemareyn,
Mach my gheen troost ghebueren?
Mijn liefste ghetrou,
Ghestadich ick hou:
Wilt niet versmaden;
Ghy zijt mijn vrou,
Daer ick op bou:
Thoont my ghenaden!

3. Wt droefheyts banden
Verlost v dienaer ootmoedich,
Wiens sinnen branden
In uwer liefden gloedich!
Mijn jeucht versmelt
Als sne opt velt [32*a*]
Om v persone,
Of s'doots ghewelt
(Tsy v vertelt)
Crijgh ick te lone.

4. Comt, lief ghepresen,
Toont my v claer aenschijne,
Om my te ghenesen:
Gheeft my doch eens medecyne!
Oft ick moet schier
Dolen, lief, van hier
In vreemde landen.
O egelentier,
Verlost wt dangier,
Ontbint mijn banden!

5. Haet niet, princesse,
Wie v bemint zeer manierich!
Mijn sterck voortresse
Zijt ghy in liefden ghedueriech.
Adieu, mijn lief!
Ontdoet mijn brief,
Leestse met sinnen!
Tot v gherief
V Dienaer ick blief,
O schone godinne.

[37*a*] EEN NIEU LIEDEKEN

op die voys: *Brand Matresse* [1]).

1. Die nachtegael int wilde,
Princesse amoreus,
Gaet seggen tot mijn beminde,
Ick coom terstont by heur.
Pourtante que je suis brunette,
Viueray en langeur.

2. Gaet seggen tot mijn beminde,
Ick coom terstont by heur,
Sauonts by der manen schijn
Ick vantse al in haer deur. [37*b*]
Pourtante . . . .

3. S'auonts by der manen schijn
Vant ickse al in haer deur;
Bon soir, ma matresse!
Bon soir, mon seruiteur!
Pourtante . . . .

4. Bon soir, ma matresse!
Bon soir, mon seruiteur!
Hoe gaern soud ick draghen
Van v, o lieff, faveur!
Pourtante . . . .

5. Hoe gaern soud ick draghen
Van v, o lieff, faveur!
Schoon lieff, ghy comt te spade,
Daer is een ander veur.
Pourtante . . . .

6. Schoon lieff, coom ick te spade?
Is daer een ander veur? [38*a*]
Hy nam zijn poingiaert in zijn hant:
Dit is mijn leste uur.
Pourtante . . . .

7. Hij nam zijn poingiaert in zijn hant:
Dit is mijn leste uur.
Sy sprack met soete woorden:
Hoe bleeck wort v coleur!
Pourtante . . . .

8. Sy sprack met soete woorden:
Hoe bleeck wort v coleur!
Ick sal v noch liefde draghen,
Al isser een ander veur.
Pourtante . . . .

9. Ick sal v noch liefde draghen,
Al isser een ander veur.
Al waer die paus van Roomen
Mijn vader int ghetreur.
Pourtante . . . .

10. Al waer die paus van Roomen
Mijn vader int ghetreur,
So sal ick die liefde niet laten
Van mijnen seruiteur.
Pourtante que je suis brunette,
Viueray en langeur.

---

1) Diese Melodie hat Land, Tijdschr. voor Noord-Nederlands Muziekgeschiedenis 3, 18 f. veröffentlicht.

[56*a*] EEN DANS VOORSANG

op de wijse: ***alst beghint.*** Ghemaeckt van een jonghe dochter.

1. Ghy nyders quaet van doene,
Van svyants aert mucht ghi wel zijn,
Ghelijck de schorpioene
Met haren steert steken fenijn.
Al hebt ghy nu de wille van mijn,
Het mach dueren een cort termijn;
Alle dinck en sal niet eewich zijn.

2. Ick hadde v wtvercoren, ghoet lief;
Die tijt is nv ghepasseert.
Ick mach sien noch horen v brief,
[56*b*]
Tis al ghevyolcert,
Tis al verloren, tis al verteert;
Die in dat boeck van minnen studeert,
Hy vint hem selden gheabsolueert.

3. Ick heb om uwen twille, ghoet lief,
Die hant gheslaghen aenden ploech.
Doen ick v laestmael loofde met ghe-
[rief,
Dat gheschiede des morghens vroech.
Tis hier, tis daer, men vint een boef.
Schoon lieueken, hebt ghy siels ghe-
[noech,
Ick vinde my seluen geen troost be-
[hoef.

4. Mijn vrienden en maghen, ghoet
Die zijn mijn teghen spoet. [lief,
Een ander weder te kiesen tot ghe-
[rief,
Die minne waer niet so soet.
Tis al om tvermaledijde ghoet.
Die altijt raet van vrienden doet,
Sijn hert sal kiesen, die hy laten moet.

5. Had ghy die kanne stille doen staen,
Daer al dat ghoet aencleeft.
Al hebt ghy nv v wille ghedaen,
Tis dat ghy om my niet en gheeft
[57*a*]
Tis beter, dat ghy met een ander
[sneeft,
Dan ghy met my in onvreden leeft.
Tis quaet te drincken, de geen dorst
[en heeft.

6. Nu rade ick het alle de vryers fijn,
Die hier te dansen ghaen met:
Ten besten laet v raden, lief mijn,
Dat ghy met v trouw niet en gheckt.
Ghy spreeckt so haest een woort so
[net:
Worter yet belooft het wort belet,
Het is v huysvrouw al voor gods wet.

[82*a*] [EEN OUDT LIE]DEKEN VAN EEN GRAUEN [DOCHTERKIJ]N

op de wijse: *Ick* [.....] ***een Keyserin.***

[82*b*] 1. Ick weet noch eens' grauen
[dochterkijn,
Zy woont te Straesburch op den Rijn,
Zy hadde een boelken verborghen.
Maer door der clappers tonghen fenyn
Quamen zy beyde in sorgen.

2. Dat smaechdelijn was drie seuen
[iaer oudt,
Sy hadde een vryer van herten stout,
Sy en woude niet langer beyden.
Si nam den lansknecht bi der hant,
Sy ghingen haer vermeyen.

3. Hy leydese onder den rosegaert,
Daer menich cleyn vogelken verghaert,

Sy songen van herten blijde:
Hoe datter so eedelen grauen doch-
[terken
Sal comen in groot lijden.

4. Die ruyter spreyde zijn mantel
[int gras,
Dat smaechdelijn sprack opt selue pas:
Mijn soete lief wtvercoren,
Als ghy v wille hebt ghedaen,
Zo laet my niet verloren!

5. Die ruyter sprack sonder verdriet:
Mijn schoon lief, en sorght doch niet,
Dat ick v sou laten in schande!
Ic wil veel lieuer mijn leuen lanck
Ghaen dolen achter lande.

6. Zy sprac so menich vriendelick
[woort,
Dat hebben die nyders tongen ge-
[hoort,
Tot den graue zijn zy ghegangen,
Hoe datter zijn ionckste dochterkijn
Ginck spaceren met een manne.

7. Die graue wort een so toornigen
[man,
Hy heeftet also balde verstaen,
Hy ginc met zyn ruyters en knechten
[coene,
Daer vant hy zijn iongste dochterken
Met den ruyter in dat groene.

8. Den graef met een so toornigen
[moet
Hy werp den ruyter onder de voet,
Zijn knechten namen die ruyter ge-
[vangen.
Die graue sprak: Hebt ghoeden moet!
Eer morghen middach sult ghy han-
[gen.

9. Dat woordeken heeft de ruyter
[verstaen,
Hy liet so menighen natten traen:
[83*b*]
En dat moet Godt erbermen,
Dat ick arme ionghe man
Om een schoon vrouwe moet steruen!

10. T'gheschiede op eenen maenen-
[dach,
Datmen de ruyter voor den graue
[bracht,
Men soude hem zijn hooft afhouwen.
Die ionge man worde zo zeere be-
[schreyt
Van maechden en ionghe vrouwen.

11. Men sach de ruyter knielen al
[voor dat sweert.
Sgrauen dochterken quam onuer-
[ueert,
Men hoordet volck schreyen en ker-
[men.
Staet op, sprack zy, mijn soete lief!
En ick wil voor v steruen.

12. Zy tooch haer lief al op een zy,
Sy knielde selfs voor tsweert zeer bly:
Och vader, laet my mijn hooft af-
[houwen
En spaert dic alder liefste mijn!
Dat sprack die ionghe vrouwe.

13. Die ruyter sprack tot die liefste
[zijn:
Staet op, gaet thuys, iongvrou fijn!
Ick wil zo vromelick voor v steruen.
Al draechtse zo cleynen kindeken
[van my, [84*a*]
En laet u niet verderuen.

14. Die graue sprack met woorden
[goet:

Staet op, staet op, weest wel ghemoet!
Dijn leuen sulstu behouwen,
Ende ick geue v mijn ioncksten doch-
Tot eender echter vrouwen. [terken

15. Oorlof, ghy meyskens en ionge-
[sellen saen,
Die by nachte int heymelijck vryen
[gaen,
Al hebdy een rijcmans dochter voor-
[hande,
Wacht v al voor clappers tongen
[fenijn,
So en coomdy ghy niet ter schande.

[86*b*] NIEU LIEDEKEN

op de wijse: *t'Vrijden een boer ete.*

1. Alsmen bespoort, dat liefde gheeft
Geluck, vreucht en verblijen,
En men in als zijn wille heeft, Sohay,
So ist my lust te vryen.

2. Als liefde hem also verthoont,
Dat sorch mach staen besijen,
En sy ons liefd met liefde loont, Sohay,
So ist een lust te vryen.

3. Alsmen sijn liefste mach aensien,
Die ons druck doet vermyen,
En sy ons gaet haer ionste bien, Sohay,
So ist een lust te vryen.

4. Alsmen sauonts de deur in snapt,
Zy ons in laet by tijen
En steelt een soentgen, dattet clapt,
So ist een lust te vryen. [Sohay,

5. Als sy scyt door liefkens bedwanck:
Zo (l. zoet?) lief, ick wil my vlyen,
Te slapen in v armkens blanck, Sohay,
Zo ist een lust (te) vryen.

ANTWOORT HIER TEGENS.

Op de selfde wijs.

1. Maer als de liefd ons tegen is
En doet ons schier ontsinnen,
Ons lief niet te bewegen is, Elaes,
So mach de droes beminnen.

2. Als liefde claerlijck blijcken doet,
Ick (l. En?) sorch sal ons verslinnen,
Ende deucht voor tgelt wijcken moet,
[Elaes,
Zo mach de droes beminnen.

3. Alsmen van haer moet zijn absent
En genen troost mach vinnen,
Een ander staet int hart geprent,
[Elaes,
Zo mach de droes beminnen.

4. Alsmen loopt buyten om de deur,
Daer niet mach comen binnen,
En men seyt: Callis staet daer veur,
[Elaes,
Zo mach de droes beminnen.

5. Als haer wreetheyt ons sinnen
[cranckt,
Wy niet dan droefheyt vinnen,
En men vrijt, datmen wort bedanckt,
[Elaes,
So mach die droes beminnen.

[93*a*] Een nieu liedeken

op de wijse: *t' swinters somers euen groen.*

1. Int hert heb ick vercoren
Een bloemken soet en (l. van) guer.
Zy doet my vruecht oorboren,
Oock lijden groot ghetruer.
Zy doet my vrolick singen,
Oock suchten menich stont;
Ick moet dit al ghehingen,
Noch blijf ic in haer ghewout. [93*b*]

2. Na mijn lief wil ick wachten
Alle tijt onghecesseert
Veel daghen ende nachten,
Voor den tijt eens anders keert,
Ghelijck Iacob volherden
Twe seuen iaren wt,
Eer hem Rachel mochte werden
Tot zijnder liefste bruyt.

3. Aen haer heb ic bevonden
Al dat mijn herte behaecht,
Venus heeft my ghesonden,
Daer ick lange na hebbe ghiaecht,
Ghelijck Venus Paris beloofde
Helena dat schone wijf,
Die hy wt Griecken roofde,
Waer duer quam groot ghekijf.

4. Nimmermeer en sal ick laten
Te zijn met haer verhuecht,
Hoe wel dat nijders haten
En benyen onsen vruecht.
Ghy valsche Junos kinderen,
Van binnen heel venijnt, [94*a*]
Seght my, wat macht v hinderen,
Dat die sonne int water schynt?

5. Eer moet aen haer beclyuen,
Die my haer ionste boot.
Haer eyghen wil ick blyuen
Altyt tot inden doot,
Ghelijck Piramus ghetrouwe
Doch sulcken druck aenbiet,
Die om Tisbe die schone vrouwe
Sijn ionghe leuen liet.

6. Iuoren zijn haer tanden,
Haer lipkens root als een corael,
Daer toe snewitse handen,
Bruyn ooghen tenemael:
Apelles noyt en wrochte
Lieflicker beeldeken ient.
Och of ick altoos mochte
By haer oock zijn present!

7. Keer weder, druckich ghepeysen,
Ghy doet mijn hert zo we!
Dus moet ick seluer reysen
Om mijn liecken ouer ze. [94*b*]
O Aeole, wilt wayen,
Neptune, gheeft my vloet,
Om mijn liefken te payen;
Want ick by haer wesen moet.

Princesse.

8. Naest Venus die desse (l. deësse)
Gheef ick haer den hoochsten prijs.
Ick bid v, mijn princesse,
Leeft docht na mijn advijs!
Cupido met zijnen toortse
Ontsteeckt mijn hert gheheel:
Eylacy, lief, ic lyde foortse,
Helpt my uyt mijn ghequel!

[100*a*] Een tafel-liedeken

op de wijse: *Ieucht en dcucht.*

1. Ic breng mijn naeste gebuer en [dronc,
Ick hoop, hy sal dat wachten;

Ick gunt hem wt mijns hertsen gront
Met vrolicke ghedachten.
Wijn, wijn, fijn eedelen wijn,
Sober wilt ghy ghedroncken zijn,
Anders so zijt ghy fenijn
Van wonderlicke crachten.

2. Als ick den eedelen wijn aenschou,
Vergheet ick mijn labueren
En voeghet in die beste vou
En laet fiolen trueren.
Wijn, wijn, fijn eedelen wijn, [100*b*]
Sober wilt ghy ghedroncken zijn,
Anders so zijt ghy fenijn
Men moet v dick besueren.

3. Den wijn proeftmen by den smaeck,
Als ons die oude leeren.
Hy verdrijft so menighe mens den
By nacht te bancketeren. [vaeck
Wijn, wijn, fijn eedelen wijn,
Sober wilt ghy ghedroncken zijn,
Anders so zijt ghy fenijn
En wilt den mens regeren.

4. Die wijn is wt, den croes is leech,
Een ander doe ick schencken.
Mijn dunckt, ick creech so goeden
[deech,
Ick can gheen droetheyt dencken.
Wijn, wijn, fijn eedelen wijn,
Sober wilt ghy ghedroncken zijn,
Anders so zijt ghy fenijn
En doet den hont wel hincken.

5. Ontfangt van my den beeker net,
Mijn vriendekens wtvercooren,
En drinckt het wt met eenen sedt,
[101*a*]
Als ick v dee te voren!
Wijn, wijn, fijn eedelen wijn,
Sober wilt ghy ghedroncken zijn,
Anders so zijt ghy fenijn
Ghy doet ons vreucht oorbooren.

6. Noe die heeft den wijn gheplant
Al door beuel des Heeren.
Godt den heer sy loff en danck,
Diet al hier doet vermeren.
Wijn, wijn, fijn edelen wijn,
Des menschen hart verheucht ghy fijn,
Ghy zijt een goeden medecijn,
Als ons die schrift doet leeren.

[123*b*] EEN NIEU AMOREUS LIEDEKEN

op de wijse: *alzoot begint.*

1. Mocht ick gheluck verweruen
Al nae mijn t'sherten sin,
Mijn liefken soude ick eruen
Al in dat harte mijn.
Teghens mijn sins begheren
Moet ickse nv ontberen:
Waer machse zijn
Die alderliefste mijn?

2. Sy is schoon van colueren
Ghelijcken een diamant.
Mocht zy mijn eens ghebeuren
Dat maechdeken triumphant! [124*a*]
Triumphant is zy van leden,
Seer excelent van seden:
Waer machse zijn
Den alderliefste mijn?

3. Och mocht ick by haer wesen,
Dat maechdeken, dat ick meyn,
So waer mijn druck ghenesen,
Daer sulcke bloemkens zijn,
Daer sulcke bloemkens bloeyen
Met Venus dou bespoeyen.
Waer machse zijn
Die alderliefste mijn?

4. Sy heefter twe bruyn ooghen
So claer als een cristelijn,
Sy doet mijn pijn gedoghen
Al in dat herte mijn.
Mocht ickse eens aenschouwen
Die fleur bouen alle vrouwen!
Waer machse zijn
Die alderliefste mijn?
Prince.
5. Princesse lief verheuen,
Om v, reyn maechdeken fijn,
Ghy staet so vast gheschreuen
Al in dat herte mijn, [124*b*]
Bouen Helena schone
Spant ghy int hart die crone.
Waer machse zijn
Den alderliefste mijn?

[126*b*] Een amoreus liedeken.

1. O Venus ient,
Een groot allent
Ghy staet geprént,
Seer excelent;
Wilt ghy my niet,
Alle mijn verdriet
Sal ic achten niet,
Een swaer torment,
Lijdt ic by desen.
Int hart bekent,
Lieffelick van wesen.
Verlaten? Ziedt, [127*a*]
Wat my gheschiet,
Schoon lief ghepresen.

2. Mocht ic van haer,
Schoon anschijn claer,
Al sonder vaer
Eens troost verweruen,
Geen gout so swaer
Koos ick voor haer:
Een lieflick paer
Souden wy steruen.
Alle mijn iolijt
En desen tijdt
Mijn hart verblijt
Int swerlts crijt,
Tis meer dan tijdt,
Sal ick troost eruen.

3. O maechdelick saet,
Compt my te baet,
Eert valt te laet,
Helpt, wilt druck veriagen!
So soet ghelaet
Seer delicaet
Doet Venus raet,
Schout nyders quaet,
Ghedult tot my,
Die in lijden zy,
So waer ick bly,
Dat seg ick vry,
Niemant dan ghy
En derf ick claghen.

4. Princesse reyn,
Ghy zijt alleyn,
Lief, dien ic meyn,
Schoon bloem verheuen,
Dat weerste greyn
Ghy zijt certeyn
Int swerlts pleyn:
Wilt my niet begeuen,
Gheeft my confoor[t]
Een troostelic woort,
Lief rechte voort,
Weest niet verstoort,
Mijn beden anhoort
En laet my leuen!

[133*b*] EEN LIEDEKEN

op de wijse: ***alst begint.***

1. Onder een prieel vol ruyckende [rosen
Ben ic met mijn lief spanceren gegaen.
Daer hebben wy gelegen een langhe [pose,
Also ick v hier af doen vermaen.
Also ick heb verstaen,
Ende zy is wech gegaen,
Ick verhoor wel an haer woorden,
Sonder adieu is mijn lief wech gegaen.

2. Om te vercrijghen also soeten waer
Ende te verheugen dat ionghe harte [mijn,
Wij laghen malcander also naer,
Dattet niet nader en mochte zijn.
Also etc....

3. Ick heb al den langhen nacht [ghelegen
Voor die poorte van mijnen vaer
Ende hebbe daer also stille gheswe- [ghen,
Want wy maeckten gheen misbaer.
Also etc. [134*a*]

4. Och fiere nachtegale, wel cleyn [vogelkijn,
Soudi niet willen der minnen boot- schap dragen?
Ende wi sullen by den anderen also [vrolick zijn,
Ghelijck als wy te doen plaghen.
Also etc....

5. Mijn vader ende mijn moeder [hebben my verboden,
Om te spreken tegen mijn lief:
Nu hebben wy malcanderen gevonden
Door het schrijuen van eenen brieff.
Also etc....

6. Duysent marck siluers root van [goude
Gaf hy zijn lieueken in haer hant,
Om dat hy vertrekken soude
Met zijn lieueken nae het ouerlant.
Also etc.... [134*b*]

7. En ist niet wel een bitter scheyden,
Daer gelieuekens scheyden sonder [adieu,
Hadde wy den tijt moghen verbeyden,
Ons vruechde waer al vro op een nieu.
Maer als ick heb verstaen
En zy is wech ghegaen.
Ick verhoor wel aen haer woorden:
Sonder adieu is zy van my ghegaen.

[151*b*] EEN NIEU LIEDEKEN

alzoot beghint.

1. Schoon liefken wter maten,
Wilt my in liefde bystaen!
Ick en sal v niet verlaten,
Dus troost mijn, o edel graen!
Want ghy laet mijn inden noot,
En om v sterue ick die doot:
Troost mijn, o mondeken root!

2. Mocht ick eens troost verweruen,
Och soete lieucken fijn,
So soude mijn bitter kermen
Vertroost sijn op corten termijn;
Want ghy zijt die liefste alleyn,
En op v set ick certeyn
Al mijn hope in swerelts pleyn.

3. Dus wilt mijn bitter kermen,
Schoon liefken, eens ghedencken
Ontfangt my in v armen, [claer!
Alder liefste vrouwe lyff baer! [152*a*]
Want ghy laet my int verdriet,
En groot leyt is mijn gheschiet;
Maer die cause en weet ick niet.

4. Mijn trouwe wil ick v gheuen,
O soete lieueken fier,
En v altijt zijn beneuen,
Reyn bloeyende egelentier.
Dus schrijf ic aen v eenen groet:
Bewijst mijn reyne liefde soet,
Alderliefste bloemken goet!

5. Ick en ben niet als die pluymen,
Die met alle winden wayt.
Wist ick mijns liefs costuymen,
So waer mijn iongher herteken ghe-
[payt.
Want qua nyders tonghen quaet
Sy sayen altijt haren zaet,
Sy maken mijn sinnekens disperaet.

6. Princesse lief ghepresen,
Peynst om den alderliefste van dijn!
Mocht ick v dienaer wesen!
En dat ghescheyden moet sijn.
Scheyden, ghy doet mijn pijn.
Vanden alderliefste mijn,
Adieu, het moeter ghescheyden zijn.

[155*b*] EEN NIEU LIEDEKEN

alzoot beghint

1. Verhuecht in duecht,
Ghy retrozijnse juecht
In conste soet vermaert,
In conste etc.
Nu vuecht genuecht,
Eendrachtelic maect vruecht
Ghy, die hier zijt vergaert,
Ghy, die etc. [156*a*]
De conste wert v verclaert,
Haer ionsten gheopenbaert
Seer net en pertinent,
Lustich en excelent.
Bekent is hier haer cracht present
Ons went ontrent
Liefde is ons fondament, [1])
Daer wy op bouwen ient.

2. Bespiet bediet
Van datter is geschiet
Int Noortwijckse sayzoen
Int etc.
Ghi siet nv vliet
Druc en hartsen verdriet.
Reyn genuechten wy bevroen,
Reyn etc.
Eendracht die maect ons coen,
Men macht wt liefden voen,
Gheen twist wy hier ontfaen,
Den wroeger wy versmaen,
t'Vermaen doen wy wt ionsten
Dees paen wy gaen [plaen,
Dits wt liefden ghedaen:
Wijckt niet van desen baen!

3. Ons geest nv meest
Is wt liefden tempeest
Al om dit soete bestier,
Al om dit etc.
Bedeest, bevreest
Sy niemant tot desen feest
Onder des const bannier,

1) Zinspreuk der Leidsche Rederijkerskamer „de witte acoleyen" (vgl. Schotel's **Gesch. der** Rederijkers II, 267.) (G. K.)

Onder etc.
Hier bloeyt den egelentier,
Hier groeyt den lely fier
Onder den dooren wijdt, [156*b*]
Die cooren bloem haer verblijt
Met vlijt alle pinceekens bedijt
Jolijt bevrijdt
Alle bloemkens petijt,
Die hier b[l]oeyen in dit crijt.

4. Lieft blaect volmaect
De const is wel geraect
Al hier op dit termijn.
Al hier etc
Ghemaect en smaect
Elck, die daer zijt bespraect
Als een vroom retrozijn,
Als etc.
De lust van haren wijn
En blust dat harte mijn,
Daer vreuchde bloem wtspruyt
Seer crachtich van virtuyt,
Die daer ruyct als een welriekende
Ontmuit brengt uyt [cruyt
Al haer consten conduit
Laudeertse ouerluyt.

5. Princes v les
Wy resideren fres
Te met vroech ende spa
Te met etc.
Meesteres, voochdes,
Isser eenich exces,
Wy staen in v ghena,
Wy staen in v etc.
Reyne Rethorica,
Fonteyne dien wy slaen gha
In dit soet prieel
Voldoen wy v beueel
Gheheel wt desen caneel
Quagreel crackeel
Moet wijcken [157*a*] t'onsen speel,
So voorschrijft ons peneel.

[161*a*] op de wijse: ***alzoot beghint.***

1. Die soete coele mey is ons ontdaen,
Die bloemkens menigerley
So ghenoechelijken staen,
Sy staen belaen
Met den dou seer menichfout:
Laet ons spanceren gaen
Al in dat groene wout!

2. Die voghelen ionck ende out
Sy maken groot gheluyt,
Alsomen hier aenschout,
Al in des meys virtuyt;
Want louer ende cruyt
Staet seer playsant,
Dat wt der aerden spruyt
Is in den may gheplant.

3. Dat wter aerden spruyt,
Maeckt ons hier verhuecht.
Neemt v liefste spruyt
En troostse, als ghy meucht,
Met vrome duecht!
Slaet druck al vander hant
Al met solaes en vruecht:
So is ons die mey gheplant.

4. Slaet opten tromme,
Op harpen ende veelen! [162*a*]
Springt een reysken omme;
Om tminnen spel te spelen,
Secretelijck wilt heelen,
So blijft ghy Venus quant,
Een cusken wilt om deelen:
So wort de mey gheplant.

5. Laet ons die tafel decken,
Cappoenkens doen braden,
Ypocras doen lecken;
Dat is Venus raeden.
Dat zijn die selfde saeden

Al van een roosen boom.
Nu pluckt van Venus bladen
En draechter af ghenen room!

6. Noch soecken wy practijcken
Van alle dese saken,
Dat is te rethorijcken
Te schermen of te schaecken,
Bancketten te maken
Al na ons eyghen appetijt:
Dat zijn de selfde saecken,
Die Venus hier belijt.

Berlin. JOHANNES BOLTE.

KOEK EN EI.

In het *D. Wtb.* 5, 2499 (art. *Kuchen*) staan, onder meer, de volgende aanhalingen opgeteekend: »(sie seind) mit einander éin kuchen"; »mit herr... Speten ist er, als man sagt, áin kuch und aier gewest"; »wir sind ja immer ein kuch und ein mus gewesen"; »se sünd een bak, een eierkoken"; alles om innige vriendschapsbetrekking of volmaakte eensgezindheid uit te drukken. LUTHER spreekt, in denzelfden zin, van: »mit einem für einen kuchen gerechnet werden", ja zegt zelfs: »ich bin nu éin kuche mit Christo"; trouwens hetzelfde beeld wordt in ons Formulier voor het H. Avondmaal aangetroffen (»gelijk uit vele koornkens één meel gemalen en één brood gebakken wordt... alzoo zullen wij... allen te zamen één lichaam zijn, *enz.*").

Geen twijfel dus, of noch het onzinnige *kok* (dat zooveel zou zijn als: haan = kip = kop = Coppe, uit den *Reinaert*), noch het meer redelijke *kloek en ei* (beide vermeld bij HILDEBRAND, *Na vijftig jaar*, 2de dr., blz. 126—127) zijn noodig om onze zegswijze »zij zijn met elkander koek en ei" op te helderen, daar die blijkbaar onverbasterd is overgeleverd.

A. B.

BIJDRAGEN TOT DE DIETSCHE GRAMMATICA [1]).

XII. OVER DE UITLATING VAN HET PRON. PERS. ALS SUBJECT.

A. In zinnen, als »*en* vlie te nacht", »*en* prise mijn lijf niet twee peren", enz. (z. *Vondel-gramm.* § 201), moet *en* naar FRANCK's alleszins aannemelijke opvatting als wisselvorm gelden van *in* = *ic en*; en onjuist was daarom mijn vroegere meening, dat gemelde citaten zouden getuigen voor een gebruik van 't Mnl. ww. in den 1sten p. enk., zonder begeleidend pronomen. Toch is een zoodanige constructie voor het Dietsch, althans onder bepaalde omstandigheden, niet te loochenen, nam.: wanneer de verba *segghen*, *spreken*, *tellen*, *tale maken*, *visieren*, *noemen* in de beteek. »melden, vertellen, verklaren" gebezigd werden 1°. ter aankondiging of inleiding van een verhaal, een beschrijving of een uiteenzetting van gronden, 2°. met betrekking tot een te voren gegeven of een in 't vervolg niet te geven relaas. Vgl.:

»Sine hebben alle niet vergheten Des spels... Ende *segghe* u wel, wat si doen", Sto. 9, 534; »Hierna suldi wonder horen Vanden lieden vanden lande... Ende *sal* eerst *segghen* vanden lieden, De... scieden", Sto. 4, 1537; »Ende tswaert was van sneden goet, Ende *segge* u dat inwart woet", Lorr. 2, 4427; »Mer synt dat... Ulixes Ende... Dyomedes Begonsten dat felle doen... Worden wy vervloect in velen Ende *seg* u in welcken saken", Tro. 9233; »Hier blivet der ewangelie scrifture Ende *telle* u eene aventure, Die..." Sp. 1[7], 16, 58; »Nu swigewi van desen stille, Ende *sel* u van Heren Walraven *tellen*", Velth. 2, 46, 22; »Nochtan siint al edel liede, Maer hets ene droeve mayseniede, Here, ende *mach* u *segghen* twi", Limb. 4, 871; »Die avonture swiget numere Van hem... Ende *wille spreken* van Bohorde", La. 2, 17467; »Soe sal een deel die aventure Hier uten wege gaen... Ende *sal* u vanden drien manieren...

1) Zie *Tschr.* 5, 245. Naar ik hoop, zal deze reeks in 't vervolg regelmatig worden voortgezet.

nu *visieren*", La. 3, 8279; »Sone sagedi joncfrouwe noit so scone... Die dies heeft orlof, alsic doe, Ende *mach* u wel *seggen* hoe", Ro. 5598; »Die enen andren... Of wint sijn rechte goet, Dits also quaet... Alse roef ofte diefte es... Ende *segghe* u redene waer bi", Lsp. 3, 2, 70; »Ende dese twee comen meest toe Mids den oghen, ende *segge* u hoe", Dd. 2, 344; »Maer dits al gheslaghen omme, Ende *mach* u *seghhen* waer omme", Dd. 3, 1642; »God, die was voor alle beghen, Voor alle beghen stont Hem sijn sen Op gheven, ende *segghe* u wel waer bi", Nederl. ged. (SNELL.) 280, 3; »Al daer die duvel of te rent Neemt die ziel in sijn behout... Ende *wil* u *segghen* in wat schijn", Hl. 80, 119; »Willem, een harde bitter wee Sel hem hier na comen toe, Ende *wil* u *segghen* alsoe hoe", Hl. 102, 124; So waneer dat die sonne es so hoge Geclommen, dat si scinen moge In die fontaine... So werpen die stene alle daer... Van varuwen menichge maniere... Ende vertoenden altemale, Wat int vergier was op ende tale... Ende *wilt* u bi geliken *nomen*", Ro. 1470; z. nog Dd. 2, 3730; 3, 1898 v., Bj. 4, 958; 5, 563, Ro. 4452, 4831, Lsp. 2, 1, 60, Limb. 2, 428; 4, 2004; 7, 495; 8, 244; 11, 279, 383, 733 en 834, Hl. 72, 17; 78, 76; 96, 116;

»sine gesellen bede, Daer hier te voren af *seide*", La. 3, 21542; »Die knape, daer hier vore af *tellen* (l. *telle*?), Hadde enz." ib. 19954; »(hi) vant vele aventuren, Daer niet af *spreke* nu ter uren", ib. 2, 7732; »Wat holpt, dat u lange *tale* Van haren perlemente *make*?" Limb. 12, 859; »Wat holpe, dat jou lange *tale maecte*?" Wal. 2547.

Heeft men hier aan een rest van 't oorspronkelijk zonder vnw. gebezigde verbum te denken of wel aan een ellips van jongeren datum? Het ontbreken van een met ons gebruik overeenstemmende constructie in het Oudgerm. (vgl. GRIMM, *Gr.* IV 210 vlgg.) stemt zeker al dadelijk niet ten gunste van eerstgenoemde opvatting. Daarenboven pleiten voor de juistheid der andere de beide omstandigheden: 1°. dat de jongere taal in *besluyte*, (*ghe*)-*swijghe*, *hope*, *blijve* enz. (z. *Vondel-gr.* § 201) zegswijzen ver-

toont, die zonder twijfel voor onoorspronkelijk te houden zijn en kennelijk haar oorsprong hieraan te danken hebben, dat er bij 't bezigen der verba in die bepaalde gevallen omtrent den bedoelden persoon geen oogenblik onzekerheid mogelijk was en het begeleidend pron. mitsdien gevoegelijk kon worden gemist; 2°. dat bij een gebruik, als het boven aangetoonde, de uitdrukkingen »ende *segghe*" enz. in hetzelfde geval verkeerden als *besluyte* enz.

Een Mnl. parallel van het vermelde zeventiendeëeuwsche *hope* vinden we voorts in: »Ende hi sprac an die Gods ghenade: *Hope* dat ic negheenen keere Vergramen sal onsen Here", Am. 1, 4406.

B. Uitlating van het vnw. van den 2^den^ p. enk. is waar te nemen in: »En ben ic niet also wel vanden geslachte des metals als du, waer om *versmades* mi ende doetste . . . ?" Dcr. 14 v.; »war om *verheffes* di teghen mi?" ib.; »Onsalyghe, waer om en *droeges* dijn ogen niet?" ib. 44 r. Naar Grimm (*Gr.* IV 214) had zich in 't Ohd. het gebruik van een ww. zonder personale o. a. in den vragenden zin langer dan in andere gevallen staande gehouden. Sporen van een gelijke eigenaardigheid zouden dus in 't Mnl. op zich zelf niet onmogelijk te achten zijn. Toch zullen we, naar ik vermeen, veiliger handelen door aan genoemd, slechts bij een enkel auteur aangetroffen *versmades*, *verheffes* enz. een minder hoogen ouderdom toe te kennen, te meer, dewijl de verklaring der zegswijzen als de gevolgen eener jongere en analogische ontwikkeling vóór de hand ligt: men lette op *maecste*, *gaeste*, *hebste*, *doe(t)ste*, *sij(t)ste* enz. (voor *maecstu* enz., vgl. *Vondel-gr.* § 54), naast *du maecste*, *du gaeste* enz., en *du maecs*, *du gaes* enz., als aanleiding tot het bezigen van een *versmades* enz. (voor *versmadeste* enz.), naast *du versmades*, *-este*, enz. Zie ook nog buiten de vraag: »Datgeen dattu segges, broder, dat *segges* wt goeder minnen", Dcr. 15 r.

C. Evenmin mogen we een overblijfsel van het Oudgerm. gebruik zien in plaatsen, als: »Sonderlinghe was daer ghepriist Die maget van Limborch . . . Ende *seiden* al oppenbare, Dat si emmer comen ware Van goeden halven", Limb. 1, 2295; »Ic

sachse voeren in enen boet... Ende *voerdense* in Grieken henen" ib. 1, 2683; »Doen werd ginder een groet gescal Ende *quamen* gelopen ter selver stonden", Velth. 2, 38, 4[1]; »van welkes doo groot gescrey... ghemaeckt is ende *hebben* hem seer eerlicken begraven", GR. 96 v. Blijkbaar toch heeft men hier met een woordvoeging te doen, die een gelijke opvatting vereischt al de bekende »Dit was Reinaerde ombequame Ende *verbalch* hem" enz. (z. *Vondel-gr.* § 202): ook voor *seiden* enz., in pl. v. *s seiden* enz., is er rekening te houden met de omstandigheid dat het eerste deel der coördinatie, niettegenstaande den daar voor gebezigden vorm, in de voorstelling kon worden gelijkgestel met »*priisdensi* die maget", »dat *si* se *voerden*", »*maectensi* een gr. gescal", »van welkes doot *si* gr. gescrey... ghemaeckt *hebben*".

Vgl. hiernaast een overeenkomstige wijze van uitdrukking in »ic waende, dat ic des visschers soen ware, ende nochtan nie en *ben*", GR. 99 v., d. i. »ic was, so ic waende, d. v. son ende en ben n. n."; »ende gi mi hebbet gheloeft, dat hi ghe doot soude worden, ende nochtans levendich *is* ghebleven", Sw 14 r., d. i. »hi soude, so gi gheloeft hebbet, ghedoot worde ende is n. l. ghebl."; »liepen die van Sente Jans uute tot Leder beerch... meenende haer vianden ghevonden t'hebbene, mae *waren* alle wech ghevloon", Gc. 275, d. i. »die wile haer vian den, so si meenden, souden ghev. sijn, maer w. a. w. g."

D. Hoe in zinnen, als

a. »Dus *bleef Melions* ende *Raguel* Te gadere ende *hadde* groet spel",

b. »Doe *cam* gelopen... *Die coninc metter coninginnen* End *dreven* groet seer",

c. »Daer *custe deen den anderen* dan Ende *worden* gevriende", het ontbreken des pronomens te beoordeelen is, blijkt uit het geen in § 252 der *Vondel-gr.* omtrent den aard dezer parataxi is in 't midden gebracht. Als nieuwe en niet onbelangrijke be wijzen voor de tweede en derde soort dezer constructies veroor loof ik mij hier aan de reeds vroeger aangehaalde plaatsen no enkele andere toe te voegen:

»Waer *onse Vrouwe quam* Marie *Met eere .... paertie* Van zielen ... Ende *zongen*", Sp. 1^{7}, 68, 30; »*Quam hi* daer *met siere scare* Ende *bleven* Gode lovende dare", Sp. 2^{3}, 36, 212; »dat *metten coninc quam Lanceloet* Ende *souden* sijn ... Daer ter stat", La. 2, 35231; »*Rigaut ... reet met sinen wert* ... Ende *reden* dien nacht aldure", Lorr. M. 1, 386; »*Stont* op *die ridder met sinen gesende* Ende *voeren* wech met gheninde", Limb. 4, 1924; »*doe quam .... Die coninc ... Met meneghen Torc* ... Ende *voeren*", ib. 7, 783; »*hi ... voer* wech ... *Met Evax* ... Ende *reden* enz.", ib. 10, 1379; »*Met hare* so *was hare amijs* ... (Middach so was lange leeden) Ende *waren* gebeedt van moetheden Onder enen sconen boem", Ro. 13540; »Op enen dach als *hi met desen knechte reysde* ende door een bosch *reden*", GR. 157 v.; »Daer na *toech hi mit sijn volc* ... ende *quamen* tot enchuysen", Gkr. 54 v.; »*alexander* die *ghinc* doen *mit den bisscop* in ihrlm ende *offerden*", Ot. 230 v.; »Doe *vercierde die bisscop* hem *mitten levyten* ende *ghingen*", ib.; »Doe *stont chore mit den sinen* ende *hadden* vuer in die wieroecvaten", Ot. 63 v,; vgl. ook nog »*Die coeman* (wien door een ander het aanbod was gedaan mee naar Keulen te varen) diet gherne dede Seide ... Doe *ghinc hi met* ten scepe waert ... Ende *voeren* wel een half jaer", Limb. 1, 2524.

»Nachts *quam dingel* ... ende *leededse* uut mede Ende *gingen* tileke inden *tempel*", Sp. 1^{7}, 42, 43; »*Artur trac sijn volc* te gadere saen Ende *hebben* dus die vaerd bestaen", La. 4, 9816; »Sijn huwelijc ende *sijn wijf hi liet* Ende *storven* beede maget van live", Sp. 4^{2}, 49, 51; »*Deen nam den anderen* metter hand Ende *gingen* sitten op ene banc", La. 2, 37404; »Daer *sette* up dat palafroet *Walewein die joncfrouwe* ... Up Gringolette ... *Spranc* der Walewein nadat Ende *voeren* ... haren pat", Wal. 9406; »*Deen tart die andre* op den voet Ende *hebben* metten vingher ghewijst", Tro. 5126; »*Die rese* enen vrede *bejaghet an Rolande* Ende *droeghen* over een", Bj. I bl. 187; »*Die ruwaert ... sciet Van die van Aken* ... Ende *bleven* goede vriende vort", Bj. II bl. 403; »*hij nam vijf bruederen* mit hem ende

quamen tot den putte", Vb. 150 r.; »Doe *quam die brueder*... ende *dede hem op*... ende *baden* malcander trouwelick, dat enz." Vb. 145 v.; »*Die soen*.... *heeft dese*... *dochter* tot sinen wyve *ghenomen*... ende *hebben* te samen haer leven... *gheeyndet*", GR. 5 v.; »soe *nam hi* mede *alle dat* mede woude ende *toghen* wt haerlem", Gkr. 65 v. en Cr. 53 v.; »Doe *ghinc absolon* ende *vergaderde alle sijn bruederen* ende *reden* tot sinen hove", Ot. 136 r.; »daer na *hevet hi met hem genomen een deel broederen* ende *sijn* te scepe *gegaen*", Ps. 44 r.; »*gerijt* van velsen... *sochte* raet *an heer harmen* van woerden ende *droegen* over een", Cr. 41 r.; vgl. ook nog *Athanagoras*... *boot* om haer te crighen thien pont groot. *Die roffiaen seyde:* Ick sal daer twintich pont groot om gheven, ende *iaechdent* tyeghen malkander op", GR. 191 r.; en z. verder Limb. 2, 309, 866; 7, 1121, Flandr. 1, 234, La. 2, 16033, 17487; 3, 19959; 4, 2412, Borchgr. v. V. 103, Mlp. 4, 2108, Wint. e. Som. 483.

Opmerk. Omtrent enkele plaatsen, waar 't person. als subject ontbreekt, nam. La. 2, 729, 32843, 35670, 47057; 3, 4719, 8209, 9554, 11611, 19329; 4, 8391, 9508, 11249, Limb. 2, 1436; 12, 1290, Sp. 1^3, 38, 45; 3^5, 7, 25, Wal. 8783, Ro. 4836, waag ik het vooralsnog niet een beslist oordeel uit te spreken. In hoeverre we hier met betrouwbare dan wel met onzuivere lezingen te doen hebben, zal, naar ik hoop, een voortgezet onderzoek leeren.

XIV. *Laet wi, laten wi* TER OMSCHRIJVING VAN DEN ADHORTATIEF.

Voor en nevens den oorspronkelijken adhortatief *ga(en)wi* enz. bediende zich de Dietscher, zooals bekend is, ook van de omschrijving *laet ons* cum infinitivo. In overeenstemming met de herhaaldelijk waar te nemen voorliefde der oudere taal om constructies van gelijke strekking, doch verschillend grammatisch karakter naast elkaar te bezigen, vinden we de beide

zegswijzen somwijlen in parataxi met elkaar verbonden, b.v. in: *Swighenwi* ende *laetse* ghebaren Ende *laet ons sien* wat si willen", Limb. 7, 1015; »*Laet ons opstaen* hedenmeer Ende *seggewi* onse orisoen", Ferg. 4590; »*Haestenwi*, Sprac Walewein, ende *laet ons varen*", Wal. 4368; »Nu *varenwi*, Vrient, ende *laet ons wederkeren*", ib. 4488; »Maer *laet ons ghereden* saen Drie hondert man ende *varewi* buten", ib. 6843; »*Sendenwi* om die drie manne... Ende *laet ons* die waerheit bat *weten*", Lksp. 2, 36, 1232; »*Laet ons vlien*... Ende *soekewi*", La. 2, 5900; »Nu *makenswi* gene gerochte, Maer *laet ons houden* voer abuus", Goede B. 1, 67; »*Gawi*... Ende *laet ons vanghen*", Gl. v. Br. 765; »*Gaewi* ende *laet ons* gheselscap *maken*", D. B. Macch. c. 1; »*Laet ons*... betrouwenisse *hebben* ende *bilden* hem *wy*", ib. Jud. c. 8; enz.

Naast dit *laat ons* is in het Nieuwnederl. *laten wij* in gebruik, natuurlijk als constructio ad sensum. In welke taalperiode en langs welken weg had zich deze laatste ontwikkeld? Het antwoord daarop geven ons de volgende plaatsen in geschriften uit de tweede helft der 15de eeuw: »*Laet wi* dan voersienliken.... lopen", GR. 73 r.; »*laet wy* ons dan spieghelen", GR. 90 r.; »*laet wi* een dinc doen", GR. 91 v.; »*laet wi* also doen", ib.; »*laet wi* hem horen", GR. 105 v.; »*laet wy* ze doet slaen", Lic. 298 v.; »*laet wy* besien", Thr. 32 v.; »*laet wi* (tsamen) gaen, wechlopen", Der. 7 v., 12 v., 76 r.; »*laet wi* hem persequeeren", Ps. 60 v.; »*laet wi* ons wachten", Wsp. 36, 52 r. (z. nog GR. 122 r., 166 r., 226 r.); en »Nu *laten wi* die staen", Gjl. 29 r.

Duidelijk blijkt het uit deze, dat de meer verbreide en eenvoudiger wijziging der omschrijving de eerste phase van 't verloop vertegenwoordigt, en dat de vervanging van *laet* door *laten* eerst een gevolg der aanwezigheid van 't pronomen *wi* is geweest.

Naar 't voorbeeld van *laet wi* ontwikkelde zich voorts in de taal van bovengenoemd tijdperk een aansporend of wenschend gebezigd *laet hi*: »*laet hi* mi cussen mit eenen cusse sijns monts", GR. 11 r.; »*laet hi* vertreden worden onder mijn voeten", Ovs. 80 r.

Van een dergelijk *laet ic* is mij uit het Mnl. geen voorbeeld bekend.

XV. ICKEM BIN.

Dat in de tegenwoordige zen *hij*, *dat issem* en *hij*, *dat istem* het spoor te herker ı ı van een vroeger gebruik van 't verbum substantivum ı t een wederkeerigen datief, valt kwalijk te betwijfelen. M ı . b. v. in 't Os. »that sea... *wârun im* barno lôs", Hêl. 87; » ıa *wârun* sia *im* eft sô wisa mann", ib. 1233; »endi *bist thi* thoh man so wî", ib. 3953; en zie voorts ib. 782, 987, 1027, 1052, 1175, 1233, 2112, enz. Een middellijk getuigenis voor de aanwezigheid van zulk een term in de oudere taal levert ons daarenboven een plaats uit *Passieb.* 143r. „Bistu dan die sone gods? Hi seide, ghi segghet dat *ickem bin*", met *ickem bin* als het product eener onjuiste navolging van **hiem is*; vgl. het hedendaagsche *ik bennem*, *jij bentem*, *zij issem*. Voor de afwezigheid van een praedicaatsvnw. in de besproken uitdrukking lette men b. v. op: »riep die degen stout, Ghi sijt verradre, here Renout. Doe antwordi hem te hant, *Inne ben niet*, Roelant", R. v. Mont. 1136; »ic waende dat ic des visschers soen ware ende nochtan *niet en ben*", GR. 99 v.

XVI. *Si*, *se*, WIJZENDE OP EEN MASCULINUM OF NEUTRUM.

De tegenwoordige »spraeckmakende gemeent" pleegt zich in vele streken van het Nederfrankisch taalgebied, bij 't gebruik van het personale in verband met een of anderen zaak- of gemeenslachtigen diernaam, al bitter weinig om het taalkundig geslacht van zulk een nomen te bekommeren. Gelijk men aldaar ieder oogenblik kan hooren, wordt in bedoeld geval nu eens *hij (i)*, *hem* gezegd, waar de strenge grammatica *ze* zou vorderen,

dan weer *ze* gebezigd, waar men zich in de schrijftaal van *hij*, *hem* bedient. Een gelijke onzekerheid of, wil men liever, slordigheid vertoont ook alreede het Mnl. in 't gebruik van *si* en *se* met betrekking tot een mann. zaaknaam, en dat wel nog uiterst zelden in de oudere periode, vaker in de tweede helft der 15de eeuw. Men vgl.:

»Soe wert een also vule *stanc*, Dat*se* veel volx te sterven dwanc", Tien geb. 1147; »Quam daer *donreslach* so groet gevaren, Dat *se* den tempel sloech ter neder", Ybl. 4173; »Alsoe en was in egypten gheen *afgod*, *si* en viel", Lh. 25 r.; »hi dede sijn *vingherlinc* van sijnre hant ende ghaf*se* ioseph", Lh. 47 v.; »Set uriam in die strijt, daer *si* alre starcste is", Lh. 79 v.; »cristoffel nam sijn *stoc* in sijn hant ende stac*se* in die rivier", Ps. 97 v.; »dat men van een *steen* alleen, hoe men*se* keert of leyt, gheen casteel maken mach", Dctr. 57 v.; »hi ontfinc *den lichaem* ende groef*se* neven sinte ypolitus", Lg. 130 v.; »ioseph bat pylatus om *den lichaem* ons heren ende pilatus gaf*se* hem", Poh. 78 r.; die *wech* is mi veel te enghe ende *si* is mi contrarie", Shs. 18 v.

Voor een dergelijk *si*, in verband met een diernaam, heb ik slechts één bewijsplaats aangeteekend: »hoe geloefdi *uwen aexter* so veel? nu moechdi horen wat *si* seit", Sv. 25 r.

Opmerkelijk is verder een zelfde gebruik met toepassing op een onzijdig naamwoord: »(hi) brac*t yser* ende gaf*se* den ridder", Ps. 199 r.; »hoedanich moet *dit berou* wesen? *se* moet wesen driesins", Shs. 5 r.; »*dat berou* is soe crachtich, dat*se* den ghehelen muur neder werpt", Shs. 6 v.

XVII. UITLATING VAN HET DEMONSTR. IN DEN MET EEN VOORWAARDELIJKEN BIJZIN IN BETREKKING STAANDEN HOOFDZIN.

In *Die Kuere van Zeelandt* en de middeleeuwsche keurboeken van *Leiden* ontmoeten we somtijds het verschijnsel, dat in

den hoofdzin, die met een voo[r] [a]rdelijken bijzin in betrekking staat, het demonstr. *die* [a] [o]bject wordt uitgelaten. Vgl.: »indien yement . . . in gebreke ware, sullen dat iaer te rechte staen", K. v. Z. 41 r.; »Maer [h]ert sijn nootsake niet bekent, sal nochtans ontfanghen [h]et zijn comparerende in persone", ib. 19 v.; »indien o[f] k dat er eenege andere edelen . . . comen willen . . . , sullen o[n] [s]ijn", ib. 16 v.; »worde enich poirter gheboden ter [w]airt ende daer niet en voere, verbeurde sijn poirtrecht", I[b]. 18; »wair yement die dat wederstonde . . , verbeurde 5 [s]", ib. 24; »ende wairt dat yement dese cuere brake . . . , [v]ierde al sulke boeten", ib. 35; »wair dat sake dat enich [p]irter . . . . enen . . . . vrede brake . . . , verbuerde 10 pont", ib. 37; »wair dat sake dat yement . . . coorn cofte jof vercofte voir dattie marctcloc lude verbuerde 3 p.", ib. 49; »ende wairt dattieghene . . . meer name, verbuerde 12 sc.", ib. 53; »Worde yement . . . bruekich ghevonden, verbuerde 3 p.", ib. 58; »Wair oec yement, die rintvleysch . . . vercofte, . . . verbuerde 18 sc.", ib. 59; »ende wair enich wtreeder die hier en boven laken vonde, verbuerde 10 p.", ib. 82; z. nog ib. 60, 102, 126, 229.

Voor de verklaring der ontwikkeling van dit eigenaardig gebruik lette men op de omstandigheid, dat het Mnl. naast het relat.-indef. *(so) wie* = »quicunque" ook een *wie* = »si quis" kende (z. *N. W. d. M. v. L.* VI bl. 164 en *Vondel-gr.* § 230). Dat bij deze gelijkheid in vorm en overeenkomst in beteekenis verwarring of gelijkstelling der beide pronomina tot de mogelijkheden behoorde, zal wel niemand willen loochenen. Een zoodanig samenvallen nu kon in verband met het feit, dat in den hoofdzin, waarvan een bijzin met *(so) wie* = »quicunque" afhing, het antecedent *die* meermalen uitgelaten werd, onbewust tot de gevolgtrekking leiden, dat ook in den hoofdzin, waarmede een bijzin met *wie* = »si quis" verbonden werd, een zelfde ellips mogelijk was. M. a. w. in zinnen, als »Ende sowie sloeghe sijn hant An anders have . . . , Soude daer omme verliesen tlijf", Lksp. 1, 35, 35, »so wie bevonden wert contrarie

ghedaen thebbene, sal verbueren c pondt", K. v. Z. 49 r., »so wie yement vreest in evellen wille . . ., sal verbueren", ib., kon het oorspr. *wie* »quicunque", met ellips van *die* in den hoofdzin, in de voorstelling worden vervangen door *wie* »si quis", met een zelfde uitlating in den hoofdzin. Van hier tot de verwisseling van *wie* met een daarmee gelijkstaanden of overeenkomstigen term, als *indien yement*, *wair yement*, *wairt dat yement*, *wair dat sake dat yement*, *worde yement* enz. was zeker geen al te forsche sprong. Nog een stap verder, en men veroorloofde zich de bedoelde uitlating ook in hoofdzinnen, die met andere voorwaardelijke bijzinnen dan de bovengenoemde in betrekking stonden.

Te oordeelen naar de beperking der bovenstaande citaten tot de beide vermelde bronnen, moet het besproken gebruik alles behalve algemeen zijn geweest. Dat het zich intusschen ook nog na de ME. heeft weten te handhaven, leeren ons plaatsen uit Leidsche keuren der 16de eeuw, als: »indien eenich molenaer buyten deser stede een wintmolen zoude begeren op te stellen, zal aldaer een . . . woonhuysgen mogen doen tymmeren", Lkrb. 379; »item als daer een boel versterft, daer vader ofte moeder blijft, latende kinder, die gehijlict zijn . . . en zullen niet mogen connen wt haer eyghen auctoriteyt in den boel", ib. 390; »indien die zelve personen . . . eenighe penningen . . . onder hadden, zullen gehouden wesen enz." ib. 407; z. voorts nog ib. 418, 420, 429, 473.

XVIII. EEN PRONOMEN ALS SUBJECT VAN DEN VOORWERPSZIN IN DEN ACCUSATIEF GEBEZIGD.

Naast de voorbeelden, in § 219 der *Vondel-gr.* en § 198 van van Stoett's *Synt.* voor deze constructie gegeven, zij 't mij vergund te dezer pl. nog de volgende te vermelden:

»Abraham, *dien* ghi segt algader, Dat hi is uwer alre vader", Lksp. 2, 23, 80; »desen, *Dien* wi waenden dat Keye

was", La. 2, 30284; »*Desen* woude Paulus dat ni mit hem voer", Ap. 38 v.; »*Paulum* weet ic wie hi is", Ap. 46 v.; »ic vant*en* dat hi ... ghewrocht wort", Ap. 58 r.; »*wien* seghen die menschen dat ic bin", Nt. 58 v.; »mijn vader, *dien* ghi segt dat in god is", ib. 144 r.; »*desen* en wet(en)wi niet waen hi is", ib. 145 v., Ee. 89 r.; »uw sone, *dien* ghi seghet dat blint gheboren is", ib. 145 r.; den ridder, *dien* hi meende dat die eerste had geweest", Sw. 53 v.; »minen vader, *dien* ick seide dat in groter siecten lach", ib. 77 v.; »alexander, *dien* hi meende dat ludovicus was", ib. 79 r.; »*wie* is hi dese ihesus, *dien* du segghes dat ... die dooden mi onthaelt heeft", Lic. 267 v.; »sijnen medebroeder, *dien* hi wiste dat van sijnen here seer gemint was", ib. 283 v.; »*wien* segdi dat die helichste ziele heeft", fgs. 37 v.

XIX. HET RELATIVUM = »DAT HI".

De gevolgtrekkende bijzin, die met een door *so* voorafgegaan en bij een ontkennend, vragend of onbepaald sub- of object behoorend adjectief samenhing, werd in het Dietsch in den regel door *dat* met een personale ingeleid; somwijlen intusschen trad voor zulk een *dat hi* enz. een betrekk. pron. in de plaats:

»dat in dese werelt *man So vroet negeen* es, *die* can gescriven", Fl. e. B. 1158; »dat *iemen so stout ware* ... *Die* soude dorren", ib. 1367; »Dat *niemene so coene* en si ... *Die* trecke boven der heren gebot", Sp. 1[4], 10, 36; „*Soe coene* en es *gheen man*, *diere* lijt", Sp. 1[4], 28, 35; Sone was *niemen so coene*, *Die* mesdadegen overdede", Sp. 1[6], 18, 14; »*Wi* sal *so coene* sijn emmermere, *Die* met u sal durren leven?" Al. 7, 199; »*Wie* men hoerde die was *soe coene*, *Die* Jhesus noemde Marien soene", Oversee 83; »*Hine* es *so wijs*, *diet* vollere", Claus. 257; »*niemen* en was *so stout* van rade, *Die* an hem dat dorste bestaen", Sp. 2[6], 30, 89; »Ghi en waert ooc niet *so coene*, No *negheen* uwer baroene, *Diet* mi op dorste staden", Car. en El. 1145; »In*ne* vinde

heden *so coenen man*, *Die* minen sweer sal hangen", R. v. Mont. 1105; »daer was *niemen so coene*, *Die* dorste seggen", ib. 66; »*Ens niemen so edel* no *so scone*, *Die* Lodewike mach spannen crone", ib. 76; »Datter *geen so coene* stoet *Die* sine hant oft sinen voet Hadde gesteken ter cameren binnen", La. 2, 38418; »*wie so staerc* was of *so groot*, *die* Jhesus daer toe bringhen mochte", Praet 4030; »Opt velt was *niemen s(o fier* ende goet), *Die* dorste comen in sijn (ghemoet)", Parth. 4474; »(H)en es *clerc engheen so* wijs, *Die*t ghescreve in enghere wijs", Parth. 8354; enz. enz.

Voor een zelfde gebruik in 't Middel- en Nieuwhgd. zie BEN.-MUELL. I 320 *a* en GRIMM's *Wtb.* II 973.

XX. WEGLATING VAN HET VOEGW. *ende* TUSSCHEN TWEE PARATAKTISCH VERBONDEN BETREKKELIJKE ZINNEN.

Twee gecoördineerde betrekkelijke zinnen vindt men in onze oude rijmwerken nu en dan asyndetisch, doch met herhaling van het relatief naast elkander geplaatst:

»Toeghde hem die Jode swerte (*l.* belewitten? vgl. *Zschr. f. D. Alt.* B. 27 *Anz.* 41)... *Die* alle droeghen candelaren, *Die* alle songhen ende waren vro", Theoph. 509; »*Daer* alder werelt troest lach an, *Die* mi van sonden hadde brocht, Hebbic... verwrocht", ib. 787; »Si waser seven metten man, *Die* II kindere an hare wan, *Die*se liet in ellinde", Beatr. 479; »enen bliaut... *Die* diere was ende goet, *Daer* menich goet steen in stoet", R. v. Mont. 48; »Sulke liede comen hier naect,.. *Die* haer pelegrimage doen, *Die* met evele sijn bevaen", Mor. 1011; »daer sine viande lagen, *Die* daer lagen inder hagen, *Die* Waleweine wilden verslaen" ib. 2187; »een arm keytijf, *Die* onwerd heeft sijn arme lijf, *Dien* oec selden goet gesciet, Te hem en wiltu comen niet", Fl. e. B. 1190; »of gi enigen vrient... hebt in die stat, *Die* dor u soude doen ietwat, *Daer* ons te herbergen voegde te sijne", ib. 2024; »om Blanchefloere, *die* mi es ver-

stolen, *Daer* gi af sprect", ib. 2320; »een ridder... *Dien* Lanceloet sinde ..., *Dien* hi te Pont Marvel verwan", La. 2, 30958; »Den genen, *dien* si heeft gevoet, *Dien* si ... mint", ib. 3, 11404; z. n. Sev. Vroed. 1809, 3685.

XXI. OMSCHRIJVING VAN DEN 2DEN NV. DOOR EEN POSSESSIEF.

Van de omschrijving des 2den nvs. door middel van een possessief (z. *Vondel-gr.* § 271 met Add.) staan mij thans, behalve de t. a. pl. gegeven voorbeelden, nog de volgende ter beschikking:

met een voorafgaanden genit.: »Salich sijn die, *dier haer* herte es luter", Tien pl. 515; »in *der zieker hueren* camere", B. M. 7, bl. 89; »*der kinder* van ysrahel *haer* dochteren", Ot. 92 r.; »onvermindert *der partie sijnen* scult", K. v. Z. 24 r.; »hi stoppede *der wedersprekers horen* monden", El. 19 r.;

met een voorafgaanden dat.: »van *dien planeten hare* craft", Nat. v. h. H. 1289; »*den onsaligen sijn* gelt si met hem", Bi. 408 r.; »*den grave sijns* rechts", K. v. Z. 53 r.; »*den heerschepen huer* rechten", ib. 57 v.; »tegen *den partien hoeren* scade", ib. 28 r.;

met een voorafgaanden casus rectus: behalve de drie in STOETT's *Synt.* § 214 gegeven citaten, »*onse lieve neven Haer* lande" Bj. II bl. 71; »Hertoge *Willem sijn* dochter", ib. bl. 273; »*die geestelike man sijn* broeder", Stf. 138 v.; »*dese broeder sijn* lichaem", Stf. 141 r.; »*alle geprevilegierde steden haere* rechten", K. v. Z. 32 v.; »*die grave* oft *gravinne hueren* kinderen", ib. 38 r.; »*die grave sijn* sone", ib. 17 r. en v.; »Katherijn, *die hoir* man doit geschoten was", O. A. v. B. 384; »Die vierde oerde is exorcisten ende *dese* is *haer* officie die duvelen te vermanen", Shs. 56 r.; »een dyake ende een subdyake... Ende *dese* is *haer* officie den priester te helpen", ib. 65 v.; »of een man een wijf name, *die welke sijn* manlicheyt of gesneden is", ib. 69 v.; »enen hartoge, *wele sinen* name was gheheyten codrus", Sch. 31 r.

XXII. OVER DE WOORDVOEGING IN ZINNEN, WAAR EEN ZELFDE SUBSTANTIEF IN VERSCHILLENDE NAAMVALSBETREKKING STAAT TOT TWEE GECOÖRDINEERDE WERKWOORDEN.

Wanneer in het Mnl. een persoonl., aanw. of betrekk. vnw. tegelijk in twee gecoördineerde zinnen, *doch in verschillenden casus*, thuis hoorde, dan werd het in den regel in het tweede lid des volzins niet herhaald (z. *Vondel-gr.* § 206). Een gelijksoortige eigenaardigheid ontmoeten we ook niet zelden, waar een zelfst. nw., met twee verba verbonden, tot deze beide in een verschillende naamvalsbetrekking staat en mitsdien het gebruik van een personale, ter vervanging van dat substantief, bij het tweede ww. te verwachten ware:

»Maer God heeft den mensce verheven Ende dat hovet upwaert gegeven", Sp. 1^{e}, 55, 4; »Ic hebbe Gods ende siere Moeder Gheloochent ende van mi verdreven", Sp. 3^{e}, 36, 11; »dede den aermen Spise gheven ... Ende cleden utermaten wel", Sp. 4^{1}, 20, 95; »Ende Tullius ... Was int selve jaer also Vermort ende genomen sijn leven", Sp. 1^{e}, 19, 9; »Daer hebbic ene weduwe gheset Ende gheheten, dat soe di voede", Rb. 12471; »Sinen zone .... Heefti metter hand up geheven Ende sine gesonde also gegeven", Franc. 6670; »Si souden deren Haren vianden ende confunderen", La. 4, 6142; »Die van uwen dootslagenen viant Boven sceent ende had in hant", La. 4, 9540; »Daer was Lanceloet ontwapent saen Ende nieuwe cleder anegedaen", ib. 2, 23719; »Wi moeten ons derre puten doen ave Ende cortelike verberren", Limb. 1, 1709; »soe dat hi blidelike Sciet van den hertoghe rike Ende vriendelec te gode beval", ib. 1, 2753; »oec sal men die heren, Die hier heden bleven doet, Berren ende doen ere groet", ib. 9, 818; »Des avons was wel ontfaen Echites (Demophon) ende grote ere ghedaen", ib. 4, 338, en 8, 732; »Die de crone ... Nemen woude sinen vader Ende met krachte daer uut verdriven", Bj. I bl. 352; »Daer hi mede drijft te scerne Menichgen man ende doet verdriet", Ro. 3653; »dede vaen Die beste ende

thovet afslaen", ib. 6294; »Ende hi sinen wive mesdoet, Mesprijst ende sere sleet", ib. 7983; »ic sal weder gaen Eggheric sijn hoef af slaen Ofte doot steken", Car. e. El. 953; »Die pensen menichge overdaet Over die minne ende doen verdriet", Cass. 1669; »dat men tgelt gave Den armen ende daer mede lavede", Luc. 3964; »waer om si daer met alexandrum teghen coninc porum streden ende doet sloeghen", Sch. 33 v.; »dat hy meynde den scapen te volghene ende te verbitene", Wzz. 39 r.; »des kints ontfermen ende levendich te laten", Dcr. 67 v.; »hi des kints ontfermt ende bescreyt", Lg. 85 v.; »dat die keysere . . . hertoge Kaerlen commissie gaf ende rechter maecte in der saken", Cb. 195 v.; »allen luyden heb ic vrede gegeven ende geconfirmeert", Bpl. 18 r.; »soe wort kunera groet onrecht gedaen ende versproken", El. 193 r.; »Die lude worden sere beanxt ende gruwelde seer", Stf. 78 r.; enz.

XXIII. EEN ZOOGENAAMD ONPERSOONLIJK GEBRUIK VAN *naken*.

Het ww. *naken* vertoont zich in 't Dietsch, tot het aangeven der nadering van een of ander tijdstip of eenige gebeurtenis gebezigd, meermalen in een zoogenaamd onpersoonlijk gebruik, 'twelk aan de oude zegswijzen »*Hets* den avonde bi", Rein. I 1911, »*Het was* den avonde naer", La. 2, 19723; »*Het gaet* ten avonde waert", La. 2, 19803, »Als*t* bi der middernacht *quam*", Es. 61, 10, »da*t* wel bi der nacht *si*", Ferg. 233, »Onthier en*t*er vespertijt *was* naer", Tro. 3434, »Als *het quam* omtrent vespertijt", Am. 2, 4914, »doe*t quam* ten avont", S. le Roy 298, »als*t comt* tandren yare", L. v. J. 124, enz., alsmede aan ons hedendaagsch »*het loopt* naar twaalf uur" enz. herinnert. Naast een normaal »*die tijt, die doot* nakede" enz. of een daarvoor in de plaats tredend »het nakede *die tijt, die doot*", lezen we b. v.:

»ende *het* begonste te naken sere *Dien tide* dat enz." Limb.

6, 1504; »*Het* naect hier *enen sinxen*", La. 3, 20406; »Tirst dat naecte *den avonde*", Mor. 3760; »Want *het* naecte *sinen fijn*", ib. 3876; »men vernam, Dat *der dageraet* naecte", ib. 4407; »Nu naket *tenen groten stride*", Car. e. El. 1321; »tnaecte *totter avont tijt*", Hl. 95, 130; »*het* naect *ten sceiden*", ib. 1, 80; »Ic ducht *het* naect *den doomsdaghe*", ib. 70, 70; »alst *dire etentyt* nakde", LvJ. 153; »*het* naect *den avonde*", ib. 232 en 239; »doe naectet *sinen doet*", Dbvt. 234 r.; »(want) *het* naket *den avont*", Lh. 166 r., Veg. 43 v.; »alst *den avontmale* nakede", Lhi. 117 r.; »dattet (doet) naecte *dijnre* (*sire*) *passien*", ib. 130 v., LvJ. 191; »alst *den nacht* nakede", ib. 160 v.; »dattet *sijnre* (*sinen*) *doot* nakede (naecte)", Pw. 121 r., Ps. 146 r.; »daer na naectet *enen groten feeste*", Ps. 128 r.; »alst *den avont* nakende was", Cb. 13 r.

Vgl. ook Mhd. »*ez* naehet *mîme tôde*", »als *ez dem âbent* naehte", »*ez* naehent . . . *dem tage*", enz. (z. LEXER i. vocc.).

XXIV. OVER DEN ONOORSPRONKELIJKEN DATIEF DES PERSOONS BIJ ONPERSOONLIJKE VERBA.

Voor een onderzoek naar den in 't Mnl. gebruikelijken naamval des persoons bij een impersonale staan ons uit den aard der zaak slechts weinig bouwstoffen ten dienste: 1°. werden deze verba meestal met een pers. vnw. gebezigd, en 2°. doen zich buitendien ook nog enkele andere gevallen voor, waar de gelijkheid in vorm van den dat. en accus. het vaststellen van de regeering des werkwoords onmogelijk maakt. Toch volstaat het betrekkelijk geringe aantal der voor genoemd doel bruikbare plaatsen om ons te leeren: dat de oorspronkelijk in 't Oudgerm. bij enkele impersonalia thuis hoorende accus. personae in het Dietsch regelmatig door een 3den nv. was vervangen, die kennelijk als het product moet gelden eener navolging

van den van oudsher met andere onpersoonl. werkwoorden verbonden datief. Zie ten bewijze:

»Salich sijn die ghene, *dien honghert* ende *dorst* nader gherechticheit", Ruusbr. 3, 139; »Salich sijn (si) *dien honghert* ende *dorst*", S. le Roy 261, Nt. 4 v.; »ist dat *dinen* vianden *honghert*", Ep. 15 v.; »*mijnre* sielen *dorst*", Getij. 114 v.; (»Si gheven . . . spise ende dranc . . . denghenen, *dien honghert* ende *dorst*", Ruusbr. 5, 240, kan niet als bewijs dienen, cf. § 222 der *Vondel-gr.*); vgl. Got. *þana . . . huggreiþ*, *þaurseiþ*, Ohd. *hungeret mih* (Gr. *Gr.* 4, 231), Os. »hi *ina* thuo *gihungran* liet", Hêl. 1059;

»ende jongher dochtren zevene, *dien* wel *luste(n)* te levene", Rein. 1, 330; vgl. Ohd. *mih lustet* (Gr. *Gr.* 4, 233), Os. »*ina* bigann . . . muoses *lustean*", Hêl. 1060; »Sâliga sind ôc the *sia* hier frumono *gilustid*", ib. 1308; Ags. »*hine* nânes dinges ne *lyste*" (gecit. in Koch's *Satzl.* § 143);

»aldus *verlanghet den* ynglen mede", Lksp. 1, 6, 63; »Sere *verlanet der* herten mijn", Cass. 1536; »Jongeren cnapen . . . *Dien* sere *verlangede*", Lorr. 1, 456; vgl. Ohd. *mih langêt* (Gr. *Gr.* 4, 233), Ags. »*lengaþ hine* hearde" (gecit. bij Grein; »*Langoda Iudeon*", Hêl. 5372, kan natuurlijk niets voor den casus bewijzen);

»dats *den* ioden *verdroot*", Poh. 39 v.; »*den* Noormannen begonstes te *verdrieten*", Cb. 99 v.; »*berouwet den* heren", Sp. 4^1, 37, 42; »dat *den quaden* (pl.) *rouwen* mach", Sto. 6, 349; »so *berous den* kinderen", Bj. 2, 4577; »dattet *den volke berouwen* mochte", Bvt. 39 v.; vgl. Ohd. *sia bedriuzit* (Gr. *Gr.* 4, 232), Ags. »ne sceal þaes *áþréotan þegn móligne*", enz. en »*mec* ongon *hréowan*", enz. (z. Grein i. vocc.);

vandaar ook bij bastaardwerkwoorden en bij oorspr. niet impersonaal gebezigde verba, met een begrip »verdrieten", »rouwen", door navolging: »het *vernoy(er)de den* genoten", Sp. 3^8, 85, 80, Bj. I bl. 103; »Sere so *vernoyede* dies *den* Romeinen", Sp. 3^7, 63, 27; »dit *vernoyde . . . den jonxten* sustren", Vm. 1, 59, 52, »Dit *tornde den* Georgianen zere", Sp. 4^7,

38, 7; »Des *toornde* zeer *den vreemden* heren", Mlp. 2, 912; »sinen volke . . . *Dien* sere *iamerde* deser tale", Sto. 9, 397; »*Den* baroenen van den lande *Jammerets*", Sev. Vroed. 523; »alle *dien iammerdet*", Rein. pr. 27 v.; »dattet *den sommen iammerde*", ib. 40 r.; »dwelc *dien* van Gendt *spyte*", Vl. 1, 234.

Misschien ligt een zelfde wijziging van constructie ook ten grondslag aan:

twivelen cum dat. personae, waarvoor ik tot mijn spijt verzuimd heb de bewijsplaatsen op te teekenen;

en *wonderen, wonder hebben (= wonderen)* in »*den* cleerken *wonderde* al", Am. 1, 254; »*Den* cnapen *wonderde*", La. 3, 5515; »al*den* lieden *wonderde* sere", La. 2, 9356, »*wonderde den* engelen", Mask. 880; »*Den* vianden *wonders* saen", Sp. 1[7], 57, 39; »Dit *wonderde* al *den* here", Limb. 10, 232; »soe *verwonderde den volcke* dat langhe merren", Lic. 19 v. (z. voorts Sto. 5, 804, Sp. 3[2], 1, 65, Rb. 33151, Tro. 2641, Lksp. 1, 47, 69; 38, 84, Mat. 200); »*wonder* groot *Hadde* hem des ende *den sinen*", Sto. 6, 999; »Soedats al*den* lieden *hadde wonder*", La. 4, 941; »Doe had*ten* ioden *wonder* groet" Ybl. 414; »*hadde den* meesters *w.*", Bvh. 577;

vgl. Ags. »*mec* đaes lyt *twéoð*" (gecit. bij Grein i. v.), en Ohd. *ist mih wunder* (Gr. *Gr.* 4, 241 en 242), waarnaast evenwel ook een Ags. »and *him twýnode*" (gecit. in Koch's *Satzl.* § 109), en een Os. »endi *im* thero dâdio bigan *wundron*", Hêl. 141.

Oorspronkelijk is daarentegen de datief b. v. in: »*den ouden* senatoren *droemde*", Wr. 1, 1566; »dat *sinen* vianden sijns *ontfarmde*", Rb. 3495; »die liede . . . *Dient* sere *ontfermde* doe", Lorr. 1, 548; »dats mochte *ontfarmen Enen stene*", Wal. 3832; »Mochte *enen steene ontfermen*", Bj. I bl. 442; »dat mochte *allen* menschen *ontfermen*", Ovmt. 38 v.;

en waarschijnlijk evenzeer in: »Dat *der* sielen mach *gruwen*", Oversee 246; »Daer mach *den ghenen* wel of *grisen*, Die . . . . verdringhen", Hl. 47, 88; »*Allen* creaturen sal *gruwelen* vander toecomst enz." Ruusbr. 5, 102; en de in 't *Mnl. Wb.* uit

Ovl. L. e. G. 251, 34, *Sto.* 6, 349 var., *Wap. R.* 103, *Hl.* 51, 30; 73, 26 var.; 111, 26, geciteerde plaatsen. Vgl. Gr. *Gr.* 4, 240, 233, 232.

XXV. OVER DEN AFHANKELIJKEN INFINITIEF ZONDER *te*.

Gelijk men weet, was het Dietsch ten opzichte van het gebruik eener afhankelijke onbep. wijs, zonder *te*, heel wat conservatiever dan de hedendaagsche taal. Naast de gevallen, waarin zulk een constructie, in overeenstemming met de tegenwoordige syntaxis, in zwang was, zijn er voor het Mnl. een tal van andere aan te wijzen, waarin een dergelijke infinitief, ook in tegenstelling tot het thans heerschende spraakgebruik, meer of min regelmatig werd gebezigd. Een opsomming der laatste mag, naar mij voorkomt, geen onnutte arbeid heeten. Een daarmee te verbinden korte vermelding der eerst bedoelde gevallen zal daarenboven niet ondienstig wezen voor de bevordering van een volledig overzicht van den stand der genoemde woordvoeging in de oude taalperiode.

A. In overeenkomst met het Mnl. gebruik van den enkelen infin. na de zoogenaamde modale verba *kunnen*, *mogen*, *moeten*, *durven*, *willen* en *zullen*, vindt men in het Dietsch dezelfde constructie na *connen*, *mogen* (= »kunnen", »mogen"), *moeten* (= »mogen", »moeten"), *dorren* (= »durven", »behoeven", »moeten", »mogen", z. *Mnl. Wb.* en § 232 mijner *Mnl. Sprk.*), *dorven* (= »behoeven", »moeten", »mogen", »durven", z. *Mnl. Wb.* en de *Mnl. Sprk.* t. a. pl.), *willen* en *zullen*. Voorbeelden zijn hier natuurlijk overbodig.

Naast *connen* posse ontmoeten we *weten* met gelijke beteek. en woordvoeging, b.v. in »'t Wijf ware oec gherne, *wist* sijt *verhalen*, Ghehavent van clederen", Nd. 922; »hadden sise ghern ghenomen, hadden si *gheweten* daer aen *comen*", Rein. 2, 6218; doch ook reeds met *te*, »Soe *weet* wel dusdanich

dinc *te scrivene*", Ovlg. 268, 1030; »Niet meer en weet ic u *te segghen*", Mlp. 4, 1081. Vgl. ook »*mîthan* siu is .... ni *wissa*", Hêl. 5931, d. i. zij kon 't niet laten.

B. In analogie met *willen* en *sullen* worden ook eenige verba, met de opvattingen »begeeren", »trachten", »van plan zijn", »verwachten", »hopen", of »vreezen", »er tegen opzien" (= »niet willen"), nu en dan door een onbep. w. zonder praepos. gevolgd, t. w.

begheren: »Doe hi ... eens *vlien* begerde", Sp. 1^{2}, 42, 5; »Die dat wel wille *weten* begaren", ib. 1^{6}, 49, 13; »dattu mate *houden* begaers", ib. 1^{8}, 36, 39; »Dat die menige *horen* begaert", ib. 3^{5}, 7, 22; »diese *eten* begaren", Fr. 2112; »Ofte dijn herte *vlien* beghaert", Al. 7, 369; »Eist dat wi *sterven* begharen", Rb. 29339; »Eist dattet *eten* beghaert, So moetet gaen achterwaert", Nb. 2, 429; »hi *disputeren* beghert", Vdl. 1621; »So hi meer *drinken* begheert", V. d. feest. 620; »Alse die *joesteren* begart", La. 3, 7090; »de daer *comen* begaert", Sto. 2, 1040; »ne begherdic dinc negheine Dan altoos even ghestade *bliven*", Ovlg. 396, 7 [1]); daarnaast in den regel *begheren te* ...;

lusten: »hem luste *leven*", Fl. e. B. 3203; »hem soude lusten *leven*", Limb. 8, 268; »luste mi *sceden* van u", La. 2, 4186; »Daer hen af luste *drinken*", ib. 28053; »Lust u ... ene joeste *sien?*" ib. 30246; »Die dor mi lust *leven*", II Mart. 312; »so mach hem lusten Mit vreden *leven*", Tro. 9358; daarnaast in den regel *hem* enz. *lust(et) te* ...;

vanden trachten, willen: »Ic sal al overal vanden *proeven* mijn gheval", Wal. 5020; »Es hyer yemen, die omme lof Wille dienen, hi vande *toegaen* ... Ende vande minen lachter *wreken*", ib. 5613 en 5617; en in de omschrijving des imperatiefs »vant *gheraden*, *ghetrouwen*, *keren*, *ghestaden* enz." Rein.

---

1) Of we op grond van »Dattie Jueden *sterven* bet *kiesen* dan te latene die wet", Rb. 19072, een gelijke constructie bij *kiesen* mogen aannemen, is te betwijfelen; *sterven* toch kan hier ook als een subst. worden opgevat.

1, 1447, Lksp. 4, 9, 13 v., Wal. 1527, 1530, 2185, 2758, 4024, Flandr. 1, 497, Segh. 5234, 6067, 7011, 7322, enz.;

wanen van plan zijn, hopen, verwachten: bewijsplaatsen zijn hier overbodig; voor een zelfs in het jongere Mnl. nog zeldzaam *te* zie b.v. »die ic waen *te crighen* immerme", Rein. 2, 5910; »ende waende hem ter stont *te vaen*", ib. 7029; »Soe wanen si *te leven* onghestoert", Hl. 81, 435; »Als ic die witte beesten waende *te hebben*", Ot. 21 v.; »Waenstu in den rosen *te baden*", Gd. 81, 7; »hi waent noch veertich iaer *te leven*", S. le Roy 217;

denken: »Recht al daer soe *sterven* dochte", Fr. 9544; »alsi den riddere *sueken* dachte", La. 2, 11425; »Dochten sy ons *bernen* ghereet", Tro. 9235; daarnaast regelmatig *denken te* . . .;

meenen: »Dat Cerces entie sine meenen Weder *orloghen*", Sp. 1^3, 23, 28; »Als syen dair wail meynde *vinden*", Mlp. 4, 2179; »meinde hi ghehadt *Hebben* van Eindoven die stat", Bj. 6, 9932; daarnaast regelmatig *meenen te* . . .;

achten van plan zijn: »Dat hi zelve heeft gehacht . . . Die helege gebornesse *houden*", Fr. 5638; waarnaast als regel *achten te* . . .;

peinsen: »Hierna peinsde Justiniaen Vanden mesprise wrake *ontfaen*", Sp. 3^8, 55, 2; daarnaast als norm *peinsen te* . . .;

hopen: »daer wi Hopen tenen ende *bringen* bi Daventuren", La. 2, 310; »hopende seker *sijn*", Bj. 6, 8965; daarnaast bijna zonder uitzondering *hopen te* . . .;

duchten en *hem scamen* er tegen opzien: »en hadden si Niet geducht *fallieren*", Ro. 12912; »Ic scame mi *eten*", Sp. 3^8, 42, 42; »Dattem niemen soude scamen Openbare *liggen* tsamen", ib. 1^3, 33, 26; waarnaast regelmatig *duchten, h. scamen te* . . .

Vgl. voor een zelfde constructie in 't Oudgerm. na verba, met een gelijke beteek., Gr. *Gr.* 4, 101 en 99, Erdm. *Synt. Otfr.* § 340, Koch *Satzlehre* § 75b; en zie voor de Nnl. sporen van 't besproken gebruik na *denken* en *meynen* de *Vondel-gr.* § 194.

C. Zonder *te* vertoont zich de onbep. wijs verder regelmatig

in verbinding met *wanen* in de meening verkeeren, *dunken (dinken)* en *scinen*. Voor de beide eerste verba zijn de bewijsplaatsen op nagenoeg elke bladzijde onzer bronnen aan te treffen. Alleen van 't laatste geef ik eenige vbb.:

»Dat hi daer doot scheen bi *wesen*", Sp. 2^2, 22, 45; »Dat si scheen sonder pine *liden*", ib. 45, 49; »Die meest *eten* scinen", Sp. 3^3, 31, 33; »Dit scijnt deen jegen dander *gaen*", ib. 1^3, 41, 7; »Dat si scenen *souken* tgraf", Sp. 3^5, 41, 13; »Diet spel verloren *hebben* sceen", Rb. 30804; »hi scene Lancelote *geliken*", La. 2, 417; »si scenen ... Alle *wesen* metten bliden", ib. 1130; »Ghine scijnt mi niet *hebben* lief", Ferg. 1672; »Sullen die sterren schinen *vallen*", Lksp. 4, 9, 72; »Dat wonder nochtan schijnt *sijn*", Mask. 1277; »Ende schijnt *wesen* in menegher stadt", Ovl. G. 3, 115, 246; z. verder nog Sp. 2^2, 48, 10; 2^3, 16, 35; 1^8, 41, 30; Tro. 944, Ferg. 1635, La. 2, 3950, 4469, 5579, 6969, 7693, 8024, 8947, 9125, 30793 en '4, 38903; 3, 3691, Lutg. 1, 785, Ruusbr. 4, 150, enz. enz.; daarnaast alleen in de jongere periode een zeldzaam *scinen te* o. a. in »die scheen misdadich *te wesen*", Mat. 85; »die budel scheen ledich *te wesen*", Liedw. 24 v.; »hi scheen noch ghesont *te wesen*", ib. 22 v.; »scheen, schenen *te doen*, *te wesen*, *te loopen*", ib. 33 r., 39 r., 40 v., 45 v.

Van een evenzoo gebezigd *meenen* heb ik slechts één vb. opgeteekend: »diet dichte, hi ... meende wal *geweten* dat", Merl. 248.

Vgl. voor een zelfde constructie in 't Oudgerm. Gr. *Gr.* 4, 99 en 123; en zie voor Nnl. sporen daarvan na *schijnen* *Vondel-gr.* § 194.

D. In overeenstemming met het Oudgerm. gebruik van *duginnan*, *biginnan* en *giwon*, *giwuno wesan* enz. (z. Gr. *Gr.* 4, 95 en 102, Erdm. *Synt. Otfr.* § 333, en Koch *Satzl.* § 75b), worden in 't Mnl. insgelijks *beginnen* en *pleghen* (*plien*) vaak met een infin. zonder praepos. verbonden; zie voor 't eerste verb. b. v. La. 2, 3249, 8186, 8942, 14203, 14390, 20156, 23547, 24634, 28513, 29155, 31030, 31238; 3, 1563; 4, 5360, 5413, Mor. 2636, Sp. 1^3, 14, 57; 16, 50;

21, 24; 1^{4}, 21, 31; 1^{5}, 59, 28; 3^{1}, 12, 25; 16, 22; 3^{4}, 47, 76; 3^{5}, 1, 21; 34, 54; 4^{1}, 13, 36; 2^{2}, 5, 26; 42, 16, Rb. 28573, 29235, 30024, 31145, Fr. 2702, 7652, 9112, Tro. 1237, Fl. e. B. 2, 219, 226, 445, 515, 546, 573, Wal. 1653, Ferg. 3042, 3827, Goede B. 4, 54, Nhl. 953, Parth. 3025, 6509, Lksp. 2, 25, 16; 47, 20, Theoph. 705, Wr. 2, 6, Ovlg. 244, 331; 274, 1230, Sto. 1, 41 en 97; 2, 487, Am. 2, 219, 222, Limb. 1, 2698; 2, 1; 11, 759, Rein. 1, 146, 973, 1749, 2097, 3393, enz. enz.; voor het tweede b. v. Sp. 1^{3}, 13, 32; 38, 60; 45, 8; 1^{5}, 7, 20; 1^{6}, 32, 28; 3^{1}, 45, 12; 3^{4}, 25, 92; 3^{2}, 38, 100; 3^{7}, 50, 8, Nb. 6, 654; 8, 891; 9, 556, Fr. 2981, 2943, 3023, 9291, Lksp. 2, 36, 139, Sp. 2^{6}, 10, 98, La. 2, 452, 1739, 6126, 26766, Fl. e. B. 443, Dd. 3, 754, Mlp. 4, 2145, Liedw. 11 v., 13 r., enz. enz.

Daarnaast evenwel ook (vooral in de jongere taal) *beginnen te* b. v. in Sp. 3^{1}, 28, 50; 3^{3}, 37, 32; 3^{7}, 41, 76, Fl. e. B. 2907, Theoph. 343—'6, 593, Beatr. 260, 291, 293, Limb. 1, 566; 7, 828, Tor. 1079, Mor. 4054, La. 2, 5486, 11296, Goede B. 2, 122; 3, 13, Rein. 1, 148, 1693, 1707; 2, 6480, LvJ. 54, 65, 69, Vm. 3, 246, 324, Hl. 1, 224; 15, 64; 27, 130; 54, 3, fgs. 78 v., 84 r. enz. enz., en *pleghen (plien) te* b. v. in Sp. 1^{2}, 27, 16; 1^{3}, 28, 9 en 29; 1^{6}, 14, 12; 33, 12 en 54; 3^{7}, 15, 3; 20, 28; 22, 15, I Mart. 234, Disp. 477, 481, Lksp. 2, 1, 96; 4, 40, La. 2, 7969, 9770, 11249; 3, 1584, 1686, Lorr. 1, 1788, Limb. 1, 55 en 355, Rein. 1, 521, 536, Goede B. 6, 30 en 101, Vl. 2, 263, Mlp. 3, 212; 4, 2102, 2124, Beatr. 27, 39, enz. enz.

Naast een normaal gebruik met *te* vertoont ook *bestaen* beginnen, ondernemen, nu en dan de oudere constructie: »dat rike van Asia, Hoe dat hijt *winnen* besta", Sp. 1^{5}, 71, 6; »Farramont Die Vrancse crone *ontfaen* bestont", ib. 3^{4}, 21, 2; »Ende alsemen hem *vragen* bestoet", ib. 3^{4}, 33, 36; »Dat ic *minnen* wil bestaen U of enen andren", Tro. 4282; »Ulixes *verraden* bestont Palamedes", Tro. 9106; »wilde Eneas ... Ene

... stat *maken* bestaen", Tro. 10798; »dattu doerste bestaen... *cussen* ... Dese ioncfrouwe", La. 3, 1229; »soe sine meer *soeken* bestaen", ib. 4, 1941; »dat siere om *pensen* bestonden", Velth. 1, 33, 6; »du dijn huus *vercieren* besta", Sp. 2^{6}, 74, 14 (z. ook ib. 2^{4}, 4, 3); »die dus *spreken* bestaet", ib. 2^{1}, 42, 26; »wilde bestaen die keyser... Siere afgode beelden *vercieren*", ib. 2^{4}, 4, 3; »Heeft dit kint *metsen* bestaen", Am. 1, 160; »met tranen hi *claghen* bestoet", Brand. (H) 857 [1]); enz.

Over *gaen* beginnen en *weten* in *weten vragen* enz. zie ben. *E.*

Aan de verba, met een begrip »beginnen", sluit zich het ww. *leeren* discere aan: »Lere weelde *begeven*", I Mart. 831; »Lere dine worde *cleden*", II Mart. 25; »(hi) leerde den beggaert *maken*", Disp. 328; »hebdi gheleert an uwen oem dus *lieghen* apeert", Rein. 1, 204; »daer leer ic *lieghen* ende *veinsen*", Rein. 2, 4168; »Van desen leerden die Gallen mede... Lande *winnen*". Sp. 1^{2}, 46, 14; »Wine leren niet scone *spreken*", ib. 1^{4}, 60, 1; »Lere wel *leven*", ib. 1^{6}, 53, 18: »die wel geleert hadde *overgaen*", La. 3, 499; »Gi sult..... leren *lesen*", Fl. e. B. 481; »ic lere *ontginnen* pasteiden", Goede B. 9, 27; »ghi hebt ghepast Der minnen boegaert leren *bouwen*", Gl. v. Br. 1119; »leeren *spreken*, *swigen*", Klsp. 16 v., 22 r.; enz.

Daarnaast evenwel ook »daer si bi souden leren goet *te doen*", Rein. 2, 7776; »die niet geleert en hadde doe Der over *te gane*", La. 3, 506; en, met de beide constructies naast elkaar, »Leer dinen wil *breken* ende di... *te gheven*", Thak. 52 v.

Vgl. voor hetzelfde gebruik in 't Oudgerm. Gr. *Gr.* 4, 95 en 101, Erdm. *Synt. Otfr.* § 333, Koch *Satzl.* § 75; en zie voor Nnl. sporen daarvan *Vondel-gr.* § 194. Naar 't Got. *sweiban*, 't Ags. *blinnan*, *geswican* cessare, met den infin. zonder praep. (z. Gr. *Gr.* en Koch t. a. pl.), ware een gelijke woordvoe-

1) Voor *annemen* coepisse in »Alse hi *spreken* eerst annam", Sp. 1^{4}, 51, 23, en »*Predeken* haddi genomen an", Velth. 1, 31, 9, geldt hetgeen boven omtrent *hiesen* is opgemerkt

ging evenzeer in 't Mnl. bij verba, met zulk een begrip, mogelijk te achten; voor zoover mij bekend is, ontbreken de getuigenissen daarvoor echter ten eenen male.

Opmerkelijk is de constructie van *bliven*, dat in den regel, in overeenstemming met de Mhd. syntaxis, een part. praes. bij zich heeft (z. voor bewijspl. het *Mnl. Wb.*), slechts bij uitzondering met een onbep. wijs voorkomt, b.v. in: »Walewein moeste daer binnen bliven ... sinen rouwe *driven*", Wal. 262; »Op die riviere ... Bleven sy *houden* al stille", Tro. 3739; »Daer bleeff hi *legghen*", Mlp. 3, 307; »hi bleef *hanghen*", ib. 683; »Amon bleeff dair *legghen* doot", ib. 1089; »Daer bleeff hi *wonen*", ib. 4, 1054; »hi ... bleef *legghen* rusten in sijn vrede", Rein. 2, 6501; »het bleef *leggen*", Liedw. 12 v.; »bleef dat lichaem *leggen*", ib. 45 r. Bij het ontbreken van bewijzen voor een dergelijken infin. in het oude Germ. ligt het vóór de hand in laatstgenoemde (eveneens Nnl.) woordvoeging het product te zien eener trouwens zeer begrijpelijke navolging van de bij *gaen* coepisse gebruikelijke constructie. Vgl. daarnevens het eerst in 't Nhd. in zwang gekomen »*stehen*, *blühen* etc. bleiben" (*D. Wtb.* 2, 91), naast »*schlafen*, *beten* etc. gehn" (*D. Wtb.* 4, 2415 vlgg.).

E. Ook de finale, zonder praepos. gebezigde infinitief, die in 't Oudgerm. na verba met een begrip »zich bewegen" in gebruik was, wordt in 't Mnl. niet gemist. Naast een Got. »gagg þuk *ataugjan*", »qam *skaidan*", een Ohd. »quam *scouôn*", »fuor *fisgôn*", een Os. »geng imu *gisittien*", »quâmun ina *sôkean*", een Ags. »sittan *éodon*", »gewât *néosian*", enz. (z. Gr. *Gr.* 4, 96 vlgg., Erdm. *Synt. Otfr.* § 334, Koch *Satzl.* § 75 c, bb), ontmoeten we in onze Dietsche bronnen:

»gaen *spelen*", »ginghen se *vaen*", enz. enz. (z. *Mnl. Wb.* 2, 876);

»varen *spelen*, *jaghen*, *meien*", »hi voer *orloghen*", enz. enz. b.v. in Sp. 3[8], 59, 12; 68, 41; 70, 4; 88, 98, Tro. 1125, 1139, 4484, 8043, 8062, La. 2, 23064, 23287, Mor. 4233, Lksp. 2, 6, 31; 20, 11; 32, 33, Lorr. 1, 1731, Cass. 707,

714, Ferg. 419, 699, 714, 4378, Wal. 1265, 1704, 3971, 9573, R. v. M. 868, Limb. 2, 983; 7, 325, 1081, 1585, enz. enz.;

»hi quame *slapen*", »si comen ... *anebeden*", »suldi comen ... *spreken*", enz. enz. b.v. in Sp. 1^{3}, 13, 65; 14, 50; 1^{6}, 44, 9, Tro. 1033, Wal. 1146, Limb. 2, 683; 7, 1023, 1517, 1552, Lksp. 2, 10, 48, La. 2, 1694, 4073, 7307, 14559, 24252, 25299, 26647; 3, 4117, 8811, 9464, 23041, Es. 2, 2; 23, 3; 58, 1, Mlp. 3, 1127, Lorr. 1, 1146; 2, 191, Am. 1, 3090, Wint. e. Som. 403, enz. enz.;

»(si) liepen tfier *blusscen*", »liepen sy hem *besien*", »(si) liepen hen *vercleden*", enz. enz. b.v. in Sp. 1^{5}, 36, 50, Tro. 9066, Wal. 2053, Ferg. 5022, Rein. 1, 1577, La. 2, 24889, 25441, 30487, 30917; 3, 3719; 4, 2388, Ro. 13545, pr. 306, enz. enz.;

alsmede »doe voer hi henen ... In anderen vremden lande *castijen*", Sp. 3^{8}, 22, 9; »*Wandelen* hi doe henen ghinc", Limb. 10, 348; »Doe ginc woch die ... man *Predeken*", Sp. 3^{8}, 28, 21; »Dandre waren wtghevaren In dat wout hem *gheneren*", Limb. 1, 2611; »Hi voer wech *soeken* Blanchefloere", Fl. e. B. 1604; »Doe soudi ingaen *besien* tgoet", Sp. 1^{5}, 27, 48; »Ende croep *ligghen* in dat hoever", Rein. 1, 871; »reet Acglavael tsinen gesellen Dese word van Keyen *tellen*", La. 3, 20054; »Het reden twie ghespelen ... *plucken* bloemen", Gd. 74; »dat si toeghe *woenen* ten (*l.* ter) plaetse, dair sulke persone ... woenen souden", Vm. 3, 54; »hi up enen berch clam *Doen* sijn ghebede", Rb. 23342; »Ic wille ... te hove trecken *Bidden* Arture", Ferg. 5013; »dat hi trecken soude van daen *Striden* in dat Troyssche lant", Mlp. 2, 2945; »keerde hi uptie vianden *striden*", Rb. 6715; »Ende vloe in een husekijn *slupen*", Sp. 1^{2}, 12, 17; »de lichame ... vloegh opte balken *staen*", Christ. 201; »Die up wille sitten ... Dit scaecspel *halen*", Wal. 72; »sijn ors ... ran Ute den anderen *staen* op tfelt", Heelu 6471.

Zich ter verrichting eener handeling opmaken staat gelijk

met het ondernemen of aanvangen dier handeling. Vandaar dat *gaen* bij uitbreiding ook als »ondernemen, beginnen" kon worden verbonden met verba, die een handeling uitdrukten, welke geen verplaatsing vereischte. Vgl. ook het bekende *weten* in *weten vragen* enz. (z. gloss. op *Segh.*), oorspr. een adhortatieven, met het Ags. Os. *gewîtan* gaan samenhangenden aoristus (*Taalb.* 5, 89).

Behalve in »*hij gaat, komt, loopt* zijn vader het bericht *brengen*", enz. enz., is deze onbep. w. nog in de samenkoppeling *spelevaren* bewaard gebleven.

F. In verbinding met de verba *cuman, gewîtan, gangan*, kon in 't Ags. en Os. de enkele infin. evenzeer dienen om een gelijktijdige handeling uit te drukken (z. Koch *Satzl.* § 75c, aa, en »endi umbi thena altari *gieng* mid is rôkfatun rîkeon *theonon*", Hêl. 108; »thuo thâr *svôgan quam* engil . . . fan radure", ib. 5796), een gebruik, dat insgelijks in onze Middeleeuwsche taal is aan te wijzen na *comen, gaen* en andere verba van beweging:

»(si) sagen comen . . . VII mordeneren *wtspringen*", Limb. 2, 331; »Ende . . . quam hi ten pitte Wenende ende *poplen* ditte", Rb. 16846 var.; »Ende quam . . . predeckende . . . ende *castien*", Am. 1, 2438; »die hont quam weder *wepelstarten* ende *smeken*", GR. 154 v.; »so quam hi *screyen* totten bordielhuus", Mrt. 15 r.; »quam die moerdenaer *lopen* totten monic", pr. 307; »die duvelen quamen *scateren* ende lachende", Stf. 79 r.; »Ende ginc in allen synagoghen Hem proevende ende *toghen*", Sp. 1[a], 3, 23; »Daer wandelt . . . Die joncfrouwe . . . Met haren camerieren *spelen*", Wal. 3578; »Ic hoerden daer hi hadde gheweent, Daer ic in die boegaert *wandelen* ginc", Esm. 267; »Dese doe ic gaen *beven* achter straten", Wint. e. Som. 82; »Die riddere . . . Hadde gereden al den andren dach Lancelote *soeken*", La. 2, 24120; »Ghi rijdet mitten honden *jaghen*", Mlp. 2, 261; »hi roet *jaghen*", Bj. 7, 9379; »daer hi te voet *vechten* liep", Vm. 2, 48; »hi liep heen sijnre straten *jaghen*", Rein. 2, 3599; »si liepen *jaghen*", Mlp. 3, 1128; »daer quam een van haer gesellinnen *riden* opt ys", Liedw. 2 v., »een

hulck quam *zeylen*", Liedw. 46 v.; enz. (in afwisseling met de bekende participiale constructies »hi quam *gereden*", enz. en »hi quam *ridende*", enz.).

Als navolging hiervan moet een zelfde van een ww. van rust afhangende onbep. w. gelden, die mij uit het Oudgerm. slechts door één voorbeeld bekend is (vgl. het bij Koch *Satzl.* § 76c, bb, uit *Caedmon* aangehaalde »Saëton onsundran *bidan* selfes gesceapu heofoncyninges", zaten te verbeiden) en die eveneens in 't Mnl. nog alles behalve algemeen in zwang was:

»Alsi lange hadden geseten Ter taflen *drinken* ende *eten*", La. 3, 7380; »of soe hadde zitten *beiden*", Ovlg. 245, 353; »Alsi ... hadden gelegen Onder hen II haerre minnen *plegen*", La. 3, 5434; »motewi sijns nu licgen *wachten*", La. 3, 22090; »So dat hi swal so lanc so mere; Ende daer hi lach *te swellen* (l. *teswellen*) seere, Sach hi comen enz." Sp. 2³, 37, 84; »Daer ic hebbe liggen *beiden*", V. d. d. Ed. 814; »hi ... bleef leggen *rusten*", Rein. 2, 6501; »Twine hadstu stille ghestaen *beden*", Es. 44, 9; (waarvoor anders in den regel »hadden *geseten* ende *gedronken*" enz. of »hadden *geseten drinckende*" enz.).

Niet zonder invloed op het in gebruik komen van een zoodanig *sitten* enz. c. infin. waren ongetwijfeld ook zinswendingen, als:

»Hi *ghinc liggen ... Slapen*", Limb. 4, 1295; »(hi) *ghinc* mi thant *staen droghen*", Lksp. 2, 36, 1162; »Ghi moet *gaen sitten ... Eten* met mire vrouwen", Wal. 2558; »Hi mach wel *gaen liegen rusten*", Tor. 3358; »die weert *ginc liggen roncken*", Goede B. 3, 62; »Torec ... *ginc* vort an Ter taflen *sitten eten*", ib. 3531; »doe *ghinc staen lunsteren* mijn wijf", Rein. 2, 3574; »*ghinc staen eten* mijn goede wijf", ib. 3592; »*ghinc* Reinaert int sant *staen scraven*", ib. 7053; »*ginc* hi *staen leken*", Goede B. 3, 103;

en »hi *liet staen* Sijn paart *vercoelen*", Wal. 2367; »Daer hi ene scone borch *sach staen bliken*", Tor. 2255; »Men *saghen* te voet *rechten staen*", Tro. 1611; »doe hise sonder hoede *sach* also *staen merken*", Rein. 2, 3581; »*sach* hi enen man *staen* Water *putten*", Hl. 20, 75;

want, zoo ook in eerstgenoemde citaten de onbep. w. tot de categorie der onder *E* behandelde behoort, en in plaatsen, als de laatstaangehaalde, de aangetroffen woordvoeging hoogstdenkelijk als het gevolg eener vereeniging van twee gedachten is op te vatten (van »hi liet *staen* s. p." en »hi liet s. p. *vercoelen*", enz.), zoo geraakte men toch door 't bezigen van dergelijke constructies gewend aan de verbinding van een werkw. *sitten*, *liggen*, *staen* met den infin. zonder *te*.

Over het hedendaagsch gebruik van een met *loopen*, *zitten* enz. verbonden infin. kan hier natuurlijk worden gezwegen.

G. Ter uitdrukking van »bezig zijn met een of andere handeling" vindt men in 't Ohd. en Ags. i. pl. v. het normale part. praes. een enkelen keer den inf. gebruikt; vgl. b.v. naast »er *ist thionônti*", »so nû mannilîh *ist sehenti*", »he *waes* . . . *sittende*", »séo eorðe *is berende* . . . fugela", enz. enz., »sie *wârun* in theru burg *koufen* iro nôtdurft", »ðâ *waes* sûð ðanon Sodoma folc gûðspell *wegan*", Gen. 2097 (Gr. *Gr.* 4, 125, Erdm. *Synt. Otfr.* §§ 357 en 335, Koch *Satzl.* § 88 [1]). Ook in dezen zoeken we in 't Mnl. alweer niet tevergeefs naar overeenstemmende constructies:

»Hi *was jagen*, seiden si", La. 3, 12407; »navons, alse gi *slapen sijt*", Ro. 2403; »Ochtemen *slapen si* daer binnen", Ro. 2535; »alsi (alle) *slapen waren*", Ybl. 2894, La. 2, 12931; »als min vrouwe *slapen es*", La. 2, 12925; »Demophon *was slapen*", Limb. 8, 467; »selense alle gader *slapen sijn*", Gl. v. Bruysw. 700; »Doe sinte dominicus . . . ende sijn broeders *slapen waren*", Lg. 117 v.; »doe die broeders *slapen waren*", Ps. 111 v.; »Die *was* altoos indie riviere Water *drinken* ende ro visch *eten*", Sp. 1^4, 47, 5; »daer willic *wesen* Den viant *jagen*", ib. 3^7, 31, 12; »hi ridet vore u te dale Ende *es* Gygantione *bestriden*", La. 2, 13787; »Joseph . . . *was bereiden* Die bruloft",

1) Het door Gr. in diens *Gr.* 4, 94, aangehaalde *waes wunian* is als bewijs voor bedoelde woordvoeging te schrappen: de infin. hangt in de geciteerde plaats (z. *Béow* ed. W. 3083) niet af van *waes*, maar staat in parataxi naast het voorafgaande *licgean*.

Lksp. 2, 6, 47; »Gelloen die *es soeken* nu Agulande", Lorr. 2, 1365; » *Warense* die Blankerde *soeken*", Velth. 1, 43, slot; »het *sijn* die voeten ons heren noch *wanderen* hier inder aerden", Loh. 5; »die *geweest* hadden up 't landt *roeren*", Vl. 2, 176; »als dese . . . wt *was iaghen*", GR. 30 r.; »die wijle dat hi in dat velt *iaghen is*", GR. 70 v.; »ick *was* dezen nacht *vissche*n in der zee", GR. 224 v.; (in afwisseling met een vaker gebezigd »hi was *jagende*" enz.; men lette tevens op de blijkbare voorliefde voor dit gebruik van den infin. in bepaalde verbindingen).

Naar 't voorbeeld van *wesen* c. infin. had zich een gelijke (in 't Oudgerm. nog onbekende) woordvoeging ontwikkeld bij *werden*:

»Tfolc ghemene *wort* doe *claghen*", Sto. 4, 1582 (d. i. begon te klagen); »ende alsoe *Wordense striden* daer gemene", Velth. 2, 6, 57; »Over eten *worden* si mede *Spreken* vele op ende neder", ib. 1, 26, 11; »so *worden* die van Ghendt al te mael *vlieden*", Gc. 431; »daer omme *wart* men zynen octroye *vercoopen*", Gc. 432; »soe *wert* hi *dencken*", GR. 194 r.; »soe *wort* een maget *ropen* . . . die beseten was", Ps. 190 v.; »*wort* hi *slapen*", Pw. 4 v.; »*worden* sij *kijven*", Mat. 50; (in afwisseling met een meer gebruikelijk »wort *claghende*" enz.).

Vgl. in 't Mhd. »er *wirt weinen*" (= hij begint te w.), »er *wart ûf springen*", enz., naast »er *was schouwen*", »si *was dürsten*", enz. (Lexer i. vocc.).

Overblijfselen der besproken constructies bewaart de tegenwoordige taal nog in »ik *ben (wezen)* enz. *jagen*, *vissche*n" enz., en »ik *ben* enz. hem enz. *te wachten*", met een jonger *te*. Zie voorts ook bij Houwaert: »Meester en Vrouwe *waren slapen*", Peg. 188; »ick een weynich *ben rusten* oft *slapen*", ib. 230; »oft mijn Vader oock *is* doot of *leven*", ib. 568; »En cost ick weer *leven worden*", ib. 823; vanwaar ook ten gevolge der gelijkstelling van dit *leven* met het part. pr. »Soo can de Heer dooden en weer *leven maken*", Paraen. Pol. 430.

NB Wel te onderscheiden van dit *wesen jagen* enz zijn de

verbindingen, die we b.v. aantreffen in »Dat die sterre *te comene was*", Sp. 1^{6}, 45, 14; »Het *es te ghesciene* nog", ib. 1^{7}, 53, 20; »Want had hem vernoit ... Hine *ware* noch *te comene* niet", La. 4, 1749, en voor wier ontwikkeling aan navolging der gerundiva *es te doene* enz. moet worden gedacht.

H. Als tegenhanger van den onder *E* behandelden modus is de enkele infin. te beschouwen, dien we evenzoo ter uitdrukking van het doel verbonden zien met verba, welke als causativa van *gaan*, *komen* mogen gelden of wier beteekenis tot een der algemeene begrippen »ter verrichting van een of ander nopen, aansporen of in staat stellen", is terug te brengen, alzoo na

senden: »ende sendese *predeken*", LvJ. 46; »Hoe God dapostelen *predeken* sende", Rb. Nt. cap. 34 opschr.;

leiden: »Si ... leidene over een stic *slapen*", Ferg. 3999; »Leidde hise *spelen* in een proyeel", La. 2, 28137; »Hi ... leidese sinen tor *besien*", ib. 2, 28855; »Woudicse met mi leiden *drincken*", Dr. daghe here 97;

bringen: »Dat si ... hadde brocht dare Enen andren man *liggen* bi hare", La. 3, 7938; daarvoor evenwel in den regel *senden*, *leiden*, *bringen te* ... of *om (te)* ...;

doen, *laten*: bewijsplaatsen zijn hier overbodig;

heeten bevelen: zie b.v. Sp. 1^{2}, 8, 49; 32, 101; 49, 21; 50, 12; 1^{3}, 14, 9; 22, 30; 1^{4}, 24, 13 en 35; 41, 4; 43, 7; 44, 42; 1^{6}, 42, 24; 49, 16; 1^{7}, 43, 15; 3^{2}, 46, 55, Rb. 20591, Wal. 4672, Limb. 7, 490; 10, 586 en 709, R. v. M. 1806, Lksp. 2, 36, 1053, Sp. 2^{7}, 27, 25, Hl. 106, 121, Vb. 61 v., 141 v., 121 r., Ovlg. 302, 2025; 305, 2127, enz. (z. ook nog *Mnl. Wb.* i. v.), waarnaast zelden met *te* »hiet hi hem dan *Te nemene* eenen ... man", Sp. 1^{3}, 5, 62;

gebieden: »ene galghe, Daer an hine *hangen* gheboot", Rb. 18322; »Wat volck hy er in *wonen* geboot", Tro. 78; waarnaast een gebruikelijker »dat wi ghebieden den hemelschen viere desen lieden *te verterne*", Rb. 24831; »Wat ghebiet ons *te verstaene*", Nb. 2, 3085, enz.; vgl. evenzeer na *verbieden*: »(hi)

verboot hem *stelen* vort", Sp. 3^{7}, 32, 85; »Wildi mi ... verbieden *Tornieren*?" Cass. 562;

bevelen: »So dat hi hen *werken* beval", Sp. 2^{4}, 4, 78; »*Carkeren* hise beval", ib. 14, 52; daarnaast regelmatig *bevelen te* ...;

dwingen: »Daer menne wilde *anebeden* dwingen", Sp. 2^{6}, 30, 99; daarnaast in den regel *dwingen te* ... b.v. Rb. 13491, Mlp. 1, 850;

bidden: »Men bat hare *keren* te hant", Sp. 3^{8}, 48, 12; daarnaast *bidden om* + inf. (z. *Mnl. Wb.* 1, 1239) of *te* + inf. b.v. Sp. 3^{2}, 31, 1;

vermanen: »Hine vermane hem voor al Berounesse ende bychte *spreken*", Rb. 22957; daarnaast regelmatig *vermanen te* ...;

raden: »Ic radi *scuwen* ... vele dinc, die lieden prisen", Sp. 1^{8}, 57, 1; »radic elken ... Tragelike *spreken*", ib. 64, 84; daarnaast regelmatig *raden te* ...;

helpen: bewijspl. zijn overbodig; voor een zeldzaam *te* zie »die hem mochten helpen op *te climmen*", Liedw. 34 r.;

leeren docere: »die ... hem leerde coren *winnen*", Sp. 1^{3}, 9, 45; »Soe leerde mede coren *winnen*", ib. 1^{1}, 45, 16; »Die eenen jongelinc te leerne nam *Playdieren*", ib. 1^{3}, 27, 22; »Sine dochtren hi *sceren* leren plach", ib. 1^{3}, 38, 60; »Dat die doghet *geven* leert", ib. 1^{6}, 8, 44; »Want soe leert die vriende *kinnen*", ib. 1^{8}, 60, 56; »Vrecheit leert die werelt *vlaen*", I Mart. 648; »Die ons leert sonden *vlien*", II Mart. 267; »Leert ons ... *horen*", Claus. 127; »Ende soe leerde mi die slaghe *ontfaen*", Wal. 5335; »Soe leerde mi *dienen*", ib. 5341; »die hem honich *stelen* leerde", Rein. 1, 642; »ic wilse leren eerst *bevroeden*", Rein. 2, 3887; »Pratique heeft mi leren *kinnen*", Ro. 11820; »Daer leerde hi mede den apostelen sine ... van brode ... Synen licham *maken*", Merl. 267; »men sal u leren *gaen* ter scolen", Lipp. 184; »Ende leert mi *gaen* der minnen pas", Gl. v. Br. 411; »Ic sal haer compost leren *gherecken*", Dr. d. here 395 (z. ook ib. 401, Tro. 1744, 2117, Esop. 11, 12); daarnaast ook met *te* b.v. in »Hi leerdem ...

coninc *te sine* met eeren", Sp. 1^{2}, 25, 28; »(hi) leerde der Roemscher partijen Water vier *te makene*", Sp. 3^{8}, 43, 15; »Dan suldi mi *te minnen* leren", Ferg. 1502; »Ic wane u leerde Barlebaen Eens jaers *te ridene*", ib. 2373; »het leert hem god *te minnen*", Gd. 53, 13.

Vgl. voor een zelfde constructie in 't Oudgerm. Gr. *Gr.* 4, 94 en 98—101, Erdm. *S. O.* §§ 339 en 340, Koch *Satzl.* § 135, alsmede *Hêl.* 5576, *Kar. Ps.* 67, 7; 73, 8 (na *(gi)duon*), *Hêl.* 483, 1030, 1080 (na *lâtan*), 317, 593, 595, 637, 868, 1065, 1255, 1268, 2036 (na *hêtan*), 2579, 3306, 5455, 5555 (na *biddan*). Dat het Nnl. in de verbinding des infin. met *doen*, *laten* en *helpen* nog het oude gebruik is trouw gebleven, vereischt nauwelijks vermelding; over *heeten* c. inf. in de 17de eeuw z. *Vondel-gr.* § 194.

I. Een finaal karakter is eveneens toe te kennen aan de onbep. wijzen *drinken*, *eten*, *rieken*, *dragen*, *verstaen* enz., die in 't Dietsch met een al of niet uitgedrukt obj. van *geven* verbonden werden; zie, behalve de alreede in Bergsma's dissert. (over de Brand.-teksten, bl. 54) vermelde en de bij Stoett *Synt.* § 408 uit *Rb.* 8032, 20843, *Nb.* 5, 453; 12, 849, *Segh.* 8816, *LvJ.* 229, aangehaalde bewijzen, nog o. a.: »Ist goet datmense *rieken gevet*", Nb. 10, 428; »Nadat hem Maskaroen *gaf verstaen*", Mask. 738, en Sp. 1^{3}, 2, 25; 1^{4}, 54, 41, Merl. 269, La. 2, 1403, 6480, 28796; 3, 19576, pr. 302; waarnaast vrij zelden »*tetene gheven*", b.v. in La. 2, 17023, 27946, Sp. 1^{3}, 2, 27, Sev. Vr. 751, Am. 2, bl. 37, »*te rieken gheven*", Nb. 10, 428 var., doch regelmatig »*te verstane (te kinnene) gheven*". Een enkele maal neemt men dezelfde woordvoeging ook waar na *bieden*, *bringen* en *bidden*: »hi *boet* hem *drincken*", LvJ. 231; »liep hi ... Ende *brachte* Waleweine *drinken* na dat", La. 3, 19579; »Alse hem die honger dede gewout ... *bat* hi *eten*", Sp. 1^{3}, 34, 37. Vgl. voorts »thoh hi ... manno hvilicumu ... *fargebe* wateres *drinkan*", Hêl. 1965; »gihôrdun ... Crist ... *drincan biddian*", ib. 5641, en z. ook Gr. *Gr.* 4, 100.

K. Een zoogenaamden acc. cum infin. bezigde het Mnl., in afwisseling met de participiale constructie of den objectszin, na de verba met een begrip »zinnelijk waarnemen", »te weten komen", »weten", alzoo na

hooren en *sien*: vbb. zijn hier overbodig;

vernemen zien, hooren: »heefti vernomen Een vogelkijn tiere stont *comen*", Sp. 4[1], 7, 60; »Ten palayse, daer si vernamen Die ridders . . . *ligen*", La. 2, 9488; »Hebben si vier joncfrouwen vernomen Daer . . . *comen*", ib. 10318; »Nu heefsise . . . vernomen Die stemme tote haer *comen*", Beatr. 732; en voorts La. 2, 19181, 29339, 31672, 33226, 33288; 3, 920, 1437, 3704, 3728, 5348, 5561, 7743, Cass. 33, Wal. 245, 1712, Limb. 1, 541, Fl. e. B. 92; zoo ook na *geware werden* (met den onder invloed der regeering van *geware* gebezigden gen. pro accusativo) »Als hi *haerre* twier wart gewarre Te gader ligghen", Fl. e. B. 3285;

vinden: »vant hi vele rupen Sijn cruut *eten*", Sp. 3[7], 25, 74; »Amijs . . . vantene . . . *Eten* in ere praierie", Sp. 3[8], 76, 70; »(Hi) vint den beelde den vinger sijn Toter palmen *hebben* gebogen", Sp. 4[2], 58, 31; »Cleene menechte . . . Vint men berecht *sijn* met rade", Sp. 1[8], 61, 46; »hi vint hem therte *staen* dorbort", Disp. 568; »(hi) vant Reynaerde in zijn huus Allene *staen*", Rein. 1, 1066; »(hi) vant *knielen* Galienen", Ferg. 1467; »Ne vint men . . . En gene balseme *wassen*", Velth. 1, 17 midden; »Al dijn abijt vinstu weder *Ligghen* opten outaer", Beatr. 682; »vant hi up die erde *Ligghen* tswaert", Wal. 9445;

mercken: »Gheselle Roelant, nu mogdi hier mercken enen wijch *gescien*", Vm. 2, 41, 18; daarnaast ook met *te* »die hem selven niet en merken *te wesen* in der tegenwoerdicheit", Bdio. 50 v.;

gevoelen: »Alsemen ghevoelt nature *gliden*", Sp. 1[8], 63, 4; »die broeders gevoelden . . . Hem vervult *zijn* . . . Met . . .", Fr. 2063;

beseffen gevoelen: »Teerst dat hine *tasten* besief", Al. 9, 925 (van Al., wien tijdens zijn slaap een vijand het zwaard wil wegnemen);

hooren te weten komen: »Een jonclinc ... Dien wi horen geboren *zijn*", Fr. 8640;

vernemen te weten komen: »Alse hi vernam Goten ende Hunen ... op hem *stunen*", Sp. 3^1, 26, 16; »daer hi vernam Hannibal *wesen*", ib. 1^5, 19, 32; »Diemen noch noit *ghescien* vernam", Patr. Vag. 37; »Die vernam ... Jherusalem *sijn* sonder mure", Rb. 17958;

verheschen te weten komen: »Ende ooc hevetmen verheest Dicken *cranken* den staerken geest", Fr. 2436;

weten: »Hine wiste noit manne vor dien So scone aventure *gescien*", La. 2, 9678; »daer hi den biscop wiste *staen*", Sp. 3^6, 36, 68; »Ic wiste eens vijff ghesellen *jaghen*", Mlp. 1, 1280; z. n. Hl. 97, 262; 109, 238; 110, 7;

beseffen weten: »Dat gi in engenen maniren Dat orloge en begint antiren, Gine beseft u van desen van algader te boven *wesen*", La. 4, 5304;

kennen: »In (*l.* Ic) kinne van desen Lancelote soe onsculdech *wesen*", La. 4, 1544; »Dien hijs werdich *wesen* kinde", Parth. 5712; waarnaast ook met *te* »geeft hem dat hi oerberlicste kent *te wesen*", Thak. 140 v.

Vandaar, in navolging der constructie bij *sien*, evenzoo na *wijsen* doen zien: »wijsde die smit hem een out wijf *ligghen* op een bedde", Sch. 43 r.

Voor een dergelijk gebruik in 't Oudgerm. vgl. Gr. *Gr.* 4, 116 vlgg., Erdm. *Synt. O.* §§ 341 en 344, Koch *Satzl.* §§ 135 en 137, alsmede *Hêl.* 437, 528, 608, 831, 3784 (na *gihôrian*), 395, 474, 601, 1130, 1245, 2064 (na *gisehan*), 549, 807, 818, 1152, 1174, 4771 (na *findan*), 3337 (na *witan*). In de hedendaagsche taal is, gelijk men weet, dezelfde woordvoeging nog in zwang in verbinding met *hooren* (althans wanneer het niet »fando audire" beteekent), *zien*, *vinden* en *voelen*; na *weten* wordt tegenwoordig *te* gebezigd in de zegswijze »ik weet hem *te wonen*" en derg. Vgl. ook nog *Vondel-gr.* § 192.

Na verba met de beteek. »zeggen" is de enkele infin. voor de oudere taal aan te wijzen in *heeten liegen* (z. *Wal.* 5838 en

vgl. nog thans »iem. iets *heeten liegen*", alsmede het Mhd. »*heizet* mich *liegen*", Nib. 2090, 1) en in het passim voorkomende »enen willecome *heeten* (*wesen*)"; zelden in andere verbindingen, als »ymagen, die theidine diet Hare gode *wesen hiet*", Sp. 3^{b}, 59, 40; »Daer hi *seide* ... Den heilighen gheest ... *Comen*", Lksp. 2, 5, 92; »Den vroetsten *seit* hi oec *wesen* ... desen", Sp. 2^{a}, 53, 36; »(si) *seggen* minder algader den sone *sijn* dan den vader" (aangeh. bij Stoett *Synt.* § 66); »een bedrieghere, die hem *seide sijn* de keyser Bouwin", Vl. 1, 123; waarnaast ook in de jongere periode met *te* »datstu di selven *segghet* keyser *te wesen*", GR. 69 v.; »Hoe dorste dan *segghen* di een kersten mensche *te wesen*?" Bdio. 35 r.; »als sgraven mannen *wijsen* zullen genoech *te wesen*", K. v. Z. 20 r. Vgl. Gr. *Gr.* 4, 118 vlgg., Erdm. §§ 343 en 344, Koch *Satzl.* § 136.

In aansluiting hieraan wordt ook *heeten* = »gezegd worden" met zulk een onbep. w. aangetroffen in: »Dandre *heeten* onsuver *wesen*", Rb. 1157; »het en *heet* gheen zeker lant *wesen*", Mat. 118; »van rechtsweghen *heet* een vierschair *wesen* een stede enz." ib. 123; waarnaast in de jongere periode evenzeer met *te* »Ghi *heet* alle weghe wijs *te sijn*", Rein. 2, 6940.

l. Een bekende Dietsche eigenaardigheid is eindelijk het gebruik van den enkelen infinitief met een voorafgaand, van *ne weten* afhankelijk vraagwoord (pron. of adv.), in »*in weet waer gaen*", »si *en weten wat doen*", »*Vlien en wiste* hi *waerwaert*", en andere soortgelijke zegswijzen, waarvoor in het gloss. op den *Ferguut* (i. v. *weten*) een reeks van bewijsplaatsen zijn opgegeven, die wegens het veelvuldig voorkomen van gezegde woordvoeging hier niet behoeven te worden vermeerderd. Alleen zij nog vermeld, dat voor *ne weten* een enkele maal ook *ne connen* nescire of *te wets sijn* dubitare (vgl. Verd. *Teksterit.* bl. 93) in de plaats treedt: »hi*ne can* Hem van bliscape *hoe gelaten*", Wal. 10959; »Ic *ben te wets wat* mi *beraden*", Ovlg. 316, 66. In het Oudgerm. was deze constructie, voor zoover ik heb kunnen nagaan, onbekend. Vandaar dat we m. i. hier, evenals bij »helm opt hovet, scilt an den hals", enz., aan

ontleening te denken hebben uit het Oudfransch, waar »*ne sai quel* part *aller*", »cil *ne saivent ke fere*", »*ne saivent ù fuir*", »*ne sai que penser*", en dergelijke zinswendingen algemeen in zwang waren (vgl. ook Diez *Gr.* 3, 230).

Een eerste spoor der in het jongere Ndl. gebruikelijke, gewijzigde woordvoeging vertoont ons »dat sy *niet en wisten* wat *aen te gaen*", Gkr. 26 v.; een rest der oude constructie ontmoeten we daarentegen nog in de 17de eeuw in »*niet wetende* waer *vluchten*" (*Vondel-gr.* § 194).

Naast het negatieve *savoir* + interr. + enk. infin. werd in 't Oudfransch op overeenkomstige wijze het verb. *avoir* gebezigd, b.v. in »*ni avons que mengier*", »*ni ai* plus *que targer*" (= Nfr. *tarder*) enz. (z. ook Diez t. a. pl.). Ook hieraan zien we in 't Mnl. een (eveneens in 't Oudgerm. ontbrekende) zegswijze met *ne hebben* beantwoorden: »Wi*ne hebben wat eten*", La. 2, 28061; »Wi*ne hebben* hier *wat letten* mere", La. 4, 3105; »Wi*ne hebben wat letten* tesen tiden", Wal. 9471; »want si*ne hadden waer* mede *delven*", Sp. 1[6], 5, 21; »So dat si *cume hadde wat verteren*", Sp. 2[1], 8, 43; »si*ne hadden . . . wat drinken* daer binnen", Mor. 3039; »Ghi*ne hebt wat doen* binder veste", Wal. 6244; »Hi*ne hadde* hem *niewaer* (l. *niet waer*) mede *verweren*", Wal. 754;

alsmede »Me*n heeft* hier *wat doen* van selken man", La. 2, 6320; »Wi*ne hadden* nu *wat doen* van desen", ib. 15707; »Sonder antworde liet hi de boden ten keyser varen alse dies *wat doen en hadde*", Sp. 3[3], 5, 33, benevens andere in *'t Mnl. Wb.* 2, 248, vermelde citaten, met *ne hebben wat doen* = »geen behoefte hebben aan", »niets te maken willen hebben met", ten gevolge derzelfde overdracht van een handeling (vgl. de bovenstaande plaats uit *Wal.* 6244) op een zaak (of persoon), als we waarnemen bij *te doene hebben*, *sijn* = 1°. »te verrichten h., z.", 2°. noodig h., z."

DE REINKE-GLOSSE VAN 1539.

Had de dichter van *Reinaerts historie* reeds gezegd:

(7778) »So wie dit wel verstaet int lesen,
»Al ist som boert, hi vinter in
»Vroede leer ende goeden sin,
»Dat hem licht sal baten moghen:

de bewerker van *Die historie van Reynaert de Vos* (proza, Gouda, 1479, Delft 1485, Lubeck 1783) geeft niet onduidelijk te kennen, dat hij zich, wat de didactische strekking betreft, geheel bij hem aansluit. »Hier beghint — zegt hij in zijne inleiding — die historie ofte die parabolen van Reinaert die vos, in welcken historie bi parabolen bescreven syn veel scoen leren ende merckelicke punten; bi welke punten men mach leren kennen die subtile cloecheden, die dagelics gehantert ende gebruyct worden onder den raet der heren ende prelaten gheestelic ende waerltlic, ende onder die coopluden, ende oec onder den gemeenen volc. Ende dit boec is ghemaect tot nutscap ende tot profyt alre goeden menschen, op dat si daer in lesende sellen mogen verstaen ende begripen die voernoemde subtile scalcheden, die dagelics in der werelt gebruyct worden: niet om dat men se gebruyken sal, mer om dat elc mensche sal mogen wachten ende hoeden, dat si van den scalcken niet bedrogen en worden. Ende so wye dan volcomen verstant hier of wil ontfangen, die moet hem poeghen dikwijl hier in te lesen ende naerstelic aen te mercken dat ghene dat hij leset. Want et seer subtyl geset is, ghelijck als ghi al lesende vernemen sult; also dat men met een overlesen den rechten sin of dat rechte verstant niet begripen en can, mer (met) dicwijl over te lesen, soe ist wel te verstaen ende voer den verstandelen seer ghenuechtelijck ende oec profitelijck".

Den *Reinaert* profijtelijk te maken voor richting en leven

was ook de bedoeling van Henric van Alcmaer, die het gedicht in hoofdstukken afdeelde en voorzag van eene korte glosse, waarmede Hoffmann von Fallersleben (*Hor. Belg.* XII, 7 vlgg.) en Prien (*Beiträge*, VIII, 10 vlgg.; en *Reinke de Vos* (Halle, 1882), 267 vlgg.) ons in staat stellen kennis te maken. Deze glosse is van groot belang; te grooter, omdat uit den geglosseerden *Reinaert* van Van Alcmaer — zij het dan misschien in tweede of derde uitgave — de, ook geglosseerde, *Reinke de Vos* (Lubeck, 1498) onmiddellijk is voortgesproten. In hoe verre evenwel de glosse van 1487 (die van H. v. A.) door den vertaler is gewijzigd en vermeerderd, blijft vooralsnog onmogelijk te bepalen, omdat ons daarvan slechts een paar fragmenten zijn bewaard gebleven.

Over de glosse van 1498 (uitgegeven door Lübben, Oldenburg, 1867), ook genoemd de »catholieke", in tegenstelling van eene latere van 1539, die de »protestantsche" heet, heeft eenige jaren geleden Dr. Alex. Bieling eene zeer lezenswaarde verhandeling gegeven get. *Die Reineke-Fuchs-Glosse in ihrer Entstehung und Entwicklung (Wissenschaftliche Beilage zum Programm des Andreas-Realgymnasiums*, Ostern, 1884). In die verhandeling wordt de »catholieke", of liever *oudste*, glosse beschreven, en gekenschetst als eene zeer belangrijke bijdrage tot de beschavingsgeschiedenis van het einde der vijftiende en de eerste jaren (zij is herdrukt in 1517 met den geheelen *Reinke*) der zestiende eeuw; en wordt bovendien aangewezen, dat zij eerder kerkelijk dan wereldlijk gekleurd moet heeten, iets waardoor het vermoeden, dat de glossator een geestelijk heer zal zijn geweest, vrij waarschijnlijk wordt. Ook mag Bieling's beschouwing gelden als protest tegen de m. i. min juiste beoordeeling van Schröder, die in zijne uitgave van *Reinke de Vos* (Leipzig, 1882, *D. Dicht. des Mittelalters*, II) over de glosse deze woorden schrijft: »Dieser Glosse, die nach fast jedem Abschnitt den Leser mit einem Sturzbad wäszeriger Moral überschüttet, und die durch ihre geschraubten Nutzanwendungen ihm unmöglich macht, die Dichtung unbefangen auf

sich wirken zu lassen, ist völlig Genüge geschehen, wenn sie in einem guten Abdruck einmal mitgetheilt wird, wie das bei Lübben's Ausgabe der Fall ist" (X. I). Ik zou met Bieling (bl. 5) de bedoelde glosse liever vergelijken, ja zelfs op één lijn stellen, met Sebastian Brant's *Narrenschiff* (1494), waaraan de glossator gewis ook zelf heeft gedacht, toen hij de woorden schreef:

»Dit bok is ser gut to deme kop.
»Hir steit vast in der werlde lop";

immers ook bij Brant luidt het:

»Hier findt man der welt ganzen louf
»Diz buchlin wurt gut zu dem kouf"?

Dan, wat daarvan zij, verre boven de oudste glosse staat de *jongste*, ook wel, doch ten onrechte, de »protestantsche" geheeten. In zijne onlangs uitgekomen *Die jüngere Glosse zum Reinke de Vos* (Halle, 1891) geeft Herman Brandes ons daarover het noodige bescheid, en tevens een herdruk er van. Hij stelt ons daardoor in staat haar te bestudeeren en naar eisch te waardeeren. Ik geef het Bieling toe: »Das Werk ist fast eine Chrestomathie des damaligen Wissens" (bl. 11), en, als zoodanig, is het van groote beteekenis.

In stede van te vragen, waarover in de jongste glosse alzoo wordt gehandeld, zou ik wenschen te vragen, wat daarin van maatschappelijke, huiselijke, staatkundige, kerkelijke aangelegenheid is voorbijgezien, en zeggen, dat zij handelt »de omnibus rebus et quibusdam aliis."

Vorsten, heeren, burgers, boeren; regeeringsraden, hoogere en lagere ambtenaren, advocaten; hof en hovelingen; prelaten, monniken, nonnen; medici, astronomi, astrologi; rechtspraak, biecht; huwelijk; voorteekens, bedevaarten, simonie; praktijken van adel, geestelijkheid, kooplieden; weelde van kerkelijke zoowel als wereldlijke heeren, valsche munters, woeker; opschik en behaagzucht der vrouwen en jonge meisjes; krijgers en jagers; staatkunde, opvoeding, onderwijs; rechten en plichten van den regent en van »de grote hupe des gemeinen volckes *Her Omnes*" (bl. 30); adel »par droit de naissance" en adel

»par droit de conquête"; goddelijk recht en grenzen van het recht van verzet der onderdanen tegen de wettige overheid; algemeen belang en eigenbelang; Rome... enz. enz. enz.

En de behandeling is alles behalve dor en droog: een paar proeven mogen het bewijzen.

Zoo b. v., waar de glossator het »audi et alteram partem" aanbeveelt naar aanleiding der indaging van Reinaert (bl. 25): »Dan eyne ytzlyke partye, wenn se allene verhört, smücket ere sake also, dath se eynen schyn hefft, alsz were se recht, unde men moth er bifallen. Wen avers dat ander part ock gehöret, so wert idt apenbar, welcker part recht edder unrecht hefft. Woll nu snelle tho hören ys, ehr he beyde dele vorhöret, nympt nicht bequeme tydt dartho, de ys eyn dorhafftich böse richter. Dan he vorkeret den lüden ere sake und gestadet unrecht, dewyle he der saken noch nenen gewyssen grunt vorstan hefft. Derhalven hefft Godt in ewyger vorsychticheyt den Heren und Richtern twe oren gegeven, dat se dat luchter oer den klegeren und anbryngeren schölen denen laten, dath rechter oer averst schölen se fryg beholden vor de, de beklaget und angegeven werden, up dat se ere entschüldigung ock hören könen. Susz wen se beyde oren den smeichlern hengheven, so volgen unrechtverdige ordele; dat Recht wert averylet, unde veler menschen vyentschop velt up se".

En waar van den valschen munter »Simonet dê krumme" (*Reinke*, 2511 van Boek I) melding wordt gemaakt, heeft de glossator het volgende (bl. 84): »Thom andern wil hyr de Poeta mit vorborgen wörden dorch den valschen Münter antögen dat grothe gebreck inn allen Nationen itzundes vast gemeine, alse de böse münthe sampt der hinderlistigen, tückischen und bedregliken Wesselye. Inn dessem handel averst synt de Koplüde de meisters und vorwesseln den Landen, dar dat böse gelt ganckbar, de gude münthe, steygern se unde bringen böse gelt inn de Lande. Dardorch wert de arme man geschindet bet up de grade, unde de gude münthe kumpt alle uth dem Lande: wo schal ydt denn inn der werlt gudt werden? Derwegen ys

der Münthe halven itzundes solck ein bedroch, dat ein arm man, so he gude Münthe hebben wil, gar vele an syner neringe vorlesen und upgelt geven moth. Darher kumpt ydt ock, dat ydel böse Münthe ganckbar unde geve ys; averst de gude Münthe blifft thorügge unnd kumpt nicht hervör denn allene mit Woker.

Etlike wesseln allenthalven de gude wolwarige münthe up und laten se smelten und vorköpen se effte laten böse geringe münthe darvan maken. Mit dessen grepen kan men balde Lande und Lüde upfreten und tho grunde vorderven. Solckes weren in vortyden ydel bovenstücke unnd uneerlick gewesen, der syck reddelike lüde geschemet hedden, dan ydt ys altho groff und gemeine. Wol nu averst in solcken Practiken und schalckesstücken am geschicksten ys, den höldt de werlt vor einen fynen reddeliken gesellen, dem ein itzlicher syn dochter geven wil. Van dem spreckt yderman: »Ey, dat ys ein Kerl, de kan syck erneren unnd wat krygen. Wat dusent Düvel hebbe ick doch gelert?"

De »reservatio mentalis" wordt gehekeld in de glosse op *Reinke* I, vs. 2971 en vlgg.:

»Reinke sprak bî grôter trûwe:
»Bedrôvet jû nicht, mîn lêve vrûwe!
»Beter gesworen wan verloren.
»Mî sêde eins ein wîse man hîr bevoren,
»Dâr ik mî bichtes wîs mede bereit:
»Hê sêde; dat ein bedwangen eit,
»Dat dê wêre nicht vele wêrt; enz.

in dezer voege (bl. 96): »De Poeta wil hyr in vorborgen wörden antögen, dat ein affgedrungen eedt und, dath uth forchte geswaren wert, nicht vorbinde. »Dan wat dorch gewaldt und forchte geschüth", spreckt dat Keyserlike Recht, »ys nicht stede noch vaste tho holden". Wowol nu Reinke schüldich erkandt und dorch syne lögen losz wart, dennoch wil he syne valscheit im schyne mit dem Rechte bemanteln, alse hebbe he uth gedwange dem Köninge ein Eedt don möthen. Averst Reinke gebruket hyr der Römischen Practiken, welcker tho Rome sydlick und gebrucklick ys, alse dat einer mach ya seggen, so he doch im herten

neen menet. Desgelyken mach einer ein Eedt sweren, den he doch tho holden nicht im willen hefft, allene dat he syck darna dorch Pawestlyke gewaldt ad Cautelam absolveren unnd aver den Eedt dispenseren late. Also laven und sweren alle Papistische Bischöppe Papen und Mönnicke vele stücke tho holden, und holden nicht ein. Se spreken: »Einer schal men »sweren unnd nene conscientie darumme maken, effte he solckes »nicht holde, dan ydt sy in der Practick allenthalven also gewäntlick". Derhalven Eede und gelöffte don und nicht holden ys by Papen, Mönnicken und Nonnen so gemeine alse lüse und floyge im Augusto", enz.

De hofgeestelijken worden ook niet gespaard (bl. 125) — verg. Reinke II, VII —: »Nemandt ys in der Fursten und Heren häven, noch de Capellan noch de Bichtvader, de en willen effte dören de warheit seggen. Orsake: wente se genetens sülvest mede, datse dat vordrückent und beswarent der armen undersaten billyken und vor gudt mit anseen. Wente de Bichtveder, Capellane edder Predicanten der Fursten und Heren synt gemeinlick grote glyszner und smeichler, de den Heren nichtes seggen dan dat se gerne hören, up dath se en behagen, Eere und vördel dardurch erlangen mögen. Avers de Fursten und Heren scholden sölcke smeichler nicht by syck erdülden sunder frame christlyke und warhafftige menner, de en dorsten de warheit seggen und de nicht stedes den valen Hengst bestreken, in erem denste und besoldunge hebben: solcke wurden den Fursten ere gebreck wol antögen und de warheit nicht vorswygen".

En evenmin voorwaar de simonie, »de woker, den men mit geystliken güdern und Lehenen dryfft und vullenbringet. Wowol nu de Päweste und geystlickgenanten de Simonye mit wörden höghlick vordömen, so gebruken se desülven doch mit den wercken so mennichfoldigen, dat tho Rome und in allen Stifften nichtes gemeiner, und ys tho Rome so apenbar geövet wurden, dat de Päweste ock den Fuckers mit den geystliken Lehenen wo mit anderer kopenschop tho handelen vorlövet und

den vorköp dersülvigen vorkofft hebben: und dat ys erschrecklick tho hören, averst dennoch warhafftich.

Derhalven spreckt Ulrich van Hütten Ridder und Poeta inn der Römischen drevaldicheit dat tho Rome dryerley vorneme börger syn, alse Simon, Judas und das volck van Gomorra. De Ryken tho Rome eten dryerleye richte: dat swëdt der armen, gudt mit bedregerye und woker gewunnen und den roff des Christliken volckes. Item: »Dryerley Aversten synt tho Rome: Wökener, Curtisanen und Horenyeger. Mit dryerleye kopenschop handelt men tho Rome: mit Christus vordenste, Geystlicken lehenen und gemeinen frouwen". Item: »Dre vorneme Doctorn synt tho Rome: Doctor Gryptho, D. Wendehöyke unde D. Losevundt", enz. (bl. 141).

Onbetaalbaar is de glossator over de jagers, wier grootste wellust is »der gruwlike ludt der jegerhörne", en »dat hulent unde bellent der hunde", ja hij houdt het er ook voor, dat ze, »so se der hunde dreck rüken, solckes vor Kannel achten" (bl. 170); niet malsch voor de studenten: naar aanleiding van Isengrim's woorden (II, VI, 3774):

»Wat scholde dat wesen,
»Dat ik nicht scholde lesen, wat it ôk sî?
»Jâ düdesch, walsch, latîn, ôk franzôs dâr bi.
»Hebbe ik doch tô Erfort dê schôle geholden!"

merkt hij op: »Isegrim berömet syck, dath he hebbe tho Erfordt thom Studium gewesen und in kunsten vele uthgerichtet. Avers entlick erfindet ydt syck, dat he nicht vele wyszheit darsülvest gelert hefft, wo dan gemeinlick de gebruck ys, dath de Studenten der guden kunste mehr alse des bersz vorschonen. Darumme spreckt D. Sebastianus Brandt also:

»Mennich synen söne ock van syck sendet
»Und menet, ydt sy gar wol bewendet
»He menet, he schöle döget leren,
»So kan he nicht dan gelt vorteren,
»Und kumpt wedder tho husz erger dor,
»Alse he was, do he ersten uthfor" (bl. 121):

en, wat de monniken betreft, over hunne afkomst is hij het blijkbaar eens met „etlicke Scribenten", die weten te vertellen dat, toen God den mensch had geschapen door zijn *„Fiat"*, de duivel het onzen heer wilde nadoen, en daartoe een kluit aarde nam, en, aangezien hij zich het woord door God gesproken niet kon herinneren, sprak: *„Pfuat!"* „Do gerëth ydt övel und wart ein Mönnick daruth. Und do de Düvel dyth schützlicke bylde sach, sprack he: »Pfu dy an alle dyne dage, wo övel hebbe ick myn arbeyt angelecht! Gha hen in alle werlt und bedrêgh landt und lüde" (bl. 137), enz. enz.: mij dunkt, de trant van den schrijver doet denken aan dien van Marnix van St. Aldegonde.

Reeds de aangehaalde plaatsen bewijzen, dat de glossator niet bepaald behoorde tot de vrienden van Rome en van den clerus, doch, om de glosse deswege eenvoudig de »protestantsche" te noemen, gaat hierom minder aan, omdat die naam een geheel verkeerd denkbeeld geeft van haren rijken en veelzijdigen inhoud en van haar karakter, dat alles behalve uitsluitend polemisch is tegen de catholieke kerk en hare leerstellingen en hare dienaren: het tegendeel, ik zeide het reeds, is veeleer waar. Hartmann Schopper, die 1567 eene latijnsche vertaling van de jongste glosse heeft uitgegeven, zegt zeer juist: »docetur enim hic, proximum ut quisque velut se ipsum diligat, magistratui obediat, nemini injuriam inferat, suae conditioni satisfaciat, Deum imprimis colat, amet et veneretur".

Benevens de glosse zelve geeft Brandes eene inleiding, waarin wordt gehandeld over den vermoedelijken schrijver, de bronnen, de uitgaven en den invloed der glosse.

Tegenover Zarncke, die voor Hermann Barkhuzen (*Z. f. d. A.*, IX, 374 vlgg.); en Bieling en Prien (t. a. pl. bl. 10 en XVI), die voor een »Bruder vom gemeinsamen Leben"; en Krause (Brandes, XIX), die voor »ein in Rostock weilender Führer der Wiedertäufer" pleiten, stelt Brandes (t. a. pl.) Ludwig Dietz, en, naar mij voorkomt, op goede gronden.

De bronnen: ongaarne zoude ik Bieling's stelling (*Goethes Reineke Fuchs nach dem ersten Druck vom Jahre* 1794, *mit*

Proben der älteren Tierepen, Berlin, 1882 bl. 16): »Seit 1539 erscheint (daher) das niederdeutsche Fuchsepos mit einer protestantischen Glosse versehen, welche an die katholische des ersten Lübecker Drucks sich etwa ebenso anlehnt, wie diese an die Alkmarische", onvoorwaardelijk aanvaarden: immers van die van Henric van Alcmaer is veel te weinig bekend, om tot iets dergelijks te besluiten? Met de glosse van 1498 (1517) en 1539 is het een ander geval: inderdaad toch mag van laatstgenoemde de oudere stellig als de hoofdbron worden aangemerkt. De hoofdbron: want behalve haar heeft Dietz ook nog veel andere bronnen gebruikt voor zijne moralisatiën; de rijkdom zijner aanhalingen uit gelijktijdige geschriften met naam en toenaam der auteurs kan, zelfs al zou men voor zijne citaten uit Hesiodus, Theophrastus, Cicero, Statius, Sallustius, Horatius, Gellius enz. moeten gelooven aan de tweede hand, daarvan gewis ten bewijze strekken.

Voor de uitgaven der glosse verwijs ik naar bl. LVI en vlgg.; voor de geschiedenis harer verdere lotgevallen naar Bieling's verhandeling, waarin achtereenvolgens worden besproken de hgd. vertaling van Beuther, de latijnsche van Schopper, en de zoog. *Zescanische Glosse* (bl. 17 en vlgg.)

Wat eindelijk den invloed aanbelangt, alleen eene enkele bijzonderheid. Ze betreft den titel van het welbekende *Rimbökelin, worinne vele lüstige, nütte und künstige spröke vorvatet, welkëre gantz körtwilich und lefflick tho lësen synt, dörch einen guden fründt uth dem Reineken Vosse und andern Böken tohope gelësen:* van de 3653 verzen van dat *Reimbüchlein* (uitgave van Seelmann, Norden en Leipzig, 1885, n°. 2 van de *Drucke des Vereins für nd. Sprachforschung*) beweert Brandes (bl. XLVI, verg. bl. L en vlgg.), dat »von der Glosse und dem Narrenschyp *unabhängig* sind darin nur etwa 1000 Verse", zoodat door den verzamelaar er van stellig minder gebruik is gemaakt van de gelegenheid om de spreuken en spreekwoorden en oude rijmpjes van de huizen af te lezen dan Seelmann (bl. VIII) zou doen vermoeden.

U. 91, 5, 18. H. E. MOLTZER.

FRESISKA.

Velika.

»Felich, feilich (sicher)....; 'thiu iefte moste emmer velika stan', H. 355, 3," aldus schrijft von Richthofen in zijn Altfriesisches Wörterbuch deze plaats. In de Friesischen Rechtsquellen echter leest men:

Thi kening thogte and sine mode.
Hu hi tha stulta Fresa thisse waldelike deda lania
[scolde mith eniga gode;
Hi iof him mitha allere arista ieftha
Tha masta.

Tuintech merka fon brondrada golde,
Ther thi Fresa ierahec[1]) tha kairscipe to tegetha
[iowa scolde;
Thiu iefte, ther hi hede tha Fresum gedan,
Thiu moste emmer and emmermare velika stan.

De Friezen hadden Karel geholpen, den Roomschen burcht te winnen; vandaar hun belooning, die zich niet bepaalde tot ontheffing der keizerlijke schatting. Ook mochten zij wapens voeren en op hun schilden de keizerlijke kroon »melia". En koningen en hertogen nam hij ten getuige, en anders menig heilig man,

»thet hi thisse iefta tha Fresum hede evelike dan."

En brieven gaf hij, met een

»insigel thet was fon tha brondrada golde,
Hu hit alle liude wiste thet thius ief[2]) ewelike
[stonda scolde,"

welken brief de Friezen mede namen, »and sine ain frilike lond."

---

1) L. ieralec.

2) 'Thius ief', de Haan Hettema verbetert in „thiu ief*te*." Dit laatste is onnoodig de *t* is geapokopeerd, vgl. thans van Helten Gramm. § 119 β.

De vorm *velika* is moeielijk met 'veilig' te vergelijken. Eigenaardig ook is de uitdrukking: giften, die immer en immermeer veilig staan zullen; en goed beschouwd, is er wel van veiligheid sprake? Ik houd de zinsnede dan ook liever voor eenzelfde als de later aangehaalde: »thet thiu ief ewelike stonda scolde"; en lees in plaats van 'velika' *ewelika*; daardoor verliest het voorgaande woord 'emmermare' zijn laatste *e*, waardoor ook dit een juisten vorm krijgt; in von Richthofen's Wörterbuch toch is slechts één plaats met 'mar*e*' aangehaald, en dit is juist de hier besprokene.

Ant.

End[1]), en ook *and* een enkel maal, is de vorm der conjunctie »en" in de Uitzonderingen of 'Wenden' op de XVIIe kest, waarin geen tegeneed van den beschuldigde toegelaten is. Als praepositie met de beteekenis »tegen", komt 'an', 'en' voor.

Wat is echter *ant* in

»Thi other wend is: hwersa en frowe nede nimen is, end hiu sit wepanda enropande, end hire foliat thi frana enta liuda; end hiu en urpena warue, end en heida thinge, hire modvilla *ant* thene frudelf ur fiucht, end to tha riuchta foremunda gength; sa ach hiu hire wergeld, and ist alla iechta tha liudum enta frana, end ne thor vmbe tha dede nene vithe biada."

Ik kan niet aangeven waar von Richthofen het woord in zijn Wörterbuch een plaats heeft gegeven, en hoe hij het in den zin wil vertalen; waarschijnlijk met 'tegen', wat nog het geschiktst zou zijn, indien dan aan 'urtiucht' niet een eenigszins afwijkende beteekenis moest gegeven worden; »hire modwilla ant thene frudelf urtiucht", zou toch min of meer moeten teruggegeven met: haar moedwil tegen den vrijer vertijgt; waar èn moedwil èn tegen èn vertijgt gecombineerd, den zin, vooral in verband met de volgende woorden, niet bizonder duidelijk maken.

1) Ente like, H 38, 6 is als entelike' = ende telike te lezen; vgl enropande, enta, e a

Dit laatste woord is in het Wörterbuch te vinden S. 1116*b* en daar luidt het citaat: »hwersa en frowe (beim stefgong)[1]) thene frudelf ur tiucht end to tha riuchta foremunda gength", waar het woord ᶜ*ant*ᵓ weggesmokkeld is; terecht wordt aan *urtiucht* de beteekenis van ᶜverlatenᵓ toegekend, gesteund door tal van plaatsen; daarmede is tevens *ant* veroordeeld. Met de Haan Hettema is dan ook de zin te lezen: »hiu ... hire modwilla *aut*, thene frudelf urtiucht," etc. d. i. zij den haar gedanen moedwil openbaart, den vrijer verlaat, en tot den rechten voogd gaat.

Aut is 3. s. praes. ind. van *auwa*, waaromtrent men het Wörterbuch S. 615 vergelijke.

Scepena.

Met de beteekenis van »herbeischaffen," die van elders niet verder bekend is, plaatst von Richthofen dit woord onder ᶜ*skeppa* (schaffen)ᵓ.

Daartegen bestaan m. i. eenige bezwaren. Dit gerundium diende eigenlijk wel *pp* te hebben; die dan ook in al de andere vormen van den inf. en het praesens voorkomen.

Het betreffende citaat luidt aldus: Indien iemand wegens vrouwenkracht zijn hoofd moet lossen,

> »iof hyt[2]) self naet habbe, deer hyt mei ielda moge, soe agen syn fryonden toe *scepena* bi aesga dome ende bi lyoda landriucht[3])."

Geregeld heeft het verbum een object bij zich, dat men hier ook minder goed mist.

1) *Stefgong*: „so hiess ein gerichtliches verfahren das bei nothzüchtigungen eintrat; zwei Stäbe wurden aufgerichtet, bei dem einen standen die verwandten der frau, bei dem andern der nothzüchter; trat sie zu diesem, so wurde sie seine frau, zu jenem so wurde er straffällig;" vgl. O. F. W. II, 38 (J. M. F. II, § 32), W. 391 § 30; R. 116, 19; 542, 33.

2) Von Richth. *hy*.

3) O. D. landriucdt.

Zien we nu dat de parallelle teksten uit Riustringo, Eemsgo, Hunsingo, en de Latijnsche tekst uit deze laatste gouw, en de nederduitsche tekst van de Eemsgo, alle hebben: helpen, iuvare [1]) dan komt licht de vraag op: is de vorm en de beteekenis van dit *scepena* wel juist.

De tweede tekst uit Westerlauersch Friesland wijst thans den weg: deze leest »soe aeghen him zyn friond toe *stepane* [2]).

De geringe wijziging in de O. D. van *c* in *t* behoeft geen nader bewijs; hoe licht kan in het handschrift, waarnaar deze Incunabel gedrukt werd, de *t* als *c* gelezen zijn. *Stepe* beteekent *helpen*; nog is nieuwfriesch: *yen stype* = iemand steunen.

Toch blijft men — al is de beteekenis en de vorm thans zonder gevaar van inspraak — ᶜhemᵓ in den O. D. missen; eisch is echter niet dat een object bij dit verbum staat; nog laat men in Friesland bij *stypa* den persoon, ten wiens behoeve dit zal wezen, weg; ook bij ᶜhelpaᵓ wordt dit wel weggelaten: »ief thet helpa ne mughe" Fr. Rq. 54.

De etymologie van ofr. *stepa(ne)*, nfr. *stype* op te sporen, zij latere nasporingen overgelaten.

Licht werpen de boven aangehaalde plaatsen op een Latijnsch stuk, dat A° 1118 de aan Stavoren gegeven privilegiën van graaf Egbert (1068—1090) bevestigt: »quod si aliquis, *stipantibus* parentibus, amicis (l. et amicis) pecuniis pacisci noluerit... etc. Schwartz. Chart. I. 71, waar ᶜstipareᵓ = steunen, helpen is.

1) R. 25, 9: Thet is riucht thet him sina friond ther to helpe, ief hit selua nawet hebbe"... *Lat.*: cognati tenentur eum iuuare... si ipse soluere non habet... *Nederd.* Syn vründen synt em schuldich to helpen... ofte he suluen so vele nycht enhebbe.

2) Cod. Emm.: him to hilpane; Cod. Isbr. en MS. Belg.: hem te helpen; dit zijn glossen aan den rand van het hs. J. M. F. Sommige schijnen overeentekomen met de teksten in de Oxfordsche handschriften. Niets zekers is echter hieromtrent te zeggen, voor en aleer ons een goede tekstuitgave geschonken wordt van het hs. J. M. F., thans in 't bezit van von Richthofen; en de Oxfordsche handschriften van Iunius. Wie schenkt ons deze?

Bilyst.

Hs. J. M. F. (O. F. W. II, 47):

»aldeer di man bilyst, ende dat wijf hir alles wrmet dat hio toe dae grewa sidza scel, dat hio ene berthe an her habba, deer hi an [hir] tilet habbe, ende hioes hir alles biwene, soe scel di eerfnama hir dat gued an sete bifella toe riochta deitinghe. Nv is dat riocht deithingh tian moenaden," etc.

'Bilyst' in dit hs vindt zijn parallelle uitdrukking in 'oflyuich wirth' van den Ouden Druk; de beteekenis moet dus 'sterven' zijn; en daarvoor is 'bilyft' het woord. Ook in het middel nederlandsch, waar het 'bliven' luidt; zie Verdam, Woordenboek I. 1305. Ten onrechte voegt de Haan Hettema het in zijn Idioticon Frisicum bij 'bilidza'. Een tweede vorm is te vinden in het XXIII^ste^ Landrecht naar hetzelfde hs: indien een zwangere vrouw wordt aangetast, zoo »wr-ewelad inor dae benena burch (= ventre), dat dio berde *bilewen* se", waarvoor de O. D. heeft »berthe daed se", en een ms. 4to in margine van het hs J. M. F. meermalen aangehaald: »thio berthe *bilewid* se" (O. F. W. II. 95).

Sommigen, ook juristen, hebben de 10 moenaden in 9 willen veranderen, daar de tijd der vrouw slechts 9 maanden is en was; waarbij zij echter vergeten hebben, dat men (in juridische zaken) in de M. E. met maanden van 28 dagen rekende, en 10×28 juist het richtige aantal dagen opleverde; een rekening, ook nog in het Deventer van de XIVe eeuw te vinden; waar het jaar 13 zittings maanden, d. i. 13×4 weken, telde; en de Cameraars der eerste maand tevens die der 7^e^ en der 13^e^ waren.

Ombethe, ombithe.

Eenige malen staat in Broekmannen, in de Eemsgo'sche en Fivelingo'sche stukken *ombeth(es)* en *ombithe.*

Terecht zegt van Helten: »man beachte hier die constante

Schreibung *th*, deren zweck mir dunkel ist" [1]). Zeker is zij niet duidelijk. Maar, waarom zou men niet mogen lezen »ombech(es)" en »ombiche."? Het accent rust op de eerste lettergreep, anders kan het moeilijk tot *-ompt* zijn geworden; maar er naast staat »ombecht(es)" in denzelfden Broekmannenbrief en in Hunsingo' sche en Eemsgo'sche wetten.

Na *ch* is afval der *t* niet ongewoon; in dezelfde tongvallen vindt men *riuch* (riucht), *ech* (echt, hd. acht) *offlech* (afrukken van den huid), *unwroch* (= unwrocht), *uniskif* (= *uniskift, niet gedeeld), *erach* (= eracht, overgegeven), vlg. van Helten, Altostfr. Gramm. § 119 *β*.

In onbetoonde lettergreep wisselt met *e* ook *i*; hem*i*linge; hem*e*linge; wet*i*re: wet*e*re; tsiur*i*ke: sther*e*ke; litt*i*c: litt*e*ca: pil*e*grin, vgl. ohd. pil*i*grin; clag*e*re: clag*i*re; fris*e*ska en agripin*i*ska, teg*e*da, vgl. osaks. teg*a*the.

Uit hs 45 (Catalogue des manuscripts Néerlandais de la Bibliothèque Nationale te Parijs) is de volgende eedsformule genomen. Zij staat p. 258 v. van deze collectie, die tot het begin der XVIe eeuw, met uitzondering van den bijgebonden incunabel, schijnt te behooren.

> Ic manye yo by gode en*d*e by juwer seel en*d*e by [2]) da deppelsa der y tyda font hebbit ontfynsen [3]) en*d*e by da trouwen der y gode synt schyldich en*d*e by juwer priesterschyp en*d*e by dat helga sacrament der gy habb*et* [4]) wyt en*d*e consecreret en*d*e foert wya schyllet by al yw guede werken der y habbit deen by al yw sellich*eit* [4]) der gy synt toe hopyen en*d*e by da gre*m*ma ordel der y schilla ontfaen [5]) ty da ionxsta dey fan gode fan hemelryck dat y

1) Altostfries. Gramm. p. 118, § 148*α*
2) Een letter uitgekrabd.
3) De *y* is niet te duidelijk.
4) Hs. habb[t] — sellich[t].
5) Hier doorgeschrapt: to.

da decknya habba heert noch kopit noch mit nener samenya kriget en*de* gy habb*et* pyna noch panda noch burgen for set en*de* da heren fan wttracht habbis yw scencht en*de* arme wyden en*de* wesen mey to bescatten en*de* to byscyrmen der he*m*men self naet byscyrma mogen vermyts yw gaestlyck ryucht [1]) en*de* y den ede by [2]) halden mogen tyoga dat y [3]) yw god also helpa en*de* al helghen.

Item Dyt ys ryucht // en*de* y den eede by

Zwolle, April, 1891. F. BUITENRUST HETTEMA.

1) De *y* uit *u* gecorrigeerd.
2) De *y* gecorr. uit andere letter, *e*?
3) Lijkt eenigszins op u; is y zonder staart, vgl. Ofr. Bloemlez. p. 85, n°. 4.

ASSCERADE.

Bij *Dietsche Kleinigh.* 2 (Tijdschr. 8, 63—64) kan nog gevoegd: Asscheraaije, asch, daar de loog nog niet is uitgetrokken; loog, nog met de asch vermengd, ongeklensde loog Aldus in Meyer's Woordenschat, 1777, III, 14.

F. B. H.

BRONNEN VAN DIE BOUC VAN SEDEN.

Bij de bewerking van het Middelnederlandsch zedekundig leerdicht »Die Bouc van Seden" dat in 't begin dezes jaars door mij is uitgegeven, heb ik aangewezen, dat als de voornaamste bron, waaruit die dichter geput heeft, moet beschouwd worden het in den vorm der Disticha Catonis geschrevene schoolboekje, dat in de Middeleeuwen vrij algemeen is gebruikt geworden bij het onderwijs in de Latijnsche taal, en bekend is onder den naam van Facetus of Liber Faceti, of ook wel Ethica Faceti morosi genoemd wordt. Destijds heb ik gebruik gemaakt van een der oudste uitgaven, die in mijn bezit was, welke mij later gebleken is, soms wel eens slechtere, doch meestal betere lezingen van die veelal verminkte Versus leonini te bevatten, dan vijf jongere uitgaven, die mij welwillend ter vergelijking verstrekt zijn uit de Koninklijke Bibliotheek te 's Hage, doch die allen, wat den inhoud betreft, volkomen overeenstemmen. Later ben ik door vriendelijke mededeeling van Dr. Weinkauff te weten gekomen, dat zich in de Stads-Bibliotheek te Trier een exemplaar eener uitgaaf van onbekenden datum bevindt, die, met weglating van de elders nooit ontbrekende Glosula, daarentegen vergezeld is van eene onder ieder distichon geplaatste vertaling; welke uitgaaf naar het vermoeden mijns vriends mij wellicht zou kunnen van dienst zijn — en ook werkelijk van grooten dienst geweest is — bij de bewerking van een ander gedicht, waarmede ik mij sedert eenige maanden bezig houd.

Door de steeds bereidvaardige hulp van onzen zoo verdienstelijken Universiteits-Bibliothecaris Dr. du Rieu in staat gesteld gebruik te kunnen maken van die nergens vermelde uitgaaf — waarvan, buiten het Triersche exemplaar, nog geen ander ontdekt is — heb ik bevonden, dat deze uitgaaf niet slechts enkele aannemelijke lezingen bevat, maar dat daarin, onder den gewonen Facetus verstrooid, o. a. ook een zestal Latijnsche

disticha voorkomen, die zoo oud moeten zijn dat zij door den dichter van Die Bouc van Seden, gelijk ook door dien van Der Leken Spiegel hebben kunnen gebruikt worden.

Ik haast mij alzoo de aanwijzing dezer ontdekking, als eene Toegift op mijn boven vermeld werk, in dit Tijdschrift te plaatsen, dewijl ik daarbij tevens de hoop koester, dat hierdoor wellicht een tweede exemplaar moge voor den dag komen, dat, misschien met andere kleine boekjes in één band samengebonden — evenals dat van Trier — thans onopgemerkt in de duisternis ligt; terwijl toch zulk eene verschijning van zeer groot belang zoude wezen, daar het mij immers gebleken is dat aan het Triersche exemplaar, zoo niet meer, althans een tweetal bladen ontbreekt [1]).

Mijne aanwijzing zal ik zoo inrichten, dat telkens onder iedere strophe van Die B. v. S. de daarvoor passende Latijnsche bron — die ik, bij gebrek van den titel des boeks, kortheidshalve Teutonice zal noemen, — geplaatst worde met de daaraan toegevoegde vertaling. Bovendien zullen dan nog de overeenstemmende verzen van Der Leken Spiegel opgegeven worden, die alzoo blijken uit diezelfde bron te zijn voortgevloeid.

---

1) Dat het exemplaar niet compleet is, blijkt daaruit, dat het eerste en het laatste katern uit een *oneffen* getal van folia bestaat. — Daar dit quartijntje zonder opgaaf van jaartal, plaats of drukker verschenen is (gelijk ook zonder pagineering, signaturen of custoden) kan het niet nader worden aangeduid, dan door de eerste woorden der eerste bladzijde:

Incipit facetus teutonice et latine

waarop deze verzen, bij wijze van Voorrede des Vertalers, volgen:

w Ilch iunck man ringen wil na eren
Ind guden seden leren
Dye sall cathone volgen na
Doch en sy eme niet versma
Wat facetus inder schrifft
Leret van seden da he spricht

c Vm nihil vtilius humane credo saluti *enz.*

en dan volgen op iedere bladzijde vier disticha, telkens in vier regels vertaald en in strophen afgescheiden. — Wie die Vertaler geweest is, kan niet worden opgegeven. Waarschijnlijk is het dezelfde dichter, die ook de Disticha Catonis op gelijke wijze geleverd heeft en in dezelfde taal overgebracht, waarvan de uitgaaf met dezelfde let-

I.

B. v. S. 101: Wes in dinen zin ghestade,
Beede in sprekene ende in dade:
Die es in onghestadichede
Hi beiaghet quade name daermede.

Teutonice 77: *Uti sermone quasi prudens disce decenti*
Ne sis par homini sordentia verba loquenti.
Leyr gebruchen hye ind dort
As dye wysen guden wort
Weys der dorper niet gelich
Die boser worde vlisent sich.

II.

B. v. S. 269: Alse een beter of vroeder man
Dan du best, di spreket an,
Swijch die wile datti spreket.
Het es onhouesch dat men breket
Ofte scuert iemens tale,
Vor hise heuet ghehendt wale.

Teutonice 94: *Inter sermonem caveas ne quando loquaris*
Alterius. prudens sic cunctis esse probaris.
Nu hore ich wil dich leren vort
En sprich niet in eyns anders wort
So sayt man dat du sijs
Eyn man van guden seden wijs.

Lksp. III. 3, 79. Alse ghi eens menschen redene hoort,
So en spreect daer in niet een woort,
Voor dat hi al heeft gheseit:
Dat is grote hovescheit.

---

tervormen gedrukt is. Een exemplaar van dezen Cato is in ons Triersche boekje niet slechts *met* Facetus maar bij vergissing gedeeltelijk ook *middentusschen* Facetus samengebonden; en uit die vergissing blijkt juist de zekerheid, dat van het eerste en laatste katern slechts een oneffen getal van folia aanwezig is. — Mijn vermoeden is alzoo dat hier vier bladzijden, of gezamenlijk *zestien* strophen ontbreken.

III.

B. v. S. 279: Vele vermeten es harde quaet:
Vermet di niet van eenegher daet,
Die du niet met dire cracht
Vulleesten no vulbringhen macht.

Teutonice 87: *Non iactes te facturum que tota replere*
Vis tua non poterit. ne mendax esse probere.
Enbage dich niet van sulchen dingen
Der du niet en machs volbringen.
Wolt du dich bagen groisser mere
Man helt dich vur eyn logenere.

Lksp. III. 3, 489. Ic rade u dat ghi niet en bestaet
Dinc die boven u macht gaet;
Want hets scande den man
Dat hi niet volbringhen en can
Dinc die hi begonnen heeft,
In wat state dathi leeft.

IV.

B. v. S. 373: Die huwen sal, of in ordine gaen,
Of ouer zee die cruce ontfaen,
Eer hijt begripe, bepense hem wel:
Ne wese niemene te fel.
Sule man doet dinc in haestichedeu,
Dat hem berouwet, alst es leden.

Teutonice 150: *Coniugium monachale iugum crux inspiciantur.*
Hec in mente prius a te quam suscipiantur.
Wolt du eschalf ane gayn
Monich werden off dat cruce entfayn
Dyc salt du alle vur betrachten
Ee du dych da mede wils behachten.

Bebel Prov. German. 91: *Nulli consulendum est, ducere uxorem, transmarinam facere peregrinationem et sequi militiam.*

V.

B. v. S. 543: Vrient, oftu wilt huwen wel,
Nem dijn ghenoet ende niemen el;
Nem die es van goeden zeden,
So leedestu dijn lijf met vreden.

Teutonice 149: *Duc tibi prole parem morumque vigore venustam.*
Si cum pace velis vitam deducere iustam.
As du truwen wolt eyn wijff
Ind mit ijr leuen sunder kijff
Nym eyne dye dijr sy gelich
Ind guder seden vlijsse sich.

Lksp. III. 4, 327. Wildi trecken te huwelike,
Soe nemt en wijf u ghelike;
Want twee ossen onghelijc
Trecken selden eenparlijc.

Facetus 67: *Disparibus currus nunquam trahitur bene bobus.*

VI.

B. v. S. 585: Eer du in die dore sult gaen,
Die du vints besloten staen,
Saltu hoesten ofte spreken,
Niet metter druust die dore vpsteken.

Teutonice 135: *Ad quamcunque domum perrexeris ante screato*
Quam subeas tussim moveas et ad ostia stato.
Geys du in eymans huys da vore
Ruysper dych ind vur der dore
Blyff eyn kleyne wile stayn
Ee du vort dar in willes gayn.

Mocht deze mededeeling er toe leiden, dat een volledig exemplaar, thans wellicht op bovengenoemde wijze verscholen, hier of daar werd ontdekt, dan laat zich met grond vermoeden, dat nog wel meer uit die bron zal kunnen worden voor den dag gebracht.

Leiden, Juli 1891. W. H. D. SURINGAR.

NIEUWE LEZINGEN IN VELTHEM'S SPIEGEL HISTORIAEL.

I—IV Boek.

Ook na de vele goede verbeteringen, die Cornelia van de Water reeds in den tekst van Velthem heeft aangebracht, is er nog gelegenheid genoeg om in Velthem te werken, gelijk naar ik hoop uit de volgende bladzijden blijken zal. Ik volg den tekst van Velthem en zal eene enkele maal ook over het eene of andere minder gewone mnl. woord het een en ander in het midden brengen, indien ik er iets nieuws over kan mededeelen.

I, 17, 93. Over het Heilige Land sprekende zegt Velthem, aan de stad Akers gekomen:

> Akers es in den hoet van al,
> Daer ment al met besluten sal.

Het is blijkbaar, dat hier iets aan de woorden ontbreekt, want een gezonde zin is er niet in te ontdekken, en de woorden van Le Long, die *hoet* op goed geluk af als *hoot*, d. i. *hoofd*, opvat en verklaart: »staat onder haar aller bescherminge", maken de zaak niet helderder. Beter zal ons het Latijn van Vincentius (32, 65) inlichten, alwaar wij lezen: »Acon civitas est in angulo sita, tota patens ab oriente ac meridie totaque mari clausa septemtrione et occidente." Ik laat daar, of Velthem zich behoorlijk rekenschap gegeven heeft van hetgeen hij vertaalt — wat zijne gewoonte niet is — maar dit is zeker, dat *in den hoet* veranderd moet worden in *in den hoec*, als vertaling van de latijnsche woorden *in angulo sita*. Ook uit enkele nieuwe bladen, die van de 4de Partie (van het door Velthem vervolgde gedeelte van den Spiegel) gevonden zijn te Brugge en Gent zouden nog sprekende bewijzen van Velthem's buitengewone slordigheid kunnen worden bijgebracht. Zij zullen eerlang aan den dag komen, wanneer die stukken zullen worden uitgegeven.

I, 34, 21. In het hoofdstuk »Ysewijn, van Wijsheden", waarvan het oorspronkelijk tot heden niet is teruggevonden, wordt natuurlijk herhaaldelijk over *wijsheit* en haar tegenovergestelde *sotheit* gesproken. »Wijsheid", zegt genoemde broeder aldaar, op het thema bordurende van »Een man in 't verstand, een kind in de boosheid": »wijsheid met boosheid gepaard schijnt mij dwaasheid toe, ja, dezulken lijken mij boven anderen dwazen te zijn (althans zoo moet hij zeggen). Of zoudt gij hen wijzen durven noemen, die zich op alle wijze kanten tegen Gods gebod?" In het Mnl. lezen wij daarvoor:

Want mi sotheit donct al dit,
Die met scalcheiden es gehit.....
Ende si sijn tote bovenal
Als ic u hier secgen sal:
Merct, oft dese niet sijn wel sot,
Die al setten iegen Gods gebot
Hare atente ende hare sinne.

In overeenstemming met de boven gegeven omschrijving wijzige men den derden regel, waarin *tote* niets beteekent, aldus:

Si sijn *sotte* bovenal.

I, 53, 21. Du (*die heiden pape*) moet Joode werden
Of een Kerstijn sonder verden:
Emmer doen dat moet wesen.

Er is hier (ook in het hs.) eene fout in deze regels. De laatste moet natuurlijk beteekenen: »een van beide moet gebeuren", gelijk vs. 27: »wattan, dit moet emmer sijn." Doch vooral vs. 35 kan ons op het spoor van de fout brengen; daar lezen wij: »Deen dat moet emmer gescien." In overeenstemming hiermede leze men vs. 23:

Emmer *deen* dat moet wesen.

II, 3, 18. Er wordt een tijdperk van verwildering geschil-

derd uit den tijd van het Duitsche interregnum en het optreden van Richard van Cornwallis, in de volgende regels:

Want *dat* lant, als ic seide ere,
Hadde lange gestaen sonder here,
Dat si (*de Duitschers*) genen coninc vorwaer
En hadden gehad in menich jaer;
Om dit waren si worden quaet.
Dese diere ten rike bestaet
Ende roveden hier ende daer,
Ende was Ridsard Coninc vorwaer:
Si ne wildens om hem niet avestaen.

Vooral is onduidelijk de zesde regel. Immers Richard had, om met Maerlant te spreken, »niet ene bone an (*geen aasje recht op*) dat Duutsce keiserrike", en er staat juist het tegendeel, als men over het bezwaar, in *diere* gelegen, heenstapt. Bovendien is de interpunctie van den uitgever zeer geschikt om den zin nog duisterder te maken; waarbij behoort, volgens hem, *dese*? Eindelijk zijn er twee regels om te zetten, en is de geheele plaats aldus te lezen:

Om dit waren si worden quaet
Desen, die niene ten rike bestaet
(Ende was Ridsard Coninc vorwaer)
Ende roveden hier ende daer.

II, 6, 48 vlg. In een verwoeden strijd worden wij verplaatst door de volgende regels:

Daer was een deel *sere* (?) gestreden
Van den genen, die reden daer.
Dese die dus quam*en* soo naer,
Die metten siden hem ondersaten,
Quam*en* echt vort met haren saten,
Die si tebroken hadden te voren;
Si hadden die trinsone vercoren,
Daersi op derde lagen ontwee.

In deze regels is niet alles duidelijk; b. v. niet, wat beteekent *hem ondersaten*, noch ook wat de *saten* (volgens Le Long *zadels*) zijn, waarmede zij terugkomen in den strijd. Een ww. *hem ondersitten* is niet bekend, de uitdr. *hem metten siden ondersitten* is onzin, en *saten* onbekend in eene beteekenis, welke hier in den samenhang past. Bedenkt men nu, dat het hier een verwoed ruitergevecht geldt (waarom ik ook in den eersten regel *sere* heb ingevoegd: *een deel sere* is eene min of meer ironische uitdrukking voor *hevig*: zij bet. eigenlijk *nog al erg*), dan zou men b. v. kunnen voorstellen te lezen *hem metten siden onderhorten*, doch vooreerst is daardoor de lezing van het teksths. niet verklaard, en ten tweede moet ook aan de eischen van het rijm worden gedacht. Aan al deze vereischten wordt voldaan, indien wij lezen:

Dese die dus quam*en* so naer,
Die (*l.* Datsi) metten siden hem *ondervachten*,
Quam*en* echt vort met haren *scachten*,
Die si tebroken hadden te voren.

Vooral in verband met het volgende *trinsoene* staat de lezing *scachte*, d. i. *speren*, *lansen*, vast, en daarmede is ook de keus van het rijmwoord aangewezen. Het woord *hem ondervechten* is bekend genoeg, en ook de min gewone meervoudsvorm *vachten* voor *vechten* kan bewezen worden. Zie Franck § 142.

II, 7, 60. De Hertog van Oostenrijk en de Markgraaf van Brandenburg zijn van plan een strijd te beginnen: intusschen worden alle middelen in het werk gesteld om hen te scheiden, en hen te overtuigen, dat een tweekamp beter is. Maar

Datsi alse twee campione (: sone)
Dit onder hem tween becorten selen,
Des en woude den (*l.* die) hertoge niet hingen
[(*l.* getelen),
Maer wilde vaste die strijt beginnen.
Echter (*l.* Echt) ontbeet (*l.* ontboot) nu hierenbinnen
Die ander: . . . . . .

. . . . . »beter eest dat wi twee
Dit becorten, dan daer mee
Liede selen tlijf verliesen".

Alle pogingen bleven vruchteloos, of, gelijk in het Mnl. staat:

t Inde besceet mit alsi kiesen,
Dat was die strijt boven al.

De eerste regel is geheel bedorven, en moet aldus worden gelezen:

Ten bescoot niet: alwat si kiesen
Dat was die strijt.

In het hs. is de lezing onduidelijk: er schijnt te staan »ende besceet met".

II, 8, 15. Eindelijk wordt er een zoen getroffen tusschen de beide zoo even genoemde personen, en

Doe werd *vans* in shertogen side.

Voor het onverstaanbare *vans* moet met eene geringe verandering *pays* worden gelezen.

Ten einde het rijm te herstellen, leze men in II, 13, 45:

Doe si vernamen, dattie roten (*voor* porten)
Vor in (*l.* Dar in) worden dus besloten
Gaderden si hem in een dal.

II, 31, 24. In een tooneel uit den oorlog tusschen Christenen en Sarracenen komen de volgende verzen voor:

Die Heiden, die des niene sagen,
Vore dat si op hem comen waren,
Worden verscard van derre scaren,
Om dat si waren gewapent niet.

Het is duidelijk, dat *verscard* eene door *scaren* veroorzaakte fout bevat, en dat in plaats van dit woord *vervaerd* moet worden gelezen.

II, 43, 57. Die honger mede entie diertijt
Maecte daer oec, des seker sijt,
Menigen man.

Of het in het hs. staat, is onzeker, daar *ct* en *tt* vaak zeer moeilijk te onderscheiden zijn, maar zeker is, dat *maecte* hier niets beteekent, en dat er *maette* moet staan. *Maten* beteekent hetzelfde als *matten*, nl. *klein krijgen*, *overwinnen*, *ten onder brengen*, *doen omkomen*. Het woord heeft natuurlijk etymologisch niets met *matten* te maken, want terwijl dit afkomt van het uit het Perzisch ontleende bnw. *mat*, d. i. *dood*, komt *maten* van *mate*, en bet. eigenlijk *iemand binnen eene bepaalde maat* of *bepaalde grenzen houden*, *hem klein houden*, bij uitbr. ook *klein krijgen*. Vgl. twee plaatsen uit Velthem in deze beteekenis, bij Oudem. 4, 296, en twee andere in *Limb.* Gloss. Kil. vermeldt ook als Oudvlaamsch de bet. *dooden*: »maten, *vetus Fland.* mactare, occidere."

III, 6, 2. In (*l.* En) mocht u niemen nu belieden,
Hoe meenlike met sinen lieden
Die Grave van Lusselenborch quam vore.

Meenlike is hier geheel misplaatst. Het begrip moet zijn *hoe dapper*, *hoe flink*, *met welk eene kloeke houding*. Bij Heelu wordt dit (vs. 5074) aldus uitgedrukt:

Hoe *coenlike* datsi doen ghelieten,
Dat en mochte nieman anderen seggen.

Doch er behoeft daarom in plaats van *meenlike* nog niet *coenlike* bij Velth. gestaan te hebben. Er is een woord, waardoor de lezing beter verklaard wordt en dat hetzelfde beteekent, nl. *menderlike*. Zie *Tijdschr.* 8, 36, en *Verg.* Gloss. op menderlike. In *Verg.* komt het woord voor in eene beteekenis, die van de hier vereischte niet veel verschilt, nl. die van *met kloekheid*, *flink*, *opgewekt*, *met moed*, *zonder vrees te doen blijken*, in de volgende regels:

Hi sach vore hem liggen tserpent,
Dat vaste sliep; hi ginc omtrent
Ende besaget harde *menderlike.*

III, 24, 10. Op een der tochten, die koning Eduard van Engeland deed, kwam hij ook bij eene fontein, »diese daer vonden in de middewerde die men hiet der aventuren borre" (Opschrift, cap. 23). »Dit donct ons", zeggen zijne ridders, »overwaer

Die borre, daer men af heeft geseit
Hier vormaels grote selsenheit,
Alse datten niemen mochte nopen,
Hi ne wer dan avonture in hopen".

»Sonder een hopen avonturen te vernemen", zegt Le Long, die nu en dan even guitig verklaart als Velthem vertaalt: zij zijn aan elkaar gewaagd. De bedoeling is: »dat niemand die fontein zou mogen aanraken, of hij moest een buitengewoon goed, een zeer dapper ridder zijn, iemand die hoop mocht koesteren op het ten einde brengen van hachelijke ridderlijke avonturen." Doch daar *aventure*, zooals de zin nu luidt, van niets afhangt, leze men:

Hine wer *van* aventure in hopen;

òf men verandere *aventure* in *aventuren* en beschouwe dit als een 2den nv., van *hopen* afhangende. — In hetzelfde hoofdstuk komt een zeer zeldzaam en niet zeer duidelijk woord voor:

(vs. 58) Doen quam daer een hagel fel
Met groter druust *soyende* sere,
Datse noch vervarde mere.

Vanwaar is dit woord? De beteekenis moet zijn *stroomen*, *uitgegoten worden*, *neerstorten* of een dgl. begrip. In het Mnl. komt het verder niet voor; alleen wordt er een woord *zooien* opgegeven: bij Schuermans komt het voor als dial. bijvorm van *zieden*, dus voor *zoden*. Doch dit is niet zeer gepast voor een hagelbui. Van een stroom, eene zee, eene woest bruisende bergrivier kan het ww. *zieden* gebruikt worden (vgl. ndl. *branding*, lat.

torrens, fr. *torrent*, hd. *Soden*), doch van de »*branding* van een hagelbui" te spreken in plaats van *stortvloed* gaat de grenzen der dichterlijke stoutheid te buiten. Er is dus niets anders op, dan te verklaren, dat wij het woord niet begrijpen, als de lezing juist is, en — onder voorbehoud — te beproeven, eene lezing te zoeken, welke zich door waarschijnlijkheid aanbeveelt, indien *soyen* mocht blijken op een misverstand te berusten. Voor dat geval is zeer aannemelijk het ww. *goyen*, dat de bet. van *gudsen*, *stroomen* heeft, en eenmaal, van bloed gezegd, voorkomt in *Walewein*. Zie *Mnl. Wdb.* 2, 2052, en vgl. goysen, ald. Indien deze gissing juist is, dan is er eene tweede bewijsplaats voor de intr. opvatting van *goyen* gevonden.

III, 26, 8. (Doe) reet hi so sere, dat hine sciere
Verhaelde ende neven hem reet,
Ende namene in sinen arm gereet
Rechte tusscen hals ende hooft
Ende heeften van den perde gelooft.

De samenhang is duidelijk, en de woorden zijn goed, met uitzondering van het laatste; *gelooft* (dat ook in het hs. staat) kan niet goed zijn overgeleverd. Er moet een woord staan, dat *sleepen*, *sleẅren* beteekent, en ik geloof dat daarvoor een woord dienen kan, dat met *gelooft* groote overeenkomst heeft, en ook in het rijm te dezer plaatse staan kan, nl. *geslooft* van *sloven*. *Sloven* beteekent *over iets trekken*, vooral van kleederen of de eene of andere stof. Zoo b. v. *Cron. v. Vlaend.* 2, 100: »C. beval J. te cleedene, ende hy *sloofde* hem selve sinen froc over sine scouderen." 2, 218: »Lanc gecleedt, eenen caproen ane getrocken, *geslooft* een root mutskin daerup." *Hs.* Yp. 142*d*: »hebbe gereet 1 pipe van vliedre vingers lanc of langer, ende in den darm gesteken ende die 2 enden over die pipe *geslovet* ende gevoeget te gader in 4 steden of in 5." Kil. slooven, velare, tegere, operare, velare caput."

Het woord wordt vooral gebruikt van dat, wat nauw sluit over iets anders, zoodat het er als het ware over heen *geschoven*

moet worden. Vandaar dat *sloove* bij De Bo de bet. heeft van »een houten of metalen band, *schuivende* of vastliggende op eenen steel," en *slooven* een synom. is van *stroopen*: »de mouwen, de broek *slooven* (De Bo 1038). Kil. slooven, opslooven, afslooven, retegere, denudare id quod tectum erat; slooven de mouwen, j. opslaen, reflectere manicas.

Daarnaast staat in het WVla. een intr. *slooven* en *slooveren*, gezegd van afzakkende kousen, broek enz., *afgestroopt* of *opgestroopt zijn*; vgl. ndl. »zijn goed zit *slof*." Dit alles geeft nog wel niet de bet. van *sleepen*, doch de bet. van het intr. *slooven* nadert tot die van *slepen*, *iemand naslepen*; verder merken wij groote overeenkomst op tusschen de beteekenissen van *sloven* en *sloren*. Eene *sloore* (De Bo 1038) is in het WVla. hetzelfde als ndl. *sloof* (vanwaar *sloven*, hard werken, veel en vermoeiend werk verrichten). Het schijnt mij dus toe, dat op de plaats uit Velthem *sloven* kan gestaan hebben: het kan daar het best door ons *sleuren* worden weergegeven. En het laat zich denken, dat evengoed als men zegt »*iemand* het vel van de ooren *stroopen*", d. i. *met moeite halen*, men zou kunnen zeggen *iemand van zijn paard stroopen*; dit woord, gelijk wij boven zagen, een synon. van *sloven*, heeft ook de bet. van *sleepen*; een *strooptocht* is een tocht, waarop al wat men krijgen kan, wordt weggesleept en geroofd. — Een ander woord voor het intr. *slepen* is het bekende mnl. *sloyen*, dat o. a. bij Velthem voorkomt in eene bedorven plaats, nl. III, 32, 45:

Dese halseberch was groot ende stranc
Ende swaer ende harde lanc;
En was niemant int lant Here (*l.* in alt here),
Hine *sloyde* hem twee voete oft mere.

Het begin van dezelfde fout zien wij III, 24, 26 den afschrijver maken, waar het hs. heeft:

Daerne was Ridder *int* alt here.

IV, 2, 17. Van de Schotten, die met Eduard van Engeland in Vlaanderen kwamen, verhaalt Velthem het volgende:

Wonderlike vore (*d. i.* voere) sachmen (*hs.*) daer
Onder die Galoyse overwaer,
Al barsser been liep daer tgene
Ende met enen roden rocke gemene.

Tgene is onverstaanbaar. Men leze *tgemene*, d. i. *iedereen*, *Jan alleman*. Dat ook het rijmwoord *gemene* is, is geen bezwaar, want het wordt in den tweeden regel in eene andere beteekenis gebruikt, nl. als bijwoord, en zulk een rijm beschouwt men als geoorloofd, hoewel het eigenlijk eene *rime riche* is, d. i. *te veel rijm* (zie Littré op r i c h e). — In hetzelfde hoofdstuk heeft Le Long een ander woord niet goed in het hs. gelezen, nl. *jagen* in vs. 51. Er staat in het hs.

Ander Heren ooc diesgelike
Jagen (*l.* Lagen) daer.

Eene andere verwarring van *j* en *l* (hoofdletters), doch nu niet door de schuld van Le Long, vinden wij IV, 4, 38:

Niet lanc hierna die coninc bestoet
Weder te varen te Vlaendren werd,
Daer sijn volc lach onbewerd,
Ende sere was nu vervard in dat
Jegen (*l.* Legen) die gemeinte van der stat.

»dat *gelegerd zijn* van de Engelsche troepen aldaar was voor de bewoners der stad eene bron van allerlei onaangenaamheden en rampen," welke in de volgende regels beschreven worden.

IV, 9, 32. De Gentsche edelen, die in vereeniging met den Graaf van Sint Pol (*Simpoel*) eene nieuwe belasting hadden ingevoerd, hadden daardoor in zulk eene mate de woede van het volk tegen zich gaande gemaakt, dat, toen de Graaf zich uit de stad had verwijderd, er een opstand ontstond en er vele van de aanzienlijken het leven verloren. 's Graven steen werd belegerd en eindelijk door het vuur gedwongen zich over te geven, en overal werden nu de vijanden van het volk vervolgd:

Doen liepense *(het volk)* vord van strate te strate;
Daer elc wiste sinen viant,
Dien dadense groten pant:
Al waest over tien jaer gesciet,
Nochtan dadense hem verdriet:
Daer lach selc doe al naect,
Die syns vele hadde gemaect
Daer vormaels, dat verstaet:
Nu en haddijs andren raet.

Zonder een greintje mededoogen voegt Velthem de laatste regels toe aan zijn verhaal: „Menigeen lag daar" zegt hij, »naakt uitgeschud op den grond, die te voren, dat verzeker ik u, veel »sijns" had gemaakt, doch er zat nu voor de heeren niet anders op." In den samenhang kan geen ander begrip gebruikt worden dan: »die te voren veel zorg aan zijn uiterlijk, zijne kleeding, zijn opschik besteed had; daar lag nu menige fat naakt uitgeschud op den grond." Doch dit kan *syns*, gelijk ieder ziet, niet uitdrukken. Het is eene verknoeiing van een onduidelijk geschreven of niet juist begrepen woord, dat meer dan eens in de opgegeven beteekenis bij Velthem voorkomt, nl. *sypau*, praal, opschik, tooi, toilet, waarover ik gehandeld heb *Tijdschr.* 4, 201 vlg.: vgl. Velth. IV, 37, 14 en V, 49, 68. Men leze de regels aldus:

Daer lach selc doe al naect,
Die *sypaus* vele hadde ghemaect
Daer vormaels.

Sypau maken komt ook IV, 37, 14 voor, naast *sypau doen* op de andere aangehaalde plaats.

IV, 10, 23.

Willem van Guelke ooc, een kint,
Werd hem *(den Bruggenaars)* ooc daerna bekint,
Doen si den Damme hadden gewonnen,
Dit (nl. *dit kind)* heeft daer ooc een wonder begonnen:

Hieraf was dat velt verfroost
Dat hem dit kint quam van oost
Te helpen iegen Vrancrike.

In het hs. staat onduidelijk *velt* (er kan ook *volt* gelezen worden), doch duidelijk *verfroest*. Evenwel zijn beide woorden bedorven; men moet natuurlijk lezen:

Hier af was dat *volc vertroost*.

Vgl. *Parth.* 6593:

Ernout es comen, ende sijn doen
Hevet sijn *volc* sere *vertroost*.

In hetzelfde hoofdstuk, op het einde, is weder een regel verknoeid (vs. 75 vlg.); in plaats van

Hoe dat hem die coninc met gewelt
Al hadde gedaen al ongelt

leze men:

Af hadde gedaen (h)al*en dat* ongelt.

Afhalen bet. in het algemeen *weghalen*, *wegnemen van iemand*, en wordt ook bepaaldelijk van boeten gebruikt in den zin van *invorderen*, *innen*. Zie *Mnl. Wdb.* 1, 234.

IV, 16, 63. Na de door de Bruggenaars op de Franschen behaalde overwinning komt Pieter de Coninc met de zijnen in Brugge terug:

Met groter bliscap waren si ontfangen.
Des coincs liede werd gestort
Ende gesleipt al achter die port,
Ende si hieven op den Liebert saen
Die onder was te voren gedaen.

Het spreekt vanzelf, dat hier eene fout schuilt: immers het enkv. past niet bij het mv. *liede* (hoewel daarom alleen de plaats ons niet verdacht behoeft voor te komen), en het is niet duidelijk wie des *coincs liede* zijn, die op dat oogenblik in Brugge

waren, en hoe men die »storen" kan. Bovendien merken wij op, dat in de volgende regels gesproken wordt van den »Leeuw van Vlaanderen", den „Vlaamschen Liebaart," die na het verjagen der Franschen in eer wordt hersteld, en zich nu niet langer behoeft te verschuilen uit vrees voor het wapen der Franschen, gelijk men weet, de *Lelie*, waarnaar ook in Vlaanderen de Franschgezinde partij *Leliaerts* werd genoemd, in tegenstelling met de *Liebaerts* of *Claeuwaerts*, d. z. *patriotten*.

Vgl. b. v. Velth. IV, 41, 31:

Die *Lilyarts* hieten alle vri,
Die *Lyebarts* van der quader pertie;
Ende waer dat si conden gemicken,
Dattie *Liebarde* dorsten kicken,
Dat wilsi wreken metten swerde:
Selc volc waren die *Liliarde*.

Mij dunkt, in *liede* moet het woord zitten voor het fransche wapen, dat nu, na de overwinning, wordt *gescheurd*, vertrapt en door het slijk gesleurd. Men leze daarom:

Des Coninc*s Lilie* werd *gescort*
Ende gesleipt al achter die port.

Lilie is de gewone mnl. vorm voor *lelie*; lat. *lilium*. Vgl. IV, 26, 9:

Artoys hilt hem dat (*l.* das) gepayt:
Hi droech den scilt met *lilien* gesait,
Met goude upheven (*opgelegd*, *opgewerkt*) in asure.

Doch vooral komt ons eene andere plaats te pas, waar eene herhaling beschreven wordt van hetzelfde tooneel, dat hier geschilderd wordt, nl. IV, 41, 61:

Men werp die *Lelye* (hs. *Lilye*) onder voet
Ende sette den *Liebart*, daer si stoet.
Aldus quam weder die *Liebert* vort
In die stede Zuut ende Nort.

IV, 25, 6. Gedurende den Sporenslag, waarvan de beschrijving bij Velthem buitengewoon uitvoerig is, zendt Artoys, die zich over den uitslag van den strijd ongerust begint te maken en niet in handen van het gemeen wil vallen,

Een iraut, te nemen ware
Oft hi woude (*l.* vonde) int Vlaemsce here (*l.* hare)
Enegen here van groten prise,
Die wesen souden (*hs.* soude) te desen pongise.
Sine gedochten waren mettien,
Dat hi hem vaen soude laten dien,
Ginct hem qualike in den strijt.

Doch de bode komt terug met het weinig troostrijke antwoord: „Er is bijna geen een adellijk heer te bekennen;

Al dat ic sie, dat sijn crayolen
In die wapen, ende scieten spolen,
En sach niemen van valoer."

De bedoeling van het ongewone woord *crayole* is ongetwijfeld *man uit het volk*, doch het is niet onmogelijk, dat ze door den bode worden gekenschetst als *schreeuwers*, *ophakkers*, *blageurs*, die van het weefgetouw weggeloopen zijn (*ende scieten spoelen*). Men zal dit woord wel van den eenen of anderen Franschen vorm hebben af te leiden, van den stam van fr. *crier*. Vgl. de belangrijke opmerkingen over dezen en verwante vormen, te vinden bij De Jager, *Freq.* 1, 323. Het zou mij niet verwonderen, dat De Jager en het Brem.-Nieders. Wdb. gelijk hebben, en dat ook het ww. *krioelen* hiertoe behoort, al is ook de beteekenis van *krielen* aan dit woord eigen geworden. Vgl. fr. *criailler*; holst. *kriölen*, *krojolen*, *korjolen*, schreeuwen, juichen, van waar *kriöler*, *korjoler*, schreeuwer. — Een paar regels verder, waar de bode eene enkele adellijke banier beschrijft, door hem waargenomen:

Ene baniere sag icker blaken (*wapperen*)
Den lupert (= liebert) van goude, gebatelgeert
Int *vat* van goude geordineert,

moet men voor het dwaze *vat* ı uurlijk lezen *velt*: de *e* en *l* zullen onduidelijk geschreven zijn ı reest. Eindelijk is er eene verkeerde lezing in vs. 50, waar plan geopperd wordt om de Vlamingen, die alle te voet s ı n, zich te laten afmatten of vermoeien, door hen te laten v ıten en eerst den volgenden dag den strijd te aanvaarden, ı aldus uitgedrukt wordt:

Mergen laet ons op hem slaen:
Hets al arm volc te voet,
Ende sal dan setten sijn vermoet.

Ten einde den onzin in den laatsten regel te verwijderen, leze men:

Ende sal dan *seker* sijn vermoet (*vermoeid*, *afgemat*).

IV, 26, 2. Gode ı at, die het in de vorige aanteekening geno e pl ıperd, verdedigt zich tegen het verwijt van laffe vr door Artois was gemaakt.

Her Godeverd antwerde den Grave sciere:
»En wane niet, dat ic my yet sciere!" enz.

De uitdrukking *hem scieren*, welke mij lang duister geweest is, beteekent *voor zich zelven zorgen*, *met zich zelven te rade gaan*, met het bijdenkbeeld van *vrees* of *bezorgdheid*, dus ook *bang* of *bevreesd zijn*. Zie vooral *Tijdschr.* 9, 300—301.

IV, 27, 27, waar V *hondert*, evenals op andere plaatsen, door Le Long bij vergissing gemaakt is uit v̊ (d. i. *vor*), zie *Tijdschr.* 9, 285 en vgl. IV, 37, 79 en 80.

IV, 28, 21. In het Fransche leger, onder Artoys, bij Kortrijk, stond de negende legerafdeeling onder bevel van Godevaard van Brabant:

Die IX^{de} bataelge wel bewerd
Vorde mijn her Godevard.
Dese hadde, *wildijt weten* [1]),

1) Deze regel was uitgevallen; vgl. vs. 11 van hetzelfde hoofdstuk.

Hem III hondert, soe opgeseten,
Van Brabant ende van andren steden,
Die hire toe hadde gebeden."

Soe in vs. 4 is bedorven; men lese *scone opgeseten*, d. i. *op schoone* of *fiere paarden gezeten* of *rijdende*. Hetzelfde begrip wordt Velth. IV, 23, 55 uitgedrukt door »wel opgeseten"; zoo ook *Grimb.* I, 1250; Stoke III, 1111; *Parth.* 6470; *Lanc.* IV, 5427; 11335 (bat opgeseten). Hetzelfde wordt *Lanc.* IV, 5944 en 6321 uitgedrukt door *hoge opgeseten*, zooals men bij Velth. ook zou kunnen lezen, en indien er gestaan had »*hoe* opgeseten", dan zou de verandering (in *hoge*) nog eenvoudiger zijn. Het tegenovergestelde is *mate gereden sijn* (Heelu 5230). *Opgeseten* alleen komt ook voor voor *te paard zittende*, b. v. *Limb.* VIII, 968; 1100; XI, 1206.

IV, 30, 15. Een tafereel uit het heetste van den Sporenslag, hetwelk Velthem tot eene vergelijking uitlokt met den slag van Roncevalles, waar een dergelijk bloedbad werd aangericht:

Die stave (*de strijdkolven*) scorden entie (*l.* ende) borsten
(Daer si de Prinsen mede ontorsten)
Van den pinnen....

(van de punten, waarmede zij (ook *misericorden* en *goedendags* genoemd) waren bezet, waarom ze ook *gepinde stave* genoemd werden; zie beneden, en *Mnl. Wdb.* op gepinnet en goedendach)

toter hant:
En bleven *so vele* niet in Alisant,
Te gene wige, daer Rolant vacht,...
Alsi (*l.* Alse) vor Cortrike daden.

De strijd bij Alisant, of gelijk zij in het Fr. heet, *la bataille d'Aleschans* is eigenlijk eene episode uit een ander gedicht, nl. uit den *Guillaume d'Orange*, doch zij viel in de herinneringen van het volk samen met andere strijden tegen de ongeloovigen, en ook met den Roelantslag. Zie Jonckbl., *Gesch.*[3] I, 178 en 75. Die herinnering aan Roelant brengt den afschrijver zoo

zeer in de war, dat hij in vs. 29 *Roelant* in plaats van *Rinesse* als een handelend persoon in den sporenslag laat optreden. En dat het niet de eenige plaats is, waar het vieren der teugels van zijne verbeelding hem parten speelt, kan IV, 27, 46 bewijzen, waar wij lezen:

Dus vergaf hem Guelke den evelen moet,
Om dat hi woet in der Sarrasijn (*l.* Fransoysen) bloet.

IV, 32, 10. Nadat Velthem de lotgevallen van de eerste legerafdeeling heeft vermeld (bl. 250), komen ook de beide andere aan de beurt. »Al hebbic", zegt hij (bl. 253),

Al hebbic van der jeesten (*l.* iersten) bataelgen
Gesproken aldus, van hare faelgen
Ende ooc van hare bagelhede,
Er (*l.* Eer) ic van den andren twee dede.
Si sloegen met sporen alle die (*l.* drie)
Op ene ure.

Behalve deze verbeteringen moeten er in dit hoofdstuk nog een paar gemaakt worden, nl. vooreerst vs. 68:

Bangelijn vacht daer menichfout,
Een vroom ridder ende een stout.
Hi ne fineerde, no hine conste
Van dien dat die wijch begonste
Toten inde, van groten slagen:
Hem allen wondert (*l.* wonderet) diet ansagen.

Dat iemand, die van het begin tot het einde van den strijd niet ophoudt slagen uit te deelen, de bewondering opwekt, is heel natuurlijk; minder evenwel, dat van denzelfden persoon gezegd wordt, dat hij er eigenlijk geen verstand van had, immers eene andere beteekenis kunnen de woorden »no hine conste" niet hebben. *Conste* zal dan ook wel op een misverstand berusten. Het begrip *mild zijn met zijne slagen, niet op een slag meer of minder zien*, een van de vele ironische uitdrukkingen, onder de termen van een strijd in gebruik, kan ook

op eene andere wijze worden weergegeven, nl. door »*zijnen vijanden zijne slagen gunnen of niet onthouden.*" In dezen geest moet het woord *conste* gewijzigd worden. Men leze nl. *veronste* (*v'onste*), dat zeer weinig van *conste* verschilt, en dat de beteekenis heeft, welke hier juist past. Met een soortgelijk voorbeeld van het gebruik van *veronnen* of *wanconnen* (want men zou voor *conste* ook kunnen lezen *wanconste*) kan ik de hier toegepaste verbetering niet toelichten of bevestigen, doch mijne wijze van handelen is, meen ik, gerechtvaardigd door het middeleeuwsch spraakgebruik. Zie *Tekstcrit.*, bl. 37. Het begrip van *veronnen* komt overeen met dat van mnl. *sparen*, ndl. *zuinig zijn*, en is dus met de ontkenning hetzelfde als mnl. *milde sijn sisre slage.*

Eindelijk, vs. 72:

Mijn Her Geraert Ferrant
Was so beset metter hant,
Het booch al dat onder hem quam.

Men leze *besech* voor *beset*; dat de beide woorden meer werden verward, kan men zien in het *Mnl. Wdb.* op besetheit.

IV, 33, 10.

Gene trompen ginc men tuten
Omtrent Artoyse menichfout;
Hi sach al omme: wat hi scout,
Waren alle *(was niets dan)* gepijnde martsen.
Hi riep: Ariete om tebbene pale!

Wellicht vinden wij hier de boven reeds genoemde *gepijnde staven* terug; immers *martsen* kan niets anders zijn dan fr. *marche*, en dit heeft niet de beteekenis van *stok*, *staf*. Ook is op het rijmwoord geen staat te maken: indien in de onverstaanbare woorden *pale* eene verschrijving is voor *pave*, is tevens het rijm in orde gebracht. — Voor helmewiere vs. 16 leze men helmbardiere; zie *Mnl. Wdb.*, en voor »Paterne diet", vs. 21, waarschijnlijk »*Cativech* diet."

III, 33, 74.

Doe sijn (*Artois'*) ors dus was gestort,
Ende selve had gehadt menich hort,
Ende onder hem *(de Vlamingen)* stont te voet,
Ende menich om behindech cloet
Te sinen hoofde sach geheven,
Doe wilde hi hem Guelke opgeven.

In den 4den regel moet men natuurlijk *om behindech* tot één woord vereenigen. *Ombehindech*, andere vorm voor *onbehindech* of *onbehendich*, is een synon. van *onbesuust*, en werd evenals vroeger ook *onbesuisd* gebruikt van zaken in de bet. *lomp*, *onbehouwen*, *grof*, *zwaar*. Zie onbesuisd in het *Ndl. Wdb.*, en vgl. mhd. *unbehende*, nicht gut zu handhaben, schwer beweglich. Zoo b. v. *unbehende sper*; mnd. *unbehende*, was sich nicht gut handhaben läszt, unförmlich. In denzelfden zin komt ook mnl. *onbehende* (niet *onbehent*, zooals in het Gloss. staat) voor, nl. *Vrouw. e. M.* VII, 145: »ic sit hier in eenen *onbehenden* starken stoc mit yseren benden". Overigens komt *onbehendich* in het mnl. ook voor, gezegd van personen, met de beteekenis *onverstandig*, *onhandig*, *lomp*. Zoo b.v. *Bouc v. Sed.* 162; *Belg. Mus.* 3, 234.

IV, 44, 47. Na den Sporenslag worden verschillende steden belegerd, die de zijde der Franschen gekozen hadden, o. a. Rijssel. Daar was een vijandige geest tusschen de bezetting en de belegeraars, die vooral uit Yperaars bestonden.

Die van Ypre waren woeste;
Som cnecht, die sonder rouwen *(vroolijk gestemd)*
Waren, gingen die ander scouwen:
Dit namense sere in despijt:
Het was omtrent wel middach tijt,
Dat si wttrocken . . . . . .
Ende sloegen daer (nl. *dood)* VI meer no min
Ende trocken vaste weder in.

Indien de wapenknechten niets anders gedaan hadden, dan naar de anderen *kijken* (scouwen), dan moeten dezen al heel

lichtgeraakt geweest zijn, om daarover zulk eene weerwraak te nemen. Eerder zou men zich dit kunnen voorstellen, indien zij *getergd*, *uitgejouwd* waren. En wij behoeven in *scouwen* bijna niets te veranderen, om dit denkbeeld werkelijk in den zin terug te vinden. Kil. geeft nl. een ww. stouwen in de bet. *tergen*, *ophitsen*: »stouwen, *Fland.* incitare, instigare". *Stouwen*, *stuwen*, bet. stooten, duwen, jagen, opjagen, drijven (zie Schuermans 687, en vgl. stouweren, bij De Bo); ook, van water gezegd, *opstuwen*, *omhoog drijven*, lat. *sistere*. Bij Kil. vinden wij deze beteekenissen terug: agere, minare, ducere; propellere, *Fris.* j. compescere, cogere, coërcere (gelijk men het water door het in de hoogte te drijven, tevens tegenhoudt; vgl. hd. *schwelle*, drempel); *vetus* j. tassen, acervare, accumulare, cogere.

Bij Van Hasselt wordt een voorbeeld gegeven van de uitdr. *beesten stouwen*, d. i. *jagen*, *drijven*, welke nog heden in het Vlaamsch bekend is. Voorbeelden uit het mnl. vinden wij *Mar. v. N.* 40, 963: »dien gast moeten wy van u *stouwen*". *Hs. v.* 1348, 114*a*: »Die bisscoppe *stuweden* die scaren *(stookten ze op)*, dat hi meer *(veeleer)* hem soude laten Barrabam". *K. en O. v. Delft* 172, 32: »dat gheen brouwer voirtmeer eenich oudt bier uytscepen ende ionck bier daerbooven upleggen ofte *stuwen* (d. i. *ophoopen*, *tassen)* en sal". Zie verder Gijsb. Jap. 461 op stuwen.

IV, 51, 103. De Hertog van Brabant wordt door den koning van Frankrijk met schoone beloften aangezocht, om zich met hem tegen Vlaanderen te vereenigen.

Die Hertoge, die des ne rochte,
Ontseide desen (*l.* den) coninc dese gichte.
Nochtan ontboot hem sine nichte,
Die oude coninginne Vermatie,
Dat hi Vlaenderen wer contricie
Ende hem metten coninc hilde,
Oft hi sijn lant behouden wilde.

De naam der koningin-moeder, die luiden moet *Ver Marie*, is door den afschrijver op eene wonderlijke wijze verhaspeld.

Dat ook het rijmwoord in de war is, blijkt duidelijk: *contricie* moet natuurlijk in *contrarie* worden veranderd.

IV, 52, 63. Wat waendi dat wi niet en sien
Wat men hier *manselt* ende jaecht.

De beteekenis van *manselen*, dat nog eenmaal bij Velthem voorkomt, is *brouwen* in fig. opvatting, *schikken*, *regelen*; ook *bekonkelen*, *op eene min of meer geheime wijze beschikken*; ook *knoeien*. Zie de plaatsen uit Velthem (ook *manselinge* komt bij hem voor) en de beteekenissen van het woord in de tgw. Vlaamsche tongvallen, bij de Jager, *Freq.* 1, 376. Aan hetgeen deze mededeelt, kan nog toegevoegd worden, dat ook het mnd. het woord kent, in de bet. *wegmoffelen*, *verbergen*: »dus wil he (*de woekeraar*) *mantzelen* zyne unmate quanzys under de caritate" (Lübben, *Suppl.* 208). *Manselen* is, wat zijne beteekenis betreft, te vergelijken met ndl. *hoetelen*; vgl. De Jager, *Freq.* i. v. Doch de afleiding wordt door De Jager verkeerd opgegeven; het woord heeft met got. *mannwjan* niets te maken, doch is de freq. vorm van een ww. *mansen*, dat in hd. dialecten bestaat in den vorm *manschen* (Grimm 6, 1606), en dit is de nasaliseering van een ww., dat in het hd. luidt *matschen* (6, 1755), en dat soortgelijke beteekenissen heeft als mnl. *manselen* en ndl. *hoetelen*.

Nog eene heele reeks verbeteringen zijn er op Velthem in deze boeken te maken, welke even zeker zijn als de hier voorgedragene, doch welke alleen vermeld kunnen worden, terwijl er verder niets, voor de kennis van het mnl. van meer of minder gewicht, aan vast te knoopen is, en waarvan de mededeeling dus minder geschikt is voor een tijdschriftartikel. Wenschelijk zal het wellicht zijn, later alle plaatsen op te geven, die in Velthem verbeterd zijn, ten einde het overzicht over hetgeen er in zijn werk reeds gedaan is gemakkelijk te maken; het kan tevens tot leiddraad dienen voor hem, die ons in de toekomst eene nieuwe uitgave van Velthem schenken zal.

Amsterdam. J. VERDAM.

ETYMOLOGICA.

1. *Guiten.* In den Noordhollandschen tongval wordt het werkwoord *guiten* in de beteekenis van „hevig schreien" gebezigd. Naar het schijnt is dit *guiten* een bijvorm van *gieten*: men vgl. *ruiken*, *rieken*. Wanneer men de uitdrukkingen »tranen storten," „tranen vergieten" in aanmerking neemt, is het niet te verwonderen, dat *guiten* de beteekenis van „schreien" heeft gekregen, vooral daar het door zijn vorm licht met Mnl. *ruten*, misbaar maken, Ags. *reotan*, Ohd. *riuzan*, Lat. *rudo*, Lit. *raudoti*, Slav. *rydati*, Skr. *rodimi*, weenen, jammeren, weeklagen, kon worden verward.

2. *Deorc.* Van Ags. *deorc*, Eng. *dark*, donker, is, voor zoover mij bekend is, nimmer eene bevredigende verklaring gegeven, hetgeen zijn grond heeft in de omstandigheid, dat er in de meeste Indogermaansche talen geen wortel *derg*, *darg* in de beteekenis van »donker zijn" is bewaard gebleven. Het Litausch kan echter hier, als in zooveel andere gevallen, tot opheldering dienen van het Germaansch. Daar vinden wij namelijk *dergia*, *dergti*, slecht weder zijn, bij storm regenen, *dargana*, regenachtig weder, *darganůti*, voortdurend met wind in kleine, dichte droppels regenen. *Dargus oras* beteekent „regenachtig, somber weder," doch wordt niet in Kurschat's Wörterbuch der litauïschen sprache vermeld. Als bewijsplaats voor *dargus*, regenachtig, kan ik b. v. eene daina (Lesk. Brugm., Lit. volkslieder und mährchen, p. 70) aanhalen, welke aanvangt met de woorden:

Sutems tamsi naktužele,
Nudergs dargus oruželis:
Kur asz pernakwosiu,
Nakwynele gausiu?

hetgeen ongeveer wil zeggen:

De donkere nacht zal nog donkerder worden,
Het regenachtige weder zal nog regenachtiger worden:
Waar zal ik overnachten,
Waar nachtverblijf vinden?

Eene variëteit van *darg* is in *darkus*, leelijk, afschuwelijk, *derkiu*, *derkti*, bezoedelen, bewaard gebleven. Naar het mij voorkomt, is de grondbeteekenis van *darg*, *derg* (*dark*, *derk*) in Ags. *deorc*, Eng. *dark* te zoeken: de Litausche woorden *dergti*, *dargana*, *dargus* werden uitsluitend van het donkere, betrokkene luchtruim gebezigd en wijzigden daardoor hunne oorspronkelijke beteekenis. In *darkus* heeft zich het begrip »leelijk, afkeerwekkend" uit dat van »donker, zwart, afzichtelijk" ontwikkeld, terwijl *derkti*, bezoedelen, eenmaal een algemeen woord voor „donker maken" moet geweest zijn. Vgl. voor de bet. Lit. *apsiniaukti*, zich betrekken (van den hemel), zich bemorsen.

3. *Wolk*. Ndl. *wolk*, Hd. *wolke*, oorspr. neutr. Ouds. *wolkan*, Ags. *wolcen*, Ohd. *wolchan*, zoude in het Sanskrit, indien het er bestaan had, *valgana-m* geluid hebben. Men heeft *wolk* met Slav. *vlaga*, vochtigheid, *vlьgŭkŭ*, vochtig, Lit. *wilgyti*, „befeuchtend glätten" in verband gebracht, welke etymologie echter te gezocht is om te worden aangenomen. Waarschijnlijk beteekent *wolk* oorspr. „het trekkende, zwervende" en is het eene afleiding van den wortel *welg*, *walg*: Ags. *wealcan*, Eng. *walk*, Hd. *walken*. De oudere beteekenis van dezen wortel vinden wij bij den wisselvorm *welk*, *walk* in Lit. *welku*, *wilkti*, Slav. *vlěka*, *vlěšti*, Grieksch ἕλκω, trekken. Het is opmerkelijk, dat eene afleiding van Lit. *welku*, *wilkti*, namelijk *walkunas*, vagebond, evenals de Germaansche woorden het begrip van »zwerven" bevat. Hoe gemakkelijk de beteekenis van »trekken" in die van »zwerven" overgaat, getuigt trouwens het woord *trekken* zelf, alsmede het Hd. *ziehen*, Mnl. *tien*.

C. C. UHLENBECK.

GEWINNA.

In den derden Oudpruisischen catechismus (1561) vinden wij tweemaal den verbaalvorm *gewinna*, »zij arbeiden," nl. op de plaatsen »*quai stwi gewinna en wirdan bhe en stan mukinsnan*," d. i. »die zoo arbeiden in het woord en in het onderricht," en „*quai en wans gewinna*," d. i. »die onder u arbeiden." Terecht geeft Nesselmann in zijn Thesaurus linguae Prussicae den infinitief van dit *gewinna* als **gewint* op.

Men zoude geneigd wezen dit *gewint* als *gew-int* op te vatten en als een werkwoord van denzelfden aard als *iaukint*, oefenen, gewennen, *bebbint*, bespotten, te beschouwen. Maar gewoonlijk zijn de verba op *-int*, Lit. *-inti*, causatief (het eenmaal in den derden oudpr. cath. voorkomende *ulint*, strijden, is duister) of althans transitief en voor *gew-* kan men geen etymologie geven, welke eenigszins plausibel is.

Wij worden echter op het ware spoor geleid door eenige oude overnamen uit het Germaansch, die het praefix *ga* bevatten, nl. Lit. *ganà*, genoeg (uit *ganah*), Slav. *gotovŭ* (uit **gataws*), *goneznati* (uit *ganisan*), *gonoziti* (uit *ganasjan*), *gorazdu* (uit **garazds*). Het ligt voor de hand te onderstellen, dat *gewint* eveneens een Germaansch woord is, met het voorvoegsel *ga* samengesteld. Dit vermoeden wordt tot zekerheid als wij zien, dat Ohd. *winnan* »laborare," *giwinnan* »door moeite verwerven" beteekent. *Gewint* is in dien tijd uit het Nederduitsch overgenomen, toen *gi-* reeds tot *ge-* was geworden. Daar Got. *winnan*, *gawinnan* de beteekenis van »lijden" heeft, is eene overname uit het Gotisch niet aan te nemen.

C. C. UHLENBECK.

ZU HOOFTS GRANIDA.

Man weiss, dass Hooft sein Schäferspiel Granida (1605) nach seiner italienischen Reise, angeregt durch den Pastor fido Guarinis [1]) und die spanische Celestina [2]), dichtete. Vielleicht ist die folgende Mitteilung geeignet, einen Beitrag zu der Quellenfrage zu liefern.

Der Londoner Buchhändler Francis Kirkman veröffentlichte 1672 eine zweibändige Sammlung von kurzen Theaterstücken oder vielmehr Einzelscenen aus beliebten Dramen, betitelt »*The Wits, or Sport upon Sport.*" Die excerpierten Autoren sind, wie in Bakers Biographia dramatica 1812 Bd. 3, 414 f. und 1, 154 f. nachgewiesen wird, vor allen Beaumont und Fletcher, sodann Shakespeare, Ben Jonson, Cooke, Shirley, Robert Cox, Duke of Newcastle und einige unbekannt gebliebene. Unter den anonymen Stücken des ersten Bandes befinden sich die Gesangspossen »*The Black Man*" und »*Singing Simpkin*", von denen auch holländische Bearbeitungen [3]) existieren, unter denen des zweiten Bandes, den man meist ganz Robert Cox zuschreibt, die Pastorale »*Diphilo and Granida.*"

Nicht nur die Namen des Liebespaares weisen auf einen Zusammenhang des englischen Dialoges mit Hoofts Granida hin, sondern auch die Situation ist ziemlich dieselbe wie im ersten Akte des höllandischen Stückes. Dort hat sich ein Schäfer edler abkunft in die Einsamkeit geflüchtet, um seinem Grame zu leben; eine verirrte Prinzessin bittet ihn um einen Trunk Wasser und fühlt sich von seinem edlen Anstande ebenso hin-

1) Hooft, Gedichten 2, 141 u. ö. ed. Leendertz (1875).

2) Kalff, Geschied. der nederlandsche letterkunde in de 16de eeuw (1889) I, 433.

3) *B. Fonteyn*, Monsieur Sullemans soete vryagi (1633) und *Isaak Vos*, Pekelharing in de kist (1648); letzteres Stück beruht allerdings auf einer deutschen Übersetzung des englischen Textes. Vgl. A. C. Loffelt, De nederlandsche Spectator 1870, 290 und J. Worp, Tijdschrift voor ndl. taal- en letterkunde 3, 90. 223. — Ich denke beide Stücke mit den Uebersetzungen demnächst abdrucken zu lassen.

gerissen, wie er von ihrer Schönheit. Bei Hooft trifft die auf der Jagd verirrte persische Prinzessin Granida den Schäfer Daifilo in einem Liebesgespräch mit Dorilea; sie spricht ihn um Wasser an und bewundert sein adliges Wesen. Doch erfolgt die Verlobung beider nicht sofort, sondern der Schäfer muss sich die Hand der Königstochter erst durch ritterliche Thaten verdienen.

Es entsteht un die Frage: Benutzte der holländische Dichter den englischen, oder umgekehrt der englische den holländischen, oder endlich beide eine gemeinsame Quelle? Von diesen drei Möglichkeiten ist die erste, selbst wenn man das englische Stück nicht Cox zuschreiben, sondern noch vor 1605 ansetzen will, mir am wenigsten wahrscheinlich. Im zweiten Falle würde zwar das Verfahren des Uebersetzers dem bei den übrigen aus grösseren Dramen entlehnten Einzelscenen beobachteten Verhältnisse analog sein, aber es würde dadurch auch eine Verbreitung des holländischen Dramas in England vorausgesetzt, von dem wir sonst nichts wissen [1]). Am meisten hat noch die Annahme für sich, dass beide Dichter aus einem beliebten italienischen (oder englischen) Schäferromane schöpften.

Da mir jedoch keine entscheidenden Gründe für eine dieser Möglichkeiten zu Gebote stehen, muss ich mich begnügen, die Sachlage klarzustellen und den englischen Text durch einen Abdruck zugänglich zu machen. Herr Dr. Victor Michels hat die Freundlichkeit gehabt, ihn aus dem im Britischen Museum befindlichen Exemplare von Kirkmans Sammlung (Bd. 2, S. 24—25) für mich abzuschreiben, wofür ich ihm auch an dieser Stelle bestens danke.

1) Iets toch wel. Dr. B. denkt niet aan het vraagstuk *Elckerlijc-Everyman*; aan de vertaling van *Mariken van Nimwegen*; aan de Nieuwlatijnsche drama's van Schonaeus, die in Engeland werden gedrukt. Vgl. hierover dit Tijdschr. IX, 12—20.

De vraag naar de bron der *Granida* wordt ook aangeroerd op blz. XXXII van de Inleiding der laatste uitgave van dit herderspel (P. C. Hooft's Granida uitgegeven door J. H. van den Bosch, Zwolle, W. E. J. Tjeenk Willink). De uitgever denkt aan een mogelijk verband tusschen *Granida* en eene Novelle van Cinthio's *Hecatommithi* (*Dec.* II, 8).

(G. K.)

[24] Diphilo and Granida.

The Actors Names.

Diphilo, a shepherd. Granida, a shepherdess.

Enter Diphilo a shepherd.

Diphilo. I once a shepherd was upon the plains,
Courting my shepherdess among the swains.
But now that courtly life I bid adieu
And here a melancholy life pursue.
This shade's my covering, this bank my bed,
These flowers my pillow, where I lay my head,
My food the fruit, which grows about the field,
My drink those tears, my eyes with sorrows yield.
Though I was once a shepherd princely born,
Yet now I take this course, and live forlorn.

(Espies Granida.)

But ha, what's here? What shining beauty's this,
Which equally desires my shady bliss?

Granida. I'm lost in this dark wilderness of care,
Where I find nothing to prevent despair,
No harmless damsel wandring, no, nor man:
I am afraid, I shall't [1]) be found again.
[25] I am so thirsty, that I scarce can speak.

Diphilo. Can she grieve thus, and not my heartstrings break?
Miracle of beauty, for you are no less,
Water is waiting on such hapiness.
It is as clear as crystal, and as pure.

Granida. O bless me, heavens, are you a christian sure?

Diphilo. Madam, I am no less; pray, quench your thirst.

---

1) l. *I sha'nt* (?)

Granida. Kind Sir, I will; but let me thank you first. (Drinks.)
Indeed 't is good; but you must better be,
In being so courteous, as to give it me.
Diphilo. Praise it not, sweetest Madam; for you know,
On commun creatures this we oft bestow.
If I had any worthy thing call'd mine,
I should be proud to offer't to your shrine.
Granida. Thou hast enough; for love hath shot his dart,
And to thy weeds I'll yield my princely heart.
Diphilo. Your beauty, Princess, I confess it, may
Challenge an empire, or a greater sway,
Much more then is my worth, yet so much here
I am for more than what I do appear.
Granida. What e're thou art, believ't, I'll not repine
If I am any thing, I'm surely thine.
Diphilo. Then heav'n, receive my vows: the palms [1]) shall move,
When I'm inconstant, or exchange my love;
Nay, if I was but cold in my desire,
Think, heaven hath motion left, and heat the fire.
And to close all, take this: I love true,
(Gives her a ring.)
By heav'n I swear to love none else but you.
Granida. Then lead on forwards to my fathers court,
We'l grace our nuptials with some princely sport.

1) Etwa poles?

Berlin. JOHANNES BOLTE.

RIJMKALENDER.

In een ouden druk van het Passionael vond ik onlangs een blaadje perkament, den volgenden rijmkalender bevattende. Deze kalender is, voor zoo ver ik weet, tot nu toe onbekend gebleven; of professor J. Bormans, wien het Passionael eertijds toebehoorde, er ooit kennis van had, is mij nergens uit gebleken.

Het ware moeilijk den ouderdom van het stukje stipt te bepalen; na vergelijking met talrijke handschriften, ben ik van gevoelen dat het schrift op de eerste helft der veertiende eeuw wijst. De kalender begint met eene groote blauwe hoofdletter; de aanvangsletters der verzen zijn hoofdletters of kleine, gewone letterteekens; zij zijn meest, doch niet steeds, rood doorstreept. De tusschenregelige toelichtingen zijn regelmatig rood.

Van de namen der heiligen en der feesten hebben wij soms den volledigen vorm, soms slechts eene lettergreep. Waar dit laatste het geval is, treffen wij gewoonlijk, niet immer, den volledigen vorm aan in eene tusschenregelige nota of toelichting; soms komt dergelijke toelichting zelfs daar voor, waar de naam in het vers voluit geschreven staat, b. v. vs. 33 Gillis en vs. 48 Thomas.

Alhoewel deze kalender geene letterkundige en slechts eene bitter geringe taalkundige waarde bezit, achtten wij hem het uitgeven waard, vooral als zeldzaamheid, als »rariteit". Een enkel Nederlandsch soortgelijk stuk is ons bekend, namelijk de Pratique om den kalender op de hant te wetene, welke J. F. Willems in 1842 in het Belgisch Museum liet verschijnen.

Luik, Bloeimaand, 1891. F. VAN VEERDEGHEM.

jaers dach
Snyt vant gebraden,
dertien dach pouwels heremit pontiaen
Coninc, want u Pouwels ende Pons raden;

anthonis sebastiaen agnies vincent
Thonis hout Bast, Nies vint peren;
pouwels bekeringhe
Pauwels sal me gaen teren.
brigida ons vrouwen lichmis blasius
Bri, Vrou, blaest aen,
aecht scolastica
Aecht, ons dochter, moet schoelgaen.
valentyn
Hoert hier, Valentyn, lopt, haelt ons di wyn.
pieter mathys
Peter, Thys soen, sprac: tsal syn,
Daerom wil wi sorgen;
gregoris
[E]welic sal ons Goris borgen.
geertruyt
[Ro]ept Geert, dochter myn;
benedictus marie boetscap
Benedyt dat vrouken, want si is seer fyn.
ambrosius
Segt, waer is Ambroes, u broer?
leo
[N]eemt doch, lief Leeuken, tspit vant vier,
Haest tsal ind assche vallen.
....ris mart...
[G]oris, mert ghy niet mit allen.
philips ende jacop cruys gevonden jan inder olye
Philips, cruusbroer sprac latyn.
pancraes servaes
Nu moeten (?) ons Pan, Ser verdroncken syn.
Ic wil syn een bly ghesel.
urbanus peternel
Urbaen, roept ons dochter Nel,

Vs. 16. Tengevolge eener vlek is het slot van het woord boven *mert* onleesbaar. Wellicht was het *martelaren* (28 April). Het feest van Marcus valt op den 25 April, en kan hier ook bedoeld zijn; doch dan moet men *merc* lezen in het vers.

Vs. 17. Welk verband is er tusschen Latijn spreken en Jan in d'olie? Het eerste wordt vaak gezegd van het stamelen van een dronkaard; *olie*, b. v. oliekop, brengt ook het begrip van dronkenschap mede. — *Jan in d'olie* is overigens S. Johannes ante portam *Latinam*.

bonifacius
Dat sy eens mit Bonifaes
odulf
Coemt drincken uut Odulphus glas.
Drinct, schoen lief, het is petou.
jan bap[tista] lebuyn pieter pouwels
[N]ef Jan Lebuyn, scenct Pe, Pou.
marien visitacie martyns verheffinghe
[T]apt, vrou, wilt Martyn doch scenken,
margriet sendinghe der apostelen.
[E]nde dan voert Grieten deylt drincken.
marien magdaleen
Syt vrolic, lief Magdaleen;
jacop apostel
J[ac]ob, vrient, weest bly mit een.
peter ad vincula
Peter, reyct dat crusen
lauris
Ende laet Laurens eens busen.
marien hemelvaert bernardus
Maria, drinct di brantwijn:
bartholomeus augustyn jan onthoefdinghe
Hy sou Meeusken ende Au, Jan quaet syn.
gillis marien gheboerte
Gillis, vlydi u by di vrouwen,
cruus verheffinghe
Het sal u byt cruus rouwen.
lambertus matheus mauritius
Lambert, sidi Mat, Mau nie?
cosmas michael iheronimus
Brengt mit u Cos en Chiel, Ie.
remigius ende baef franciscus
Baef, wilt doch Frans nit scelden,
dionys victoer
Want, Nys, Victor selt gelden.
gallus lucas
Eet, Gal; doch Luyc, vrient,

Vs. 23. Petou, wijn van Poitou, meen ik.
Vs. 29. Crusen, Mhd. Krûse, kroes, kruik, kan.
Vs. 31. Brantwyn, woordspeling op bernen, branden.

XIC maechden crispyn simon ende judas
Di mechden syn van Cris ende Simon gedient.
allen heyleghen hubertus
Al is Hubert bisscop
willeboert
Wilboert oec een
martyn lebuyn
Maer Lebuyn haelt ons knol.
elizabet marien presentacie
Scenct, Lyskens vrou, Ce, Cle, Cri[s].
katryn andries
Katryn, brenct dit doch Dries.
barbel niclaes marien ontfangenisse
Drinct, edel Barber, Claeskyns vrou,
lucy
Ende weest nu Lucien trou.
thomas
Drinct allen met Thomas tsamen,
kerstlach, steven, jan evangeliste kynddach
Kors, Steph, Jans kynt, segt: Amen.

Vs. 40. XIC; lees XIM wezen, daar hier de elfduizend maagden bedoeld zijn.
Vs. 41—43. De tekst is hier verhaspeld.
Vs. 44. Ce, Cecilia, Cle, Clemens, Cri, Chrysogonus.
Vs. 49. Kors, verkorting van Christianus, zie Winkler, Ned. Geslachtsnamen, I, 131.

BUILEN MET HOOI SLAAN.

In een vorigen jaargang van dit Tijdschrift (8, 225) is het vermoeden geuit dat de beteekenis van de spreekwijze: builen met hooi —, of: met oorkussens slaan, zou kunnen wezen: »den mond vol hebben van eigen voortreffelijkheid". Dat dit ongeveer de rechte verklaring is blijkt uit het Woordenboek van Plantijn (op *Slaen*): Buylen met oorkussenen slaen; adagium: *se vanter de grande chose; parturire montes.*

A. B.

BOEGSEEREN.

In eene van de ter perse liggende afleveringen (III, 1) van het Woordenboek der Nederlandsche taal komt o. a. het artikel *Boegseeren* voor. De bewerking hiervan heeft mij eene gissing aan de hand gedaan die, mocht zij juist blijken, den tot dusverre in 't duister schuilenden oorsprong van dit woord voldoende zou ophelderen. Eene breede uiteenzetting der gronden, waarop die gissing steunt, zou echter de perken van een Woordenboeksartikel overschrijden en wordt derhalve bij voorbaat hier gegeven.

Voorzoover de eigenlijke beteekenis van *boegseeren* in onzen tijd, die de zeilschepen meer en meer door de stoombooten ziet verdringen, nog algemeen bekend is, wordt het woord door het hedendaagsch taalbesef zeker meestal opgevat als eene soort van afleiding van *boeg*, met den welbekenden uitgang *-eeren*, een dergelijk afleidsel als het thans verouderde *boegen* [1]), varen, stevenen. Doch deze »volksetymologie" valt ineen door de bloote vraag: vanwaar die in zulke afleidingen onbekende en onverklaarbare *s*? Niettemin maakt de beteekenis van het woord »een schip bij stil weder aan eene of meer boegseerlijnen, die aan den *boegspriet* zijn vastgemaakt, al roeiende voorttrekken", dus »aan den *boeg* voortsleepen" [2]) het onwaarschijnlijk dat het eerste lid iets anders zou zijn dan ons woord *boeg*, voorste gedeelte van een schip. Kan dus in het tweede lid ook een werkwoord schuilen met de bet. »sleepen, trekken"? Gaan wij eerst de oudere vormen van het woord na.

In zijn Nomenclator (1577) geeft Junius op *boechseerden*; Kiliaan (ed. 1599) heeft *boech-seerden*, *boecht-seerden*. In eene

1) Zie Ned. Wdb. i. v.

2) Zie verder Ned. Wdb. i. v. Het is dus thans niet geheel hetzelfde als *op sleeptouw nemen*: dit geschiedt door een ander (zeil- of stoom)schip, *boegseeren* door roeibooten of sloepen.

te Vlissingen in 1617 verleden notarieele akte, behelzende de vertaling eener oorspronkelijk in 't Fransch gegeven verklaring van vier Baskische harpoeniers nopens ontmoetingen met de Engelschen bij Spitsbergen [1]), staat *boucksarden*. De Haarlemsche schilder A. Matham schrijft in het dagverhaal zijner reis naar Marokko (1641) *boucheren*; de Vlissinger admiraal Thijssen in een brief van 1644 *bouscheerden*. Bij De la Porte, Ned.-Spaansch Wdb. (1659) *boech-seirden*; bij Brandt, De Ruiter (1687), 977 *boeghzaarden*, maar op eene andere plaats *boegseeren* (denkelijk aldus letterlijk uit verschillende bronnen overgenomen). De laatste vorm, die verder b. v. te lezen staat bij S. de Vries, Noordsche Wereld (1685) [2]), bij Zorgdrager, Groenl. Visschery (2de dr. 1728), is reeds sedert lang de gewone, o. a. blijkens de »afzetsels" in 't Nnd, Nhd., Deensch, Zweedsch en Russisch: *bugsiren* [3]) enz. Toch heeft Halma, Ned.-Fr. Wdb. (2de dr. 1729) nevens *boegseeren* nog den opmerkelijken bijvorm *boegsjaarden* [4]), Holtrop (1801) *boegsjaaren*, en Weiland, Gr. Wdb. (1801) *boegscheren*, *boegsgaarden*, *boegsjaarden*. Deze groote verscheidenheid van vormen wekt reeds het vermoeden dat het een vreemd woord is, waarmede men lang »getobd" heeft, alvorens het zijne tegenwoordige gedaante te geven.

Wanneer wij nu de synoniemen van *trekken*, *sleepen* eens monsteren, is er zeker geen dat meer op het tweede lid van *boegseeren*, vooral op de hierboven genoemde oudere vormen daarvan gelijkt, dan *sjorren*. Over dit laatstgenoemde woord staat bij Dozy, Oosterlingen, 85—86 het volgende te lezen:

„Het Arab. heeft het werkwoord *djarra*, *trekken*, *voortslepen*; dit is een scheepswoord geworden, want Ibn-Batoeta zegt (IV, p. 247): „Ofschoon die

1) By S. Muller Fz., Geech. d. Noordsche Comp., 405; zie deze en de meeste der volgende plaatsen aangehaald in het Ned. Wdb. i. v.

2) Blz. 317, alwaar het Hoogduitsche origineel van 1675 *buckniren* heeft.

3) In 1675 schijnt het in het Duitsch nog nieuw te zijn: het in de vorige noot bedoelde boekje (Fr. Martens, Spitzberg. Reisebeschr. 119) zegt van het naar 't schip sleepen der walvischen: „welche sie Buckniren nennen".

4) In het Fr.-Ned. deel (1733) staat bij Remorquer opgegeven: *Boegseeren*, *boeghaarden*, het laatste zal wel niets dan eene drukfout zijn.

zee zeer uitgestrekt is, is er toch geen wind, geen golfslag, geene beweging hoe ook genaamd; daarom is elke Chineesche jonk door drie vaartuigen vergezeld, die dienen om haar door roeiers voorwaarts te brengen en die haar op sleeptouw nemen (*tadjorroho*)". Hiervan komt het Sp. woord *jorro* (ontbreekt bij Engelmann, maar staat bij Marina), want Pedro de Alcala vertaalt *navegar a jorro* in het Arab. met *djarra*. De thans verouderde uitdrukkingen: *llevar a jorro*, *navegar a jorro* (beide bij Victor), *traer a jorro* (Barrantes [Maldonado (16de eeuw), in het Memorial histor. esp., IX, p. 141) beduiden *op sleeptouw nemen*; Cobarruvias, Tesoro de la lengua Castellana (Madrid, 1611): „*Jorro*, llevar una cosa a jorro es sacarla y tirarla con guindaleta arrastrando, ora sea del agua, ora sea de la tierra; dizen ser Arabigo de *churr*, que sinifica lo mesmo"; men ziet dus dat reeds hem de Arab. oorsprong niet onbekend was. Dit *jorro* hebben onze zeelieden van de Spaansche, waarschijnlijk wel van de Baskiërs, die wij als visschers in dienst hadden, overgenomen, want *sjorren*, *sjorklamp*, *sjorring*, *sjortouw* zijn alle scheepswoorden.... In het dagelijksch leven gebruiken wij *sjorren*, *opsjorren* juist in den zin van het Arab. *djarra*, als het geen scheepswoord is" [1]).

Bij het lezen hiervan gaat er plotseling een licht op over het duistere, veelvormige (*boeg*)*seeren*. Op de plaatsen uit Ibn-Batoeta en uit de 1001 Nacht wordt met het ww. *djarra* geheel of nagenoeg dezelfde verrichting bedoeld, die wij onder *boegseeren* verstaan. En in Bocthor, Dict. franç.-arabe staat *djarra* uitdrukkelijk als vertaling van fr. *remorquer*. Zou het nu mogelijk zijn dat een andere vorm van hetzelfde Arabische ww. waaruit nnl. *sjorren* is ontstaan, in onze taal overgenomen, en met *boeg* verbonden ten slotte tot *boegseeren* vervormd is? Indien hiertegen geene overwegende bezwaren bestaan, mag de gissing dat de oorsprong van het woord hier te zoeken is, niet ongerijmd heeten. Onze gegevens zijn nog niet toereikend om de eerste lotgevallen van het woord in het Nederlandsch na te gaan: wij zien het, gelijk zoo menig ander, in het eind der 16de eeuw kant en klaar »opduiken", zonder dat wij stellig kunnen aanwijzen uit welke bestanddeelen het gevormd, en van waar, wanneer, in welke beteekenis het

1) Bij Dozy-Engelmann, Gloss. des mots esp. et port. dérivés de l'Arabe (2e éd. p. 291—292) worden nog enkele toevoegsels hierop gegeven, o. a. eene plaats uit de 1001 Nacht (ed. Macnaghten I, 382), in 't Fransch luidende: „les pirates lancèrent les grappins sur ce navire et le prirent à la remorque" (arab. *dzjarroeha*).

allereerst in onze taal overgenomen is. Doch misschien mag men zich den gang van zaken voorstellen als volgt.

Djarra of liever *dzjarra* is het perfectum van een Arabisch ww., dat »trekken, sleepen", en in de jongere, niet-classieke taal ook „boegseeren" beteekent: deze vorm zou, in het Hollandsch overgenomen, **dzjarre(n)* geluid hebben. Van zulk een alleenstaand ww. is tot dusverre — het is waar — geen spoor gevonden [1]). Maar op zich zelf is het overnemen van zulk een woord door onze zeelui, hetzij rechtstreeks uit het Arabisch, hetzij door bemiddeling van het Spaansch of Portugeesch, geenszins onaannemelijk: er zijn meer scheepstermen uit het Arabisch afkomstig [2]), en wellicht is het boegseeren eene manoeuvre die onze zeevaarders van de Arabieren of de Spanjaarden hebben afgezien. In het Spaansch wordt »boegseeren" thans met het algemeen-Romaansche woord aangeduid: *remolcar*; doch daarnaast heeft in dezelfde beteekenis niet alleen *llevar —*, *navegar —*, *traer a jorro* gestaan, maar ook een ww. *jorrar*, bij Piñol, Diccion. Gallego (Barcel. 1876) als verouderd opgegeven [3]). Dit onderstelde **dzjarre(n)* nu kan door de matrozen met *boeg* verbonden zijn, hetzij ter onderscheiding dezer bijzondere manier van sleepen, trekken van het aanvankelijk algemeene, doch als scheepsterm weldra in beteekenis sterk gewijzigde *sjorren*, hetzij alleen als eene onnoodige, pleonastische, doch begrijpelijke verduidelijking van het vreemde woord. De wijze van samenstelling of koppeling is zeker niet de gewone; maar vooreerst vindt zij hare wedergade in *boeg-*

1) Over nnl. *sjarren* zie beneden, blz 302, noot 4.

2) Zie Dozy, Oosterlingen Naar Prof. De Goeje mij welwillend mededeelt is b v. ook *log*, het uit een driehoekig plankje enz. bestaande werktuig om de vaart van het schip te meten, niets anders dan het Arabische *lauḥ*, (zie Bibl. Geogr. Arab. V, Gloss XLIII sq.); zeker eene heel wat eenvoudiger etymologie dan die bij Skeat en Franck te lezen staat.

3) De in het Spaansch door het letterteeken *j* aangeduide klank is mettertijd veranderd; vroeger was het *dj*, *zj* of *sj* (of eigenlijk fr. *ch*), thans is het die van nnl. *ch* Men vergelijke b. v. de oudere, in de Europeesche talen overgenomen uitspraak *Don Quichot* (met fr. *ch*) met de hedendaagsche Spaansche *Don Quijote* (met nnl. *ch*). *Jorro* enz., luidde dus voorheen *dz(j)orro*. Verg. Ascoli, Sprachwissensch. Briefe, 123—124.

kruisen, een verouderden term voor: »(het water) met den boeg kruisen, d. i. laveeren"; ten tweede kan men zich beroepen op samenstellingen als *liefkoozen*, *minnekoozen*, *waarschuwen*, *pluimstrijken* en derg., waarin de betrekking tusschen de samenstellende leden, het znw. en het ww., evenmin volkomen duidelijk of gewoon is; en ten derde is het de vraag of bij een dergelijk woord, uit eene vreemde taal in de eigenaardige zeemanstaal overgenomen, dezelfde strenge regels gelden als bij echt-Nederlandsche samenstellingen. Trouwens het voorbeeld van lat. *remulcare*, t. w. gr. ῥυμουλκεῖν, is op eene soortgelijke wijze samengesteld uit ῥυμός (disselboom, trekriem; spoor, zog) en ἕλκειν.

Wat moest in onze taal uit zulk een hybridisch **boeg-dzjarren* worden? De uitheemsche klank *dzj* (*tsj*) wordt in een Hollandschen mond ten slotte tot een enkelen sisklank vereenvoudigd, vóór *e* of *i* soms, naar de afleiding, *c* geschreven als in *cedel*, *cijfer*, *cijns*, *citroen*, namen als *Cicero* enz. (vergeleken met de Italiaansche en Duitsche uitspraak daarvan), maar gewoonlijk *s* gespeld: *saffraan*, *versagen*, *sammelen*, *sandelboom*, *seffens*, *sestig* en *seventig* (thans, tegen de uitspraak, met *z* gespeld), *sidderen*, *siepel*, *sieren*, *sigaar*, *sik*, *sikker* (dronken), *singel*, *sissen*, *sits*, *soebatten*, *sollen*, *sorbet*, *suiker* [1]); verg. verder de gewone Hollandsche uitspraak van woorden als *koe(t)s*, *loo(d)s*, *plaa(t)s*, *scho(t)s* [2]) en van de uitgangen *-atie*, *-age*, (*-asie*, *-azie*). In al deze woorden is de scherpe *s*, in het Nederlandsch vóór een klinker alleen door bijzondere omstandigheden verklaarbaar, ontstaan uit een klank als *tsj*, *dzj*, *ts*, *dz*, *sj* of *zj*. In het geval dat ons hier bezighoudt mag men dus als eindresultaat dezer klankontwikkeling eene *s* verwachten, doch daarvóór en daarnaast allerlei tusschenvormen met *tsj*, *ts*, *sj*: **boeg-sarren* enz.

Dat uit de verbinding der consonanten *g-dzj* niet een zacht

1) Zie over deze woorden Franck, Etym. Wdb.; Dozy, Oosterlingen; Veth, Uit Oost en West, benevens Franck, Mnl. Gramm. § 126; Van Helten, Mnl. Spraakk. § 132, Opm 2; Te Winkel, Gramm. Fig. 248 vlgg.

2) In de oude verhalen der Noordpoolvaarders ook veelal *schos* gespeld. Evenzoo in de 17de eeuw (o. a. bij Winschooten, Seeman) veelal *loos* voor *loods*.

g-z, maar een scherp *ch-s* is ontstaan, strookt met de regels der sandhi in onze Hollandsche uitspraak. Wel wordt een scherpe sluitletter vóór eene volgende zachte muta verzacht (*dagbint* iplv. *dak-bint*, *dagdief* iplv. *dach-dief*, *obdreunen* iplv. *op-dreunen* enz.), maar een zachte spirant wordt omgekeerd achter elke scherpe sluitletter der vorige syllabe verscherpt; *hepsucht* iplv. *hebzucht*, *wechsakken* iplv. *weg-zakken* [1]): de uitspraak *boechseeren* is dus natuurlijk; dat de *s* hier (in tegenstelling met *hebzucht* en derg.) ook geschreven wordt spreekt bij een vreemd woord vanzelf.

Meer bezwaar levert de *d* op, die in het Arabische woord niet, doch juist in de oudere voorbeelden van het Nederlandsche woord wel aanwezig is. Zuiver phonetisch is zij moeilijk te verklaren. Woorden als *mulder*, *donder*, *bewaarder*, en comparatieven als *vuilder*, *kleinder*, *zwaarder* zijn hiermede niet rechtstreeks te vergelijken: daar is de *d* ontstaan tusschen eene voorafgaande liquida en eene volgende *r*, welke laatste voorwaarde hier ontbreekt. Enkele andere alleenstaande gevallen als *spelden*, *overtuldicheit* (voor *spellen*, *overtollicheit*), *lijnde*, *venijnden* (voor *linnen*, *venijnen*), *bandelinc*, *zindelijk* [2]), *raamden* (voor *ramen*, te Dordrecht) en, vóór eene *r*, mnl. *verde* voor *verre* zijn nog niet voldoende verklaard. Wellicht is de *d* reeds in de taal, waaruit wij het woord rechtstreeks hebben gekregen, ontstaan en dus daaruit overgenomen; wellicht ook is zij in het Nederlandsch door verkeerde analogie uit het praet. en het part. pass. met *d* in het praesens gekomen, op dergelijke wijze als in *ge-*

1) Zie hierover o. a. Land, Over uitspraak en spelling in het Nederlandsch, 31; Van Helten, Klinkers en Mkl, Hfdst. XXVIII, 4 (maar ook diens Mnl. Spraakk. blz. 171) — In de uitspraak van ons woord schijnt trouwens voorheen zekere weifeling tusschen *s* en *s* te hebben bestaan, indien Brandt met zijne spelling *boeyhsaarden* althans eene Nederl. *s* bedoelt. Voor 't overige is ook het enkele *dejorre* bij ons *sjorren* geworden (zie beneden, blz. 303).

2) Zie over deze woorden Franck, Mnl. Gramm. § 115; Van Helten, Mnl. Spraakk. § 135, *g*, Te Winkel, Gramm. Fig. blz. 266—271. — De *d* in *enkelde*, *dubbelde* is uit den nom., waar zij was achtergevoegd, in de cas. obl. overgebracht: van epenthese is hier geen sprake

schieden, *wijden* enz., iets dat vooral in een vreemd woord begrijpelijk zou zijn.

Uit de aldus ontstane vormen *boechtsjarden*, *boechtsarden*, *boechsjarden*, *boechsarden* nu laten zich al de hierboven aangehaalde vormen van het woord gereedelijk verklaren.

De wisseling van *-arden*, *-aarden*, *-eerden*, *-eirden* is genoegzaam bekend; verg. de verschillende Mnl. en Nnl. vormen van woorden als *paard*, *zwart* enz. [1])

In Kiliaan's *boecht-seerden* kan de oudere vorm van het tweede lid met *ts* schuilen; de verkeerde afdeeling van het woord is dan een gevolg van Kiliaan's meening dat het eerste lid niet *boeg* was, maar *boecht* (een door hem opgegeven bijvorm van *boeg*, misschien ontstaan door verwarring met *bocht*, zie hierover Ned. Wdb.).

De *k* in *boucksarden* (met *ou* vóór eene gutturaal iplv. *oe*, als in 't Mnl. en 't Wvl. [2])) zal te verklaren zijn uit een (Friesch?) dialect, waarin de *g* nog de oude muta, niet spirans was en dus vóór *s* niet tot *ch*, maar tot *k* verscherpt werd: verg. ook het boven aangehaalde hd. *bucksiren* met *ck*.

Doch uit de opeenhooping van consonanten *chtsj* kon ook de *ch* uitvallen: immers met *boucheren* en *bouscheerden* zal allicht eene uitspraak als *boetsjeeren* bedoeld zijn. Want uit *boescheerden*, in verband met de door Weiland opgegeven bijvormen *boegscheren* en *boegsgaarden* eene vroegere uitspraak met nnl. *sch* af te leiden is zeker bedenkelijk, zoolang niet blijkt dat de beide laatste vormen iets meer zijn dan woordenboeksfabrikaten, wellicht uit eene drukfout of eene vergissing van Weiland of een zijner voorgangers ontstaan [3]).

De hedendaagsche vorm met *-eeren*, zonder de anorganische *d*, zou vanouds naast die met *d* kunnen hebben bestaan; doch hij zal wel veeleer in later tijd uit de oudere vormen met *d*

1) Zie Franck, Mnl. Gramm. § 56 en 69.
2) Zie t. a. p. § 30, en De Bo op *Ou*.
3) Verg. hierboven blz. 295, noot 4).

ontstaan zijn naar analogie der talrijke ww. met den bastaard-uitgang *-eeren* [1]).

Dat in de tot dusverre bekende voorbeelden van het woord niet de hier ontwikkelde chronologische volgorde der verschillende vormen gevonden wordt, zoodat b.v. de naar allen schijn zeer oude vormen *boegsjaren* en *boegsjaarden* alleen nog maar bij Holtrop en Halma bewaard zijn, behoeft ons niet te bevreemden, wanneer wij bedenken hoe weinig de ook in dit opzicht zoo belangrijke verhalen onzer oude zeereizigers uit de 16de eeuw nog doorzocht zijn met het oog op de taal; beschikten wij over een grooter materiaal, dan zou er allicht een veel ouder voorbeeld van *boegsjaarden* of van een nog oorspronkelijker vorm zijn gevonden [2]).

In dat geval ware ook misschien uit te maken wanneer en langs welken weg het woord in onze taal is overgegaan. Reeds Dozy heeft gegist dat onze zeelui *sjorren* hebben overgenomen »van de Baskiërs, die wij als visschers in dienst hadden" [3]). Ditzelfde zou met (*boeg*)*sjarden* te waarschijnlijker zijn, omdat dit voorheen inzonderheid toegepast blijkt te zijn op het door de zee naar 't schip of naar land sleepen (roeien) der walvisschen, en wij juist de walvischvangst bepaaldelijk van de Basken geleerd hebben [4]). Dan zou deze toepassing de oudste, die op het al roeiend voorttrekken van schepen denkelijk jonger zijn. Maar hoe aannemelijk deze gissing op zich zelf schijne, zij

---

1) Mag men den klemtoon op het tweede lid (*boegséeren*) ook op rekening stellen derzelfde analogie? Immers indien *boeg* ter onderscheiding of verduidelijking vóór **sjarden* is gevoegd, zou men eigenlijk *boégsjarden*, *boégseeren* verwachten.

2) Enkele oude zeereizen heb ik doorgezien, in de (vergeefsche) hoop het woord te zullen tegenkomen; doch zulk eene jacht op één woord is te tijdroovend.

3) Men denke aan woorden als *kabeljauw* en *labberdaan* (zie De Vries in Taa . en Letterb. I, 275 vlgg.).

4) Zie hierover Zorgdrager, Groenl. Visscherij, 126—130, 207, 384; S. Muller Fz., Gesch. d. Noordsche Comp. 107—108. Verg. ook de hierboven bedoelde verklaring der Baskische harpoeniers; jammer dat het Fransche origineel dezer verklaring niet bewaard schijnt: wij zouden anders weten hoe de Basken het *bouckaarden* in 't Fransch genoemd hadden.

wordt door niets gesteund. Vooreerst is er in het hedendaagsche Baskisch, naar Prof. Schuchardt uit Graz en Dr. Uhlenbeck alhier mij verzekeren, geen spoor te vinden van een woord dat in vorm en beteekenis op (*boeg*)*sjarden* gelijkt [1]): de Basken hebben daarvoor geheel andere woorden, o. a. *erremolkatu*, overgenomen uit sp. *remolcar*, gelijk in 't algemeen hunne taal ook voor het zeewezen meer woorden van, dan aan de Romaansche talen ontleend schijnt te hebben. Maar bovendien valt het niet te ontkennen dat bij deze opvatting de voorvoeging van *boeg* veel minder goed te begrijpen ware, dan indien de toepassing op het voorttrekken van schepen werkelijk de oudste is geweest, zooals men ook uit Kiliaan's vertaling: »remigando trahere navem grandem e scapha" [2]) mag opmaken. Het blijft natuurlijk mogelijk dat, evenals de bewoners van Gallicie een ww. *jorrar* voor »boegseeren" kennen, ook hunne naburen de Basken vroeger zulk een woord bezeten, doch later verloren hebben. Doch noodig is zulk een middenterm niet [3]): rechtstreeksche ontleening aan het Arabisch (zie boven, blz. 297) is evengoed denkbaar [4]).

Uit het Nederlandsch zal *boegseeren* verder in het Neder- en Hoogduitsch, het Deensch, het Zweedsch en het Russisch zijn

---

1) Wel kent het Baskisch een woord *sare*, net (oorspr. sleepnet?, verg. sp. *sarria*, netvormige korf) en een woord *yorra*, *jorra*, schoffel; maar dit bewijst niets.

2) Aan deze vertaling gaan bij Kiliaan de raadselachtige woorden vooraf: »Utrinque inire"; denkelijk zijn zij het gevolg eener vergissing.

3) Ook in de Romaansche talen vindt men, behalve de bovengenoemde Spaansche uitdrukkingen, alleen afleidingen van lat. *remulcare*.

4) Het is voorshands niet te zeggen, of er eenig verband bestaat tusschen ons woord en het zeventiendeeuwsche ww. *sjarren*, *sjaren*, *sjerren* (zie Van Helten, Proeve van Woordverkl. 19—20, alsmede bij Winschooten, Seeman, 66: *hij is er mee gesjerd*); de beteekenis (ongeveer = *bruien*) is zoo onbepaald, dat men het evengoed kan vereenzelvigen met mnl. *sarren* (Van Helten), als met *sjorren* (Oudemans). — Tuinman's verklaring van *boegseeren* uit *boegzeelen*, eene afleiding van een (verzonnen) woord *boegzeel*, boegtouw (Fakkel d. Nederd. tale, 37) is natuurlijk noch door de analogie van fr. *touer*, eng. *to tow*, of van lat. *remulcare* als afleiding van *remulcum*, sleeptouw, noch door russ. *buksir*, boegseertouw te redden: het laatste is, naar mij verzekerd wordt, kennelijk afgeleid van het ww. *buksirovat'*, boegseeren.

overgenomen, evenals met tal van scheepstermen het geval is. Het Engelsch gebruikt voor »boegseeren" *to tow*, het Fransch *touer* of het algemeen-Romaansche woord: *remorquer*.

Naar deze voorstelling zouden dus *boegseeren* en *sjorren* ontstaan zijn uit twee vormen, met verschillende vocaal, van hetzelfde Arabische werkwoord, waarvan het perfectum *dzjarra* eene *a*, maar de duratieve vorm *jadzjorro* en het passief *dzjorra* eene *o* hebben. Van dit ww. is afgeleid het znw. *dzjirra* »a mode, or manner, of dragging, drawing, pulling, tugging, straining, or stretching"; andere afleidingen zijn *dzjorra* en *dzjarra* »a small piece of wood, or a piece of wood about a cubit long, having a snare at the head, and a cord at the middle, with which gazelles are caught" (Lane I, 400 *c*); voorts in de jongere taal *dzjorra* »trace, piste, voie; empreinte, vestige de pas; brisées, pied; sillage de navire" (Beaussier, Dict. prat. arabe-franç.). In al deze woorden is de beteekenis »trekken, sleepen" duidelijk genoeg te herkennen [1]). Vandaar spaansch *jorro* [2]) (voorheen *dzjorro*, later *chorro* uitgesproken) in de uitdrukking *a jorro*, op sleeptouw, waaruit weder het ww. *jorrar*, dat denkelijk vroeger ook in 't algemeen »trekken, sleepen" heeft beteekend [3]).

Terwijl dus uit *dzjarra*, als scheepsterm gebruikt, ons (*boeg*)-*sjarden* ontstond, werd *dzjorra* in den algemeenen zin van »sleepen, trekken, rukken" in onze taal overgenomen als *tsorren*, *sorren*, *sjorren*. In deze beteekenis leeft het echter alleen nog in de algemeene taal voort (*afsjorren*, losrukken; *insjorren*, inhalen; *opsjorren*, opwaarts rukken of trekken, zie De Jager, Frequent. I, 625—626); als scheepsterm gebezigd heeft *sjorren*

1) Een en ander volgens de inlichtingen, mij o. a. door Prof. De Goeje welwillend verstrekt.

2) *Jarro* bij Franck, Etym. Wdb. zal wel een drukfout zijn voor *jorro* of *jorrar*: ik heb althans geen Spaansch *jarro* met deze beteekenis kunnen vinden.

3) Verg. ook port. *sorra* »Ankerfütterung, Ankerschuh; langsamer, phlegmatischer Mensch, Blockkarren, Baumwagen; eine Art Schlitten die man beim Wegräumen des Holzes im Walde gebraucht", en *sorraito* »schwerfällig, schlecht oder langsam segelnd (Schiff)" (Michaelis, Dicc. portug.-allem. Lpz. 1887), vergeleken met *levar a sorras* sp. *llevar a jorro*, boegseeren, op sleeptouw nemen.

(*toe-, vastsjorren*), naar 't schijnt alleen in 't Nederlandsch, zijne beteekenis in eene gansche andere richting beperkt, of liever sterk gewijzigd tot die van »met touwen vast toehalen, toerukken, en zoodoende vastbinden, aaneenhechten". In den gang der beteekenissen en de betrekking tusschen de Arabische, Spaansche en Nederlandsche woorden is nog veel niet volkomen duidelijk. Zoolang onze kennis van de taal der 15de en 16de eeuw, en vooral van de oudere zeemanstermen, niet volledíger is, zal men zich in een geval als dit moeten behelpen met gissingen die, al is er een en ander tegen in te brengen, toch eene niet geheel onwaarschijnlijke verklaring geven van een tot nog toe volslagen duister woord.

Leiden, Sept. 1891. J. W. MULLER.

NOG EENS: KOEK EN EI.

In de vorige aflevering van dit Tijdschrift (blz. 202) heeft A. B. het vermoeden geuit, dat de zegswijze *koek en ei* »blijkbaar onverbasterd is overgeleverd". *Aangetoond* is dat door citaten uit een Duitsch woordenboek en woorden van Luther niet, doch op grond van het daar vermelde, mag men wel besluiten dat het naar alle waarschijnlijkheid zoo geweest is. Maar zekerheid geven ons de volgende citaten, een van 1628, een van 1683. Zij luiden:

Want ick hebt wel so veer met schoon praten ghebrocht,
Dat wy als Ey en Koeck d'een d'ander soet aensaghen.
L. Zasy, *Borgerl. huys-houdingh* (Rotterdam, 1628)
3de Hand. 1ste Utkomst.

en: We hebben altijd een Ey en een Koek geweest, en een lijn getrocken; waarom blaft gy my als een Hond aan? *De Historie der Queesters*, p. 330. G. KALFF.

Zonderling is het gebruik der uitdrukking bij Wolff-Deken, *C. Wildsch.* 3, 268: Bethje is bij Oom schering en inslag, koek en ei. A. B.

KAREL ENDE ELEGAST.

Karel ende Elegast. Opnieuw uitg. door Dr. E. T. Kuiper, Amst. 1891. Bijdrage tot de tekstcritiek van den Karel ende Elegast door Dr. J. Bergsma, Groningen 1890.

De *Karel ende Elegast* heeft ruim vijftig jaar lang tot de meest gelezen en meest geliefkoosde Mnl. gedichten behoord, en terecht. De eerste twee uitgaven, die er van verschenen (die van Hoffmann von Fallersleben in 1836 en die van Jonckbloet in 1859), zijn uitverkocht, en wie geen oud exemplaar machtig kon worden en zich niet tevreden wilde stellen met de moderne prozaomwerking van Alberdingk Thijm in diens *Karolingische Verhalen*, moest zijne toevlucht nemen tot de derde tekstuitgave, die Penon er van in zijne bloemlezing van *Ned. Dicht- en Prozawerken* deed verschijnen. Die laatste uitgaaf echter was niet veel meer dan eene noodhulp, alleen bestemd om in het gebrek aan exemplaren te voorzien, maar niet om een aan de tegenwoordige eischen meer voldoenden tekst te leveren.

Toch konden wij zulk eenen tekst niet meer missen, want in de dertig jaar, die er verliepen sinds Jonckbloet het gedicht uitgaf, zijn er niet alleen verscheidene voorslagen tot tekstverbetering gedaan, waarvan Penon trouwens goede nota heeft genomen, maar is ook het materiaal, waarmee de criticus werken kon, vrij wat vermeerderd. Jonckbloet toch beschikte, behalve ter elfder ure over de verduitsching in den *Karlmeinet*, alleen over de beide oude drukken, die ook Hoffmann gebruikte (A en B) en over fragmenten van twee handschriften (M en H), en nu kennen wij bovendien een derde, in 1873 door Bormans meegedeeld, fragment (N) en drie andere oude drukken (C in de boekerij van den hertog van Aremberg te Brussel, en D en E, op de Kon. bibl. te Brussel). Ook al achtte men de Lachmannsche methode van critiek, die Jonckbloet met veel

scherpzinnigheid toepaste, tegenwoordig niet verouderd, dan nog maakten die nieuwe bouwstoffen eene herziening van den vastgestelden tekst wenschelijk.

Geen wonder dan ook, dat eene nieuwe tekstuitgave werd voorbereid, zelfs niet, dat onafhankelijk van elkaar twee beoefenaars onzer oude letterkunde zich daartoe hadden aangegord: Dr. J. Bergsma en de Heer E. T. Kuiper, die met zulk eene uitgave den doctorsgraad wenschte te verwerven en dat dan ook met eere heeft gedaan, nadat Dr. Bergsma edelmoedig van zijn plan had afgezien en zich bepaald had tot het leveren eener bijdrage tot de tekstcritiek van het gedicht. Gaarne vestig ik in dit tijdschrift op beide werken de aandacht, die zij verdienen; en beter dan door eene geregelde critiek meen ik dat te kunnen doen door in 't kort het standpunt aan te geven, waarop wij ons na en ten deele ook door die werken behooren te plaatsen ten opzichte van de aan den *Karel ende Elegast* verbonden letterkundige en tekstcritische quaesties.

Dr. Kuiper heeft de loffelijke gewoonte der meeste tekstuitgevers gevolgd, die in eene inleiding ook de litteraar-historische beteekenis van het door hen uitgegeven dichtwerk behandelen, en daarbij zijne taak breeder kunnen en ook moeten opvatten, dan Jonckbloet deed. Deze toch kon destijds op grond van een zeer beperkt aantal gegevens alleen trachten uit te maken, of de *Karel ende Elegast* een oorspronkelijk Nederlandsch gedicht was, dan wel naar een Fransch voorbeeld was bewerkt, en zelfs het voormalig bestaan van zulk een Fransch voorbeeld kon hij nog maar ternauwernood aannemelijk maken. Hij steunde daarbij op eene bekende plaats uit de kroniek van Albericus Triumfontium [1]), die mocht doen veronderstellen, dat er in de eerste helft van de 13de eeuw in het Luiksche een Fransch gedicht bekend was geweest, waarin verhaald werd, hoe Karel eene samenzwering van Hardericus tegen hem ontdekte door op aansporing van eenen engel 's nachts uit stelen te gaan, en

1) In de *Monumenta Germ.* van Pertz. XXIII, 631.

verder op veertien versregels in een der handschriften van den *Renaus de Montauban* [1]), waarin het een en ander uit een dergelijk gedicht wordt aangehaald.

Later maakte Verwijs eene nog belangrijker plaats uit *Le Restor du Paon* bekend [2]), die in 25 verzen een uittreksel uit zulk een gedicht geeft. Dr. Kuiper drukt zich dus voorzeker wel wat al te voorzichtig uit, als hij, blz. 27, zegt: »Zonder twijfel hebben verschillende gedichten in het Fransch de overlevering van Elegast behandeld, maar of er een afzonderlijk gedicht over heeft bestaan, en in hoeverre een dusdanig gedicht het origineel van het onze is geweest, is minder zeker uit te maken"; maar later (bl. 35) noemt hij het toch »trots de verschillende bezwaren waarschijnlijk, dat de *Karel ende Elegast* vertaald is naar een fransch origineel". Hij dingt dus terecht nauwelijks meer af op het door Jonckbloet verkregen en later niet meer betwijfeld resultaat.

Dr. K. echter had meer te doen dan Jonckbloet's uitkomsten te toetsen. Hij moest in zijne inleiding die op zich zelf staande mededeelingen [3]) vergelijken met de vijf verhalen, die er van Karel en Elegast nog bestaan in de Europeesche letterkunde; en op het voetspoor van Gaston Paris [4]) stelde hij dan ook een onderzoek in naar de onderlinge verhouding dier mededeelingen en verhalen. De verhalen zijn 1° onze *Karel ende Elegast*; 2° de getrouwe Middelfrankische vertaling daarvan in den *Karlmeinet* [5]); 3° een nog onuitgegeven, maar door een uittreksel van F. Bech [6]) bekende Middelduitsche *Karl und Elegast* uit de 15de eeuw; 4° de IJslandsche *Karlamagnus Saga* [7]) en 5° de

1) *Renaus de Montauban oder die Haimonskinder*, herausg von Dr H. Michelant, Stuttgart 1862, 266. 34.

2) *Taal- en Letterbode* I (1870) bl. 258—260.

3) Een paar verzen uit de kroniek van Philippe Mouskès, 8442 vlg. kunnen wij, als minder belangrijk, onbesproken laten.

4) *Hist poétique de Charlemagne*, Paris 1865 p. 320 en *Revue critique* I (1868) p. 384.

5) *Karlmeinet*, herausg. von A. von Keller, Stuttgart 1859, p 575—606.

6) *Germania* IX, 320 vlgg.

7) *Karlamagnus Saga ok Kappa hans*, etc. udgivet af C. R. Unger, Christiania 1859, cap. 1—25.

Deensche redactie daarvan in de *Karl Magnus Krönike* 1—4 [1]). Daar deze laatste eene verkortende vertaling is van het IJslandsche verhaal, is zij evenals de getrouwe vertaling van den Mnl. roman in den *Karlmeinet* bij de vergelijking van minder gewicht, zoodat daarvoor dus vooral de Middelnederlandsche, de Middelduitsche en de IJslandsche roman in aanmerking komen.

Gaston Paris nam drie redacties aan: 1° de Mnl. en Md., 2° de IJslandsche, 3° die waarop de *Renaus de Montauban* doelt. Dr. K. geraakte bij zijne vergelijking aarzelend tot eene bijna gelijke uitkomst. Tegenover Bech, Koberstein, Liebrecht en Bartsch, die den Mnl. en den Md. roman te verschillend achtten om ze tot ééne redactie te brengen, verklaart Dr. K. zich met Gaston Paris voor de nauwere verwantschap van deze romans met elkaar, dan met het IJslandsche verhaal of de mededeelingen in *Renaus* en *Restor*, al is er ook geen denken aan, den Middelduitschen roman voor eene omwerking van den Mnl. door bemiddeling van den *Karlmeinet* te houden. Dr. K. wijkt in zooverre van Paris af, als hij den Franschen roman, waarop *Renaus* en *Restor* doelen, plaatst tusschen de eerste redactie (Mnl. en Md.) en de tweede (IJsl.) in, ofschoon hij dezen toch nauwer, dan met de eerste, verwant acht met de tweede, de jongere, die de Elegastsage met de Mainetoverleveringen verbonden heeft. Het komt mij echter voor, dat de roman, waarop *Renaus* en *Restor* doelen, geplaatst moet worden tusschen den Mnl. en den Md. roman, welke beide kenmerkend van elkaar onderscheiden zijn, ofschoon zij in hunne afwijking van den IJslandschen tekst met elkaar overeenstemmen.

Bij eene vergelijking moet men, dunkt mij, van de volgende beginselen uitgaan: overeenstemming, vooral in kleinigheden, bewijst verwantschap, en het aantal punten van overeenstemming geeft den doorslag bij het bepalen van den graad van verwantschap; afwijking in kleinigheden (ook door uitlating of toevoeging) bewijst niets tegen nauwe verwantschap, daar men

1) In *Romantisk Digtning fra middelalderen*, udg. af C. J. Brandt, Köb. 1877. III.

wel geene nauwere verwantschap zal kunnen aanwijzen, dan van vertaling en origineel, en dergelijke kleine afwijkingen, hoe groot in aantal ook, gerust aan den vertaler mogen worden toegeschreven; alleen wanneer zich een duidelijk verschil in karakter bij de verschillende verhalen openbaart, kan er van verschillende redactie sprake zijn.

Voor ons zijn ongetwijfeld de mededeelingen in *Renaus* en *Restor du Paon* van het grootste belang; en daar ik met Dr. K. gaarne aanneem, dat in beide romans van hetzelfde gedicht sprake zal zijn, komt het er op aan, die mededeelingen tot één geheel te verbinden, en zóó eene schets te ontwerpen van een gedicht, dat ik in 't vervolg den Franschen *Karles et Basins* zal noemen. De schets luidt als volgt:

»Op eenen nacht wordt Karlemagne door eenen engel vermaand, uit stelen te gaan (Renaus en Paon). Hij durft het niet na te laten, en zonder het knarsen der sloten te hooren komt hij buiten zijn paleis (R). Een ervaren dief, Basins, wordt hem door God tot gezel gegeven (RP), die hem naar La Ferté voert (R), het kasteel van Gerin (R). Basins dringt er door tooverkunst binnen (RP) en hoort, hoe de verrader zijne vrouw eerst stilzwijgendheid laat beloven en haar dan vertelt, dat Karles op Pinksteren zal sterven, zooals hij zeker weet, daar hij tot hen behoort, die het plan hebben beraamd hem te dooden (P [1]). De twaalf pairs zijn de hoofden der samenzwering (R). Als Basins' vrouw, die Karles' nicht is en door hem uitgehuwelijkt was, dat gehoord heeft, breekt haar het angstzweet uit en verklaart zij, het plan aan den goeden koning te zullen mededeelen, waarop de verrader haar een harden slag tegen den neus geeft, zoodat haar geheele aangezicht bebloed is. Basins sluipt toe, knielt neder en vangt het bloed in zijnen

1) R komt daarmee wel overeen, maar de voor den aanslag bepaalde dag heet daar Kerstdag, doch daar in de *Karlamagnus Saga* de verrader van Kerstavond spreekt en de gevangenneming op Pinksteren plaats heeft, acht Dr. K. terecht afwijking der Fransche verhalen onderling geene reden om te betwijfelen, of zij wel op denzelfden roman zouden doelen.

handschoen op (P). Bij Karles gekomen, vertelt Basins hem alles wat hij gehoord heeft (PR), en naar zijn paleis terugkeerende dankt Karles God, dat Hij hem tegen den aanslag heeft gewaarschuwd (P). Hij wacht den bepaalden tijd af, neemt de samenzweerders gevangen, vindt scherpe messen in hunne mouwen verborgen en doet ze terechtstellen (R)".

Vergelijkt men deze schets met het IJslandsche verhaal, dan zijn er genoeg punten van overeenkomst om voor beide een gemeenschappelijken oorsprong aan te nemen, desnoods den Franschen roman voor den grootvader van den IJslandschen te houden. Zelfs de dief heet daar, evenals in den Franschen roman, Basin; maar het karakter van beide verhalen verschilt aanmerkelijk, daar de *Karlamagnus Saga* (of een te vermoeden origineel daarvan, dat ik den *Roman de Karles Mainet et Basins* zal noemen) met Karel's rooftocht de Karel-Mainetoverleveringen verbonden heeft, en in verband daarmee den tocht vóór de, uitvoerig behandelde, kroning doet plaats hebben, en aan den verrader den naam Renfrei geeft. Opmerkelijk is het, dat zijn kasteel Tungr (Tongeren?) heet en dat Karel tegenover Basin bijzonder op den voorgrond treedt, zoodat hij het zelf is, die het gesprek van den verrader met zijne vrouw afluistert en het bloed in den handschoen opvangt. Ook laat hij zelf, op Gods bevel, Basin roepen om hem op zijnen rooftocht te vergezellen. Dat Renfrei's vrouw niet als bloedverwante van Karel voorkomt en dat de samenzweerders niet de twaalf pairs zijn, maar juist door deze veroordeeld worden, zijn verschilpunten van weinig gewicht. Waar door verbinding met de Mainet-overleveringen en het achterafzetten van Basin het karakter van het verhaal zoo geheel veranderd is, hetzij dan door den IJslandschen bewerker zelf, hetzij door zijn Fransch origineel, mag men gerust van eene andere redactie spreken, dan die van den Franschen roman, welken wij uit den *Renaus* en den *Restor* reconstrueerden.

Ook de Middelduitsche *Karl und Elegast* heeft een ander karakter, doch niet zoozeer door wijziging, als door toevoe-

ging en uitbreiding in eigenaardigen geest. Kleine verschilpunten zijn alleen, dat Karel de poort van zijn paleis door eenen portier laat openen, dien hij omkoopt, dat Basins hier Elegast, Gerin hier Eckerich en La Ferté hier Urlous heet, dat Eckerich's vrouw niet Karel's nicht, maar zijne zuster is, dat zij niet vooraf geheimhouding aan haren man belooft, en dat Elegast niet in eenen handschoen, maar in eenen sluier het bloed opvangt. Van al die verschilpunten zijn alleen de verschillende namen van gewicht, maar, ofschoon wij het Middelduitsche gedicht veeleer voor eene vertaling uit het Fransch, dan voor eene omwerking van den *Karlmeinet* mogen houden, zou het mij niet bevreemden, als de Middelduitsche dichter der 15de eeuw die namen uit den *Karlmeinet* kende en ze daaruit overnam. Ook de Deensche bewerker van den *Karlamagnus Saga* heeft Basin door Alegast vervangen, waarschijnlijk, zooals Paris en Nyrop meenen, op grond van den Mnl. *Karel ende Elegast*, maar dan ook door bemiddeling van den *Karlmeinet*.

De Mnl. *Karel ende Elegast* wijkt nog iets minder dan de Md. van den Franschen roman af, want daarin komt Karel inderdaad door Gods wonderbare hulp en niet door omkooping van den portier onbemerkt uit zijn paleis. Dat Elegast niet alleen door het wegbreken van steenen, maar ook »par enchantement" Eggheric's burcht binnenkomt, leeren ons vs. 837—844, die Dr. K. zeker over het hoofd zag, toen hij (bl. 24) het tegendeel beweerde. Eggheric's vrouw is ook hier Karel's zuster, maar, ofschoon er ook hier van eene belofte tot geheimhouding geene sprake is, wijkt de voorstelling, die ons gedicht geeft van het gesprek tusschen man en vrouw in niets wezenlijks af van die, welke wij in den *Restor du Paon* vinden, wanneer men aanneemt, dat dáár eene episode uit het gesprek letterlijk wordt meegedeeld, terwijl ons gedicht, vs. 875—909, den dialoog in den korteren verhaalvorm heeft overgebracht. Zelfs hare bedreiging, dat zij het plan zal verraden, ligt opgesloten in vs. 907—909, vooral in 't woord »gedoghen". Ook vangt Elegast in het Mnl. gedicht, evenals in 't Fransch, het

bloed in eenen handschoen en niet in eenen sluier op. Of de samenzweerders de twaalf pairs zijn of niet, wordt hier, evenals in het Middelduitsche gedicht, in het midden gelaten, en dat de Mnl. vertaler de »scarpe knive" laat vinden »naest haren live" (vs. 1119 vlg.) en niet in de mouwen, is eene afwijking van volstrekt geene beteekenis, door de toevoeging van »witte halsberghe" voldoende te verklaren. Men ziet dus, de afwijkingen van het Fransch zijn zoo uiterst gering, dat men de schets van den Franschen roman wel voor een overzicht van het Mnl. zou kunnen doen doorgaan, indien de namen niet verschilden: Elegast en Basins, Eggheric en Gerin, La Ferté en Egghermonde.

Met Dr. K. neem ik tegenover Gaston Paris gaarne aan, dat de namen van het Mnl. gedicht de oudste zullen zijn en dus in een ouderen Franschen roman zullen zijn voorgekomen, dan die waarvan *Renaus* en *Restor* melding maken; en ik kan daarvoor een nieuw argument bijbrengen. Den naam Elegast kennen wij ook onder anderen vorm (zie Dr. K. bl. 40—44), namelijk *Erbagast*, waarbij men zou kunnen denken aan den bij Ammianus Marcellinus en op eenen gedenksteen van 't jaar 394 [1]) voorkomenden Frank Arbogast, aan de in de Rijnlanden gevonden inscriptie: »Matronae Arvagasti" [2]), of aan den onderteekenaar van de Salische wet, Arvogast. Liever echter zie ik er eene verbastering in van den, in den jongeren *Titurel* voorkomenden, vorm *Elbegast*. Mocht men Mone [3]) gelooven, dan zou dat woord beantwoorden aan het Ags. *Alvagâst* (l. *Alvigâst*), maar dan zou de vorm bij ons ook *Elvegeest* moeten zijn, en zou een vorm als *Elvegast* of *Elegast* alleen door het Angelsaksisch heen in onze letterkunde kunnen gekomen zijn. Wij behoeven echter *gast* niet als *gâst* (geest) op te vatten, maar kunnen het houden voor ons eigen woord *gast* in de oude be-

1) Zie Steiner, *Codex Inscript. rom. Rheni* II (1837) N°. 860.

2) Zie Brambach, *Corpus Inscript. Rhenanarum*, N°. 590 en vgl. Dr. H. Kern, *Versl. en Mededeel. der Kon. Akad. van Wet.* Afd. Lett. 2de R. II bl. 333 vgl.

3) F. J. Mone, *Untersuchungen zur Geschichte der teutschen Heldensage*. Quedl. und Leipzig 1836, p. 137.

teekenis van *bezoeker*, *opzichter*, *heer*, die het woord o. a. heeft op de Rijnsche inscriptie en in de titels van de onderteekenaars der Salische wet. Is *Elegast* inderdaad *Elvegast* (heer der elven), dan zou de syncope van de *r* in 't woord met recht verbazing mogen wekken, indien de naam met den persoon in de volksoverlevering, die de *elven* toch kende, was blijven voortleven. Alleen door bemiddeling van het Fransch aan te nemen kunnen wij de verknoeiing van den naam verklaren; maar dan moet ook in den oudsten Franschen roman de held niet *Basins*, maar *Elegast* geheeten hebben, en dat is zeer aannemelijk, indien de sage terecht gelocaliseerd wordt in de Ardennen tusschen Luik en Hoei, de woonplaats van Albericus Triumfontium, die haar tusschen 1239 en 1250 vermeldde, en indien Egghermonde met het daar gelegen Aigremont mag gelijk gesteld worden, want dan ontstond de sage in eene streek, waar het Germaansche element en het Waalsche vroeger ongemerkt in elkaar overgingen, maar waar in de 13de eeuw toch zeker reeds Fransch gesproken werd.

Als heer der elven behoort Elegast tot den sagenkring van Auberon of Oberon, wiens hoorn zelfs wordt teruggevonden in den hoorn, waarmee Elegast in den Middelduitschen roman de honden betoovert, die hem aanbassen. In den Mnl. roman is het mythisch karakter van Elegast wel wat op den achtergrond getreden (of nog weinig uitgewerkt), maar toch verloochent het zich niet. Men ziet het in de zwarte wapenrusting van Elegast, die aan de *swartálfar* der Noorsche mythologie herinnert, in de wijze, waarop hij »dwers dor den woude" rijdt »alse die riden wille verholen" (vs. 277), in het kruid, waarmee, als hij het in den mond houdt, hij kan verstaan »wat hanen craien ende honde bilen" (vs. 769), in den schrik, als hij den haan hoort kraaien, die ons doet denken aan Maerlant's opmerking over den haan, *Nat. Bloeme* III vs. 1975: »Elfsgedroch scuwet sijn luut" en in de »behendichede", waarmee hij alle sloten kan ontsluiten, en de tooverwoorden, waarmee hij ieder kan doen inslapen (vs. 837—845, 926 vlg.).

Een tweede karaktertrek van den *Karel ende Elegast* is het

vrome en Christelijk-miraculeuze, dat zelfs aan de oudste Frankische ridderromans niet vreemd is, en aan ons gedicht eene zekere wijding geeft. Daarvan getuigen: de engel, die Karel oproept, de vaste slaap, waarmee God »dor sconincs houde" alle bewoners van het paleis boeide, toen Karel de poorten doorging (vs. 139—166), het gebed, dat Karel in den duisteren nacht uitspreekt (vs. 169—192), het gebed van Elegast vóór den tweekamp (vs. 1286—1318) en Karel's woorden nadat Eggheric in het Godsoordeel is gevallen, vs. 1397—1402:

»Ghewarich God, ghi sijt hierboven,
Met rechte maghic u loven,
Die mi so menighe ere doet:
Die u dienen, si sijn vroet.
Ghi moghet helpen ende beraden
Alle, die an u soeken ghenade".

Het historisch element in den *Karel ende Elegast* bestaat in de vermelding van Karel's gestrengheid ten opzichte van de roofridders (vs. 203—214) en in de samenzwering tegen zijn leven; maar daar er in geschiedenis en overlevering, door de vermenging van Karel's geschiedenis met die zijner opvolgers, van zoovele samenzweringen sprake is, is iedere poging om uit te maken, welke hier bedoeld wordt, nog vergeefsch geweest. Dat Karel's paleis te Ingelheim het uitgangspunt van zijnen rooftocht genoemd wordt, is eer aan de geschiedenis dan aan de Elegastsage ontleend.

Eindelijk wordt het gedicht nog gekenmerkt door eene zekere comische tint, die over sommige gedeelten er van verspreid is, en die in de gedichten van de tweede helft der 12de eeuw nog niet met opzet aangebracht schijnt, maar samenhangt met den onschuldigen, frisschen volkshumor, welke de mysteriespelen (vooral de Duitsche) zoo vermakelijk maakt, zonder dat aan eenige zucht tot profaneeren moet gedacht worden. Het *Nibelungenliet* is er ondanks zijne grootschheid niet geheel vrij van, en ons fragment *Van den here Wisselawe* levert er een spre-

kend voorbeeld van. Wel verre van op het verval der ridderpoëzie te wijzen, zooals Léon Gautier te onrechte meende, ofschoon zelfs in het *Roelandslied* Ganelon's woorden tot Karel dezelfde kleur hebben, leidt die comische tint er ons toe, den oudsten *Roman de Karles et Elegast* te plaatsen vóór den tijd, waarin Chrestien de Troyes en Guillaume le Clers opzettelijk de »hovesce" scherts invoerden, die onder de handen hunner smakelooze navolgers in jacht op dwaasheden en vermakelijkheden ontaardde. In onzen *Karel ende Elegast* doet het comische nog geene afbreuk aan de grootsche voorstelling, die de dichter ons wil geven van Karel den Grooten, den heiligen, door Gods bijzondere genade beschermden koning. Karel's zedelijke grootheid blijkt duidelijk hieruit, dat hij Gods bevel om uit stelen te gaan bijna zedelijk onmogelijk acht en dat hij voortdurend in angst verkeert, op iets voor hem zoo onzinnigs als rooverij betrapt te zullen worden. Die vrees nadert het komieke, maar dat het hem op zich zelf aan moed niet ontbreekt, blijkt uit zijnen strijd met Elegast, dien hij, als geweldiger strijder, overwint. Zelfs het grappigste tafereel in het gedicht, als Elegast Karel eerst bespot om zijn ploegijzer, of liever zijne onhandige poging om roofridder te schijnen, en vervolgens hem beetneemt met het handig ontfutseld tooverkruid, kan ten slotte alleen den indruk geven, dat Karel eigenlijk veel te groot man is, om roofridder te wezen. Er zijn inderdaad maar weinig Frankische romans, waarin Karel de Groote zoozeer den indruk maakt van een groot vorst te zijn, als de *Karel ende Elegast*. Boendale's verontwaardiging over dit gedicht is alleen van historisch standpunt eenigszins gerechtvaardigd.

Vergelijkt men nu den Middelduitschen roman met den Middelnederlandschen, dan behoeft men slechts weinig te wijzigen en, behalve de episode van het tooverkruid, slechts zeer weinig in te voegen, om van den Middelduitschen onzen *Karel ende Elegast* te maken; en alzoo heeft Dr. K. dan ook aan Gaston Paris kunnen toegeven, dat beide romans nauw verwant zijn;

maar bovendien zou er vrij wat uit den Middelduitschen roman moeten geschrapt worden, om hem aan onzen *Karel ende Elegast* gelijk te maken. Dat de Nederlandsche dichter uit het gemeenschappelijk origineel van beide romans dat alles bij zijne vertaling zou hebben weggelaten, en daardoor de kunstwaarde van zijn gedicht aanmerkelijk zou hebben verhoogd, is niet volstrekt onmogelijk, maar het komt mij toch voor, dat beide vertalingen naar twee wel verwante, maar toch in karakter zeer uiteenloopende origineelen zijn bewerkt. Dat van den Mnl. roman zou ik *Karles et Elegast* willen noemen, en dat van den Md. roman *Karles et l'enchanteur Basins*.

Met den laatsten naam wil ik te kennen geven, dat de Md. roman behoort tot eene jongere redactie, waarin de in Basins verdoopte Elegast eenigszins het mythisch karakter van heer der elven verloren en veel meer dat van den toovenaar of duivelskunstenaar heeft aangenomen, dat hem nog niet wordt toegedicht in den *Auberis le Bourguignon*, waar hij nog maar alleen de groote dief genoemd wordt, maar dat hij duidelijk vertoont in den *Jehan de Lanson* [1]), en dat sterke overeenkomst vertoont met het karakter van den oorspronkelijk ook Germaanschen *Malegijs* of *Maugis*, die ook van Aigremont afkomstig geacht wordt. De ongelooflijk sterke staaltjes van »gokelrie" in die romans, die wij moeielijk anders dan kinderachtig en smakeloos kunnen noemen, vinden hunne wedergade juist in de meeste episoden, die wij zouden moeten schrappen om den Middelduitschen roman aan den Middelnederlandschen gelijk te maken. De tooverkunst van Elegast is daarin ook op

1) Misschien heeft er van dien *Jehan de Lanson* ook bij ons eene vertaling bestaan. Ik wees er, *Geschied. der Nederl. Letterkunde* I bl. 122 reeds op, wat Dr. Kuiper's aandacht ontgaan schijnt, dat het eerst door Blommaert (*Annales du comité de France* V 1860, p. 89—103), later door Kalff (*Mnl. epische fragmenten* bl. 168 vlgg.) uitg. fragment van een onbekenden roman waarschijnlijk tot den *Jehan de Lanson* behoort. De naam *Elegast*, die er in voorkomt, zal dan aan den *Karel ende Elegast* ontleend zijn, tenzij men, wat minder waarschijnlijk is, zou willen aannemen, dat ook de Basins van den *Jehan de Lanson* in eene oudere redactie Elegast geheeten heeft.

Karel overgegaan, die de zon driemaal doet stilstaan, zoodat alles op de wereld vier nachten achtereen slaapt, en Karel's vrouw zelfs in al dien tijd in dezelfde houding te bed blijft liggen, als waarin zij lag, toen hij hare zijde verliet: een kunststuk zóó groot, dat Elegast hem voor »grooter meester" verklaart, dan hij zelf is. Was Karel's Jozuadaad ook niet zonder voorbeeld in de Frankische romans, daar Karel ook in de *Chanson de Roland* en den *Guion de Bourgogne* op zijn gebed de zon tot stilstaan brengt, hier wordt zij door de herhaling bespottelijk, te meer nog omdat Karel niet eens toovenaar genoeg schijnt, om ongemerkt de poort te kunnen uitsluipen, maar den portier moet opkloppen en omkoopen om te zwijgen. Karel mist in dit gedicht alle zedelijke grootheid, ofschoon erkend moet worden, dat hij doodeerlijk is, daar hij 12 gulden achterlaat als schadeloosstelling voor het ploegijzer, dat hij meeneemt. Andere toevoegsels, zooals van Karel's verblijf en maaltijd in het hol van Elegast en diens 77 makkers, en van de beide legers, door Karel en Eckerich vóór de gevangenneming der saamgezworenen in het veld gebracht, hebben het tooverelement wel niet ontwikkeld, maar zien er toch als latere ziekelijke uitwoekeringen uit.

Na al het opgemerkte vat ik nu nog eens kortelijk samen, hoe ik mij de verhouding der verschillende gedichten als waarschijnlijk voorstel.

De bron van alle verhalen was een oud Fransch gedicht uit de 12de eeuw, *Karles et Elegast*, dat met Germaansche namen eene deels historische, deels mythische, deels Christelijk-miraculeuze sage uit de omstreken van Aigremont (in het Luiksche) op eenvoudige wijze, half ernstig, half naïef comisch behandelde en misschien aan Albericus Triumfontium bekend was. Naar dat gedicht werden bewerkt:

I. de Mnl. *Karel ende Elegast*, die er slechts weinig aan veranderde en, in het Middelfrankisch vertaald, werd opgenomen in den *Karlmeinet*, en

II een uit den *Renaus* en *Restor* bekende *Karles et Basins*,

waarin de Germaansche namen door Fransche vervangen werden (Basins waarschijnlijk aan den *Fierabras* ontleend), maar waarin overigens de oude redactie vrij getrouw bewaard bleef, en waarop de *Auberis le Bourguignon* en *Philippe Mouskès* zinspelen.

Hetzij uit dezen *Karles et Basins*, hetzij onafhankelijk daarvan uit den oudsten roman zullen dan de beide andere zijn voortgekomen, namelijk:

III een te vermoeden Fransche roman *Karles et l'enchanteur Basins*, waarin het Christelijk-miraculeuze en het mythische element onder den invloed van verhalen als de *Jehan de Lanson* ontaardde in een tooververhaal, dat ook in andere opzichten vrij wat, maar niet tot zijn voordeel, werd uitgebreid. Deze redactie wordt vertegenwoordigd door den Middelduitschen *Karl und Elegast*, die vermoedelijk de twee Germaansche namen Elegast en Eckerich aan den *Karlmeinet* ontleende; en

IV een te vermoeden Fransche roman *Karles Mainet et Basins*, waarin, met vervanging der namen en verzwakking van het Christelijk-miraculeuze en het mythische element, het historische werd uitgebreid door vermenging met de Mainetoverleveringen en de kroningsgeschiedenis. Deze redactie wordt vertegenwoordigd door de IJslandsche *Karlamagnus Saga* met de Deensche verkorting daarvan, waarin de naam *Alegast* weder uit den *Karlmeinet* werd opgenomen.

Van deze gedichten is het Middelduitsche uit de 15de eeuw het jongste. De *Karlamagnus Saga* wordt tusschen 1200 en 1250 gesteld, en de Fransche roman, die in één handschrift van den *Renaus* vermeld wordt, behoeft niet veel ouder te zijn, dan dat handschrift, terwijl de *Restor* eerst van omstreeks 1325 dagteekent en dus niet voor hoogen ouderdom van den *Karles et Basins* kan pleiten. Stellen wij den oudsten *Karles et Elegast* tusschen 1150 en 1200, voor den Middelnederlandschen, die gemakkelijk eene eeuw of langer na de vervaardiging van het origineel kan vertaald zijn, valt de tijd der vervaardiging uiterst moeielijk te gissen. Als Dr. K. bl. 48 meent, dat wij daarvoor »minstens tot 1250 mogen teruggaan", steunt hij op het voor-

komen van fouten in het HS., dat de compilator van den *Karlmeinet* vermoedelijk in het begin van de 14de eeuw vertaalde; maar hoe weinig tijd is er noodig om eene geheele familie handschriften met schrijffouten te doen ontstaan? Wij weten slechts, dat blijkbaar op ons gedicht gedoeld wordt in de uit het laatst der 15de eeuw dagteekenende Duitsche vertaling [1]) van den Mnl. *Renout*, die zelf wel reeds omstreeks 1288 door Maerlant vermeld wordt, maar die slechts voor een klein deel bewaard is, zoodat wij niet weten, of de toespeling op den *Karel ende Elegast* ook daarin reeds voorkwam. Overigens vermeldt Boendale het gedicht in zijnen, tusschen 1325 en 1330 geschreven *Lekenspiegel* (III 15 vs. 133).

Ten slotte nog een enkel woord over de tekstredactie van ons gedicht in de nieuwe uitgaaf. In handschrift bezitten wij slechts vs. 1—131 (in M), vs. 132—175 (in M en N), vs. 176—197 (in N), vs. 478—669 (in H), gedeeltelijk vs. 670—744 (in H), vs. 753—793 (in H), vs. 903—966 (in N) en gedeeltelijk vs. 1254—1297, 1392—1414 (in M), dus nog niet eens de helft. Slechts 44 verzen hebben wij in twee handschriften. Daarentegen kan de zeer getrouwe vertaling in den *Karlmeinet* bijna voor handschrift doorgaan, en waar deze met de handschriften overeenstemt, hebben wij twee getuigen voor ééne lezing, en dus eenige zekerheid voor de juistheid daarvan. Alleen vond Dr. Bergsma (*Bijdr.* bl. 46) grootere verwantschap van den *Karlmeinet* met M dan met de andere handschriften, van welke N het meest aan de oude drukken zou nabijkomen, zoodat, volgens hem, overeenstemming van H en N met den *Karlm.*, of van M, N of *Karlm.* met de oude drukken grootere waarborg voor de juistheid eener lezing zou geven, dan overeenstemming van *Karlm.* met M of van N met de oude drukken.

1) *Reinolt von Montelbaen oder die Heimonskinder*, herausg. von F. Pfaff, Tübingen 1885, vs. 4252 vlgg. Zonderling is het, dat het Ned., in 1872 door Matthes, en het Duitsche, in 1887 door Pfaff uitg. volksboek van *De vier Heemskinderen* in eene vreemde verknoeiing van deze plaats overeenstemmen.

Natuurlijk is ook voor vs. 132—175 overeenstemming van M en N van groot belang.

De volksboeken gaan, volgens Dr. Bergsma (*Bijdr.*) bl. 40) alle terug op éénen oorsprong, zoodat zij bij overeenstemming van lezing slechts ééne stem uitbrengen. A B C D E zijn met elkaar verwant in de alphabetische volgorde, waarin men ze geplaatst heeft, maar zóó dat geen van alle rechtstreeks uit de met hem meest verwante is voortgekomen. Daar A de beste lezingen heeft, zijn D en E het minst betrouwbaar, zoodat zij, volgens Dr. Bergsma (*Bijdr.* bl. 51) »al heel weinig in aanmerking komen voor de tekstcritiek". Ook aan C kent hij niet veel waarde toe, zoodat Jonckbloet's onbekendheid met die drie volksboeken nauwelijks eenige schade aan zijnen tekst heeft toegebracht. Na de verhouding van handschriften en drukken te hebben vastgesteld, geeft Dr. Bergsma op grond daarvan eene reeks van tekstverbeteringen op Jonckbloet's uitgave; maar wij zouden te veel in bijzonderheden afdalen, indien wij hem daarbij nu wilden volgen.

Dr. Kuiper is het in alle opzichten met Dr. Bergsma eens, behalve hierin, dat hij geene nauwere verwantschap van *Karlm.* met M dan met de andere handschriften durft aannemen, en ik acht zijne meening ook voorzichtiger. Ook hij moest het beste der volksboeken, A, aan zijne uitgave ten grondslag leggen; immers door *Karlm.* te vertalen zou men tot onverdragelijke willekeur vervallen, en de handschriften zijn veel te fragmentarisch: zij kunnen met den *Karlm.* alleen gebruikt worden om den tekst, waar die verknoeid of gewijzigd schijnt, te herstellen.

Jonckbloet nu deed hetzelfde (alleen kende hij N niet), en toch wijkt deze nieuwe tekst in menig opzicht van den zijnen af. De oorzaak daarvan is, dat Dr. K. bij het kiezen eener lezing systematisch, d. i. na rangschikking der handschriften en oude drukken te werk ging, terwijl Jonckbloet dikwijls willekeurig de lezing koos, die hem het meest aanstond, of het meest zuiver Middelnederlandsch toescheen, en dat hij ook

meer dan noodig was tegen het gezag der overlevering in veranderde. Reeds de spelling van *Carel* met *C*, die op Jonckbloet's gezag totnogtoe algemeen gold, blijkt nu in de handschriften en oude drukken geenen steun te vinden; verder zie men vs. 18, waar J. willekeurig *dinghel* in *hi* veranderde, vs. 32, waar J. *uwen* tot *u* verkortte, vs. 34, waar J. *ende* uitliet, vs. 35, waar J. *dit* in *dat* veranderde. vs. 37, waar hij *en* schrapte, vs. 39 vlg., die hij zonder voldoenden grond wegliet, vs. 70, waar hij *wilder* schrapte en *Denouwe* in *Dunouwe* veranderde, vs. 72, waar hij *vele* niet opnam, vs. 78, waar hij te onrechte *alse* invoegde, vs. 80, waar hij *brekic* in *brakic* veranderde, vs. 82, waar hij noodeloos *ic* invoegde, omdat *en* als *in* (= *ic en*) kan opgevat worden, vs. 84, waar hij van *stelen* maakte *stelens*, vs. 92, waar hij *u leven* verving door *uwen live*, vs. 97, waar hij weder *dinghel* door *hi* verving, enz. enz. Bedenkt men, dat de eerste honderd verzen, die ik naging, niets willekeuriger door Jonckbloet behandeld werden dan de rest, dan zal men begrijpen, dat de nieuwe uitgave een veel beter beeld van de tekstoverlevering moet geven, dan de vorige.

Wat de spelling aangaat, doet deze uitgave dat niet. Jonckbloet normaliseerde den geheelen tekst naar het fragment M; Dr. K. had er evenmin bezwaar in »tot eene gedeeltelijke normaliseering van den tekst over te gaan" (bl. 63) op grond van een ideëel spellingssysteem. Voor eene schooluitgave zou dat goed zijn, niet voor eene uitgave, die tot grondslag moet strekken voor latere, door palaeographische kennis gesteunde, conjecturaalcritiek. Door bv. stilzwijgend *sceen* in *scheen*, *deelen* in *delen* te veranderen, verduistert men, zonder ander doel dan eene regelmatige spelling te verkrijgen, die in de middeleeuwen zelf niet werd nagejaagd, vormen als *steen* en *voelen*, die graphisch gemakkelijker tot *sceen* en *deelen* dan tot *scheen* en *delen* konden verbasteren. Ook van grammaticaal standpunt kom ik op tegen het noodeloos aanbrengen van inclinatie en tegen verandering van de vormen der praepositie. Op een gebied, waar nog zooveel meer, dan de verhouding van sterke en zwakke verbuiging

der vrouwelijke substantieven »de vraag blijft", acht ik het gevaarlijk, de grammatica van Franck als beslissend gezag bij tekstconstitutie te laten gelden. Eene spraakkunst der 19de eeuw behoort op de teksten der middeleeuwen te berusten, niet omgekeerd een middeleeuwsche tekst op eene spraakkunst der 19de eeuw. In deze opzichten staat Kuiper nog principiëel op het standpunt van Jonckbloet, die ook naar zijne grammatica den tekst wijzigde, maar dat misschien nog wat willekeuriger deed.

Tegenover de voorzichtige verbeteringen der conjecturaalcritiek (vooral van Verdam) is Dr. K. terecht niet overdreven preutsch geweest, en daardoor kon zijne uitgave boven de vorige uitmunten. Slechts bevreemdt het mij, dat hij bij vs. 96 de voorkeur gaf aan Verdam's gissing *sidermeer*, waarbij ons *dats* blijft hinderen, boven die van De Vries (*T en Ltb.* IV bl. 55) *hedenmeer*, waaruit de foutieve lezing der drukken *al hebdijs* te verklaren is, terwijl het mij ook verwonderd heeft, dat van De Vries' lezing van vs. 933 (*Tijdschrift* II bl. 162), die de overlevering toch niet tegen zich heeft, noch gebruik, noch zelfs melding gemaakt is, en dat De Vries' verbetering op vs. 1346 niet is behouden, daar nu de tekst weinig zin oplevert. *Ne moochdi* beteekent natuurlijk: *kunt gij zelf*, en *so behoudi* in vs. 1347 is: *dan redt gij toch.*

Dat overigens in de aanteekeningen nauwkeurig opgave gedaan is van de redenen, die den uitgever bewogen in twijfelachtige gevallen den tekst vast te stellen, zooals hij het deed, strekt deze uitgave tot meerdere aanbeveling. Zij zou die van Jonckbloet geheel kunnen vervangen, als zij van een glossarium voorzien was, dat, ook al ware Verdam's woordenboek reeds voltooid, nog goeden dienst zou kunnen bewijzen aan hen, die met de studie van het Mnl. een begin maken; want voor zulke beginners is juist de *Karel ende Elegast* wegens beknoptheid, boeienden inhoud en artistieke behandeling de aangewezen lectuur.

Juli 1891. J. TE WINKEL.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE

TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

NEGENDE DEEL.

NIEUWE REEKS, I DEEL.

LEIDEN. — E. J. BRILL.
1890.

REDACTIE:

A. BEETS.

J. TEN BRINK.

H. KERN.

A. KLUYVER.

H. E. MOLTZER.

J. W. MULLER.

J. VERDAM.

M. DE VRIES.

J. TE WINKEL.

Stukken voor het Tijdschrift in te zenden bij den **Secretaris der** Redactie, A. BEETS, Leiden, Kloksteeg 17. Afgekeurde **bijdragen** worden niet teruggezonden.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE

TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

NEGENDE DEEL.

NIEUWE REEKS, EERSTE DEEL.

Tweede Aflevering.

LEIDEN. — E. J. BRILL.

1890.

REDACTIE:

A. BEETS.

J. TEN BRINK.

H. KERN.

A. KLUYVER.

H. E. MOLTZER.

J. W. MULLER.

J. VERDAM.

M. DE VRIES.

J. TE WINKEL.

Stukken voor het Tijdschrift in te zenden bij den Secretaris der Redactie, A. BEETS, Leiden, Klokstoeg 17. Afgekeurde bijdragen worden niet teruggezonden.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE
TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

NEGENDE DEEL.

NIEUWE REEKS, EERSTE DEEL.

Derde Aflevering.

LEIDEN. — E. J. BRILL.
1890.

INHOUD.

Bladz.

G. KALFF, Handschriften der Universiteitsbibliotheek te Amsterdam . . . . . 161.

H. KERN, Ast, Eest, Ozd. . . . . 190.

E. SPANOGHE, Wase . . . . . 203.

CORNELIA VAN DE WATER, Velthem's Spiegel Historiael, II . . 204.

J. W. MULLER, Braeuwen-Breeuwen (Rein. I, 2892) . . . . 220.

J. H. GALLÉE, Eene profetie. . . . . 231.

J. VERDAM, Dietsche Verscheidenheden (XCVII. Kol, Tooverkol, Kolrijden; XCVIII. Uwerhaen) . . . . . 232.

K. FRUIN, Hool, Heul. . . . . 243.

Stukken voor het Tijdschrift in te zenden bij den Secretaris der Redactie, A. BEETS, Leiden, Kloksteeg 17. Afgekeurde bijdragen worden niet teruggezonden.

Het Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde verschijnt op onbepaalde tijden. Vier afleveringen, of 20 vel druks, vormen een Deel.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE

TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

NEGENDE DEEL.

NIEUWE REEKS, EERSTE DEEL.

Vierde Aflevering.

LEIDEN. — E. J. BRILL.
1890.

☛ *Zie binnenzijde van het omslag.*

REDACTIE:

A. BEETS.

J. TEN BRINK.

H. KERN.

A. KLUYVER.

H. E. MOLTZER.

J. W. MULLER.

J. VERDAM.

M. DE VRIES.

J. TE WINKEL.

Stukken voor het Tijdschrift in te zenden bij den **Secretaris der** Redactie, A. BEETS, Leiden, Kloksteeg 17. Afgekeurde **bijdragen** worden niet teruggezonden.

INHOUD.

Bladz.

A. K., Bladvulling (*Buitens beens geraapt*) . . . . . 245.

CORNELIA VAN DE WATER, Velthem's Spiegel Historiael. II (*Vervolg*). 246.

G. KALFF, In de boonen zijn . . . . . 263.

W. ZUIDEMA, Suverlike boecskens in de Bibliotheek te Straatsburg. 269.

C. C. UHLENBECK, Eene verbastering van got. *Urrunn* . . . . 272.

J. VERDAM, Over de Oudvlaemsche Liederen en andere Gedichten der 14de en 15de eeuw . . . . . 273.

A. KLUYVER, *Bairan* en *Gabairan* . . . . . 302.

A. B., Beden van Schrijver en Binder . . . . . 306.

F. BUITENRUST HETTEMA, Frêsiska (De *Fia-ëth*, 307; *Vnbeide*, 323). 307.

J. W. MULLER, In de boonen . . . . . 324.

Het Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde verschijnt op onbepaalde tijden. Vier afleveringen, of 20 vel druks, vormen een Deel.

REDACTIE:

A. BEETS.

J. TEN BRINK.

H. KERN.

A. KLUYVER.

H. E. MOLTZER.

J. W. MULLER.

J. VERDAM.

M. DE VRIES.

J. TE WINKEL.

Stukken voor het Tijdschrift in te zenden bij den **Secretaris de** Redactie, A. BEETS, Leiden, Klokstraat 17. Afgekeurde **bijdrage** worden niet teruggezonden.

Oorkondenboek, II n°. 684, 847) [1]). Die uit komt dus overeen met hool in haar eerste beteekenis, gelijk de sluis analoog is met een hool in de afgeleide beteekenis.

Wordt nu later de sluis bevonden daar ter plaatse onnut te zijn, dan »keurt" hij dien het aangaat »de sluis uit de pit." Zoo lezen wij in een Ms. keurboek van Rijnland (in het Archief van het Waterschap berustende) dat in 1423 »die dijcgrave mitten hoghen heemraden coerden die sluse uten put, die leyt" enz. — de ligging gaat ons thans niet aan.

Evenzoo spreekt men van een hool, die onnut is geworden. Toen Graaf Albrecht zich door die van Delfland had laten gezeggen, dat de hool in de landscheiding te Ouderschie meer kwaad dan goed deed, beval hij dat de heemraden »die hoole voors. wt den putte keuren ende toe doen dammen" (Mieris, III 303 en Rotterd. Historiebl. n°. 107). In deze plaats ziet men ons woord in beide beteekenissen gebruikt: de hoole, die uit de put wordt gekeurd, is de brug met haar schoeiingen; de hoole, die toegedamd moet worden, is het gat, de put, waarin of waarover de brug ligt.

1) Op de laatstgenoemde plaats leze men, met verandering der leesteekens: »ware dat hare sluse uten putte vore of dat si ene niewe sluse daden maken: dat hem orbore ware van der ander [d. i. de oude] sluse an die niewe sluse, dat moesten si wel nemen" enz.

Leiden, Juni 1890. R. FRUIN.

Bij den Uitgever dezes is mede verschenen:

Andriesse, J. C. ten Brummeler, Mr. W. Bilderdijks eerste huwelijk, naar zijne briefwisseling met vrouw en dochter (1784—1807), medegedeeld door zijn aangehuwden kleinzoon. 1873. (VII. 410 en chromolithogr. portret). 8°. *In linnen band.* *f* **4.90.**

Aryabhatîya (The), A manual of astronomy, with the commentary Bhaṭadîpikâ of Paramâdiçvara, edited by H. Kern. 1874. (XII. 116 *Sanskrit. tekst*). 4°. . . *f* **4.40.**

Borchgravinne van Vergi (de), Middelnederlandsch gedicht uit het begin der 14e eeuw, op nieuw naar het handschrift uitgegeven door S. Muller Hzn. 1873. (VI. 34). 8°. *f* **0.60.**

Brill, W. G., Nederlandsche spraakleer ten gebruike bij inrichtingen van hooger onderwijs, 1ste deel: Klankleer, woordvorming, aard en verbuiging der woorden. *Vierde druk.* 1871. (XII. 412). 8°. . . . . *f* **3.60.**

—— Hetzelfde werk. 2de deel: Leer van den volzin (Syntaxis), ten vervolge van de nederl. spraakl. ten gebruike bij inricht. van hooger onderwijs. **Derde druk.** 8°. *f* **3.60.**

—— Hetzelfde werk 3de deel: Stijlleer, rhetorica, letterkundige encyclopedie en kritiek, ten vervolge van de Nederlandsche Spraakleer, ten gebruike bij inrichtingen van hooger onderwijs. *Tweede druk.* 1880. (VIII. 284). 8°. . . . . *f* **2.75.**

Droste, Coenraet. Overblijfsels van geheugchenis der bisonderste voorvallen in zijn leeven. Terwijl hij gedient heeft in veld- en zee-slaagen, belegeringen en ondernemingen. 3e *druk. Met aanteekeningen.* Uitgeg. op last der Maatsch. van Nederl. Letterk. (door R. Fruin). 1879 2 lln 4°. (Dl. I. VIII. 263, Dl. II. 264—548). *f* **7.50.**

Enqueste ende informatie op 't stuck van der reductie ende reformatie van den schiltaelen, voertijts getaxeert ende gestelt geweest over de landen van Hollant ende Vrieslant gedaen in de jaere 1493. Uitgeg. vanwege de Maatsch. d. Nederl. Letterk. 1876. (XXII, 336). Met bijvoegsel (door R. Fruin). 1877 (16) gr. 8°. . . . . *f* **5.—.**

Glandorpius, J., Distichorum proverbialium sententiarum elegantissimus liber, collatis germanicis Agricolae proverbiis ed. W. H. D. Suringar. (Joannes Glandorpius in zijne Latijnsche distichorum vertaling van Agricola's Spriekwörter aangewezen. Verhandeling van W. H. D. Suringar). 1874. 76. 2 dln. (XXIV. 152. 122). 8°. . *f* **3.50.**

Kalff, G., Het lied in de Middeleeuwen. 1883. 8°. . . . . *f* **6.—.**

Maerlants, Jacob van, Roman van Torec. Opnieuw naar het handschrift uitgegeven en van eene inleiding en woordenlijst voorzien, door J. te Winkel. 1875. (XLIV. 148). 8°. . . . . *f* **2.—.**

—— **Merlijn.** [illegible] Stijlverter handschrift. Uitgegeven door J. van Vloten. (XIX. [illegible]). . . . . *f* **6.25.**

Petit, Louis D., [illegible] Nederlandsche taal- en letterkunde. Met de [illegible] uitgegeven vanwege de Koninklijke Vlaamsche Academie [illegible] 1888. (XVI. 298). 8°. . . . . *f* **4.—.**

Seghelijn [illegible] den ouden druk vanwege [illegible] Letterkunde [illegible] 1878. (XII. 184). [illegible] . . . . *f* **3.50.**

Sicherer, C. A. X. G. F., [illegible] gymnasia en hoogere [illegible] . . . . *f* **3.75.**

Tiel, C. van, [illegible] with numerous [illegible] 8°. *f* **1.90.**

[illegible] notes on [illegible] *f* **0.90.**

[illegible] *f* **1.50.**

[illegible] 1837. 1880. (XVI. [illegible] *f* **2.90.**

[illegible] *f* **2.50.**

[illegible] *f* **2.50.**

Verdam, J., [illegible] met [illegible] *f* **0.10.**

W[illegible], J. J., [illegible] (VIII. 160. 3 pla- [illegible] *f* **2.90.**

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE

TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

NEGENDE DEEL.

NIEUWE REEKS, EERSTE DEEL.

Vierde Aflevering.

LEIDEN. — E. J. BRILL.

1890.

☞ ***Zie binnenzijde van het omslag.***

REDACTIE:

A. BEETS.

J. TEN BRINK.

H. KERN.

A. KLUYVER.

H. E. MOLTZER.

J. W. MULLER.

J. VERDAM.

M. DE VRIES.

J. TE WINKEL.

Stukken voor het Tijdschrift in te zenden bij den Secretaris der Redactie, A. BEETS, Leiden, Klokstoeg 17. Afgekeurde bijdragen worden niet teruggezonden.

INHOUD.

	Bladz.
C. VAN DE WATER. Velthem's Spiegel Historiael. (*Verv. van blz.* 80)	81.
J. TE WINKEL. Thomas Arents, Tooneeldichter en Geschiedzanger.	90.
C. C. UHLENBECK. Mnl. Gooc	129.
A. KLUYVER. Onder den blooten Hemel	130.
J. H. GALLÉE. Van den vēr Tyden des Iares	134.
J. A. WORP. Een onbekend Lofdichtje van Bredero . . .	135.
A. BEETS. Rijck noch machtich en spaert die doot	137.
A. BEETS. Weeuwenaarspijn	138.
H. J. EYMAEL. Mnl. Sprokkelingen uit Verwijs' Bloemlezing .	141.
H. KERN. Over open en gesloten *i*, inzonderheid in het Oostgeldersch	144.
J. VERDAM. Verklaring van Nederlandsche Woorden: Aden, 153; Kokkerd, 155; Houtvester, 157; Vriendhouden, 159 .	153.

Het Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde verschijnt op onbepaalde tijden. Vier afleveringen, of 20 vel druks, vormen een Deel.

Bij den Uitgever dezes is mede verschenen:

Andriesse, J. C. ten Brummeler, Mr. W. Bilderdijks eerste huwelijk, naar zijne briefwisseling met vrouw en dochter (1784—1807), medegedeeld door zijn aangehuwden kleinzoon. 1873. (VII. 440 en chromolithogr. portret). 8°. *In linnen band.* *f* **4.90.**

Aryabhatîya (The), A manual of astronomy, with the commentary Bhatadîpikâ of Paramâdîçvara, edited by H. Kern. 1874. (XII. 116 *Sanskrit. tekst*). 4°. . . *f* **4.40.**

Borchgravinne van Vergi (de), Middelnederlandsch gedicht uit het begin der 14e eeuw, op nieuw naar het handschrift uitgegeven door S. Muller Hzn. 1873. (VI. 34). 8°. *f* **0.60.**

Brill, W. G., Nederlandsche spraakleer ten gebruike bij inrichtingen van hooger onderwijs, 1ste deel: Klankleer, woordvorming, aard en verbuiging der woorden. *Vierde druk.* 1871. (XII. 412). 8°. . . . . *f* **3.60.**

—— Hetzelfde werk. 2de deel: Leer van den volzin (Syntaxis), ten vervolge van de nederl. spraakl. ten gebruike bij inricht. van hooger onderwijs. **Derde druk.** 8°. *f* **3.60.**

—— Hetzelfde werk. 3de deel: Stijlleer, rhetorica, letterkundige encyclopedie en kritiek ten vervolge van de Nederlandsche Spraakleer, ten gebruike bij inrichtingen van hooger onderwijs. *Tweede druk.* 1880. (VIII. 284). 8°. . . . . *f* **2.75**

Droste, Coenraet, Overblijfsels van geheugchenis der bisonderste voorvallen in zijn leeven. Terwijl hij gedient heeft in veld- en zee-slaagen, belegeringen en ondernemingen 3e *druk. Met aanteekeningen.* Uitgeg. op last der Maatsch van Nederl. Letterk. (door R. Fruin). 1879. 2 dln. 4°. (Dl. I. VIII. 263, Dl. II. 264—548). *f* **7.50.**

Enqueste ende informatie opt stuck van der reductie ende reformatie van den schiltaelenvoertijts getaxeert ende gestelt geweest over de landen van Hollant ende Vrieslant gedaen in de jaere 1493. Uitgeg. vanwege de Maatsch. d. Nederl. Letterk. 1876. (XXII, 336). Met bijvoegsel. (door R. Fruin). 1877. (16). gr. 8°. . . . . *f* **5.—.**

Glandorpius, J., Distichorum proverbialium sententiarum elegantissimus liber, collatis germanicis Agricolae proverbiis ed. W. H. D. Suringar. (Joannes Glandorpius in zijne Latijnsche disticha als vertaler van Agricola's Sprichwörter aangewezen. Verhandeling van W. H. D. Suringar). 1874, 76. 2 dln. (xxiv. 152. 122). 8°. . *f* **3.50.**

Kalff, G., Het lied in de Middeleeuwen. 1883. 8°. . . . . *f* **6.—.**

Maerlants, Jacob van, Roman van Torec. Opnieuw naar het handschrift uitgegeven en van eene inleiding en woordenlijst voorzien, door J. te Winkel. 1875 (XLIV. 148). 8°. . . . . *f* **2.—.**

—— **Merlijn.** Naar het eenig bekende Steinforter handschrift. Uitgegeven door J. van Vloten. (XIX 408). roy. 8°. . . . . *f* **6.25.**

Petit, Louis D., Bibliographie der Middelnederlandsche taal- en letterkunde. Met de Gouden Medaille bekroond en uitgegeven vanwege de Koninklijke Vlaamsche Academie voor taal- en letterkunde 1888 (XVI, 298) 8°. . . . . *f* **4.—.**

Seghelijn van Jherusalem, naar het Berlijnsche handschrift en den ouden druk vanwege de Maatsch. der Nederl. Letterkunde uitgeg. door J. Verdam. 1878. (XII. 184), gr. 8°. . . . . *f* **3.50.**

Sicherer, C. A. X. G. F., Hoogduitsche spraakkunst voor gymnasia en hoogere burgerscholen. 4e druk. 1874 (VIII. 499) 8°. . . . . *f* **3.75.**

Tiel, C. van, English Grammar for schools and for self-teaching; with numerous examples and sets of exercises for translation 3d edit. 1880 (VIII 306). 8°. *f* **1.90.**

—— Course of translation from Dutch into English. Part I. With a vocabulary, notes on grammar, idioms, etc. 2d edit 1882 8°. . . . . *f* **0.90.**

—— Hetzelfde werk. Part II 2d edit 1882 8°. . . . . *f* **1.50.**

—— Course of English literature. Part III. English poetry 1800—1837. 1880. (XVI. 584) 8° . . . . . *f* **2.90.**

—— Hetz. werk. Part IV Victorian poetry 1837—75. 1879. XVI. 460) 8°. *f* **2.50.**

—— Hetz. werk. Prose specimens of the 19th century 1881. 8°. . . . . *f* **2.50.**

Verdam, J., De wetenschappelijke beoefening der Nederlandsche taal in verband met het nieuwe doctoraat 1878 (24) 8° . . . . . *f* **0.40.**

Wap, J. J., Bilderdijk. Eene bijdrage tot zijn leven en werken (VIII. 160. 3 platen) 8°. . . . . *f* **2.90.**

INHOUD.

	Bladz.
G. PENON. Verscheidenheden	1.
1. Walewein, vs. 8090	1.
2. Driscen	3.
3. Geruchtelijc	5.
4. De Proloog van den Sidrac	8.
5. Dulgen	11.
G. KALFF. Elckerlijc, Homulus, Hekastus, Every-man	12.
J. W. MULLER. Gerrit Potter van der Loo. Naschrift . . .	20.
CORNELIA VAN DE WATER. Velthem's Spiegel Historiael. Tekstcritiek.	22.
E. SPANOGHE. Hou sick'	80.

Het Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde verschijnt op onbepaalde tijden. Vier afleveringen, of 20 vel druks, vormen een Deel.

Bij den Uitgever dezes is mede verschenen:

Andriesse, J. C. ten Brummeler, Mr. W. Bilderdijks eerste huwelijk, naar zijne briefwisseling met vrouw en dochter (1784—1807), medegedeeld door zijn aangehuwden kleinzoon. 1873. (VII. 440 en chromolithogr. portret). 8°. *In linnen band.* ƒ **4.90.**

Aryabhatiya (The), A manual of astronomy, with the commentary Bhaṭadîpikâ of Paramâdîçvara, edited by H. Kern. 1874. (XII. 116 *Sanskrit. tekst*). 4°. . . ƒ **4.40.**

Borchgravinne van Vergi (de), Middelnederlandsch gedicht uit het begin der 14e eeuw, op nieuw naar het handschrift uitgegeven door S. Muller Hzn. 1873. (VI. 34). 8°. ƒ **0.60.**

Brill, W. G., Nederlandsche spraakleer ten gebruike bij inrichtingen van hooger onderwijs, 1ste deel: Klankleer, woordvorming, aard en verbuiging der woorden. *Vierde druk.* 1871. (XII. 412). 8°. . . . . ƒ **3.60.**

—— Hetzelfde werk. 2de deel: Leer van den volzin (Syntaxis), ten vervolge van de nederl. spraakl. ten gebruike bij inricht. van hooger onderwijs. **Derde druk.** 8°. ƒ **3.60.**

—— Hetzelfde werk. 3de deel: Stijlleer, rhetorica, letterkundige encyclopedie en kritiek, ten vervolge van de Nederlandsche Spraakleer, ten gebruike bij inrichtingen van hooger onderwijs. *Tweede druk.* 1880. (VIII. 284). 8°. . . . . ƒ **2.75.**

Droste, Coenraet, Overblijfsels van geheugchenis der bisonderste voorvallen in zijn leeven. Terwijl hij gedient heeft in veld- en zee-slaagen, belegeringen en ondernemingen. 3e *druk. Met aantekeningen.* Uitgeg. op last der Maatsch. van Nederl. Letterk. (door R. Fruin). 1879. 2 dln. 4°. (Dl. I. VIII. 263, Dl. II. 264—548). ƒ **7.50.**

Enqueste ende informatie opt stuck van der reductie ende reformatie van den schiltaelenverdrage gheinvert ende gestelt geweest over de landen van Hollant ende Vrieslant gedaen in de jaere 1493. Uitgeg. vanwege de Maatsch. d. Nederl. Letterk. 1876. (XXII, 336). Met bijvoegsel (door R. Fruin). 1877. (16) gr. 8°. . . . . ƒ **5.—.**

Glandorpius, J., Distichorum proverbialium sententiarum elegantissimus liber, collatis germanicis Agricolae proverbiis ed. W. H. D. Suringar. (Joannes Glandorpius in zijne Latijnsche distiebn als vertaler van Agricola's Sprichwörter aangewezen. Verhandeling van W. H. D Suringar) 1874, 76. 2 dln. (xxiv. 152. 122). 8°. . ƒ **3.50.**

Kalff, G., Het lied in de Middeleeuwen. 1883. 8°. . . . . ƒ **6.—.**

Maerlants, Jacob van, Roman van Torec. Opnieuw naar het handschrift uitgegeven en van eene inleiding en woordenlijst voorzien, door J. te Winkel. 1875. (XLIV. 148). 8°. . . . . ƒ **2.—.**

—— **Merlijn.** Naar het eenig bekende Steinforter handschrift. Uitgegeven door J. van Vloten (XIX 408). roy 8°. . . . . ƒ **6.25.**

Petit, Louis D., Bibliographie der Middelnederlandsche taal- en letterkunde. Met de Gouden Medaille bekroond en uitgegeven vanwege de Koninklijke Vlaamsche Academie voor taal- en letterkunde. 1888 (XVI. 208) 8°. . . . . ƒ **4.—.**

Seghelijn van Jherusalem, naar het Berlijnsche handschrift en den oudsten druk vanwege de Maatsch. der Nederl. Letterkunde uitgeg. door J. Vredam 1878. (XII. 184), gr. 8°. . . . . ƒ **3.50.**

Sicherer, C. A. X. G. P., Hoogduitsche spraakkunst voor gymnasia en hoogere burgerscholen. 4e deel. 1874 (VIII. 190) 8°. . . . . ƒ **3.75.**

Tiel, C. van, English Grammar for schools and for self-instruction; with numerous examples and sets of exercises for translation. 3d edit. 1880. (VIII. 366). 8°. ƒ **1.90.**

—— Course of translation from Dutch into English. Part I. With a vocabulary, notes on grammar, idioms, etc. 2d edit. 1882. 8°. . . . . ƒ **0.90.**

—— Hetzelfde werk. Part II. 2d edit. 1882. 8°. . . . . ƒ **1.50.**

—— Course of English literature. Part III. English poetry 1800—1837. 1880. (XVI. 584). 8°. . . . . ƒ **2.90.**

—— Hetz. work. Part IV. Victorian poetry 1837—75. 1879. (XVI. 400). 8°. ƒ **2.50.**

—— Hetz. work. Prose specimens of the 19th. century. 1881. 8°. . . . . ƒ **2.50.**

Verdam, J., De wetenschappelijke beoefening der Nederlandsche taal in verband met het nieuwe decreet. 1878. (24) 8°. . . . . ƒ **0.40.**

Wap, J. J., Bilderdijk. Eene bijdrage tot zijn leven en werken (VIII. 160. 3 platen) 8°. . . . . ƒ **2.90.**

Bij den Uitgever dezes is mede verschenen:

Andriesse, J. C. ten Brummeler, Mr. W. Bilderdijks eerste huwelijk, naar zijne briefwisseling met vrouw en dochter (1784—1807), medegedeeld door zijn aangehuwden kleinzoon. 1873. (VII. 440 en chromolithogr. portret). 8°. *In linnen band.* **ƒ 4.90.**

Aryabhatîya (The), A manual of astronomy, with the commentary Bhatadîpikâ of Paramâdîçvara, edited by H. Kern. 1874. (XII. 116 *Sanskrit. tekst*). 4°. . . . ƒ 4.40.

Borchgravinne van Vergi (de), Middelnederlandsch gedicht uit het begin der 14e eeuw, op nieuw naar het handschrift uitgegeven door S. Muller Hzn. 1873. (VI. 34). 8°. ƒ 0.60.

Brill, W. G., Nederlandsche spraakleer ten gebruike bij inrichtingen van hooger onderwijs, 1ste deel: Klankleer, woordvorming, aard en verbuiging der woorden. *Vierde druk.* 1871. (XII. 412). 8°. . . . . ƒ 3.60.

—— Hetzelfde werk. 2de deel: Leer van den volzin (Syntaxis), ten vervolge van de nederl. spraakl. ten gebruike bij inricht. van hooger onderwijs. **Derde druk.** 8°. ƒ 3.60.

—— Hetzelfde werk. 3de deel: Stijlleer, rhetorica, letterkundige encyclopedie en kritiek, ten vervolge van de Nederlandsche Spraakleer, ten gebruike bij inrichtingen van hooger onderwijs. *Tweede druk.* 1880. (VIII. 284). 8°. . . . . ƒ 2.75.

Droste, Coenraet, Overblijfsels van geheugchenis der bisonderste voorvallen in zijn leeven. Terwijl hij gedient heeft in veld- en zee-slaagen, belegeringen en ondernemingen. 3e *druk. Met aanteekeningen.* Uitgeg. op last der Maatsch. van Nederl. Letterk. (door R. Fruin). 1879. 2 dln. 4°. (Dl. I. VIII. 263, Dl. II. 264—548). ƒ 7.50.

Enqueste ende informatie opt stuck van der reductie ende reformatie van den schiltaelen voertijts getaxeert ende gestelt geweest over de landen van Hollant ende Vrieslant gedaen in de jaere 1493. Uitgeg. vanwege de Maatsch. d. Nederl. Letterk. 1876. *(XXII*, 336). Met bijvoegsel. (door R. Fruin). 1877. (16). gr. 8°. . . . . ƒ 5.—.

Glandorpius, J., Distichorum proverbialium sententiarum elegantissimus liber, collatis germanicis Agricolae proverbiis ed. W. H. D. Suringar. (Joannes Glandorpius in zijne Latijnsche disticha als vertaler van Agricola's Sprichwörter aangewezen. Verhandeling van W. H. D. Suringar). 1874, 76. 2 dln. (xxiv. 152. 122). 8°. . ƒ 3.50.

Kalff, G., Het lied in de Middeleeuwen. 1883. 8°. . . . . ƒ 6.—.

Maerlants, Jacob van, Roman van Torec. Opnieuw naar het handschrift uitgegeven en van eene inleiding en woordenlijst voorzien, door J. te Winkel. 1878. (XLIV. 148). 8°. . . . . ƒ 2.—.

—— **Merlijn.** Naar het eenig bekende Steinforter handschrift. Uitgegeven door J. van Vloten. (XIX. 408). roy. 8°. . . . . ƒ 6.25.

Petit, Louis D., Bibliographie der Middelnederlandsche taal- en letterkunde. Met de Gouden Medaille bekroond en uitgegeven vanwege de Koninklijke Vlaamsche Academie voor taal- en letterkunde. 1888 (XVI, 298) 8°. . . . . ƒ 4.—.

Seghelijn van Jherusalem, naar het Berlijnsche handschrift en den ouden druk vanwege de Maatsch. der Nederl. Letterkunde uitgeg. door J. Verdam. 1878. (XII. 184), gr. 8°. . . . . ƒ 3.50.

Sicherer, C. A. X. G. F., Hoogduitsche spraakkunst voor gymnasia en hoogere burgerscholen. 4e druk. 1874. (VIII. 499). 8°. . . . . ƒ 3.75.

Tiel, C. van, English Grammar for schools and for self-teaching; with numerous examples and sets of exercises for translation. 3d edit. 1880. (VIII. 306). 8°. ƒ 1.90.

—— Course of translation from Dutch into English. Part I. With a vocabulary, notes on grammar, idioms, etc. 2d edit. 1882. 8°. . . . . ƒ 0.90.

—— Hetzelfde werk. Part II. 2d edit. 1882. 8°. . . . . ƒ 1.50.

—— Course of English literature. Part III. English poetry 1800—1837. 1880. (XVI. 584). 8°. . . . . ƒ 2.90.

—— Hetz. werk. Part IV. Victorian poetry 1837—75. 1879. (XVI. 460). 8°. ƒ 2.50.

—— Hetz. werk. Prose specimens of the 19th century. 1881. 8°. . . . . ƒ 2.50.

Verdam, J., De wetenschappelijke beoefening der Nederlandsche taal in verband met het nieuwe doctoraat. 1878. (24). 8°. . . . . ƒ 0.40.

Wap J. J., Bilderdijk. Eene bijdrage tot zijn leven en werken. (VIII. 160. 3 platen). 8°. . . . . ƒ 2.90.

INHOUD.

Bladz.

G. PENON. Verscheidenheden . . . . . 1.

1. Walewein, vs. 8090 . . . . . 1.

2. Driscen . . . . . 3.

3. Geruchtelijc . . . . . 5.

4. De Proloog van den Sidrac . . . . . 8.

5. Dulgen . . . . . 11.

G. KALFF. Elckerlijc, Homulus, Hekastus, Every-man . . . . 12.

J. W. MULLER. Gerrit Potter van der Loo. Naschrift . . . . 20.

CORNELIA VAN DE WATER. Velthem's Spiegel Historiael. Tekstcritiek. . . . . 22.

E. SPANOGHE. Hou sick! . . . . . 80.

Het Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde verschijnt op onbepaalde tijden. Vier afleveringen, of 20 vel druks, vormen een Deel.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE

TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

TIENDE DEEL.

NIEUWE REEKS, TWEEDE DEEL.

Tweede Aflevering.

LEIDEN. — E. J. BRILL.

1891.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE

TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

TIENDE DEEL.

NIEUWE REEKS, TWEEDE DEEL.

Tweede Aflevering.

LEIDEN. — E. J. BRILL.

1891.

REDACTIE:

A. BEETS.

J. TEN BRINK.

H. KERN.

A. KLUYVER.

H. E. MOLTZER.

J. W. MULLER.

J. VERDAM.

M. DE VRIES.

J. TE WINKEL.

Stukken voor het Tijdschrift in te zenden bij den Secretaris der Redactie, A. BEETS, Leiden, Kloksteeg 17. Afgekeurde bijdragen worden niet teruggezonden.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE
TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

TIENDE DEEL.

NIEUWE REEKS, TWEEDE DEEL.

Derde Aflevering.

LEIDEN. — E. J. BRILL.

1891.

Zie binnenzijde van het omslag.

REDACTIE:

A. BEETS.

J. TEN BRINK.

H. KERN.

A. KLUYVER.

H. E. MOLTZER.

J. W. MULLER.

J. VERDAM.

M. DE VRIES.

J. TE WINKEL.

Stukken voor het Tijdschrift in te zenden bij den Secretaris der Redactie, A. BEETS, Leiden, Kloksteeg 17. Afgekeurde bijdragen worden niet teruggezonden.

T[illegible]RI[illegible]

VOOR

NEDERLANDSCHE

TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

TIENDE DEEL.

NIEUWE REEKS, TWEEDE DEEL.
Vierde Aflevering.

LEIDEN. — E. J. BRILL.
1891.

☞ *Zie binnenzijde van het omslag.*

REDACTIE:

A. BEETS.

J. TEN BRINK.

H. KERN.

A. KLUYVER.

H. E. MOLTZER.

J. W. MULLER.

J. VERDAM.

M. DE VRIES.

J. TE WINKEL.

Stukken voor het Tijdschrift in te zenden bij den Secretaris der Redactie, A. BEETS, Leiden, Kloksteeg 17. Afgekeurde bijdragen worden niet teruggezonden.

VOOR

NEDERLANDSCHE

TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

TIENDE DEEL.

NIEUWE REEKS, TWEEDE DEEL.

Vierde Aflevering.

LEIDEN. — E. J. BRILL.
1891.

☞ *Zie binnenzijde van het omslag.*

REDACTIE:

A. BEETS.

J. TEN BRINK.

H. KERN.

A. KLUYVER.

H. E. MOLTZER.

J. W. MULLER.

J. VERDAM.

M. DE VRIES.

J. TE WINKEL.

Stukken voor het Tijdschrift in te zenden bij den **Secretaris der** Redactie, A. BEETS, Leiden, Kloksteeg 17. Afgekeurde **bijdragen** worden niet teruggezonden.

INHOUD.

Bladz.

H. E. MOLTZER, De Reinke-glosse van 1539 . . . . . 241.

F. BUITENRUST HETTEMA, Fresiska (*Velika*, 250; *Ant*, 251; *Scepena*, 252; *Bilyst*, 254; *Ombethe*, *ombithe*, 254; *Eedsformule*, 255) . . . . . 250.

F. B. H., Asscerade. . . . . 256.

W. H. D. SURINGAR, Bronnen van Die boec van Seden . . 257.

J. VERDAM, Nieuwe Lezingen in Velthem's Spiegel Historiael, (I—IV Boek). . . . . 262.

C. C. UHLENBECK, Etymologica (*Guiten; Deorc*, 283; *Wolk*, 284). 283.

» » Gewinna . . . . . 285.

JOHANNES BOLTE, Zu Hoofts Granida . . . . . 286.

F. VAN VEERDEGHEM, Rijmkalender . . . . . 290.

A. B., Builen met hooi slaan . . . . . 293.

J. W. MULLER, Boegseeren . . . . . 294.

G. KALFF, Nog eens Koek en Ei . . . . . 304.

J. TE WINKEL, Karel ende Elegast . . . . . 305.

Het Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde verschijnt op onbepaalde tijden. Vier afleveringen, of 20 vel druks, vormen een Deel.

Bij den Uitgever dezes is mede verschenen:

Andriessse, J. C. ten Brummeler, Mr. W. Bilderdijks eerste huwelijk, naar zijne briefwisseling met vrouw en dochter (1784—1807), medegedeeld door zijn aangehuwden kleinzoon. 1873. (VII. 440 en chromolithogr. portret). 8°. *In linnen band.* f 4.90.

Âryabhatîya (The), A manual of astronomy, with the commentary Bhatadipikâ of Paramâdîçvara, edited by H. KERN. 1874. (XII. 116 *Sanskrit. tekst*). 4°. . . f 4.40.

Borchgravinne van Vergi (de), Middelnederlandsch gedicht uit het begin der 14e eeuw, op nieuw naar het handschrift uitgegeven door S. MULLER Hzn. 1873. (VI. 84). 8°. f 0.60.

Brill, W. G., Nederlandsche spraakleer ten gebruike bij inrichtingen van hooger onderwijs, 1ste deel: Klankleer, woordvorming, aard en verbuiging der woorden. *Vierde druk.* 1871. (XII. 412). 8°. . . . . f 3.60.

—— Hetzelfde werk. 2de deel: Leer van den volzin (Syntaxis), ten vervolge van de nederl. spraakl. ten gebruike bij inricht. van hooger onderwijs. **Derde druk.** 8°. f 3.60.

—— Hetzelfde werk. 3de deel: Stijlleer, rhetorica, letterkundige encyclopedie en kritiek, ten vervolge van de Nederlandsche Spraakleer, ten gebruike bij inrichtingen van hooger onderwijs. *Tweede druk.* 1880. (VIII. 284). 8°. . . . . f 2.75.

Droste, Coenraet, Overblijfsels van geheugchenis der bisonderste voorvallen in zijn leeven. Terwijl hij gedient heeft in veld- en zee-slaagen, belegeringen en ondernemingen. 3e *druk. Met aanteekeningen.* Uitgeg. op last der Maatsch. van Nederl. Letterk. (door R. FRUIN). 1879. 2 dln. 4°. (Dl. I. VIII. 263, Dl. II. 264—548). f 7.50.

Enqueste ende informatie opt stuck van der reductie ende reformatie van den **schiltaelen,** voertijts getaxeert ende gestelt geweest over de landen van Hollant ende **Vrieslant** gedaen in de jaere 1493. Uitgeg. vanwege de Maatsch. d. Nederl. Letterk. 1876. (XXII, 336). Met bijvoegsel (door R. FRUIN). 1877. (16). gr. 8°. . . . . f 5.—.

Glandorpius, J., Distichorum proverbialium sententiarum elegantissimus liber, collatis germanicis Agricolae proverbiis ed. W. H. D. Suringar. (Joannes **Glandorpius** in zijne Latijnsche disticha als vertaler van Agricola's Sprichwörter aangewezen. Verhandeling van W. H. D. SURINGAR). 1874, 76. 2 dln. (XXIV. 152. 122). 8°. . f 3.50.

Kalff, G., Het lied in de Middeleeuwen. 1883. 8°. . . . . f 6.—.

Maerlants, Jacob van, Roman van Torec. Opnieuw naar het **handschrift** uitgegeven en van eene inleiding en woordenlijst voorzien, door J. TE WINKEL. 1875. (XLIV. 148). 8°. . . . . f 2.—.

—— **Merlijn.** Naar het eenig bekende Steinforter handschrift. Uitgegeven door J. VAN VLOTEN. (XIX. 408). roy. 8°. . . . . f 6.25.

Petit, Louis D., Bibliographie der Middelnederlandsche taal- en letterkunde. Met de Gouden Medaille bekroond en uitgegeven vanwege de Koninklijke Vlaamsche Academie voor taal- en letterkunde. 1888 (XVI, 298) 8°. . . . . f 4.—.

Seghelijn van Jherusalem, naar het Berlijnsche handschrift en den ouden druk vanwege de Maatsch. der Nederl. Letterkunde uitgeg. door J. VERDAM. 1878. (XII. 184). gr. 8°. . . . . f 3.50.

Sicherer, C. A. X. G. F., Hoogduitsche spraakkunst voor gymnasia en hoogere burgerscholen. 4e druk. 1874. (VIII. 499). 8°. . . . . f 3.75.

Tiel, C. van, English Grammar for schools and for self-teaching; with numerous examples and sets of exercises for translation. 3d edit. 1880. (VIII. 306). 8°. f 1.90.

—— Course of translation from Dutch into English. Part I. With a vocabulary, notes on grammar, idioms, etc. 2d edit. 1882. 8°. . . . . f 0.90.

—— Hetzelfde werk. Part II. 2d edit. 1882. 8°. . . . . f 1.50.

—— Course of English literature. Part III. English poetry 1800—1837. 1880. (XVI. 584). 8°. . . . . f 2.90.

—— Hetz. werk. Part IV. Victorian poetry 1837—75. 1879. (XVI. 460). 8°. f 2.50.

—— Hetz. werk. Prose specimens of the 19th century. 1881. 8°. . . . . f 2.50.

Verdam, J., De wetenschappelijke beoefening der Nederlandsche taal in verband met het nieuwe doctoraat. 1878. (24). 8°. . . . . f 0.40.

Wap, J. J., Bilderdijk. Eene bijdrage tot zijn leven en werken. (VIII. 160. 3 platen). 8° . . . . . f 2.90

INHOUD.

Bladz.

J. A. WORP, Joan van Broekhuizen (*Vervolg*) . . . . . 81.
H. KERN, Wak, Loeme. . . . . 114.
» » , Moker . . . . . 115.
J. W. MULLER, Bladvulling . . . . . 117.
F. A. STOETT, Men moet geen slapende honden wakker maken . 118.
» » Naschrift. . . . . 123.
A. BEETS, Eene plaats der *Skeireins* . . . . . 124.
JOHANNES BOLTE, Ein antwerpener Cluchtboeck von 1576. . . 127.
A. KLUYVER, Juchtleer. . . . . 144.
A. BEETS, Gezwicht . . . . . 148.
C. C. UHLENBECK, Mede, ale . . . . . 149.
J. W. MULLER, Amper . . . . . 155.
R. FRUIN, Verklaring van een plaats in de rijmkroniek van Jan van Heelu: vs. 2855 . . . . . 156.
W. DE VREESE, Leven van Sinte Amand. . . . . 158.
J. H. GALLÉE, Der wereld loop . . . . . 159.

ERRATUM.

Blz. 148, r. 10 v. o. *staat:* eener; *lees:* van eenen.

Het Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde verschijnt op onbepaalde tijden. Vier afleveringen, of 20 vel druks, vormen een Deel.